

**T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİMDALI**

DEVLETİN HUKUKİ KİŞİLİĞİ

**Yüksek Lisans Tezi
ANIL İBRAHİM BAKIRCI**

ANKARA, 2020

**T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİMDALI**

DEVLETİN HUKUKİ KİŞİLİĞİ

**Yüksek Lisans Tezi
ANIL İBRAHİM BAKIRCI**

ANKARA, 2020

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİMDALI
GENEL KAMU HUKUKU

DEVLETİN HUKUKİ KİŞİLİĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1-
- 2-
- 3-
- 4-
- 5-

Tez Savunması Tarihi

T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

..... Danışmanlığında
hazırladığım “DEVLETİN HUKUKİ KİŞİLİĞİ (Ankara, 2020)” adlı yüksek lisans
tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun
olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve
kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve
etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda
her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: Adı-Soyadı ve İmza

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR CETVELİ.....	ii
GİRİŞ	
1. MODERN DEVLETİN KİŞİLİĞİ	
1.1 Modern Devletin Hukuki Teşrihi	7
1.2 Machiavelli: Kurumsallığın Zemini	30
1.3 Bodin: Sürekliliğin Tasarımı	56
1.4 Hobbes: Yapay Kişiliğin Tesisi.....	76
2. İKİ BEDEN: SİYASİ BEDEN, TOPLUMSAL BEDEN	
2.1 Kral'ın Siyasi Bedeni	109
2.2 Kişiselleşmiş İktidara Karşı Toplumsal Beden	143
3. TÜZEL KİŞİ OLARAK ULUS DEVLET	170
3.1 Devletin Soyut Kişiliği.....	170
3.2 Devletin Tüzel Kişiliği.....	219
SONUÇ.....	269
KAYNAKÇA	273
ÖZET.....	307
ABSTRACT	308

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.Ü.D.T.C.F.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi
A.Ü.H.F.	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
A.Ü.H.F. M.	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
A.Ü.S.B.F.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Düz.	: Düzenleyen
Haz.	: Hazırlayan
Ibid.	: Ibidem
İ.Ü.H.F.	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
İ.Ü.H.F. M.	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
s.	: Sayfa
T.D.V.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

GİRİŞ

Bugün devlet kavramını çoğunlukla modern devleti kast etmek sureti ile kullanırız. Modern devlet teorisine tarihçe dikkatinden yaklaşıp olursak milat olarak 16.yy'ın başı ile ve 17.yy'ın ortasını kapsayan zaman dilimini almamız gerekecektir. Modern devlet, iktidarın ilkesi anlamındaki *auctoritas* ile iktidarın kullanımını ifade eden *potestas*'ın devlet bünyesinde birleşmesi ile meydana gelen egemen devlete tekabül etmektedir. Teşekkül sürecinde ulusal monarşilerde devlet iktidarının egemen niteliğinin bir unsuru olarak süreklilik düşüncesinin gelişimi ve devletin soyutlanması, beraberindeki kurumsallaşma olgusu ile devletin hukuki kişiliğine giden yol açılmıştır. Hali ile devletin hukuki kişiliğinin mahiyeti ve hikâyesi bir anlamda içerisinde doğduğu modern devlette saklıdır.

Devletin hukuki kişiliği pozitif hukukta bilhassa kamu hukukunun muhtelif alanlarındaki ortak ve yaygın anlamı ile devletin müstakil bir hukuk süjesi olmasını ifade eder. Devletin müstakil bir hukuk süjesi olarak tartışılması hukuktaki tüm tüzel kişileri kapsayacak şekilde tüzel kişiliğin tartışıldığı Alman ve Fransız kamu hukuku doktrinlerinde yoğunlaştığı görülürken devlete ilişkin bu kazanım tarihi bir oluş silsilesinin devamı olarak gerçekleşmiştir. Bu bakımdan laik bir iktidar düşüncesinin doğuşuna ilişkin olarak Machiavelli'de soyut bir devlet düşüncesinin ilk izleri görülürken modern devletin egemenliği Jean Bodin'in sistemli şekilde ele aldığı modern hukuk ve siyasetin temel meselelerinden biri olarak kamu hukukunda yaygın kullanımı ile en üst otorite olarak vasıflandırılır.¹ Bodin'de sistemleşen egemenlik Hobbes'un devlet teorisi ile tamamlanır. Modern devletin varlığı ile doğan hukuki kişilik, devletin egemenliği tartışmasına mündemiç olup² Machiavelli'den başlanılarak Bodin'de

¹ Carl Schmitt, *Siyasal İlahiyat*, Çev.: A.Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi Yay., 3.Baskı, Ankara, 2010, s.15.

² Devlet kurucu unsurlara sahip olsa da temelde niteliğini ortaya koyan bir başka devlet yahut da gerçek ve tüzel kişilerle ayırt eden ölçü kişiliği ve egemenliğidir. Bkz. Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku (Genel*

egemenliğin ve Hobbes'ta devletin yapay kişilik şeklinde kuruluşunun üzerinden iskeletini oluşturur. Nitekim klasik kamu hukuku doktrininde ve bugün hala geçerliğini koruyan Jellinek'in üç unsur teorisi minvalinde devletin egemenliği ve kişiliği müşterek bir tartışmaya konu olmuştur.

Modern devletin doğuşu ile birlikte modern kamu hukuku devlet merkezli bir düşünme ve bilgi alanı olarak şekillenir. Kralların ve mensubu olduğu hanedanın sahip olduğu kutsal haklar, devletin rasyonelleştirilmiş ve dünyevileştirilmiş hakları olarak karşımıza çıkacaktır. Bu noktada temel mesele olarak devlet ve devletin kişilik dışı kurumsallaşmış iktidarı hali ile de merkezi egemenliğine bağlı sürekliliği sorunu devlete ilişkin temel mesele olarak karşımıza çıkar.

Hakkındaki fikir imali muhtelif tartışmalar doğuran ve bir uzlaşma tesis edilememiş olan *Devlet nedir?* sorusu kavram ve tanıma ilişkin her dönem tazelenen bilgi alanı ve geniş bir literatür oluşturmuştur. Nitekim bunda devletin *karmaşık* bir *sosyal ve siyasal yapı*³ olması başlıca etkindir. İlaveten devletin en eski toplumsal kurumlardan biri olmasının etkisi de açıktır. Ulusal monarşilerin öncülü olarak kral devletlerde devlet, Kral'da taşınan siyasi beden kavramı ile anlaşılırken modern ulus devlette ise bir kişi, kişilik olarak tasavvur edilir ve pozitif hukuka bağlanır. Günümüzde devlet tüzel kişiliği şeklinde pozitif hukukta kullanıla gelen kavramın kökeninde de devletin siyasi bedenin taşıdığı soyutluğun Fransız devrimi ile beraber toplumsal bedene evrilmesi üzerinden soyut kişiliği ve bu soyut kişiliğin hukuken tanınması bulunur. Modern devletin doğuş sürecinde öncelikle Kral ile özdeşleşen ve siyasi bedeni Kral'ın fiziki bedeninde somutlaşan devlet muğlak bir soyutluk içerirken egemenliğin halka geçişi ile ulus kültü Kral kültürünün yerini almış ve devlet tamamen müstakil bir kişilik olarak vasıflandırılmıştır. Bu anlamda devlet, klasik kamu

Esaslar), Beta Basım Yayım, 22. Bası, İstanbul 2016, s.138-139. Klasik kamu hukuku perspektifi bu yöndedir. Bkz. Münici Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, BB101 Yay., 39.Baskı, Ankara 2015, s.51.

³ Prof. Dr. Yahya K.. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş, Tanım- Kaynak-Unsurlar*, İmaj Yayınevi, Ankara 2015, s.30, 39.

hukukunun temel dikkatinin yöneldiği olgu ve kavram olup en mühim konularından birisi de soyut devletin kişiliğidir.⁴

Hukukta devlet, resmi anlamda en üst norm anayasa marifeti ile tanımladığı gibi kavram unsur ve mahiyetine ilişkin düzenleme ve tartışmada bulunulur. Devlet pozitif hukuktaki ve kamu hukuku doktrindeki hâkim anlayışa göre egemenlik, ülke ve ulus unsurlarını haiz bir hukuki kişi olarak tanımlanmaktadır. Devlete ilişkin egemenlik, ülke ve ulus ve sair illiyeti haiz kavramlar tarih, siyaset bilimi ve sosyoloji gibi alanlarda inceleme konusu iken hukuki kişilik terkihi üzerinden hukuk ilmi bir bakıma devlet kavramı ile münasebetinde münhasır bir teorik ve pratik dikkate sahip olmaktadır. Devletin hukuki kişiliği ilkesi hukukun bugün için devlet teorisinin kendi perspektifinden sergüzeştir. Devletin hukuki bir süje olarak görünmesi, hem uluslararası hukuki ve siyasi düzenin oluşumunda temel hukuki özne olarak devletin kabul edilmesi hem de devletin egemenlik ölçüsünün ve bunun hukuki tasarrufunun ne şekilde gerçekleştirileceğine dair ana prensipleri göstermesi bakımından hayati bir düzenlemeyi ihtiva eder. Bir tarafta tarihi varlığı ile devlet olgusu hukuken belirlilik kazanmış bir taraftan da tüzel kişilik olarak tanımlanması onu bir soyutlamaya tabi tutmamıza hali ile daha aşkın konuma sıçramasına sebebiyet vermiştir. Mezkûr soyutlama, egemenlik ve kişilik sorunundaki müşterek manayı Bodin’de *auctoritas* kavramı ile telaffuz edilen iktidarın kullanımına ait ilke olarak yasanın devlete taşınması ile egemenliğin kazandığı süreklilik vasfı üzerinde doğmaktadır.

Modern devlet, iktidarın ilkesinin Kral’da taşındığı Kral-devlet ve bunun ulusa geçtiği Ulus-devlet üzerinden iki ayrı görünüme sahiptir. Kral-devleti ifade eden mutlak monarşilerde kişiliği tanınan devletin hilafına Kral’ın kendisi olup devlet hukuki bir kişilikten mahrumdur. Bunun sebebini de *auctoritas* ve *potestas*’ın (iktidarın kullanımı) birlikteliği olarak egemenliğin Kral’ın kişiliğinde tecessüm etmesi oluşturur. Devletin

⁴ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.49.

ulus devlette öncelikle soyut kişiliği ve akabinde bu kişiliğin hukuk düzeni tarafından kabul edilmesi ile sağladığı tüzel kişilik temelde devlet iktidarı yahut kudreti olarak kişisellikten kurumsallığa dönüşünü tescillemektedir.

Modern devlet temel ontolojisi itibarı ile egemen devlettir.⁵ Modern ulus devlet için yeni bir *Leviathan* benzetmesi yalnızca felsefi ya da edebi mahiyette olmaktan çok ontolojik bir dışavurumdur. Egemenlik, klasik tanımı çerçevesinde mutlak, sürekli, bölünemez ve devredilemez iktidara tekabül eder. Hukuki kişiliğin kazandırılması yolu ile bir tüzel kişi görüntüsünde karşımıza çıkan modern devlet tüzel kişiliğe sahip olmakla sürekliliğini sağlar. Hukuki anlamda diğer bütün kamu ve özel hukuk tüzel kişiliklerinin ve gerçek kişilerin kendinden kaynaklanması sebebi ile de egemenliğini ve asli konumunu korur. Günümüz modern devletleri devlet tüzel kişiliğinin anayasal kişiliğinden kaynaklanan kamu tüzel kişilikleri şeklinde teşkilatlanmıştır. Devletin hukuki kişiliği anayasa ile sabit bir normatif gerçekliğe sahip olmanın yanı sıra kamu hukukunda hâkim ilkelere biri olarak kabul edilmiştir. Buna *devletin hukuki kişiliği ilkesi* de denilmektedir. Bu ilke ve olgu modern döneme ve modern ulus devlete özgü bir görünümdür. Bu ilke egemenlik sorununa ve niteliğine devlet kavram ve olgusu dâhilinde içkin olduğu gibi devleti üç kurucu unsur olarak telakki edilen ülke, ulus ve egemenlikten tenzih ederek açıklayıcı bir düzenleme teşkil eder. Unsurlarından ayrılan süreklilik sahibi bir varlık olarak devlet bir anlamda hukuk eli ile atfedilmiş ölümsüz bir kişilik olarak kurgulanır. Öncelikle Kral-devlet'te biyolojik bedeni ile her insan gibi ölümü taşıyan Kral siyasi bedeni ile ilanihaye yaşayacak hali ile devlet sürekli hayat bulacaktır. İnsanlardan mürekkep siyasi bir yapının beden metaforu ile karşılanması Aristoteles'te karşımıza çıkmaktadır. Ortaçağ'da Kilise hukukçuları tarafından zenginleştirilen metafor İngiliz hukukçuların elinde devletin hukuki kurgusu olarak

⁵ Günümüz kamu hukukunda hem klasik egemenlik anlayışından hem de egemen devlet nitelendirmesinden yana bir kopuş mevcuttur. Bkz. Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.71. Bkz. Rona Aybay, *Genel Kamu Hukuku: Devlet (18.-20.Yüzyıl)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 1.Baskı, İstanbul 2017, s.23.

Kral'ın İki Bedeni teorisi olarak devlete özgülenir. Kral siyasi bedene ve gerçek bedene sahip olarak siyasi beden ile karşılanan bedeni taşır. Beden metaforunun Fransız devrimi ile resmileşen dönüşümü toplumsal beden şeklinde halk temelli anlamlandırıldığı üzere devlet, Kral'dan soyutlanarak müstakil bir kişilik olarak kavranmaya müsait bir çerçeve kazanmıştır. Bu bağlamda devletin hukuki kişiliği, devletin toplumsal beden olarak kavranmasından doğan soyut kişiliğinden hareketle kabul edilerek modern ulus devlet tesis edilmiş olunur.

Tezin birinci bölümü *Modern Devletin Kişiliği* başlığı altında öncelikle *Modern Devlet*, hukuki kişiliğe sahip olan devletin tarihi gerçekliği olarak genel hatları ile işlenmiştir. Akabinde genelde modern devlet düşüncesinin ve özelde devletin hukuki kişiliği ile taçlanacak olan soyut ve sürekli devlet düşüncesinin bir kişilik etrafında kurulması bakımından sırası ile *Machiavelli'de Devlet*, *Bodin'de Egemenlik* ve *Hobbes'ta Kişilik* başlıkları ile Machiavelli, Bodin ve Hobbes'un düşünceleri işlenmiştir. Tezin ikinci bölümünde ise teorisini saydığımız düşünürler üzerinden sağlayan modern devletin ilk safhası olarak Kral devlet siyasi beden kavram üzerinden *Kral'ın Siyasi Bedeni* başlığı altında incelenirken kişiselleşmiş bir iktidarın da aynı zamanda görüldüğü bu devlet modeline karşı hukuki kişiliği doğacak olan modern ulus devletin iskeleti olarak toplumsal beden kavramı *Kişiselleşmiş İktidara Karşı Toplumsal Beden* başlığı altında incelenmiştir. Tezin üçüncü ve son bölümünde devletin kişiliğinin iki yönü olarak soyut kişilik ve tüzel kişilik ulus devlete özgü bir yenilik olarak sırası ile *Devlet'in Soyut Kişiliği* ve *Devlet'in Tüzel Kişiliği* başlıkları altında incelenmiştir.

Fransız ve Alman kamu hukuku doktrinde 19.yy'da yoğun bir biçimde tartışılan devletin hukuki kişiliği, modern devlet teorisi ile ortaya çıkan soyut devlet düşüncesinin bir verimi olarak pozitif hukukta da halen devletin tanımlanması bakımından anayasalarda yaygın bir kullanıma sahip olarak modern kamu hukukuna ilişkin temel bir ilke halini almıştır. Türk kamu hukuku doktrinde konuya ilişkin müstakil bir tez

mevcut değildir. Bu bakımdan kamu hukukuna ilişkin temel bir başlık olarak devletin hukuki kişiliği ana hatları ve arka planı ile incelenmeye çalışılmış Türk kamu hukuku doktrinine mütevazı bir katkı da bulunmak amaçlanmıştır.

1. MODERN DEVLETİN KİŞİLİĞİ

1.1 Modern Devletin Hukuki Teşrihi

Modern devlet, devlet müessesinin tarihi⁶ ve arkaik görünümünün gelişimi sürecinde teşekkül ederek bugün için küresel bir devlet yapısına delalet etmektedir. Burada küresel nitelikten modern devletin Batı merkezli bir siyasi yapı arz etmesi ve dünyanın kalan kısmına ithal edilmesi kast edilmektedir.⁷ Modern devlet birden çok siyasi içeriği ihtiva ettiği üzere “...şemsiye...”⁸ bir kavram olarak nitelendirilmektedir. Toplumsal iktidarın içinde siyasi iktidarın bir bölümü olarak modern devlet⁹, siyasi iktidarın kurumsallaşarak modern döneme özgü hale gelen bir görünümü şeklinde tasvir edilebilir.¹⁰ Modern devletin, devletin tarihi görünümünden farkı egemenlik faktörüdür. Bu bakımdan egemen devlet modern kamu hukukunun odağına üstün iktidar olarak yerleşir.¹¹ En üstün iktidar olarak devlet egemenliğinin doğması ve kurumsallaşması, siyaset olgusunun ve iktidar ilişkilerinin temelini temsil eden yöneten ve yönetilen arasındaki farklılaşmayı dönüştürmüştür. Devlet kurumu, modern devlet ile beraber hem yöneten olgusundan hali ile Kral’dan bağımsızlaşarak müstakil bir gerçekliğe kavuşmuş hem de yönetilenlerden, hali ile halktan da bağımsızlaşarak

⁶ Georges Balandier, *Siyasal Antropoloji*, Çev.: Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2.Basım, İstanbul 2016, s.123.

⁷ *Küresel*, “...mahalli veya ulusal olduğu düşünülen meselelerin uluslararası meseleler haline gelmeye yönelmesi.” anlamında kullanılmıştır. Bkz. Atilla Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, Adres Yay., 5.Baskı, Ankara 2011, s.79. Bkz. Andrew Heywood, *Siyaset*, Çev.: Doç. Dr. Fahri Bakırcı, BB101 Yay., 19. Baskı, Ankara 2018, s.221. Bkz. Ed.: Adam Kuper, Jessica Kuper, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* 1.Kitap,Çev. Editörü: Ahmet Kemal Bayram, “Küreselleşme”, Richard Higgott, Adres Yay., 1.Baskı, Ankara 2016, s.837.

⁸ Kenneth Minogue, *Siyaset: Kısa Bir Giriş*, Çev.: Ünal Gündoğan, Liberte Yay., 2.Baskı, 2017, s.49.

⁹ Gianfranco Poggi, *Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, Çev.: Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 5.Baskı, İstanbul 2016, s.5, s. 10. Bkz. Abdurrahman Saygılı, “*Modern Devletin Çıplak Sureti*”, AUHFD, 59 (1) 2010, s.64. Kurumsallaşmış siyasi iktidarın devletten çok daha kapsamlı bir olgu olarak tanımlanması için Ayrıca bkz. Poggi, *Devlet*, s.4-24. Bkz. Cemal Bali Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, Dost Kitabevi Yay., 8.Baskı, Ankara 2016, s.325. Benzer bir yaklaşım için bkz. Abdurrahman Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, İmaj Yayınevi, 4.Baskı, Ankara 2018, s.13. Bkz. Leslie Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, Çev.: Doç. Dr. Tuncer Karamustafaoğlu, 2.Baskı, AÜHF Yay., Ankara 1978, s.66.

¹⁰ Saygılı, “*Modern Devletin Çıplak Sureti*”, s.61-62.

¹¹ Martin Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, Çev.: Dilşad Çiğdem Sever-Kıvılcım Turanlı, Dipnot Yay., 1.Baskı, Ankara 2017, s.82.

müstakıl bir gerçeklik ifade etmiştir.¹² Modern devlet ile beraber yönetenden bağımsız, kişilik dışı; merkezilik, süreklilik ve kurumsallaşma tesis etmiş siyasal iktidar doğmuştur.¹³ Devletin, Kral'ın kişiliği ile bağlı varlığının dönüşümü modern ulus devletin teşekkülü ile başlamış ve bu süreç içerisinde devlet hukuki bir kişilik olarak kurulmuştur. Devletin Kral'ın somut varlığı ile müsemma olmasının hilafına hem soyutluğu hem de kurumsallaşma üzerinden yönetimin kişilik dışı ve üstü hale gelmesi¹⁴ modern devlet, kurumsallaşmış iktidar, soyut devlet ve devlet tüzel kişiliği başlıklarını birbirine bağlamaktadır. Bunun da yönetimdeki en temel karşılığını devlet ve hükümetin ayrılması teşkil edecektir.¹⁵ Nitekim devletin hukuki kişiliğinin hikâyesi bir anlamda bir kişiden yahut bir heyetten bir kuruma hali ile yöneten ile mukayyet devletten soyut, kurgusal bir devlete geçişin hikâyesidir.

Antropoloji ve tarih nezdinde devlet tüm toplumlara teşmil edilebilir bir müşteregi temsil etse de modern devlet coğrafya ve kültür havzası itibari ile Avrupa'da ortaya çıkmıştır.¹⁶ Bu tarihi kesit için Avrupa ile kast edilen Batı Avrupa olup¹⁷ 12.yy'a kadar geriye götürülebilecek ve teorik hareketliliğin arttığı 17.yy'a kadar yönetime ilişkin farklılaşmalar ile sosyolojik dönüşüm içerisinde şekillenmeye başlayacaktır.¹⁸ Modern devletten önceki yönetimleri niteleyen, doğuşu 16. ve 17.yy'lara¹⁹ tekabül eden, yeni

¹² Prof.Dr. Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, 13.Baskı, Ankara 2017, s.382, 383. Bkz. Kuper, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi 1.Kitap*, "Devlet", Brendan O'Leary, s.270, 271.

¹³ Ibid., s.275. Bkz. Karl Doehring, *Genel Devlet Kuramı*, Çev.: Ahmet Mumcu, İnkilap Kitabevi, 6.Baskı, İstanbul 2015, s.19.

¹⁴ Poggi, *Devlet*, s.102. Bkz. Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.360-362.

¹⁵ Veli Urhan, "*Siyaset Felsefesi Bağlamında Devlet, Hükümet ve Demokrasi*", Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S: 22, 2016 Güz, s.6.

¹⁶ Heywood, *Siyaset*, s.132.

¹⁷ Ayhan Bıçak, *Devlet Felsefesi: Eleştiriler ve Öngörüler*, Dergah Yay., 1.Baskı, İstanbul 2016, s.55, 56. Bu genelleyici yaklaşıma bir itiraz için Bkz. Poggi, *Devlet*, s.47, 48.

¹⁸ Joseph R. Strayer, *Modern Devletin Kökenleri*, Çev.: Eraslan Candan, Say Yay., 1.Baskı, İstanbul 2020, s.37.

¹⁹ Norman P. Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, Çev.: Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin, Liberte Yay., 4.Baskı, İstanbul 2018, s.105. Bkz. Akal, Cemal Bali, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, Dost Kitabevi, 7.Baskı, Akara 2016, s.28. Bkz. Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, Oniki Levha Yay., 3.Baskı, İstanbul 2013, s.24.

devlet tipolojisinin devamında geliştiği mutlakiyetçi²⁰ yönetimlerde 18.yy ile beraber gerileme yaşanmıştır.^{21 22} Burada belirtmek gerekir ki mutlakiyetçilik, kişiselleşmiş bir iktidarı ifade eden yönetim olarak tanımlandığında yönetim olgusunun doğduğu, insanlık tarihinin eski Krallıklarından 20.yy'daki diktatörlüklere kadar teşmil edilebilir bir anlam taşımaktadır. Öte yandan bir terim olarak Avrupa'nın, hususiyetle ise de Fransa'nın 17.yy ve 18.yy yüzyıllardaki devlet biçimi ve yönetimi için kullanılmaktadır.²³

Fransız devrimi ile *eski rejimin*²⁴ mutlakiyetçi yapısı iflas etmiştir. Ancak modern devlet üst başlığı içerisinde *eski rejim*'in mutlakiyetçi devleti ile modern ulus devletin²⁵ Tocqueville (1805-1859) perspektifinden ortak noktası merkeziyetçiliğin muhafaza edilmesidir.²⁶ Bir anlamda omurgası 14. ve 16.yy'lar arasında tesis edilen devletin halk egemenliği üzerinden yenilenmesidir.²⁷ Nitekim Tocqueville, 16. Louis dönemindeki refahın ve tesis edilmiş devlet gücünün devrim sürecini hızlandırması bakımından *eski*

²⁰ Modern devletin aşaması olan Mutlakiyetçi devlet hakkında tezin "*Machiavelli'de Devlet, Bodin'de Egemenlik*" bölümlerinde bilgiye yer verilmiştir.

²¹ Gianfranco Poggi, *Modern Devletin Gelişimi (Sosyolojik Bir Yaklaşım)*, Çev. Şule Kut-Binnaz Toprak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 8.Baskı, İstanbul 2016, s.32.

²² "*Eski rejim*"'i ifade etmektedir. Fransız devrimi öncesindeki siyasi durumu ifade eder. Bkz. Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.19 Bkz. Ord. Prof. Dr. Recai Galip Okandan, Umumi Amme Hukuku (Devletin Doğuşu, Pozitif ve Teorik Gelişmesi, Unsurları), Fakülteler Matbaası, İstanbul 1976, s.622. Tocqueville'nin "*ancien regime*" (eski rejim) terkibi ile tarif ettiği bu dönemden modern devletin tebarüz etmesi ile çıkmıştır. Bkz. Poggi, *Modern Devletin Gelişimi*, s.32. Poggi, Gelişmekte olan anayasal devlet burjuvanın hakkını muhafaza açısından doğmuş yeni anayasal devlettir. Bu devlet modelinin "mutlakiyetçi ancien regime" hilafına tebarüz ettiğini savunur. Bu başlıkta fikirlerini Tocqueville ile temellendirir. Poggi, a.g.e., s.104. Anayasal devlet ile endüstri kentlerinin doğuşu arasında benzer bir yaklaşım için bkz. Franz Oppenheimer, *Devlet (Der Staat)*, Ahmet M. Güneş, Legal Yay, İstanbul, 2019, s.98. Eski rejimden kast edilen hükümet biçimine dair bir değişiklikten çok bütün bir toplumsal yapıdır. Bkz. Bıçak, *Devlet Felsefesi: Eleştiriler ve Öngörüler*, s.169.

²³ Philippe Raynaud – Stephane Rials, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, "Mutlakiyetçilik", Henri Morel, Çev.: Necmettin Kamil Sevil, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017, s.609, 610.

²⁴ "*l'Ancien Regime*" şeklinde Fransızlarda tabir olunan ifade, Türkçe'ye ilk çevirisi "*eski usul idare*" ve "*nizam-ı kadim*" şeklinde yapılan rejim Fransız Devrimi'nden önceki yönetimi ifade etmektedir. Yusuf Akçura, *Tarih-i Siyasi 1926-1927-1928 Ders Notları*, Haz: Erol Kılınç, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s.62, 67.

²⁵ "*Ulus devlet*", "*modern ulus devlet*" kavramları muadil biçimde kullanılırlar. Bkz. Prof. Dr. Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, Oniki Levha Yay., 4.Bası, İstanbul 2017, s.185.

²⁶ Tunçel, Ahu (Ed.) Cilt I- Kurtul Gülen(Ed.) Cilt II, *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon'dan Zizek'e*, "Alexis De Tocqueville", Kubilay Aysever, Doğu Batı Yay., 2.Basım, Ankara 2014, s.403.

²⁷ Mehmet Ali Ağaoğulları, "*Halk Ya Da Ulus Egemenliğinin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce*", AÜSBFD, Cilt: XLI, No: 1-4, 1986, s.140, 141.

rejim'i ve devrimi resmi söylemin aksine bir süreklilik içinde ele alır.²⁸ İlâveten Kral iktidarını sınırlamak bakımından uygulamada kendini göstermeyen bir kurumsallaşmanın restore edildiği düşünülmektedir.²⁹ Merkezi güç odağı olma halinin başlıca özellik olarak altı çizilmelidir.³⁰ Egemenliğin merkezilik arz etmesi devletin süreklilik arz etmesi bakımından da gerekli görülmektedir.³¹ Nitekim kuramsal temelini Bodin'de gördüğümüz egemen devletin, dönem itibari ile Kilise ile feodal devlete karşı merkezi devleti savunucu tarafı da bu teoriyi tamamlar.³² Feodal devlette, feodal beyler bir tür sözleşme ilişkisi ile iktidarını tesis ettikleri üzere³³ *hükümran*³⁴lık vasfı taşımazlar. Siyaseten merkezi bir güç arz etmemeleri³⁵ feodal yapıların en ayırıcı vasıflarıdır. Kökeninde Latince toprağa bağlılık anlamına gelen *feodum* kavramı yatan³⁶ Feodal yönetim, merkezilik olgusu parçalanmış bir siyasi modeli ihtiva eder ve bu tür yönetimlerde toprağa bağlı iktisadi sistemin doğurduğu egemenlik ilişkisi mevcuttur. Bu noktada merkezileşme, şiddet tekelinin devlete tevdiî üzerinden hem bir kurumsallaşmayı³⁷ hem de bireysel şiddete engel olduğu üzere uygarlaşma süreci³⁸ retoriğini işaret etmektedir. Zira iktidar olgusu modern devlet öncesinde de mevcuttur. Farklılaşan iktidarın pastoral varlığından kurutulup merkezileşmesi modern devlete özgü bir durumdur.³⁹ Modern devletin doğuşuna dair süreçte bir milat saptaması

²⁸ Alexis de Tocqueville, *Eski Rejim ve Devrim*, Çev.: Turhan Ilgaz, İmge Kitabevi, 2.Baskı, Ankara 2004, s.261-273, 285-312.

²⁹ Bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları- Filiz Zabcı- ReydaErgün, *Kral – Devletten Ulus-Devlete*, İmge Kitabevi Yay., 3.Baskı, Ankara 2017, s.291-302.

³⁰ Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, s.112.

³¹ Alexis de Tocqueville, *Demokratik Zorbalık*, Çev.: Ebru Erbaş, Can Sanat Yay., 1.Basım, İstanbul 2019, s.16.

³² Mümtaz Soysal, *Anayasaya Giriş*, İmge Kitabevi Yay., 3.Baskı, Ankara 2011, s.35. bkz. Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yay., 5.Baskı, Ankara 2015, s.22.

³³ Soysal, *Anayasaya Giriş*, s.33.

³⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar'dan 1918'e*, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2013, s.74.

³⁵ Prof.Dr. Gül Akyılmaz, *Siyasi Tarih*, 2.Baskı, Seçkin Yay., Ankara 2019, s.24.

³⁶ Soysal, *Anayasaya Giriş*, s.31. Ayrıca bkz. Prof. Dr. Mehmet Semih Gemalmaz, *Devlet, Birey ve Özgürlük*, Legal Yay., 3.Baskı, İstanbul 2016, s.129.

³⁷ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.112.

³⁸ Norbert Elias, *Uygarlık Süreci Cilt 1*, Çev.: Ender Ateşman, İletişim Yay., İstanbul 2013, s.299-301.

³⁹ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.4. Bkz. Poggi, *Devlet*, s.31, 32.

yapıldığında akademik bir işlevsellik için feodal devletlerin aşındığı 16.yy⁴⁰ ile 1789 Fransız İhtilali arası gündeme gelecektir.⁴¹ Mutlakiyetçi yönetimin doğuşu modern devletin ilk emaresi olarak kabul edilir.⁴² Mutlak monarşinin bürokratik teşkilatlanmaya sahip temel modelini Fransa temsil etmektedir.⁴³ Temelde iktidarın monarkın uhdesinde olduğu ve herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmadığı devlet biçimini ifade eder. Bu prensip 15.yy’a kadar monarkın iradesinin yasa olduğu ve faaliyetlerinin herhangi bir sınırlamaya konu edilmediği şeklinde Roma kamu hukuku kaynaklıdır.⁴⁴ Zira ortaçağdaki zayıf idarelerden sonra insanoğlunun monarşiler eli ile meydana getireceği en güçlü şeyi *devlet* temsil etmektedir.⁴⁵ Modern dönem ile beraber insanoğlu tarafından kurulmuş en güçlü organizasyon olarak *devlet* insanlığın yaşadığı yeni politik evreyi nitelendirmek bakımından modernite içinde özel bir yerde durur.⁴⁶ Modernite, 17.yy’ın-19.yy’a tekabül eden Aydınlanma dönemiyle pekişen anlamı ile⁴⁷ yeni bir dünya tasavvuru olarak devleti Tanrı’nın yerine koyar.⁴⁸ Nitekim modern dönemin

⁴⁰ Yaygın kanaate göre 16.yy milat olarak alınır. Bkz. Minogue, *Siyaset: Kısa Bir Giriş*, s.49. Ayrıca bkz. Yavuz Sabuncu, *Anayasaya Giriş, Ek: 1982 Anayasası*, İmaj Yay., 16.Baskı, Ankara, 2014, s.23. Bkz. Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.217. Ayrıca bkz. Bkz. Ateş Uslu, *Siyasal Düşünceler Tarihine Giriş: Tarihyazımı, Temel Yaklaşımlar ve Araştırma Yöntemleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1.Basım, İstanbul 2017, s.18. Bkz. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.132, 133. Bkz. Andrew Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, Çev.: Hızır Murat Köse, Küre Yay., 9.Baskı, İstanbul 2018, s.92.

⁴¹ Hüseyin Nail Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, Üstünel Matbaası, Ankara 1957, s.44. Bkz. Ruby, Christian, *Siyaset Felsefesine Giriş*, Çev.: Aziz Ufuk Kılınç, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2016, s.63. Bkz. Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, s.417. Ayrıca bkz. Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.138.

⁴² Poggi, *Devlet*, s.81.

⁴³ Peter Watson, *Fikirler Tarihi: Ateşten Freud’a*, Çev.: Kemal Atakay – Nurettin Elhüseyni - Kaya Genç - Barış Pala – Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yay., 5.Baskı, İstanbul 2019, s.709. Bkz. Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar’dan 1918’e*, s.98. Bkz. Strayer, *Modern Devletin Kökenleri*, s.28.

⁴⁴ Recai Galip Okandan, *Roma Amme Hukuku*, Kenan Matbaası, 1944 İstanbul, s.4, s.347.

⁴⁵ Minogue, *Siyaset: Kısa Bir Giriş*, s.57.

⁴⁶ Ibid., s.57,58. “Modernite” için bkz. Doç. Dr. Murat Yüksel, *Hukuka Postmodern Yaklaşım*, On İki Levha Yay., 1.Baskı, İstanbul 2010, s.7-12. Modern devlet ile modernlik arasındaki kuvvetli ilişki için bkz. Yüksel, Mehmet, “Modernleşme Bağlamında Hukuk ve Etik İlişkisine Sosyolojik Bir Bakış”, A.Ü.S.B.F. Dergisi, 2002, Cilt:57, Sayı: 1., s.183, 184.

⁴⁷ Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.132. Aydınlanma düşüncesinin bir başka serüveni de Newton fiziği ve yermerkezli evren taavvurunun yıkılması bakımından Kopernik üzerinden gelişen yeni bilimsel tavır ile çözülen Katolikliğin, değişen insan algılayışının Voltaire gibi Aydınlanmacı düşünürlerin siyasal kavrayışındaki payı büyüktür. Bkz. Remzi Demir, *Türk Aydınlanması ve Voltaire: Geleneksel Düşünceден Kopuş*, Doruk Yay., 1.Baskı, Ankara 1999, s.118-123.

⁴⁸ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.60. Bu durum Hobbes’un devletinde açıkça görülür. Bkz. Kasım Küçükaltı – Ahmet Cevizci, *Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller*, İSAM Yay., 4.Baskı, İstanbul, 2017, s.137. Bkz. Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, Çev.: Uğur Tanrıöver, Yapı Kredi Yay., 9. Baskı, İstanbul 2014, s.25.

mühim vasıflarından biri de Kilise'nin otoritesindeki zayıflama ile kendini gösterir.⁴⁹ İlk olarak monarkın varlığı ile müsemma olan modern devlet sonradan bürokratik bir yapı ile kendini yeniden kurar.⁵⁰ Devletin bir hukuki kişiliği olması bu yeni yaratım ile doğrudan ilişkilidir. Tanrı'nın egemenliği ulus egemenliği ile yer değiştirerek yitirilirken yeni aşkın bir gerçeklik olarak *ulus* yaratılmıştır.⁵¹ Böylelikle Rönesans ve Hümanizm kaynaklı, teorik öncülü aydınlanma felsefesi olan modernite, Tanrı merkezli dünyadan insan merkezli dünya tasavvuruna geçişi de tesciller.⁵² Bunun hukuken ve siyaseten en önemli göstergeleri geleneksel otoritenin ve Katolik söylemin çöküşüdür.⁵³

Aydınlanma düşüncesi geniş bir birikimi ihtiva etmekle beraber 18.yy'dan itibaren konumuz itibari ile aklın toplumsal ve siyasal alandaki merkezi rolünü ifade etmektedir.⁵⁴ Devlet müessesesinin yalnızca olgunlaştığı 19.yy'daki hukuk devleti⁵⁵ değil bilim, sanat, din, sanayi ve siyaset alanlarında bütün bir sonuç doğurduğu moderniteye⁵⁶ bir başka ifade ile modern uygarlığa özgülünmüş aydınlanmanın mirası modernite projesi içinde modern devlete özellikle ilerlemeci bir şartlanma⁵⁷ üzerinden sosyolojik

⁴⁹ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe*, Çev.: Ahmet Fethi, Alfa Basım Yay., 4.Basım, İstanbul 2018, s.9, 12.

⁵⁰ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.60. Ayrıca bkz. Jürgen Habermas, "Öteki" Olmak "Öteki"yle Yaşamak: *Siyaset Kuram Yazıları*, Çev.: İlknur Aka, Yapı Kredi Yay., 8.Baskı, İstanbul 2015, s.16. Bkz. Hagen Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, Çev.: Timuçin Binder, Literatür Yay., 1.Basım, İstanbul 2005, s. 21. Bkz. Bıçak, *Devlet Felsefesi: Eleştiriler ve Öngörüler*, s.299.

⁵¹ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.61.

⁵² Prof. Dr. Mustafa Koçak, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi: Devlet ve Egemenlik (Eski Kavramlar-Yeni Anlamlar)*, Seçkin Yay., 1.Baskı, İstanbul 2006, s.28. Bkz. Gemalmaz, *Devlet, Birey ve Özgürlük*, s.190.

⁵³ Küçükaltı, *Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller*, s.236. Bkz. Dr. Ömer İlhan Akipek, *Devletler Hukuku: İkinci Kitap, Devlet Hukukunun Şahıslarından Devlet*, Başnur Matbaası, 3.Bası, Ankara 1966, s.10.

⁵⁴ Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.26. Bkz. Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, İletişim Yay., 9.Baskı, İstanbul, 2015, s.19. Bkz. Küçükaltı, *Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller*, s.145, 226.

⁵⁵ J. Harold Laski, *Teori ve Pratikte Devlet*, Çev.: Defne Topçu, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2020, s.45, 46. Celalettin Arif Bey, *Hukuk-ı Esasiye*, Yay. Haz: Av. Ekrem Yıldırım, Erguvani Yay., Ankara 2015, s.32. Renaud de Saint Marc Denoix, *Devlet*, Çev.: İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2009, s.35.

⁵⁶ Modernite kavramı siyaset ve hukuk düşüncesinde hümanizm, akılcılık ve aydınlanma kavramları üzerinden anlamlandırılabilir. Bkz. Ruby, *Siyaset Felsefesine Giriş*, s.63. Bkz. Küçükaltı, *Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller*, s.232.

⁵⁷ Jonathan İsrail, *Radikal Aydınlanma ve Modern Demokrasinin Kökenleri*, Çev.: Ahmet Fethi Yıldırım, Vakıfbank Kültür Yay., 1.Basım, İstanbul 2018, s.16. Ayrıca bkz. Bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları(ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İletişim Yay., 8.Baskı, İstanbul 2018, s.520-522. Bkz. Yaşar Salihpaşaoğlu, *Din ve Devlet Arasında İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği*, Adalet Yay., 2.Baskı, Ankara 2016, s.170-172.

ve politik hedefler yüklenmesine sebep olmuştur.⁵⁸ Benzer bir yaklaşımla bugün kullandığımız manada siyasal düzeni temin eden hukukun, modernitenin icadı olduğunu da kaydetmek gerekir. *Lineer* (ilerlemeci, aşkın)⁵⁹ bir tarih anlayışı içinde devlet, hem devamlı uygarlık yolunda gelişen bir amaçtır hem de uygarlığın siyasal ve toplumsal amaçları için araçsallaştırılmıştır. Fakat modern devlet toplumsal bir müessese olarak *toplumsal evrimcilik* üzerinden belli bir doğrultudaki aşkın bir gelişim çizgisi ile okunamaz, bilakis oluşumu karmaşık bir tarihi sürece işaret eder.⁶⁰ Hali ile bu yapının anlaşılması için modern dönem öncesi devlete bakılması gerekecektir. Modern devletin tarihin olağan akışı içinde tedrici bir prensiple kendiliğinden oluştuğu hatalı bir değerlendirme olacaktır. Nasıl modern devletin sahip olduğu kişilik fikri kurgusallığı ölçüsünde yapay bir gerçekliktir, bu muadili olarak modern devletin varlığında da görülür. Bu bakımdan bir oluşun değil kuruluşun mevzuudur. Bilinçli bir iradenin sosyolojik, siyasal ve ekonomik durumu gözeterek kurduğu, *Poggi*’nin deyiimi ile “...*yapma bir gerçekliktir*”⁶¹. Bu durum tüzel kişilikle kurgulanan soyut gerçeklik bakımından devlet için olduğu gibi diğer kamu hukuku tüzel kişilikleri ve şirketler gibi özel hukuk tüzel kişilikleri için de geçerlidir.⁶² Devletin tarih içindeki evrimini beş aşamada inceleyen Oppenheimer devletin son görünümünü *modern anayasal devlet* terkihi ile ortaya koyar.⁶³ Oppenheimer’ın gelişim eğrisini verdiği devletin hikâyesinde

⁵⁸ Eric J. Hobsbawm, *Sermaye Çağı: 1848-1875*, Çev.: Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, 7.Baskı, Ankara 2019, s.101. G.Poggi’de 19.yy’da oluşan hukuk devleti devletin biçimi itibarı ile modern devletin kendisi olduğu yargısı mevcuttur. Bkz. Poggi, *Modern Devletin Gelişimi*, s.13.

⁵⁹ Bkz. Küçükalp, *Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller*, s.159-164, 233. Bkz. Ayhan Bıçak, *Tarih Felsefesi*, Dergah Yay., 1.Baskı, İstanbul 2015, s. 102, 103. Bkz. Ağaoğulları, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, s.252-257.

⁶⁰ Poggi, *Modern Devletin Gelişimi*, s.30.

⁶¹ Poggi Almanca’da *Wille zum Staat* bir devlet yaratma arzusu ile bu yargısına dayanak sunar. Devlet artık ne Tanrı’nın ne Alman felsefesinin büyüklü kavramı “Geist’in ne de herhangi bir metafizik itkinin lütfu, mahareti değildir. Ibid., s.117. “Wille Zum Staat” için Oppenheimer devlet hastalığına kapılmak şeklinde yaklaşımda bulunur. Oppenheimer, *Devlet*, s.6. Ayrıca bkz. Bkz. Schulze, *Avrupa’da Ulus ve Devlet*, s. 257. Almanya’nın siyasi birliğine yönelik kaygı için ayrıca bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.277, 278.

⁶² Ord. Pr. Dr. A. Fuad Başgil, *Devletin Ve Diğer Amme Hükmi Şahıslarının Mesuliyet Meselesi*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara 1940, s.5.

⁶³ Oppenheimer, *Devlet*.

modern devlet için siyasal iktidarın dönüşümünün son halkası denilebilir.⁶⁴ Hukukta muhtelif mukayese standartları ile nitelenen hukuk devleti, sosyal devlet gibi türevi görünümler iskelet ve temel ontolojisini modern devlette bulur.⁶⁵ Tedricen var olan tarihi bağlamından ayrı ele alınamayacağı gibi modern devletin 19.yy’da olgunlaşan tarihi bir oluş süreci mevcuttur. Modern devlet iktisadi, siyasi, askeri ve hukuki saiklerin sosyolojiyi dönüştürdüğü “...ağır işleyen bir süreç içinde...”⁶⁶ kurulmuştur. Tarihin doğal akışı içinde kendiliğinden bir oluşu ifade etmenin güç olacağı teşekkül süreci aydınlanma düşüncesi ile beraber muayyen bir siyasi hedefi de ihtiva eder. Kant “*Was ist Aufklärung ?*”(Aydınlanma Nedir?) sorusunu en temelde insanın aklı üzerinden kazandığı bir tür olgunluk ve rüş, temyiz kudreti kazanarak özgürleşmesi olarak tanımlar.⁶⁷ Böylelikle insan kendini Kilise öğretilerinin ve tesirinin boyunduruğundan da kurtarmış olacaktır.⁶⁸ Nitekim Rönesans insanı kilisenin boyunduruğundan kurtaran süreci başlatmıştır.⁶⁹ Bu sürecin siyasi ve hukuki izdüşümünü doğuran sosyolojik durum “*Tanrı ve Kilise temelli eski toplumsal düzenin yıkılması*”⁷⁰ olarak özetlenebilir. Zira İtalyan Rönesans’ı, Avrupa’nın Antik Yunan ve

⁶⁴ Saygılı, *Modern Devletin Çıplak Sureti*, s.93. Oppenheimer’de devletin gelişiminin tarihçesi sırası ile *İlkel Fetih Devleti, Deniz Devleti, Feodal Devlet, Mutlakiyetçi Devlet* ve *Modern Anayasal Devlet* şeklinde verilirken benzer biçimde devletin tarih içindeki gelişimini Held şu biçimde sıralar: *Geleneksel İmparatorluklar, feodal yönetimler, zümreci yönetimler, mutlakiyetçi devletler, modern ulus devletler*. Bkz. Pierson, Christopher, *Modern Devlet*, Çev.: Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları Yay., 2.Baskı, İstanbul 2014, s.71.

⁶⁵ Hukuk devletinin ve modern devletin müşterek bir öz ifade etmelerinin anlamı için bkz. Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.27. Ayrıca bkz. Bob Jessop, *Devlet: Dün, Bugün, Gelecek*, Çev.: Atilla Güney, Epos Yay., Ankara 2018, s.51.

⁶⁶ Jacques Le Goff, *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?*, Çev.: Ali Berktaş, İş Bankası Kültür Yay., 1.Baskı, İstanbul 2016, s.73.

⁶⁷ Ayhan Bıçak, *Felsefenin Yapısı ve Sorunları*, Dergah Yay., 1.Baskı, İstanbul 2018, s.230. Bkz. Pınar Akçalı, *Karşılaştırmalı Devlet Sistemlerine Giriş*, İmge Yay., 1.Baskı, Ankara Mart 2016, s.90. Bkz. Küçükalp, *Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller*, s.146, 147.

⁶⁸ Dr. Gerhard Engel, *Was ist Aufklärung? Gedanken zu einen unvollendbaren Projekt, Aufklärung und Kritik 1*, 2014, s.23-24.

⁶⁹ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.508. Bkz. Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yay., 21.Baskı, İstanbul, 2014, s.172.

⁷⁰ Bıçak, *Felsefenin Yapısı ve Sorunları*, s.230. Bkz. Preserved Smith, *Bir Sosyal Arka Plan Çalışması: Rönesans ve Reform Çağı*, Çev.: Serpil Çağlayan, İş Bankası Kültür Yay., 4.Basım, İstanbul 2019, s.107-120.

Roma'ya ait kültürel birikimi yeniden keşf ettiği hümanizm ile geniş anlamı ile modern insanın yenedünyasının teşekkülü ile başlamıştır.⁷¹

Modern devletin kökenine ilişkin tartışmalar içerisinde en tesirli olanı sözleşme teorileridir.⁷² Sözleşme teorisinin incelendiği ana başlık devletin kökenini insan akıl ve iradesinde arayan görüştür.⁷³ Bu teoriye gelene kadar genel eğilim Platon üzerinden bir arada yaşama zorunluluğu ile yahut da Aristoteles üzerinden doğal bir oluşum gözü ile açıklanır.⁷⁴ Aristotelesci felsefe geleneğinde insanın siyasiliği ve sosyallığı vurgusu ile tanımlanarak kendini ancak siyasal bir toplumda tamamlayabileceği düşünülür.⁷⁵ İnsanın ancak toplulukla beraber yaşayabileceği bunun doğal bir sevkle hem bir zorunlu ihtiyacı hem de insanın varlık sebebi açısından gerekliliği vurgulanır.⁷⁶ Aristoteles'te devlete olan ihtiyacın iki ciheti vardır. Biri insanın toplumsallığı üzerinden zorunluluğu iken bir diğer cihet olması gereken bakımından iyi bir yaşamın⁷⁷ garantörü olmasıdır. İnsanın sosyal bir varlık olarak Polis'te bir başka tabirle devlet bünyesinde⁷⁸ yaşaması zorunluluk arz eden politik bir hayvan (*zoon politikon*)⁷⁹ olarak ele alınması sözleşme teorilerinin kökeninde yatan felsefeyi ifade eder. Zira toplum sözleşmeleri müstakil bir

⁷¹ Küçükalp, *Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller*, s.120.

⁷² Hans Freyer, *İçtimai Nazariyeler Tarihi*, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ankara 1977, s.15, 16. Modern devlete ilişkin köken sorgulaması Weber'de mevcut değildir. Devlet üzerine düşünmenin bir "devlet sosyolojisi" husule getiremediği Alman düşüncesinde Marx'ta da mevcut olmayan ve Marksist devlet teorisyenlerince Marx'ın bıraktığı bir boşluk olarak da kabul edilen bu durum hakkında Engels'e bakılabilir. Bkz. Freidrich Engels, *Ailenin, Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, İş Bankası Kültür Yay. 3. Baskı, İstanbul 2019. Ayrıca bkz. Bkz. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.56. "Sözleşmecilik" için ayrıca bkz. Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, s.184-188.

⁷³ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.68.

⁷⁴ Aristoteles, *Politika*, Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, 17. Basım, İstanbul 2014, s.11-12. Oppenheimer, *Devlet*

, s.3. Prof. Dr. Ülker Gürkan, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, Siyasal Kitabevi, 9.Baskı, Ankara 2017, s.65. Okandan, bu konuyu Herakleitos'ta (M.Ö 536-470) akıl kavramından başlayarak tarihçelendirir. Bkz. Dr. Recai G. Okandan, *Devletin Menşei*, Kenan Matbaası, İstanbul 1945, s.64.

⁷⁵ Aristoteles, *Politika*, s.12. Şaban Teoman Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, Haz. Mehmet Sabri Genç, Şule Yay., 1.Baskı, İstanbul 2009, s.7. Benzer bir yaklaşım Aquinas'ta da mevcuttur. Bkz. Minogue, *Siyaset: Kısa Bir Giriş*, s.61.

⁷⁶ Recai Galip Okandan, *Kadim Yunanda Amme Hukuku*, Kenan Basımevi, 1942 İstanbul, s.175.

⁷⁷ Aristoteles, *Politika*, s.11. Bkz. Mete Tunçay (der.), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi – Seçilmiş Yazılar: Eski ve Orta Çağlar, "Politika'dan Seçme Parçalar"*, Çev.: Mete Tunçay, İstanbul Bilgi Üni. Yay., 4.Baskı, İstanbul 2015, s.191. Bkz. Gemalmaz, *Devlet, Birey ve Özgürlük*, s.18.

⁷⁸ Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.12.

⁷⁹ Aristoteles, *Politika*, s.12. Bkz. Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.29. Tablo ile bir anlatım için bkz. Donald G. Tanenbaum, *Siyasi Düşünce Tarihi*, Çev.: Doç. Dr. Özgüç Orhan, BB101 Yay., 10.Baskı, Ankara 2017, s.68.

toplum fikrinin doğumuna yol açarak insanın sosyal varlığı anlayışından beslenmişlerdir.⁸⁰ İlâveten toplum içerisinde doğan toplumsal iktidarın ana daireyi temsil ettiği bir siyasi sistem içerisinde devlet ve hükümet iç içe daireleri temsil etmektedirler.⁸¹ Siyasi iktidarın bir görünümü olarak devlet, hükümeti kapsamaktadır.⁸² Honig (1890-1981) sosyal sözleşme teorilerindeki ruhu Sokrates'e isnad ederek verilen cezadan kaçmamasının adalete ve yasalara hali ile devlet otoritesine ortak itaate vurgu yapar.⁸³ Bugün için de genel kanı toplumsal düzenin sağlanmasında toplum içinde karşılıklı bir uzlaşa ya da güç ilişkilerinin esas olduğu yönündedir.⁸⁴ Nitekim devlet, geleneksel anlamı itibari ile de toplumsal düzenin teminatı olarak yapısı ve ilkelerinin devlet felsefesi tarafından tartışıldığı bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır.⁸⁵ Bu karşılıklı anlaşmanın kanunları ve devleti doğurduğu sözleşme teorisinin temel prensibini oluşturur.⁸⁶ Böylelikle üst bir otorite teşkil edilerek devlet meydana gelmiş olur.⁸⁷ Nitekim devlet ve toplum için insanların birbirleri ile politik ve ekonomik araçlar vasıtası ile kurdukları birliğin somutlaşmış hali tanımı yapılabilir.⁸⁸ Sözleşmesi teorisi devleti meydana getiren bireylerin akdettiği toplum ile devlet arasındaki ilişkiyi olması gereken kaygısı ile belirleyerek devleti kurgulama faaliyetini gösterir. Bu kurgusal kabul 17. ve 18.yy doğal hukuk düşüncesinde ve beraberindeki sözleşme teorisinde

⁸⁰ Minogue, *Siyaset: Kısa Bir Giriş*, s.61, 62.

⁸¹ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.5, 6. Ayrıca bkz. Atilla Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, Siyasal Kitabevi Yay., 1.Baskı, Ankara, 1998, s.5.

⁸² Her ne kadar devlet ve hükümetin fiili anlamda ayrımı hükümetin bütün siyasal kurumları kapsayıcı geniş tanımına istinaden bakıldığında karmaşık bir konu ve uluslararası hukukta devletsiz hükümetler mevcut olsa da tezin kavramsal ve ilkesel bir incelemeyi konu edinmesi sebebi ile bu tartışmayı yalnızca işaretleyip geçiyoruz. Bkz. Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.91-94. Ayrıca bkz. Urhan, "*Siyaset Felsefesi Bağlamında Devlet, Hükümet ve Demokrasi*", s.5-6.

⁸³ Dr. Richard Honig, *Tabii Hukuk Nazariyesinin Devletin Şekli Üzerindeki Tesiri*, Hapishane Matbaası, Ankara, 1937, s.5. Bkz. Ahmed Midhat, *Darü'l- Fünun Dersleri: Tarih-i Hikmet*, Sadeleştiren ve Yay. Haz.: Ali Utku, Sebahattin Çevikbaş, Konya 2016, s.692. Bkz. Prof. Dr. Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Basım Yay., 17.Bası, İstanbul 2017, s.19, 20.

⁸⁴ Simon Roberts, *Düzen ve Kargaşa, Hukuk Antropolojisine Giriş*, Çev.: A.Erkan Koca, Birleşik Yay., Ankara, 2017, s.9.

⁸⁵ Bıçak, *Felsefenin Yapısı ve Sorunları*, s.40.

⁸⁶ Honig, *Tabii Hukuk Nazariyesinin Devletin Şekli Üzerindeki Tesiri*, s.5.

⁸⁷ Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.11. Bkz. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.45, s. 103.

⁸⁸ Oppenheimer, *Devlet*, s.109.

insanın doğasında bulunduğu hükmedilen haklar bütünü bakımından da geçerlidir.⁸⁹ Bu bakımdan *ahistorik*⁹⁰ (tarih dışı) bir teori olarak addedilebilir. Sözleşme teorisi modern devleti tescilleyen liberal⁹¹ demokratik anayasa geleneğinin de beşiğini oluşturur. Nitekim anayasal metinler sözleşme teorisindeki biçimin bir tür devamı niteliğindedir. Nitekim bu görüşün banisi hüviyetindeki isimlerden biri olarak Locke liberal anayasal felsefeyi de ortaya koyarak modern devletin anayasal hayatının ilkelerini oluşturmada öncü mevkiidedir.^{92 93} *The law gives authority (yetkiyi veren şeyin kanun olduğu)* prensibi ile kanun monarkın kişisel iradesinin zıddına kullanılır.⁹⁴ İlaveten liberal anayasacılık için Tanrı olsa dahi faal olmamalı monark olsun fakat iktidarsız olsun zihniyeti sabittir.⁹⁵ Bir “...*olması gereken*...”⁹⁶ fikrinden hareketle idealize ettiği sistemi toplum hayatına tatbik etmek isteyen başka bir doğal hukuk⁹⁷ düşünürü olan Hobbes’taki (1588-1679) muktedir devlet Locke’ta yerini anayasal monarşi biçiminde liberal devlete bırakır.^{98 99} 19.yüzyıl’a, 1789 Fransız Burjuva

⁸⁹ Bkz. Başgil, *Devletin Ve Diğer Amme Hükmi Şahıslarının Mesuliyet Meselesi*, s.3.

⁹⁰ *Ahistorik*, bir konuda tarihsel manada gerçekliğin tamamen yahut kısmen bulunmadığı teorileri nitelemek için kullanır. Bkz. Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.8, s. 185. Sözleşme teorilerinin mezkur yapısı için ayrıca bkz. İsmail Hakkı Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, Haz. Fernaz Balcıoğlu, Büşra Balcıoğlu, Erguvani Yayınları, 1.Baskı, Ankara 2014, s.110-112.

⁹¹ Kavramın günlük dile yerleşmesi 1830’larda İngiltere ile başlar. Bkz. Minogue, *Siyaset: Kısa Bir Giriş*, s.98

⁹² Jean Didier, *John Locke*, Çev.: Atakan Altınörs, Paradigma Yayınları, 1.Baskı, 2009, s.67. Modern devlet teorisi için bilhassa şahsa bağlı hakların gelişiminde en büyük tesiri Locke’a mal eden bir başka yaklaşım için bkz. Honig, *Tabii Hukuk Nazariyesinin Devletin Şekli Üzerindeki Tesiri*, s.10, 12. Zabunoğlu, “...hürriyetçi ve demokratik olarak bilinen siyasal yapı ve rejimlere temel fikir malzemesi...” olarak Locke’un toplumsal sözleşme teorisini özetler. Bkz. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.46. Ayrıca bkz. Bıçak, *Felsefenin Yapısı ve Sorunları*, s.203. Bkz. Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.17, 18, 120. Bkz. Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yay., 7.Baskı, Ankara 2013, s.31, 32. Bkz. Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s. 187.

⁹³ Carl Schmitt’de de Locke’u hukuk devleti doktrinini işlerken atıfta bulunur. Bkz. Schmitt, *Siyasal İlahiyat*, s.21. Ayrıca bkz. Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 228 vd.

⁹⁴ Schmitt, a.g.e., s.38.

⁹⁵ *Ibid.*, s.63.

⁹⁶ Doğal hukuk için Bkz. Prof. Dr. Vecdi Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, On İki Levha Yay., 3.Baskı, İstanbul 2012, 203.

⁹⁷ Prof. Dr. Ender Ethem Atay, *Hukuk Başlangıcı*, Gazi Kitabevi, 4.Baskı, Ankara 2017, s.67.

⁹⁸ *Ibid.* s.66, 67. Ayrıca bkz. Ruby, *Siyaset Felsefesine Giriş*, s.81. Prof. Dr. rer. pol. Rıza Arslan, *Siyaset Bilimine Giriş: Kavramlar*, Dora Yay., 1.Baskı, Bursa 2016, s.112, 113.

⁹⁹ Her ne kadar kitabı olarak böyle bir dönüşüm mevcut olsa dahi devletin Leviathan’da verilen özü halen taşımaktadır. Akal, bir yasa ile bağlı ve sınırlandırılmış devlet için “...*kuramsal olarak toplumdan soyutlanarak farklılaşan ve donatıldığı otoriteyle Yasa’yı söyleyen, nesnel gerçeklikle de Yasa uygulama gücüyle toplumu güdümü altında tutan bir Leviathan yüzünden etkili olamamıştır.*” tespitinde bulunur. Devletin yasaya saygılı olsa dahi hep aynı devlete tekabül ettiğini zaten *Leviathan*’daki sembolleri

İhtilaline kadar hâkim öğreti olarak telakki edilen sözleşme teorisi devletin kökeni tartışmalarında asli referans olmuştur.¹⁰⁰

Modern devletin niteliği fiziki, rasyonel ve hukuki vasıflar etrafında gözlemlenebilir.¹⁰¹ Ancak temelde *auctoritas* (iktidarın kullanım ilkesi, meşruiyet) ve *potestas* (iktidarın kullanımı, şiddet tekeli) bünyesinde toplamaları egemen varlığını sağlaması esastır.¹⁰² Pierson, modern devletin ayırıcı vasıflarını dokuz maddede dile getirir. Devletin yapısında asli niteliklere dair olarak; şiddet tekeli, toprak, egemenlik, anayasallık, kişisel olmayan iktidar, kamu bürokrasisi, meşruiyet, vatandaşlık¹⁰³ ve vergilendirmeyi saymaktadır.¹⁰⁴ Bu sıralamaya ülkeye bağlı olarak belirli sınırlar ve egemenliğe bağlı olarak da hukuk kuralı ihdas etmek ilave edilebilir.¹⁰⁵

Bürokrasi ile beraber görülen idari anlamda merkezileşme¹⁰⁶ devlet müessesesindeki rasyonelleşmeyi ifade etmektedir.¹⁰⁷ ¹⁰⁸ Arendt de modern devlette egemenliğin bürokratik ve karmaşık bürolar sistemi ile taşındığını söyler.¹⁰⁹ Bu bağlamda *bürokrasi* geniş bir şekilde Weberyen anlamı ile “...rasyonel ve kurallara

yaşatarak bir elinde kılıcı diğer elinde ise yasayı tutar şeklinde kanaat taşır. Cemal Bali Akal, *Yasa ve Kılıç*, AFA Yay., Birinci Basım, İstanbul, 1991, s.130.

¹⁰⁰ İsmail Coşkun, *Modern Devletin Doğuşu*, Der Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1997, s.35.

¹⁰¹ Saygılı, *Modern Devletin Çıplak Sureti*, s.61. Saygılı, modern devletin fiziki niteliğini meşru şiddet tekeli, egemenlik ve coğrafi sınır; rasyonel niteliğini bürokratik bir yapı arz etmesi; hukuki niteliğini ise yasal-ussal meşruiyet ve yurttaşlık olgusu üzerinden verir. Bkz. Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.101.

¹⁰² Abdurrahman Saygılı, “Modern Devlet’in Beden İdeolojisi Üzerine Kısa Bir Deneme”, A.Ü.H.F. Dergisi, Yıl: 2005, C: 54, S: 3, s.331. Bkz. Abdurrahman Saygılı, “Jean Bodin’in Egemenlik Anlayışı Çerçevesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış”, AÜHFD, C: 63, S:1, 2014, s.194.

¹⁰³ Kamu hukuku anlamında birey ile devlet arasındaki hukuki ilişkiyi nitelendirir. Bkz. Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.205. Bkz. Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.250.

¹⁰⁴ Pierson, *Modern Devlet*, s.24. Ayrıca bkz. Berke Özenç, *Hukuk Devleti, Kökenleri ve Küreselleşme Çağındaki İşlevi*, İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2014, s.123.

¹⁰⁵ Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, s.105.

¹⁰⁶ Ortaçağdaki papalık otoritesi olarak *auctoritas* ve kralın gücü olarak *potestas* tek merkezde toplanır. Merkeziliğin bir başka açılımı da budur. Saygılı, “Modern Devletin Çıplak Sureti”. s.81.

¹⁰⁷ Michael Mann, *İktidarın Tarihi: Sınıfların ve Ulus – Devletlerin Yükselişi 1766-1914 Cilt II*, 9.-12. Bölümler Çev.: Gülben Şaş, Phoenix, Ankara 2012, s.372. Saygılı, “Modern Devletin Çıplak Sureti”, s.61. Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.182. Bkz. Poggi, *Devlet* s.42-45. Bkz. Urhan, “Siyaset Felsefesi Bağlamında Devlet, Hükümet ve Demokrasi”, s.9.

¹⁰⁸ Modern devlette rasyonellik bürokrasi ile sağlanmaktadır. Bu bürokrasi aygıtı kişisel olmayan akla dayanan insan faktörünü izafiyeti tanımlayan bir yapı olarak ifade edilir. Bkz. Saygılı, “Modern Devletin Çıplak Sureti”, s.86-87. Ayrıca bkz. Antonio Gramsci, *Modern Prens: Machiavelli, Siyaset ve Modern Devlet Üzerine*, Çev.: Pars Esin, Dipnot Yay., 2.Baskı, Ankara 2018, s.148, 149. Ayrıca bkz. Derda Küçükalp, *Siyaset Felsefesi*, Dora Yay., 2.Basım, Bursa 2016, s.151.

¹⁰⁹ Hannah Arendt, *Şiddet Üzerine*, Çev.: Bülent Peker, İletişim Yay., 9.Baskı, İstanbul, 2018, s.48.

bağlı yönetime dayanan örgütlenme modeli...¹¹⁰” anlamında kullanılmaktadır. Bürokrasi ile idari makamların soyutlaşması, kamu tüzel kişiliği ile makamdaki gerçek kişinin ayrışması hukuki kişilik ilkesinin minör bir görünümüdür. Bu vasıflar temelde yönetimin merkeziliğini, sürekliliğini ve kurumsallaşmasını sağlar. Rasyonelleşme temelde teolojik ve mitolojik anlayıştan kopuşu ifade etmektedir. Oppenheimer, modern devletin kendinden önceki devlet görünümlerine en büyük katkısını sınıflararası çıkar mücadelesinden nispeten azade olan sınıf çatışmalarını yumuşatarak devletin ortak çıkarını temsil etme amacı ile teşkilatlanan devletin süreklilik arz eden işleri ile görevli¹¹¹ memurlar topluluğunda görür.¹¹² Gerçekten de devletin modern anlamıyla farklılığı, kurucu unsuru olan insan topluluğunun devletin mekânı ülkesi ve zamanı bakımından sürekliliği haiz olmasına bağlıdır.¹¹³ Bu niteliği sağlamak isteyen bir devlet organizasyonunda devlete ait irade ve yetkinin kişilik dışı olarak, kişilerin üzerinde kullanıldığı, sürekliliğini muhafaza eden kurumların rolü yadsınamaz.¹¹⁴ Zaman bakımından süreklilik sağlanması şeklinde formüle edilebilecek¹¹⁵ bu niteliğin tebarüz etmesi kişiler üstü kurumları ve meşruiyet sahibi dolayısı ile ortak bir itaatın mevcut bulunduğu merkezileşmiş iktidar yapısına sahip olmayı gerekli kılmaktadır.¹¹⁶ Modern devletin oluşum sürecinde kalıcılığı sorunlaştırılan kurumlar¹¹⁷ günümüz modern devletinde birer kamu tüzel kişiliği ihdas edilmiş devlet daireleridir. Buradan çıkarılacak sonuç devletin sürekliliği, kurumsallığı, merkeziliği ölçütleri bakımından hukuki kişilik ilkesinin doğrudan modern devlet ile tarih sahnesine çıktığı ve hukuki

¹¹⁰ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Haz: Hans H. Gerth – C. Wright Mills, Çev.: Taha Parla, Metis Yay., 1.Nasım, İstanbul 2019, s.220-232. Bkz. Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.38. Bkz. *Wörterbuch Staat Und Politik*, Hrsg.: Dieter Nohlen, “Bürokratie”, Dose, Nicolai – Bruder, Wolfgang, Piper München Zürich, 2. Auflage, München 1995, s.75. Ayrıca bkz. Heywood, *Siyaset*, s.532-534.

¹¹¹ “Devlet memuru” kavramı için bkz. Bkz. D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yay., İstanbul 2005, s.306.

¹¹² Oppenheimer, *Devlet*, s.103, 107.

¹¹³ Strayer, *Modern Devletin Kökenleri*, s.31.

¹¹⁴ Ibid., s.32. Ayrıca bkz. Poggi, *Devlet*, s.45.

¹¹⁵ Bu hususta, Kralın İki Bedeni doktrininden hareketle siyasi bedenin zaman bakımından sınırlılığı bertaraf etmesi üzerinden modern devletteki süreklilik kaygısı ortaçağa kadar götürülebilir.

¹¹⁶ Strayer, *Modern Devletin Kökenleri*, s.35, 41.

¹¹⁷ Ibid., s.40.

imkânını ancak modern devlet modeli içinde kazanabildiğidir. Hali ile devletin tüzel kişi olarak kurulması ile modern manası ile devletin sahip olduğu kurumsallaşma, kişilik dışı iktidar ve bürokratik niteliği sıkı sıkıya bağlıdır.¹¹⁸ Merkezi iktidara ait güç ve yetki arttıkça memurlar zümresi genişlemekte ve devletin sürekliliğindeki rolleri artmaktadır.¹¹⁹ Bu süreklilik güdüsü ve ihtiyacı Avrupalı devletler arasındaki kızıışan güç mücadelesinin ve bilhassa da sömürgecilik faaliyetlerinin yansıması olarak gösterilir. Fakat yalnızca devleti zorlayan dış şartlar değil yeni doğan toplum yapısının denetlenmeye ve kontrole dönük bir gerekliliği doğurması, devleti mevcut gücünü korumaya ve sürdürmeye yöneltmiştir.¹²⁰

Sosyolojik perspektifte modern devlet Weberyen gelenek içinde düşünülür.¹²¹ Weber¹²² (1864-1920), modern devleti sorunlaştırır. Siyaseti tanımlamak için devleti tanımlama ihtiyacı duyar. Devleti, gelişiminin tamamlandığını düşündüğü modern devlet üzerinden ele alır.¹²³ Devleti belli bir toprak parçası¹²⁴ üzerinde fiziki güce sahip meşru şiddet tekeline sahip insan topluluğu olarak tanımlar.¹²⁵ ¹²⁶ Bauman, bu yaklaşımı

¹¹⁸ Poggi, a.g.e., s.24.

¹¹⁹ Tocqueville, *Demokratik Zorbalık*, s.29.

¹²⁰ Poggi, *Modern Devletin Gelişimi*, s.105.

¹²¹ Coşkun, *Modern Devletin Doğuşu*, s.60.

¹²² Heiderberg okuluna mensup bir sosyologtur. Almanya’da devlet teması merkezli hareketli ve hararetli akademik ortamda devlete daha ziyade sosyal devlet teorisi cihetinden sosyolojik olarak yaklaşmıştır.

¹²³ Antony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çev.: Cumhur Atay, Kalkedon Yay., 2.Basım, İstanbul 2008, s.37.

¹²⁴ Sınırları çizilmiş belirli bir toprak parçası ifadesi devlet teorisi için oldukça mühim bir anlatımdır. Böylelikle hem topluluklar arasındaki ilişki ulus içinde bir anlam kazandığı gibi ulusallık gelişmeye başlar. Oppenheimer, *Devlet*, s.32.

¹²⁵ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s.103, 104. Weber, Max, *Meslek Olarak Siyaset (Politik Als Beruf)*, Çev.: Levent Özşar, 1.Baskı, Bursa 2017, s.7. Bkz. Wörterbuch Staat Und Politik, Hrsg.: Dieter Nohlen, “Staatstheorie”, Esser, Josef, Wolfgang, Piper München Zürich, 2. Auflage, München 1995, s.733. Bkz. Mann, *İktidarın Tarihi: Sınıfların ve Ulus – Devletlerin Yükselişi 1766-1914 Cilt II*, s.64. Ayrıca bkz. Temelde orduyu ve kolluğu ifade eder. Sabuncu, *Anayasaya Giriş, Ek: 1982 Anayasası*, s.25. Ayrıca bkz. Bkz. Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s.249. Kamu bürokrasisi eli ile kullanılır. Bkz. Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.125-126. Ayrıca bkz. Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, s.105. Harry Eckstein, *Devlet “Bilimi” Üzerine, Devlet ve Hukuk Üzerine Yazılar*, Çev-Der: Mehmet Turan, Gündoğan Yay., Ankara 2000, s.40. Bkz. Akçalı, *Karşılaştırmalı Devlet Sistemlerine Giriş*, s.21. Althusser, devlet aygıtının temel varlıklarından ordu ile Machiavelli’nin ordu fikri arasında illiyet kurmaktadır. Bkz. bkz. Louis, Althusser, *İki Filozof: Machiavelli – Feuerbach*, Çev.: Alp Tümerterkin, İthaki Yay., 1.Baskı, İstanbul 2010, s.122, 123. Bkz. Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.93.

¹²⁶ Şiddet tekeline devletin olmazsa olmaz unsuru olarak sayan yalnız Weber değildir. Çağdaşı olan hukukçular Jellinek ve Jhering’de şiddet tekeline devlet için zorunlu kabul ederler. Özenç, *Hukuk Devleti, Kökenleri ve Küreselleşme Çağındaki İşlevi*, s.125. Karl Jaspers’ta Weberyen modeli savunmuştur. Bkz. Hasan Çiçek, *Karl Jaspers’in Siyaset Felsefesi*, Dergah Yay., 1.Baskı, İstanbul 2008, s.208.

için “Çağdaş Leviathan, modern devlet, Max Webber tarafından onun baskı araçları ve bu araçların kullanımı tekeline yapılan gönderme ile tanımlanmıştır.¹²⁷” tespitinde bulunur. Şiddetin tekelleşmesi devletin sahip olduğu egemenliğin onun ülke üzerinde kendinden üstün bir iktidarın mevcut olmamasını temin etmektedir.¹²⁸ Tarih boyunca modern devlete arkaik bir boyut kazandıran devlet biçimleri ile modern devlet niteliği itibari ile değil ancak fiziki güç ve şiddete dayalı olarak ayrılmaktadır.¹²⁹ Weber modern devletin kendine özgü niteliğini fiziki güç ve zor kullanmada bulur.¹³⁰ Bu durum modern devlet içindeki hukuk düzeninde hukukun haricen toplumsal kurallardan zor ve yaptırım gücü ile ayrılmasını da temin eder.¹³¹ Bu devletin yegâne vasfı olmasa da ancak ona özgü bir araç kabul edilir. Şiddet mahiyeti itibari bir düzenin varlığı için şart olarak var olagelmıştır.¹³² Devlet ve şiddeti birbiri ile en içli dışlı kavramlar olarak algılanır. Modern devleti, diğer toplumsal yapılardan ayırıcı vasfı şiddet kullanımının kaynağına sahip olmasıdır.¹³³ Bu faktör modern devletin ayırıcı vasfının egemenlik olduğu¹³⁴ bir diğer yaklaşımı tahkim edicidir. Weber, fiziki güç kullanma hakkının yalnızca devletin müsaade ettiği ölçüde başka kurumlara ya da bireylere tevdi edilmesi zamanımıza özgüdür diyerek devleti şiddet kullanma hakkının yegâne kaynağı sayar.¹³⁵ Devletin tarihte olduğu gibi insanlar üzerindeki egemenlik ilişkisini ifade etmesi

¹²⁷ Zygmunt Bauman, Carlo Bordoni, *Kriz Hali ve Devlet*, Çev.: Yavuz Alogan, İthaki Yay., İstanbul 2018, s.65.

¹²⁸ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.103.

¹²⁹ Pierson *Modern Devlet*, s. 23.

¹³⁰ Weber Brest-Litowsky Barış Antlaşması’nda Rus delegasyonundan Trotsky’e atıfta bulunarak her devletin güce ya da zor kullanmaya dayandığını söylemektedir. Bkz., Weber, *Meslek Olarak Siyaset (Politik Als Beruf)*, s.6. Devleti şiddet kullanma tekeli uhdesinde bulundurması ile ele alan görüşler için ayrıca bkz. Oppenheimer, *Devlet*, s.4. Ayrıca bkz. Poggi, *Devlet*, s.5-7, 29, 30.

¹³¹ Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, s. 173. O.Gökhan Antalya, *Hukuk Teorisi*, Seçkin Yayınevi, Ankara 2019, s.366. Devlet, hukuk ve şiddet tekeli ilişkisi için ayrıca bkz. Paul Thomas, *Yabancı Politik: Marksist Devlet Kuramına Yeniden Bakmak*, Çev.: İbrahim Yıldız, Diipnot Yay., 1.Baskı, Ankara 2010, s.226.

¹³² Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.34. Ayrıca bkz. Bkz. Balander, *Siyasal Antropoloji*, s.29.

¹³³ “Modern devletin kurucu unsuru yahut onu var eden şey; şiddetin rasyonelleştirilmesi, daha açıkçası merkezileştirilmesidir.” Bkz.. Saygılı, a.g.e., s.104. Bkz. Laski, *Teori ve Pratikte Devlet*, s.26.

¹³⁴ Uygun, *Devlet Teorisi*, s.9.

¹³⁵ Weber, *Meslek Olarak Siyaset (Politik Als Beruf)*, s.7

şiddetin meşrulaştırılma amacı olarak desteklenmektedir.¹³⁶ Hali ile Weber modern devleti egemenliği teşkilatlandıran zorlayıcı bir kurum olarak betimler.¹³⁷ Şiddet tekelinin yalnız devlete özgü bir imtiyaz oluşu egemenliğini de beslemektedir.¹³⁸ Weber’de devlet insanın insan üzerinde meşru yahut da meşru olduğu varsayılan şiddet araçları vasıtası ile egemenlik kurmasıdır.¹³⁹ Siyasal iktidar meşru şiddete denk düşer¹⁴⁰. Weber’de egemenlik üç yolla meşrulaştırılabilir, bunlar: geleneksel otorite olarak patrimonyalizm, karizmatik egemenlik¹⁴¹ ve yasallıktır.¹⁴² Gücün bir merkezde toplanması ve kontrol edilmesi muktedir bir tasarım olan Hobbes’un *Leviathan*’ını da anımsatır. Nitekim *Leviathan* bir canavar¹⁴³ olarak kendinden korkulan tek varlık ve krallığın mutlak egemenliği olarak ortaya çıkacaktır.¹⁴⁴ Weber, Münih Üniversitesi’nde 1918 yılında yaptığı konuşmada devletin artık şiddet tekeline¹⁴⁵ sahip olduğu yönündeki izahı ile şiddet tekeli modern devlet için ayırıcı vasıf kabul etmektedir.¹⁴⁶ Weber şiddet tekeli ile devletin fiziki manada şiddet üzerindeki mutlak kontrolünü ifade eder.¹⁴⁷ Devlet şiddeti tekeline tutmasının yanında şiddetin tek meşru kullanımını da

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Ibid., s.12. Ayrıca bkz. Bkz. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.11. Bkz. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, Yağmur Yay., İstanbul 2019, s.133, 134. Bkz. Aybay, *Genel Kamu Hukuku: Devlet (18.-20.Yüzyıl)*, s.24.

¹³⁸ Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, s.164.

¹³⁹ Arendt, *Şiddet Üzerine*, s.45.

¹⁴⁰ Ibid., s.46. Arendt iktidar için devletin doğasına ilişkindir dese de şiddeti araçsal bulmaktadır, şiddet onun için iktidarın özü olmak bir yana egemenlik vasıtasıdır. İlaveten şiddet ile iktidar arasında karşılık kurar. Birinin hâkim olduğu yerde öteki yoktur derken denetimsiz bir şiddet in iktidarı yok edeceğini düşünür. Ibid., s.61.

¹⁴¹ Tıpkı geleneksel otorite gibi karizmatik liderlik kişilik dışı bir egemenlik kurgusuna sahip olmadığı üzere tüzel kişiliğin mantığına aykırıdır. Weber’de karizmatik lidere olan bağlılık doğrudan liderin kişiliğine ve kişisel niteliklerine bağlıdır. Weber, *Meslek Olarak Siyaset (Politik Als Beruf)*, s.9. Bkz. Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s.105, 246-249. Bkz. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.119. Bkz. Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.101, 150. Arslan, *Siyaset Bilimine Giriş: Kavramlar*, s.49.

¹⁴² Weber, *Meslek Olarak Siyaset (Politik Als Beruf)*, s.7 Bkz. Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.99-101.

¹⁴³ Zabunoğlu, *Leviathan* kavramını “dev” ve “ejderha” anlamında kabul eder. Bkz. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.46. *Leviathan* için benzer çeviri için Bkz. Okandan, *Devletin Menşei*, s.86. Bkz. Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yay., 8.Basım, Ankara 1999, s.320, 321.

¹⁴⁴ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.53. Bkz. Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.92. Ayrıca bkz. Poggi, *Devlet*, s.16, 17.

¹⁴⁵ Meşru şiddet tekeli, devlet kurumunu şiddet hususundaki doğrudan sahipliğidir. Şiddet tekeli yalnızca devlete ait olup bir başka hukuki özneye ancak müsaade gösterilebilir.

¹⁴⁶ Weber, *Meslek Olarak Siyaset (Politik Als Beruf)*. Ayrıca bkz. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.35. Bkz. Prof. Dr. Jacques Chevallier, *Hukuk Devleti*, Çev.: Ertuğrul Cenk Gürcan, İmaj Yayınevi, Ankara 2010, s.47.

¹⁴⁷ Saygılı, “Modern Devletin Çıplak Sureti”, s.75.

ihtiva etmektedir.¹⁴⁸ Modern devletin amentüsü meşru şiddet tekeli vasıtası ile egemenlik de vücut bulmuş olur, zira egemenliğin tahkimi için şiddet tekelinin devletin elinde bulunması şarttır.¹⁴⁹ Bu şiddet tekeline sahip bir devlet teşkilatı kendini belli bir arazi üzerinde ifade eden insan topluluğundan mürekkep olduğu üzere Weber düşüncesinde bugün için de halen geçerli olan üç kurucu unsuru müşahade etmiş oluruz. Egemenlik¹⁵⁰ modern devlet ile ortaya çıkmıştır.¹⁵¹ Modern anlamda hukuki kavramsallaştırma sürecinin temel kavramı olarak da kabul edilebilir.¹⁵² Günümüz kamu hukuku literatürüne tercüme edersek arazi ülkeye, insan topluluğu ulusa¹⁵³, meşru şiddet tekelinin somut biçimde bulundurulması ise egemenlik unsuruna tekabül etmektedir.¹⁵⁴ Ülke, devlet egemenliğinin meşru kullanıma sahip olduğu ve devletin insan unsurunun yaşadığı coğrafi alandır.¹⁵⁵ Temelde devletin egemenlik alanını ve insan unsurunun üzerinde yaşadığı kara parçasını ifade etmektedir.¹⁵⁶ Devletin egemenliği insan unsuru üzerinde olduğu gibi ülkede de kurulmaktadır.¹⁵⁷ Devlet varlığı için kara parçasına dayanan bir ülkenin varlığı Ortaçağ'da feodal devlet modelinden müşahade edilebilir. “Fransa Kralı, İngiltere kralı denmesi, surf bu yüzdendir.”¹⁵⁸”

Modern devlete dair ilk izlenim Batı'daki mutlak monarşilerden edinilebilir. Bu tip idarelerde ancak arkaik olarak şiddet araçlarının tekel denetimi, toprak unsuru,

¹⁴⁸ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s.104. Giddens, *Ulus, Devlet ve Şiddet* kitabında devletin Weberyman manada şiddet tekeline erişemeyeceğini vurgular. Bkz. Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, s.27, 28. Örgütlü suç aile içi şiddet gibi Saygılı, “*Modern Devletin Çıplak Sureti*”, s.77.

¹⁴⁹ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.35.

¹⁵⁰ Egemenlik kavramı “Bodin’de Egemenlik” bölümünde detaylı biçimde incelenmiştir.

¹⁵¹ Saygılı, “*Modern Devletin Çıplak Sureti*”, s.78.

¹⁵² Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.64.

¹⁵³ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.132, 133.

¹⁵⁴ Laski, *Teori ve Pratikte Devlet*, s.21.

¹⁵⁵ Sabuncu, *Anayasaya Giriş Ek: 1982 Anayasası*, s.24. Bkz. Teziç, a.g.e., s.132.

¹⁵⁶ Günümüzde devletin egemenli alanını ihtiva eden coğrafi alanlar içerisinde Anayasa ve Uluslararası hukukla sabit olduğu üzere deniz ve hava unsurları da mevcuttur. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.84, 89. Ayrıntılı inceleme için bkz. Ayferi Göze, “*Devletin Ülke Unsuru*”, İÜHF. Yay., İstanbul 1959. Bkz. Ali Fuat Başgil, “*Devletin Ülke Unsuru*”, İÜHM. C.XIII., İstanbul 1947, s.1261-1281. Bkz. Dr. Muvaffak Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, 3. Baskı, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1958, s.264-272. Bkz. Doebling, *Genel Devlet Kuramı*, s.33-42. Bkz. İhsan Erdoğan, *Hukuka Giriş*, Seçkin Yay., 1.Baskı, Ankara 2019, 87, 88. Bkz. Prof. Dr. Serap Telli Akipek, Prof. Dr. Ö.İlhan Akipek, Erkan Akdoğan, *Devletler Hukuku Sistematiği Dizini*, Turhan Kitabevi Yay., Ankara 2014, s.19-27.

¹⁵⁷ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.85.

¹⁵⁸ Ibid.

egemenlik, bürokrasi ve vergilendirme olduğu söylenebilir.¹⁵⁹ Vergilendirme hem merkezi otorite hem kurumsallık hem de memur tipin oluşumu bakımından modern devlet için mühim bir gelişim standardıdır.¹⁶⁰ Hukuki anlamda ise 18 ve 19.yy'da gelişen anayasallık ve kişilik dışı iktidardır. Nitekim bu gelişmeler hukukun üstünlüğü kültürünü modern devlete derç ederek anayasal hareketler ve anayasacılık çerçevesinde bugünkü hukuk devletine giden süreci başlatmıştır. Mutlakiyetçi yönetimlerde tıpkı modern devletteki gibi kendi ülkesinde devletin tek meşru ve hâkim otorite¹⁶¹ olması bu yargının en kayda değer ispatıdır. Modern devletin başlıca vasıflarından merkezi devlet fikri feodalitenin olumsuz idari pratiğinden bütünü ile kurtulmayı amaçlar.¹⁶² Şiddet tekelinin devlete devri merkezi devlet düşüncesini besleyerek siyasi kontrol ve denetimi amaçlar.¹⁶³ Denetim ve her türden devlet faaliyeti bürokrasi aygıtı ve hukuk sistemi ile gerçekleştirilmektedir.¹⁶⁴

Modern devlet kurucu vasıflarını anayasa marifeti ile hukuki güvence altına alır. İlâveten anayasada kendini inşa eder.¹⁶⁵ Anayasalarda devlet yapısının temeline ilişkin düzenlemede bulunulur.¹⁶⁶ Devlet hayatının deruhte edildiği hukuki ve siyasi işlerlik, hareketlilik bakımından anayasallık kıstası esastır.¹⁶⁷ Devlet, anayasaca korunan ve

¹⁵⁹ Pierson, *Modern Devlet*, s.88-89

¹⁶⁰ Strayer, *Modern Devletin Kökenleri*, s.61-63. Bkz. Richard Swedberg, *Max Weber ve İktisat Sosyolojisi Düşüncesi*, Çev.: Celal Burak Aydın, Dergah Yay., 1.Baskı, İstanbul 2019, s.100-109.

¹⁶¹ Devlet için bahsettiğimiz zorlayıcı güç bir şart olduğu gibi meşruiyeti sahip bir otorite olmaksızın yöneten ve yönetilen ilişkisi kurulamaz. Akal'a göre otoritenin olmadığı yerde siyasi iktidar yoktur. Akal, *Yasa ve Kılıç*, s.7. Otorite bir yasa fikrine dayanan meşruiyetle kendine rıza gösterilen aşkın bir güç olarak herhangi bir kutsallık odağına dayanır. Ibid., s.8.

¹⁶² Bir devlet modeli olarak feodalizm, yerel iktidar alanında hâkim olan merkezi bir güç olarak Batı Roma'nın da yıkılıp siyasi hayattan çekilmesi ile doğan otorite boşluğunu temsil eder. Poggi'de 8.yy sonu ile 14.yy başı arasındaki döneme tekabül etmektedir. Bkz. Pierson, *Modern Devlet*, s.33. İlâveten 14.yy ile 18.yy arası dönem de modern devletin teşekkül süreci olarak gösterilmektedir. bkz. Althusser, *İki Filozof: Machiavelli – Feuerbach*, s.25.

¹⁶³ Bauman, *Kriz Hali ve Devlet*, s.70.

¹⁶⁴ Saygılı, “*Modern Devletin Çıplak Sureti*”, s.63. Ayrıca bkz. Ludwig von Mises, *Bürokrasi*, Çev.: Atilla Yayla – Feridun Ergin, 3.Baskı, Ankara 2018, s.33.

¹⁶⁵ Bıçak, *Devlet Felsefesi: Eleştiriler ve Öngörüler*, s.29.

¹⁶⁶ Modern anayasaların devlet için fonksiyonuna dair olarak bkz. Prof. Dr. Zafer Gören, *Anayasa Hukuku*, 3.Baskı, Yetkin Yay., Ankara 2018, s.27-28.

¹⁶⁷ Pierson, devlet ve siyasete ilişkin çözümlemelerde anayasanın göbeğe oturduğu bağlamı resmi tartışmalara özgü bir nitelik olarak değerlendirir. Anayasalar devleti okumada Weberyen geleneğe göre devletin yasal olarak kurulmasına dair vurgu özellikle ana başlığımızı ihtiva eden eski devletlerde daha yoğun olarak görülen hükümet edenlerdeki keyfi uygulamayı sınırlandırma hukuk devleti fikri etrafında

düzenlenen organizmadır.¹⁶⁸ Devletin kazandığı bu vasıf başta devlet teşkilatının bürokratik bir örgütlenmeyi ihtiva etmesi ile kazanılmıştır. Bürokrasi, devlete bağlı olarak devlete ait yetkileri kullanan yürütme erkine bağlı memurlar zümresini ifade etmekle birlikte yürütme ile sınırlandırılmaz.¹⁶⁹ Dar ve teknik anlamı ile “...devletin idari mekanizmasını...”¹⁷⁰ ifade etmektedir. Bir başka tabir ile “*Modern bürokrasi aşkınsal olanan asli organı...*”¹⁷¹ olarak modern devletin taşıyıcısıdır. Her ne kadar temelde yürütme erkine bağlı olarak teşkilatlı olsa da hükümet değişikliklerinden yapı olarak etkilenmeyerek devlete dair sürekliliği sağlar.¹⁷² Bürokratik bir aygıt olarak devlet tasavvurundaki değişim kamu hukukunun pozitif manada doğuşunu temsil ettiği gibi Kıta Avrupası üniversitelerinde 18.yy’ın sonu ve 19.yy’ların başında temel dayanak ve problematiği devlet olan bir müfredat ve hukuk düşüncesinin gelişimine sebebiyet vermiştir.¹⁷³ Özellikle bürokratik anlamda kişilik dışı örgütlenmenin olgunlaştığı ve sabit kurumların istikrarlı bir siyasi yapı kazandığı dönem olarak¹⁷⁴ devlet tüzel kişiliğine ilişkin 19.yy’a dayanan devletin hukuki niteliği tartışmasını anlamlandırmamızı sağlayacak somut gerçekliktir. Nitekim devletin niteliğine ilişkin

iktidarın kişiselleşmesini önlemek ve bürokratik teşkilatlanma ile bunu sağlamlaştırmak gayesine matuftur. Bkz. Pierson, *Modern Devlet*, s. 40. İlaveten günümüz kamu hukuku doktrinde anayasallık iktidarı sınırlama becerisidir. Bu durum Türk anayasa doktrindeki ilk yazılı eser olan Babanzade’nin Hukuk-ı Esasiye’inde de kendini gösterir. Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.15.

¹⁶⁸ Karşılaştırmalı devlet sistemleri perspektifinden bakıldığında somut olarak devlet müessesesini anlama gayreti muhtelif akımlar doğurmuştur. Anayasallık etrafında geleneksel bir okuma olarak devleti anayasal kurumlar üzerinden inceleyen “kurumculuk” (*institutionalism*) devleti kişilik dışı kurumlar temelinde ele alırken “davranışçılık” (*behavioralism*) bu yorum türünü gerçekçi bulmaz. Zira devlet teşkilatını meydana getiren kurumlardan çok bu kurumlarda karar alıcı mercide bulunanların davranışlarını, siyasal yaklaşımlarını esas alır. Uygulama odaklıdır. Günümüzde iki ucu temsilen eden bu yaklaşımlara karşı karma anlayışlar geliştirilmişti. Bkz. Ali Murat Özdemir- Abdurrahman Saygılı- Hamdi Gökçe Zabunoğlu- Aynur Demirli- Ebubekir Aykut- Ezgi Nur Türkoğlu Karacaova- Göksu Uğurlu- Ozan Giray Şahin, *Genel Kamu Hukuku: Kuramsal Yaklaşım*, İmge Kitabevi Yay., 1.Baskı, Ankara 2019, s.473-495. Bkz. Akçalı, *Karşılaştırmalı Devlet Sistemlerine Giriş*, s.24-26.

¹⁶⁹ Woodrow Wilson, *İdarenin İncelenmesi*, Çev.: Nur Şat, Liberte Yay., 1.Baskı, Ankara 2018, s.64.

¹⁷⁰ Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.38.

¹⁷¹ Michael Hardt – Michael Negri, *İmparatorluk*, Çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 9.Basım, İstanbul 2018, s.103.

¹⁷² Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil, *Hukukun Ana Meseleleri ve Müesseseleri: Konferanslar*, Yağmur Yay., 3.Baskı, İstanbul 2014, s.331-344.

¹⁷³ Poggi, *Modern Devletin Gelişimi*, s.108 Benzer bir eğilim 19.yy’ın son çeyreği içinde Osmanlı Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Mülkiye’de görülür.

¹⁷⁴ Strayer, *Modern Devletin Kökenleri*, s.114, 115. Bürokrasinin kalıcı ve kişilik dışı niteliği için bkz. Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s.234-236. Ayrıca bkz. Bıçak, *Devlet Felsefesi: Eleştiriler ve Öngörüler*, s.284-286.

tartışmalar, anayasa fikrinin gerekliliği¹⁷⁵, anayasacılık hareketleri ve hususiyetle de Fransız Devrimi'nin etkisi ile 19.yy'da hararet kazanmıştır.¹⁷⁶ Zira Fransız devrimi bir ciheti ile ulusal olduğu gibi diğer ciheti ile de Avrupa'yı hali ile de küresel bir tesiri haiz olmuştur.¹⁷⁷ Anayasal devlet olma özelliği Weberyman manada modern devlette akla dayalı bürokratik “*yasal ussal meşruiyet*”¹⁷⁸e dayanmaktadır. Meşruiyet, iktidarın emretme gücünün ortak bir itaate ve uzlaşya konu olması şeklinde özetlenebilir¹⁷⁹ yasal egemenlikte itaat kişilik dışı genel kurallardır.¹⁸⁰ Ussal yasal meşruiyet ile bürokrasi ve memurlar zümresinin kurumsallığı vergilendirme ile beraber düşünülür.¹⁸¹ Weber'de modern devletin meşruiyet şekilleri içinde rasyonel bir hukuk sistemini şart koşması kapitalist ekonomi modeli ile hukuk arasında kurduğu irtibat ile doğrudan ilişkilidir. Bu bakımdan Weber, sözleşmelerin ve iktisadi hayatın sürebilmesi için caydırıcılığa sahip şiddet tekeline uhdesine almış ve kamu düzenini tesis etmiş bunlara da yasama işlevi ile birliktelik kazandırmış bir modern devlet hukuku düşünür.¹⁸² Devletin yeni taşıyıcısı olarak bürokrasinin devletin sürekliliğini temin etmesi bakımından asli işlevlerine ilaveten ticari hayatın ve kapitalist ekonomik düzeninin öngörülebilir bir sistemi gerektirmesinden de bağımsız düşünülemez.¹⁸³

¹⁷⁵ Akçura, Yusuf, Tarih-i Siyasi 1926-1927-1928 Ders Notları, Haz: Erol Kılınç, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s.65, 66.

¹⁷⁶ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, 9.Baskı, İstanbul 1992, s.14. Ayrıca bkz. Akçura, a.g.e., s.60, 79, 80.

¹⁷⁷ Akçura, Tarih-i Siyasi 1926-1927-1928 Ders Notları, s.60. Bkz. Geroge Rude, *Fransız Devrimi*, Çev.: Ali İhsan Dalgıç, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2018, s.247-251.

¹⁷⁸ Yasa olgusu uygulamayı meşrulaştırmanın ön koşulu olduğu gibi uygulamanın varlık sebebi olarak da nitelendirilebilir. Bkz. Saygılı, Abdurrahman, “*Modern Devletin Çıplak Sureti*”, s.65. Bkz. Kuper, Jessica Kuper, “*Max Weber*”, Stephen Kalberg, Çev.: Ahmet Kemal Bayram, Adres Yay., 1.Baskı, Ankara 2016, s.1528. “*...Hukukun hakimiyeti...*” için ayrıca bkz. Bkz. Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.17. Bkz. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.120. Bkz. Bıçak, *Devlet Felsefesi: Eleştiriler ve Öngörüler*, s.57.

¹⁷⁹ Teziç, a.g.e., s.103.

¹⁸⁰ Oktay Uygun, *Hukuk Teorileri*, Onikilevha Yay., 1. Baskı, İstanbul 2017, s.104, 105.

¹⁸¹ Swedberg, *Max Weber ve İktisat Sosyolojisi Düşüncesi*, s.117.

¹⁸² Bu bağlamda Roma hukuk sistemine karşılık Cermen hukukunun kodifikasyonu 1861 tarihli ticaret kanunu ve 1900 tarihli yeni medeni kanunun ticaret hayatını ve mülkiyeti koruyucu karakteri önemlidir. Ibid., s.137-139. Ayrıca bkz. Bkz. Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927), Haz: Boğaç Erozan, Koç Üni. Yay., 1.Baskı, İstanbul 2012, s.221.

¹⁸³ Swedberg, *Max Weber ve İktisat Sosyolojisi Düşüncesi*, s.145. Nitekim devletin hukuki kişiliğinin iktisat düşüncesi ve Marksist devlet teorisi bakımından teşrihi ilaveten bir çalışma konusudur.

Çağdaş devlet kavrayışı olan hukuk devleti kültün temelinde “Çıplak bir güç olgusuna...”¹⁸⁴ delalet eden modern devlet “...kendisini hukuk yaparak meşrulaştıran *Rechtsstaat* haline gelir.”¹⁸⁵ Hukuk devleti, sınırlandırılmış devlet iktidarından kaynaklanan, devlet tarafından gerçekleştirilen işlem ve eylemlerin anayasa ve yasalara uygun olduğu ve devlet kurumları tarafından bu düzenlemenin içselleştirilmesini ifade eder.¹⁸⁶ Bu yasal-ussal zeminde hukuk düzeni hâkimdir. Hukuk düzeni bir devlette barış, güvenlik, eşitlik ve özgürlüğün garantörü kabul edilir.¹⁸⁷ Weber devletin meşruiyeti bakımından üç temel kriter saymaktadır. Bunlar sırası ile: Geleneksel, karizmatik, yasal ussallık meşruiyet kriterleridir.¹⁸⁸ Hem siyasi hem toplumsal hayatta kişilik dışı genel kurallar ilişkilere egemen kılınmıştır. Bu manada liberal anlayış içinde gittikçe ivme kazanan devlet ve hukuk birlikteliği de göstermektedir ki modern devletin meşruiyet kriteri yasal ve ussal bir hukuk kültürü üzerinden anayasa ve yasalar temelinde anayasal devlettir.¹⁸⁹ Böylelikle yasal-ussal meşruiyet üzerinden meşru iktidar olarak devlet otoritesi¹⁹⁰ doğmuş olur. Kelsen’in normativist pozitivist hukuk felsefesi ekolünce (Viyana Okulu) normlar düzeni dâhilinde temel norma uygun *Grundgesetz*¹⁹¹

¹⁸⁴ Hans Kelsen, *Saf Hukuk Kuramı: Hukuk Kuramının Sorunlarına Giriş*, Çev.: Ertuğrul Uzun, Nora Kitap, 1.Baskı, İstanbul 2016, s.123.

¹⁸⁵ Ibid.

¹⁸⁶ Wörterbuch Staat Und Politik, Hrsg.: Dieter Nohlen, “Rechtsstaat”, Benda, Ernst, Wolfgang, Piper München Zürich, 2. Auflage, München 1995, s.632. “Hukuk devleti” için bkz. Bkz. Chevallier, *Hukuk Devleti*, s.5-28. Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, s.245-248. Ayrıca bkz. Zühtü Arslan, *Anayasa Teorisi*, Seçkin Yay., 1.Baskı, Ankara 2005, s.22-25. Benzer bir aklaşım için bkz. İbrahim Kaboğlu, *Anayasa ve Toplum*, İmge Kitabevi, 1.Baskı, Ankara 2001, s.121. Bkz. Türk Hukuk Kurumu (haz.) *Hukuk Devleti ve Velidedeoğlu: Türk Hukuk Kurumu’nun Armağanı*, Çağdaş Yay., 1.Bası, İstanbul 1985, s.16-21, 29-36, 113, 127. Bkz. Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Basım Yay. Dağ., 2.Baskı, Bursa 2018, s.207. Bkz. Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.117-122. Bkz. Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.84.

¹⁸⁷ Prof. Dr. Vecdi Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, 7.Baskı, İstanbul 2012, s.19-26. Burada düzen kavramı hususi bir öneme sahiptir. Hukuk düzeni, anayasal düzen vesair hukuki terkipler bütün bir hukuk hayatını idame ettirici keyfiyetler olarak modern devlette görünür. Burada düzen kaygısına Machiavelli’de devlet bölümünde değinilecektir.

¹⁸⁸ Weber, *Meslek Olarak Siyaset (Politik Als Beruf)*.Bkz. Arslan, *Siyaset Bilimine Giriş: Kavramlar*, s.43. Bkz. Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.162.

¹⁸⁹ Levent Gönenç, “Meşruiyet Kavramı Ve Anayasaların Meşruiyeti Problemi”, AÜHFD, C:50, S:1, 2001, s.134.

¹⁹⁰ Ibid., s.133.

¹⁹¹ Akipek, *Devletler Hukuku: Birinci Kitap, Başlangıç*, s.49, 50. Temel norm için bkz. Kelsen, *Saf Hukuk Kuramı: Hukuk Kuramının Sorunlarına Giriş*, s.71, 72.

olarak anayasa bağlayıcılığı ve normatif anlamda üstünlüğü¹⁹² ile devleti tanımladığı gibi tüm vasıflarını belirler. Bu ekolde doğal hukuktan ve doğal hukukun mukayese standartlarından net bir kopuş mevcuttur.¹⁹³ Devlet “...hiyerarşik hukuk düzeni...”¹⁹⁴ şeklinde kavranır. Anayasalar yalnızca devlet ile vatandaş arasındaki ilişkileri düzenlemekle yetinmezler. Bürokrasiyi meydana getiren kamu kurumlarının temel işleyişi de anayasada düzenlenir. Devletin böylelikle pozitif hukuk tarafından tanımlanması bu faaliyetin ulusu temsil eden yasama organınca yerine getirilmesi hem vatandaşların hak ve hürriyetlerini anayasal teminata kavuşturur hem de devletin Weberyman manada meşruiyeti sağlanmış olunur. 19.yy’a gelindiğinde Batı’da Alman Habsburg hanedanı dışında siyasi sistemlerde hanedan esaslı monarşi yerine ulus egemenliği esasının hâkimiyet kazandığı görülür.¹⁹⁵ Bir başka temel kavram arkaik görünümü ile antik site devletlerinden itibaren siyasal sistemin parçası olagelen modern dünya düzeninin, devlet ve toplum hayatının merkezinde konumlanan ve vatana olan aidiyet üzerinden her bir bireyin müşterek ifadesi olarak devlet faaliyetlerine katılımı karşılayan devlet ve birey arasındaki ilişkinin adı yurttaşlıktır.¹⁹⁶ Modern anlamda yurttaşlık, ulus devletin siyasi varlığının pekiştiği, devleti meydana getiren ve aidiyet duyan ulus kurgusunun birimini temsil etmektedir.¹⁹⁷ Bu manada yurttaş bir nevi “...özel insandaki devlet...”¹⁹⁸ olarak tebarüz eder. Oppenheimer’in son evre olarak altını çizdiği hikâyede devlet ilkel fetih devletlerinden¹⁹⁹ başlayan gelişimini özgür

¹⁹² Uhlenbrock, Henning, Der Staat als juristische Person, Duncker-Humblot verlag, Berlin 2000, s.117, 120. Bkz. Yeni Hukuk Lügati ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, Haz: T. Azmi Uslu, Site Kitabevi – İstanbul Matbaası, İstanbul 1964, s.17. Bkz. Erdoğan, Prof.Dr. Mustafa, Anayasal Demokrasi, Siyasal Kitabevi, 13.Baskı, Ankara 2017, s.81-84.

¹⁹³ Gözler, Prof. Dr. Kemal, Anayasa Hukukunun Metodolojisi, Ekin Kitabevi Yay., 2.Baskı, Bursa 1999, s.8.

¹⁹⁴ Chevallier, Hukuk Devleti, s.39.

¹⁹⁵ Server Tanili, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 5. Cilt 19.yy İlerlemeler ve Çelişmeler, İş Bankası Kültür Yay., 2.Baskı, İstanbul 2017, s.223.

¹⁹⁶ Pierson, Modern Devlet, s. 53. Bkz. Poggi, Devlet, s.39. Bkz. Heywood, Siyaset, s.653.

¹⁹⁷ Özdemir, Genel Kamu Hukuku: Kuramsal Yaklaşım, s.65, 66. Bkz. T. Azmi Uslu(haz.) Yeni Hukuk Lügati ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, Site Kitabevi – İstanbul Matbaası, İstanbul 1964, s.332.

¹⁹⁸ Louis Althusser, Montequieu: Siyaset ve Tarih, Çev.: Alp Tümerterkin, İthaki Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2005, s.66.

¹⁹⁹ Bu devlet tipini savaş ve yağma olgusu üzerinden antropolojik anlatıya muadil biçimde kurmaktadır. Bkz. Oppenheimer, Devlet, s.42.

vatandaşın doğumu ile demirlemektedir.²⁰⁰ Yurttaş, anayasa ile sabit olduğu üzere hak ve ödevler muvazenesinde düzenlenen hukuki bir nitelendirme.²⁰¹ Modern devletin tipik standartlarını tam manası ile yansıtan Fransa Cumhuriyeti’nde devlet, toplum ve birey ilişkisi incelendiğinde Fransız İhtilali’nin baskın bir faktör olduğu görülecektir. Cumhuriyet’in demokratik kaygılar vasatında asli ögesi olan her bir yurttaş toplamda millet idesine varan yönetime katılan²⁰² egemen bir özne olarak karşımıza çıkacak ve Fransız kamu hukuku doktrininde “*devletin teşkilatlanmış millet*”²⁰³ olduğu yargısını doğrularak sistemin kanonik bir ilkesi halini alacaktır.²⁰⁴ Ulus saf iradelerinden kaynaklanan organik bir bütün olarak birliği temsil ederek “...kendisini oluşturan bireylerin sayısal toplamından farklı soyut bir bütün...”²⁰⁵ olarak kurgulanır. Bu perspektifin gelişimi ile devlet, hanedan ve ulus kavramları ayrı birer gerçeklik ve olgu olarak tartışılmış devlet ve ulus önce hanedandan sonra da birbirlerinden ayırıştırılmıştır.²⁰⁶ Modern devletin idari yapısı için tek merkezden yönlendirilen “...tüm dışlıların birbirine kenetlenen bir makine...” benzetmesinde de bulunulur.²⁰⁷ Nitekim bu benzetmenin bir bürokrasi yumağı doğurduğu açıktır.

Modern devlete ilişkin bu girizgâhtan sonra başlığımız itibari ile modern devletin incelenmesinin temel değeri devletin hukuki bir kişiliğe hali ile tüzel kişiliğe modern dönemde, modern devlet içinde ulus devlet safhası ile kavuşmuş olmasıdır. Modern ulus devlet bir tüzel kişi olmak bakımından hem yönetenlerden hem de yönetilenlerden bir

²⁰⁰ Oppenheimer, *Devlet*, s.7.

²⁰¹ Tezin “Tüzel Kişi Olarak Ulus Devlet” kısmında tafsilatlı şekilde incelenmiştir. Ayrıca bkz. Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.156.

²⁰² Denoix, *Devlet*, s.7, 8.

²⁰³ Babanzade, Fransız kamu hukukçusu Esmein’den hareketle bu durumu şöyle açıklar: “*Cemiyet haline gelen devlet hiçbir nevi insan kümesinde mevcut olmayan bir hal-i içtimaiyyeyi de nefsinde tecessüm ettirmiştir. Devlet bu hal-i içtimaiyyenin terceme-i hukukisi ve tekemmül etmiş şeklidir. Bu hal-i içtimai ise millet denilen şeydir ki semere-i tarih ve tabiatıdır.*” Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.122. Ayrıca bkz. Akipek, *Devletler Hukuku: İkinci Kitap, Devlet Hukukunun Şahıslarından Devlet*, s.88.

²⁰⁴ Bu durumda vatandaşa evrilen birey siyasi anlamı ile yalnızca klasik yöneten yönetilen tasnifinden hareketle yönetilen değildir.

²⁰⁵ Akal, *Yasa ve Kılıç*, s.129.

²⁰⁶ Mehmet İzzet, *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat – Mehmet İzzet’in Hayatı, Eserleri ve Fikirleri Hakkında Yazılanlar*, Haz.: E. Kılınç – Yahya Kemal Taştan, Ötüken Yay., 4.Baskı, İstanbul 2018, s.84-104.

²⁰⁷ Poggi, *Devlet*, s.119, s.28.

başka tabirle hükümet edenlerden ve kendini meydana getiren insan unsurundan ayrı bir varlığa ve kişiliğe sahip hali ile de sürekliliği bakımından ne yöneten özne ne de yönetilen insan topluluğu ile sınırlı olmayan ölümsüz bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁸

Machiavelli, Bodin ve Hobbes’a ilişkin başlıklarda merkezi mutlak monarşinin düşünürleri olan bu isimler modern devletin temel modeli mutlak monarşilerin oluşturması bakımından önemini²⁰⁹ konumuz itibari ile devletin sürekliliği, bütünlüğü ve kişilik dışı iktidarın gelişimi bakımından özetleyen devlet kişiliğine katkıları bakımından inceleyeceğiz.

1.2 Machiavelli: Kurumsallığın Zemini

Modern devlete giden süreçte yeni bir siyaset anlayışını müjdeleyen Machiavelli’nin (1467-1527), modern devleti, egemen devlet olarak ele aldığımızda merkezi düşünce olan Bodin’in egemenlik fikrinden önce incelenmesi gereklidir. Modern devletin hem egemenlik hem yönetim hem de yönetimin meşruiyeti bakımından devletin tarihi ve arkaik görünümüne olan farklılığını görmek için Machiavelli miladi ağırlık teşkil etmektedir.²¹⁰ Bu noktada o iktidarının kaynağının Tanrı olduğu Ortaçağ’ın siyaset düşüncesi ile modern devlet arasında dramatik bir geçişi temsil etmektedir. Devlet için temelde *auctoritas* (iktidarın ilkesi, meşruiyet) ile *potestas*’ın (iktidarın kullanımı, otorite) salt dünyevi anlamda düşünülmesi temel kırılmayı yaratır.²¹¹ Machiavelli devleti *Prens*’te üstün bir iktidar olarak konumlandırma gayretinde olup *Titus Livius’un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler* eserinden hareketle

²⁰⁸ Ozan Erözden, “Makyavelizm, Hikmet-i Hükümet ve Modern Devlet”, Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite, Haz: Cemal Bali Akal, Dost Yay. Ankara 2012, s.79. Ayrıca bkz. Bkz. Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi: Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı*, Ekin Basım Yayım Dağıtım, 8.Baskı, Bursa 2017, s. 5. Bkz. Urhan, “Siyaset Felsefesi Bağlamında Devlet, Hükümet ve Demokrasi”, s.5.

²⁰⁹ Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yay., 8.Basım, Ankara 1999, s.302.

²¹⁰ Bıçak, *Felsefenin Yapısı ve Sorunları*, s.202. Bkz. Ruby, *Siyaset Felsefesine Giriş*, s.64.

²¹¹ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.16, 50, 54-57.

devletin sürekliliğini mesele edinse dahi egemenlik henüz sistemleşmemiş ve *auctoritas*'tan hareketle süreklilik unsurunu kazanarak soyut bir devlet düşüncesine tam olarak gidilememiştir.²¹² Nitekim Machiavelli'de süreklilik soyut bir düşünceden ziyade devletin korunmasına²¹³ dayanır. Nitekim devletin, modern ulus devlette kesinlik kazanacak laik niteliği de Suárez'in sözleşme teorisi ile temellendirileceği üzere henüz yerine oturmamıştır.²¹⁴ Hali ile Machiavelli, Bodin'de egemenlik kavramı üzerinden başlayacak devlet düşüncesi için kendinden menkul üst bir iktidar düşüncesini temsil ederek modern devlet bakımından bir berzahı temsil etmektedir.²¹⁵

Machiavelli'in siyasi düşünce içindeki özgün yerini ve modern devlet kavramı için temel statüdeki fikirlerini rasyonel bir düzen arzusu taşıyan Rönesans ortamı ve yaşadığı coğrafya olan İtalya, hususiyetle de Floransa arka plana alınarak tespit etmek gerekecektir.²¹⁶ Zira Floransa, İtalyan rönesansında merkezi öneme sahip, siyaset düşüncesi bakımından ileri şehirlerden bir tanesi olarak belirmektedir.²¹⁷ Floransa Rönesans için merkezi ehemmiyette bir şehirdir. Bu dönem için tarihte modern devletin ve laik siyasal düşüncenin miladını temsil eder.²¹⁸ Nitekim isimleri Rönesans ile müsemma olan bu çağın ruhunu temsil eden Michelangelo ve Leonardo da Vinci Machiavelli ile çağdaştır.²¹⁹ Bu bağlamda Machiavelli'nin devletinin aynı zamanda

²¹² Ibid., s.16.

²¹³ Pierson *Modern Devlet*, s.243, 244.

²¹⁴ Akal, a.g.e., s.17.

²¹⁵ Akal, a.g.e, s.60-64. Bkz. Yusuf Şevki Hakyemez, *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı: Doğuşu, Gelişimi, Kavramsal Çerçevesi ve Dönüşümü*, Seçkin Yay., 1.Baskı, Ankara 2004, s.28.

²¹⁶ Mehmet Ali Ağaoğulları – Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral - Devlete*, İmge Kitabevi, 6.Baskı, Ankara 2017, s.149-160. Bkz. Mehmet Akat, “Machiavelli, Bodin ve Hobbes'ta Monarşi Anlayışı”, İÜHFM, C:40, S:1-4, 1974, s.556, 557. Bkz. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.319, 320. Ayrıca bkz. Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.73.

²¹⁷ Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe*, s.17, 19. Bkz. Server Tanili, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası III.Cilt 16.-17. Yüzyıllar: Kapitalizm ve Dünya*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2.Basım, İstanbul 2017, s.69, 70, 73. Bkz. Hanks Wiesner -Merry E., *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450 – 1789*, Çev.: Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 5.Basım, İstanbul 2017, s.194. Ayrıca bkz. Martin van Gelderen, “*Erken Modern Dönem Avrupası'nda Devlet ve Rakipleri*”, Devletler ve Yurttaşlar, Quentin Skinner – Bo Strath(ed.), Çev.: Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1.Baskı,2011 İstanbul, s.91.

²¹⁸ Smith, *Bir Sosyal Arka Plan Çalışması Rönesans ve Reform Çağı*, s.131. Bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.508-510.

²¹⁹ Niccolo Machiavelli, *Prens*, Çev. Kemal Atakay, Can Yay., 15.Basım, 2016, s.17.

Rönesans- Reform çağı teması olduğu dikkate alınmalıdır.²²⁰ İçine doğduğu ortam Rönesans'ın aydınlanmacı ruhunun zuhuratını yansıtsa da siyaseten İtalya iç savaşlar nedeni ile idari bir keşmekeş içinde birçok şehir devletine bölünmüştür.²²¹ Mevcut siyasi kaosu içerisinde ise hümanizm düşüncesi teşekkül etmektedir. 15.yy'ın hâkim rengi olan Rönesans düşüncesinin özünü göstermek²²² bakımından meşhur hümanist Pico Bella (1320-1384) üzerinden hareket edilebilir. Pico, “*İnsanın Değeri Üzerinde Söylev*”inde insana ve insanın akli vasfına vurgu temelinde düşüncelerini işlemiştir. Pico'ya göre insan akli vesilesi ile göksel bir canlı olabilecektir.²²³ İnsanı ne yerde ne gökte ne ölümlü ne ölümsüz kabul ederek doğası itibari ile bir üstünlük yüklemekten ziyade kıymeti insanın çabasına duysal melekelerinden ziyade aklına vurgu yaparak bağlar.²²⁴ Bu vurgu Ortaçağ'ın hâkim zihniyetine karşı Rönesans'ın modern ruhunu işaret etmektedir. İnsanı tıpkı Tanrı gibi kendisini çevresinde olup bitenin odağında kabul ederek büyük dünyada küçük dünyasının belirleyiciliğini, evreni insan merkezli şekilde telakki etmeyi savunarak önemser.²²⁵ İnsan akli ile melekler katına çıkabilecek ya da hayvanların yanına inecek bir varlıktır.²²⁶ Buradan hareketle İtalyan rönesansının Kilise otoritesini hem aklın bağımsızlaşması konusunda hem de siyasi düşüncede zayıflattığını müşahade etmiş oluruz.²²⁷ Pico'nun yaşadığı dönemde Medici ailesi bu şehre hâkim konumdadır.²²⁸ Pico'nun *Söylevi*'nin önemi insan merkezli evren düşüncesi olarak insanın meleklerin düzeyini aştığı Tanrıya varabildiği, geleneksel

²²⁰ Smith, a.g.e., s.131. Bkz. Tanili, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası III. Cilt 16.-17. Yüzyıllar: Kapitalizm ve Dünya*, s.56. Bkz. Kurtuluş Dinçer, *Kısaca Felsefe*, Pharmakon Kitap, 5.Baskı, Ankara 2019, s.191.

²²¹ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s.173. Bkz. Küçükalp, *Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller*, s.120.

²²² “*Modern tefekkürün ilk tezahürlerinin, Rönesans esnasında, klâsik etütlerin tekrar meşhur olduğu 15 inci yüzyılın sonlarına doğru meydana çıkmaları da...*” ifadesini kullanır. Bkz. Gaetano Mosca, “*Roma ve Ortaçağ, Siyasi Müesseseler ve Doktrinler*”, Çev.: Mukbil Özyörük, AÜHF, Cilt:03 Sayı:02, 1946, 543.

²²³ Pico Bella Misandola, *İnsanın Değeri Üzerine Söylev ya da Rönesans'ın Manifestosu*, Çev.: Levent Özşar, Biblos Kitabevi Yay., 1.Basım, Bursa, 2013, s.5.

²²⁴ “*Kendini belirleyesin diye ey Âdem, aşağıya yaşamın kaba biçimlerine inmek de tanrısal yaşam sürenlerin düzeyine çıkmak da senin elinde.*” Ibid., s.17-23.

²²⁵ Ibid., s.8-9.

²²⁶ Wiesner, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450 – 1789*, s.195.

²²⁷ Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe*, s.16, 17.

²²⁸ Mediciler dönem içinde Floransa'nın yönetimini elinde bulunduran aynı zamanda iki Papa'nın içerisinde çıktığı İtalya siyasetinde önemli bir ailedir. Bkz. Paul Strathern, *The Medici: Godfathers of The Renaissance*, Random House Publishing, London 2003, s.448.

kozmozolojik hiyerarşideki ezbera dayanmamak noktasında açığa çıkar.²²⁹ İnsanın değerini akılda aranması siyasi ve hukuki alanda da belirleyici olacak olan ussallık fikrinin nüvesi olmak bakımından bir kırılmayı şüphesiz işaret etmektedir. Rönesans düşünürü olarak Machiavelli siyaset düşüncesi ile skolastik ile modern dönem arasında bir kırılma noktasını ve miladı temsil etmektedir.²³⁰ O hem *pre-modern*’liği ile hem Bodin (1520-1596) ve Hobbes’un tebarüz ettiğı düşünce zeminini resetlemesi ile mühim olduğu gibi ülke içinde birliğe olan çağırısı ve ulusal bir ordu fikri ile modern devleti müjdelemektedir.²³¹ Devletlerin dayanağını güçlü ordu ve iyi yasada arayan Machiavelli düzen düşüncesini bu şartlar ile biçimlendirir.²³² Düzenli ordu düşüncesi daha sonra modern devlet üzerinde hem bürokrasinin bir kanadı olan askeri bürokrasi bakımından hem de şiddet tekeli tartışması bakımından da önem arz etmektedir. Bu etkinin özellikle devletin merkezi bir güç arz ettiğı yönetim olgusuna katkısı açıktır. Siyaset felsefesinde özel bir yere sahip olması düşünceye yeni bir boyut kazandırmaktansa düzen düşüncesinin kozmozolojik boyutunu zımnen ilga eden rasyonelleştirici tavrı olmuştur.²³³

Machiavelli’nin kamu hukukunun gelişimi ve devlet olgusunun bağımsız bir anlam kazanması bakımından taşıdığı asli fonksiyonun kavranması için oldukça ideolojik ve pratik bir kavrayışın ürünü olan ve Machiavelli’nin ortaya koyduğu

²²⁹ Misandola, a.g.e., s.16.

²³⁰ “O, Modernite’nin başında yöneticiyle kutsal odak arasındaki bağı keserek, öteki dünyayla bu dünya arasındaki hiyerarşiyi yokederek siyaseti bağımsızlaştırır...” Bkz. Cemal Bali Akal, *Hukuk Nedir ?*, Dost Kitabevi Yay., 1. Baskı, Ankara 2017, s.110. Bkz. Leo Strauss, *Politika Felsefesi Nedir ?*, Der. ve Çev.: Solmaz Zelyut, Öteki Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul 2017, s.86. Bkz. Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe*, s.30, 39. Bkz. Akal, *Hukuk Nedir ?*, s.110, 111. Bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.517. Bkz. Ağaoğulları, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, s.324-327. Bkz. Küçükcalp, *Siyaset Felsesi*, s.10.

²³¹ Modern siyaset düşüncesinin miladı hususundaki muhtelif tartışmalar mahfuz tutarak bizim iddiamız yalnızca modern devletin asli vasıflarına olan katkıya ilişkindir.

²³² Machiavelli, *Siyaset Üzerine Konuşmalar*, Çev.: Hakan Zengin, Dergah Yay., 2.Baskı, İstanbul 2017, s.38, 48, 49.

²³³ Antik Yunan’dan beri siyaset ve felsefe daima münasebette olan iki disiplindir. Özellikle Sofistler üzerinden felsefi düşüncede etkinlik kazanan siyasetin felsefe eli ile tanzim edilme gayreti Aristophanes’in Bulutlar komedisinde Sokrates’i alaya almasındaki gibi yadırgatıcı olsa da siyaset felsefesi bugünden yapılan bir tasnif ile Machiavelli’nin dönemine kadar kozmos-insan-şehir arasında düşünmeyi ifade etmektedir. Machiavelli’de ise kozmozolojik bir dikkat yoktur. Bkz. Arthur Schopenhauer, *İstenç ve Tasarım Olarak Dünya*, Çev.: Levent Özşar, Biblos Yay., 1.Baskı, İstanbul 2005. Bkz. Ruby, *Siyaset Felsefesine Giriş*, s.35.

külliyattan ayrı bir bağlamda anlam kazanarak bir tür sapmayı temsil eden *Machiavellizm*’den bağışık düşünülmesi gereklidir. Temelde Machiavelli’yi farklı kılan “...şeyin fiili hakikati...”²³⁴ ile uğraşdır. Machiavelli modern siyaset düşüncesindeki yorumu ile Amerikan pragmatizminden²³⁵ İtalya’nın ulusal birliğinin sağlanmasındaki kaygıya²³⁶ kadar geniş bir aralıkta kök fikir olarak telakki edilir. Machiavelli’yi şeytanlaştıran²³⁷ siyasi ve edebi geleneğinin kişiliğini aşan bir tarih yazımına konu olduğu bugün için açıktır.²³⁸ Althusser, Machiavelli’deki hâkim kaygıyı yaşadığı dönem İtalya’nın kaotik panoraması dikkate alındığında ulusal birliğin sağlanması olarak nitelendirir.²³⁹ Zira dönem içerisinde İtalya’da Venedik Cumhuriyeti, Milano Dükalığı, Floransa Cumhuriyeti ve Roma Papalık Devleti çatışma halindedir.²⁴⁰ Bugün, Machiavelli’nin hukuk ve siyaset biliminde uzlaşılan devlet kavramının erken temsilcisi olduğu²⁴¹ yaklaşımında bulunanlar mevcut olduğu gibi benzer bir köken atfı Bodin’in egemenlik düşüncesi için de geçerli kabul edilmektedir. Zira egemenliğin habercisi otoriteyi ve güçlü devlet iktidarını müşahade edebilmemizin yanı sıra Machiavelli’in devlet idaresinin merkezi teşkilatlanması yönündeki vurgusu da göze çarpar.²⁴² Hatta bu yaklaşımı doğal hukukun ve tanrısal yasanın üzerinde sınırsız bir monarşi düşü olarak

²³⁴ Althusser, *İki Filozof: Machiavelli – Feuerbach*, s. 51, 55.

²³⁵ William James, *Pragmatizm*, İletişim Yay. , Çev.: Tahir Karakaş, 1. Baskı, İstanbul 2015, s.215.

²³⁶ Gramsci, *Modern Prens: Machiavelli, Siyaset ve Modern Devlet Üzerine*, s.15-18. Bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.517, 518. Bkz. Akat, “*Machiavelli, Bodin ve Hobbes’ta Monarşi Anlayışı*”, s.557. Bkz. Ağaoğulları, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, s.339. Ayrıca bkz. Althusser, *İki Filozof: Machiavelli – Feuerbach*, s.20, 21. Bkz. Benedetto Fontana, *Hegemonya ve İktidar: Gramsci ve Machiavelli Arasındaki İlişki Üzerine*, Çev.: Onur Gayretli, Kalkedon Yay., İstanbul 2013, s.318. Bkz. Utku Özmkas, *Prens: Machiavelli’nin Muazzam Muamması*, İletişim Yay., 1. Baskı, İstanbul 2019, s.35. Benzer bir yorum için ayrıca Bkz. Prof.Dr.İlhan F. Akın, *Devlet Doktrinleri*, Beta Basım, 3.Baskı, İstanbul 2016, s.71-72. Medici ailesini İtalya’nın ulusal birliğini tesis etmesi yönünde teşvik etmiştir. Bkz. Meriç, *Umrandan Uygurlığa*, s.174. Ayrıca bkz. Ulus Baker, *Dolaylı Eylem*, der: Ege Berensel, 1.Baskı, İstanbul 2012, s.59.

²³⁷ Cemal Bali Akal, “*Machiavelli, Makyevellizm ve Meşruiyet Sorunu*”, *Machiavelli, Makyevellizm ve Modernite*, Haz: Cemal Bali Akal, Dost Yay. Ankara 2012, s.27.

²³⁸ Tartışmalar için bkz. Ağaoğulları, *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, s.170-180. Örneğin Shakespeare’in eserlerinde de Machiavelli hilkat garibesi suretinde işlenir. Bkz. Ross King, *Machiavelli İktidarın Filozofu*, Çev.: Volkan Atmaca, Alfa Yay., 2.Baskı, İstanbul 2018, s.224. Ayrıca Bkz. İnci Enginün, *Türkçe’de Shakespeare*, Dergah Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2008, s.207.

²³⁹ Althusser, *İki Filozof: Machiavelli – Feuerbach*, s.34, 44. Ayrıca bkz. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.286.

²⁴⁰ Ağaoğulları, *Tanrı Devletinden Kral - Devlete*, s.166.

²⁴¹ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.517, 518.

²⁴² Akal, “*Machiavelli, Makyevellizm, Meşruiyet Sorunu*”, s.28. Bkz. Okandan, a.g.e., s.518.

da yorumlanır.²⁴³ Bütün bu anlatımdan hareketle onun modern siyaset düşüncesindeki başlangıcı işaret ettiği ortaya çıkmaktadır.

Siyaset düşüncesinde meşruiyetin kaynağı bakımından tanrısallığı dikkate almayarak Ortaçağ düşüncesinden temelli ayrılması, din gerçekliğinin *Prens*'te iktidar gücünü pekiştirmek için işlevsel bir noktaya indirgenmesi, dönemi içindeki Papalık devletine karşı İtalya'nın birliğini böldüğünü düşünmesi üzerinden olumsuz yaklaşımı ve bilhassa bir devlet için temel dinamiklerden biri kabul ettiği askeri anlamda kamusal erdemi belirten *virtu*'nun Hristiyanlık'ta mevcut olmaması ve bunların bir bileşkesi olarak siyaset alanını özerkleştirmesi Machiavelli'nin Hristiyanlığa yaklaşımını göstermektedir.²⁴⁴ Papalık hakkındaki menfi görüşlerinin temelinde Papalığın İtalya'yı böldüğü kanaati yatmaktadır.²⁴⁵ Nitekim devlet düşüncesinde ontolojik bir temel oluşturma kaygısı da gütmemesi ile de olması gereken, ideal ve aşkın bir biçim tasavvuruna ulaşmaya çalışan geleneksel anlamda erdem düşüncesi merkezli siyaset anlayışı reddedilmektedir.²⁴⁶ Machiavelli, hem felsefe geleneğinden hem de Hristiyanlığın siyasi birikiminden bir sapmayı temsil etmektedir.²⁴⁷ Ortaçağ düşüncesi ile de siyasal düşüncenin bağlantısını kesen Machiavelli sonradan klasisizm olarak anılacak Antik Yunan ve Roma dönemi eserlerinin güncellik kazanmasının öncülü bir iklimde Roma'daki siyasal birikimi Rönesans içinde canlandırma amacı gütmüştür.²⁴⁸

²⁴³ Okandan, a.g.e., s.519-521.

²⁴⁴ Söylevler'de İtalya'da Kilise'nin halkın kötülüğünün ve dinsizleşmesinin sebebi olarak görürken Romalıların dini siyaseten işlevsel hale getirmelerini takdir eder. Bkz. Machiavelli, *Siyaset Üzerine Konuşmalar*, s.70-77. Bkz. Ağaoğulları, *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, s.204-210. Bkz. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.335, 336.

²⁴⁵ Althusser, *İki Filozof: Machiavelli – Feuerbach*, s.107.

²⁴⁶ Felsefe özellikle de siyaset felsefesinde ütopyacılık ya da ideal politik ile reel politik arasındaki gerilim bakımından daha rasyonel ve realist odağı Machiavelli'i nevi şahsına münhasır bir siyaset usulüne sahip kılmaktadır. Ayrıca Bkz. Nicholas Rescher, *101 Anekdotlu Felsefe Tarihinde Yolculuk*, Çev.: Abdullah Yılmaz, Vakıfbank Kültür Yay., 1.Basım, İstanbul 2019, s.126.

²⁴⁷ Ernst Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme – Devlet Efsanesi*, Çev.: Necla Arat, Say Yay., 1.Baskı, İstanbul 2005, s.328.

²⁴⁸ Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken, *Yeni Zamanlar Felsefesi*, Haz: Doç.Dr. Hasan Aydın, İş Bankası Kültür Yay., 1.Basım, İstanbul 2015, s.7.

Aynı zamanda siyaset düşününde özerkleşmeyi başlatır.²⁴⁹ Devletin doğasına ve amacına Eski Yunan'daki ve Ortaçağ'daki yaklaşımların aksine somut bir mesele olarak yaklaşır.²⁵⁰

Machiavelli düşüncesinin genel çerçevesinden sonra düşüncelerinin bağımsız bir şekilde incelenemeyeceği biyografik malumatlara baktığımızda görürüz ki 1494 ve 1498 yılları arasında Medici ailesi Floransa'dan uzaklaştırılmış, cumhuriyet idaresine geçilmiş²⁵¹ ve bu dört yıllık zaman diliminde rahip Savonarola'nın görüşleri devlet hayatında etkin kılınmıştır.²⁵² Machiavelli bu dönemin sonunda, Savonarola'nın tutuklanması ve akabinde destekçilerinin de tasfiye edilmesi neticesinde boşalan bir makam olan, Signoria'ya bağlı Onlar Kurulu'nun sekreterliğine getirilmiştir.^{253 254} Floransa'da Signoria devletin yürütmeye dönük işlerini yürütürken Cumhuriyet'in temel taşı olarak görülen *Büyük Halk Konseyi* yasamaya dönük işlerin yapıldığı kurumdur.²⁵⁵ Bu dönemde Onlar Kurulu'ndaki görevi gereği diplomatik vazifeler ulusal bir monarşi görünümündeki Fransa gibi güçlü devletleri müşahade etme imkânı bulmuştur. Floransa içinde hayati olan bürokratik vazifelerinden edindiği tecrübeleri ve gözlemlerini *Prens*'e aktarmıştır.²⁵⁶ Devlet adamlığı kariyeri 1512 yılında Medici'lerin tekrar iktidara gelmesi ve cumhuriyetin sona ermesi ile noktalanması hayatında bu tarih başka bir dönüm noktasına işaret etmektedir. 1513 yılında Medici ailesine karşı siyasi bir komplo içinde

²⁴⁹ Antonio Gramsci, *Felsefe ve Politika Sorunları*, Çev.: Adnan Cemgil, Payel Yay., İstanbul 1975, s.236, 237. Bkz. Uygun, *Devlet Teorisi*, s.190.

²⁵⁰ Tanenbaum, *Siyasi Düşünce Tarihi*, s.198.

²⁵¹ Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, *Yeni Zamanda Avrupa Tarihi, Otuz Yıl Savaşları Devri, 2.Cilt, 1.Kitap*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara 1988, s.159.

²⁵² Rahibin etkili olduğu zaman dilimi kısa sürmüştür zira Kilise tarafından aforoz edilerek 1498'de asılıp yakılmıştır. Bu olayla birlikte 1494-1498 arasındaki bu teokratik yönleri baskın idare yerini cumhuriyete bırakmıştır. Bkz. King, *Machiavelli İktidarın Filozofu*, s.7.

²⁵³ Quentin Skinner, *Machiavelli*, Altın Kitaplar Yay., 2.Basım, İstanbul 2004, s.13

²⁵⁴ Onlar Kurulu bugünkü tekabüliyeti ile bir tür Bakanlar Kurulu işlevi gören yürütücü "*Signoria*" adına Floransa'nın yabancı devletlerle olan ilişkilerini yürütmektedir. Bkz. Machiavelli, *Prens*, s.13. Bkz. King, *Machiavelli İktidarın Filozofu*, s.10-15.

²⁵⁵ Büyük Halk Konseyi, 29 yaşını dolduran erkek Floransalılardan oluşmaktadır. Ibid.

²⁵⁶ "Prens" in o dönem yaşayan Papa VI. Alexander'in kudretli oğlu Cesare Borgia'dan ilham ile yazıldığı açıktır. Borgia Machiavelli'in gözünde İtalya'da güçlü bir devlet kurabilecek yegâne isimdir. İlaveten Piza savunması esnasında yaşanan askeri zaafiyetin Machiavelli nezdinde düzenli ve vatandaşlardan müteşekkil bir ordu fikrini tetiklediği açıktır. Ibid., s.22.

olduğu şüphesi ile tutuklanan Machiavelli sürgün cezasına çarptırılmıştır. Bu ceza ve siyaset hayatından azledilmesi yazma uğraşı içine temelli bir şekilde girmesine sebebiyet vermiştir. *Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler* isimli eserini 1513-1521 yılları arasında Romalı tarihçi Titus Livius'un eserine bir nevi şerh mahiyetinde kaleme alır. Bu bağlamda siyasi muhiti olan İtalya şehir devletleri²⁵⁷ ²⁵⁸ ve entelektüel muhiti olan İtalya Rönesansına dikkat edilmelidir.²⁵⁹ Devleti karşılayan modern kavram olarak *stato* bu iklimde doğmuştur.²⁶⁰

Siyaseti ve devleti doğrudan içinde yer alarak yer yer devlet kuşuna sahip olan, hayatının bir bölümünde ise devlete maruz kalarak geçiren Machiavelli'i Floransa'nın siyasi tarihinden bağışık biçimde işlememek bahsettiğimiz kısa biyografik sebeplerden ötürü önemlidir. Floransa'nın siyaseten makûs talihi onun devlet üzerine görüşlerini şekillendirmiştir. İçinde doğduğu devlet, biçimi itibari ile bir şehir devletidir. Buradan çıkan en önemli sonuç merkezi ve bütün bir iktidardan olan yoksunluktur. Rönesans ve reform hareketlerinin tesiri ile Katolik kilisesinin güç kaybettiği, bu güç kaybına feodal yönetimlerin de maruz kaldığı dönemin genel siyasi atmosferine bakıldığında merkezi yönetimde aşikâr bir güçlenme olduğu böylelikle modern devletin teşekkül sürecinin her bakımdan başladığı görülecektir. Feodal devletin sonu, servetin doğuşu ile gelen ileri ekonomik gelişmişliğin korunması²⁶¹ ve azami güvenlik kaygısı bakımından devletlerin katı surette merkezilik arz eden askeri yapılar olarak yeniden kurgulanması ihtiyacını

²⁵⁷ Şehir devleti Yunanca Polis'in karşılığı olan Latince civitastan hareketle ifade kazanan "Cite" in (Şehir) kullanımlarından biri olup ilgili mekândaki devlet mevcudiyetini ve siyasi ilişkileri kapsayıcıdır. Şehir kültü siyasal düşünceye Thomas More (1478-1535) ve Tommaso Campanella (1602) ile ütopya geleneğinin ivme kazanması ile ideal bir kurgu olarak tekrar gündeme gelecektir.

²⁵⁸ Şehir siyasi düşüncede tarih boyunca merkezi bir kavram olmuştur. İnsanın mutlu olması için gelişmiş bir şehirde doğmasının bir gereklilik olduğu yönündeki yaygın kanaat ile hesaplaşan Yunanlı ve Romalı kahramanları mukayese ettiği eserleri ile bilinen biyografi yazarı Plutarkhos'ta (46-119?) karşılaşırsınız. Bkz. Plutarkhos, *Demosthenes-Cicero*, Çev.: İo Çokona, İş Bankası Kültür Yay., 2.Basım, İstanbul 2019, s. 3. Örnek olarak Eski Yunan'da yurttaşlar kendini şehirden bağımsız düşünemezlerdi. Kenneth, bu bağlamda Sokrates'in ölümden kaçmamasını şehre olan bağlılığı şeklinde verir. Bkz. Minogue, *Siyaset: Kısa Bir Giriş*, s.23.

²⁵⁹ Skinner, *Machiavelli*, s.12. Bir hümanist hukukçu olan babasının Machiavelli'in latince öğrenimine kadar ne denli önemli bir figür olduğu da açıktır. Ibid., s.14-16.

²⁶⁰ Alessandro Passerin D'Entreves, "*Devlet Kavramı*", Der: Cemal Bali Akal, Devlet Kuramı, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2018, s.195.

²⁶¹ Oppenheimer, *Devlet*, s.93.

doğurmuştur. Machiavelli'nin hususiyetle Floransa'sı ve umumiyetle İtalya'sına bakıldığında yukarıda da bahsettiğimiz güçlü bir devlet yapısından mahrumiyet açık bir biçimde görülmektedir. İtalya şehir devletlerine bölünmüş bir biçimde muhtelif yabancı devletlerin tasallut ve işgaline müsait bir yapıdadır. 1513 yılında yazdığı *Prens*'i aktif siyasete olan ilgisinin de bir tezahürü olarak önce Giuliano Medici'ye ardından Lorenzo di Piero de Medici'ye ithaf edilmiştir.²⁶² Eski çağlardan ve Caesar Borgia'ya kadar canlı bir siyasi tarihten örnek göstermek için devamlı istifade eder.²⁶³ Benzer bir ilhamı Borgia'nın hızlı bir yükselişin ardından 1513'te çöküşünden edinecektir. Düşmanlarını ortadan kaldıran, güçlü bir ordu tesis eden, Vatikan'da ve Fransa'da nüfusu olan bir Prens'in çöküşü Machiavelli düşüncesinde bir dönüme işaret etmektedir.²⁶⁴ Machiavelli'de her şeyi siyaseten doğru yerine getiren Borgia'nın çöküşü ancak hatalı bulduğu Papa'nın kudretini devam ettirmesi bir soru işareti doğurmuştur.²⁶⁵

Eserde bir Prensliğin nasıl teşekkül edeceği sorununa çözüm arar.²⁶⁶ Prens'i en üstün otorite olarak konumlandırılır.²⁶⁷ Temel siyasi özne siyasi hedeflerin gerçekleştirilmesi bakımından gücün elinde toplandığı Prens'tir.²⁶⁸ Hali ile esere kişiselleşmiş bir iktidar bakımından örnek teşkil edecek şekilde devlet değil Prens teması hâkimdir.²⁶⁹ Bu bağlamda geleneksel egemenlik ile modern egemenlik arasında bir geçişi temsil eden Machiavelli'de egemenlik kavramsallaştırmasına rastlanılmasa da Bodin'deki tartışmanın öncülü olduğu söylenebilir. Egemen bir gücün mutlaklılığına ilişkin vurgu Machiavelli de mevcut iken devletin süreklilik sorununa odaklanmaz.²⁷⁰

²⁶² Eserin tek bir sebep-i telifi olmadığı gibi Medicilerin dikkatini çekme sağı de taşımaktadır. Skinner, *Machiavelli*, s.38.

²⁶³ Akın, *Devlet Doktrinleri*, s.69.

²⁶⁴ King, *Machiavelli İktidarın Filozofu*, s.62-64.

²⁶⁵ Bu durum talihi (*fortuna*) erdem (*virtu*) kadar düşünmesine yol açmıştır. Ibid., s.88, 158.

²⁶⁶ Akın, a.g.e., s.69.

²⁶⁷ Koçak, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi*, s.75.

²⁶⁸ Althusser, *İki Filozof: Machiavelli – Feuerbach*, s.35, 42. Althusser bunu “*Yeni Prens Teorisi*” adı ile verir. Ibid., s.82. Benzer bir yaklaşım için ayrıca bkz. Fontana, *Hegemonya ve İktidar: Gramsci ve Machiavelli Arasındaki İlişki Üzerine*, s.32.

²⁶⁹ Akal, “*Machiavelli, Makyevellizm, Meşruiyet Sorunu*”, s.31.

²⁷⁰ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.142. Ayrıca bkz. Koçak, a.g.e., s.77.

Süreklilik meselesi modern devletin hukuki kişilik ilkesi üzerinden çözüme kavuşturduğu Bodin'in egemenlik kavramına asli bir sıfat teşkil etmesi bakımından tekrar karşımıza çıkacaktır.

Prens eseri yirmi altı bölümden oluşur. Onbirinci bölüme kadar Prenslik'in doğası, çeşitleri, kazanılma ve kaybedilme yolları, on ikinci bölümden on beşinci bölüme kadar Floransa tecrübesi üzerinden ordu sorunu, on beşinci bölüm ile yirmi üçüncü bölümler arasında prensin nasıl bir siyaset tarzı ve davranış kalıbı içinde bulunması gerektiği, yirmi dördüncü bölüm ile yirmi altıncı bölüm arasında ise prenslere olan öğütler ele alınmaktadır.²⁷¹ Klasik eserler üzerinden roma siyaset düşüncesine hali ile tarihi verilere ve kişisel tecrübeleri ile gözlemlerine dayanan bu metin Platon'un Devlet'i ve Aristoteles'in Politikası ile başlayan felsefe geleneğinden sapmayı temsil ettiği gibi Hristiyan teolojisinin devlet ve siyaset düşüncesi ile de devamlılık arz etmez. Bilhassa siyaset ahlak ilişkisinde Platon-Cicero çizgisinden kopuşu barizdir. Bu bakımdan bir milada tekabül eden metin ahlaki idealleri sırtlanmaktan ziyade dikkatini hali hazırda olana yönelterek belirli bir siyasi sorunu çözmeyi, aşmayı hedefler ve bu bakımdan da ahlaki kaygı gütmeyi.²⁷² İlâveten Ortaçağ skolastizmini temsil eden Tanrı kaynaklı iktidar fikri ile siyasete kazandırdığı özerklik ile ayrılmayı ifade eder.²⁷³ Nitekim siyasi düşüncenin laikleşmesi ile Machiavelli arasında kurulan ilişki de siyasetin kavramsal olarak yeniden kurulmasına istinaden dile getirilir.²⁷⁴ Ahlak ve siyaset arasındaki mesafeyi artırması *rasion d'etat (ulusal çıkar-devlet çıkarı)*²⁷⁵ nevinden güce hak tanıyan bir çizgiye dönüşümü temsil ettiği yönünde

²⁷¹ Machiavelli, *Prens*, s.22-23. Eseri yayına hazırlayan Atakay'ın tasnifi Leo Strauss'ta görülmektedir. Ayrıca Bkz. Leo Strauss, *Thoughts on Machiavelli*, Chicago University Press, Londra 1958. Benzer bir özet için bkz. Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe*, s.32. Ayrıca bkz. Minogue, *Siyaset: Kısa Bir Giriş*, s.29.

²⁷² Akın, *Devlet Doktrinleri*, s.68.

²⁷³ Koçak, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi*, s.75-76.

²⁷⁴ Ibid., s.76.

²⁷⁵ Watson, *Fikirler Tarihi: Ateşten Freud'a*, s.707. Bkz. Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, "Devlet Çıkarı", Yves Charles Zarka, s.201-205. Bkz. Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s.37.

yaklaşımlar mevcuttur.²⁷⁶ Machiavelli'ye göre Prens siyaset arenasındaki değişikliklere uyum sağlarken, başında bulunduğu devleti muhafaza etmeye çalışırken dini ve ahlaki yasalardan ya da kendi sözlerine bağlılıktan zorunluluk itibari ile çıkmaktadır.²⁷⁷ Machiavelli ile Rönesans kavramı olarak *ragion di stato*²⁷⁸ arasındaki ilişki Prens eseri üzerinden kurulur.²⁷⁹ Ancak *ragion di stato*'nun modern yorumunda devletin kurumsallaşmış siyasi iktidarı ve süreklilik niteliğini gerektirmesi üzerinden bu ilişki zayıf bulunur.²⁸⁰ Nitekim Machiavelli'de *stato* kavramı her ne kadar Kilise devleti (*Stato eglise*) gibi kullanımlardan ayrı yalın bir şekilde kullanılsa da Prens'te *stato* kişilik dışı bir iktidardan çok bir özne tarafından elde tutulan yahut ele geçirilen mahiyet belirtmesi bakımından modern manada bir devlet soyutlamasının mevcut olmadığı görüşleri de mevcut²⁸¹ olduğu gibi *stato* kavramının kullanımı müstakil bir devlet düşüncesinin başlangıcı da telakki edenler de mevcuttur.²⁸²

Kamusal anlamda bir iyiliğin sağlanması için normalde yasalarla işleyen devlet düzeninin sürdürülebilmesi adına yapılacaklar hususunda Machiavelli'nin ahlaki ve hukuki bir bağlayıcı kural kabul etmemesi üzerinden Makyavelizm ve *Ragione di Stato*

²⁷⁶ Rescher, *101 Anekdotta Felsefe Tarihinde Yolculuk*, s.125. Bkz. Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.129, 130. Erözden, "Makyevellizm, Hikmet-i Hükümet ve Modern Devlet", s.65. Bkz. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.341-344.

²⁷⁷ Machiavelli, *Prens*, s.101-104. Ayrıca bkz. Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.69-70.

²⁷⁸ Poggi, *Devlet*, s.61.

²⁷⁹ Ayşegül Sabuktay, *Devletin Yasal Olmayan Faaliyetleri: Susurluk Olayı'na Hukuk-Siyaset Kuramından Bakış*, Metis Yay., İstanbul 2010, s.98.

²⁸⁰ Erözden, "Makyevellizm, Hikmet-i Hükümet ve Modern Devlet", s.65.

²⁸¹ Harvey C. Mansfield, "On the Impersonality of the Modern State: A Comment on Machiavelli's Use of Stato", *The American Political Science Review*, Vol. 77, No. 4 (Dec., 1983), s. 849-857.

²⁸² Prens'te, devlet kavramı özerk ve kendine yeterli bir nitelik kazanır. Batı'nın Hristiyan ahlakına dayalı geleneksel kavrayışından arındırılan devlet, kendi içinde bir amaç haline gelir. İtalyan edebiyat tarihçisi De Sanctis'in deyişiyle: "Devletin amaçları ve araçları kendine özgüdür; bu yüzden, meşruluğu da kendine özgüdür ve bir dış gücün onayını gerektirmez. Dolayısıyla, devlet bağımsız olduğu gibi özerktir de: O ne dindir ne ahlak ne bilim. Devlet bütün yabancı öğelerden arınır... kendine özgü bir amaç ve kendine özgü araçlar edinir ve böylece devlet bilimi doğmuş olur." Bkz. Skinner, *Machiavelli*, s.23. Bkz. Dr. Yavuz Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara 1952, s.124. Ayrıca bkz. Watson, *Fikirler Tarihi: Ateşten Freud'a*, s.706. Bkz. Doehring, *Genel Devlet Kuramı*, s.22.

arasında ilişki kurulur.²⁸³ Ancak Machiavelli'nin eserlerinde bu terkibe rastlanmaz. Nitekim Machiavelli soyut bir kavram olarak devleti modern anlamında kullanan ilk isim olsa dahi sürekliliğini mesele edindiği olgu Prens'in kaderidir.²⁸⁴ Ancak kırılmayı doğuran da bir sistem belirtmese dahi Prens'in arkasında bir devlet varlığının düşünülmesidir.²⁸⁵ Prens'ten bu henüz bir sistem belirtmeyen fakat bilinç düzeyinde kavranan ve vurgulanan Prens dışında bir siyasi düzen olarak devlete dair izlenimler edinilebilir. Eserin 18. bölümünde Prens'in "...devleti ayakta tutabilmek..."²⁸⁶ için yapması gerekenleri işlerken Prens'in birincil işlevini "...başarılı olmak ve devleti ayakta tutmak..."²⁸⁷ şeklinde vurgular. Prens'ten haricen devlet düşüncesinin olduğu bu vurgudan sonra 19. bölümde devleti iyi kurulmuş bir düzen olarak nitelendirir.²⁸⁸ Burada Prens'in kişiliğinin ve siyasetinin kazanımları dışında iyi kurulmuş bir düzen olarak devletten kast ettiğini aynı bölümde bunu gerçekleştiren devlet olarak kurumsallaşma sürecindeki Fransa Krallığı'nı örnek göstermesinden de anlarız. Fransa Krallığı'nı örnek verirken Kral'ı koruyan "...sayısız iyi kurum..."²⁸⁹ un varlığından bahseder. Hali ile Prens'in dışında soyut kurumsallaşmış siyasi iktidar olarak modern devlete dair bir kavrayışın söz konusu olduğu yadsınamaz. Bu ilişkilendirme Machiavelli'nin siyaset felsefesinde devleti "...üstün bir amaç..."²⁹⁰ dahilinde konumlandırmasında yatar. Nitekim bu aynı zamanda Kilise etkisinden bağımsız üstün bir devlet iktidarı düşüdü.²⁹¹ Bu bakımdan Prens'in üstün emretme gücüne sahip somut bir kişi olması ile kurumların teşekkül ettiği bir devlet düşüncesi birbirini tamamlar. Bu

²⁸³ Ağaogulları, *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, s.231-233. Örnek olarak *Söylevler*'e baktığımızda Roma'nın kurucusu Romulus'un kardeşini öldürmesinde bir iktidar hırsından çok ortak iyiliği görmektedir. Bkz. Machiavelli, *Siyaset Üzerine Konuşmalar*, s.61, 62.

²⁸⁴ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.73.

²⁸⁵ Koçak, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi*, s.73, 74.

²⁸⁶ Niccolo Machiavelli, *Hükümdar*, İş Bankası Kültür Yay., Çev.: Necdet Adabağ, 6.Basım, İstanbul 2016, s.68.

²⁸⁷ Ibid.

²⁸⁸ Ibid., s.70, 71.

²⁸⁹ Ibid. s.71.

²⁹⁰ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.72.

²⁹¹ Gerard Mairet, "*Padovalı Marsilius'dan Louis XIV'e Laik Devletin Doğuşu*", Der: Cemal Bali Akal, Devlet Kuramı, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2018, s.232, 233.

yaklaşımını Prens'te hem Kral'a hem de Krallık biçimi ile devlete vurgu yapılması şeklinde gözlemleriz.²⁹²

Devlet ve devlet yönetimi üzerine düşünceleri temelde roma kamu hukukunun²⁹³ yorumlanmasına ve devlet görevinde edindiği kişisel tecrübelerine dayanır.²⁹⁴ Machiavelli'nin devleti soyutlaması bir başka ifade ile kurumları üzerinden kişilik dışı bir düzen olarak tahayyül etmesi²⁹⁵ kendine kadar kullanılagelen Kral ve çevresini anlatan *Regnum* yahut da İtalya şehir devletleri içinde kullanılan siyasal topluluğu ifade eden *Civitas* kavramları yerine daha sonra Botero'nun *Ragion di Stato*²⁹⁶ isimli eseri akabinde 17.yy'da kullanımı yaygınlaşan Latince bir durumu, koşulu ifade eden *Status* kavramının Prens'in hemen başında siyasal bir varlığı kasten kullanımında yatmaktadır.²⁹⁷ Ancak daha önce de aleyhe bir görüş olarak verdiğimiz çekinceyi haklı kılan Machiavelli'de soyutluğu sezilen bu devlet Prens'in kişiliği ile mukayyetir.²⁹⁸ Prens tasavvuru devletin kişileşmiş halini ifade eder.²⁹⁹ Prens'in ilk bölümünün ilk cümlesinde insanlar üzerindeki egemenliğe sahip devletten ve bu devletin yönetim biçimi olan prenslik yahut cumhuriyetlerden bahseder.^{300 301} Modern anlamda devlet kavramının kullanıldığına dair yargı da temelde bu kullanımına dayanır.³⁰² Prens'teki

²⁹² Ağaoğulları, *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, s.187.

²⁹³ Strauss, *Politika Felsefesi Nedir?*, s.96. Modern hukuktaki kamu hukuku özel hukuk akla getirilmemelidir. Roma Kamu Hukuku ifadesinde kast edilen Roma devletinin, Roma halkının ve yönetime dair hukuki düzenin oluşturduğu siyasal yapı ve siyasal alandır. Bkz. Okandan, *Roma Amme Hukuku*, s. 1, 2. Bkz. Doç. Dr. Özlem Söğütü Erişgin, *Roma Kamu Hukukuna Giriş*, Seçkin Yay., 1.Baskı, Ankara 2017, s.17.

²⁹⁴ Akın, *Devlet Doktrinleri*, s.67.

²⁹⁵ Machiavelli, *Siyaset Üzerine Konuşmalar*, s.29.

²⁹⁶ Giovanni, Botero, *The Reason Of The State*, Robert Bireley (Ed), Cambridge University Press, First Edition, Cambridge 2017, ss.233.

²⁹⁷ Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev.: Tunçer Karamustafaoğlu – Mehmet Turhan, Türk Demokrasi Vakfı Yay., Ankara 1993, s. 302. Bkz. Passerin D'Entreves, "*Devlet Kavramı*", s.194, 195.

²⁹⁸ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.70. Ayrıca bkz. Koçak, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi*, s.73.

²⁹⁹ Watson, *Fikirler Tarihi: Ateşten Freud'a*, s.707.

³⁰⁰ Machiavelli, *Hükümdar*, s.3. Böylelikle "*de stato*" olan devlet lafzı kullanılmış olur. Bkz. Machiavelli, Prens, s.39.

³⁰¹ Benzer bir yorumda Skinner bulunur. Machiavelli "*egemenlik*" düşüncesini tasnif ile başlayarak egemenliklerin cumhuriyet ya da prenslik olduğunu dile getirdiğinin altını çizer. Bkz. Skinner, *Machiavelli*, s.40. Bkz. Tanenbaum, *Siyasi Düşünce Tarihi*, s.191.

³⁰² Passerin D'Entreves, a.g.e., s.195.

Krallık ve cumhuriyet şeklindeki tasnifinde monarşi, gelenekselleşen Aristoteles'teki ayırım üzerinden akıl yürütmeksizin Aristoteles'te monarşinin taşıdığı bir risk olarak gösterilen Tiranlık'tan³⁰³ ziyade cumhuriyet ile ortak özellikler taşır.³⁰⁴ Meseleye daha ziyade devletin özüne konumlandırılan iktidar olgusu üzerinden bakar.³⁰⁵ Nitekim Machiavelli devlet kavramını da bu anlamda kalıcılığı ile kullanır.³⁰⁶ Machiavelli'nin muktedir Prens'i ile kamusal anlamda erdeme sahip bir halk düşüncesinin dayandığı cumhuriyeti bu minvalde kesişirken, bir anlamda da modern devletin ruhuna şekil vermeye başlanır.³⁰⁷

Bu noktada belirtmek gerekir ki kamusal anlamda bir erdem taşıyan yurttaşların devleti olarak cumhuriyet, Machiavelli'de ancak güçlü bir lider tarafından kurulabilir.³⁰⁸ Siyasal bilince sahip, Cumhuriyet'in farkında, insan doğasının olumsuz taraflarını erdem ile telafi etmiş bir bütünlüğün birimi olarak yurttaşın kurgusu ile modern ulus devletin insan unsurunun birimi olan modern yurttaşlık düşüncesinin de kurucusu kabul edilir.³⁰⁹ Bu başlangıç göstermektedir ki Machiavelli hem egemenliğe hem de soyutlanabilir müstakil bir devlet anlayışına ilişkin erken bir dikkate sahiptir. Devletin müstakil ve münferit bir kavrayışa konu olması yöneten konumda olanları da kendi varlığı adına vasıtalaştıran bir noktaya iter. Bu manada yöneten ve yönetilen ayırımındaki temel farklılık gibi devlet ve yöneten konumdaki özne ayrışmaya başlamaktadır. Devlet kavramının öncülü *de stato* 'nun prensin kişiliği ve konumundan ayrı bir tartışma nesnesi olması bu tarihi dönüşüm için mühim bir tasniftir. Machiavelli, Prens'te *stati* (devletler) ifadesi ile *stat* (devlet) kavramını belli bir toprak üzerindeki insanlar üzerinde egemen konumdaki güç şeklinde kullanarak kavramı modern siyaset

³⁰³ Machiavelli'de tiranlık halkın kamusal anlamda kullandığı *virtu* (erdem) zayıflaması ve yitirmesi görülür. Tanenbaum, a.g.e., s.192, 193.

³⁰⁴ Ibid., s.191, 192.

³⁰⁵ Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s.35.

³⁰⁶ Passerin D'Entreves, a.g.e., s.196.

³⁰⁷ Tanenbaum, *Siyasi Düşünce Tarihi*, s.195.

³⁰⁸ Burada Roma'nın kuruluşunu ve Romulus'u örnek göstermektedir. Bkz. Machiavelli, *Siyaset Üzerine Konuşmalar*, s.24-28. Tanenbaum, a.g.e., s.192.

³⁰⁹ Ibid., s.197.

ve hukuk düşüncesine kazandırmıştır.³¹⁰ Ortaçağ'da bugün anlamlandırdığımız manada bir devlet düşüncesi olmadığı gibi *stato* kavramı da kullanılmamıştır.³¹¹ *Prens* eserinin hemen girişinde Machiavelli *stati* kavramını kullanarak ve tanımlayarak geçmişte ve günümüzde insanlar üzerinde emretme gücüne sahip olan yapıların birer devlet olduklarını ve devletlerin yönetimlerinin ya cumhuriyet ya da Krallık olduğunu ifade eder.³¹² Devlet kavramının bugünkü anlamıyla *stato*, *state* ilk kullanıldığı yer Machiavelli'nin yaşadığı havzada Floransa, Venedik ve Pisa şehirleri çevresi olmuştur.³¹³ Nitekim modern siyasal anlayışın doğuşunda İtalyan şehirleri bir başlangıcı temsil etmektedirler.³¹⁴ *Stato* kavramından önce Roma'da Res Publica kavramı devleti karşılamak için kullanılmış ise de bugünkü devlet olgusunun tekabül ettiği modern devlete ilişkin miladı *stato* kavramı temsil etmektedir. Jellinek (1851-1911) Genel Devlet Öğretisi (*Allgemeine Staatslehre*)³¹⁵ eserinde bu gerçekliği teslim eder ve *stato* kavramı ile modern devlet kavramı arasındaki ilişki için Machiavelli'in *Prens* eserine atıfta bulunur.³¹⁶ ³¹⁷ Devlet kavramının kökeninin Rönesans İtalyası'na dayandığı hakkında başka bir tespitte sosyolojik devlet görüşünü müdafaa eden Oppenheimer'a aittir. Nitekim Fransızca'da *Etat*, İngilizcede *State*, Almancada *Staat* ve İtalyancada

³¹⁰ Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.130. Bkz. Passerin D'Entreves, "Devlet Kavramı", s.195. Bkz. Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.38. Bkz. Prof. Dr. Ömer Anayurt, *Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar)*, Seçkin Yay., Ankara 2018, s.209.

³¹¹ Passerin D'Entreves, "Devlet Kavramı", s.194.

³¹² Machiavelli, *Hükümdar*, s.3. Ayrıca bkz. Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s. 9.

³¹³ Meriç de Rönesans'ta İtalya'nın özel bir mevkii teşkil ettiğini insanın bir nevi Prometeuscu bir özgürlük tutkusu ile "...her ülkeden çok İtalya'da zincirlerinden boşandığını..." ifade eder. Bkz. Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s.172, 173. Ayrıca Bkz. Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar'dan 1918'e*, s.81.

³¹⁴ Minogue, *Siyaset: Kısa Bir Giriş*, s.52.

³¹⁵ Zabunoğlu'nun "Umumi Devlet Teorisi" ya da "Devletin Genel Kuramı" şeklinde tercüme ettiği bu eser devleti, "Devletin Genel Sosyal Kuramı" ve "Devletin Genel Hukuki Kuramı" iki metodolojik perspektif ile ele aldığı Genel Kamu Hukuku alanının yapıtaşlarından birisidir. Bkz. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.28, 29. Alman *Staatslehre* geleneğinin zirvesi kabul edilir. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.168. Kavramın Muvaffak Akbay tarafından "Genel Devlet Teorisi" olarak Türk hukuk literatüründeki tarihçesi için bkz. Uslu, *Siyasal Düşünceler Tarihine Giriş: Tarihyazımı, Temel Yaklaşımlar ve Araştırma Yöntemleri*, s.63-65.

³¹⁶ George Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, verlag von o.Haring, 1. Auflage, Berlin, 1914, s.132. Ayrıca bkz. Arslan, *Siyaset Bilimine Giriş*, s.95. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.130.

³¹⁷ Doğal hukuka göre devlet *status naturalis*'ten *status civilis*'e geçmiştir. Bkz. Güngören Birden Bulgan, *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*, Oniki Levha Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2017, s.113.

Stato kavramları Latince *Status* 'un karşılığıdır.³¹⁸ *Status* kavramı Latince de durum ve hal anlamını haizdir.³¹⁹ Latince de bir durum ve tutumu ifade eden ‘‘*Status*’’³²⁰ kavramı Rönesans dönemi İtalya’ında 16.yy’da Prens ve çevresini belirtmek maksatlı kullanılmıştır.³²¹ Devleti karşılayan şekli ise bir siyasi topluluğun durumunu ifade etmektedir.³²² Bundan evvel ise Roma devletinin son dönemlerinde artan Latince etkinliği itibarı ile bir topluluğun durumu anlamında *Status Romanus* kullanımı ile Roma’yı ifade etmek için kullanılmıştır.³²³ Orta çağın sonu ve yeniçağın başlarında bütün devlet biçimlerini kapsayan bir ifadeye ihtiyaç hissedilmesi üzerine o zamana kadar kullanılagelen ve kavram kargaşasını doğuran ‘‘...*Civitas, Regno, Imperio, Terra, Principatus*...’’³²⁴ gibi siyasal topluluğu anlatan toprak, prenslik, krallık kavramları için Latince *status* kavramına tekabül eden İtalyanca *stato* kavramı kullanılmıştır.³²⁵ Bu kavramların her biri devletin bugün unsuru olarak ele aldığımız insan, ülke ve egemenlikten birine gönderme yapmaktadırlar.³²⁶ Ancak Machiavelli kavramı herhangi bir siyasi yapıyı ifade etmekten ziyade özel bir anlamda kullanmıştır. Kavramın modern devleti temsil etmesi de nitekim bu kullanıma içkindir. Machiavelli’de kast olunan ‘‘*Belli bir toprak parçasının her yerinde aynı şekilde, kimin tarafından veya kim adına yapıldığı dikkate alınmadan uygulanan siyasi kamu otoritesinin yoğunlaştırılmış bir şekli*...’’³²⁷ olarak ‘‘...üzerinde bir ölçü ya da referans tanımadan, kendisini kendisiyle

³¹⁸ Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.126.

³¹⁹ Ali Fuat Başgil, ‘‘Devlet Nedir?: Realist Bir Tarif Denemesi’’, İ.Ü.H.F.M., C:12, S:4, Yıl: 1946, s.982. Kavramın kullanıldıkları devletlerde tarihçeleri için bkz. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.130, 131.

³²⁰ Kavramın devlete tatbiki ile düzen ve anayasal durum kast edilmektedir. Ibid., s.129.

³²¹ Oppenheimer, *Devlet*, s.41. Teziç kavramın bir denge durumu ve süreklilik düşüncesini de ihtiva ettiğini vermektedir. Bkz. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.127. Ayrıca bkz. Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.48. Başgil, ‘‘Devlet Nedir?: Realist Bir Tarif Denemesi’’, İ.Ü.H.F.M., C:12, S:4, Yıl: 1946, s.982.

³²² Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.132.

³²³ Ibid., s.128.

³²⁴ Ibid., s.129. Ayrıca bkz. Schulze, *Avrupa’da Ulus ve Devlet*, s.34.

³²⁵ Prof.Dr. Hüseyin Nail Kubalı, *Devlet Ana Hukuku (Esas Teşkilat Hukuku) Cilt: 1 Kısım: 1*, 3.Baskı, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1950, s.127, 128. Bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, s.233.

³²⁶ Gözler, Eski Yunanlılar’ın Polis ve Romalıların Civitas’ın devletin insan unsuru, Ortaçağ’da kullanılan Imperium ve Regnum’un egemenlik unsuru, Terra’nın ise toprağa gönderme yapması sebebi ile hiçbirinin modern devleti karşılayacak bir kavram olamayacağını ifade etmektedir. Bkz. Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s. 8.

³²⁷ Schulze, *Avrupa’da Ulus ve Devlet*, s.35.

gerekçelendiren ve doğrulayan bir sistem...³²⁸” dir. Esasında devlet varlığı ilkçağlarda günümüze kadar mevcut olsa da bunun görünümü ve kavramı değişmiştir.³²⁹ Türkçede devlet kavramı sözlükte etimolojik olarak Arapça “*devl*” kökünden bir durumdan başka bir duruma yahut elden ele geçme, tahavvül etme ve iktidar, galip gelmek, talih ve saadet anlamlarını taşımaktadır.³³⁰ İlaveten temel anlamı itibari ile anayasa hukukundaki tanıma ittiba edilmiştir.³³¹ Devlet kavramı *Status*’u terim olarak karşılamaktadır.³³² Okandan devlet kavramı için: “...çeşitli şekiller altında ve muhtelif isimlerle gözüken, muhtelif gelişme merhalelerini geçirdikten sonra Devlet namını alan...³³³” izahında bulunur. Geniş anlamda antropolojik veriler ışığında şehrin doğuşundan, Eski Yunan’daki *Polis*’i ve Modern devlete kadar kapsayıcı bir terim olarak siyasal iktidarın görünümü olarak kullanılır.³³⁴ Oppenheimer, Jacob Burckhardt (1816-1897) atıfla Rönesans döneminde kavramın ekseriyetle kuvvet ile iktidarı ele geçiren Prens ve maiyetini tanımlandığını sonraları ise “*stato*” nun bir bölgenin tüm siyasal varlığını içeren bir anlam kazandığını ifade eder.³³⁵ Hali ile devlet kavramı “...siyasi toplumun düzenini idame ettiren yönetimin genel çerçevesini belirtmek üzere...³³⁶” kullanılmıştır. Kavramın bu kapsayıcı kullanımı Kral’dan bağımsızlaşan bir devlet olgusunun bağlamını da işaret etmektedir.

³²⁸ Ibid.

³²⁹ Abadan, *a.g.e.*, s.123.

³³⁰ Ahmet Davutoğlu, “*Devlet*”, T.D.V.İ.A., İstanbul 1994, C: IX, 234, 235. Bkz. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.127. Bkz. *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Bilgi Yayınevi, 1.Baskı, Ankara 1977, s.52. *Türkçe Sözlük*, Haz. Kükrü Haluk Akalın, Türk Dil Kurumu Yay., 11.Baskı, Ankara 2011, s.308. Ayrıca bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, s.232. Başgil, “*Devlet Nedir?: Realist Bir Tarif Denemesi*”, s.981, 982.

³³¹ “*Belli bir ülkede, bir hükümete ve ortak kanunlara bağlı şekilde yaşayan bir topluluğun meydana getirdiği siyasi teşkilat...*” şeklinde tanımlanır. Bkz. Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s.306. Bkz. *Yeni Hukuk Lügati ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Haz: T. Azmi Uslu, Site Kitabevi – İstanbul Matbaası, İstanbul 1964, s.66.

³³² Etimolojik yaklaşımla da bakıldığında “*status*” kavramının statik, “*devlet*” kavramının dinamik bir anlama sahip olması Batı dünyasında devletin coğrafya Doğu dünyasında ise yöneten sıfatı ile hükümetler ile muadil olduğu yolunda genelleyici mukayeseler yapıla gelmiştir. Bkz. Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s. 7.

³³³ Okandan, *Devletin Menşei*, s.5.

³³⁴ Uslu, *Siyasal Düşünceler Tarihine Giriş: Tarihyazımı, Temel Yaklaşımlar ve Araştırma Yöntemleri*, s.18.

³³⁵ Oppenheimer, *Devlet*, s.4. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.129. Ayrıca bkz. Koçak, *Batı’da ve Türkiye’de Egemenlik Anlayışının Değişimi*, s.73.

³³⁶ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.382.

Devlete merkezi bir ehemmiyet kazandırarak devlet üzerinden kalan meseleleri anlamlandıran Machiavelli’de modern devletin hukuki kişiliğini gözlemlemek anakronik bir okumaya sebebiyet verecektir. Bu bakımdan devleti başta da belirttiğimiz müstakil bir tartışma olarak belirlemesi, tarihi süreç içinde devletin presten bağımsız şekilde ele alınması hususunda arkaik bir düşüncenin gelişimi ile sonuçlanmıştır. *Prens* eserinde prensin kişi olarak çıkarı ile devletin menfaatlerini çatışma yaratacak düzeyde tartışması bu soyutlamayı desteklemektedir. Esas olarak Machiavelli konumuz itibari ile bu bağlamın belirlenmesinde önemlidir. Aksi takdirde modern hukuktaki tüzel kişiliğin mevcut olduğunu söylemek hem hukuk düşüncesi bakımından hem tarih metodolojisi bakımından hata olacaktır. Prens’e dönük tartışması üzerinden devleti bağımsız bir tartışma alanına taşıması buradaki düşüncemizi özetlemektedir. Devlete ilişkin bu soyutlama ile teolojik yaklaşımlara karşı devletin özerkleşmesi müstakil bir devlet temasını da beraberinde getirmiştir. Hali ile günümüzde ulus-devlet görünümü ile mevcudiyetini koruyan modern devlet düşüncesinin nüvesi Machiavelli bir miladı temsil etmektedir.³³⁷ Kilise egemenliğinin kaldırılıp İtalya’da merkezi bir sistem kurulmasını amaçlamasının temel sebebi bölünmüş ve güçsüz İtalya’nın siyasi yapısıdır.³³⁸

Althusser, Machiavelli düşüncesini bu anlamda şöyle özetlemektedir: “*Devlet, bir Prens tarafından yönetilmekle birlikte yasalar vasıtası ile halkın içine kök salmalı ve bu bakımdan halka dayanmalıdır.*”³³⁹ Devleti her ne kadar tek bir Prens kursa dahi ömrü yasaların halk tarafından sindirilmesine bağlanır.³⁴⁰ Althusser’in tespiti ile sabit olan bu kavrayış bizi Machiavelli’nin devlet düşüncesinin ana omurgasını oluşturmak

³³⁷ Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.124. Ülken, *Yeni Zamanlar Felsefesi*, s.7. Bkz. Küçükalp, *Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller*, s.123.

³³⁸ Ülken, a.g.e., s.8.

³³⁹ Althusser, Machiavelli’de dar anlamda bir devlet olduğunu toplumsal iktidar kümesi içinde bir örgütlenme anlayışının mevcut olmadığını da ekler. Bkz. Althusser, *İki Filozof: Machiavelli – Feuerbach*, s.121, 122. Ayrıca bkz. Küçükalp, a.g.e., s.123.

³⁴⁰ Althusser, *İki Filozof: Machiavelli – Feuerbach*, s.100.

bakımından *Prens*'te cumhuriyeti anlatmak üzere müjdelediği ikinci eseri *Söylevler*'e müracaat etmeyi gerektirir. *Prens* ile birçok konuda çatışan³⁴¹ bu eseri *Prens* ile birbirini tamamlar mahiyette iki eser olarak kabul eden görüşler de mevcuttur.³⁴² Skinner, bu bağlamda *Prens*'teki ve *Söylevler*'deki temel teklifin aynı olduğunu *Prens*'te *Prens*'i şekillendirme kaygısının *Söylevler*'de yurttaşlara taşındığını ifade eder.³⁴³ Machiavelli *Söylevler*'inde devlet kavramını inceleyerek ve bir bakıma geleneksel cumhuriyet fikrini ihya ederek Fransız devrimi ile sona eren eski rejime karşı cumhuriyetçi tezler³⁴⁴ için ilk adımı atmıştır.³⁴⁵ *Prens* yerine halkın yönetim bakımından odağa konulduğu bu eserde devletin sürekliliği ve tiranlıktan ve dış saldırılardan korunmuş insan özgürlüğü³⁴⁶ arasında bir denge arayarak Roma'daki kamusal erdemin, ortak iyiliğin bir benzerini gözlemlediğini söylediği Floransa halkından hareketle halkın hâkim olduğu devletin temel ilkelerini tartışır.³⁴⁷ Bu noktada Machiavelli'nin devletini hali ile cumhuriyet ve yurttaşlık düşüncesini kavramak için sık kullandığı ve bir anahtar kavram halini verdiği *virtu*'yu (kamusal erdem) incelemek gereklidir. Machiavelli'de *virtu* (kamusal erdem)'dan anlaşılması gereken “...kişinin ülkesinin hayatını kurtarmak ve özgürlüğünü muhafaza etmek...”³⁴⁸ için bulunduğu her türlü eyleme ilişkin değerdir. Ancak şehir devletinde uygulanan cumhuriyet ile merkezi büyük topraklı devletlerin durumu ayrı değerlendirilmiştir. Zira cumhuriyet Montesquieu'da da tekrar müşahade ettiğimiz üzere küçük devletlerin gerçeği olarak kabul edilebilir.³⁴⁹ *Söylevler*'de Ortaçağ'da dikkate alınmayan Roma'nın cumhuriyet devrini ve cumhuriyet modelini İtalya özelinde ihya

³⁴¹ İnsan doğasından, yönetime, erdem ve talihe kadar birçok temel kavramında daha derinlikli ve yer yer ayrılan bir tartışmada bulunur. King, *Machiavelli İktidarın Filozofu*, s.168, 172-174.

³⁴² Akın, *Devlet Doktrinleri*, s.68.

³⁴³ Quentin Skinner, *Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri 2. Cilt: Reform*, Çev.: Eren Buğlalılar – Barış Yıldırım, Phoenix Yay., Ankara 2016, s.198. Yakın bir mukayese için bkz. Bkz. Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.54.

³⁴⁴ Rousseau için cumhuriyet ve özgürlüğün savunucusu olarak takdim edilmesi gibi bkz. King, *Machiavelli İktidarın Filozofu*, s.226.

³⁴⁵ Minogue, *Siyaset: Kısa Bir Giriş*, s.54. Bkz. Ağaoğulları, *Tanrı Devletinden Kra-Devlete*, s.211.

³⁴⁶ Skinner, *Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri 2. Cilt: Reform*, s.1712, 181.

³⁴⁷ King, a.g.e., s.168-171.

³⁴⁸ Ibid., s.199. Bkz. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.330, 331.

³⁴⁹ Althusser, *Montesquieu Siyaset ve Tarih*, s.65.

etme amacını taşıırken beraberinde Roma kurumlarının teorisini kurmaya çalışır.³⁵⁰ Bu yaklaşımında İtalyan şehir cumhuriyetleri mirası, Floransa'nın cumhuriyet birikimi ve cumhuriyete yatkınlığı da önemli bir etkidir.³⁵¹ Dönemde Roma hukukuna ve Roma'nın siyasi kurumlarını incelemeye dair genel bir temayül söz konusudur.³⁵²

Machiavelli'nin idari ve siyasi manada bir harika olarak bulduğu Roma'nın tarihteki gücüne nasıl ulaştığı tespit edildiği takdirde benzer bir yapıya bugün de ulaşılabilineceği düşünülmektedir. Öte yandan *Kent hümanistleri* tarafından diriltiren cumhuriyetçi tezlerin cumhuriyet düşüncesinin canlanmasındaki rolü de büyüktür.³⁵³ *Söylevler*, Romalı tarihçi Titus Livius'un roma tarihini konu edinen külliyyatı referans alınarak yazılmıştır.³⁵⁴ Ancak Machiavelli'nin cumhuriyet tahayyülünde Fransız devrimi ile yükselen *cumhuriyetçi cumhuriyetçilik*'ten çok devletin kamusal varlığı olarak *res publica* anlaşılmalıdır.³⁵⁵ Roma'nın tetkik edilmesi bir düzen ve iktidar mahrumiyeti olarak Roma sonrası Avrupa'da Machiavelli'de temel kavramlardan biri olarak otorite bir ihtiyacın sezgisi şeklinde kendini gösterir.³⁵⁶ Machiavelli eserde Roma'nın siyasi birikimini Floransa için rol model olarak işlemiştir.³⁵⁷ Rönesans'ın Roma ve Eski Yunan'ın yeniden doğuşunun siyasi ciheti mahiyetinde Roma temel alınmıştır. Hali ile hem Eski Yunan'daki hem Roma'daki cumhuriyet tecrübesi İtalyan

³⁵⁰ Machiavelli, *Siyaset Üzerine Konuşmalar*, s.47, 48. Bkz. Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, "Machiavelli Niccolo", Pierre Manent, Çev.: İsmail Yerguz, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017, s.556. Bkz. Tanenbaum, *Siyasi Düşünce Tarihi*, s.184. Nitekim Roma, bir devlet ideali olarak daima Avrupa'da raci olunacak esas model olmuştur. Bkz. Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s.9-12. Bu yaklaşımın altında hiç şüphesiz Roma İmparatorluğu'nun çökmesi ile siyasi karışıklığın boy gösterdiği bir Avrupa tablosu yatmaktadır. Bkz. Büyük Frederik, *Anti-Makyavel: Nikola Makyavel'in "Prens" Adlı Eserine Dair Bir Eleştiri Denemesi*, Çev.: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul 2016, s.67.

³⁵¹ Daniel Waley- Trevor Dean, *İtalyan Şehir Cumhuriyetleri*, Çev.: Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2.Basım, İstanbul 2018, s.356. Bkz. Ağaoğulları, *Tanrı Devletinden Kral - Devlete*, s.162.

³⁵² Smith, *Rönesans ve Reform Çağı: Bir Sosyal Arplan Çalışması*, s. 27, 28.

³⁵³ Quentin, Skinner, *Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri 1. Cilt: Rönesans*, Çev.: Eren Buğlalılar – Barış Yıldırım, Phoenix Yay., Ankara 2016, s.91-99. Bkz. Ağaoğulları, a.g.e., s.160-165.

³⁵⁴ Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe*, s.37.

³⁵⁵ Özünde egemenliğin bulunduğu devlet çatısı olmaktan ziyade cumhuriyetin yasallık, kamusalılık ve meşruiyet minvalinden gelişen çağdaş anlamının ideolojik anlamda evrim süreci için Bkz. Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, "Cumhuriyet", Simone Goyard - Farbe, Çev.: İsmail Yerguz, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017, s.174, 175.

³⁵⁶ Küçükalp, *Siyaset Felsefesi*, s.89.

³⁵⁷ Minogue, *Siyaset: Kısa Bir Giriş*, s.35.

şehir devletlerine hususiyetle Floransa için bir teklif olarak sunulur.³⁵⁸ *Söylevler* eseri üç bölümden mürekkeptir. Devlete dair soyut tartışmalar bu kitapta da merkezi ehemmiyetini korurken Roma kurumlarına yoğunlaşılır. Devletin kurulması, büyümesi, gelişmesi, çöküşü ve sürekliliği konularını ayrı ayrı inceler. Akın'ın *Prens* ile madalyonun iki yüzü olarak gördüğü *Söylevler*'i arasındaki siyaset usulüne ve teklifine dair farklılığı temelde *Prens*'te bir devletin kurulmasının *Söylevler*'de ise düzenin sürekliliğinin sağlanması konularından hareketle temellendirmektedir.³⁵⁹ Bodin'de egemenliğin temel vasıflarından birine işaret eden süreklilik sorunu devlet özelinde her dönemde önemli bir kaygıyı beraberinde getirir de *Prens*'te sürekliliğine yoğunlaşılın devletten ziyade *Prens*'in iktidarı olarak devlettir. Machiavelli daha sonra Bodin'de egemenliğin olmazsa olmaz şartı olarak telif edilecek süreklilik sorununa bilhassa *Söylevler*'de eğilmektedir. Ancak sürekliliği egemenliğin asli bir niteliği olarak ele alan ve kuramsal temeli oluşturan Bodin'dir. Machiavelli *Prens*'te devletin doğası ve sürekliliği gibi sorunlarla ilgilenmez. *Prens* eserinde yönetici konumunda olan Prens ile devlet arasındaki ilişkiyi kuvvetlenmesi bakımından teşrih etmektedir.³⁶⁰ *Söylevler*'de ebedi varlığa sahip bir cumhuriyetin ilkelerini saptamaya gayret eder. Bunu defaeten Roma minvalinde sorgular. Machiavelli'nin Roma'ya atıfta bulunması hatta Roma'yı temel istinatgâh tayin ederek hareket noktası kabul etmesi Roma'nın modern devletin öncüsü³⁶¹ kabul edildiği görüşler dikkate alındığında da teorik bir hat oluşmuş olur. *Söylevler*'de evleviyetle *Prens*'teki *virtu* yalnızca yönetende aranmaz. Her bir vatandaşın sahip olması gereken bir kıymet şeklinde belirir. Aksi takdirde halk kendisine her yeni süreçte yasaları yenileyecek bir lider bulacak kadar talih (*fortuna*) sahibi olmalıdır.³⁶² *Prens*'te yönetimin etkinliği bakımından halkın üzerinde tesis edilen korku teması *Söylevler*'de karşımıza tekrar halkın *virtu*'ya olan bağlılığını sağlamada

³⁵⁸ Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe*, s.38, 39.

³⁵⁹ Akın, *Devlet Doktrinleri*, s.78-79.

³⁶⁰ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.70.

³⁶¹ Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar'dan 1918'e*, s.43.

³⁶² Skinner, *Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri 1. Cilt: Rönesans*, s.87

çıkardığı. Halk başka türlü bir harekette bulunmaması adına korkutulmalı görüşünü taşır.³⁶³ Çözümü yalnızca yönetime ilişkin pratikte aramamaksızın iyi yasalar ve iyi yasalara bağlı iyi eğitimi de şehrin sahip olduğu genel *virtu* adına etkili kabul eder.³⁶⁴ Böylelikle siyasi organizasyonun temeli olan şehrin menfaati her bir bireyin menfaatinin üzerinde olup korunabilecek, bu da düzenin sürekliliği pekiştirecektir. Machiavelli benzer bir kaygıyı Prens'in menfaati ile şehrin menfaatinin çatışması hali için de taşır. Nitekim Floransa yönetimindeki *Medici* ailesi onun nazarında kendi çıkarları uğruna Floransa'nın ortak çıkarını zayı etmişlerdir.³⁶⁵ Bu bağlamda hukukun devleti bir tüzel kişi olarak tanımlama amaçlarından biri ile illiyet kurulabilir. Zira iktidar olgusunun kişilik dışı şekilde düzenlenmesi ve yönetimde kişiselleşmenin hali ile devlet ve toplum menfaati ile çatışmanın önüne geçmek hususunda ciddi bir endişe çözülmüş olacaktır.³⁶⁶ Machiavelli tüzel kişilik mantığına gayet uygun biçimde insanların talihinin kendi menfaatleri lehine düşünen ve uygulayan kamusal bir *virtu*³⁶⁷ sahip olmayanlara geçme riskine de Söylevler'de yoğunlaşmaktadır.³⁶⁸ Bu aynı zamanda daha önce belirttiğimiz Prens'te *stato* üzerinden işaret edilen müstakil devlet tasavvurunu da destekleyici mahiyettedir. Roma'yı tarih boyunca görülen en büyük *virtu* sahibi olarak görür.³⁶⁹ Roma'nın uzun ömürlü bir devlet olması ile *virtu* arasında illiyet kurar.³⁷⁰ Bu anlamda Althusser, Machiavelli'nin geçici bir yönetimin değil ömürlü bir devletin

³⁶³ Ibid., s.88 Bunun yüzyıllar boyu muhafazasını da şehrin teşkilatlanmasına bağlar. Ordini (kurumlar, anayasal durumu, yönetme yöntemleri) mühimdir. Ayrıca Bkz. Ibid., s.90.

³⁶⁴ Ibid., s.94.

³⁶⁵ Benzer bir hassasiyet Platon'un Devlet'inde aile menfaati ile devlet menfaati arasındaki çatışmada görürüz. Platon bu tehlikeye dikkat çekmektedir. Medicilerin kendi nam ve hesaplarına güçlenmesi tiranlığa gitmiş ve Machiavelli'in havsalasında Roma'daki "virtu" ile tartışmasız ve devlet aleyhine bir tezat doğurmuştur.

³⁶⁶ Machiavelli'de kişiselleşmiş bir iktidar bulunduğu dair yaklaşım için bkz. Macit Gökberk, "Hegel'in Devlet Felsefesi", Felsefe Arkivi, C: 1, S: 2, 3, 1946, s.100, 101.

³⁶⁷ Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, s.33.

³⁶⁸ Skinner, *Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri 1. Cilt: Rönesans.*, 109.

³⁶⁹ Ibid., s.95. Althusser, *İki Filozof: Machiavelli – Feuerbach*, s.71.

³⁷⁰ Althusser, Machiavelli'de *virtu* kavramını ahlaki manada erdemden *raison de stato* kavramsallaştırmasına yakın olarak yorumlar. Ibid., s. 27, 76. Bu aynı zamanda ahlaki anlamda bir değer olarak *virtu*'nun siyasal alana aktarımına ilişkindir. Bkz. Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, "Erdem", Jean-Louis Labarriere, Çev.: İsmail Yerguz, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017, s.307.

peşinde olduğunu ifade eder.³⁷¹ Bilhassa askeri *virtu*³⁷² esas olduğu gibi iyi bir talihle de desteklenmiştir.³⁷³ Hali ile benzer bir vurguyu hem Prens'te hem de *Söylevler*'de cumhuriyet için dile getirir.³⁷⁴ Siyasi gücü ve istikrarı ise yalnız bu başarıda aramaz. Aristoteles'in *Politika*'sından beridir tartışılmalı monarşi, aristokrasi ve demokrasiden³⁷⁵ müstakilen hiçbirini müdafa etmez. Devletin kuruluşu hakkında geleneksel yaklaşımı yineleyerek başıboş insanların bir araya gelerek devleti meydana getirdiklerini, yönetimin en güçlü olana verildiğini ancak devlet ile beraber insanlarda

³⁷¹ Althusser burada “ömürlü” kavramını yönetimde olan Prens ile mukayyet bir devlet varlığının karşısına konumlandırır. Bkz. Althusser, *İki Filozof: Machiavelli – Feuerbach*, s.65.

³⁷² Eril bir lafz olan *virtun*un felsefe geleneğinde erdeme ilişkin hâkim yargılar yerine cesarete delalet etmesi ile lafzın cinsiyet ile bağ kurulabilir. Nitekim *virtu* eril talihi tarif eden *fortuna* ise dişil niteliktedir. İki cinsiyet anlayışının eşyanın cinsiyetine kadar varan nitelendirmenin temeli Pandora mitine dayanır. Düşünce bu iki temel ayırmadan hareket eder. Eşyalara cinsiyet atfedilir. Jean Pierre Vernant (1914-2007) Dünyayı düşünmeye yarayan bütün kategorilerin ikiye ayrıldığını ya eril ya da dişil olarak vasıflandırıldığını ifade eder. Bunu Pythagorasçılar zamanında erkek kuru dişi nemli erkek sıcak dişi soğuk önerme ile destekler. Bkz. Jean-Pierre Vernant, *İlk Kadın Pandora*, Çev.: Devrim Çetinkasap, Pinhan Yay., 1.Basım, 2011 İstanbul, s.9. Mitolojiye göre Pandora'yı yani ilk kadını gören ona aşık ve divane olur. Machiavelli'de de *virtu* fortunayı kazanmaya çalışır. Ibid., s.36. Ayrıca bkz. Solmaz Zelyüt, “Makyavelyen *Virtu*”, *Machiavelli, Makyevellizm ve Modernite*, Haz: Cemal Bali Akal, Dost Yay. Ankara 2012, s.62. Bkz. Ağaoğulları, *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, s.194. *Virtu* Latince erkek anlamındaki vir kökünden türer. Aynı zamanda İtalyanca'da yaygın kullanımı cesaret ve mertlik olarak kullanılır. Benzer bir yorumda Ross King'de bulunur. Bkz. Özmakas, *Prens: Machiavelli'nin Muazzam Muamması*, s.51. Ayrıca Bkz. King, *Machiavelli İktidarın Filozofu*, s.120. Bkz. Ağaoğulları, *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, s.210. Cesaretin, erkeksi davranışın ifadesi olan *virtu* kavramından kaynaklanan bireysel ve toplumsal ahlakın yaptığı vurgu önceki açıklamamızdaki Hristiyan teolojisi yerine Paganizme bir rücu olduğu yönündeki çıkarımları da desteklemektedir. Ayrıca Bkz. Özmakas, a.g.e., s.51. Machiavelli'de *Virtu*'nun erdem yerine beceri (idari, askeri ve siyasi) anlamını kazanması üzerinden şans ve talih olarak tercüme edilebilecek *fortuna* kavramı ile yer yer beraber yer yer birbirine karşı biçimde düşünülmelidir. Bkz. Özmakas, a.g.e., s.52-56. Kavramın Machiavelli düşüncesinin ana eksenini teşkil ettiği yönündeki bir başka yaklaşım için Bkz. Skinner, *Machiavelli*, s.6. Bu bağlamda Roma'da bir darbu mesel olan “Talih cesurlardan yanadır.” sözü hem Roma'da *virtun*un tekabül ettiği manayı hem de *virtu-fortuna* ilişkisini özetlemektedir. Ibid., s.43. *Fortuna* kavramı en çok savaşta belirleyici olan bilimsel açıdan kuşkulu rastgele olay olarak da tanımlanmaktadır. Bkz. Arendt, *Şiddet Üzerine*. Bkz. Althusser, *İki Filozof: Machiavelli – Feuerbach*, s.57. Laiklik, devletin dini, kilise kurumunun ise siyasi iktidara sahip olmaması durumu olarak açıklanabilir. Bkz. Akal, *Yasa ve Kılıç*, s.117. Akal burada önemli bir tespitte bulunur. Şayet laiklik mezkûr şekilde tanımlanır ise bu ayırım insanlık tarihi kadar eski kabul edilebilir. Siyasal antropolojide kutsal olmayan ile kutsal arasındaki ayırım bu ikisini bir tabiri diğer ile Papa'nın otoritesi ile Kral'ın gücünü birleştirmek ile modern krallıklar ile bozulmuş ve ortadan kalkmıştır. Şayet laiklik üzerinde muteber olan mezkûr ayırma ittiba edilecek ise Akal, 8.yy'a kadar Papalık'ın laik olduğunu hatta Haçlı Seferleri'nde kılıç gücünü uhdesine alma gayreti itibari ile dahi bu ayırımın bozulduğuna dikkat çeker. Bkz. Akal, a.g.e., s.117-119. Akal: “Laiklik, kralın, bir başı Papa olan ikibaşlı bir yapılanmayı kırarak, uygulama gücüne Yasakoyucu gücü de ekleyerek, tek global düzenleyici konumuyla özerkleşmek için verdiği bir siyasi iktidar savaşıysa, laikliğin yukarıdaki sözlük tanımı hem düşünsel açıdan, hem de sosyal gerçeklik açısından anlamsızdır.” hükmünde bulunur. Ibid., s.120. Örnek olarak Ceasar'ın başarısını Montesquieu “*virtu ve fortuna*”ya ortak biçimde mal ederek benzer bir okuma geleneğini sürdürür. Bkz. Montesquieu, *Romalıların Yücelik ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler*, İş Bankası Kültür Yay., Çev.: Berna Günen, 1.baskı, 2019, s.79.

³⁷³ Skinner, a.g.e., s.98. Althusser, a.g.e., s.89.

³⁷⁴ Skinner, *Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri 2. Cilt: Reform*, Çev.: Eren Buğlalılar – Barış Yıldırım, Phoenix Yay., Ankara 2016, s.189.

³⁷⁵ Aristoteles, *Politika*, s.98.

erdemini gelişmesi ile “...en güçlüyü değil de, en akli başında ve adil kişiyi...”³⁷⁶ seçtiklerini ifade etmiştir. Sonrasında Kralların kalıtsal olarak tayini, erdemlerini kaybetmelerine neden olunca Tiranlıklar doğmuş akabinde halkın ve soyluların devirdiği tiranlığın yerine aristokrasi kurulmuş ancak bu yönetim de soyluların kendi nesepleri tarafından yozlaştırılınca oligarşi doğunca oligarkları yıkan halk demokrasi yönetimini kabul etmiştir.³⁷⁷ Demokrasideki disiplinsiz özgürlük ortamı olarak tabir ettiği yozlaşma³⁷⁸ ile tekrar Krallığa dönüş şeklinde tarihi bir yönetim panoramasının döngüsünü çizen Machiavelli yaşadığı devirde en güçlü sosyal sınıflardan birini işaret eden aristokratların egemen olduğu aristokratik devletteki siyaseten imtiyazlı zümreler olarak soylulardan bu sebeple kaçınır.³⁷⁹ *Virtu* ancak bunların karma bir anayasal sistem arz ettiği yerde halka aşılabilir kanaatini taşıyarak Roma’nın mükemmel cumhuriyet olma vasfını bu karma yönetimde görmektedir.³⁸⁰ Machiavelli Roma’yı tetkik ederek devletin ayakta kalmasını ve süreklilik sağlamasını bu tip bir yönetimde arar.³⁸¹ Machiavelli’de Krallık modeli devletin kuruluşu için Prens eseri ile sabit olduğu üzere ne kadar önemli ise Cumhuriyet’te halkı kamusal erdeme teşvik etmesi bakımından kurumsallığı ile süreklilik için³⁸² o kadar önemlidir. Bu bakımdan *Söylevler*’de kişilik dışı bir iktidar kaygısı kendini göstermektedir. Hali ile Machiavelli, kral, soylular ve halk arasında bir denge öngörerek Prens’in kudreti ve halkın gücünün birbirlerini tamamladığını söylemektedir.³⁸³ Devletin sürekliliği adına anayasa şehirdeki farklı toplumsal kesimler arasında dengeyi de sağlamalıdır. Machiavelli’de özgürlük devletin

³⁷⁶ Ağaoğulları, *Tanrı Devletinden Kral - Devlete*, s.211.

³⁷⁷ Machiavelli, *Siyaset Üzerine Konuşmalar*, s.31-33, s.211. Cicero’da benzer bir döngü için bkz. Bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.170.

³⁷⁸ Machiavelli, *Siyaset Üzerine Konuşmalar*, s.32.

³⁷⁹ Machiavelli, karma yönetimleri anlatırken Senato ve Consüller’in baskınlığı karşısındaki halk ayaklanmasının doğurduğu Tribunuslar (Plebleri koruyan ve dokunulmazlığı haiz memurlardır.) ile beraber devletin bir denge kazandığını ifade eder. Ibid., s.35, 41-44.

³⁸⁰ Minogue, *Siyaset: Kısa Bir Giriş*, s.37. Bkz. Ağaoğulları, *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, s.210. Cicero ile benzer bir görüş taşımakla beraber bu karma yönetime ilişkin muğlaklık Machiavelli’de de korunur. Bkz. Tanenbaum, *Siyasi Düşünce Tarihi*, s.92.

³⁸¹ Ağaoğulları, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, s.337.

³⁸² Ibid., s.338-340.

³⁸³ Machiavelli, a.g.e., s.34.

dış bağımsızlığı ve kendi içinde Tiranlık meydana getirecek bir tahakkümün yurttaşlar üzerinde kurulmamasıdır.³⁸⁴ Daha önce de belirttiğimiz özgürlük ortamı içindeki devletlerin sürekliliğe sahip olduğuna dair yargısı da dikkate alındığında tiranlık devlet sürekliliğini doğrudan yok etmeye namzet bir sebep olarak işaretlenir. Machiavelli'nin, devletin hukuki kişiliğinin gelişiminin öncülü olarak devlete soyut bir kişilik şeklinde bakmak bakımından tartışılması gereken düşüncesi şüphesiz *Söylevler*'inde Cumhuriyet'e atfettiği önemdir. Kamusalığın vurgulanması, ortak menfaate duyulan inanç, Prens'in iktidarının akıbeti ve sürekliliği üzerinden dikkate almak yerine devletin kendisine karşı temayülü ile Roma kamu hukukundan da beslenerek müdafaasını yaptığı Cumhuriyet, kolektif bir varlığa tekabül eden kişilik dışı devlet düşüncesinde bir eşiği işaret etmektedir. Ancak eserde Prens'e yapılan yüklü vurgular bu tespitin netliği hakkında bizi kuşku ve çekinceye götürecektir. Monarşi'nin *Söylevler*'de tavsiye edilmesi bir devletin henüz kuruluşuna ilişkin olup bir kişinin devleti kurmasının bütün bir halkın kurması ile kıyasa gittiği kolaylık üzerinden savunulurken, sürdürülmesinde Cumhuriyet'in şart olduğu vurgulanır.³⁸⁵ Bu anlamda Machiavelli'nin halkın tamamında aranacak bir değer olarak ortak iyiliğe dönük erdemin, siyasi topluluğun sürekliliğini sağlayacak temel değer³⁸⁶ olması şeklindeki yaklaşımı yurttaşların siyasal alandaki önemi üzerinden devleti soyutlamaya götürecektir. Bu vasfı ile kamusal alanda yurttaşların etkinliği³⁸⁷, Cumhuriyet'in sağlam kurumlara olan ihtiyacı, kamusal erdemi koruyacak yasaların yapılmasına yönelik vurgusu ve karma yönetim anlayışını devletin sürekliliğini sağlaması bakımından kurgulaması sebebi ile Modern ulus devlete ilişkin öncü mahiyette hem bir tasavvur sunmuş hem de Modern ulus

³⁸⁴ Ağaoğulları, *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, s.212. Dışardan gelebilecek tehditlerin yokluğu bakımından Hobbes'ta da benzer bir anlam taşır. Quentin Skinner, "Devletler ve Yurttaşların Özgürlüğü" Quentin Skinner –Bo Strath, *Devletler ve Yurttaşlar*, Çev.: Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1.Baskı, İstanbul 2011, s.9.

³⁸⁵ Ağaoğulları, a.g.e., s.226, 227.

³⁸⁶ Skinner, *Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri 2. Cilt: Reform*, s.191. Erdeme dair bu siyasal kavrayış Hristiyanlıkla olan çatışmasını da ifade etmektedir. Bkz. Cassier, *İnsan Üstüne Bir Deneme - Devlet Efsanesi*, s.331, 332.

³⁸⁷ Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.216.

devletin bir hukuki kişilik olarak teşekkül etmesi noktasındaki mantığa yaklaşan kaygıları devlet anlayışı içerisinde işlemiştir. Yalnızca Prens'in kişiliğine bağlı yönetimi Monarşi'nin zayıflığı şeklinde nitelendiren Machiavelli, cumhuriyetin kamusal erdemin halk içinde yaşatılmasını ortaklık ve ortak iyiliğin yasalar ve devletin işleyişi itibari ile sağlaması ile daha sağlam olduğu sonucuna varmıştır.³⁸⁸ Devletin sürekliliğin sağlanması bakımından onun temel hassasiyetini vermek için *Söylevler*'in 11. Bölümündeki şu kısım özetleyici mahiyettedir: “...bağımsız bir devletin ya da krallığın selameti, hayattayken devleti bilgelikle yöneten hükümdara bağlı değildir. Bilakis hükümdarın devlete kazandırdığı kurumlara bağlıdır; çünkü bu kurumlar sayesinde devlet, hükümdarın ölümünden sonra da varlığını devam ettirebilecektir.”³⁸⁹ Bodin'de sistemleşecek egemenliği, devletin üstün iktidarının kurulması³⁹⁰ ve korunması bakımından teorik zemine kavuşturur. Bu anlamda Prens'te devletleri Prenslik ve Cumhuriyet olarak ikiye ayıran Machiavelli'nin devlet tasavvurunda yönetim bakımından Prens, soylular ve halk arasında bir denge aranırken devlet; iyi yasalar, güçlü kurumlar ve halkta kendini sürekli yenileyen kamusal erdem ile³⁹¹ sürekliliğini koruyacak bu bakımdan devlete halk üzerinden atfedilen kamusallık Prens'in kişiliğine şartlanılmaksızın Prens'lerin zayıflığına ve geçiciliğine karşı kurumların ve yasaların gerekliliğine vurgu üzerinden Machiavelli'de modern devlet düşüncesinin öncülü bir yaklaşım görülmektedir.

³⁸⁸ Ağaoğulları, *Tanrı Devletinden Kral - Devlete*, s.229.

³⁸⁹ Machiavelli, *Siyaset Üzerine Konuşmalar*, s.70.

³⁹⁰ Passerin D'Entreves, “*Devlet Kavramı*”, s.205-209.

³⁹¹ Machiavelli hem uzun süreli diktatörlükler ve cumhuriyetler olduğunu ancak yasaları referans olan bir Kral ile bir halk arasında kıyasa gittiğinde halkı kamusal erdemin taşınması ve sürdürülmesi bakımından daha iyi bulmaktadır. Bkz. Machiavelli, *Siyaset Üzerine Konuşmalar*, s.202-204.

1.3 Bodin: Sürekliliğin Tasarımı

Machiavelli'in Prens'te devletin güçlü iktidarına yönelik yaptığı tartışmanın³⁹² zemininde yer alan Bodin'in içinde bulunduğu Fransa Krallığı, kurumları oluşmuş, birliğini sağlamış ulusal bir monarşi görüntüsü vermektedir.³⁹³ 14.yy ile beraber Krallık, merkezi bir güç olma sürecine girmiştir.³⁹⁴ Bodin'de *İki Kılıç Teorisi*'nden *Prens'in Kılıcı*'na, bir başka ifade ile Kilise'nin *auctoritas* üzerinden iktidarını tekelinde tuttuğu ve yalnızca maddi kılıcın kullanımını *potestas* olarak verdiği devletten, devlete özgülenecek şekilde Kral'ın kişiliğinde *auctoritas* ve *potestas*'ın dünyevi iktidar olarak birleştirilmesi ile içerde ve dışarda üstün devlet iktidarı olarak egemenlik teorisi³⁹⁵ tesis edilmiş olunur. Machiavelli'de her ne kadar iktidar dünyevileşse dahi kaynağının teorik bir temelden mahrum oluşu Bodin'deki anlamı ile Prens üzerinden tek bir iktidar olarak varlık gösteren, bölünmezliği sağlanan bir iktidarın süreklilik boyutunun ihmal edilmesini de beraberinde getirmiştir.³⁹⁶ Ancak iktidarın tek bir elde toplanması ve kullanılması bakımından bölünmezlik egemenliğin somut veçhesi iken süreklilik³⁹⁷ *auctoritas* kavramı üzerinden iktidarın ilkesine ilişkin olup devletin kendisinde taşınacak bir nitelik olarak devletin soyutlanabilirliğinin ölçüsünü ifade etmektedir.³⁹⁸ Modern devletin gelişiminde, Ortaçağ mülk devletinde Kral'ın patrimoniyal hakkı olarak korunan, modern dönemde de etkisini gösteren iktidar anlayışını³⁹⁹ Mutlak Monarşi'nin hukuku bakımından egemenlik üzerinden sistemleştiren Jean Bodin'dir.⁴⁰⁰

³⁹² Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.357.

³⁹³ Ibid., s.415, 416. Ayrıca bkz. Akat, "*Machiavelli, Bodin ve Hobbes'ta Monarşi Anlayışı*", s.587. Bkz. Saygılı, "*Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çerçevesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış*", s.187.

³⁹⁴ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.187.

³⁹⁵ Ibid., s.527, 528. Modern dönemde Alman hukukçu Carl Schmitt (1888-1985) *Siyasal İlahiyatı*'nda (Politische Theologie) birçok yerde Bodin'e müracaat ederek egemenlik kavramını açıklar. Schmitt, *Siyasal İlahiyat*, s.9-11, 15.

³⁹⁶ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.65, 72.

³⁹⁷ Akal, sürekliliği ölümsüz bir varlık olarak devletin ruhu şeklinde nitelendirir. Ibid., s.73

³⁹⁸ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.72.

³⁹⁹ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.761.

⁴⁰⁰ Recai Galip Okandan, "*Devlet İktidarının Menşei ve Sahibi Hakkında İleri Sürülen Doktrinler*", İÜHFİM, C:17, S:3-4, 1951, s.570. Bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.2. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.401. Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, "*Bodin Jean*", Simone Goyard - Fabre, Çev.: İsmail Yegüz, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017, s.144. Bkz.

Machiavelli'nin Prens'inde, prens üzerinden işlenip sistemli bir hale getirilmeyen örtülü egemenlik kavramı⁴⁰¹ Bodin'in hukuk ve siyaset düşüncesinin temelini oluşturur.⁴⁰²

Egemenlik daha teknik bir ifade ile devlet iktidarı şeklinde daha önceki bölümlerde verdiğimiz yaklaşım ve tanımlamalara muadil olarak devletin üç esas unsurundan birisi iken Bodin'de devletin süreklilik arz eden yapısı içindeki en üst otorite olarak onun en temel özelliğidir.⁴⁰³ Bu noktada dünyevi bir iktidar olarak belirecek olan modern devletin iktidar ilkesini ve kullanımını kendinde birleştirmesi sürekliliğin doğuşu olarak soyut modern devletin başlangıcıdır.⁴⁰⁴ Devletin egemenliği, ulusal monarşilerin doğuş sürecinde devletin en üstün otorite olarak belirmesi ile dünyevi siyasi iktidar olarak Papalığa, Feodallere ve Roma-Cermen İmparatorluğu'na karşı kendi iktidarını dayatan hiçbir iktidar tarafından sınırlandırılmayacak bir devlet kudreti şeklinde kurgulanır.⁴⁰⁵ Egemenlik en üstün iktidarın belirlenilmesinde hali hazırda mevcut olan bir devlet varlığı üzerinden gidilerek siyasi ortam bakımından Kral'dan bağımsız olarak devlet merkezli düşünülmüştür.⁴⁰⁶ Tanrısallığı zayıflamış, meşruiyeti kendisine dayanan süreklilik sahibi egemen devlet, “*Kutsallaşmış siyasi iktidar tipinden kurumsallaşmış siyasi iktidar tipine geçiş sözcüklerini, kişiden kuruma, somuttan soyuta geçişi...*”⁴⁰⁷ temsil etmektedir.

Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.53, 54. Hardt, *İmparatorluk*, s.114. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.398. Uygun, *Devlet Teorisi*, s.195. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.256-259.

⁴⁰¹ Uygun, a.g.e., s.195.

⁴⁰² Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.18. Akın, *Kamu Hukuku*, s.95.

⁴⁰³ Tunçay(der.), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi – Seçilmiş Yazılar*, s.183, 184. Bkz. Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s.53. Hüseyin Nail Kubalı, *Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasal Rejimler*, İÜHF Yay., İstanbul 1971, s.44. Bkz. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.11. Zabunoğlu, bu yaklaşımın “*gelenekleştğini*” ifade etmektedir. Bkz. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.36. Sabuncu, *Anayasaya Giriş, Ek: 1982 Anayasası*, s.24. Benzer bir tanımlama için bkz. Mehmet Ali Kılıçbay, “*Devletin Yeniden Yapılanması*”, *Devlet, Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl:1, Sayı:1, Ankara 1997, s.17. Bkz. Erözden, *Ulus-Devlet*, s.62.

⁴⁰⁴ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.70, 71.

⁴⁰⁵ Ibid., s.74.

⁴⁰⁶ Akbay, Jellinek ve Raymond Carré de Malberg'den hareketle egemenliğin 16. yy Fransa'sına özgü birden çok iktidar karşısında devletin üstün iktidarını metinde saydığımız güçlere karşı belirtmek için kullanıldığını ancak Bodin'de bununla ilgisi bulunmayan devlet kudretinin işlevleri olarak yasa yapma ve savaş açma gibi kararların da egemenlik ile karıştırıldığını ifade etmektedir. Bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, s.398-400.

⁴⁰⁷ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.73.

Egemenlik, (Sovereignty) Batı’da belirli bir tarihi dönemde ortaya çıkan bir kavramdır. Bodin’in kullandığı egemenliğin klasik doktrinini karşılayan Latince en üstün iktidar anlamındaki “*superanus*” kavramından⁴⁰⁸ gelen “*sovereignty*” modern devletin merkezilik vasfının gelişmeye başladığı dönem ile beraber kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁰⁹ Hukuki anlamda “...son ve nihai otorite...”’yi siyasi anlamda ise “...sınırsız siyasi otorite...”’yi ifade etmektedir.⁴¹⁰ 16.yy ile 18.yy arasında teşekkül devrine şahit olduğumuz modern devletin⁴¹¹ unsurlarından olan, devletin özü olarak nitelendirilecek egemenlik kavramını⁴¹² *Cumhuriyet’in Altı Kitabı*’nda (*Les Six Livres de la République*) işleyen kişi, egemenliğin teorik planda kurucusu Jean Bodin’dir.⁴¹³ Bodin, yaşadığı dönemde devlet meseleleri ve dış siyasetle ilgili *politikacılar*⁴¹⁴ zümresine mensup bir hukukçudur. Bu biyografik vurguda bulunmamızın sebebi bu zümrenin Kral’ın kişisel gücü lehine mutlakiyetçiliği tahkim eden üçüncü sınıfı (burjuvazi) müdafaa etmesidir.⁴¹⁵ O da tıpkı Machiavelli gibi yaşadığı dönemden ve yerden bağımsız düşünülemez. Avrupa tarihinin temel dinamiklerinden birisine işaret eden Krallık ve Kilise arasındaki çatışmanın egemenlik üzerinde doğurduğu ikiliğe ilaveten Bodin’in egemenlik sistemini açıklayan güçlü Kralların ortaya çıkışı da yine bu çatışmanın içerisinde olmuştur. Bodin’in 1576 yılında yayımlanan eseri “*Les Six Livres de la République*”⁴¹⁶’ın pratik amacı devlet iktidarındaki bağımsızlaşma ve mezheplerin çıkarları uğruna devleti uğratacağı müstakbel olumsuzluklardan devletin korunması ve

⁴⁰⁸ Uygun, *Devlet Teorisi*, s.196.

⁴⁰⁹ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.139, 140. Kapanı, *Politika Bilimine Giriş*, s.65.

⁴¹⁰ Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.57. Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.110, 111.

⁴¹¹ Tom Bottomore, *Siyaset Sosyolojisi*, Çev.: Erol Mutlu, İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul 2017, s.125.

⁴¹² Buradaki anlatım günümüz hukuk devletinin egemenliğe getirdiği sınırlamalardan varestede tutulmuştur. Anayasallık vasfını haiz günümüz hukuk devletinde egemenlik “*en üst ve sınırsız*” güçle karşılanamaz. Bkz. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.36.

⁴¹³ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.140. Bkz. Ruby, *Siyaset Felsefesine Giriş*, s.65.

⁴¹⁴ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s.186. Bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.3.

⁴¹⁵ Gramsci, *Felsefe ve Politika Sorunları*, s.244, 245. Bkz. Uygun, *Devlet Teorisi*, s.195.

⁴¹⁶ Eserin merkezi ehemmiyetini Meriç, “...heybetli bir abide: bir siyaset ilmi ve amme hukuku abidesi...” olarak izah eder. Bkz. Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s.184.

güçlü bir monarşi haline getirilmesidir.⁴¹⁷ Strayer, bu durum için “*Nasıl ki kralın yegâne yönetici güç olduğu, Bodin’in egemenlik doktrinini formüllemesinden birkaç nesil önce kabul edildiyse, krala aşırı övgüler düzme âdeti de ilahi yönetme hakkı teorilerinin ortaya atılmasından çok önce çıkmıştı. Aslında, hem ilahi yönetme hakkı hem de egemenlik, devletin başındaki konumda çoktan meydana gelen bir değişikliği açıklamak ve meşrulaştırmak için teolojik ve yasal terimler bulma teşebbüsleridir. Bu doktrinler bir kere formülleştirildikten sonra, monarşiye karşı hâlihazırda var olan, ancak doktrinlerden önce ortaya çıkmış olan tutumları kuvvetlendirdiler.*”⁴¹⁸ şeklinde ortamın fiili durumu üzerinden Bodin’i açıklar.

1530 ve 1596 yılları arasında yaşayan Bodin’in hayatı ile modern devletin temel görünümünün ortaya çıkışı aynı yüzyılı işaret etmektedir. Fransa’nın o dönem içinde yaşadığı siyasi çalkantı ve süreçler, modern devlet adına ilk defa kuramsal temele oturtulan egemenliğin sistem olarak monarşinin mutlak bir vasfı olarak yorumlamasına sebebiyet vermiştir.⁴¹⁹ Egemenliğin devlette toplanmasıyla yetkinin Kral elinde birleşmesini savunan fikirlerin ortaya çıkmasında devlet ve Kilise, Katolikler ve Protestanlar arasındaki çatışma da etkili olmuştur.⁴²⁰ Bahsettiğimiz şekilde devletin mezhep çatışması içerisinde zayıflaması tehlikesi, Hristiyanlığın siyasi ideallerinin tesiri altında bulunmayan ve mezhepler bakımından tarafsız olan Kral’da somutlaşan bir devlet düşüncesini doğurmuştur.⁴²¹

Öte yandan Bodin, Machiavelli’den Hobbes’a uzanan tarihsel süreçte bulunur.⁴²² Zira Machiavelli’in soyutlayarak *stato* olarak tespit ettiği modern devletin bu ilk çerçevesini egemenlik ile Bodin doldurur. Bu bakımdan bugünkü hukukun terimi olan

⁴¹⁷ Watson, *Fikirler Tarihi: Ateşten Freud’a*, s.709. Bkz. Schulze, *Avrupa’da Ulus ve Devlet*, s.51, 53. Ayrıca bkz. Saygılı, “*Modern Devletin Çıplak Sureti*”, s.79.

⁴¹⁸ Strayer, *Modern Devletin Kökenleri*, s.98, 99.

⁴¹⁹ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.143.

⁴²⁰ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.3.

⁴²¹ Watson, *Fikirler Tarihi: Ateşten Freud’a*, s.710.

⁴²² Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s.196.

egemenlik modern bir kavramdır.⁴²³ Modern egemenlik öncesinde teolojik bir geleneği haiz olan kavrama dair başlıca istinatgâh tanrısal olmasıdır. Menşei itibari ile tanrısal olan egemenlik (*Omnes potestas a Deo*)⁴²⁴ kuramında iki temel yaklaşım mevcuttur. Ortaçağ'ın siyasal muhayyilesini yansıtan bu yaklaşımlardan ilki Kral'ın doğrudan Tanrı'dan egemenliğini aldığı⁴²⁵ hali ile yönetilene karşı sorumsuz olduğu yaklaşımı⁴²⁶ iken ikincisinde Kral, Tanrı'nın egemenliğini dolaylı olarak halktan edinir.⁴²⁷ “...Dünyevileştirilmiş ilahiyat kavramı⁴²⁸ ...” olarak egemenlik bugünkü siyasal kullanımdan önce üstünlük anlamını muhafaza etse de insandan çok Tanrı'ya izafe edilen bir kavram olarak görünür.⁴²⁹

Egemenliğin modern tanımı için 16.yy bir milattır. Aynı zamanda modern devletin doğuşu açısından da milat kabul edilen bu tarih, egemenlik ile modern devlet arasındaki sıkı irtibatın bir başka sağlamasını oluşturur.⁴³⁰ Tanrı'ya dayanmayan, hali ile Avrupa tarihi için başlıca mücadeleyi temsil eden modern egemenlik kavramı, dini iktidar olarak Kilise ve dünyevi iktidar olarak Devlet mücadelesinden Devlet'in galip çıkması ile tebarüz etmiştir. Bu tarihten itibaren öncelikle Kral'ın kişiliğinde karşılanan egemenlik, 1789 Fransız devrimi akabinde halkın kişiliğine tahavvül etmiştir.⁴³¹ Nitekim Bodin'de egemenlik kavramı Devlet lehine Kilise'ye karşı kullanılır. Devletin Altı Kitabı'nda egemenliği “*Yurttaşlar ve uyruklar üstündeki en*

⁴²³ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.133.

⁴²⁴ Koçak, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi*, s.75. Ayrıca bkz. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.43. Bkz. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.99.

⁴²⁵ Bkz. Dante, *Monarşi*, Çev.: Begüm Yiğit, Pinhan Yay.,1.Basım, İstanbul 2017, s.184-189. Bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.148.

⁴²⁶ Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.109.

⁴²⁷ “*Omnes potestas a Deo per populum*” (yönetenlerin yöneticiyi belirlemesi durumu) modern dönemde “*potestas in populo*” (halk egemenliği) olarak karşımıza çıkar. Bkz. Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.136, 137. Tafsilatlı tartışma için Bkz. Emile Gentile, *Demokrasilerde Halk Her Zaman Egemendir-Yalan*, Çev. Volkan Çandar, İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul 2017, s.72. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, “*Halk Ya Da Ulus Egemenliğinin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce*”, s.134, 135.

⁴²⁸ Bkz. Eckstein, “*Devlet “Bilimi” Üzerine*”, s.65. Ayrıca bkz. Schmitt, *Siyasal İlahiyat*, s.41.

⁴²⁹ Eckstein, a.g.e., s.65.

⁴³⁰ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.137.

⁴³¹ Tezin “*Devletin Soyut Kişiliği*” bölümünde ayrıntılı değinilecektir.

yüksek, en mutlak ve en sürekli güç...’’⁴³² olarak tanımlar. Devletin egemenliği yasa yapma ve kaldırma gücünü işaret eder. Bodin’in devletin özü olarak gördüğü egemenlik kavramının modern manada ilk kullanımı da ona aittir.⁴³³⁴³⁴ Bodin eserinde devleti birçok aileden⁴³⁵ teşekkül eden, adaletle mukayyet ve hukuka uygun olarak egemen bir güçle yönetilen yapı olarak tanımlar.⁴³⁶ Hali ile devletin birimi Bodin’de birey değil aile olarak kabul edilmiştir.⁴³⁷ Burada tek bir aile referans alınmamakla birlikte birden çok ailenin bir araya gelmesi ile devlet, birleşen ailelerin üzerinde egemen bir yapı olarak teşekkül eder.⁴³⁸ Bu bakımdan Bodin’in devletin kökeni hakkındaki ifadeleri teoriler içinde daha ziyade “aile teorisi” içinde değerlendirilir.⁴³⁹ Aile müessesesi hem dar hem de geniş anlamı ile hemen bütün toplumlarda sosyal gerçekliğe ilişkin temel bir yapıyı işaret etmektedir.⁴⁴⁰ Aile üzerinden devletin kurulması mühimdir. Roma şehir devleti olarak *civitas* da birden çok aileden müteşekkil *gens*’lerden oluşmaktadır.⁴⁴¹ Bodin de

⁴³² Mete Tunçay(der.), *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi – Seçilmiş Yazılar: Yeni Çağ, “Devlet Üstüne Altı Kitap’tan Seçme Parçalar”*, Çev.: Mete Tunçay, İstanbul Bilgi Üni. Yay., 6.Baskı, İstanbul 2016, s.183. Ayrıca bkz. Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.111. Bkz. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.314.

⁴³³ Schmitt, *Siyasal İlahiyat*, s.23. Bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.19-25 Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, s.405.

⁴³⁴ Jean Bodin, *Six Books Of The Commonwealth*, Çev.: M. J. Tooley, Constitution.org, s. Erişim 25 Mayıs 2020, https://www.constitution.org/bodin/bodin_.htm, s.24.

⁴³⁵ Aile, Bodin’de devletin nüvesini oluşturur. Amacı mutluluk olan devlette adaletin tesis edilmesi ve yönetimin Tanrı’ya dayanması şarttır. Bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.12-16. Schulze, *Avrupa’da Ulus ve Devlet*, s.53. Renan da hanedanlık anlamında aileyi merkezi hükümetin kurulduğu toprağı fetheden böylelikle ulusun oluşumu ile sonuçlanacak feodal yapı olarak kullanarak benzer bir açılamda bulunur. Bkz. Ernst Renan, *Ulus Nedir?*, Çev.: Gökçe Yavaş, Pinhan Yay., 1.Basım, 2016, s.39, 40.

⁴³⁶ Bodin, *Six Books Of The Commonwealth*, s.6-7. Bkz. Okandan, *Devletin Menşei*, s.21. Tunçay, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi – Seçilmiş Yazılar: Yeni Çağ, “Devlet Üstüne Altı Kitap’tan Seçme Parçalar”*, s.181. Skinner, *Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri 2. Cilt: Reform*, s.456, 457. Bkz. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.59. Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.73. Akat, *“Machiavelli, Bodin ve Hobbes’ta Monarşi Anlayışı”*, s.566. Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s.187. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.313, 314. Ağaoğulları, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, s.404, 405.

⁴³⁷ Okandan, *Devletin Menşei*, s.21. Uygun, *Devlet Teorisi*, s.196, 197. Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, “Bodin Jean”, Simone Goyard - Fabre, s.143.

⁴³⁸ Okandan, *Devletin Menşei*, s.21. Bu teori temelde Tevrat’ta Yeni İsrail devletinin bir ailenin gelişimi ile meydana gelmesi ve Âdem ile Havva’nın kurdukları aileye dayanır. Sosyal planda ise babanın aile üzerindeki egemenliğini esas alarak devletin birimi olarak aileyi baz alır. Jellinek, bu teorinin daha ziyade Monarşileri açıklamak için elverişli olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.19, 20.

⁴³⁹ Okandan, bu durumun tespitinin zor olduğunu zira Bodin’in devletin kökeni hakkında “*kuvvet*”in belirleyici olduğu yönündeki yaklaşımlarının mevcut olduğunun altını çizer. Bkz. Okandan, *Devletin Menşei*, s.21, 22. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.41, 527. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.12-16. Aile teorisi için bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.28-34.

⁴⁴⁰ Okandan, *Roma Amme Hukuku*, s. 15. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.176.

⁴⁴¹ Söğütü Roma Kamu Hukukuna Giriş, s.27. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.114, 115.

buna paralel olarak otorite sahibi devleti ve krallığı Roma hukukundaki “*pater familias*”a (aile babası, reisi) atıfta bulunarak temellendirmektedir.⁴⁴² Bunda 16.yy’da Roma hukukunun ivme kazanmasının payı önemlidir.⁴⁴³ Aile babası roma hukukunda nasıl ilgili aile adına hukuki anlamda tek ehliyet sahibi ve muktedir kişi⁴⁴⁴ (*patria potestas*) ise tıpkı onun gibi Kral’da devlette aynı şekilde egemen konumdadır.⁴⁴⁵ Aile kurumunda babayı bu konuma getiren doğanın kendisi kabul edilir.⁴⁴⁶ Aile babasının aile üyeleri üzerindeki iktidarı ve yetkisi mutlaklıdır.⁴⁴⁷ Aile Roma’nın toplumsal hayatının çekirdeği iken⁴⁴⁸ sırası ile genişleyen sosyal birlikteliklerin olgunlaşması ile *civitas* meydana gelmektedir.⁴⁴⁹ Hali ile sıkı örülmüş aşama aşama vasıflandırılmış bir toplumsal yapı mevcuttur.

Krallık, insan topluluğunun birlikteliği ve tek bir kişi tarafından idare edilmesi ile olumlanır.⁴⁵⁰ Bodin ile iktidar, egemenliğe dönüşerek *suprema potestas* sıfatı kazanmıştır.⁴⁵¹ Ancak modern egemenliğin mantığının temeli olarak Bodin’de

⁴⁴² Okandan, *Roma Amme Hukuku*, s. 355, 356. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.13-14. Ayrıca bkz. Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.261. Aile kurumu ve aile reisi olarak babayı konumlandırmak Aristo’da da gözlemlenir. Bkz. Okandan, *Devletin Menşei*, s.18. Ayrıca bkz. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.21-23. Saygılı, “Jean Bodin’in Egemenlik Anlayışı Çeşnesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış”, s.187. Bu anlamda güce tekabül eden *auctoritas*’ın özel hukuk dikkate alındığında tam ehliyetli olarak kabul edilen *pater familias*’ın bir özelliği olması dikkat çekicidir. Bkz. Giorgio Agamben, *İstisna Hali*, Çev.: Kemal Atakay, Ayrıntı Yay., 1.Basım, İstanbul 2018, s.96.

⁴⁴³ Smith, *Bir Sosyal Arka Plan Çalışması Rönesans ve Reform Çağı*, s.117.

⁴⁴⁴ Okandan, *Roma Amme Hukuku*, s. 15, 16. Ağaoğulları, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, s.167.

⁴⁴⁵ Okandan, *Roma Amme Hukuku*, s. 21. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.13-14. Dante, *Monarşi*, s.71. Rousseau, yöneticiye olan itaatin yasalara dayandığını, aile babasına ise doğal bir itaatin olduğunu yöneticinin kamusal ekonomi ile olan ilgisine karşın aile babasının ev (özel) ekonomisi ile ilişkili olduğunu hem sahip oldukları yetkilerin, faaliyetlerinin ve dayanaklarının farklılıkları bakımından bu okumay eleştirir. Tek ortak noktalarını maiyeti altındakilerin mutluluğunu temin etmek olarak görür. “*Aile babası*” ile “*Yönetici*” arasındaki benzetmenin tenkidi için bkz. Jean-Jacques Rousseau, *Ekonomi Politik*, Çev.: İsmet Birkan, İmge Kitabevi Yay., 2.Baskı, Ankara 2015, s.7-10, 57, 59.

⁴⁴⁶ Okandan, *Roma Amme Hukuku*, s. 15.

⁴⁴⁷ Ibid.

⁴⁴⁸ Ibid., s. 20. “...Aristoteles’e göre, insan için mevzuubahs olan ilk sosyal birlik aile’dir; aile insan teşekküllerinin en eskisidir ve Devletin nüvesini teşkil etmektedir.” Bkz. Okandan, *Kadim Yunanda Amme Hukuku*, s.178. Benzer bir tespit için bkz. Okandan, *Devletin Menşei*, s.18.

⁴⁴⁹ Okandan, *Roma Amme Hukuku*, s. 19.

⁴⁵⁰ Akın, *Devlet Doktrinleri*, s.86. Dante buna Tanrı’yı andırması bakımından teolojik ve kozmolojik bir zorunluluk olarak bakmaktadır. Dante, *Monarşi*, s.74, 75. Bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, 1.Cilt, s.148.

⁴⁵¹ Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, s.453 Bodin, egemenliğin Roma hukukunda *majestas*, *summum imperium* kavramları ile karşılandığını söylemektedir. Bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.19. Ağaoğulları, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, s.407.

egemenlik belli bir üstün kudreti ifade eden kavram ve olguların üzerinde bütün kamu işlerini kapsayacak bir yenilik taşır.⁴⁵² Egemenlik kavramı hususunda Ortaçağın hukuk dilinden ve düşüncesinden kaynaklanan bir anlam zenginliği mevcuttur. Bu zenginlik kendi içinde bir karmaşayı da ihtiva etmekle birlikte Bodin ile devletin dışında müstakil bir güç olan egemenliğin devlete taşınması ve devlete içkin bir gerçeklik kazanması kavramın kapsamını genişletmiş ve derinleştirmiştir.⁴⁵³

Bodin'in egemenliği devletin bir vasfı olarak ele alması üzerinden soyutlanan devlet ile devlet ve hükümet arasındaki belirleyici ayrım da ortaya konulmuş olmaktadır.⁴⁵⁴ Zira yöneten özne olarak Kral, devletin egemenlik yetkisini kullanır. Bu noktada kamusal ve özel olan arasındaki ayrımın bir benzerini, devlet ile devlet yönetiminin farkını, Rousseau'ya da esin kaynağı olacak şekilde kamu hukukunun temeline yerleştirmektedir.⁴⁵⁵ Egemenlik kavramsallaştırmasına bağlı olarak devleti de birçok aile ile onların sahip olduklarının egemen güçle adil bir biçimde yönetilmesi olarak ifade edilir.⁴⁵⁶ Bodin'de egemenliğin ihtiva ettiği bölünmezlik⁴⁵⁷, süreklilik ve devredilemezlik vasıfları dikkate alındığında devletin egemenlik kavramı üzerinden şekillendiği görülür. Zira devletler egemenlikleri hususunda "...hassastırlar..."⁴⁵⁸ Kavram Bodin'de temelde en yüksek, mutlak iktidarı⁴⁵⁹ ve bu durumun sürekliliğini

⁴⁵² Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, "Egemenlik", Olivier Beaud, Çev.: İsmail Yerguz, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017, s.272. Bkz. Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, s.198.

⁴⁵³ Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, "Egemenlik", Olivier Beaud, s.271-273. Bkz. Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, "Mutlakiyetçilik", Henri Morel, Çev.: Necmettin Kamil Sevil, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017, s.617, 618.

⁴⁵⁴ Smith, *Bir Sosyal Arka Plan Çalışması Rönesans ve Reform Çağı*, s.141.

⁴⁵⁵ Ancak Loughlin yer yer egemen ve egemenliğin karıştırıldığını ifade eder. Zira Kraliyet'e ait bu yetkiler egemen kişi olarak kralın uhdesindedir. Bkz. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.59, 60., 71.

⁴⁵⁶ Oppenheimer, *Devlet*, s.3.

⁴⁵⁷ Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi – Seçilmiş Yazılar: Yeni Çağ*, "Devlet Üstüne Altı Kitap'tan Seçme Parçalar", s.192. Ayrıca bkz. Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.155.

⁴⁵⁸ Necipali Küçük, *Evrensel Amme Hukuku*, Hapşane Matbaası, Ankara, 1937, s.10, 11.

⁴⁵⁹ Bodin eserinde Latincedeki *Maiestatem*, Yunancadaki *Akran exousian-Kurian arkho-Kurion politeuma*, İtalyacandaki *Segnorio* gibi üstün güce tekabül eden muhtelif kavramları kullanmaktadır. Bkz. Koçak, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi*, s.65. Bodin eserinin Latinceye olan çevirisinde "*souverainete*"nin tercümesi için *maiestas* ve *summa potestas* kavramlarını kullanmış benzer şekilde Hugo Grotius egemenlik için *summa potestas* ve *summa imperium* kavramlarına müracaat etmiş ise de Hobbes kavrama dair bu kargaşayı Leviathan'da *sovereignty* olarak bugünkü kullanımına

konu edinir.⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ Süreklilik, egemenliğe mündemiç olan gücün kesintisiz şekilde muhafaza edilmesi ile tekrar temin edilemezliğine dair kaygıya dayanır. Devletin hukuki kişiliğine ilişkin illiyet egemenliğin sürekliliği ve devredilemezliği üzerinden sağlanabileceği gibi Ortaçağda Kral'ın bedeninde aranabilecek egemenlik Rousseau'daki genel irade⁴⁶² kuramının öncülü biçimde kolektif bir varlığa tevdi edilmiştir.⁴⁶³ Bodin'e gelene kadar Kral'da somutlaşan Kral'ın bedeninde izlenilebilen egemenlik hem kavramlaşarak sistemleşmiş hem de devlete aktarılmıştır. Bu aktarım, Ortaçağ siyaset düşüncesi ile modern dönem arasında, modern kamu hukuku paradigmasını da belirleyen en önemli kırılmayı temsil etmektedir. Zira böylece Kral'ın bedenini mutlaklaştıran düşünceden pozitif hukukta tüzel kişilik düzenlemesini doğuracak kişilik fikrine gelinmiştir. Bunda devletin soyut bir olgu olduğu fikrinin yerleşmesi temel gelişmedir. Devletin soyutlanması ve süreklilik kazanması “...kendisini oluşturan bireylerin dışında, hukukun koruduğu hakları ve ödevleri bulunan bir kamu tüzel kişisi olarak...”⁴⁶⁴ devletin düşünülebilmesinin mantığını tesis eder. Böylelikle egemenlik daimi güce hükümet etmek ise egemenlikten kaynaklanan güce temsilen ve geçici olarak sahip olma durumuna işaret etmiş olur.⁴⁶⁵

Bodin'de egemenlik yukarıda da bahsedildiği üzere üç temel özelliği ifade eder. Bu üç temel özellik; mutlak olarak sınırlandırılmayarak her şeyin üzerinde olması⁴⁶⁶, sürekli olarak mevcudiyetini koruyarak prenten kendinden sonraki prentse, Kral'ın asla

kavuşturmuştur. Koçak, a.g.e., s.66. Bkz. Akipek, *Devletler Hukuku: İkinci Kitap, Devlet Hukukunun Şahıslarından Devlet*, s.10.

⁴⁶⁰ Ağaoğulları, *Levent, Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.19. Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s.53.

⁴⁶¹ Bütün vatandaşları tek bir beden olarak birleştiren onlar üzerindeki en yüksek en mutlak ve en sürekli güç olarak izah edilebilir. Bkz. Saygılı, “*Modern Devletin Çıplak Sureti*”, s.79. Uygun, *Devlet Teorisi*, s.198.

⁴⁶² Tezin 2. ve 3. bölümlerinde ayrıntılı değinilmiştir.

⁴⁶³ Luc Ferry– Alain Renault, *Siyaset Felsefesi*, Çev.: Ertuğrul Cenk Gürcan, Murat Erşen, Dergah Yay., İstanbul 2015, s.522. Modernitenin kolektif kişiliği ve kimliği yaratma süreci için ayrıca bkz. Chantal Mouffe, *Siyasal Üzerine*, Çev.: Mehmet Ratip, İletişim Yay., 2.Baskı, İstanbul 2013, ss. 152.

⁴⁶⁴ Koçak, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi*, s.82.

⁴⁶⁵ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.384. Ruby, *Siyaset Felsefesine Giriş*, s.66. Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.169.

⁴⁶⁶ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s. 19.

ölmeyeceği ilkesinden hareketle taç ile aktarılması⁴⁶⁷, bölünmez⁴⁶⁸ ve devredilemez olması şeklindedir.⁴⁶⁹ Egemen, iktidarının mutlaklığına dayanarak kendinden önceki yasalarla bağlı değildir, yeni yasalar koyabilir ve bu kanunları tekrar ilga edebilir.⁴⁷⁰ Devletin auctoritas ile potestas'ı uhdesinde barındırması yasa uygulama birlikteliği yönünden Bodin'in tasvir ettiği egemenlik anlatısına uygundur.⁴⁷¹ Bu vasfı ile egemen geleneksel bir üst yargıç olma işlevinin ötesinde yasa koyuculuğa sıçramış olur.⁴⁷² Kral, yaşayan bir yasa statüsünde kabul edilir.⁴⁷³ Egemene ve kanunlarına yönetici konumundakiler ve egemenlik altında bulunanlar itaat ederler.⁴⁷⁴

Egemenliğin süreklilik arz etmesi modern devlete Bodin'in yaptığı en büyük katkı olarak yorumlanır.⁴⁷⁵ Bodin'de egemen ve yönetici ayrılarak belirli bir süre ile sınırlandırılmış iktidarın ancak yetki olacağı vurgulanır.⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷Egemen olan Prens, egemenliği ölene kadar taşıdıktan sonra tacıyla aktarmış olur.⁴⁷⁸ Bu durumda fetret bir başka ifade ile *interregnum* yasağı olarak tabir edilen kopuş gerçekleşmeksizin egemenliğin sürekliliği sağlanır. Hali ile ancak egemen tarafından yetkilendirilmiş bir

⁴⁶⁷ Ibid., s.23. Saygılı, “Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çeşnesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış”, s.190.

⁴⁶⁸ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.69. Bodin, Fransız aristokrasisine ve Papalığa karşı Fransız Kralı'nı yüceltiyor. Tek bir güç olarak egemenin devredilmezliğini de vurguluyordu. Bkz. Meriç, *Umrandan Uygurlığa*, s.191, 192.

⁴⁶⁹ Saygılı, “Modern Devletin Çıplak Sureti”, s.79-80. Kralın iki bedeni doktrini için buradaki süreklilik vurgusu önemlidir. Prens ile beraber ölen fiziki bedendir, siyasi beden ölümsüzdür. Böylelikle egemenlik süreklilik kazanmaktadır. Bkz. Uygun, *Devlet Teorisi*, s.199. Ayrıca bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.176.

⁴⁷⁰ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.20. Bkz. Skinner, *Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri 2. Cilt: Reform*, s.462 Bodin'de egemenliğin mutlaklığı anlatırken “... kendi ellerini bağlayamaz...” atfında bulunulur. Bkz. Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Y “Bodin Jean”, Simone Goyard - Fabre, s.144. Bkz. Meriç, *Umrandan Uygurlığa*, s.189. Ayrıca bkz. Schmitt, *Siyasal İlahiyat*, s.16.

⁴⁷¹ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.407, 408. Saygılı, “Modern Devletin Çıplak Sureti”, s.79-80.

⁴⁷² Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, “Monarşi”, Philippe Raynaud, s.597.

⁴⁷³ Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, “Mutlakiyetçilik”, Henri Morel, s.616. Yaşayan yasa olarak Prens ve cansız Prens olarak yasa için ayrıca bkz. Ernst H. Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni: Ortaçağ Siyasal Teolojisi Çalışması*, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal, BilgeSu Yay., 1.Baskı, Ankara 2018, s.186, 187.

⁴⁷⁴ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.22

⁴⁷⁵ Ibid., s.23. Saygılı, “Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çeşnesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış”, s.190.

⁴⁷⁶ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.22.

⁴⁷⁷ Bodin, *Six Books Of The Commonwealth*, s.25.

⁴⁷⁸ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.23. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.408.

yöneticiliği ifade eder.⁴⁷⁹ Devlet, egemenliğinin mutlaklığını ifade eden auctoritas ile potestas'ın devlette birleştirilmesi durumunda auctoritas'ın sürekliliği ile egemenliği kullanan konumundaki Prens'ten ayrılmaktadır.⁴⁸⁰ Bu hal devletin soyut bir varlık olarak düşünülebilir olmasını da temin etmiştir.⁴⁸¹ Zira süreklilik boyutu Machiavelli'ye kıyasla⁴⁸² Bodin'in özgün bir katkısı olup soyut devlet fikrinin de temelini teşkil eder.

Bodin'in kendi zamanına kadarki devletleri incelediği ve Machiavelli'de Prens'e hitap eden kaygıyı taşıyan *Devletin Altı Kitabı*'nda Bodin egemenliği izah ederken felsefe tarihinde üzerine oldukça spekülasyon bulunan Theseus'un gemisi paradoksundan⁴⁸³ yararlanmıştır. “Bodin, devleti bir gemi gibi düşünür ve bu sebeple egemenliği bir geminin var olmasını sağlayan güverteye benzetir.⁴⁸⁴” “Egemenlik bir devletin güvertesi gibidir; eğer güverte olmazsa gemiden nasıl bahsedilemeyecekse, egemenliği olmayan devletten de devlet şeklinde bahsedilemez.⁴⁸⁵” Theseus gemisinde, Theseus'un kazandığı bir savaşın akabinde geride bir hatıra kalması amacıyla muhafaza altına alınan gemiye ait parçaların zamanla eskiyip çürümesi nedeniyle yeni parçalarla değiştirilmesi sayesinde gemi varlığını korumuş olmaktadır.⁴⁸⁶ Egemen bir idare altında yaşayan halk bireylerden mürekkeptir. Bu bireylerin hayatlarını kaybetmelerine rağmen halkın varlığının mevcudiyetini koruması Bodin'de tıpkı bu geminin durumuna benzetilir. Hali ile Bodin'de egemenliğin süreklilik kazanması cihetinden devlet ve Kral

⁴⁷⁹ Roma'da diktatörlük kurumu örnek gösterilebilir. Belirli bir süre için yetkilendirilen iktidar için bkz. Ibid., s.22.

⁴⁸⁰ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.23. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.408.

⁴⁸¹ Ibid.

⁴⁸² Machiavelli'de sürekliliğin kuramsal olarak tam anlamını bulamamasında dönem İtalya'sı ve Floransa'sının durumu dikkate alındığında açık olan devletin kurulması kaygısının sürdürülmesi kaygısının üzerinde olması etkili olmuştur. Machiavelli'de Devletin kurulması kaygısına dair bkz. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.124.

⁴⁸³Paradoksu meydana getiren şey bütün parçaları değişmiş bir geminin aynı mevcudiyeti nasıl koruduğu sorudur. Ludger Jansen, *Batı Felsefesindeki 100 Temel Mesele*, Der: Michael Bruce- Steven Barbone, İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2014, s.134.

⁴⁸⁴ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.146. Bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.19. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.407. Devlet ve gemi metaforu için ayrıca bkz. Platon, *Devlet*, Çev.: Sabahattin Eyüboğlu – M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 28. Basım, İstanbul 2015, s.198, 199.

⁴⁸⁵ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.147. Ayrıca bkz. Saygılı, “Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çeşnesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış”, s.186.

⁴⁸⁶ Jansen, *Batı Felsefesindeki 100 Temel Mesele*, s.134, s.135.

ayrılmış olur. Egemen sıfatı ile Kral devlete ait egemenliği kullanır. Bodin’de bu manada *auctoritas* ve *potestas* (iktidarın ilkesi ile iktidarın kullanımı)⁴⁸⁷ birleşerek iktidarın ilkesine ait olan süreklilik niteliği ile iktidarın kullanımı uygulayıcı olarak Kral’dan ya da yöneten heyetten ayrılarak devlete aktarılırken devletin varlığı soyutlanmış olmaktadır.⁴⁸⁸ Bodin’in egemenlik kuralı ile *Kral’ın İki Bedeni* teorisini örtüştüren de bu yaklaşımdır. Zira *Kral’ın İki Bedeni* teorisinde Kral’ın siyasi (mistik)⁴⁸⁹ bedeni sıfatı ile kast olunan devlet olan Krallık kurumu iken fiziki bedeni sıfatı ile kast olunan yöneten konumdaki Kral’dır.⁴⁹⁰ Geminin parçalarının değişmesine rağmen aynı varlığını koruması omurgasına atfedilerek bu duruma bir teşbih oluşturur. Bu durumda halkın birlik içinde olması buradaki omurgaya nispetle egemen gücün varlığına bağlanır.⁴⁹¹ Egemenlik sayesinde toplum bir arada durmayı başarır.⁴⁹² Geminin omurgasındaki parçalar değişse de Theseus’un gemisi olduğu kanaatini insanlar üzerinde devam ettirmesi⁴⁹³ egemen güç olan Kral’ın akabinde yerine gelecek Kral ile halkın birlik içinde hayatını devam ettirmesi bakımından Bodin’de egemenliğin süreklilik vasfını açıklayıcı kuvvetli bir metafor olarak yerini alır. Egemenliği zamanla bağlı olarak taşıyan egemen kralların birbirlerinin selefi şeklinde taç marifeti ile tahta çıkmaları, egemenlikte sürekliliği sağlamaktadır.⁴⁹⁴ Egemenliğin sürekliliği Kral’ın fiziki manada biyolojik bedeni ölse dahi bir sonraki Kral’a egemenliğini devretmesi ile sağlanır. Bu geçişteki mantık Kral’ın esasında asla ölmediği yaklaşımı üzerine kuruludur. Kral’ın siyasi bedeni, başka bir ifade ile kamusal bedeni olarak devletin

⁴⁸⁷ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.23. Ağaoğulları, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, s.172.

⁴⁸⁸ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.23.

⁴⁸⁹ Giorgio Agamben, *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, Çev.: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 3.Basım, İstanbul 2017, s.113.

⁴⁹⁰ Uygun, *Devlet Teorisi*, s.199.

⁴⁹¹ Jean Bodin, (trans. M.J.Tooley), *On Sovereignty: Six Books Of the Commonwealth*, Seven Treasures Publications, Lexington, Kentucky, 2011, s.49, 50.

⁴⁹² Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s.189.

⁴⁹³ Jansen, *Batı Felsefesindeki 100 Temel Mesele*, s.135.

⁴⁹⁴ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s.172, 189. Ayrıca bkz. Tunçay, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi – Seçilmiş Yazılar: Yeni Çağ, “Devlet Üstüne Altı Kitap’tan Seçme Parçalar”*, s.186.

böylelikle sürekliliği sağlanmış olur.⁴⁹⁵ Nitekim Bodin’de egemenliğin süreklilik gerektirmesi zaman bakımından bir sınır çizilmemesi devlet düşüncesi bakımından Prens’in gerçekliğini de aşan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuca bizi ulaştıran Kralların nihayetinde gelip geçici olmaları fakat devlet varlığının bir başka Kral ile taşınarak egemenlik durumunun süreklilik sağlaması olacaktır.⁴⁹⁶ Başka bölümlerde de bahsettiğimiz gibi Fransa’da motto halini alan “*Kral öldü yaşasın Kral*” sözü de buradaki mantığa dayanır.⁴⁹⁷ Hali ile yaşamı itibarı ile sürekli olan devlet kast edilmiş olunur. Açıkça devlet kavramının zikredilmemesinin nedeni kişisel bir iktidar modelinin var olmasıdır.⁴⁹⁸ Yöneticiler arasında fetreti, bir başka tabir ile kaotik ortamı doğurabilecek zaman bakımından boşluk engellenilmiş, mevcut siyasi varlığın güvencesi konumundaki devletin kendi ile kaim olduğu Kral’ın tahta çıkması⁴⁹⁹, iktidar kavgaları ve otorite boşluğu konular çözülmeye çalışılmıştır. Devletin sürekliliği, devletin amaçları arasında başı çeken toplumsal düzenin sürekliliği⁵⁰⁰ ile doğrudan ilgilidir. İlaveten Kral’ın ölmesi ile beraber yaptığı işlemlerin de hukuki anlamda soyut bir devlet olmadığı üzere kişiliğine bağlı olması neticesinde ölmesi ve işlemlerin bağlayıcılığı bakımından bu halin doğurduğu sorun ve buna ek olarak bir sonraki Kral’ın tavrı bakımından bu halin başka bir kargaşaya da sebebiyet vermesi problemi açıktır. Bu anlamda Bodin’in her ne kadar yer yer devlet ile egemenliği yahut da egemenlik ile egemeni özdeş şekilde kullansa dahi egemenliğin çerçevesini yalnızca yasayı buyurmaya ilaveten vergi toplama, savaş ve barışa karar verme gibi yönetime ilişkin temel hususlarda genişletmesi bu sorunu teorik olarak aşacaktır. Bu durum Bodin’in içinde bulunduğu ortamda, Krallığın Temel Yasaları ile yönetilen Fransa Krallığı’nın genellikle idari teamüllerle yönetilmesinin Kral’a ilişkin hukuka dair ve

⁴⁹⁵ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.149.

⁴⁹⁶ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.23.

⁴⁹⁷ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.72, 73. Ağaoğulları, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, s.409.

⁴⁹⁸ Uygun, *Devlet Teorisi*, s.199.

⁴⁹⁹ Kadim bir egemenlik semboöl olarak taht için bkz. Bıçak, *Devlet Felsefesi*, s.96, 98, 109.

⁵⁰⁰ Ibid., s.23.

Kral'ın yasalar ile ilişkisini temel alırken Kral'ın geçici Bodin'in dili ile süresiz iktidarı altında devlet için hiçbir sabit durumun olması mümkün değildir.⁵⁰¹ Muğlak kurallar ihtiva eden ve “...Fransa'nın ilk anayasası sayılan...” kurallar Kral ile devlet arasında bir ayrıma gitmemiştir.⁵⁰²

Süreklilik kavramı felsefi bir sorunu da gündeme getirmektedir. Sözlükte “kesintisiz olarak sürüp gitme durumu, devamlılık” olarak tanımlanır.⁵⁰³ Bilhassa zaman üzerine düşünmek, zamanın ezeli ve ebediliğini konu edinmek birçok filozof tarafından benimsenmiş bir sorundur. Zamanın sorunsallaştırılması ile açıklanabilir. Felsefedeki çözümlemeler, devletlerin de egemenlik kavramının ihtiva ettiği süreklilik vasfı bakımından kuruluşlarına, milat ve ömürlerine dair belirleyici bir tartışma arz etmektedir. Nitekim günümüz anayasa hukukunda devletlerin kuruluşu ve sona ermesi devletlerin halefiyeti ile beraber yine devletlerin zaman bakımından ayakta kalmalarına hukuki ve fiili sürekliliklerine içkindir. Bir başka ifade ile devletler zaman bakımından kayıt altında değildir. Zaman bakımından sınırlandırılmamıştır. Kadim dönemlerden beridir zamanı aşmak zaman üstü bir varlık olmak kutsallığın niteliği olarak çoğu yerde Tanrı'ya özgülendiği.⁵⁰⁴ Bu açıdan da modern devlet “kadir-i mutlak” kurgusunu korumaktadır. Aristoteles zamanın bir başlangıcı ve sonu oldu fikrine karşıdır. Aristoteles'te zaman yalnızca değişimin bir birimi ve ölçüsü olarak tasavvur edilir.⁵⁰⁵ Zaman için değişimin ölçüsü yaklaşımda bulunmak hali ile başlangıç ve son kabullerini nakşedecektir. Zira bir başlangıç için zamanın ilk değişimi

⁵⁰¹ Temel yasalara ilişkin olarak bkz. Althusser, *Montesquieu Siyaset ve Tarih*, s.70-76. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.592.

⁵⁰² Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.160.

⁵⁰³ *Türkçe Sözlük*, s.2184. Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s.1194. Leibnz'de süreklilik ilkesi “Her yerde sürekli bir gidiş olduğunu, doğada sıçramanın olmadığını, her şeyin bir bütün içinde örüldüğünü söyleyen temel ilke” ifade eder. Bkz. *Türkçe Sözlük*, s.2184. Leibnz, Aristotelesci “ilişkiselci yaklaşım üzerinden görüşlerini temellendirmektedir. Bkz. Adrian Bardon, *Zaman Felsefesinin Kısa Tarihi*, Çev.: Özgür Yalçın, İş Bankası Kültür Yay., 1.Basım, Ankara, 2018, s.159. Süreklilik ilkesine karşı olan ve bir sonu düşünen Kant'tır. Ibid., s.163.

⁵⁰⁴ Ayhan Bıçak, *Evren Tasavvuru: Kendini Bilmek Ya Da Evreni Kurmak*, Dergah Yay., 2.Baskı, İstanbul 2014, s. 209.

⁵⁰⁵ Bardon, a.g.e., s.159.

ve bir son için son değişimi gerçekleştirmesi olanaksızdır.⁵⁰⁶ Sürekliliğin önemi geniş anlamıyla bir devlet tecrübesine ait tüm toplumlarda görülmüştür. Bunun en önemli sebebi en üst otorite olarak kişiliği ile müsemma olan iktidar olgusunun tecessüm ettiği yasanın sahibi olarak Kral'ın ölümü ya *interregnum* (fetret) sorunun doğurmuş ya da açık bir düzensizlik durumu var edecek siyasal ortama dair şartları hazırlamıştır.⁵⁰⁷ Bu bakımdan toplum hayatı içinde siyasal durum içinde travmatik bir döneme işaret etmektedir. Bir taraftan da bu durum mevcut siyasal ortamın yeniden kurulmasını yeni kral için ritüellerin yerine getirilmesi şeklinde bir tekrarı doğurur.⁵⁰⁸ Bu durumun önlenmesi için hemen her siyasal düzende bir sonraki Kral'ın görevlendirilmesine ilişkin kurallar belirlenmiştir. Nitekim monarşilerdeki saltanat sistemini ifade eden veraset intikali düzenlemesi bu fetrete mani olmak bakımından alınan bir önlemi de ifade etmektedir. Kral'ın fiziki bedeninin ölümü ile boşalan tahta yeni Kral "*tahtın ya da tacın otomatik intikali*"⁵⁰⁹ ile önceki Kral'ın ölüm anı esas alınarak geçer ve zaman bakımından hiçbir boşluk yaratılmaz.⁵¹⁰ Bu anlamda İngiltere Krallığında Tudor hukukçularının "*Kralın İki Bedeni*"⁵¹¹ anlayışındaki siyasal beden üzerinden kurulan sistem Fransız Kralları'nın ölmesi akabinde "*Kral Öldü Yaşasın Kral*" mottosunu süreklilik bakımından anlamlandırmak gerektiğini ortaya koymaktadır.⁵¹² Hali ile

⁵⁰⁶ Bardon, a.g.e., s.160.

⁵⁰⁷ Fetret sözlükte kelime manası ile düz bir çizgideki kesintindeki arası açık iki çizgiye delalet ettiği üzere sürekliliğin ortadan kalkması anlamını taşır. Fetret için bkz. Eray Acar, *Kurumsallaşma Sürecinde Devletin Sürekliliği*, İmaj Yayınevi, Ankara 2019, s.53-56. Ancak fetretin önüne geçmek için Monarşilerde "*İnterregnum Yasağı*" kurumu mevcuttur. *The king never dies* (Kral asla ölmez) anlayışı gereğince siyasi bedenin varlığını devam ettirmesi ve tahtın Kral'ın fiziki bedeninin ölmesi ile taht kendiliğinden geçerek siyasi beden korunmuş olur. Ayrıca bkz. Gözler, *Devletin Genel Teorisi: Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı*, s. 113-115.

⁵⁰⁸ Balander, *Siyasal Antropoloji*, s.112.

⁵⁰⁹ Frederick W. Maitland, "*Bir Tüzel Kişi Olarak Taht*", Çev.: Ar. Gör. Ülker Yükselbaba, İ.Ü.H.F. Mecmuası, 2006, C:64, S:2, s.418. Kemal Gözler, *Devlet Başkanları: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi*, Ekin Basım Yay., 2.Baskı, Bursa 2016, s.50, 51. Bkz. Pierre Bourdieu, *Devlet Üzerine: College de France Dersleri (1989- 1992)*, Çev.: Aslı Sümer, İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul 2015, s.380.

⁵¹⁰ "*Yarı fetret*" tartışması için bkz. Acar, *Kurumsallaşma Sürecinde Devletin Sürekliliği*, s.101-104.

⁵¹¹ İngiltere'de Tudor hanedanlığı dönemiinde kurgulanan teoriden tezin *Bir Siyasi Beden Olarak Kral Devlet* bölümünde ayrıntılı değinilmiştir.

⁵¹² "*İnterregnum yasağı*" olarak ifade edilen bu ilke ile Kral'ın fiziki bedeninin ölmesi ile yeni Kral doğrudan ve kendiliğinden görevlendirilmiş olur. Zira devletin bir fetret yaşamaması esastır. Hali ile İngilizcedeki "*The King never dies*" (Kral asla ölmez) mottosu da benzer bir gerçeğe işaret etmektedir.

süreklilik sorunu egemenliğe doğrudan sirayet ederken hemen tüm siyasal teşkilatlanmalarda en hayati sorunlardan biri olagelmıştır. Bu bakımdan Kral ile özdeşleştirilmeyen egemenlik aşkın bir anlama taşınır, bu taşınma egemenliğin soyutlanarak Kral tarafından temsil edilen “...kamusal kişilik, yani devlet...”⁵¹³ olmuş olur. Egemenlik devletteki soyut varlığını kralın kişiliğinde somutlar. Bu noktada Bodin’de Machiavelli’ye karşı eleştiride bulunduğu devlet ile Prens arasında yapmadığı ayırımdan hareketle esasen egemenliğin devlete ait olarak hali Kral’da yalnızca somutluk kazandığı hali ile Kral’ın değişimi ve ölümünden etkilenmeyerek süreceğini belirtir.⁵¹⁴ Kralın fiziki bedeni (*vücut*⁵¹⁵) ölse de kamusal olan siyasi bedeni ebediyen yaşayarak devletin birliği ve sürekliliği bu beden fikri etrafında sağlanmış olur.⁵¹⁶ Bodin’in Kral ve egemeni kullanımı doğrudan siyasi bedene ilişkindir. Bu bakımdan Bodin’in Kralı “...kamusal kişiliğiyle ya da siyasi bedeniyle egemenliğin sahibi...”⁵¹⁷ olarak nitelendirilir. Nitekim Bodin’de gemi metaforu ile de sabit olduğu üzere siyasi bütüne mündemiç olan süreklilik vasfına sahip egemenlik, Krallıklara özgülenen mistik beden Kral’daki aksi olan siyasi bedeni ifade etmektedir.⁵¹⁸ Devlet ile Kral teorik olarak *auctoritas*’ın devlete özgülenmesi ile kazandığı süreklilik üzerinden ayrılışlar dahi Kral kurumsallaşmış iktidar olarak siyasi bedeni, kamusal kişiliği ile devleti ifade etmekte egemenliği üzerinde somutlaştırmaktadır.⁵¹⁹ Bu gelişme Modern devletin merkezi iktidarını sağlamış devlet olması bakımından da Kral’ın kişiliğinde siyasi beden

Bkz. Gözler, *Devlet Başkanları: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi*, s.50. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.23, 25.

⁵¹³ Ibid., s.23. Saygılı, “Jean Bodin’in Egemenlik Anlayışı Çeşnesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış”, s.190.

⁵¹⁴ Ağaoğulları, a.g.e., s.24, 25.

⁵¹⁵ *Türkçe Sözlük*, s.292. Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s.140.

⁵¹⁶ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.25-27. Kralı ölümsüzleştiren anlayışlar Kantorowicz’dan hareketle üç şekilde gösterilebilir. Bunlar, hanedanın sürekliliği, Taç’ın taşıdığı “...korporatif karakter ve kraliyet itibarının (*dignitas*) ölümsüzlüğü.” Bkz. Acar, *Kurumsallaşma Sürecinde Devletin Sürekliliği*, s.62. “Ebedi Krallık” düşüncesi Hammurabi’de de yeralan kadim bir niyettir. Bkz. Bıçak, *Devlet Felsefesi*, s.102.

⁵¹⁷ Ağaoğulları, a.g.e., s.26.

⁵¹⁸ Bkz. Alain Corbin- J.J.Courtine- Georges Vigarello, *Bedenin Tarihi 1-Rönesans’tan Aydınlanma’ya*, çev. Saadet Özen, YKY, İstanbul 2008, s. 316. Akt. Saygılı, “Jean Bodin’in Egemenlik Anlayışı Çeşnesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış”, s.189.

⁵¹⁹ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.26. Saygılı, “Jean Bodin’in Egemenlik Anlayışı Çeşnesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış”, s.191.

olarak taşınan devlet üzerinden birleşerek bir eşiği göstermiş olmaktadır.⁵²⁰ Bu noktada Machiavelli ile mukayese edildiğinde Bodin'in ulusal bir monarşinin tesis edildiği bir ortamda bulunması devletin kuruluşu sorunundan ziyade zaten mevcut bir devletin sorunları üzerine düşünmüştür. Bu manada sürdürülebilir iktidarı ve bölünmezlik – devredilemezlik niteliklerini temellendirme gayretinde olmuştur.⁵²¹

Öte yandan Bodin'de egemenliğin mutlaklık belirtmesi başka bir güç tarafından sınırlandırılmamayı temel alır.⁵²² Ancak dipnotta verdiğimiz istisnalar üzerinden egemenliğin mutlaklık niteliği ve tanrısallıktan kesin kopuşu ve akliliği *Leviathan* ile Hobbes'ta tamamlanacaktır.⁵²³ Bu anlamda devletin düşünülebilen, bir başka ifade ile akli varlığı, kavram düzeyinde soyutlanabilirliği ölçüsünde mümkün olmuştur.⁵²⁴ Öyle ki egemenlik düşüncesinin doğuşunda Roma'nın başlangıç kabul edilmesi manidardır.⁵²⁵ Zira Roma'da “...yaşamın her alanı devlet gücünün denetimi altına...”⁵²⁶ alınmıştır. Devlet otoritesi yalnızca Roma sınırları içinde değil dışında da bağımsızlaşarak yeryüzü egemenliği olarak tesis edilmeye çalışılır.⁵²⁷ Mutlaklığın göstergesi olarak, kralın iradesinin sonucu olan egemenliği altındaki yerde geçerli hukuku ortadan kaldırabilen bir güce işaret eder.

⁵²⁰ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.26. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.409.

⁵²¹ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.54, 55.

⁵²² Bodin'in bu noktada düştüğü çelişkiler mevcuttur. Tanrı egemenlik silsilesinin en tepesinde yer alır. Bodin egemeni Tanrısıl ilke ve kurallar, doğal yasalar ve hakkaniyet gibi temel yasalar ile sınırlar. Egemenliğin olmazsa olmazı olan süreklilik ilkesini egemen konumdaki kimse kaldıramaz. Zira süreklilik temel yasaya tekabül etmektedir. Bir başka temel çelişki egemenlik ile egemenin yer yer karıştırılmasında gözlemlenir. Ancak egemenliğin sınırlanması temelde potestas olarak iktidarın kullanımında kendini gösterir. Bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.20, 22, 29-36. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.410, 411, 416. Benzer bir tespit için bkz. Smith, *Bir Sosyal Arka Plan Çalışması Rönesans ve Reform Çağı*, s.142. Watson, *Fikirler Tarihi: Ateşten Freud'a*, s.710. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.529. Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.385. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.143, 144. Akat, “Machiavelli, Bodin ve Hobbes'ta Monarşi Anlayışı”, s.564.

⁵²³ Akat, “Machiavelli, Bodin ve Hobbes'ta Monarşi Anlayışı”, s.583. Ayrıca bkz. Peter Haggenmacher, “Vitoria'dan Vattel'e Uluslararası Hukuk Kişisi Olarak Egemen Devlet”, Der: Cemal Bali Akal, *Devlet Kuramı*, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2018, s.293. Ayrıca bkz. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, s.199.

⁵²⁴ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.38.

⁵²⁵ Roma'da “üstün kudrete” tekabül eden “imperium” ve “potestas” kavramları kullanılmıştır. Bkz. Koçak, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi*, s.44. Ayrıca bkz. Leon Duguit, *Kamu Hukuku Dersleri*, Çev.: Sühep Derbil, AÜHF Yay., Ankara 1954, s.56. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.127.

⁵²⁶ Koçak, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi*, s.43.

⁵²⁷ Ibid.

Bodin'in meydana getirdiği bu özellikler Hobbes'un *Leviathan*'ında kuramsal temele oturtularak sözleşme teorilerine aktarılmış olunur.⁵²⁸ Nitekim Hobbes'ta mutlak iktidar modern devleti doğrudan temsil ile işaret etmektedir.⁵²⁹ Honig, Hobbes için "...mutlakiyet fikrinin meşhur müdafii..."⁵³⁰ yakıştırmasında bulunur. Egemenlikte aradığı mutlaklık vasfı, tek bir gücü gerektirir.

Bodin'de egemenliğin üçüncü ve son kıstasını devredilemezlik ile bölünemezlik oluşturur. Egemenlik, yekpare bir oluşa işaret etmektedir. Nitekim mutlaklığını ve sürekliliğini temin eden egemenliğin birliği temin etmesi gerekmektedir.⁵³¹ Bodin bir bakıma Machiavelli'nin *Söylevler*'inde gördüğümüz *karma yönetim* arayışına karşı yasayı yapma ve ilga etme kudreti ile mukayyet olan egemenliğin tek bir elde birleşeceği ve böylelikle düzenin sağlanacağına dönük olarak bir anlamda Monarşi'nin de ilkesi olarak bu nitelikleri aktarır.⁵³² Bölünemezlik ve devredilemezlik temelde egemenliğin tek bir egemenin uhdesinde bulunan birlik içindeki varlığına delalet etmektedir. Bu bakımdan da üç devlet biçiminden⁵³³ egemenliğin kralda somutlaştığı monarşiyi savunur. Kralda somutlaşan egemenlik Bodin'de devlette soyut olarak mevcut bulunur. Burada Kral ile devlet arasındaki ayrım egemenliğin süreklilik niteliği ile hali ile devletin sürekliliği ile ilişkilidir. Böylelikle Kral ölse de bu onun biyolojik ve özel bedenidir. İki kişiliğe sahip olan Kral'ın kamusal varlığı devam ederek bu kamusal varlığa işaret eden siyasi beden üzerinden devletin sürekliliği sağlanmış olur. Burada bir diğer noktada yeni Kral'ın meşruiyetidir. Aynı zamanda siyasi bedeni taşıması ile Kral'ın meşruiyeti sağlanmış olunur. Siyasi bedenin tabiatının hatasız ve ölümsüz addedilmesi teolojik bir tasavvurdan Tanrı kabulünden ilham alındığı açıktır. Bunun

⁵²⁸ Saygılı, "Modern Devletin Çıplak Sureti", s.81.

⁵²⁹ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.161.

⁵³⁰ Honig, *Tabii Hukuk Nazariyesinin Devletin Şekli Üzerindeki Tesiri*, s.9. Okandan, *Devletin Menşei*, s.80.

⁵³¹ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.24.

⁵³² Ibid., s.24, 25. Ayrıca bkz. Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi – Seçilmiş Yazılar: Yeni Çağ*, "Devlet Üstüne Altı Kitap'tan Seçme Parçalar", s.187, 188.

⁵³³ Monarşi, demokrasi ve aristokrasi.

hilafına fiziki beden somut ve ölümlü olarak görülür. Nitekim Kral'a siyasi bir beden derç edilmesi fiziki beden üzerinden Kral'ın kişisel kusurlarının, eksiklerinin ve ölümlülüğünün önüne geçilmesi ve iktidarın sürekliliğin pekiştirilmesine ilişkin kaygıdır. Bu açıdan bakıldığında modern devletin, siyasi bedenden edindiği kazanımlar ve dönüşüm görülür. Bu durum mistik beden anlayışındaki Papa'nın baş olması gibi devlet ile organ olan vatandaşlar arasındaki ilişki üzerinden de müşahade edilebilir. İngiliz hukukçuların sistemleştirdiği *Kralın İki Bedeni* kuramı da hali ile Bodin'in egemenlik düşüncesi ile ilişkilendirilebilir.⁵³⁴

Devletin özü olarak ele aldığı egemenliğin somutlaştığı yer üzerinden devlet biçimini kazanarak Kral'dan hareketle mutlak monarşi olarak vasıflandırılır. Bodin, mutlak egemenlik sahibi bir Kral'ın bulunduğu devlet biçimi olarak Monarşi ailedeki tek lider ve evrendeki tek Tanrı gibi doğanın bir sonucu olarak görülürken devlet işlerine en ehil kişinin ortaya çıkmasını da sağlamaktadır.⁵³⁵ Nitekim bölünemez ve devredilemezlik niteliği ile de egemenlik yalnızca Monarşi'de mevcuttur. Devletin özünün egemenlik olması bakımından devlet biçimi açısından tek ihtimalin Monarşi şeklinde belirmesi aynı zamanda gerçek anlamda tek devleti de ifade etmiş olacaktır.⁵³⁶ Ancak modern devlet iktidarının mutlaklık niteliğini müjdeleyen Egemenliğin teorisi Hobbes'ta tamamlanacak⁵³⁷, devletin soyutluğu ya da siyasi beden üzerinden kişiler üstü aşkın gerçekliği devletin hukuki kişiliğine ilişkin teoride devletin hem soyut kişiliğini hem de hukuki kişiliğini kapsayan devletin kişiliği terkinin yerleştiği isim olacaktır. Bu noktada devletin hukuki kişiliğine bağlanan siyasi sonuçlar içerisinde devlet ile hükümet arasındaki ayrıma köken oluşturacak şekilde devlet ile yönetim

⁵³⁴ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.150.

⁵³⁵ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.41, 44.

⁵³⁶ Ibid., s.44.

⁵³⁷ Yaşar Salihpaşaoğlu, "*Mutlak Monarşi'ye Laik Savunma: Tevrat'ın Canavarı Leviathan*", AÜHFD, 2013, C: 62, S:3, s.835, 836.

(hükümet) arasında gidilen ayrımı vurgulaması⁵³⁸ egemenliği sistemli bir mesele haline getirmesinden hareketle kamu hukukunda bir başka eşiği daha göstermiş olacaktır. Machiavelli’de Prens’inde Prens’e yüklenen anlamın bir benzeri Bodin’de her ne kadar soyutlansa da devleti biçimi itibari ile Mutlak monarşi üzerinden düşünerek kamusal kişiliği hilafına özel kişiliğinin baskınlaşması kurumsallaşmış iktidar olarak modern devlet teorisinden uzaklaşmasına sebebiyet vererek bir çelişki ve belirsizlik doğurmuştur.⁵³⁹ Kral üzerinde her ne kadar iki kılıcı ayırarak Kilise’den bağımsızlaşsa dahi Tanrı’dan alınan meşruiyeti ve tanrısal yasalar olarak doğal yasalara olan bağlılığı üzerinden yer yer devleti Kral’ın fiziki anlamda kişiliği ile özdeşleştirmesi⁵⁴⁰ *Kralın İki Bedeni* teorisinden ve soyutlanmış gerçekliği ile modern devlet teorisinden kopuşunu sebebiyet vermiştir. Ancak devletin Machiavelli’de Roma kamu hukuku tecrübesinden hareketle kurumsallaşmasına, soyutlanmasına ve sürekliliğinin devletin varlığı üzerinden sağlanmasına ilişkin öncül nitelikteki yaklaşımlar Bodin’de devletin soyutlanarak özü niteliğinde kabul edilen egemenliğin teoride devletle bütün ve özdeş şekilde sistemleşerek sürekliliğin asli bir unsur olarak da devlete taşınması Bodin’in modern devlet teorisindeki yerini ifade etmektedir. Modern ulus devletin öncülü olan mutlak monarşilerin teorik öncüsü olarak Bodin egemen devlet düşüncesini kurar.⁵⁴¹ Ancak egemenlik teorisi iktidarın dünyevileşerek tanrısal meşruiyetten bağışık bir gerçeklik olarak kurulması Suárez ve Hobbes’ta sözleşme teorisini bekleyecektir.⁵⁴² Böylelikle modern devlet teorisi için egemenlik günümüz devletlerinde gerek doktrinel olarak gerekse pozitif hukuk perspektidinden devletin kişiliği meselesinde de temel kavram olarak karşımıza çıkacaktır. Modern devletin merkezilik ve süreklilik nitelikleri Bodin’in egemenlik teorisi üzerinden Kral’da somutlaşan devlet soyutlanarak, devletin

⁵³⁸ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.37.

⁵³⁹ Ibid., s.45.

⁵⁴⁰ Ibid., s.46. Akbay, *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, 1.Cilt, s.398.

⁵⁴¹ Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.144.

⁵⁴² Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.76.

hukuki kişiliğinin öncül tartışması olan devletin kişilik dışı soyut bir gerçeklik taşıması noktasında hukuk teorisi bakımından temel kırılmayı yaratır.

1.4 Hobbes: Yapay Kişiliğin Tesis

Mutlak akıl olarak ifade ettiği doğal hukuk⁵⁴³ ekolü içinde daha çok *Leviathan* (1651) eseri ile bilinen Hobbes, bu eserde devleti (*commonwealth*) tanımlamaktadır.⁵⁴⁴ Bu bakımdan Hobbes'un yapay kişilik olarak kurulacak devleti ifade eden *regnum institutivum* ile ifade ettiği kuruluş yoluyla krallıktır.⁵⁴⁵ Hobbes'un devleti ile modern devletin merkezi iktidarı olarak egemenliğin sürekli, kalıcı ve kurumsallaşmış temelinde iktidarın ilkesi olarak *auctoritas* ile iktidarın kullanımı olarak *potestas* birleşmiştir.⁵⁴⁶ Temelde Bodin'de yer yer çelişkiye düşülen ve tanrısal kökeni bakımından seküler bir görüntü vermeyen egemenlik laik modern devletin sözleşme teorisi üzerinden imkânını sağlayacak şekilde⁵⁴⁷ Hobbes'ta mutlaklığı, sürekliliği⁵⁴⁸, bölünmezliği, yaptığı yasalara bağlı olmaması bakımından tamamlamıştır.⁵⁴⁹

Hobbes'ta yasa düşüncesi ile devletin varlığı doğrudan ilişkilidir. Her ne kadar arkasında Tanrı gibi büyük bir güç barındırırsa da temel olanın cezalandırma korkusu olması bakımından Hobbes insanların birbirlerinden daha çok korktuklarını ifade

⁵⁴³ Hobbes, yasaları doğal ve sivil yasalar olarak ayırır. Doğal yasalar aklın kuralı iken sivil yasalar Kral iradelerine bağlı olarak ortaya ve değişir. Bkz. A. P. Martinich, *Hobbes*, Çev.: Akın Terzi, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1.Basım, İstanbul 2013, s.168, 266-267.

⁵⁴⁴ Akal, *Yasa ve Kılıç*, s.128. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.158. Kavram, yakın dönemde Britanya Uluslar Topluluğu'nu ifade etmek için kullanılmıştır. Kaboğlu, *Anayasa ve Toplum*, s.137.

⁵⁴⁵ Thomas Hobbes, *Leviathan*, Çev.: Semih Lim, Yapı Kredi Yay., 14.Baskı, İstanbul 2016, s.137. Hobbes'ta esasında iki ayrı devlet görülür. Bunlar sözleşme teorisi dâhilinde iradi olarak kurulan "*kuruluş yoluyla devlet*" ile doğal olarak gelişen "*edinim yoluyla devlet*"tir. İlkinde insan yığını haklarını devlete devrederken ikincisinde ortamda zaten baskın olan güce haklarını devrederler. Martinich'e göre her iki devlete devirde de korku yine esas argüman iken ilk devlet egemenliğin mantığını ikinci devleti ise egemenliğin tarih içerisinde süreklilik sağlayan hali hazırdaki devletlere taşınması için gidilen bir ayırım olduğunu düşünür. Bkz. Martinich, *Hobbes*, s.180.

⁵⁴⁶ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.161, 162. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.427.

⁵⁴⁷ Salihpaşaoğlu, "*Mutlak Monarşi'ye Laik Savunma: Tevrat'ın Canavarı Leviathan*", s.847, 848.

⁵⁴⁸ *Leviathan*'da süreklilik sorunu yaratılan yapay kişiliğe sonsuz bir yaşam vermek bakımından fiziki bedeni ölümlü olan Kral'ın kendisinden sonra tahta çıkacak kişiyi belirlemesi üzerinden çözülür. Bkz. Hobbes, *Leviathan*, s.150, 151.

⁵⁴⁹ *Ibid.*, s.143, 144. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.228-236.

eder.⁵⁵⁰ Olması gereken üzerinden deontolojik yapıdaki devlet fikri⁵⁵¹ bir taraftan da nev-i şahsına münhasır bir esas sözleşme üzerinden kurulduğu üzere tarih boyunca görülen devletlere anakronik biçimde atfedilen anayasa fikri için⁵⁵² modern manada teorik bir başlangıcı temsil etmektedir.⁵⁵³ Zira devletin bir kişilik olarak kurulması Hobbes'un sosyal sözleşmesi içinde gelişmektedir. Hobbes'ta tamamlanan modern devlet teorisinin, devletin hukuki kişiliği bakımından hayati değeri Mutlak monarşi içerisinde Kral'ın kurgusal, aynı zamanda aşkın bir gövde olarak teşekkül eden halkın başı olarak sembolize edilmesiyle devletin bütünlüklü bir yapı olarak inşa edilmesidir.⁵⁵⁴ Böylelikle Kral'ın soyut kişiliğine derç edilen devlet hukuki niteliği itibari ile mutlakiyetçi devlet tasavvurunun net bir görüntüsünü verecektir.

Tıpkı Machiavelli'de ve Bodin'de olduğu gibi Hobbes'u tetkik ederken de yaşadığı devre ve siyasi ortama odaklanmamız gerekmektedir. Hobbes'un düşünce hayatında dönem İngiltere'sinin iç siyasetinin tesiri büyüktür.⁵⁵⁵ Hükümdarın sarsılan otoritesi ve İngiltere içindeki sosyal ve siyasi kargaşa dikkate alındığında *Leviathan*'daki hâkim kaygı ile dönem İngiltere'si arasındaki açık ve örtülü illiyet kurulacaktır. I. Charles dönemindeki Kral, Lordlar ve Avam Kamaraları arasındaki bölünme ve iç savaş ortamı ve muhtemel bir iç savaş düşüncesi Hobbes'un düşüncelerini şekillendirmiştir.⁵⁵⁶ Bu bakımdan İngiltere'deki siyasi ortam ile insanın toplum içindeki konumunun karşılıklı tetiklendiği bir zihni atmosfer içinde savaşın en

⁵⁵⁰ Martinich, *Hobbes*, s.171.

⁵⁵¹ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.40, 41. Ayrıca Bkz. Okandan, *Kadim Yunanda Amme Hukuku*, 135. Ayrıca Bkz. Costas Douzinas, *İnsan Haklarının Sonu*, Çev.: Kasım Akbaş-Umre Deniz Tuna, Dipnot Yay., 1.Baskı, Ankara, 2018, s.85.

⁵⁵² Başgil, *Hukukun Ana Meseleleri ve Müesseseleri*, s.17. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s.32, 33.

⁵⁵³ Örneğin Kubalı, modern anayasa düşüncesini Hobbes ile başlatır Ibid., s.33.

⁵⁵⁴ Erözden, *Ulus-Devlet*, s.63.

⁵⁵⁵ Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.108. Bkz. Frederick Copleston, *Copleston Felsefe Tarihi: Hobbes-Locke*, Çev.: Aziz Yardımlı, İdea Yay., 2.Baskı, İstanbul 1998, s.11-13.

⁵⁵⁶ Copleston, *Copleston Felsefe Tarihi: Hobbes-Locke*, s.54, 55. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.288. Laski, *Teori ve Pratikte Devlet*, s.19. Bkz. Roberto Esposito, *Communitas: Topluluğun Kökeni ve Kaderi*, Çev.: Onur Kartal, İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul 2018, s.38, 39. Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe*, s.104, 111. Salihpaşaoğlu, *Din ve Devlet Arasında İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği*, s.150, 151. Salihpaşaoğlu, *"Mutlak Monarşi'ye Laik Savunma: Tevrat'ın Canavarı Leviathan"*, s.821, 822, 847.

temel sebebi aynı şeyi elde etmeye dönük rekabet ve kazanma isteğidir.⁵⁵⁷ İlâveten ortaçağda merkezi hali ile devletin şiddet tekelinden de yoksun yapısı itibari ile siyasi ortamda polislik kurumunun mevcut olmaması ve sürekli çatışma ortamı yahut riski ile yüzleşilmesi de bir başka arka plan olarak işaretlenmelidir. Hobbes'un monarşi savunusu da nitekim bir devletin başına gelecek en kötü şey olarak nitelediği iç savaştan sakınmak maksatlıdır.⁵⁵⁸ Bu bakımdan Hobbes'ta felsefî ve siyasi etkinliğinin amacı iç savaşı önlemektir.⁵⁵⁹

Hobbes'a göre iç savaş ortamı üç sebebe bağlı olarak doğmaktadır. Bu ortamın doğuşu memnuniyetsizlik halinin başlaması, insanda bu memnuniyetsizliği duymaya yönelik bir hakkı olduğuna dair inancın ortaya çıkması ve insanın mutsuzluğuna neden olan koşulları değiştirme ihtimaline dair sahip olduğu inançtır.⁵⁶⁰ Nitekim *Commonwealth*'de egemenin asıl görevi olarak en üstün kanun halkın güven içinde bulunmasıdır.⁵⁶¹

Hobbes'ta devlet organizasyonunu anlamak için onun modern siyaset felsefesinin sözleşme teorisi ile beraber temel kavramı olan doğa durumuna⁵⁶² yüklediği anlamı incelemek gerekir. Korku ortamında devamlı bir savaş halini betimleyerek doğa durumunu izah eden Hobbes'ta⁵⁶³ en temelde insan hayatının ve toplumsal anlamda barışın devlet yapısı ile güvence altına alındığı bir sözleşme esastır.⁵⁶⁴ Hobbes *De*

⁵⁵⁷ Martinich, *Hobbes*, s.167.

⁵⁵⁸ Ibid., s.183.

⁵⁵⁹ Martinich, *Hobbes*, s.203-205. Ayrıca bkz. Salihpaşaoğlu, *Din ve Devlet Arasında İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği*, s.138.

⁵⁶⁰ Hobbes'a göre koşulların olgunlaşması ile doğan bu ortamda güçlü bir kişi bu savaşı her an başlatabilir. Martinich, *a.g.e.*, s.183.

⁵⁶¹ Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.92.

⁵⁶² Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, "Doğal Durum ve Toplum Sözleşmesi", Jean-Fabien Spitz, Çev.: İsmail Yerguz, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017, s.262.

⁵⁶³ Geoffrey Marshall, *Constitutional Theory*, Oxford University Press, Oxford 1971, s.201. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.322, 323. Ayrıca bkz. Strauss, *Politika Felsefesi Nedir?*, s.98.

⁵⁶⁴ Okandan, *Devletin Menşei*, s.82-84. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.76, 77. Hobbes sözleşme (pactum) ile akti (contractus) tefrik eder. Mevcut faaliyetin bir ahit olduğunu nitelendirir. Zira akit konu işlem tarafların karşılıklı edim yükümlülüklerini ifa etmeleri ile hitama ererken sözleşmede de güvenilen tarafın geleceğe ilişkin bir sözü mevcuttur. Bunda 17.yy'da Kutsal Kitaplar'dan hareketle ahtin güçlü teolojik muhtevası da etkili olmuştur. Bkz. Thomas Hobbes, *De Cive-Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri*, Çev.:Cihan Deniz Zarakolu, Belge Yay.,3. Baskı, İstanbul 2018, s.38 Bkz. Hobbes, *Leviathan*, s.106-108.

Cive'de insanlar arasındaki uzlaşma (*consensio*) ve karşılıklı yardım içeren (*societas*) şeklindeki ilişkilerin ortak amaç ve çıkara yöneltilecek bir uyumu gerçekleştiremeyeceğini ve doğa durumunun doğurduğu güvenlik sorununun çözülemeyeceğini ifade eder.⁵⁶⁵ Müesses manada egemen olan devlete tevdi edilen haklar ile barış durumuna geçilebilir.⁵⁶⁶ *De Cive*'de Hobbes, fertlerin şahsi haklarından hükümdar lehine çekilmesi gerektiğini açıkça beyan etmektedir.⁵⁶⁷ Hobbes'un *Leviathan* adlı kitabının kapağında ise Leviathan^{568 569} asa ve kılıcı ellerinde tutar.⁵⁷⁰ Asa ve kılıç aynı zamanda cismani ve ruhani olanı da simgelemektedir.⁵⁷¹ Asa *potestas* 'tan hareketle yasayı, kılıç ise *auctoritas* 'tan hareketle iktidarı temsil eden iki figürdür.⁵⁷² Böylelikle Machiavelli'nin kurucu Prens miti modern devlet teorisinin egemenliğini temin etmiş ulus devletin laik niteliğinin imkânını ve çerçevesini

Martinich, *Hobbes*, s.172, 173. Copleston, *Copleston Felsefe Tarihi: Hobbes-Locke*, s.44. Egemen bir kişi yaratılmasına ilişkin tartışma için bkz. Baker, *Dolaylı Eylem*, s.57-60.

⁵⁶⁵ Hobbes, *De Cive: Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, s.81.

⁵⁶⁶ Gerald F. Gaus, *Siyaset Kavramları ve Siyaset Kurumları*, Çev.: Nihal Akdere, Phoenix Yayınevi, Ankara 2016, s.331-335. Ruby, *Siyaset Felsefesine Giriş*, s.80. Ayrıca bkz. Atay, *Hukuk Başlangıcı*, s.66.

⁵⁶⁷ Honig, *Tabii Hukuk Nazariyesinin Devletin Şekli Üzerindeki Tesiri*, s.9 Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.27.

⁵⁶⁸ Ahdi Atik'te kararı kuşatan deniz canavarıdır. Devletin kuruluşunda teolojik ve mitolojik anlatı ve metaforlar geniş yer tutarlar. Roma devletinin kuruluşunda da Romulus'a ait mitolojik anlatının mevcudiyeti buna emsal oluşturur. Bkz. Bauman, *Kriz Hali ve Devlet*, s.63, 64. Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.8. Ayrıca bkz. Quentin Skinner, *Hobbes ve Cumhuriyetçi Özgürlük*, Çev.: A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi, 1. Baskı, Ankara 2018, s.43. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.153.

⁵⁶⁹ Schmitt'e göre bir deniz canlısı olarak Leviathan'ın zuhuru jeopolitik değişikliğin, mekan kavramında değişimin remzidir. Bilgi teorisi, bilim felsefesi, Rönesans düşüncesi ve coğrafi keşifler ile kara varlığından ziyade deniz esaslı okuma dünyayı algılama anlamında esas hareket noktası oluşu ve buna bağlı olarak İngiltere'nin dünya hâkimiyetine su varlığı üzerinden teşebbüs etmesine istinaden okyanusların bütünü ile siyasal kavrayışa konu olması ile Thomas Hobbes teolojik menşei bu kavramı egemenlik babında İngiltere'yi hûlasaten kullanır. Hobbes'un hayatına dair biyografik mahiyetteki veriler dikkate alındığında korku ortamının temel siyasi duygunun konsantre halini temsil ettiği İspanya-İngiltere (Katolik-Protestan) mücadelesinin içine doğması devlet düşüncesi ve siyaseti okuma usulünde Schmitt'in yaklaşımının tarihi sağlamasıdır. Bkz. Carl Schmitt, *Kara ve Deniz*, Çev. Gültekin Yıldız, Vakıfbank Kültür Yay., 1.Basım, 2018, s.15, 16, 22. Ayrıca Bkz. Esposito, *Communitas: Topluluğun Kökeni ve Kaderi*, s.171, 172. Bauman, *Kriz Hali ve Devlet*, s.63, 64, 72. Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.8. Ayrıca bkz. Skinner, *Hobbes ve Cumhuriyetçi Özgürlük*, s.43. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.153. Salihpaşaoğlu, "Mutlak Monarşi'ye Laik Savunma: Tevrat'ın Canavarı Leviathan", 832.

⁵⁷⁰ "...Suárez'den önce Bodin'in yarattığı tacı, Suárez'den sonra Leviathan'ın başına koyup, kılıçla asayı eline vererek, "İşte devlet" diyecek olan Hobbes'dur." Bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.151.

⁵⁷¹ Akal, *Yasa ve Kılıç*, s.72.

⁵⁷² Ibid., s.128. Ayrıca bkz. Tanenbaum, *Siyasi Düşünce Tarihi*, s.209. Ulus-devlete ilişkin bir kavram olarak laikleşme için ayrıca bkz. Jean Bauberot, *Dünyada Laiklik*, Haz: Ertuğrul Cenk Gürcan, Dergah Yay., 1.Baskı, İstanbul 2008, s.65, 66.

kazanacak şekilde Hobbes'ta olgunlaşacaktır.⁵⁷³ Akal, egemenlik teorisinden hareketle bu iki unsurun bir arada düşünülmediği takdirde devletin düşünülmemeyeceğini söylemektedir.⁵⁷⁴

Leviathan'ın başında ise bir taç vardır. İktidar beden içerisinde herkesin birleştiği bir cisim olarak gösterilir.⁵⁷⁵ *Leviathan*'ın her anlamda muktedir bir devleti temsil etmesi Papa'ya ait asa ile kılıcın, bu iki metaforun birleştirilmesinde de gizlidir. Akal, *auctoritas* ile *potestas*'ın birlikteliği olarak bu durumu şöyle anlatır: “*Kilise'ye karşı Krallık: Kralın bu çerçevede verdiği siyasi iktidar mücadelesi olarak laiklik, kabaca din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılmasını değil, bunun tam tersini anlatır. Toplumlar, kurumsallaşmış siyasi iktidarlı toplum dışında, kutsalı/kutsal olmayandan, dinsel önderi uygulayıcıdan, ilkeyi kullanımdan, Yasa'yı uygulamadan kesin bir biçimde soyutlamışlardır. Bu ilk ayrımı sürdürmeyen ve iki alanı teke indirgeyen kurumsallaşmış siyasi iktidarlı toplumda ya da Hobbes'un, bir eline kılıcı öteki eline asayı vererek çizdiği Leviathan'da, siyasi iktidarın ilkesiyle kullanımı denen iki unsur iç içe geçmiştir.*”⁵⁷⁶ Modern devletin mantığını ortaya koyan yönetim ilkesi olarak Akal bu durumu kuvvetler birliği olarak nitelendirmektedir.⁵⁷⁷ Laiklik dinsel alanla dünyevi alanın birbirinden uzak tutulması, bağımsızlaştırılması değil, biraraya getirilmesi, güçlerin birleştirilmesidir. Akal, “*Modern krallıkta, kendine rıza gösterilen otoriteyle, boyun eğilen meşru şiddet tekeli adlı güç ya da Auctoritas ile Potestas kaynaşır: bunun adı Kuvvetler Birliği'dir...*”⁵⁷⁸ tespitinde bulunur.

⁵⁷³ Mairet, “Padovalı Marsilius'dan Louis XIV'e Laik Devletin Doğuşu”, s.233, 239.

⁵⁷⁴ Akal, *Yasa ve Kılıç*, s.128. Bkz. Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.86, 90.

⁵⁷⁵ Mark Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, Çev.: Akın Sarı, NotaBene Yay., 2.Baskı, Ankara 2015, s.10.

⁵⁷⁶ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.206. Ayrıca bkz. Bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.546, 547.

⁵⁷⁷ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.206.

⁵⁷⁸ Akal, *Yasa ve Kılıç*, s. 122. Ayrıca bkz. Salihpaşaoğlu, *Din ve Devlet Arasında İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği*, s.143, 144.

Jellinek ise Ortaçağ'daki sözleşme teorisinin devleti değil egemen özneyi belirlediğini belirtmektedir.⁵⁷⁹ Bu durumda sosyal sözleşmeye Hobbes'ta egemenin katılmıyor olması⁵⁸⁰, sözleşmenin uyruklar arasında yapılması ve devlet üzerinde belirleyici olması paradigma değişikliğini göstermektedir.⁵⁸¹ Bu durum aynı zamanda devletin birliğini sağlayıcı bir dikkattir. Hobbes Leviathan'da egemene mutlak manada, sınırsız ve bölünemeyen bir güç tevdi etmektedir.⁵⁸² Aynı zamanda devlet egemenliğin sözleşmeden kaynaklanması ile hem dini hem de dünyevi anlamda tek egemen olarak belirir.⁵⁸³ Zira İki Kılıç Teorisi'ndeki dini ve dünyevi iktidarın kaynağı olarak Tanrı'da birleşmenin aksine “...dünyevi otoritenin kaynağının yeryüzüne indirilmesi...”⁵⁸⁴ söz konusudur.

Leviathan'da egemen olarak monark, devlet varlığı ile ayrılır. Hobbes'un egemenden kastı devletin kendisidir.⁵⁸⁵ Bu devlet otorite sahibi olup egemen güç, yasayı buyuran mevkiidedir.⁵⁸⁶ Nitekim Bodin'de de egemen doğrudan Kral ile özdeşleştirilmeksizin yasayı yapma kıstasına bağlanılmıştır. Hobbesçu manada toplumsal sözleşmede bütün kişiler haklarından tek bir kişilik olarak doğan devlete devrederler.⁵⁸⁷ Nitekim mutlak monarşinin ruhu da burada saklıdır. Halk sahip olduğu haklar bakımından devlet ile bir temsil ilişkisi oluşturmamakta haklarını devretmektedir.⁵⁸⁹ Kalabalık ile halk arasında gittiği ayrım, çokluktan birliğe gitmenin kurgusallığı ve Kral'ın olduğu yerde ancak halktan söz edilebileceği düşüncesi birbirini

⁵⁷⁹ Bulgan, *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*, s.120.

⁵⁸⁰ Mutlak iktidarın sahibi tek bir kişilik arz eden kolektif bir iradenin ürünü olarak devlet, devletin tecessüm etmiş hali olarak Kral sözleşmenin tarafı değildir. Okandan, *Devletin Menşei*, s.86. Bkz. Copleston, *Copleston Felsefe Tarihi: Hobbes-Locke*, s.47. Gemalmaz, *Devlet, Birey ve Özgürlük*, s.209. Tanenbaum, *Siyasi Düşünce Tarihi*, s.211. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, 28.

⁵⁸¹ Bulgan, *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*, s.121.

⁵⁸² Douzinas, *İnsan Haklarının Sonu*, s.91. Arslan, *Siyaset Bilimine Giriş: Kavramlar*, s.112.

⁵⁸³ Salihpaşaoğlu, *Din Ve Devlet Arasında İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği*, s.140, 149, 150.

⁵⁸⁴ Salihpaşaoğlu, *Din Ve Devlet Arasında İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği*, s.157.

⁵⁸⁵ Gaus, *Siyaset Kavramları ve Siyaset Kuramları*, s.315.

⁵⁸⁶ Roberts, *Düzen ve Kargaşa*, s.21. Ayrıca bkz. Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.102.

⁵⁸⁷ Feraget ve devir tartışması için bkz. Hobbes, *Leviathan*, s.105. Martinich, *Hobbes*, s.171, 172.

⁵⁸⁸ Devlet anlaşma dışında kalarak hakların kendisine devredildiği üçüncü kişidir. Martinich, *Hobbes*, s.179, 180. Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s.201.

⁵⁸⁹ Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.165.

tamamlar.⁵⁹⁰ Böylelikle Hobbes'ta insani bir kurgu şeklinde yapay bir kişilik olarak devlet doğar.⁵⁹¹ Zira bütün vatandaşlardan mürekkep olan "...politik gövde..."⁵⁹² tek bir bedene işaret eder. Kral'da bu gövdenin başıdır.⁵⁹³ Kişilik olarak devletin egemeni tek bir kişidir.⁵⁹⁴ Monark'ın ortaçağ siyasetindeki konumunun hilafına *Leviathan*'da devletin temsilcisi olarak konumlanmıştır.⁵⁹⁵ Egemen bu yapay kişiliğin taşıyıcısıdır.⁵⁹⁶ Hobbes halkın başına gelebilecek büyük bir felaket olarak kabul ettiği İngiliz iç savaşı tecrübesinin felsefesinde büyük bir etki uyandırmasının da etkisi ile barış ve düzen ortamını devlete olan bağlılıkla aşmayı düşünmüştür.⁵⁹⁷ Egemenliğin mutlaklığını sürekliliği için şart görürken Bodin'deki çelişkiler sonlandırılmış egemen iktidar hiçbir şekilde kısıtlanmamıştır. İç savaş tecrübesinin siyaset felsefesine yansması ile egemenlik bölünmez ve devredilemez olarak işlenmiştir. Zira siyasal iktidara ait yetkilerin Kral, Lordlar ve Avam kamaralarında üçe bölündüğü bir tür karma anayasayı ifade eden "*Parlamento'daki Taç*" sistemi ona göre devleti iç savaşa sürükleyicidir.⁵⁹⁸ İlaveten mevcut çatışma hali ona devlet biçimleri içinde Monarşi'nin savunulması hususunda biyografik bir gerekçe oluşturmuştur.⁵⁹⁹ Bu bağlamda devlete atfedilen mutlak güç ihtiyacının Machiavelli'nin Floransa, Bodin'in Fransa tecrübesinin

⁵⁹⁰ Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, "Cumhuriyet", Simone Goyard - Farbe, Çev.: İsmail Yerguz, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017, s.266. Ayrıca bkz. Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, "Halk", Jean- François Kervegan, Çev.: İsmail Yerguz, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017, s.356, 357. Pufendorf'ta benzer bir yaklaşım için bkz. Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, "Pufendorf Samuel de", Catherine Larrere, Çev.: İsmail Yeguz, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017, s.701, 702.

⁵⁹¹ Carl Schmitt, *The Leviathan in the State Theory of Thomas Hobbes: Meaning and Failure of a Political Symbol*, Çev.: George Schwab, Erna Hilfstein, The University of Chicago Press, Chicago 2008, s.34. Bkz. David Runciman, *Pluralism and The Personality of The State*, Cambridge University Press, Cambridge 1997, s.21. Bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.59. Bkz. Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.85, 111. Ayrıca bkz. Esposito, *Communitas: Topluluğun Kökeni ve Kaderi*, s.82, 84. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.441.

⁵⁹² Hobbes düşüncesinde üç beden bulunur. Bunlar evreni, insanı ve devleti meydana getiren bedendir. Bkz. Küçükalp, *Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller*, s.135.

⁵⁹³ Martinich, *Hobbes*, s.271.

⁵⁹⁴ Copleston, *Copleston Felsefe Tarihi: Hobbes-Locke*, s.36. Başgil, *Esasiye Hukuku Dersleri*, s.183.

⁵⁹⁵ Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, s.672.

⁵⁹⁶ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.128, 129.

⁵⁹⁷ Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s.54. Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.102. Raymond Geuss, *Konuyu Değiştirmek: Sokrates'ten Adorno'ya Felsefe*, Çev.: İbrahim Yıldız, Dipnot Yay., 1.Baskı, Ankara 2019, s.143, 154.

⁵⁹⁸ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.428, 447.

⁵⁹⁹ Uygun, *Devlet Teorisi*, s.209.

İngiltere’de bir benzeri olarak da okunur.⁶⁰⁰ Herkesin herkese karşı savaşını (*bellum omnium contra omnes*) ifade eden *homo homini lupus*’tan (insan insanın kurdudur) ancak böyle bir devlet ile kurtulunur.⁶⁰¹ İnsanlar bir devlet altında bulundukları takdirde artık *homo homini deus* ifadesi ile insanlar insanların tanrısı olacak, devlet iyilik ve adalet tesis edecektir.⁶⁰²

Doğa durumundaki karmaşa yalnızca insan doğasının ve fiziki anlamda şiddetin doğurduğu bir karmaşa değildir. Aynı zamanda “...anlam anarşisi...”⁶⁰³ mevcuttur. Siyasal alanı belirleyen bir devlet otoritesinden mahrumiyet; kavramların, anlamların ve olguların belirlenmesine de engel teşkil eder. Hobbes’un bu yaklaşımında dönem İngiltere’indeki siyasi ve dini kurumların (Anglikan kilisesi ile protestan mezhepleri, Kral ile parlamento arasındaki ilişkilerin) arasındaki fikri ayrılıkların verdiği ilham görülür.⁶⁰⁴ Bir anlamda bireyler arasındaki savaşın majör bir görünümü egemenlik iddiasındaki kurumların çatışmasıdır.⁶⁰⁵ Devletin otoritesi ve egemenliği uhdesinde tuttuğu şiddet ile devlet doğa durumunun bütün sorunlarını çözüme kavuşturur.

Hobbes, *Leviathan*’da devletin tanımlanması ve kuruluşundan önce kişi ve kişilik meselesine açıklık getirir. Hobbes’ta kişi “...sözleri veya eylemleri kendisine ait olarak ya da, gerçekten veya uydurma yoluyla, bu söz veya eylemlerin kendisine atfedildiği bir başka kişinin veya başka herhangi bir şeyin sözlerini veya eylemlerini

⁶⁰⁰ Watson, *Fikirler Tarihi: Ateşten Freud’a*, s.709.

⁶⁰¹ Hobbes, *Leviathan*, s.101. Ayrıca bkz. Honig, *Tabii Hukuk Nazariyesinin Devletin Şekli Üzerindeki Tesiri*, s.9. Benzer bir yaklaşım için Bkz. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.108. Bkz. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.45, 46. Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.39. Ayrıca bkz. Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, s.110. Bıçak, *Felsefenin Yapısı ve Sorunları*, s.216, 228. Ayrıca bkz. Arthur Schopenhauer, *Hukuk, Ahlak ve Siyaset Üzerine*, Çev.: Ahmet Aydoğan, Say Yay., 1.Baskı, İstanbul 2009, s.86. Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.83. Raymond Wacks, *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş*, Çev.: Engin Arıkan, Tekin Yayınevi, 6.Basım, İstanbul 2015, s.8. Bkz. Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, s.34. Kubalı, *Devlet Ana Hukuku (Esas Teşkilat Hukuku) Cilt: 1*, s.132. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.156, 157.

⁶⁰² Martinich, *Hobbes*, s.205. Ayrıca bkz. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.156.

⁶⁰³ Tanenbaum, *Siyasi Düşünce Tarihi*, s.207. Ayrıca bkz. Salihpaşaoğlu, “*Mutlak Monarşi’ye Laik Savunma: Tevrat’ın Canavarı Leviathan*”, s.826.

⁶⁰⁴ Tanenbaum, a.g.e., s.208.

⁶⁰⁵ Tanenbaum, a.g.e., s.210.

temsil ediyor olarak kabul edilmektedir.”⁶⁰⁶ Hali ile iki tür kişi olduğunu belirtir. Kendi söz ve eylemlerini gerçekleştiren doğal kişi (*naturally person*) ve başkasına ait söz ve eylemleri temsil eden yapay kişi (*artificially person*) şeklinde kişileri ikiye ayırır.⁶⁰⁷ Tüzel kişilik bildiren bir taç/taht olarak yahut Hobbes’taki şekli ile *Commonwealth* olarak devlet siyasi alanda yapay kişilerin en büyüğü olarak kurgulanmıştır.⁶⁰⁸ Hobbes, kişiyi⁶⁰⁹ *person* kavramı ile karşılayarak kavramın tarihini ve bağlamını anlatır. Burada Roma hukukundan ilhamla *Persona* kavramının Latince sahnedeki bir insanın taklit edilen sureti ya da yüzü saklayan maske olarak kökenini vererek bu bağlam üzerinden taklitten hareket ederek bir başkasının kişileştirilmesinin onu temsil ederek kişiliğinin üstlenilmesi ya da onun adına eylemde bulunmak anlamına geldiğini belirtir.^{610 611} Birden çok insanın tek bir yapay kişiyi meydana getirebilmesi için her birinin rızası ile

⁶⁰⁶ Hobbes, *Leviathan*, s.125. Ayrıca bkz. Thomas Hobbes, *Leviathan*, Çev.: Hamiyet Ünal, Litera Yay., 1.Basım, İstanbul 2019, s.142.

⁶⁰⁷ Thomas Hobbes, *Leviathan*, Yay. Haz. C. B. Macpherson, Penguin Classic, London 1985, s.217, 218. Ayrıca bkz. Hobbes, *Leviathan*, s.126. bkz. Hobbes, *Leviathan*, Litera Yay., s.142, 143. Bkz. Thomas Hobbes, *Man and Citizen: Thomas Hobbes's De Homine*, Anchor Books, 1972, s.83. Bkz. Runciman, *Pluralism and The Personality of The State*, s.7. Bkz. F. W Maitland, *State, Trust and Corporation*, Der ve Yay. Haz.: David Runciman – Magnus Ryan, Cambridge University Press, 2003, s.9.

⁶⁰⁸ Maitland, a.g.e., s.32.

⁶⁰⁹ Kişiyi diğer varlıklardan ayıran unsur olarak hak ve borç sahibi olabilmek yani *hak ehliyetine* sahip olabilmek ortaya çıkmaktadır. Bu neticede var olmanın bir *kişi* olmakla örtüşmediği görülecektir. Buna dair en somut örnek hayvanların hak ehliyetine sahip olmaması halidir. Her ne kadar günümüzde hayvanların hak ehliyetlerine dair tartışmalar mevcut olsa da halen hayvanlar hukuk düzeni tarafından bir hak süjesi olarak kabul edilmemekte ve *kişi* olarak tanımlanmamaktadır. Bu halin de ötesinde *insan* kavramı ile *kişi* kavramı da tarihin her aşamasında birbirleriyle örtüşen kavramlar olmamışlardır. Günümüzde kişiyi karşılayan Yunanca’dan Latince’ye geçen “*Persona*” kavramı Roma’da kast edilen insanlardır. İnsanların, hürler ve köleler olarak ikiye ayrıldığı Roma hukukunda köleler hukuki anlamda kişi sayılmamışlardır. Bkz. Prof. Dr. Özcan Karadeniz Çelebican, *Roma Hukuku: Tarihi Giriş, Kaynaklar, Genel Kavramlar, Kişiler Hukuku, Hakların Korunması*, Yetkin Yay., 16.Basım, Ankara 2013, s.127-128.

⁶¹⁰ Hobbes, *Leviathan*, s.126. Bkz. Runciman, *Pluralism and The Personality of The State*, s.225-229. Ayrıca bkz. Bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.216, 217. Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.125.

⁶¹¹ Bu terimin kökeninin Roma’da artistlerin sahneye çıkarken taktıkları maskelere dayandığı, hukuk düzeninin de aynı bu maskeler gibi varlıkların suretine dışsal bir şekilde *kişi* olma ve bu neticede haklara ve borçlara ehil olma iktidarını eklemlediği ifade edilmektedir. Bkz. Jale Akipek, Turgut Akıntürk, *Türk Medeni Hukuku Cilt I - Şahsın Hukuku*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1996, s.2

tek bir kişi (one person) tarafından temsil edilmesi gerekir.⁶¹² Çokluk içinde birliğin ancak temsil edilende değil temsil edende birlik ile sağlanacağını düşünmektedir.⁶¹³

Hobbes, doğa durumu⁶¹⁴ halinde klasik liberal anlayıştaki gibi herkesin özgür olduğu ve hiçbir yasanın olmadığı bir ortam baz alındığında bu durumun herkese bahşedeceği, herkesin herkese karşı hakkı dahilinde, insanlar arasında çatışma yaşanacağını, çatışmanın düşmanlık ilişkisi doğuracağını ve bu halin sürekli bir korku atmosferi teşkil edeceğini düşünür.⁶¹⁵ Ona göre bu ortamı herkeste mevcut bulunan kendini koruma arzusu⁶¹⁶ karmaşaya boğmaktadır. Doğa durumunda insanın doğal hakkı kendini koruma ve hali ile hareket sınırına ilişkin herşeyi yapma özgürlüğüdür.⁶¹⁷ Bu özgürlüğe dönük doğal hak⁶¹⁸ savaşın sürekliliği ile ilişkilendirilir.^{619 620} Hobbes *De Cive*'de “...büyük ve köklü toplumların kökenine karşılıklı sevgisi değil ama insanların birbirine karşı duydukları korkunun konması...”⁶²¹, gerektiğini söyleyerek mezkûr tabloyu ifade eder. Bu arzu insanın temel ve sürekli gerçeğidir.⁶²² Doğa durumunda herkesin herkese karşı her şeyi yapma hakkı da nitekim hayatta kalma arzusu noktasında düğümlenmektedir.⁶²³ Hobbes'ta insanlar mücerret anlamda bedenlen ve zihnen

⁶¹² Hobbes, *Leviathan*, London 1985, s.220, 227. Bkz. Hobbes, *Leviathan*, s.128. Ayrıca bkz. Hobbes, *Man and Citizen: Thomas Hobbes's De Homine*, s.225. Runciman, *Pluralism and The Personality of The State*, s.26, 44.

⁶¹³ Hobbes, *Leviathan*, s.128. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.218. Bkz. Runciman, *Pluralism and The Personality of The State*, s.11. Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.128.

⁶¹⁴ Doğa durumu, devletsiz bir insan kalabalığının sürekli savaşıdır. Bkz. Hobbes, *Leviathan*, s.101. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.188-190. Adnan Güriz, “Hobbes, şahsiyeti ve Siyasi Fikirler”, AÜHFD, C:12, S:1, 1955, s.305. Ayrıca bkz. Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.94.

⁶¹⁵ Hobbes, *Leviathan*, s.109-113. Hobbes, *De Cive: Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, s.28, 29. Bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku* s.75. Gaus, *Siyaset Kavramları ve Siyaset Kuramları*, s.311-313. Bu ortam Romalıların insanlararası ilişkileri düzenleyen *ius gentium* gibi bir hukuktan ve devlet otoritesinden mahrumdur. Bkz. Minogue, *Siyaset: Kısa Bir Giriş*, s.77. Martinich, *Hobbes*, s.262-264.

⁶¹⁶ Martinich, a.g.e, s.264. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.153-156.

⁶¹⁷ Hobbes, *Leviathan*, s.103. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.193.

⁶¹⁸ İnsanların kendilerini korumaları bu ortam içinde doğal haklarıdır. Bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.194, 195.

⁶¹⁹ Hobbes, *Leviathan*, s.104.

⁶²⁰ Hobbes'a göre bu doğa durumunda sürekli bir ölüm korkusu içinde insan savaş halindedir. Bkz. Hobbes, *Leviathan*, s.101. Copleston, *Copleston Felsefe Tarihi: Hobbes-Locke*, s.40, 41. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.190.

⁶²¹ Hobbes, *De Cive: Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, s.24.

⁶²² Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.187.

⁶²³ Martinich, *Hobbes*, s.265. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.154.

doğuştan eşittir.⁶²⁴ Eşitlik durumu bir şeye erişme bakımından rekabet içinde güvensizliği, güvensizlik ise savaşı doğurmaktadır.⁶²⁵ Savaş ortamının insan doğası ile ilgisi insandaki rekabet arzusu, güvenlik kaygısı ve şeref istediğidir.⁶²⁶ Ancak insan doğası⁶²⁷ itibari ile bizatihi olumsuzlanmaz. Hobbes'ta insan doğası itibari ile değil toplumsal hayattaki gerçek tutumları üzerinden olumsuzlanmakta ise de zaten yasaların mevcut olmadığı doğa durumunda kötülükte bulunmak mümkün değildir.⁶²⁸ Bilakis doğa durumundaki davranışlarının farkına vararak doğadan edindikleri niteliklerin karşısına yaratılışlarındaki iyilik ile çıkarlar.⁶²⁹ Hobbes'ta doğa durumu bir bakıma insanların müşterek iradesinin tasdik ettiği bir egemen güçten yoksun temelde sürekli bir çatışma halini besleyen her türlü durumdur.⁶³⁰ Bu ortam insan doğasının toplumsal durum içinde açığa çıkan doğa koşullarının ürettiği savaş ortamıdır.⁶³¹ Doğa hali en temel ifade ile savaş halinin insanlar arasındaki öldürme fiiline açık şekilde tek özgürlüğün öldürmek üzerine programlı olduğu bir ortam iken toplum durumu barış ortamı olarak tasavvur edilir.⁶³² Hobbes insanlar arasındaki bu durumun doğru-yanlış, adil-adil olmayan gibi kavramların zaten olamayacağı bir ortak güç merkezi olmadığı üzere hukuktan bahsedilemeyeceğini iddia ederek kaotik ve korku içinde doğa hali için bir tasavvur sunar.⁶³³ Antropolojik, ontolojik ve psikolojik kabuller dâhilinde

⁶²⁴ Hobbes, *Leviathan*, s.99. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.190, 191.

⁶²⁵ Hobbes, *Leviathan*, s.100. Ayrıca bkz. Salihpaşaoğlu, "Mutlak Monarşi'ye Laik Savunma: Tevrat'ın Canavarı *Leviathan*", s.829, 830. Bkz. Cihan Deniz Zarakolu, *Thomas Hobbes'un Siyaset Felsefesi*, Belge Yay., 1.Baskı, İstanbul 2013, s.163-183.

⁶²⁶ Hobbes, *Leviathan*, s.101, 135.

⁶²⁷ Devlet teorisine temelden tesir eden "ilk günah" öğretisi insan doğası hakkında düşünme geleneğini doğurmuştur. Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.81. İnsan doğasının olumsuzlanması ve barındırdığı muamma için bkz. Montaigne, *Denemeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 34.Basım, İstanbul 2018, s.39-44. Machiavelli ve Hobbes'ta insan doğası için bkz. Küçükalp, *Siyaset Felsefesi*, s.96. Ayrıca bkz. Bkz. Geuss, *Konuyu Değiştirmek: Sokrates'ten Adorno'ya Felsefe*, s.146-150.

⁶²⁸ Martinich, *Hobbes*, s.206. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.195.

⁶²⁹ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.85.

⁶³⁰ Minogue, *Siyaset: Kısa Bir Giriş*, s.71. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.23-26.

⁶³¹ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.195-198, 201.

⁶³² Hobbes, *Leviathan*, s.104. Ayrıca bkz. Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.48. Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.84.

⁶³³ Gaus, *Siyaset Kavramları ve Siyaset Kuramları*, s.314.

toplumlarda anlaşmazlıkların⁶³⁴ sürekliliği esas alınır. Nitekim Hobbes'un antropolojik kabulü de bu genel yaklaşıma muadildir.⁶³⁵ Şahit olduğu İngiliz İç Savaşı ile antropolojik kurgusu arasında düzensizliğin, insan doğasının doğurduğu davranışların ve bir devlet otoritesine olan ihtiyacın kesişmesi bakımından teorik ve pratik argümanları uzlaştırır.⁶³⁶ Nitekim doğa durumu hakkındaki düşünceleri için özet mahiyetinde ifadeleri *Leviathan*'ın şu cümlesinde buluruz: "... hep şiddetli ölüm korkusu ve tehlikesi vardır; ve insan hayatı yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa sürer."⁶³⁷ İlerde devletin sürekliliği ile toplumun sürekliliği arasında kuracağımız ilişkiye ön bir değini de bulunursak sağlıklı bir toplum ile devlet arasında kurulan illiyetin Hobbes'çu tarafı da aşikâr olacaktır. Agamben, Hobbes'un antropolojik kabulü ile doğal durumda bulunan şiddet ile devlet kurgusu arasındaki karşıtlığın egemenliği tesis ettiğini düşünerek⁶³⁸ bu karşıtlık hali ile bir kişilik olarak egemen ve şiddeti devralan egemenliğin doğal durumdan devlete taşındığını düşünür.⁶³⁹ Devletin olmadığı yerde bu anlaşmazlıklar kişiler arasında şiddet, küçük düşürme, doğaüstü mercilere başvurma, yok sayma, konuşma, müzakere, arabuluculuk, hakemlik gibi toplumsal denetim mekanizmaları ile çözümlenmeye çalışılır.⁶⁴⁰ Hali ile Hobbes'ta kılıç olmaksızın sözleşmeler yalnızca sözden bir başka anlam taşımamaktadır.⁶⁴¹ İnsanın ancak korku duygusu içinde yaptığı sözleşmelerin bağlayıcı olabileceğini düşünür.⁶⁴² Hobbes'taki

⁶³⁴ Mevcut anlaşmazlıkları toplum hayatı için patolojik gören ve bilakis bu hali normal ve kaçınılmaz addeden iki temel yaklaşım vardır. George Simmel Çatışma (Der Streit) makalesinde zaten mutlak manada çatışmasız bir toplum olamayacağını hayatın fiili durumu içinde savunur. İlaveten bu durumu toplum için gerekli ve yapıcı addeder.. Liderlik için mücadelenin sosyal yapıyı sarsa dahi düzenin yeniden üretilmesini sağladığı görüşü ile bu durumu olumlar. Roberts, *Düzen ve Kargaşa, Hukuk Antropolojisine Giriş*, s.43-45.

⁶³⁵ Esposito, *Communitas: Topluluğun Kökeni ve Kaderi*, s.47. Geuss, *Konuyu Değiştirmek: Sokrates'ten Adorno'ya Felsefe*, s.146.

⁶³⁶ Tanenbaum, *Siyasi Düşünce Tarihi*, s.204. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.199.

⁶³⁷ Hobbes, *Leviathan*, s.101.

⁶³⁸ Agamben, *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, s.48.

⁶³⁹ Agamben, *Ibid.*, s.49.

⁶⁴⁰ Roberts, a.g.e., s.55-76.

⁶⁴¹ Arendt, *Şiddet Üzerine*, s.11. Ayrıca bkz. Oppenheimer, *Devlet*, s.3. Benzer bir yaklaşım için bkz. Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s.201. Copleston, *Copleston Felsefe Tarihi: Hobbes-Locke*, s.45, 46.

⁶⁴² Hobbes, *Leviathan*, s.111. Machiavelli'de öncül bir açıklama Prens'in zora başvurma zarureti olarak işlenilir. Machiavelli, *Prens*, s.101-102.

çatışma ortamı Weber’de de anlaşmazlık halinin sosyal yaşam içinde istisnasız ve fasılasız varlığının kabul edilmesi ile tashih edilerek yenilenir.⁶⁴³ Bu yaklaşımlar arasında kurulacak illiyet antropolojik bir önkabul ya da sosyolojik bir veri olarak devlete dair domine edici güç olma misyonunu pekiştirerek *Leviathan*’da devletin özüne dair varılan yargıları günümüze ulaştırır.⁶⁴⁴ Hobbes, insan hakkında antropolojik bir tarafı da bulunduğu üzere doğa halinde aranılan güvenliğin sağlanamayacağını hali ile haklara ilişkin de bir tasarrufun zaten bulunamayacağını vurgular.⁶⁴⁵ Sonuç olarak bir arada barış halinde, taahhütlere uygun yaşamın garantörü olarak devletin egemen bir güç olarak tebarüz etmesi şarttır.⁶⁴⁶ İnsanın toplum durumuna geçişi bakımından barış isteğinde ölüm korkusu, güvenli bir yaşam için gerekenleri sağlama bunların çalışması ile gerçekleşeceği kanaatidir.⁶⁴⁷

Hobbes devletin sözleşmeye dayalı varlığını yapay kuruluş yoluyla⁶⁴⁸, insanlar tarafından gerçekleştirilmesini ise siyasal bir devlet şeklinde verir.⁶⁴⁹ Kenneth, bir devlete ve hükümete (siyasi otorite) olan ihtiyaç hususunda Hristiyan teolojisinden intikal ederek şunları söyler: “*Siyaset, Hristiyanlık kavramları içerisinde fiziği ile çalışmak ve çocuk doğurmak ile birlikte, insanoğlunun lanetlerinden biri olarak görülür. Makinalar işgücünün üzerindeki birçok eziyeti kaldırmıştır ve artık çocuk doğurmak da eskisi kadar acı vermemektedir. Fakat siyasetin laneti eziyeti nedir? Eğer insanoğlu bir melek olsa idi hiçbir hükümete gereksinim duyulmazdı. Ancak hükümete ihtiyaç duyulduğuna göre, savaş, fakirlik ve şiddet içerisinde süzülüp gelen, tarihsel veri olarak elimizde bulunan devletlerden daha iyi bir çözüm bulamaz mıydık ?*”⁶⁵⁰ Her

⁶⁴³ Hobbes, *Leviathan*, s.109, 113. Roberts, *Düzen ve Kargaşa, Hukuk Antropolojisine Giriş*, s.26.

⁶⁴⁴ Douzinas, *İnsan Haklarının Sonu*, s.89. Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.46, 47.

⁶⁴⁵ Copleston, *Copleston Felsefe Tarihi: Hobbes-Locke*, s.46. Heywood, *Siyaset*, s.108.

⁶⁴⁶ Minogue, *Siyaset: Kısa Bir Giriş*, s.54.

⁶⁴⁷ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.200. Ayrıca bkz. Zarakolu, *Thomas Hobbes’un Siyaset Felsefesi*, s.192-194.

⁶⁴⁸ Geuss, *Konuyu Değiştirmek: Sokrates’ten Adorno’ya Felsefe*, s.145. Minogue, *Siyaset: Kısa Bir Giriş*, s.71.

⁶⁴⁹ Hobbes, *Leviathan*, s.136, 137.

⁶⁵⁰ Minogue, *Siyaset: Kısa Bir Giriş*, s.123.

ne kadar bu suale verilecek cevap her yüzyılda ve dönemde değişkenlik gösterebilecek ise de Hobbes'un devleti temellendirdiği noktanın hem teolojik kökenini hem de insanın doğasına dair bir önkabulü yeniden üretir. Sonuç olarak Hobbes, herkesin aktif katılımı ile yaptığı toplumsal sözleşme⁶⁵¹ ile ortak bir kişilik bünyesinde birleşen halk yığınına devletin bir ve tek yapay kişiliği dâhilinde kurar.⁶⁵² Zira insan "...*homo homini lupus olduğu gibi, aynı zamanda homo rationalis (rasyonel, akıllı insan) 'dir*"⁶⁵³.

Hobbes, yapay kişiliği kendileri adına faaliyette bulunmasına sözleşme yoluyla rıza gösterilmiş kişi şeklinde izah eder.⁶⁵⁴ Bir yığın insan olarak halkın kendileri adına işlemde bulunacak tek bir kişiye ya da heyet ile temsil edilmeleri ile yapay kişilik kurulur.⁶⁵⁵ Hobbes'un devleti olarak *Commonwealth* (siyasi topluluk) bu anlamda yapay bir varlıktır.⁶⁵⁶ Bu kurgusal yapı Kral'ın bedeninde somutlaşırken bedeni var eden kalabalık ise halktır. Beden kavramı Hobbes'un düşüncesindeki temel kavramlardan biridir. Bunlar doğal bedenler ve aklın yasaları ile var edilen ve bir kişi olarak teşekkül eden (*as one person*) siyasi beden (*body politic*) lerdir.⁶⁵⁷ Hali ile halkın varlığı ile Kral'ın varlığına hali ile de devletin varlığına zorunlu tutulur.⁶⁵⁸ Devlet herkesin ortak menfaatine dayalı biçimde barış ve huzur ortamını sağlamak üzere bireylere ait olan doğal hakların kendisine devredilmesi ile egemenliğini kazanarak serbest tasarruf hakkı ile yetkilendirilen bir kişi olarak kurulur.⁶⁵⁹ Birden fazla kişinin oluşturduğu bu yapıya korporatif beden adı verilmektedir. Hali ile Hobbes'ta devletin birçok kişi tarafından

⁶⁵¹ Okandan, *Devletin Menşei*, s.80.

⁶⁵² Hobbes, *Leviathan*, s.136. Skinner, *Hobbes ve Cumhuriyetçi Özgürlük*, s.189. Bıçak, *Felsefenin Yapısı ve Sorunları*.217. Okandan, *Devletin Menşei*, s.85. Güriz, "*Hobbes, Şahsiyeti ve Siyasi Fikirler*", s.307. Locke'un sosyal sözleşmesinde de "...*tek bir siyasi yapı (one body politic)*..." mevcuttur. bkz. Gemalmaz, *Devlet, Birey ve Özgürlük*, s.211.

⁶⁵³ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.202, 203-208.

⁶⁵⁴ Skinner, *Hobbes ve Cumhuriyetçi Özgürlük*, s.189.

⁶⁵⁵ Ibid., Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.19, 27. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.443.

⁶⁵⁶ Hobbes, *Man and Citizen: Thomas Hobbes's De Homine*, s.170. Copleston, *Copleston Felsefe Tarihi: Hobbes-Locke*, s.43, 46. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.202, 203.

⁶⁵⁷ Hobbes, *Leviathan*, s.136, 137. Skinner, *Hobbes ve Cumhuriyetçi Özgürlük*, s.41, 68, 69.

⁶⁵⁸ Uygun, *Devlet Teorisi*, s.207.

⁶⁵⁹ "Devlet müşterek sulh ve huzuru temin etmek üzere, fertlerin haiz oldukları tabii hak ve kuvvetleri, dilediğine göre, kullanmaya, yine fertler tarafından, bir mukavele ile, mezuniyet ve salahiyyet verilen şahıstır." Bkz. Jonet, Paul, *Historie de la science politique*, Cilt: II, s.158. akt. Bkz. Kubalı, 109.

meydana gelen tek bir kişiliği ifade etmesinin doğurduğu durum *persona ficta*⁶⁶⁰ şeklinde de ifade edilerek kurgusal kişiliği oluşturur.

Bu noktada Hobbes'un teorisinin anlamlandırılması ve Bodin'den Hobbes'a kadar modern devlet teorisinin gelişim sürecinin aydınlatılması bakımından Johannes Althusius (1557-1638), Hugo Grotius (1583-1645) ve Francisco Suárez (1548- 1617)'e değineceğiz. Zira bu düşünürler Bodin'in devletin kökeni bakımından aile teorisi çerçevesinde egemenlik merkezli devlet düşüncesini ilerleterek Hobbes'ta yapay kişilik olarak sözleşme aracılığı ile kurulan *Leviathan*'a nüksetmek bakımından gereklidir.⁶⁶¹ Althusius, Aristoteles'in insana dair toplumsal hayvan görüşünden hareketle siyasetin insanların bu toplumsallığını bir araya getirme işlevi olduğunu düşünür.⁶⁶² Bu bakımdan Althusius'un fikirleri sözleşme teorisinin ruhunu belirten ve devletin hukuki kişiliğine yönelik tartışmamızda sıklıkla kullanacağımız korporatif anlamda devletin anlaşılabilirliği adına elzemdir. Althusius, birim olarak aile kavramı ile en geniş bütün olarak devlete kadar organik bir birliktelik olan insan topluluklarını “*sembiyotik topluluk*” (consociato symbiosis) şeklinde ifade etmektedir.⁶⁶³ Sembiyotik yapılar arasındaki zorunluluğu bakımından doğal ancak bir sözleşmeye bağlı ortaklık ise malların, işbölümü olarak görevlerin ve hukukun birlikteliği şeklinde “*Communicatio*”yu meydana getirir.⁶⁶⁴ Böylelikle, bu yapı hem doğal hem de sözleşme ile kurulduğu üzere yapay bir nitelik arz etmektedir. Devlet aşamasına kadar sırası ile dört insan topluluğu mevcuttur. Bunlar aile, korporasyon, site ve eyalet olarak ifade edilir.⁶⁶⁵ Aile doğal bir yapı olarak teşekkül etse de aile babalarının iradesi ile sözleşme

⁶⁶⁰ “Persona abstracta” (mücerret, soyut kişilik) şeklinde de kullanılmıştır. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s. 200. Ayrıca bkz. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.91.

⁶⁶¹ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.58, 59.

⁶⁶² Bunu Yunanca kökenli *sembiyotik* kavramı ile ifade etmektedir. *Sembiyotik* toplumsal hayatın kurulması ve yönetilmesi bakımından insanların birlikteliğini ifade eder. Ibid., s.62. Ayrıca bkz. Bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.74.

⁶⁶³ Ağaoğulları, a.g.e., s.62.

⁶⁶⁴ Ibid., s.63. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.417.

⁶⁶⁵ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.64, 65.

etrafında korporasyon kurulur.⁶⁶⁶ Böyle bir topluluğun varlığı için öngörülen otoriteye ve zorlama hakkına üyelere karşı sahip olan yöneticiye korporasyona karşı böyle bir hak tanınmaz.⁶⁶⁷ Bütün bir beden şeklinde tasvir edilen korporasyon üyeleri temsil bakımından hukuki ve manevi anlamda bir kişiliğe sahiptir.⁶⁶⁸ Site ve eyalet aşamalarından benzer ilke ve süreçler ile geçen toplulukların son aşaması ise devlettir. Bütün bir yapı olarak devlet; üyeleri siteler, eyaletler ve bölgeler olan tek bir siyasi beden şeklinde sözleşme ile kurulur.⁶⁶⁹ Devlet, meydana geldiği unsurlara ve üyelere karşı üstün ve evrensel nitelikte egemenliğe sahiptir.⁶⁷⁰ Bodin'i işlerken yer yer Kral'ın kişiliği ile özdeşleştirilen devlet düşüncesi Althusius'ta topluluğun bütünü olarak bölünmez nitelikte halka bir başka ifade ile bedenin kendisine aittir.⁶⁷¹ Böylelikle bedenin kendine özgülenen egemenliğin özgülendiği beden olarak devlet hiçbir kayda tabi tutulmaksızın yöneticiden ayrılmaktadır. Egemen yönetici egemenliği halk adına kullanarak iktidarın kullanım hakkına sahiptir.⁶⁷² Bir başka ifade ile *auctoritas* olarak halktan⁶⁷³ alınan *potestas*'ı kullanan yönetici ile devlet birbirinden tamamıyla ayrılmış olur. Yürütücü konumda olan yönetici bu bakımdan devletin “...birinci görevlisi...”⁶⁷⁴ sıfatı ile anlamlandırılabilir. Althusius'un topluluklardan örülü, üstün ve bütün bir yapı olarak korporatif devleti⁶⁷⁵, egemenliğin doğrudan kendisine atfedilmesi, içkin bir asli

⁶⁶⁶ Ibid., s.64. Bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.22, 23.

⁶⁶⁷ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.64.

⁶⁶⁸ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.64.

⁶⁶⁹ Ibid., s.66, 67.

⁶⁷⁰ Ibid., s.68.

⁶⁷¹ Ibid., Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.90. Ayrıca bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.384.

⁶⁷² Ağaoğulları, a.g.e., s.70, 75. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.69, 70.

⁶⁷³ Althusius'ta halk, birim olarak bireylerden değil devleti meydana getiren alt topluluklardan oluşmaktadır. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.76.

⁶⁷⁴ Ibid., s.70.

⁶⁷⁵ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.418. Okandan, *Umumi Amme Hukuku* s.74, 551, 552. Louis Dumont, “Bireycilik Üzerine Denemeler: Doğuş. XII. Yüzyıldan Başlayarak Siyaset Kategorisi ve Devlet”, Devlet Kuramı, Der: Cemal Bali Akal, Dost Kitabevi, 5.Baskı, Ankara 2018, s.153.

nitelik olarak taşınması ve alt toplulukların sözleşmesi ile meydana gelerek oluşması modern devlet teorisinde bir başka eşiği ifade etmektedir.⁶⁷⁶

Hobbes'ta sistemleşen bir kişi olarak devlet noktasında Hugo Grotius'un siyaset ve hukuk düşüncesinde devlet hususuna da değinmemiz gerekmektedir. Teşekkül eden burjuvazi içerisinde Rönesans düşüncesinin hukuk alanında doğurduğu sekülerleşmeyi ve reform etkisi ile dini ve siyasi alanın yeniden kuruluşunun etkisinde bir düşünür olarak doğal hukuk içerisinde telakki eden Grotius⁶⁷⁷ *Savaş ve Barış Hukuku* eserinde bir ideal olarak barışın korunması ve tesis edilmesi hususunda insanı sosyal bir canlı, toplumsal bir varlık olarak kabuleder.⁶⁷⁸ Devlet, insan için sosyal zorunluluğun doğurduğu doğa durumundan siyasal bir duruma bir sözleşme ile aile kurumunun doğal sonucu olarak tebarüz eden siyasi yapıdır.⁶⁷⁹ Egemenliğin öncelikle bir aile üzerinde kurulduğundan bahseden Grotius için bir tüzel kişi şeklinde tasavvur edilen devletin⁶⁸⁰ egemenliğinin yer yer halk yer yer de devlet üzerinden⁶⁸¹ bir ortak bir de Kral yahut bir heyet üzerinden gerçek ya da özel taşıyıcısı bulunur.⁶⁸² Hali ile egemenlik siyasi beden olarak devlete atfedilmiştir.⁶⁸³

⁶⁷⁶ Okandan, “Devlet İktidarının Menşei ve Sahibi Hakkında İleri Sürülen Doktrinler”, s.573. Ayrıca bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.762, 763.

⁶⁷⁷ Yıldırım Torun, *Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi*, Kaknüs Yay., 1.Basım, İstanbul 2005, s.30, 31, 42. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.85-88. Uygun, *Hukuk Teorileri*, s.12.

⁶⁷⁸ Okandan, *Devletin Menşei*, s.142. Torun, *Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi*, s.95, 96. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.32. Okandan, *Umumi Amme Hukuku* s.2, 552, 553. Torun, *Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi*, s.56.

⁶⁷⁹ Ibid., s.97, 100, 102. Ayrıca bkz. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.73.

⁶⁸⁰ Torun, *Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi*, s. 107. Bkz. Kubalı, *Devlet Ana Hukuku (Esas Teşkilat Hukuku)* Cilt: 1 Kısım: 1, s.116. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.94.

⁶⁸¹ Torun, a.g.e., s.47, 48. Devletin siyasi bir beden olarak devletin organik teorisinde halktan kaynaklanmasına ilişkin 15.yy'da pek çok görüş mevcuttur. İnsan ile embriyo arasındaki ilişki devlet ile halk arasında kurulmuştur. Bkz. Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.24.

⁶⁸² Bkz. Torun, Yıldırım, *Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi*, Kaknüs Yay., 1.Basım, İstanbul 2005, s.106, 107. Bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.94, 95, 97. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.420. Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi – Seçilmiş Yazılar: Yeni Çağ, “Toplum Sözleşmesi'nden Seçme Parçalar”*, Çev.: Vedat Günyol, İstanbul Bilgi Üni. Yay., 6.Baskı, İstanbul 2016, s.387. Bu bakımdan Bodin'de *majestas* kavramı ile karşılanan egemenliğe ilişkin Kral'ın kişisel egemenliğini ifade eden *majestas personalis* ile halkın gerçek egemenliğini ifade eden *majestas realis* kavramına da temel oluşturacaktır. Bkz. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.71.

⁶⁸³ Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.73.

Bu temel açıklamalardan sonra Grotius'un *Savaş ve Barış Hukuku* isimli eserine dönecek olursak gerçekten de devletin bir tüzel kişi şeklinde tasavvur edildiği bir mantığa ve kullanıma rastlarız. Öncelikle Grotius egemenliği başka bir güç tarafından denetim altında olmayan ve başkalarının iradesi ile iptal edilemeyen güç olarak ifade etmektedir.⁶⁸⁴ Egemenliğin taşıyıcısını bahsettiğimiz üzere iki şekilde ele alan Grotius bunun için görme duyusunu örnek göstererek ortak taşıyıcının gövde olduğunu vurgularken özel bir taşıyıcı olarak da gözü işaret eder.⁶⁸⁵ Bu anlamda sözleşme ile meydana gelen devlet tam bir birliği ifade ederek egemenliğin ortak taşıyıcısı şeklinde bütüncül ve kalıcı bir yapı olarak vasıflandırılır.⁶⁸⁶ Bu durumda devleti bir tüzel kişi şeklinde nitelerken gerçek kişilerle kıyas ederek tüzel kişiliğin birden çok gövdeye baş olabileceğini belirterek baş ve gövde metaforunu tüzel kişiler ve gerçek kişiler minvalinde hukuka taşımaktadır.⁶⁸⁷ Devlete dair yaklaşımları akabinde *Savaş ve Barış Hukuku*'na baktığımızda devlet ile egemenliğin özel taşıyıcısı olarak Kral'ın ayrıştırıldığını, halkın uhdesinde bulunan ortak egemenlik⁶⁸⁸ üzerinden rejim değişiklikleri ve Kral değişiklikleri olsa dahi baş olan Kral'ı da ihtiva eden ve insanlardan meydana gelen gövde olarak devletin süreceğini belirttiği birden çok açıklama ile karşılaşırız.⁶⁸⁹ Grotius'ta gövde, Platon ve Aristoteles'te görülen organik

⁶⁸⁴ Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, Çev.: Prof. Seha L. Meray, Say Yay., 1.Baskı, İstanbul 2011, s.47. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.94.

⁶⁸⁵ Torun, *Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi*, s.47.

⁶⁸⁶ Skinner, *Devletler ve Yurttaşlar*, s.98. Torun, *Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi*, s.47.

⁶⁸⁷ Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, s.48. Torun, *Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi*, s.107, 108. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.94.

⁶⁸⁸ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.554.

⁶⁸⁹ Burada Roma'da rejim değişiklikleri olsa da Roma halkının sürekliliğini örnek göstermektedir. Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, s.118, 273. Ancak insanlar devletin uyruğu olarak nitelendirilse de halkın devletle, devletin ise Kral ile eş anlamda kullanıldığı bir karmaşa da da eserde yer yer görülse de egemen gücün gerçek sahibinden asıl sahibi olarak Kral'ı değil meşru sahibi olarak Kral'ı anlamak gerekmektedir. Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, s.66, 67, 68. Devletin soyutlanması bakımından “devlet yetkisi” ifade kullanılmaktadır. Örneğin isyan eden uyruklar ile yapılacak bir anlaşmada egemenliğin özel taşıyıcısı olarak Kral ya da heyetin adına ant içilmesinin yeterli olmadığını devlet adına içilen bir andın gerekliliğini ifade ederken kamu adına verilecek bir sözün ise devlet gücünü elinde tutanlar tarafından verileceğini belirterek Kral'a ya da heyete özgülenmemiş bir güç olduğunu vurgular. Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, s.97, 325. Devlet hazinesi ve uyruk olarak insanların ait olduğu yer olarak devlet ifadeleri için Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, s.108, 112, 135, 236. Bu anlamda devlet dış ilişkileri bakımından ele alınırken eser boyunca bir birliği ifade eden tüzel mantığını korur. Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, s.191-194, 229, 243, 265, 272, 314.

bir bütün olarak organizmacı devlete⁶⁹⁰ tekabül etmeksizin birden çok gövdeden mürekkep soyut ve bütün bir gövde olarak tüzel kişiliktir.⁶⁹¹ Grotius'un gövdeyi organizma yerine tüzel bir kişilik şeklinde tasavvur etmesinde Hobbes'un yapay bir kişi olarak devletine de hakim olan 17.yy'daki mülkiyet ilişkileri etkilidir.⁶⁹² Hali ile korporatif bir varlık olarak şirketlerin tüzel kişiliği dikkate alınmıştır.⁶⁹³ Ancak Grotius'un tüzel kişisi olarak devlet yalnızca hukuki bir kurgudan beslenmez. Grotius'ta devlet bir benzerini Althusius'ta da gördüğümüz Aristotelesci yaklaşımla aynı zamanda doğal hukukun bir zorunluluğu olarak da gerçeklik taşıyarak yalnızca sözleşme teorisinin iradi kurgusallığını ihtiva etmez.⁶⁹⁴ Bu bağlamda Kral'ın yetkisi anlamında taç metaforunun da kullanıldığı eserde taç bir tür tüzel kişi şeklinde telakki edilirken⁶⁹⁵ Kral'ın ölümü ile birlikte tacın yetkilerine sahip olacak ardılı kişinin tahta geçmeye ilişkin hakkı ölmüş olan Kral'dan değil halktan alacağını ifade eder.⁶⁹⁶ Siyasi ve hukuki kavrayışı yansıtan “Kral ölmez” yahut “Kral öldü yaşasın Kral” mottolarında da soyut devlet düşüncesi ve kişiliği bakımından Kraliyet taç sembolü üzerinden temsil edilir.⁶⁹⁷ Bu noktada iki beden kavramlaştırması üzerinden süreklilik kazanan soyut kral olarak siyasi bedendir. Devleti ayrıştırıldığı Kral'ın kamusal ve özel işlerini iki ayrı konu olarak tartışırken Kral'ın özel sözleşmelerinde kamusal bir yetkisi olmadığını belirterek bu mantığı korur.⁶⁹⁸ Devleti yurttaşlardan örülü bir gövde olarak tasavvur etmektedir.⁶⁹⁹

Gövde metaforunu verdikten sonra yeniden Hobbes'a dönecek olursak Hobbes'ta egemen tek kişi, sözleşmeyi gerçekleştiren kişilerden mürekkep ve kişiler

⁶⁹⁰ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.145, 146.

⁶⁹¹ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.95.

⁶⁹² Ibid. Hobbes'tan kişilik yaklaşımından hareketle şirketlerin tüzel kişiliği ve devletin kişiliği arasında bir tartışma için bkz. Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.132-148, 159-161.

⁶⁹³ Ağaoğulları, a.g.e., s.96.

⁶⁹⁴ Ibid.

⁶⁹⁵ Kral'ın (King) kişiliğinde Taç (Crown) bütünlüğü temsil etmektedir. Ayrıca bkz. Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s.119.

⁶⁹⁶ Torun, *Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi*, s.133.

⁶⁹⁷ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.471.

⁶⁹⁸ Torun, a.g.e., s.136, 137.

⁶⁹⁹ Ibid., s.117.

üstü bir birliği ifade etmektedir.⁷⁰⁰ Burada devletin kişiler üstülüğü hem sözleşmenin taraflarının ölmeleri bakımından zamansaldır hem de devletin mutlak iktidarının betimler. Bu noktada gövdenin seküler bir siyasi bütün olarak devlete özgülenmesini Grotius'tan verdikten sonra üçüncü bir eşik Suárez'in sözleşme teorisidir. Tıpkı Althusius ve Grotius gibi Aristotelesçi toplumsal hayvan olarak insanı ele alan Suárez'de insanların oluşturduğu küme olarak aile Althusius'taki gibi doğal bir zorunluluk ifade etmektedir.⁷⁰¹ Ancak insanın toplumsal ihtiyaçları daha büyük bir siyasi bütünü gerektirmektedir. Hükmedici güç olarak *Potestas dominativa* aile içinde baba iktidarını belirtirken siyasi bütünde kamusal nitelikteki yargılayıcı güç olarak *Potestas jurisdiction* ortaya çıkar.⁷⁰² Bu noktada modern devlet düşüncesinin öncül isimlerinden biri olan Fransisco Suárez'in sözleşme teorisi perspektifinden ortaklık kurduğu toplumu mistik bir siyasi beden (*corpus politicum mysticum*) şeklinde vasıflandırması ile Leviathan'daki kişilik kurgusu arasındaki illiyeti tespit etmek önemlidir. Sözleşme teorisinden hareketle teşekkül eden iktidarın meşruiyetini halk üzerinden sağlayarak laik çerçeveyi tamamlayan Suárez ulus devlet için kritik bir eşiği aşmış olacak Hobbes ise bu bağı tamamen kesmiş olacaktır.⁷⁰³ İlaveten Suárez'in bu fikirleri Hobbes'ta bedene tekabül eden *corpus* kavramı ile ilişkilidir. Hobbes insan tekinde doğal ve siyasi bedenleri birbirinden ayırarak insanı hem doğal bir bedene hem de mevcut bir siyasi yapıdan hareketle siyasi bedeninin bir parçasıdır. Hali ile insan topluluğu üzerinden devletin birliği ve bütünlüğü de Hobbes'ta çözülmektedir. Siyasi beden olarak devletin (*commonwealth*) varlık sebebi hali ile biyolojik ve fiziki anlamda kapasitesi belli ölümlü ve öldürülebilir doğal bedenlerin eşitliğinin bulunduğu ortamın

⁷⁰⁰ Copleston, *Copleston Felsefe Tarihi: Hobbes-Locke*, s.46. Spinoza'da yapay bireyler bireyi olarak devlet düşüncesi ile mukayeseli okuması için bkz. Etienne Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Çev.: Sanem Soyarslan, Otonom Yay., 3.Basım, İstanbul 2016, s.84-86. Ayrıca bkz. Charles Ramound, *Spinoza Sözlüğü*, Çev.: Bilgesu Şişman, 1..Basım, İstanbul 2014, s.21.

⁷⁰¹ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.140.

⁷⁰² Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.140.

⁷⁰³ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.16-18, 90.

gereksinimidir.⁷⁰⁴ Bu yönüyle Suárez'in Hobbes'un ve Rousseau'nun bir kişi şeklinde kurgulanan ulus egemenliği teorisinin öncüsü olduğu ifade edilir.⁷⁰⁵ Zira Suárez, sözleşme teorisinin mimarı olarak doğal siyasi iktidara modern bir açılım olarak insan iradesinden kaynaklanan bir kurguyu eklemiştir.⁷⁰⁶ Suárez'in teorisinde siyasi iktidar her ne kadar Tanrı'dan kaynaklansa da “...siyasi iktidarın temsili ve kullanımı aşamalarında, insan iradesi kavramı...”⁷⁰⁷ siyasal olanın kuruluşunda seküler anlamda asıl kırılmayı meydana getirmiştir.⁷⁰⁸ Böylelikle Suárez'e göre Kilise'nin mistik bedeni ile devletin siyasi bedeni, daha genel bir ifade ile Kilise ve devlet ayrıştırılmıştır.⁷⁰⁹ Her ne kadar siyasi iktidar ilkesi Tanrı kaynaklı olsa dahi insanlar bir toprak ve halk üzerinden oluşturdukları siyasi varlığı kurumları ile de belirleyeceklerdir.⁷¹⁰ Zira Tanrı'nın iktidarı ancak siyasi bir topluluğu, iktidar kendilerine verilmeden evvel kurabilen topluluklarda doğarak yöneticiye halk tarafından devredilebilecektir.⁷¹¹ Hali ile burada sözleşme teorisinin temel prensibi olarak Tanrı tarafından halka verilen yetki ile meydana gelen bir siyasi – sosyal bütün olarak devletin kuruluşudur.⁷¹² Suárez'de siyasi topluluğun birleşmesi iradeye bağlı olarak oluşan “...sosyal bütün, kişisel amaçları aşan ortak bir amaca ve yarara yöneliktir.”⁷¹³ Nitekim Suárez bu sosyal bütün için *corpus politicum mysticum* (mistik siyasi beden) ismini verir.⁷¹⁴ Akal, mistik bedenin siyasi düzlemde Suárez'de kullanımı için dini anlamından bağımsız hukuki bir

⁷⁰⁴ Agamben, *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, s.150, 151.

⁷⁰⁵ Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, s.252. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.281, 282. Ayrıca bkz. Okandan, “Devlet İktidarının Menşei ve Sahibi Hakkında İleri Sürülen Doktrinler”, s.573. Ayrıca bkz. Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.88.

⁷⁰⁶ Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, s.252. Bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.141, 151. Ayrıca bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.516.

⁷⁰⁷ Akal, a.g.e., s.252.

⁷⁰⁸ Akal temelden değişen Suárezci hukuk düşüncesini şöyle ifade eder: “Geleneksel düşüncede, hukuk, aşkın bir iradenin emri olarak koyulan yasa içinde ele alınırken, yeni düşüncede hukuk, insani ya da pozitif ya da görece özelliğiyle, sözkonusu tabii yasanın belirleyiciliğinden giderek koparak, bağımsızlaşmaktadır.” Ibid., s.253.

⁷⁰⁹ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.89.

⁷¹⁰ Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, s.253.

⁷¹¹ Ibid., s.253, 255.

⁷¹² Ibid., s.255. Bu anlamda Aquinumlu Thomas'ın iktidarın Tanrı'dan halk vasıtası ile geldiği görüşü tekrar edilmektedir. Bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.142. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.515, 516.

⁷¹³ Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, s.254.

⁷¹⁴ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.76.

süjeyi anlatarak laisize olmuş tespitinde bulunur.⁷¹⁵ Bu anlamda insanı soyut bir bütünün parçası içinde düşünmenin ifadesi olarak *Universitas* yerine *Universitas* yapısını karşılayan beden, Suárez'de bedenin üyelerinden hareketle kurulan sözleşme teorisi içinde düşünülerek dünyevi iktidarın bir başka ifade ile tek ve bütün bir devletin mistik siyasi beden olarak yeni çerperini oluşturmuş olmaktadır.⁷¹⁶ Bu noktada Hobbes'ta başta verdiğimiz siyasi beden kullanımının öncüsü mahiyetinde mistik kavramını yalnızca gerçek – fiziki bedenin zıddına insan bedeni ile bir kurgu olarak verilen siyasi bedeni vurgulamak için kullanır.⁷¹⁷ Bu bakımdan her ne kadar Tanrı kaynaklı olsa da sözleşme teorisi minvalinde kurulan devletin, insan ürünü olan (*artefact*) yapaylığı kesin bir dönüm noktası olmuştur.⁷¹⁸ Hobbes'ta insan ürünü devletin ve aynı zamanda yapay kişiliğin bir taklit olarak Tanrı'yı izlemesi ile Papa IV. Innocentius'un tek bir bedendeki topluluğu belirten *universitas*'ı kurgusal bir kişilik olarak (*persona ficta*) nitelendirmesinin doğayı ve gerçeği taklit olarak yorumlanması⁷¹⁹ ile de irtibatlandırılabilir. Devlet iktidarının belirmesi bakımından Suárez modern devletin kişiliği bakımından referans alınacak temel yaklaşım olarak *corpus mysticum* (mistik beden) ya da *persona ficta* (yapay kişi) şeklinde siyasi topluluğu kurgulamış olur. Hali ile *universitas*'ın korporatif yapısının yerini sözleşme teorisi ile *societas* alacaktır.⁷²⁰ Meydana gelen devlet olarak *corpus politicum mysticum* benzer bir açıklamayı yapacağımız modern ulus devletin tüzel kişiliğine öncül nitelikte ortak amaç ve çıkara yönelik kurulan toplumsal bütünü ifade etmektedir.⁷²¹ *Persona ficta* (yapay kişilik) ise sözleşme ile devletin kazandığı siyasi ve ahlaki kişiliktir.⁷²² Akal, Bodin'de egemenlik düşüncesinin Suárezci sözleşme teorisi ile sosyal zeminini bulmuş olduğunu

⁷¹⁵ Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, s.254.

⁷¹⁶ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.81, 82. Ayrıca bkz. Okandan, Umumi Amme Hukuku, s.73.

⁷¹⁷ Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, s.254.

⁷¹⁸ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.86, 87, 92.

⁷¹⁹ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.402, 403.

⁷²⁰ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.87.

⁷²¹ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.142.

⁷²² Ibid. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.425, 426.

ifade ederek yetkinin Kral'a devrinin devlet çıkarının gözetilmesi karşılığında siyasi bütünün tamamına karşı sorumlu tutularak ve Adem'in ilk Kral olduğu medeni hak olarak baba krallığın Tanrı tarafından verilmediğini bilakis egemenliğin rıza ortak bir iradeye bağlılıkla tüm insanlara ait olan egemenliğin devredildiğini ifade ederek topluma üstün bir Kral'dan çok meydana getirilen egemen gücün kullanıcısı olarak konumlandırılmışlardır.⁷²³ Meydana getirilen siyasi bütün üyeleri değişse de artıp azalsa da sürekliliğini koruyan mistik siyasi beden olarak devlet "...egemen gücü, kralların da toplumun da ötesine taşır."⁷²⁴ Sonuç olarak Hobbes üzerinden işlediğimiz modern ulus devlette tüzel kişilik olarak süreklilik sahibi siyasi iktidar devleti gerçek kişilerden ayırt etmeye dönük hâkim kaygı üzerinden siyasi bedeni bir kurgusal kişilik olarak ifade eden Suárez'ın mirası, kurgusal kişi ile gerçek kişi arasındaki ayrımın miladı kabul edilen Hobbes'ta karşımıza çıkmaktadır.⁷²⁵

Devletin tek ve kolektif bir kişi olarak⁷²⁶ kuruluşunda insanların tek bir amaç dâhilinde birleşmesi yeterli değildir.⁷²⁷ Bir birliğin (*union*) meydana gelebilmesi, barışın sağlanması ve sürekli bir güven ortamının tesisi için insanların tek bir iradeye (*una voluntas*) sahip olmaları gerekmektedir.⁷²⁸ Birlik insanların bir amaç etrafında ortak çıkar için tek bir irade ile bir kişiye ya da bir heyeti (*coetuss*) ifade eden meclisin iradesine razı olması ve yükümlülük altına girmeleri ile gerçekleşir.⁷²⁹ Hobbes bu şekilde teşekkül eden birliğe *De Cive*'de tüzel kişiliğe sahip (*civil person, persona*

⁷²³ Bu bağlamda Akal, irade ile tevdi edilen gücü kullanan Kral'ların sorumluluğu bakımından çağdaş bir kavram olarak devletin sorumluluğunun da doğduğunu ancak bu sorumluluğun Kral'ın gidip kurumun kalacağı bir sınırlılıkta olduğunu belirtir. Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, s.256, 257. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.143. Akbay, *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, 1.Cilt, s.22, 23.

⁷²⁴ Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, s.256. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.144.

⁷²⁵ Akal, Hobbes'ta "*a feined or atificial person*" olarak karşımıza çıkan kurgusal- yapay kişiliğin Suárez'in mirası olduğunu düşünmektedir. İlaveten sözleşme teorisinde insan iradesindeki bağımsızlaşmanın Hobbes'u da aşarak Rousseau için de belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, s.282, 283. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.151, 153.

⁷²⁶ Hobbes, *De Cive: Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, s.87. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.77, 78.

⁷²⁷ Hobbes, *De Cive: Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, s.83.

⁷²⁸ Ibid., Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.95.

⁷²⁹ Hobbes, *De Cive: Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, s.83.

civils) bir devlet (*civitas*) nitelendirmesinde bulunur.⁷³⁰ Hobbes'a göre devlet hali ile tek bir kişi olarak anlaşılmalı ve devlet kişiliği haklara ve mülkiyete sahip şekilde meydana geldiği insanlardan farklılaştırılmalıdır.⁷³¹ Bu yapay kişi insanları korku altında tutarak eylemlerinin ortak bir çıkara dönük olmasını temin edecektir.⁷³² Bu durumda devlet insan topluluğuna ve bireylerden herhangi birine indirgenmeksizin, iradesi tek bir irade olarak hepsini karşılayacak şekilde sözleşme ile kurulan, ortak barış ve güvenlik esaslı tek bir kişidir.⁷³³ Hobbes'ta devlet doğrudan bir tüzel kişi⁷³⁴ şeklinde böylelikle kurulmuş olur. Hobbes'ta bu şekilde kurulan devlet *siyasi* ve tasarıma dayalı kuruluş yolu ile (*institutivium*) devlettir.⁷³⁵ Zira insanlar kendi aralarında *summum imperium* şeklinde ifade edilen egemen güce sahip bir kişiyi ya da heyete sözleşme dâhilinde rıza göstermektedirler.⁷³⁶ Hobbes, her devletin bir tüzel kişiliği olsa dahi her tüzel kişiliğin bir devlet olmadığını belirtirken tüzel kişiliği temelde tek bir amaç etrafında insan iradesindeki birleşmede arar.⁷³⁷ Ölümsüz ve egemenliğin hakiki sahibi olan Tanrı'ya ilaveten onun altında ölümlü egemen olarak *Leviathan* bu şekilde meydana getirilmiş olur.⁷³⁸ *Commonwealth* kavramı ile verdiği yapay kişi olarak devlet⁷³⁹, kılıç gölgesi altındaki cezai caydırıcılık bakımından yükümlülüklerini ifa edecekleri kurucu sözleşmenin amacı birbirlerine ve dışardan gelecek saldırılara karşı birey güvenliğinin sağlanması ve doğa durumundaki savaş halinden kurtulmaktır.⁷⁴⁰ Bu durum ancak insanların kudret ve güçlerini tek bir kişiye ya da heyete rızaları ile vermeleri şartı ile

⁷³⁰ Ibid.

⁷³¹ Ibid., s.84.

⁷³² Hobbes, *Leviathan*, s.136.

⁷³³ Hobbes, *De Cive: Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, s.84.

⁷³⁴ Okandan, *Devletin Menşei*, s.86. Stephane Van Damme, *Hakikate Yelken Açmak: Aydınlanma Dönemi Felsefesinin Öteki Tarihi*, Çev.: Adem Beyaz, Yapı Kredi Yay., 1.Baskı, İstanbul 2018, s.166.

⁷³⁵ Sözleşme dışında devlet böyle bir tasarıma sahip olmaksızın korkulan bir kişiye boyun eğmekle oluşur. Bu tip devletlerin kaynağı dğal güç olup *Paternal* ya da *despotik* devletlerdir. Hobbes, *De Cive: Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, s.85. Hobbes, *Leviathan*, s.155-159.

⁷³⁶ Hobbes, *De Cive: Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, s.85.

⁷³⁷ *Societas* olarak şirketleri örnek göstererek her tüzel kişiliğin devlet olmadığını belirtir. Bkz. Hobbes, *De Cive: Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, s.84.

⁷³⁸ Skinner, *Hobbes ve Cumhuriyetçi Özgürlük*, s.191. Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.88.

⁷³⁹ Hobbes, *Leviathan*, London 1985, s.223.

⁷⁴⁰ Hobbes, *Leviathan*, s.133, 136.

gerçekleşecektir.⁷⁴¹ Bu yapay kişilik olarak devlet ortak bir biçimde gücün devredildiği bir kişi ya da heyetin varlığında devredenlerin kişiliğini taşıyacaktır.⁷⁴² Böylelikle herkes bir ve aynı kişide birleşir.⁷⁴³ Hobbes, *ölümsüz tanrı* altında ejderha ya da *ölümlü tanrı*'da üstün egemen güç toplanmakta ve bu kişi devletin özünü ifade etmektedir.⁷⁴⁴ Egemenlik kudretine sahip olan egemen bu kişiliği taşıyan kişi iken sözleşmenin tarafı olarak bu gücü meydana getiren bireyler ise uyruk olarak ifade edilir.⁷⁴⁵ Bu bakımdan egemen olan Kral Hobbes'un *Leviathan*'ın 16.bölümde anlattığı doğal kişiliğinin dışında yaratım olarak meydana gelen devlette *persona*'dan hareketle maske metaforunun da izlenebileceği temsil ettiği uyrukların kişiliğini taşır.⁷⁴⁶ Hobbes'a göre bir Kilise'ye ya da hastanelere veyahut da çocuklara ya da delillere kendileri faaliyette bulunamadıkları fakat temsil edilebildikleri üzere yapay bir kişilik tanınabilir.⁷⁴⁷ Kurgusal, yapay kişiliğinin kullanımı Roma hukuk kaynaklı olarak 1243'de IV. Innocent'in korporatif yapay kişi olarak "*persona ficta*"yı kullanımını ile devlet teorisi bakımından bir milat teşkil etmektedir.⁷⁴⁸ Korporatif bünyedeki varlıkların yapay bir kişi olarak nitelendirilmesi⁷⁴⁹ Hobbes'ta korunur. Maitland "*n*" kadar insanı barındıran korporatif bir birliktelikteki birleşimin hukuk düzeni tarafından "*n+1*" şekilde kurgulandığını ifade eder.⁷⁵⁰ *Universitas* kavramı Kilise hukukçuları tarafından evrensel, bütün bir kilise düşüncesini karşılaması bakımından tüzel kişilik şeklinde

⁷⁴¹ Ibid.

⁷⁴² Ibid.

⁷⁴³ Ibid.

⁷⁴⁴ Ibid. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.208-210.

⁷⁴⁵ Hobbes, *Leviathan*, s.136.

⁷⁴⁶ Egemenin *Kral-halk (rex est populus)*keyfiyetine sahip olması bakımından uyruklar da bu bu siyasi bedenin birer üyesi olarak egemen ile özdeşleşirken doğal kişilikleri ile kendilerini temsil ederler. Bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.220, 221. Ayrıca bkz. Bkz. Runciman, *Pluralism and The Personality of The State*, s.10, 11.

⁷⁴⁷ Runciman, *Pluralism and The Personality of The State*, s.7,8. Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.127.

⁷⁴⁸ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.470, 471. Neocleous, a.g.e., s.159.

⁷⁴⁹ Maitland, *State, Trust and Corporation*, s.9.

⁷⁵⁰ Ibid., s.69.

kullanılmıştır.⁷⁵¹ Nitekim beden (*corpus*) kavramı da *Universitas*'ın yapısını ifade ederek modern düşünceye taşınacaktır.⁷⁵² Beden ve sözleşme teorileri üzerinden gündeme gelecek olan aslında bir Roma hukuku kavramı olarak ortaklık halinde birliği ifade eden *soceitas* kavramlarının özü ve temeli *universitas* kavramı karşıladığı bir bütünün soyut varlığını izahlandırması modern devletin soyut doğasının kavranması için de bir kalkış noktası olacaktır.⁷⁵³ IV. Innocent, kavramı birden çok kişiden meydana gelen bedensiz tek bir kurgusal yahut temsili kişilik (*persona ficta* - *persona representata*) şeklinde *universitas* ya da korporatif beden şeklinde ifade eder.⁷⁵⁴ Hali ile *persona ficta* kendini teşkil eden doğal-gerçek kişilerden ayrı kurgusal bir hak süjesi olarak doğmuş olmaktadır.⁷⁵⁵ Bu bakımdan insan da Ortaçağ'da bu yapının bir parçası olarak düşünülür.⁷⁵⁶ Hali ile *universitas* gerçek bir bedene sahip olmaksızın bir topluluğun ya da siyasi bir bütünün soyutluğunu düşünme imkânı bakımından modern devlete ilişkin kavramların öncülüdür.⁷⁵⁷ Leviathan'da devlet mutlak bir otoritenin hamisi olarak bireylerin iradi olarak itaat ettikleri korporatif bir beden tipinde birleşerek kişi olarak doğmuş olur.⁷⁵⁸ Ölümlü Tanrı olarak her bir insanın iradesini taşıyan ve temsil eden egemen kurgu ile meydana getirilmiş olur.⁷⁵⁹ Ölümlü tanrı aynı zamanda bir yığın insandan meydana gelerek bütünleşmiş siyasi bedeni ifade etmektedir.⁷⁶⁰ Hobbes'ta Kral'ın Tanrı'ya izafe edilmesi dönemin gerçekliği bakımından I.James'in

⁷⁵¹ Runciman, a.g.e., s.14. Ayrıca bkz. Neocleous, a.g.e., s.148, 149. Ayrıca bkz. Dumont, "Bireycilik Üzerine Denemeler: Doğu. XII. Yüzyıldan Başlayarak Siyaset Kategorisi ve Devlet", s.143. Ayrıca bkz. Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.79, 80.

⁷⁵² Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.80.

⁷⁵³ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.81.

⁷⁵⁴ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.401-403. John Dewey, *The Historic Background Of Corporate Legal Personality*, Yale Law Journal, Vol. XXXV, No.6, 1926, s.663, 668. Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.149, 151.

⁷⁵⁵ Neocleous, a.g.e., s.149.

⁷⁵⁶ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.50

⁷⁵⁷ Ibid., s.80.

⁷⁵⁸ Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.109. Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.150.

⁷⁵⁹ Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.74. "Fani Tanrı" ifadesi için bkz. Douzinas, *İnsan Haklarının Sonu*, s.91. Ayrıca bkz. Hardt, *İmparatorluk*, s.102. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.158. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.448. Güriz, "Hobbes, Şahsiyeti ve Siyasi Fikirler", s.307.

⁷⁶⁰ Ağaoğulları, "Halk Ya Da Ulus Egemenliğinin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce", s.138.

kendi hakkındaki yargılarını tekrarlayan bir içerik de taşımaktadır.⁷⁶¹ Martinich, Hobbes'un hitap ettiği kitle bakımından Tanrı'nın ol demesi var olan insan ile insanın ol demesi ile oluşan iktidar arasındaki ilişkinin yadırganmaması bakımından Tanrısal bir Kral tasvirinin doğal karşılanacağını ifade eder.⁷⁶² Ölümlü tanrının doğduğu devlet biçimi ise mutlakiyeti ifade eder. Hobbes'ta Aristoteles'in iyi yönetimler olarak sunduğu Monarşi, aristokrasi ve demokrasi meşru kabul edilse de Hobbes egemen gücün tek bir kişide bulunduğu Monarşi savunusunda nettir.⁷⁶³ Ancak bu halin mutlak monarşi üzerinden anlamlandırılması anlamsızdır. Zira mutlakiyetçi devletlerin tanrısal iktidarı yerine halka dayanan kurgusal bir kişiliği tesis ettiği ve zaten monarşi, aristokrasi ve demokrasi mukayesesinde egemenliğin kuvvetini özdeş konumlandırması bu tespiti anlamsız kılmaktadır.⁷⁶⁴ Hobbes, esas kaygısı iç savaşın önlenmesi olan monarşi savunusunda paternal Kral olarak Âdem'i ve Tanrı'nın dünyayı yöneten tek güç olması gibi örnekleri söylem üstünlüğünü sağlamak bakımından göstermiştir.⁷⁶⁵ Hobbes'ta mutlakiyet Kral'ın üstün bir emretme gücüne ve toplumsal hayatın tamamını denetleme hakkına dayanır.⁷⁶⁶ Bir anlamda devlet kudreti şeklinde tabir ettiğimiz hakların tamamı mutlak bir şekilde Kral'ın elinde iken yasa da mutlak iktidarın uhdesindedir.⁷⁶⁷ Bu anlamda Hobbes'taki yasanın da üzerinde konumlandırılan Kral imajı Kral'ın asla yanlış yapmayacağı ya da zaten yanlış olanı yapmayacağı şeklindeki İngiltere'nin dönem içindeki anayasal kabullerinin muadilidir.⁷⁶⁸ Bireylerin ortak itaatine dayandığı üzere ölümlü, kendisine devredilen gücün mutlaklığı, bölünmezliği

⁷⁶¹ Martinich, *Hobbes*, s.205, 261, 262. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.166.

⁷⁶² Martinich, a.g.e., s.261.

⁷⁶³ Hobbes, *Leviathan*, s.145-154. Hobbes, *De Cive: Yurttaşlığın Felsefî Temelleri*, s.16, 107-119, 150-169. Martinich, *Hobbes*, s.182.

⁷⁶⁴ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.227.

⁷⁶⁵ Hobbes, *Leviathan*, s.159-162. Martinich, a.g.e., s.182, 183.

⁷⁶⁶ Martinich, a.g.e., s.174.

⁷⁶⁷ Ibid., s.75.

⁷⁶⁸ Bu anlamda Kral'ın parlamentoyu feshetme hakkı da mevcuttur. Hobbes, Romalıların Kral'a kayıtsızlığı ve bazı itibar sahibi insanların halk içinde asilik göstermelerinde örtülü şekilde parlamenter eleştirisi yapmaktadır. Martinich, a.g.e., s.175, 205.

ve sürekliliği bakımından ise tanrısaldır.⁷⁶⁹ Hobbes'un Kral'ın iki bedenine ilişkin yaklaşımı, Kral Charles'ı öldürenlere ilişkin tartışma içerisinde tespit edilebilir. Hobbes, Charles'ın gerçek kişiliği ile İngiltere Kral'ı olmak bakımından yapay kişiliğini ayırt etse de gerçek kişiliğe kast etmenin esasında ikinci yapay kişiliğe, siyasi bedene tekabül ettiği kanaatindedir.⁷⁷⁰ Ölümsüz tanrı ise kadim bir kabulden hareketle gökte tasavvur edilen Tanrı'dır.⁷⁷¹ Egemen Ölümlü Tanrı, kurgusal ve korporatif birliktelik olarak *Commonwealth*'te çoklukta birliği temsil ederek barış ve güvenliğin sağlayıcısı bir kişidir.⁷⁷² Halk ise bu egemen kişilik içinde erimiştir.⁷⁷³ Böylelikle tek bir kişi olarak devlet kendi içinde net bir bütünlüğe ve birliğe sahip olur.⁷⁷⁴ Hali ile halka devletten bağımsız bir toplumsal beden olarak bakılması mümkün değildir.⁷⁷⁵ Burada bir noktanın aydınlatılması gerekir. O da tek ve bir olan egemen, çokluğun ya da çoğunluğun bir kişiyi oluşturması değil tek bir kişiye haklarını tevdi ederek meydana getirmesi⁷⁷⁶ olarak çokluğun kişiliğidir.⁷⁷⁷ Ancak egemenin kurulması hakkındaki bu yaklaşım kalabalıkların Kral'ın kişiliğinde halk olgunluğuna geçilmesi ve kalabalığın çıplak tarafı

⁷⁶⁹ Tanenbaum, *Siyasi Düşünce Tarihi*, s. 210. Bıçak, *Devlet Felsefesi*, s.136.

⁷⁷⁰ Martinich, a.g.e., s.175, 176.

⁷⁷¹ Bıçak, *Evren Tasavvuru: Kendini Bilmek Ya Da Evreni Kurmak*, s.64, 65. Ortaçağ düşüncesinde Tanrı'nın irade sahibi bir kişi olarak tasavvuru edilmesi ile Hobbes'ta Ölümsüz tanrı olarak Kral'ın her ne kadar bir topluluğun ben merkezinde toplansa da tek bir kişi olarak kuruluşu arasındaki illiyet dikkate değer bir bağlamdır. İrade sahibi kişi olarak Tanrı için bkz. Cassier, *İnsan Üstüne Bir Deneme – Devlet Efsanesi*, s.287.

⁷⁷² Copleston, *Copleston Felsefe Tarihi: Hobbes-Locke*, s.47. Skinner, *Hobbes ve Cumhuriyetçi Özgürlük*, s.191. Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, "Thomas Hobbes", Michel Malherbe, s.376, 378. Hobbes, *Commonwealth*'in yaratılması için oybirliği gerekirken egemenliği kullancak kişinin seçiminde oyların çoğunluğu yeterlidir. Hali ile siyasi beden önce yaratılarak itaat edilendir. Bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.213. Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.101. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.443.

⁷⁷³ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.221. Saygılı, "Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çerçevesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış", s.195.

⁷⁷⁴ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.130.

⁷⁷⁵ Ibid., s.131.

⁷⁷⁶ Copleston, *Copleston Felsefe Tarihi: Hobbes-Locke*, s.47.

⁷⁷⁷ Skinner, *Hobbes ve Cumhuriyetçi Özgürlük*, s. 190. Hobbes'ta Leviathan'ın meydana gelmesi bakımından temsil ve yetki temel kavramlardır. Bu noktada kişileri ayırmaktadır. Doğal insan kendi edimlerini temsil ettiği üzere edimi bakımından amil ve fail iken yapay insan başkalarına ait olan edimi temsil ederek yalnızca faildir. Hali ile yapay bir kişilik olarak kurulan devlet gerçek sahibinin başkaları olduğu edimi temsil etmektedir. Doğal insanların çokluğuna karşı doğal insanları temsil eden tek bir insan olarak yapay kişilik kurulur. Hobbes çoklukta birliğin tek imkânı olarak yapay tek bir kişinin yaratılmasını görmektedir. İnsanlar egemen olan bu yapay kişiyi rızaları ile sözleşme altında meydana getirirler. Meşruiyeti de buraya dayanır. Bkz. Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.126-131. Ayrıca bkz. Zarakolu, *Thomas Hobbes'un Siyaset Felsefesi*, s.230-233.

ile tek bir kişiye dönüşümü realitesi açıktır.⁷⁷⁸ Hobbes'ta egemen yalnızca tanrısal olduğu kabul edilen doğa yasalarına tabidir.⁷⁷⁹ Hali ile modern egemenlik paradigmasının temeli olan “...aşkın bir politik aygıt...”⁷⁸⁰ olarak modern devletin zemini kurulmuş olunur. Modern ulus devletin kişiliğinde tartışacağımız devletin soyut bir kişi olarak doğuşunun da temeli Hobbes'ta devletin siyasi beden ya da yapay insan olarak yaratılmasıdır.⁷⁸¹ Platon ve Aristoteles'te devlet doğal canlı bir organizmadır. Aristoteles'te *Polis* canlı bir organizma olarak devleti ifade ederken siyasi bir hayvan olarak insan bedeni ile devletin bedeni arasında doğallık bakımından bir farklılık yoktur. Hobbes'ta Tanrı'nın insanı yaratması bir başka ifade ile doğal bir beden yaratması ile doğanın ürünü doğal beden ile siyasi beden olarak devlet ayrılır.⁷⁸² Descartes'ın hayvan bedenini makine olarak düşünmesi de insanın yapacağı taklit olarak Leviathan'ın hemen girişinde Hobbes'un yaratılmış yapay bir insan olarak devleti tasviri⁷⁸³ sonsuz güç sahibi aşkın bir “devlet-makine”⁷⁸⁴ olarak kurgulanmasında pay sahibidir. Böylelikle modern devletin Hobbes üzerinden Descartesçı akıl-beden düalizmi üzerinden devletin mutlak kontrolünün ideolojisi bu beden üzerinde hem etkinlik sağlar hem de hukuk üzerinden kurulur.⁷⁸⁵ Egemenlik de bu yapay kişi ancak bir organizma olarak doğal insandan çok daha güçlü organizmanın ruhudur.⁷⁸⁶ Gerçeklik belirten şeylerin cisimleşmesi⁷⁸⁷ gerektiği üzere bir bedene sahip olması gereken devletin siyasi bedeni

⁷⁷⁸ Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, “Cumhuriyet”, Simone Goyard - Farbe, s.267.

⁷⁷⁹ Gemalmaz, *Devlet, Birey ve Özgürlük*, s.210.

⁷⁸⁰ Hardt, *İmparatorluk*, s.102. Ayrıca bkz. Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.3.

⁷⁸¹ Devletin Hobbes'ta devletin insanlar tarafından kurgulanan tarafı Hobbes'un epistemolojisinde

⁷⁸² Bu anlamda Hobbes'ta devletin insanlar tarafından kurgulanan tarafı Hobbes'un epistemolojisinde geometri gibi kanıtlanabilirliği yönünden de ayrıca temellendirilmiştir. Bkz. Salihpaşaoğlu, “Mutlak Monarşi'ye Laik Savunma: Tevrat'ın Canavarı Leviathan”, s.827.

⁷⁸³ Hobbes, *Leviathan*, s.17,18.

⁷⁸⁴ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.39. Ayrıca bkz. Schmitt, *The Leviathan in the State Theory of Thomas Hobbes: Meaning and Failure of a Political Symbol*, s.32.

⁷⁸⁵ Saygılı, “Modern Devlet'in Beden İdeolojisi Üzerine Kısa Bir Deneme”, s.329.

⁷⁸⁶ Hobbes, *Thomas, Leviathan*, s.17. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.215. Ayrıca bkz. Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.39.

⁷⁸⁷ Martinich, *Hobbes*, s.143.

Tanrı'nın doğal bedeni yaratmasının bir taklidi olarak insanlar tarafından sözleşme ile yaratılan yapay bir bedendir.⁷⁸⁸

Devlet, Hobbes'ta yapay cisimlerin en karmaşığdır.⁷⁸⁹ Bu bakımdan devlet doğal bir yapı olmaktan çıkarak esasında Bodin'de *auctoritas*'ı bünyesine katması ile düşünülebilinen soyut bir gerçekliğe kavuşması; sözleşme, bir başka ifade ile insan aklının ve iradesinin tesis ettiği yapay bir cisim olarak kurulmuş olur. Kişiliğinin yapay bir kişilik olarak kabul edilmesinin temeli de burada yatar. Nitekim Tanrı sanatı olarak doğayı benzer bir taklit ile insan sanatı olarak devlet takip eder.⁷⁹⁰ Ancak bu sade bir taklidin ötesinde yeni bir biçimlerde bir yaratımı ifade etmektedir.⁷⁹¹ Somut bir örüntü üzerinden Leviathan'ın kapağında da görülen bu durum doğal beden olarak insanların siyasi bedeni meydana getirerek bu yapının birer üyesini ve bileşenini ifade ederler.⁷⁹² Modern egemenlik kavramının kurucusu olarak Hobbes, klasik egemenlik kavramı üzerinden anlattığımız Bodin'den devlet ile bireyler arasındaki egemenlik ilişkisinin sözleşme eli ile meşrulaştırılması bakımından ayrılırken birliktelik doğuran birey iradelerinin husule getirdiği genel iradeden modern cumhuriyetlerin egemenliğine giden Rousseau'cu devlete geçişi tamamlar.⁷⁹³ Rousseau ile bir başka benzerlik ise yaratım bakımından dünyadaki Tanrı olarak *Ölümlü Tanrı*'nın kurgusal niteliği ile sözleşme teorisindeki *Koruyucu Tanrı* devlet arasında olacaktır.⁷⁹⁴ Mutlak bir iktidar şeklinde kurgulanan egemen siyasal iktidar olarak devletin yapay bir kişilik ile insanlar tarafından yaratılması ve bu yapay kişiliğin kuruluş mantığı gereği ortak çıkarı gözetmesi modern ulus devletin soyut kişiliğine ilişkin temel argümanlarında ortaya

⁷⁸⁸ Hobbes, *Leviathan*, s.17, 18.

⁷⁸⁹ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.432.

⁷⁹⁰ Hobbes, *Leviathan*, s.17.

⁷⁹¹ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.153.

⁷⁹² Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.39.

⁷⁹³ Hardt, *İmparatorluk*, s.102, 103. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.227, 273, 274.

⁷⁹⁴ Neocleous, a.g.e., s.39.

konulduğunu göstermektedir.⁷⁹⁵ Hobbes, *Leviathan*'da mutlak monarşiler üzerinden kişiselleşmiş iktidar ile ilişkilendirilebilir ise de yapay bir kişi ya da siyasi beden olarak devletin kuruluşu kişiler üstü soyut bir devlet⁷⁹⁶ düşüncesinin doğuşu bakımından hatta Rousseau'da da tüzel kişi olarak bütünü karşılayan devletle *universitas* olarak devletin kavranması bakımından⁷⁹⁷ ortaklığı üzerinden modern devletin kişiliğinin temelini atmıştır.⁷⁹⁸ Bu durum devletin toplumsal beden olarak halk merkezli kavranması yeniliği aşikâr olsa da Antik ve Ortaçağ'dan miras olarak devletin organik bir bütün olarak⁷⁹⁹ ele alınmasının etkileri açıktır. Egemenliğin *auctoritas* ve *potestas* üzerinden seküler bir içerikle birleştirilerek siyasi bedenin modern devletteki ifadesi ile yapay kişilik kurumsallaşması Hobbes'un her ne kadar modern kamu hukuku bakımından geniş ve farklılaşan bir içerik taşısa dahi modern devletin bir gerçeği olarak devletin hukuki kişiliğinin miladını teşkil etmektedir. İlk sözleşme ile toplumun ikinci sözleşme ile yönetimin belirlenmesi ile esasında *Commonwealth* yapay bir kişi olarak kimsenin mülkiyetinde değildir.⁸⁰⁰ Devletin bir kişilik olarak kavranması devletin hukuki kişiliğinin teorik temelini aydınlatılması bakımından Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nde karşımıza çıkacak olan tüzel kişilik olarak devlet Hobbes'un *Leviathan*'ının mirası olarak modern devlet teorisinde bir sistem kazanmıştır. Her ne kadar mutlak monarşinin teorisi üzerinden okumak noktasında yaygın bir söylem mevcut ise de Hobbes, devletin Kral'dan ve taçtan bağımsız düşünülebilmesinin imkânını devletin kişilik üzerinden kavranması sebebi ile oluşturmuştur. Devletin kişiliği şeklindeki bir tamlamanın meydana gelmesi yapay bir kişi olarak devletin, hukuki kurgusu bakımından kişiliği ile aynı anlama gelmesinde saklıdır. Esasında

⁷⁹⁵ Bu anlamda devletin doğuşu ile birlikte yığından halka geçilmesi ile Kral ile temsil edilen halka tanınacak bir kişilik "...kral-devletten ulus-devlete ulaşılması demektir." Bkz. Ağaoğulları, a.g.e., s.279.

⁷⁹⁶ Neocleous, a.g.e., s.39, 140, 141.

⁷⁹⁷ Runciman, *Pluralism and The Personality of The State*, s.15.

⁷⁹⁸ Neocleous, a.g.e., s.124, 129.

⁷⁹⁹ Dumont, "Bireycilik Üzerine Denemeler: Doğuş. XII. Yüzyıldan Başlayarak Siyaset Kategorisi ve Devlet", *Devlet Kuramı*, s.153.

⁸⁰⁰ Runciman, a.g.e., s.12.

devletin kişiliği ile kast edilen doğrudan devletin kendisidir. Bu devlet bir yapay kişi olarak birden çok doğal bedenden mürekkep bir biçimde oluşan doğal bedenlerin birer üyesi olduğu siyasi beden olup egemenliğini, baş mevkiine baş beden metaforundan hareketle konumlandırarak doğal bir kişi üzerinde taşıyan ve böylelikle onu egemen olarak nitelendiren çokluğun birliği olarak kişiler üstü kişiliğini modern kamu hukukuna kazandırmıştır. Ancak bu noktada yapay kişiliğin *Ulus-devlet*'te kazanacağı işlevselliğin imkânını doğurması ve bir miladı temsil etmesi Hobbes'ta her ne kadar bireyler eli ile nispeten demokratik bir kuruluş niteliği arz eden ve Kral ile kurulan halkı içeren siyasi beden olarak devlet egemen Kral'ın halktan ayrılabilen ve egemenliğin tek sahibi olan doğal kişiliği ile Kral-devlettir.⁸⁰¹ Ancak devlet tüzel kişiliğindeki kendini meydana getiren insan topluluğundan ve yöneten öznelerin bütünü olarak hükümetten müstakil bir kişilik söz konusu değildir. Zira Hobbes'un *De Cive*'de *Rex est populus* şeklinde ifade ettiği Kral-halk⁸⁰², egemen ile halk arasındaki özdeşliği yansıtır.⁸⁰³ Sözleşme ile beraber devlet, organik ve doğal bir kökenden yerine insan aklına dayalı olarak kurulurken *Leviathan*'ın kapağında modern devletin anlamını ortaya koyan asa ve kılıcı taşıyan egemenin bedeni iki beden teorisini anımsatacak şekilde kendi sureti ile doğal bedeni ve insan yığını ile bütün bir varlık halinde görülen bedeni ile de tek bir kişilik olarak devleti ifade etmektedir.⁸⁰⁴ Aynı zamanda modern devletin laik iktidarı bakımından sözleşme teorisi omurgayı ifade etmektedir. Devletin tüzel kişiliğini tartışacağımız ulus-devletin buradaki monarşik kurgunun ifadesi olan Kral-devletten farklılığı tek bir varlık belirten birden çok insanın temsilcileri vasıtası ile kullanacağı egemenlik olup devletin kendisinde bir değişiklik olmayacaktır.⁸⁰⁵ Hobbes'ta devlet ve Kral arasındaki özdeşlik olarak ölümlü tanrı egemen ile devlet arasında kurulan ilişki⁸⁰⁶

⁸⁰¹ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.279.

⁸⁰² Giorgio Agamben, *The Omnibus Homo Sacer*, Stanford University Press, 2017, s.276.

⁸⁰³ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.448.

⁸⁰⁴ Ibid.

⁸⁰⁵ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.100, 102.

⁸⁰⁶ Salihpaşaoğlu, *"Mutlak Monarşi'ye Laik Savunma: Tevrat'ın Canavarı Leviathan"*, s.835.

daha geniş bir çözümlemeye ihtiyaç duymaktadır. Zira Kral'ın kişiliğinde halk niteliği kazanmış insan yığını ile egemen Kral arasındaki özdeşlik devletin tek bir kişi olarak bir bütünü temsil etmesi ile benzer bir özdeşliği devlet ve halk, temsilci Kral ile halk arasında mevcuttur.⁸⁰⁷ Ancak devletin soyut kişiliğinin ulus kavramı üzerinden devlet tüzel kişiliğine ilişkin siyasi ve hukuki imkânı teorik olarak doğurmak bakımından yapay kişiliği, soyut devlet düşüncesi için kurmuş olur.⁸⁰⁸ Nitekim bu yaklaşımının ismi ile müsemma olan sözleşme teorisi bakımından sağlaması tesis edilmiş tek bir sözleşmenin yapay kişi devlet olarak Leviathan'ı doğurmak bakımından tekrar edilmeyen hem esas hem de kalıcı varlığıdır.

⁸⁰⁷ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.447.

⁸⁰⁸ Jean-Pierre Brancourt, *“Estat'lardan Devlete Bir Sözcüğün Evrimi”*, Der: Cemal Bali Akal, Devlet Kuramı, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2018, s.190.

2. İKİ BEDEN: SİYASİ BEDEN, TOPLUMSAL BEDEN

2.1 Kral'ın Siyasi Bedeni

Kral-devlet kavramı 16.yy'da günümüz *ulus-devlet*'inin öncülü olan merkezi iktidarın Kral'ın kişiliğinde Ortaçağ'ın iktidar odakları olan Papalığa, Feodal senyörlere ve Roma-Cermen İmparatorluğu'na karşı egemen bir iktidar olarak devleti ifade eder. Ortaçağ'ın iktidar bakımından temel düalizmini işaret eden devlet ve kilise rekabeti⁸⁰⁹ devlet lehine sonlanmış bir anlamda da laik iktidar bakımından devlet teşekkül sürecine girmiştir. Egemen bir siyasi iktidar olarak *Kral-devlet*, *auctoritas* ve *potestas*'ın Kral'ın kişiliğinde devlette birleştirilmesi ile doğmuştur. Bu anlamda konumuz itibari ile *Kral-devlet*'in devlet biçimi olarak mutlak monarşinin en temel vasfı Kral'ın kişiliği ile mukayyet bir devlet varlığı olmasında yatmaktadır.⁸¹⁰ Devletin egemen iktidarı Kral'ın bedeninde somutlaşırken devlete ilişkin faaliyetler Kral'ın kişiliği adına gerçekleştirilmektedir. Devletin kişiselleştiği bu yapıda kralın siyasi bedeni ile devletin bütünlüğü ve sürekliliği sağlanmaya çalışılır. Bu objektif durum açıklayacağımız siyasi beden kavramı üzerinden nispeten müstakil bir devletin düşüncesinin varlığını yadsımamıza sebebiyet vermez. Kral'ın kişiliğinde temsil edilen devlete dair Kral'ın iki bedeni kabul edilir. Devletin beden üzerinden dahası Kral'a atfedilen iki bedenden siyasi beden şeklinde kavranması *Kral-devlet*'in doğuşundan Fransız devrimi ve ulus devletlerin modeli cumhuriyete kadar zayıflayarak geçerliliğini koruyacaktır.⁸¹¹ Bu bakımdan bir taraftan kişiselleşmiş bir iktidar olgusu üzerinden *Kral-devlet* incelenebileceği gibi bir diğer yandan da Ortaçağ'ın mirası olarak beden kavramlaştırması üzerinden Kral'ın siyasi bedeni şeklinde kavranır.

⁸⁰⁹ Frederick W., Maitland, “*Bir Tüzel Kişi Olarak Taht*”, Çev.: Ar. Gör. Ülker Yükselbaba, İ.Ü.H.F. Mecmuası, 2006, C:64, S:2, s.415.

⁸¹⁰ Saygılı, “*Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çeşitlenişinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış*”, s.195.

⁸¹¹ Saygılı, “*Modern Devlet'in Beden İdeolojisi Üzerine Kısa Bir Deneme*”, s.324.

Aristoteles'te canlı bir organizma olarak beden biçiminde kavranan Polis⁸¹² birey için zorunlu bir yaşam ilkesi olarak “...organik bir birliğe...”⁸¹³ tekabül eder. Zira Aristoteles'te devlet “...özgür adamların birliği...”⁸¹⁴ şeklinde görünür. Aristoteles'te devlete ilişkin beden halindeki organik yapı *Kralın İki Bedeni* teorisinde bir aşamayı belirtecek şekilde devletin beden (*corpus*) üzerinden kavranmasını inceleyecek olursak bu nitelendirmenin ilk örneğini Salisburyli John'da (1120-1180) buluruz. Teorinin kökenini ve temellendirilmesi için siyaset teolojisine hali ile Ortaçağ'a uzanmak gerekecektir.⁸¹⁵ Ortaçağ'ın hâkim teolojik referanslarından hareketle devlet anlayışını yansıtan Salisburyli dünyevi iktidar olarak devletin kaynağının kilise olduğunu düşünür.⁸¹⁶ *Prens'in Aynası* geleneği içinde de görülebilecek eseri *Policratus*'ta, Polis'i canlı bir organizma üzerinden doğal bir beden olarak kavrayan Aristoteles'in ve Kilise'nin mistik bedeni anlayışının etkisinde devleti bütün bir beden olarak kavranan *Respublica* şeklinde nitelendirir.⁸¹⁷ Devleti açıklayan organik teoride devlet insanın biyolojik gerçeklerine izafe edilerek açıklanmaktadır.⁸¹⁸ Baş ve beden metaforundan hareketle Kral bu organik bedende baş olarak kurgulanırken Kilise'de bu bedenin ruhuna tekabül etmektedir.⁸¹⁹ Böylelikle devlet ruh merkezinde hiyerarşik olarak

⁸¹² Polis, Eski Yunan'da insanı her yönden kuşatan siyasi yapıyı ifade etmektedir. Akbay, *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, s.71. Ayrıca bkz. Okandan, *Devletin Menşei*, s.14, 15.

⁸¹³ Ibid., s.51.

⁸¹⁴ Aristoteles, *Politika*, s.98.

⁸¹⁵ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.16.

⁸¹⁶ Recai Galip, Okandan, “Ortaçağ'da Devletin Teorik Tekâmülü”, İÜHFM, C:18, S:3-4, 1952, s. 628-633. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.206, 207. Ayrıca bkz. Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.134, 135.

⁸¹⁷ John of Salisbury, *Policraticus*, Edited and Translated: Cary J. Nederman, Cambridge University Press, Forth Edition, 2000 Cambridge, s.66. Kantorowicz, a.e.g, s.409.

⁸¹⁸ Neocleaus, siyasi beden metaforunun erken modern dönemin en temel analogilerinden biri olduğunu belirterek Tudor hukukçularından da geriye bizi götürür. Salisburyli John *Policraticus* 'unda cumhuriyette başın bedeni yönetmesi bakımından Kral'ı baş mevkiiye yerleştirir. Akabinde Christine de Pizan, Kral baş ve beden ilişkisinden hareketle başa yerleştirirken Şövalyeleri ve Soyluları devletin elleri ve kolları olarak düşünür. Diğer insanlar ise karın, bacak ve ayaklarda toplanırlar. Mark, Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, Çev.: Akın Sarı, NotaBene Yay., 2.Baskı, Ankara 2015, s.23. Kantorowicz, a.e.g, s.572, 573. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.252. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.206.

⁸¹⁹ Ağaoğulları, a.e.g, s.252.

kavranan siyasi bir bütün olarak görünür.⁸²⁰ Salisbury’de Kral, iki ayrı kişilik üzerinden kavranır. Bu kavrayış makam ile makamı temsil eden arasında Bodin’de seküler hüviyeti ile göreceğimiz anlayış ile de önemli bir dönümü işaret eder. Kral kamusal tarafı ile *persona publica* iken özel bir kişi olarak ise *privata voluntas*’ı ifade edecektir.⁸²¹ Kral’a yönelik bu yeni ikilik zaman kavramının mukayese standardı olacağı bir yaklaşım üzerinden süreklilik ve geçiciliği de temellendirecektir. Kral’a atfedilen iki doğanın tashihi, süreklilik arz eden zaman üstü kamusal kişilik ile Kral’ı, özel kişiliğin meskeni doğal bedeni ise zamana tabi geçici varlığını belirtmektedir.⁸²² Feodalizm kaynaklı toprak üzerindeki otoriteyi karşılayan toprak bütünlüğünü ifade eden mülk devletinin her yönden tesiri altında olduğu kişilik Kral’ın süreklilik sahibi kamusal kişiliği olur.⁸²³ Tacın 14. ve 15.yy’larda zaman karşısında yenilmeyen bir devlet sembolü olarak belirmesi ve Roma hukukundan ilhamla 12.yy’dan itibaren kişilik dışı bir mülkü ifade eden taç gibi sürekli, kraliyet mülkü olarak devlet hazinesi anlayışının yerleşmesinde kamusal kişilikten hareketle ortak fayda ölçüsünün de teşekkül etmesi birbirini izleyen gelişmelerdir.⁸²⁴ Kamusal ve özel ayırımından hareketle Roma Kilisesi’nin süreklilik sahibi hazinesi devlete aktararak hazine, Tanrı ve devlet uhdesinde bir tüzel kişilik olarak kurgulanmaya çalışılmıştır.⁸²⁵ Bu noktada Kilise hazinesi ile devlet hazinesi arasında eşit bir durum yaratma kaygısı hâkimdir.⁸²⁶ Süreç içerisinde Kral’a, Tanrı ve İsa üzerinden atfedilen zaman üstü varlık, Kilise kaynaklı siyasi bir teoloji üzerinden ziyade tıpkı Kilise’nin sürekliliği gibi Roma İmparatorluğu’nun ölümsüzlüğü düşüncesinden⁸²⁷ ilhamla beslenen ebedi bir Kral

⁸²⁰ Ibid, s.253. Ayrıca bkz. Saygılı, “Jean Bodin’in Egemenlik Anlayışı Çerçevesinde Kralın İki Beenî Kuramına Kısa Bir Bakış”, s.193.

⁸²¹ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.136, 137.

⁸²² Ibid, s.232.

⁸²³ Ibid, s.233.

⁸²⁴ Ibid, s.234-241, 253.

⁸²⁵ Ibid., s.241-245, 250-252.

⁸²⁶ Ibid., s.248.

⁸²⁷ Ibid., s.383-397.

düşüncesini doğruracaktır.⁸²⁸ Bugün toplumun yahut ulusun süreklilik sahibi olması düşüncesinin öncülü olarak Roma'da devletin sürekliliğinin Roma halkının sürekliliği üzerinden kavranması, halkın ölümsüzlüğü ile Tanrı'nın ölümsüzlüğü şeklinde iki sürekli varlığın Kral'da birleşmesi ile şekillenmiş olur.⁸²⁹ Böylelikle yeni Kral imajı Roma İmparatorluğu'nun sürekliliğini kendine mal ederek tüzel bir kişilik mantığı çerçevesinde seküler bir mistik beden olarak telakki edilecektir.⁸³⁰

Aristoteles'te toplum canlı bir organizma şeklinde nitelendirirken *Kralın İki Bedeni* teorsinde bu durum kökeni itibari ile İsa'nın fiziki ve mistik bedeni metaforları üzerinden bambaşka bir nitelik kazanacaktır. Hali ile insan gerçeğinden yola çıkarak devletin beden üzerinden anlamlandırıldığı görünmektedir. Devletin egemenliğinin korunması bakımından devletin siyasi niteliğinin bir bileşeni olarak insan tekine özgü gerçekler devletin en temel kavramları halini almıştır.⁸³¹ Aynı zamanda devletin beden olarak kavranması ve nitelendirilmesi İsa'nın ölümünden Ortaçağ'da Kilise'nin vasıflandırılmasına kadar uzun bir gelişim süreci akabinde gerçekleşmiştir.

Ortaçağda devlet düşüncesi adeta teolojinin yalnızca bir buududur.⁸³² *Kralın İki Bedeni* ise teorisi Hristiyan teolojisinin siyasi düzlemde devleti kavrayan hukuki bir verimidir.⁸³³ Devletin bir siyasi beden olarak kabul edilmesini ifade eden ve devlete ilişkin beden metaforunun olgunlaştığı *Kralın İki Bedeni* teorisinin temeli de bu ortak tarihçeyi detaylandırma ihtiyacını doğurur. *Kral-devlet*'in hukuki nitelendirilmesi *Kralın İki Bedeni Teorisi*'ne dayanır. Kral'a birisi devlete tekabül eden kurgusal siyasi beden atfedilirken bir de doğmakla kazandığı fiziki, gerçek beden atfedilir. Siyasi bedenin kökeninde ise Kilise'ye ait olan mistik beden kavramlaştırması bulunur.

⁸²⁸ Ibid., s.258, 259.

⁸²⁹ Ibid., s.258, 389.

⁸³⁰ Ibid., s.260.

⁸³¹ Neocleaus, akıl, beden, kişilik ve yurt kavramlarını kast etmektedir. Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.15.

⁸³² Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.510.

⁸³³ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.640.

Mistik beden teorisinin temeli için Papa 1.Gelasius'a (410-496)müracaat etmek gerekcektir. Ancak Gelasius'taki kavramlaştırma Hristiyanlığın kurucusu olarak da bilinen Paulus'a (M.Ö 10/12 - M.S.67)⁸³⁴ dayanmaktadır. Yüzeysel olarak beden kavramının bir insan topluluğunu ve toplumsal bir yapıyı anlatmasının tarihi dönüşüm silsilesi Paulus'ta *corpus Christi*'den Kilise'nin mistik bedeni olarak *corpus Ecclesia mysticum*'a geçerek Papa'nın mistik, siyasi beden oluşuna ve devletin mistik bedeni olarak yenilenmesi şeklinde görülür.⁸³⁵ Paulus, İsa'nın hilafına dünyevi iktidarın da kaynağını Tanrı'da kabul ederek iki dünyayı birleştirme saığını taşır. Kilise'yi (*corpus Christi*)bir beden şeklinde tasavvur eder.⁸³⁶ Kilise'nin Paulus'un yaşadığı dönem bakımından Roma İmparatorluğu'na baskın geleceği siyasi bir kavrayışa konu olmasından ziyade tek bir beden olarak kabul ettiği insan bütününe İsa'nın tekrar dirilmesine kadar dünyevi iktidar olan Roma'ya itaatini sağlamaktır. İktidarın Tanrı'dan kaynaklandığını savunan Paulus'ta devlete olan itaatin temelinde Tanrı'ya karşı itaat mevcuttur.⁸³⁷ Paulus: “ *Tüm iktidar Tanrı'dan gelir.* ” (*Omnis potestas a Deo*) diyerek Kral'ın kılıcının gücünün menşeyini Tanrı'da arar.⁸³⁸ Hristiyanlara maiyetinde bulundukları dünyevi iktidara itaati tavsiye etmiştir.⁸³⁹ Böylelikle bir anlamda Roma'nın Hristiyanlara karşı harekete geçmesine engel olmayı amaçlasa da *ilk günah* teorisinden hareketle insanların bir otorite altında bulunması gerekliliğine içten bir bağlılık taşır.⁸⁴⁰ Dünyevi iktidar, ruhani iktidardan kaynak ve meşruiyetini aldığı gibi ikincildir.

⁸³⁴ Şinasi, Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay., 1.Baskı, Ankara 1998, s.305. Katolik kilisesi tarafından ilk Papa olarak kabul edilir. Pavlus'un öğretileri hakkında Şinasi, Gündüz, Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı, Ankara Okulu Yay., 3.Baskı, Ankara 2011. Ayrıca bkz. Muammer, Ulutürk, “*Katolik Hristiyanlığına Göre İsa'nın Halefi ve İlk Papa Havari Simun Petrus*”, Marife, Yıl:6, Sayı:1, 2006, s.145-167.

⁸³⁵ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.640.

⁸³⁶ Ibid., s.639.

⁸³⁷ Ağaoğulları, Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler, s.214. Gerard, Mairet, “*Padovalı Marsilius'dan Louis XIV'e Laik Devletin Doğuşu*”, Der: Cemal Bali Akal, Devlet Kuramı, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2018, s.217.

⁸³⁸ Uygun, *Devlet Teorisi*, s.155. Bkz., Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.215. Ruby, *Siyaset Felsefesine Giriş*, s.38.

⁸³⁹ Ağaoğulları, Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler, s.214.

⁸⁴⁰ Ibid., s.214, 216.

İktidarlar arasında bu hiyerarşik ilişkiyi Papa 1.Gelasius kurar.⁸⁴¹ Paulus'un iktidarın kaynağına dair teolojik yaklaşımı Roma İmparatorluğu'ndaki siyasi durumu etkiler. Batı Roma'nın yıkılmasından sonra (476) iktidar ilişkileri bakımından Roma kilisesinin Doğu Roma imparatorluğuna karşı özerkliğini savunması temelinde Papa 1. Gelasius bir dönüm noktasını temsil etmektedir.⁸⁴² Doğu Roma'nın İsa'nın başı olduğu tek bir beden olan Kilise (*corpus christi*)üzerindeki iddiası durumunda Hristiyanlar aynı zamanda bir romalı olarak İmparator'a bağlı olacaklardı.⁸⁴³ Gelasius 494 tarihli mektubunda Kilise'nin uhdesinde kabul ettiği kabul ettiği yorumu yapılan ancak o dönem için manevi anlamda bir niyet taşıyan iktidarın kullanımına ilişkin bölünemez tek bir elde taşınacak olan üstün iktidarı ifade eden *auctoritas* ile dünyevi iktidara ait olduğu kabul edilen iktidarın kullanımını hali ile bölünebilirliğini de barındıran *potestas*'ı ayırmaktadır.⁸⁴⁴ Böylelikle Gelasius ile birlikte Kilise'nin siyasi iktidar karşısındaki manevi iddiaları zemin kazanmaya başlamıştır.⁸⁴⁵ Bu yaklaşım 590 yılında Papa olan 1.Gregorius tarafından Kilise'nin Doğu Roma'ya karşı manevi üstünlüğü şeklinde dengelenmiştir.⁸⁴⁶ Ortaçağ içinde feodal döneme özgü siyasi otorite boşluğunun Roma Kilise'ni merkezi bir otorite olmak noktasına taşıması ile dini alandaki iktidarın siyasi alana taşınması kaygısı doğarken Kilise'nin Avrupa'daki siyasi rakipleri Feodal senyörler ve Roma-Cermen İmparatorluğu olmuştur. İktidarın dini ve dünyevi şeklindeki taksimi Kilise'nin manevi üstünlüğünün dünyevi iktidarı kapsamı şeklinde yorumlanması ile bu iki iktidarında Kilise'de birleştirilmesine ilişkin teori olarak *İki Kılıç Teorisi*'nin doğması ile sonuçlanmıştır.⁸⁴⁷ Papa I.Gelasius'un kıymeti bu noktada açığa çıkar. *İki Kılıç Kuramı*'na zemin oluşturacak bir başka ifade ile yasayı temsil eden

⁸⁴¹ Uygun, *Devlet Teorisi*, s.155, 156.

⁸⁴² Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.225.

⁸⁴³ Ibid., s.225.

⁸⁴⁴ Ibid., s.226.

⁸⁴⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, – Levent, Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Kitabevi, 8.Baskı, Ankara 2017, s.159-165.

⁸⁴⁶ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.226, 227.

⁸⁴⁷ "...Roma Hukuku'nda devletin zorlayıcı ve cezalandırıcı gücünü ifade eden gladius (kılıç)terimine gönderme..." yapılmıştır. Ibid., s.248, 249. Ayrıca bkz. Saygılı, "Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çeşnesinde Kralın İki Beeni Kuramına Kısa Bir Bakış", s.193.

auctoritas ile uygulamayı hali ile de kılıcı ifade eden *potestas* arasındaki ayrım Papalık lehine yorumlanarak⁸⁴⁸ Papa 1.Gelasius'un Roma'nın yıkılışından sonra Papalığın mutlak bir güç üstün bir iktidarı ifade etmesini temin eden belgeyi ortaya koyduğu yorumu yapılır.⁸⁴⁹ Batı Roma'nın yıkılışı ile beraber Doğu Roma İmparatoru'nun Kilise üzerinde iddia ettiği egemenlik üzerine tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan bu teori dini ve dünyevi iktidar ayrımı ve nihai karar alma ilkesini taşıyan yasanın Kilise'de olması şeklinde yorumlanarak Kilise iktidarı şeklinde belirir.⁸⁵⁰ Böylelikle Yunan ve Roma tecrübelerinin ardından Batı Roma'nın yıkılışı (476) ile beraber siyasi bir karmaşa olarak feodalizmin belirdiği Ortaçağ dönemi'nin⁸⁵¹ siyasi güç odakları belirir. Roma'dan sonra takip edilmesi gereken Papalık'a atfedilen gücün incelenmesidir. Papalığın Roma'nın çöküşü ve çözülüşü ile beraber siyasi otoritesini artırması⁸⁵² ile beraber hem yasanın hem de kılıcın bir tabiri diğer ile hem uygulamayı hem de yasayı uhdesine geçirmesi Roma'daki iktidarı anımsatır şekilde üstün güç olarak anılmasına sebep teşkil etmektedir.⁸⁵³ Böylelikle de ortaçağdaki *iki kılıç kuramı* doğmuş olur. İmparatorların Papa'nın elinden taç giymeleri Papa'nın ruhani bir otorite olarak doğuşunu siyasal alanda tescil etmiştir. Gelasius'un dini otorite olarak *auctoritas sacerdotium* ile dünyevi iktidar olan *regalis potestatis*'i ayırması ile Doğu Roma'ya karşı özerkleşen Kilise Papa VII. Gregorius'un öğretisi olarak dünyevi iktidamların tamamının İsa'nın vekili olarak Papa'nın iktidarı altında olduğu düşüncesine evrilmiştir.⁸⁵⁴ Sonuç olarak Papa III. Innocentius döneminde (1198-1216) insan bedeni üzerinde iktidar sahibi olan dünyevi iktidardan ruhun üzerindeki iktidara sahip olan Kilise, ruhun bedene olan üstünlüğü nispetinde devlete karşı üstün (*plenitudo*

⁸⁴⁸ Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.32.

⁸⁴⁹ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.226.

⁸⁵⁰ Ancak "*İki Kılıç*" Ortaçağ'a ait bir yakıştırma değildir. Ağaoğulları, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s.159-162.

⁸⁵¹ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.222, 239-245.

⁸⁵² Hobbes, bu durumu Leviathan'da anlatır. Copleston, *Copleston Felsefe Tarihi: Hobbes-Locke*, s.51

⁸⁵³ Koçak, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi*, s.59.

⁸⁵⁴ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.248, 249.

potestatis) kabul edilmiştir.⁸⁵⁵ Kilise'nin Ortaçağ içerisinde kazandığı siyasi güç ve anlam, beden metaforunun hem devlet üzerine alınarak siyasi anlam taşımasını hem de Kilise üzerinde iken siyasi bir içeriğe kavuşması bakımından önem arz eder. Hristiyanlığın Roma'da resmi din olarak kabul edilmesi ile beraber kilise devlet içindeki gücünü arttırır.⁸⁵⁶ Meşruiyetin teolojik bir zeminde aranması dünyevi kılıcın da Kral'a Tanrı tarafından Kilise aracılığı ile verilmesi üzerinden Kilise iktidarını güçlendirir. Bu öğretisi de Paulus'a dayanmaktadır. Mevcut dualitede Kral'ın dünyevi iktidarı bir dış beden olarak insanları sararken Kilise'nin iç beden olarak yer alması böylelikle de ölümsüz kabul edilen ruhun⁸⁵⁷ ölümlü bedene olan üstünlüğüne dair dogmatizmden hareketle Kilise'nin üstünlüğü tescillenmiş olur.⁸⁵⁸ Tanrı'nın siyasi anlamda egemenliğin kaynağı olduğuna dair kabulünde herkes bir beden fikrinde belli bir konuma sahip olup insanlar İsa'nın bedeninde bir parçaya tekabül ederler. Nitekim bu yaklaşımda Hristiyan teolojisinde kutsal kitaptan ziyade İsa'nın bedenine atfedilen kutsallığın payı büyüktür.⁸⁵⁹ Beden metaforu Karolenjler döneminde Hristiyanların İsa ile bir olmak amacı ile gerçekleştirdikleri ekmek ve şarap ayininde ortaya çıkmıştır. Ekmek İsa'nın bedenini, şarap ise kanını temsil etmektedir. Böylelikle ayine katılanlar İsa'nın bedeni ile bütünleşir. Kilise İsa'ya yüklenen ruhanileştirmeye karşı İsa'nın gerçek, fiziki varlığını dayatmak durumunda kalması üzerine daha sonra *Corpus Christi* olarak anılacak olan gerçek beden *Corpus verum* ve doğal beden *Corpus naturale* kavramları kullanılmıştır. Bu kavramlar ayinde kutsal takdis makamını ifade ederek

⁸⁵⁵ Ibid., s.250. Louis, Dumont, “Bireycilik Üzerine Denemeler: Doğuş. XII. Yüzyıldan Başlayarak Siyaset Kategorisi ve Devlet”, Devlet Kuramı, Der: Cemal Bali Akal, Dost Kitabevi, 5.Baskı, Ankara 2018, s.144, 146.

⁸⁵⁶ Böylelikle “İki Kılıç Kuramı” doğar ve Kilise hem dünyevi hem ruhani manada otoriteleşme sürecine girer. Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.153.

⁸⁵⁷ David, Hume, *İntihar ve Ruhun Ölümsüzlüğü Üzerine*, Çev.: Burcu Denizci, SUB Yayınları, İstanbul 2017, s.19, 20.

⁸⁵⁸ Saygılı, a.g.e, s.153.

⁸⁵⁹ Seyyid Hüseyin, Nasr, *İslam: İdealler ve Gerçekler*, Çev.: Ahmet Özel, İz Yay., 1.Baskı, İstanbul 2009, ss.205.

kurumlaşır.⁸⁶⁰ Başlangıçta ise kavram Paulus'ta yalnızca teolojik bir muhtevaya sahip olarak teşekkül eder.⁸⁶¹ Kilise ve Hristiyan dünyası insan bedeni üzerinden kavranır.⁸⁶² Hali ile Kilise'nin mistik bedeni kurgusu Paulus'a dayanmaktadır.⁸⁶³ Bunun da temelinde İsa'ya hem gerçek hem de mistik bir beden atfedilmesi yatmaktadır. Paulus'a göre bütün Hristiyanlar İsa'nın bedeninde bütünlüğe kavuşarak bedenin bir unsuru olurlar.⁸⁶⁴ Ancak yaygın anlamı Paulus ile başlayan resmi yaklaşımın aksine Hristiyanlığın bir yorumunu temsil eden Karolenj teologlarının elinde ekmek ve şarap ayinlerinde Hristiyanların İsa'nın mistik bedeninde birleşmesinden ziyade Efkariya'da kutsanmış ekmeği temsil etmektedir.⁸⁶⁵ Kilise bu ruhani yaklaşımlara karşı 12.yy'da İsa'nın gerçekliğini dayatarak Paulus'un beden teorisi ile Karolenj ayinlerini terkip ederek *corpus mysticum* olarak mistik bedeni Efkariya'da birleşen Hristiyanların tek ve bütün bedeni olarak Kilise'ye taşımıştır.⁸⁶⁶ Kantorowicz, bu yaklaşımla beraber mistik bedenin sosyolojik bir anlam kazanarak başı İsa olan bir beden kurgusuna gidildiğini ifade eder.⁸⁶⁷ 12.yy'da Kilise'nin müstakil ve yekpare varlığı dünyevi ve siyasi zeminde de kendi kendini karşılayarak Kutsal bir İmparatorluk olarak kavranması yolunu da açmıştır.⁸⁶⁸ Böylelikle dünyevi hayatta insanlar bu beden içinde birlik arz ederler.⁸⁶⁹ Kilise'nin kurumsallığı Ortaçağ'da belirleyici bir iktidar merkezi olarak *sacrum imperium* kavramı ile karşılanan kutsal imparatorluğu ifade etmesi ile ruhani anlamdaki mistik bedenin 12.yy'da açığa çıkması birbirlerini

⁸⁶⁰ Ernst H. Kantorowicz, "Ortaçağ Düşüncesinde Vatan İçin Ölmek", Devlet Kuramı, der. Cemal Bali Akal, Dost Yay., Ankara, 2000, s.119. Ayrıca bkz. Carl, Schmitt, *The Leviathan in the State Theory of Thomas Hobbes: Meaning and Failure of a Political Symbol*, Çev.: George Schwab, Erna Hilfstein, The University of Chicago Press, Chicago 2008, s.55.

⁸⁶¹ Kantorowicz, "Ortaçağ Düşüncesinde Vatan İçin Ölmek", s.119.

⁸⁶² Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.268.

⁸⁶³ Kantorowicz, konuyu İncil'den de geriye götürmektedir. Ibid., s.263.

⁸⁶⁴ Ağaoğulları, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, s.108.

⁸⁶⁵ Kantorowicz, Ernst H., *Kralın İki Bedeni*, s.264.

⁸⁶⁶ Ibid., s.264.

⁸⁶⁷ Ibid., s.265.

⁸⁶⁸ Ibid., s.265.

⁸⁶⁹ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.152.

destekler.⁸⁷⁰ Hali ile bir taraftan da devletin doğuşunun açıklanmasında *biyolojik teori* olarak ifade edilen devlet ile insan arasında organik benzerlikler kurarak devleti de organlar üzerinden meydana gelen bir bütün olarak açıklayan bu görüş Aristoteles düşüncesinde görülürken teolojik içerik iki beden şeklinde tashih edilip Ortaçağ'da tekrar kuvvet kazanmıştır.⁸⁷¹ Kilise'nin organizmacı biçimde insan bedeninin hareketle anlamlandırması İsa'nın kişiliğinde tek bir beden olarak skolastik düşüncede Katoliklerin birliğini ifade eden mistik bedeninin (*corpus Christi mysticum*)⁸⁷² Kilise'nin mistik bedenine (*corpus Ecclesiae mysticum*) dönüşümü ile olmuştur.⁸⁷³ Bu duruma Roma'nın tüzel kişiliği olarak *respublica*'nın Hristiyanların tamamını ifade eden mistik bedene dönüşü olarak da yaklaşımlar mevcuttur.⁸⁷⁴ Kilise "...başı isa olan mistik bir beden (*unum corpus mysticum cuius caput Christus*)..."⁸⁷⁵ korporatif bir bünye ifade eder. Kilisenin unsurlarından aşkın bir manaya tekabül etmesi insan unsurunun toplamından bir üst keyfiyete sahip olarak devletin anlamlandırılması şeklinde modern devlette karşımıza çıkan bir nitelik olarak da tashih edilir. Bu yaklaşımın dahi devletin hukuki kişiliğinde tartışacağımız soyut kişiliğin temellendirilmesi bakımından⁸⁷⁶ modern devlet teorisine katkısı açıktır. Soyut ve yapay bir kişiliği mistik bir beden üzerinden kavramak yahut böyle vasıflandırmak doğal bir kişide aranan gerçek bir bedene dönük kadim bir yargıdan ileri gelir. Bu durum İsa'nın doğmakla elde ettiği doğal bedeni (*corpus verum, naturale*) ile Kilise'yi ifade eden

⁸⁷⁰ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.266.

⁸⁷¹ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.50-52.

⁸⁷² Hristiyan teolojisinde, Hristiyan alemi İsa'nın mistik bedeni etrafında taavvur edilir. Papa Gelasius döneminde dünyevi iktidar karşısında özerkleşerek manevi üstünlük temin eden Kilise 6.yy'ın sonu 7.yy'ın başlarında Papa I.Gregorius'un hâkim kaygısı Hristiyanların Doğu Roma'nın dünyevi iktidarını taşıyan kişiliğinden çıkmaktır. Ağaoğulları, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, s.165, 166. Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu*, s.254.

⁸⁷³ Kilise, İsa'nın birliğinde toplanır ve kutsallığı ondan pay alır. Bkz., Yay. Haz. Philippe Raynaud – Stephane Rials, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, "Kilise", Jean-Louis Gazzaniga – Philippe Segur, Çev.: İsmail Yerguz, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017, s.508. Ayrıca bkz. Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.80, 81.

⁸⁷⁴ Teokratik krallığı ifade eden *Respublica Christiana*'nın birçok dünyevi krallığı kapsayan soyut kişiliği de bu yaklaşımı destekler. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.36, 38.

⁸⁷⁵ Kantorowicz, "Ortaçağ Düşüncesinde Vatan İçin Ölmek", s.119. Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.262, 263. Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.24. Örneğin, Aquinolu Thomas'ta da Kilisenin bedeni üzerinden kullanımı mevcuttur. Erözden, *Ulus-Devlet*, s.56.

⁸⁷⁶ Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.36, 37.

bedenin başı olmakla kazandığı tanrısal beden üzerinden kendisine atfeden Tanrı-insan olarak iki doğanın beden metaforundaki izdüşümü tesis edilmiş olunur.⁸⁷⁷ *Kralın İki Bedeni* teorisindeki yaklaşımı daha vazih kılmak için beden metaforunun siyasal kullanımının da kökeni olan Hristiyan teolojisinden konuyu açmak gerekecektir. Burada temel ayrım İsa'nın Meryem'den alarak doğmakla kazandığı biyolojik gerçek bedeni olarak *Corpus Verum* ile Mistik Beden olarak bütün Hristiyanları geçmişte ve gelecekte kapsayacak olan *Corpus Mysticum*'a⁸⁷⁸ dayanır. İsa'nın kişisel bedeni (*corpus personal*) ile kişilik üstü ortak bedeninin (*corpus mysticum*) ayrılması ile İsa'ya yahut Tanrı'ya ait iki doğa da karşılık bulmuş olmaktadır.⁸⁷⁹ Kantorowicz 13.yy'da Papa 3. Innocentius'u da örnek göstererek kutsanmış ekmek olarak *corpus naturale*'nin Kilise'nin bütünlüğü taşıyan beden olarak *corpus mysticum*'a dönüşümünün siyasi alanda tüzel kişiliğe ve organik beden teorisine bir yönelim ile çakıştığının altını çizer.⁸⁸⁰ Böylelikle tüzel kişilik düzenlemesinin de önünün açacak olan mistik beden fikrinin oluşumu kavramın İsa'dan Kilise'ye tahvil edilmesi ile modern hukuka geçecek soyutlamadaki evrelerden birini işaret etmektedir.⁸⁸¹

Neocleaus, feodalizmden sonra devletin doğasının kavranılması sorununu çözümlemek için bir dizi kelimenin icat edildiğini ifade eder.⁸⁸² İsa'nın mistik bedeni öğretisi *Kralın İki Bedeni* teorisi ile devlet düşüncesine taşınarak devletin siyasal anlamda bütünlüğü ve sürekliliğine özgülendir.⁸⁸³ Loughlin bu ilişkiye dair olarak “*Monarkın hukuki statüsü caput-corpus (baş-beden) ilişkisinin dini yorumundan*

⁸⁷⁷ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.266.

⁸⁷⁸ Ortaçağ siyaset düşüncesindeki yeri ve devlet teorisi bakımından değeri için Ernst, Cassier, *İnsan Üstüne Bir Deneme – Devlet Efsanesi*, Çev.: Necla Arat, Say Yay., 1.Baskı, İstanbul 2005, s.306, 307. Erözden, *Ulus-Devlet*, s.55.

⁸⁷⁹ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.267.

⁸⁸⁰ Ibid., s.267.

⁸⁸¹ Pierre, Bourdieu, *Devlet Üzerine: College de France Dersleri (1989- 1992)*, Çev.: Aslı Sümer, İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul 2015, s.396, 397. Erözden, *Ulus-Devlet*, s.56.

⁸⁸² Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.14.

⁸⁸³ Giorgio, Agamben, *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, Çev.: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 3.Basım, İstanbul 2017, s.115.

türetilmiştir...⁸⁸⁴ yaklaşımında bulunur. İnsanların içinde eridiği beden fikrinin siyasi yansıması Kral'ın ölümlü, fiziki bedenine ilaveten taşıdığı siyasi, kamusal bedenidir.⁸⁸⁵ Siyasi bedeni ölümsüz Kral bu beden ile egemenlik alanındaki her şeyi kapsamaktadır. Kilise'de Papa'nın kişiliği üzerinden yekvücut olan Hristiyanlığın izdüşüm olarak Orta Çağ'da Kral ile devlet arasındaki ilişkiye özgülenen beden metaforu menşeyini hali ile Hristiyan teolojisinden almıştır.⁸⁸⁶ Başlı İsa olan bu bedenın gövdesi ise bütün Hristiyanları kapsayan bir vucüt olarak tahayyül edilir. Kilise'nin siyasi anlamının pekişmesi ve dünyadaki Hristiyanların bütünlüğünü taşıyan bir varlığa tekabül etmesi üzerine siyasi alanda kazandığı anlam ile birlikte Papa'nın varlığı Kral'ın devletteki varlığına nispetle açıklanırken İsa'nın mistik bedeni de Kilise ile eşleştirilir. Kilise, Hristiyanların birliğinden müteşekkil tüzel bir kişilik prensibine sahipken Papa, tek egemen kişi olarak konumlandırılır.⁸⁸⁷ Kilise'nin yalnızca soyut ve aşkın bir anlam içinden siyasi düzlem içinde kavranması ile Roma hukukundaki korporatif anlayış ile mecz edilen Kilise tanımlaması Papa IV. İnnocentius ile birlikte 13.yy'da *persona ficta* kurgusal, tüzel kişi biçiminde görünür.⁸⁸⁸ Bu noktada Papa IV. İnnocent'in 1243 tarihli kararında *Universitas*⁸⁸⁹ olarak Kilise'nin tüzel kişiliğine dönük olarak bedeni kabul edilmiş bu beden içindeki gerçek kişiler cezalandırılabilen Kilise ise ruhu olmadığından hareketle suçlamaya konu olmayarak değişen üyelerin yerine yenilerinin

⁸⁸⁴ Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.49, 50. Ayrıca bkz. Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.345.

⁸⁸⁵ Mehmet Ali, Ağaoğulları, "Halk Ya Da Ulus Egemenliğinin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce", AÜSBFD, Cilt:XLI, No: 1-4, 1986, s.138.

⁸⁸⁶ Papalık, halen uluslararası hukukta "...münferit..." biçimde tüzel kişiliği ihtiva eder. Prof.Dr. Serap Telli, Akipek, Prof.Dr. Ö.İlhan, Akipek, Erkan, Akdoğan, *Devletler Hukuku Sistematiği Dizini*, Turhan Kitabevi Yay., Ankara 2014, s.54.

⁸⁸⁷ Copleston, *Copleston Felsefe Tarihi: Hobbes-Locke*, s.51

⁸⁸⁸ Bu yaklaşım ve Roma hukukunun etkileri dâhilinde Aquinolu Thomas'ta Kilise'nin *corpus mysticum* yerine *persona mystica* şeklinde mistik kişi olarak ifade edilmesini Kantorowicz, Kilise'nin ruhani bağlamda taşıdığı gizem yerine dünyevi bir içerikle doldurulması ve hukuki anlamda kurgusal kişilik ile özdeşlik kurulabilecek olan mistik kişi yaklaşımının kazanıldığını ifade eder. Aristoteles'te insanın sosyal bir hayvan olarak nitelendirilmesi bir anlamda da toplumsallaşamayanın bireyselleşemeyeceği kavrayış üzerinden insan "...mistik bütünün bir üyesi..." halini alır. Kantorowicz, "Ortaçağ Düşüncesinde Vatan İçin Ölmek", s.120.

⁸⁸⁹ Dr. Yavuz, Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara 1952, s. 199. Ayrıca bkz. Jellinek, George, *Allgemeine Staatslehre*, verlag von o.Haring, 1. Auflage, Berlin, 1914, s.174.

ikame edildiği bir süreklilik durumu sağlanmış olmaktadır.⁸⁹⁰ Kilise'nin bu hukuki niteliği hali ile geçmiş ve gelecekteki tüm üyeleri kapsayarak sürekli bir oluşa tekabül etmektedir. Mistik beden ifadesi ile karşılanan tüzel organizasyon ise Roma hukukunda kurgusal kişilik olan *Corpus Fictum* ile karşılanacak böylelikle temel iki kişilik görünümü ortaya çıkacaktır. Bedenin ikilenmesi öncelikle her ne kadar yüksek değerler atfedilse dahi fizyolojik anlamda gerçekleşen ölüm ile Kral'ın yönetiminin sona ermesi ile kutsallığı arasında ilişki kurulmasını gerektirmesinden kaynaklanır. Şayet siyasi bir beden atfı olmadığı takdirde somut olarak ölen bedenin ölümü ile devlette son bulacak ve süreklilik sorunun çözümü akamete uğrayacaktır. Böylelikle *Kralın İki Bedeni* teorisine kadar Kilise'nin önce İsa üzerinden akabinde Roma hukukundaki kurgusal kişilik ile yeniden anlamlandırıldığı dünyevi-siyasi bağlam dikkate alındığında *corpus mysticum* şeklinde korporatif bir bütün olarak Kilise, siyasi iktidar olarak Krallıklar'ın aşkın bir anlama kavuşması ve sürekli bütünlüğünü belirtmesi için oldukça işlevsel bir birikim ifade etmiştir. Böylelikle Krallığın uyruğu olarak halk (*populus*) yalnızca bir insan topluluğu değil “...*hominum collectio in unum corpus musticum (mistik bir bütün içinde bir araya gelmiş insanlar)*...”⁸⁹¹ şeklinde devlet ile beraber anlamlandırılan bütünlüğünü temin etmiş bir toplum olarak tanımlanmıştır. Böylelikle *Kralın İki Bedeni* teorisi ile Kral'ın asla ölmeyeceği sabitesi tüzel bir kişilik ihdas edilmiş tahtın⁸⁹² Kral'ın fiziki bedeni (*body natural*) ölmüş olması durumunda somut olarak boş olsa dahi hukuki kurgunun siyasi bedenine (*body politic*⁸⁹³) ölümsüzlük atfetmesine istinaden

⁸⁹⁰ Maximilian, Koessler, “*The Person in Imagination or Persona Ficta of the Corporation*”, Lousanna Law Review, Vol:9, No:4, 1949, s.435-449, s.435 akt. Acar, Eray, Kurumsallaşma Sürecinde Devletin Sürekliliği, İmaj Yayınevi, Ankara 2019, s.31.

⁸⁹¹ Kantorowicz bu bağlamda İngiltere ve Fransa'da halk ve devlet arasında geçişken bir şekilde kullanılan *corpus politicum* ve *corpus mysticum* kavramlarını verir. Ernst, “*Ortaçağ Düşüncesinde Vatan İçin Ölmek*”, s.120.

⁸⁹² Taht İngiliz sisteminde sembolik bir güce sahiptir. Kabinenin ve başbakanlık kurumlarının parlamenter sistemin doğuşu ile beraber olgunlaşması ile teorik olarak bu gücü devam etmiştir. Maurice, Duverger, *Siyasal Rejimler*, Çev.: Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yay., 1. Basım, İstanbul 1986, s.75.

⁸⁹³ Heywood, *Siyaset*, s.101.

sürekliliği sağlayacaktır.⁸⁹⁴ Benzer bir tüzel kişilik kurgusu taç için geçerlidir. Taç, görünür ve görünmez taç şeklinde kaynağı Roma İmparatorluğu olan iki veçhede sahiptir. Görünür olan taç saltanatı ifade ederken görünmez tacın Tanrı tarafından verildiği inancı mevcuttur.⁸⁹⁵ Hali ile taç metaforu bu iki kaynaktan da beslenen Kral'ın kişiliğini aşan Kral ve Krallığın ortak sahipliğine konu olan bir şey olarak kurgulanır.⁸⁹⁶ Taç, 12.yy'ın sonlarına doğru ortak yarar ve kamusalılık düşüncesi üzerinden kavranan bir nesne kabul edilmesi tüzel kişi karakterini de ortaya koymaktadır.⁸⁹⁷ Ortaçağ'da taç, egemenliğin ve yönetimin simgesi şeklinde tüzel kişi karakteri yönetici konumdaki kesime hitap ederken devlete taşınan mistik beden yönetilenler olarak halkın sürekliliğini ifade etmesi bakımından tüzel kişilik karakteri taşır.⁸⁹⁸ Bu noktada baş-beden metaforu içinde gördüğümüz bir ayrımında doğmuş olmasına karşın Kantorowicz, 16.yy'dan bir Tudor hukukçusunun tüzel kişilik tanımını örnek göstererek tüzel kişiliğin baş ve bedenin toplamı olduğunu işaret eder.⁸⁹⁹ Bu manada süreklilik aynı zamanda hanedanın kişiler üstü doğasına ilişkin bir yaklaşım *universitas*'ın ölümsüz

⁸⁹⁴ Hanedan devletinde hanedanın sürekliliğini ve bütünlüğünü sağlamak da başlı başına bir sorun olagelmıştır. Bu noktada Kral'ın siyasi bedeni olarak devlet ile gerçek kişi olarak doğal beden sahip olan Kral arasındaki ilişkinin bir benzeri minör bir ortamda aile kurumu ve sürekliliği bakımından düşünülebilir. Ev, süreklilik kesbeden aile için aşkın bir anlam kazanır. Aile reisi de "...evin yani bu aşkın birimin/birliğin geçici tecessümüdür..." Bourdieu, bu anlamda hanedan devletinde hanedanın başı olarak Kral ile Kral'ın evi arasındaki ilişkinin devlet ile Kral'ın evinin iç içe geçmesi şeklinde bir yorum getirir. Esasındaki aile kurumunun soyut etik ve psikolojik yükü ile beraber aşkın varlığı aile reisi ve reisliği devralan büyük erkek çocuk hikayesi ile şüphesiz anlamlandırılabilir. Esasında Bourdieu, devlet hakkında tarafsız ve kamusal bir mekân olduğu hususundaki tanımlamasına dikkat ettiğimizde ev metaforu ile eşleştiren yaklaşımını daha iyi anlamış oluruz. Ayrıca bu yaklaşımı bir *paradoks* olarak nitelendirdiği *Kral'ın İki Bedeni* kuramı içinde açıklayıcı kabul etmektedir. Bourdieu, öncelikle evin, bir ailenin soyunu ve sürekliliğini sağlayan aşkın bir kurum olarak ailenin somut ifadesi olan aile reisinden üstün bir tasavvura sahip olduğunu belirtmektedir. Burada Kral'ın evi olan hane bir *corps* (beden) olarak ele alındığında *corpus corporatum* kişiler üstü bir varlığı ifade eden bir korporasyondur. Bu anlamda Kral'ın evinin reisi olarak Kral'ı aşan bir gerçeklik yaratılmış olur. Hanedan devletinde ise ailevi olan ile siyasi olan arasındaki ayrım belirsizdir. Hali ile Kral'ın evi devlet olarak düşünülmektedir. Bourdieu, buradaki gerçekliğin taşıdığı muğlaklık sebebi ile üstün, aşkın ve kişiler üstü olan olarak doğan hanedanın daha sonra da taç ve devlete karşı bağlılığa ilişkin kopuşlar doğurduğunu savunmaktadır. Aynı derste, 14.Louis'e atfedilen "*Devlet, benim.*" sözünün ise "*Devlet, benim evimdir.*" sözü ile özdeş bir mantık taşıdığını, ev mantığının ise hukuk tarafından benimsenerek kural haline getirildiğini belirtmektedir. Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.296, 297, 310, 311. Ayrıca bkz. Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.434. Hegel devletin korporatif doğası için ikinci bir aile benzetmesinde bulunur. G. W. F., Hegel, *Eserlerinden Seçmeler*, Çev.: Nejat Bozkurt, Sentez Yay., 10.Basım, Ankara 2014, s.292.

⁸⁹⁵ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.442, 443.

⁸⁹⁶ Ibid, s.447-468, 480-481, 484. Ayrıca bkz. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.119.

⁸⁹⁷ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.451, 469-473.

⁸⁹⁸ Ibid., s.474, 475.

⁸⁹⁹ Ibid., s.475.

tüzel kişiliği⁹⁰⁰ şeklinde düşünülebilir bir kurgu olarak hanedan kültürünü doğurmuştur.⁹⁰¹ Bu tarihi süreklilik, dönüşüm ve mantık dâhilinde *Kralın İki Bedeni* teorisi 15. ve 16.yy’larda kıta Avrupası’nın batı kesiminde modern devletin ilk görünümü olan *Kral-devlet*’in teşekkül sürecinde İngiltere’de oluşturulmuştur. Modern ulus devletin tüzel kişiliğinin öncülü olarak soyut kişiliğin kökeninde bulunan Kral’da taşınan siyasi bedenin kökeninde Kilise’nin mistik bedeninden kaynaklanan “...antik monarşinin patrimonial bedeni...”⁹⁰² mevcuttur. Siyasi beden kavramı ile birlikte incelenmesi gereken bir iktidar sembolünü aşarak tüzel bir kişilik taşıyan ve hali ile Kral’dan bağımsız taç⁹⁰³ kurgusu da devletin siyasi beden olarak Kral’da soyutlanmasını ya da insan olarak Kral ile Kral olarak Kral imajındaki soyutlamayı destekler. Zira siyasi beden bir anlamda tacın tüzel kişiliğini ve mistik bedendeki kapsayıcısı kurgunun birleştiği bir bağlam kazanmıştır. Ancak tacın sembolik değeri ve tüzel kişiliği, siyasal beden kurgusu varken de geçerlilik sahibidir. Hali ile hem İngiliz kraliyet geleneğinin siyasal kurumları ve sembolleri hem de Orta Çağ’ın teolojik kavram ve kurumları siyasi bedene taşınmıştır. Bu anlamda Modern ulus devletin öncüsü olarak kurulacak ulusal monarşilerin Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu’na ve Papalığa karşı siyasi düzlemde verilen mücadelenin beslediği sekülerleşme süreci devletin kavranması noktasında mistik beden olarak *corpus mysticum*’un Ortaçağ’dan modern döneme geçişte sekülerleşerek devlet olgusunu tanımlayabilecek bir dünyevi-siyasi düzleme taşınmasıdır.⁹⁰⁴ Nitekim mistik beden kavramının Krallık anlamında da

⁹⁰⁰ Ibid., s.608, 640.

⁹⁰¹ Ibid., s.442.

⁹⁰² Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.39.

⁹⁰³ Marshall, *Constitutional Theory*, s.18.

⁹⁰⁴ *Rex imperator in regno suo* (evrensel iddiasındaki Roma Cermen’a karşı Kral’ın bir tür vassallıktan kurtularak krallığı içersinde imparator olma durumudur.) Kralların bağımsızlaşma süreçlerini ifade eder. Erözden, *Ulus-Devlet*, s.55, 58. Ayrıca bkz. Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni* s.37, 42, 572. *Pro Patria Mori* (vatan için ölmek) kavramı için Roma’ya rucü etmek gerekecektir. Ancak Roma’da daha çok askeri ve ahlaki bir değer olarak yer edinen kavramın modern içeriği Ortaçağ’dan kaynaklanır. Kantorowicz, bu olgunun kökenini tartışırken Romalı bir askerin savunma hattında herhangi bir toprak parçasında ölümünü *respublica Romana* (Roma’nın siyasi bütünü)sathında vatan için ölmek şeklinde kabul edildiğini ifade eder. Bu tavır Hristiyan teolojisinin siyasi algısında Augustinus için *patria aeterna* (ebedi vatan)Tanrı sitesi için tashih edilir. Kantorowicz kavramın Fransa’da geleneksel anlamda 15.yy’a kadar

(*corpus republicae mysticum*)kullanılması bunun başka bir göstergesi olmuştur. Bu bakımdan somut ve soyut beden olarak da hülasa edilebilecek olan Kral'a ait iki bedenin çatalanması konunun girift bağlamını oluşturur. Bu iki bedenin Kral'da birlikteliği hangisinin baskın geleceği ve bunların tek bir beden olarak telakki edilip edilemeyeceği sorunu doğar. Tek bir beden olarak siyasi bedenin baskın gelmesi ile kurgulanan iki beden kuramında Kral'ın konudan bağımsız şekilde aşkın ve kutsallaşmış bir iktidarı da temsil ettiği aşikârdır. Siyasi beden ve doğal beden Kral'da tek bir bedeni ve tek bir kişiliği ifade eder.⁹⁰⁵ Zira siyasi bedeninin taşıyıcısı olarak Kral yalnızca soyut bir değer olarak Krallık onurunu (*dignitas*⁹⁰⁶) taşımaz.

Kral'ın sahip olduğu siyasi bedenin geniş muhtevasının taşıdığı zenginliğin hukuki anlamda orijinal yanı hiç şüphesiz yalnızca Kral üzerinden var olması bakımından devletin tek bir kişilik tüzel kişilik oluşudur. Tek kişilik tüzel kişilik (*corporatione sole*) Roma hukukundaki *persona ficta*'ta üzerinden geliştirilen İngiliz hukukuna özgün yaklaşımıdır.⁹⁰⁷ Kanrowicz, Kıta'da devletin soyutlanarak akabinde de Prens ile özdeşleşmesi sağlansa dahi tek kişilik bir tüzel kişilik olarak siyasi beden olarak devlet ile doğal beden olarak Kral arasında Kral'da taşınan tek bir beden şeklinde bir terkibe varılamadığını ifade eder.⁹⁰⁸ Bu durum yer yer devleti imgeleyen bir başka metafor olarak *taht* üzerinden de verilir. Tahtın tüzel kişiliği ile İngilizlerde Kral'ın ölmesi akabinde korunması gereken düzen bakımından yeni Kral'a dair bir iç savaş ya

toprak ve memleket anlamında kullanıldığını modern bir içeriğin olmadığını ifade eder. Nitekim Roma'da *patria* bir sürekli bir siyasi bütünün ülkesi olmaktan çok bir siteye tekabül eder. *Patria* kavramı kendi toprakları üzerinde feodaliteye ve Kilise'ye egemenlik tesis etmiş bir Krallığın mistik anlatısı içinde gelişir. Zira devlet olarak Krallık bir *corpus mysticum* tasavvuru içersinde sürekli bir bütün olarak kavranmaya başlanmıştır. Bu anlamda toprak olgusu da bu mistik yapıdaki siyasi anlam ile dolacak ve "*Corpus mysticum*"un ülkesi olarak uğruna ölenlerin şehit sayılacağı bir kutsallık arz eder. Bu anlamda Kral ile savaş tüm Kilise ile savaş olduğu gibi Kilise öğretisindeki "*kutsal topraklara karşı savaş*" ile Krallığın lord ile vassal arasındaki ilişki yerine korporatif anlamda modern tanımı olarak baş olan Kral'ın gövde olan uyruklar ile birlikte meydana getirdiği mistik / siyasi beden olan Krallığın toprakları özdeşleşmiştir. Kantorowicz, "*Ortaçağ Düşüncesinde Vatan İçin Ölmek*", s.111- 119, 121-125.

⁹⁰⁵ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.562, 571.

⁹⁰⁶ Agamben, *Kutsal İnsan*, s.115.

⁹⁰⁷ Ibid., s.25, 571. Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.392, 398. Bkz., Prof.Dr.W., Friedmann, *Tüzel Kişilik Nazariyeleri ve Tatbikatı*, Çev.: Dr. T. Ansay, AÜHF Dergisi, 1958, .C: 15, S: 1, s.54.

⁹⁰⁸ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.43.

da düzensizliğin önüne geçilmesi amaçlanır. Maitland rahibin Kilise toprakları ile ilişkisi için onu bir grup içine dâhil etmemek amacıyla bu tip kişiliğin Kilise hukuku menşeli biçimde oluşturulduğunu ifade eder.⁹⁰⁹ Kilise'nin Ortaçağ'da geniş topraklara sahip en mühim kurum hatta en güçlü devlet oluşu dikkate alındığında⁹¹⁰ hukuki kurgu daha rahat anlamlandırılacaktır. Tek kişilik bir tüzel kişilik olarak tahtı ifade eden *corporatione sole* reform süreci akabinde İngiltere'nin Katolik Kilise'den ayrılarak ulusal kilise olarak Anglikan Kilisesi'ni kurduğunu ilan etmesi ile beraber baş beden metaforunun işletildiği Kral'ın baş olduğu tek kişilik bir tüzel kişilik olarak düşünülmesini ifade etmektedir.⁹¹¹ İki ayrı beden olarak siyasi beden ve fiziki, doğal beden tek bir kişilikte birleşmesi, Kraliyeti makam ve mülkünü ihtiva eden siyasi beden Kral'ın doğal bedeni ile bölünmezliği ifade eder.⁹¹² Tek bir beden olarak kaynaşan siyasi ve doğal beden ilişkisinde siyasi beden hali ile devlet baskın olandır.⁹¹³ Siyasi beden insan olarak Kral ile Kraliyet makamını kapsar.⁹¹⁴ Temel kaygı devletin sürekliliğinin sağlanması ve mevcut düzenin korunmasıdır.⁹¹⁵ Zira Kral, bir insan olarak doğal bedeni ile ölümlü olsa dahi Kral'ın baş uyuğun ise organlar şeklindeki kompozisyonda Kral, Kral sıfatı ile değil doğal bedeni ile ölür, hali ile doğal beden insan bedeni olmasından kaynaklanan zayıflıklar bertaraf edildiği gibi Kral ölümsüzlükle de donatılmış olunur.⁹¹⁶ Bu durumun sağlanması için Kral'ın doğal bedenine karşı bulunulan her olumsuz teşebbüs daha önce de belirttiğimiz üzere aynı

⁹⁰⁹ Maitland, “Bir Tüzel Kişi Olarak Taht”, s.417.

⁹¹⁰ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.245. Louis, Dumont, “Bireycilik Üzerine Denemeler: Doğuş. XII. Yüzyıldan Başlayarak Siyaset Kategorisi ve Devlet”, Devlet Kuramı, Der: Cemal Bali Akal, Dost Kitabevi, 5.Baskı, Ankara 2018, s.146.

⁹¹¹ Maitland, “Bir Tüzel Kişi Olarak Taht”, s.412. Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.37.

⁹¹² Siyasi beden, bu anlamda Kraliyet ile yüklü olduğu gibi ruhların ve meleklerin bir görünümü olarak teolojik bir yüke de sahiptir. Teori teolojik bir kökene sahip olduğu üzere bu noktada İsa'ya atfedilen iki değer önemlidir. Bunlardan ilki tanrısal vasıfları ikincisi ise insani vasıflarıdır. Tanrı-insanın sahip olduğu iki doğa, teorideki iki bedeni Ayrıca bkz. temellendirir. Hali tek bir kişilikteki iki beden daha iyi kavranmış olunur. Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.28, 29, 39-41.

⁹¹³ Kantorowicz, tek bir beden anlayışını temellendirmek bakımından Ortaçağ'da kullanılan *persona mixta* birleşik tek bir kişiyi örnek verir. Ibid., s.30, 31, 138.

⁹¹⁴ Ibid., s.526.

⁹¹⁵ Maitland, “Bir Tüzel Kişi Olarak Taht”, s.411.

⁹¹⁶ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.34, 35.

zamanda siyasi bedene karşı sayılmakta, vatana ihaneti gündeme getirmektedir.⁹¹⁷ Bunun sebebi Tudor teorisinin dönem hukukçularına ait kararlar üzerinden izlenilebilirliği çerçevesinde siyasi bedenin Kilise'nin mistik bedeni kavramı ile geçişken bir şekilde kullanılması ve hali ile Kral'ın, İsa'nın baş olması gibi organik bir bütün olarak siyasi bedende başı temsil etmesinde yatar.⁹¹⁸ Tekrar tek kişilik tüzel kişiliğe döndüğümüzde *taht* üzerinden devletin kişileştirilmesinin kökenini Kilise'ye aittir. Buradaki benzerlik Rahipliğin yapay bir kişilik olmasından hareketle Krallığında tek kişilik bir tüzel kişi olarak düşünülmesidir.⁹¹⁹ Maitland 16.yy'da hukukçuların kasabada ikamet edenlerin toplamından kasabayı ayırmaya başlamaları ile daha geniş siyasi yapılara teşmil dilerek çok kişiden meydana gelen bir tüzel kişilik (*aggregate corporation*) devletin düşünüldüğünü ifade eder.⁹²⁰ *Kralın İki Bedeni* teorisi Tudor hukukçuları tarafından sistemleştirilmeden Sheakspare'in *2.Richard*⁹²¹ isimli tiyatro oyununda da öncül nitelikteki imajların yakalanabileceğini düşündüğümüzde Kral II. Richard (1367-1400) akabinde tahta çıkan IV. Henry döneminde kralın gücü ile devletin gücü arasında bir fark yoktur.⁹²² Devlet sembolize etmesi bakımından ise taht, Kral'ın kişiliğinde tek kişilik bir kamu tüzel kişiliğidir.⁹²³ Bu tek kişilik ise iki bedene sahiptir. Maitland, dönem içinde Kilise adına kurgulanan tek kişilik tüzel kişiliğin Kral ile devlet arasında Kral'ın baş olduğu bir siyasi bedenden hareketle oldukça elverişli bir hukuki nitelendirme olduğunu düşünmektedir.⁹²⁴ Kral'ın doğal bedeni ile devletin başı Kral

⁹¹⁷ Ibid., s.36.

⁹¹⁸ Ibid., s.37.

⁹¹⁹ Bunun için "*Devletin rahipleştirilmesi*" ifadesinde bulunulmuştur. Yükselbaba'ya göre "*kişileştirilmesi*" anlamındaki "*personified*" ile "*rahipleştirilmesi*" anlamındaki "*parsonified*" arasında kelime oyunu yapılmıştır. Maitland, "*Bir Tüzel Kişi Olarak Taht*", s.413. F. W., Maitland, *State, Trust and Corporation*, Der ve Yay. Haz.: David Runciman – Magnus Ryan, Cambridge University Press, 2003, s.33. Ayrıca bkz. Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.23, 574, 575.

⁹²⁰ Bu okuma Hobbes'ta çokluğun birliği olarak *persona ficta*'nın anlamlandırılması bakımından da önemlidir. Maitland, "*Bir Tüzel Kişi Olarak Taht*", s.414. Ayrıca bkz. Maitland, *State, Trust and Corporation*, s.34.

⁹²¹ William, Shakespeare, *2.Richard*, Çev.: M. Hamit Coşkun, Yapı Kredi Kültür Yay., 5.Baskı, İstanbul 2018, ss.119. Kantorowicz'in eseri Kral'ın iki bedeni terosi ile teşrihi için Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni* s.47-67.

⁹²² Maitland, "*Bir Tüzel Kişi Olarak Taht*", s.415.

⁹²³ Ibid., s.430.

⁹²⁴ Ibid., s.415.

olacak şekilde temsil ettiği siyasi bedeninin Kral'ın kişiliğinde toplanması ile taht için tek kişilik tüzel kişilik kurgusunun oluşturulduğunu ya da uygun görüldüğünü ifade etmektedir.⁹²⁵ Bu bakımdan tek kişilik tüzel kişilik kurumu *Kralın İki Bedeni* teorisini desteklemekte ve tamamlamaktadır. Kantorowicz, kanonik hukukta İsa'nın mistik bedeni ile Kilise'nin mistik bedeni arasındaki geçişkenliğin bir benzerinin Taç, Krallık ve Kral arasında da mevcut olduğunu ifade eder.⁹²⁶ Taht, hem Kraliyeti nitelerken hem de Krallığın taç ile birlikte esas alameti olarak belirir. Maitland, tek bir kişi olarak Kral'da iki ayrı bedenin bir başka ifade ile iki ayrı kişiliğin kamu hukuku anlamında amaçlanan faydanın sağlanmadığı bir belirsiz olarak bahsederken her ne kadar bir tüzel kişilik olarak ele alınsa da⁹²⁷ tahtın hukuki bir süje olamadığını bilakis Kral ile eş anlamlı şekilde çoğu yerde kullanıldığını⁹²⁸ hali ile buradaki soyutlama bakımından bir karmaşıklığın altını çizer.⁹²⁹ Bu noktada tahtın tüzel kişiliğine ilişkin olarak Kral'ın iki bedeni haiz tek bir kişiliğinden hareketle tesis edilen *corporatione sole*'nin devletin günümüzdeki hukuki kişiliğinin sahip olduğu belirlilik ve hukuk süjesi şeklinde algısına yol açmamalıdır. Burada temel dikkat Kral'ın doğal bedeni ile akamete uğramayacak olan siyasi düzeninin (*status*) sürekliliğini sağlamak ve Kraliyet'i bir bütün olarak gerçekleştirme gayretidir. Ancak Kral'ın doğal bedeninin ölümlü olması bakımından geçiciliğine karşılık *Commonwealth* olarak devletin kalıcılığı tahtın bir tüzel kişilik olarak algılanmıyandan hareketle modern ulus devletin sürekliliğine ilişkin düşüncenin Ortaçağ'daki ve *Kral-devlet*'teki gelişimi bakımından önemlidir. Krallığın sürekliliğine karşın insan olarak Kral'ın geçiciliği ve bu bakımdan Kral'ın ölümsüz bedeni olarak kurgulanan ve devleti karşılayan siyasi beden formülü Bodin'de egemenlik niteliğini tesis etmiş *Kral-devlet*'te egemenliğin süreklilik unsuru olarak sistemleşmiştir. Modern

⁹²⁵ Ibid., s.416.

⁹²⁶ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.573.

⁹²⁷ Örnek için G., Mosca, "*Magna Carta'dan 20. Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri*", Çev.: Mukbil Özyörük, AÜHFD, C:5, S:1, 1948, s.42.

⁹²⁸ Ibid., s.39.

⁹²⁹ Maitland, "*Bir Tüzel Kişi Olarak Taht*", s.418-422.

devletin anahtar fikri devletin kendini oluşturan kişilerüstü ve kişilik dışı iktidarını özetleyen hükümetlerin geçici devletlerin kalıcı olduğu şeklindeki sabite her ne kadar kişiselleşmiş bir iktidarı ihtiva etse dahi patrimonyal devletin⁹³⁰ içerisinde filizlenmeye başladı⁹³¹ Ortaçağ'dan kaynaklanan bu kurgu ile de sabittir. Bu kurgudan hareketle Kral'ın siyasi bedeni içinde taşınan onur (*dignitas*) ve siyasi bedenin ihtiva ettiği değerler irsi bağlılık ile hanedan içinde bir başka kişiye aktarılır. Bu ilerde de değineceğimiz üzere taç sembolü üzerinden Krallığın doğrudan aktarımı şeklinde gerçekleşir. Devletin, bir başka ifade ile siyasal varlığın sürekliliği bu teamül ile sağlanmış olunur. Kral'ın fiziki bedeninin ölüm anı milat alınarak bir sonraki Kral siyasal bedeninin sahibi olur. Bu durumda siyasi anlamda bir fetrete izin verilmez ve idari bir boşluğun önüne geçilir. İngiliz Tudor hukukçularının sistemleştirdiği Kral'ın iki bedeni kuramına muadil yaklaşımlar bir mutlak monarşi olarak tebarüz edecek olan Fransa'da da görülür. Fransız hukukçu Grassaille (1495 – 1582)Fransa monarşisinin muadili devletlere üstünlüğünü savunurken Fransa kralını, siyasal sistem içerisinde “...insan niteliği edinmiş bir Tanrı...”⁹³² olarak kabul ederek Kral'ın bedeni ile devleti irtibatlandırır. Kral'ın siyasal bedeninde devletin taşınması gibi Kral'ı devletin başı ve devleti de Kral'ın bedeni şeklinde anlatır.⁹³³

Teorinin bir başka ismi ise adını Tudor hanedanından alan *Tudor teorisi*'dir.

Tudor hanedanı (1485-1603)⁹³⁴, İngiltere'de soylu aileler arasında cereyan eden Güller

⁹³⁰ Halil İncalcık Weber'e atfen ortaçağda doğu ve batı monarşilerinde devletin geleneksel egemenlik kıstasına bağlı patrimonyal yapısından bahisle egemenlik, mülk ve tebaalarını hükümdar ailesine ait sayıldığını ifade eder. İncalcık ortaçağa özgü bu devlet yapısındaki egemen idareyi *patrimonyal hanedan devleti* olarak da vasıflandırır. Halil, İncalcık, *Şair ve Patron*, Doğu – Batı Yay. 4.Baskı, Ankara 2016, s.8, 11. Ayrıca bkz. Juan J., Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, Çev.: Ergun Özbudun, Liberte Yay., 4.Baskı, Ankara 2017, s.153.

⁹³¹ Pierson Christopher, *Modern Devlet*, s.89.

⁹³² Philippe Raynaud – Stephane Rials, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, “*Mutlakiyetçilik*”, Henri Morel, Çev.: Necmettin Kamil Sevil, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017, s.611. Esasında bu yaklaşım üzerinden ortalama bir tarihi perspektiften galip feodali ifade eden Kral yüklü bir anlam kazanmıştır. Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.302.

⁹³³ Morel, “*Mutlakiyetçilik*”, s.611.

⁹³⁴ Mutlak Krallık düşüncesinin gelişerek parlamentonun Kral'a karşı zayıfladığı bir dönemdir. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.481. Ancak ilke olarak “*King in Parliament*” parlamentodaki Kral şeklinde özetlenen anayasal ilke cari olup tüzel kişilik olarak Taç ile parlamento arasında denge aranmıştır. Bir anlamda egemen parlamentoyu da özetler anlamda kullanılmıştır. Ağaoğulları, *Kral Devlet*

Savaşı akabinde zayıflayan İngiltere’de tahta geçen *Lancaster* soyundan 7. Henry ile *York* soyundan Elizabeth’in evliliği ile tesis edilmiştir.⁹³⁵ Kral 8.Henry ve Kraliçe 1.Elizabeth dönemlerinde Tudor hukukçularının kararlarında açıkça görüldüğü üzere Kral’a ait iki beden kabul edilmiştir. *Kral’ın İki Bedeni*, krallığa ilişkin bir hukuk kurgusudur.⁹³⁶ İki ayrı bedene dayanır. Bunlar siyasi bir bütün olarak toplumdan ve yönetimden oluşan siyasi beden ile doğal-fiziki hali ile ölümlü olan Kral’ın bedendir.⁹³⁷ Krallığın bütünlük ve süreklilik sorununa ilişkin çözümlemelerde beden metaforunun tercih edilmesinin başlıca sebebini Kral’ın doğal bedeninin ölümlü olmasındaki olağan durum oluşturmaktadır. Aksi takdirde ölümlü tarafı ile egemenin kişiliğine doğrudan bağlanan egemenlik anlayışında halefiyet sorunu üzerinden siyasi istikrarsızlık ve hukuki anlamda serbestiyetin doğacağı açıktır.⁹³⁸ *Kralın İki Bedeni* kuramı, Tudor hukukçularının Kral’a yükledikleri anlamla olgunlaşmış bir siyasal ve hukuki anlayıştır.⁹³⁹ Kral’ın iki doğaya sahip (*gemina natura*) bir insan olarak kavranması İsa’ya atfedilen Tanrı-insan sıfatından kaynaklanmış, Kral doğal bedeni ve varlığı ile insan olsa da tanrısal iyilik doğuştan sahip olduğu birinci doğasını kapsamıştır.⁹⁴⁰ Ortaçağ’da Kral’a atfedilen bu nitelikler Kral’ın sahip olduğu iki doğa üzerinden insan olarak Kral ve tanrının temsilcisi olarak Kral olması ile bu iki niteliğini barındıran *personae geminate* kavramı ile isimlendirilmiş olunur.⁹⁴¹ Hali ile yaratılan beden kurgusunda baş İsa’nın tanrısallığını, ayaklar ise insanlığını temsil etmesindeki⁹⁴² iki ayrı nitelik devleti niteleyecek bedende dünyevi bir içerik ile karşımıza çıkacaktır. Ancak yalnızca hukuki bir kurgu ve bir iktidar sistemi olarak algılamak oldukça

Ya Da Ölümlü Tanrı, s.164, 165. Bkz Ergun, Özbudun, “İngiltere’de Parlamento Egemenliği Teorisi”, AÜHFD, C:25, S:1, 1968, s.61.

⁹³⁵ Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, s.417.

⁹³⁶ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.69.

⁹³⁷ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.26.

⁹³⁸ Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, s.77, 78.

⁹³⁹ Bourdieu, monarşiye hukuk düzeni tarafından verilen meşruiyet olarak yorumlar. Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.380.

⁹⁴⁰ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.77, 78, 87.

⁹⁴¹ Ibid., s.91, 113, 115, 125.

⁹⁴² Ibid., s.105, 106.

indirgemeci olacaktır. Bunun sebebi her ne kadar belli bir dönemi ihtiva etse de Orta Çağ'ın teolojik bağlamı içinde olarak teolojik bir kökenden hareketle anlamlandırılabilirliği ve Orta Çağ'ın siyaset düşüncesi için bir anahtar rolü üstlenmesidir. Kantorowicz, teorinin 16. ve 17.yy'lara ait olduğunu ifade etse de kökenini siyaset teolojisi üzerinden temellendirir. 12.yy'da adı bilinmeyen Normandiyalı bir rahip hukukçunun el yazmaları üzerinden eserinin *Mesih Merkezli Krallık* bölümünde konuyu işler.⁹⁴³ Tek kişilik tüzel kişilik olarak İngiliz Krallığı'nın hukuki nitelendirilmesinde Ortaçağ'a ait bir kavram olarak verdiği *persona mixta*'nın dini ve dünyevi yetkilerin de bir birleşimini taşıdığını belirtir.⁹⁴⁴ Bu anlamda Rahip-Kral'ın birleşik kişiliği ilerde Tudor hukukçuları tarafından salt dünyevi siyasi alanda kabul edilecek iki bedeni müjdeleyen iki ayrı nitelik olarak Kral'ı betimleme imkanının doğduğu iskeleti inşa etmiştir.⁹⁴⁵ Bir anlamda da hukuk kurgusu bakımından Kral'ın çifte niteliği tesis edilmeye başlanılmıştır. İsa'nın Tanrı-insan olarak iki taraflı varlığı ile Rahip-Kral'ın bir tarafı ile *natura* ifadesi ile doğal, dünyevi İsa'dan hareketle Rahip sıfatı ile tanrısal iyiliğin temsilcisi olarak *gratia* kavramı atfedilerek tanrılaştırılmış ve Tanrı ve İsa üzerinden kavranmıştır.⁹⁴⁶ Kral, yeryüzü ve gökyüzü arasında aracı ve bunların kavuştuğu İsa tipi (*typus Christi*) bağlamında bir remz, İsa'nın ise gerçek vekili olarak takdim edilir.⁹⁴⁷ Devlet ve toplumu da kapsayacak şekilde yönetim bu dönem kişiselleşmiş bir iktidarı ifade ettiği üzere iktidar Kral üzerinden kavranmıştır. İngiltere Krallığı Kilise'den ayrı, insan yığınlarından mürekkep Kral'ın baş olduğu beden halinde devleti ifade eder.⁹⁴⁸ Üstün bir siyasal iktidar olarak devlet ve egemenlik beden metaforu üzerinden bir ve bütün halinde bir düzeni ifade etmiştir.⁹⁴⁹ Bunlar: fiziki,

⁹⁴³ Ibid., s.69.

⁹⁴⁴ Kantorowicz bir başka bölümde ilk insan olarak Adem inancını kast ederek, Adem'in hem ölümlü bir insan olarak varlığını hem de süreklilik sahibi bir türün adı olmasını örnek gösterir. Ibid., s.70, 575.

⁹⁴⁵ Ibid., s.74.

⁹⁴⁶ Ibid., s.75, 76.

⁹⁴⁷ Kral için kullanılan benzer anlamdaki muhtelif kavramlar için Ibid., s.125-128, 195-197.

⁹⁴⁸ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.27.

⁹⁴⁹ Ibid., s.28.

doğal beden (*corpus naturale*) ile siyasi bedendir (*corpus politicum*).⁹⁵⁰ Doğal beden lafzından da anlaşılacağı üzere Kral olmaya namzet kişinin gerçek bedenidir. Bu beden biyolojik yasalara bağlı olarak insani gerçekleri ihtiva eder. Hali ile başta ölümlü olduğu gibi insana ait vasıfların her birini taşıyabilir. Örneğin, akli yetileri itibari ile bir zayıflık taşıyabileceği gibi sağlık ve sıhhat hususunda da belli nakıslar gösterebilir.⁹⁵¹ Ancak bu doğal bedenın tamlığı ve gücü ile doğa olaylarından ülkenin gücüne kadar bir makastabütün bir doğa düzenine muadil kabul edilir. Bu anlamda somut ve gerçek beden doğrudan kast edilmiş olursa da bu beden birçok işlevin ve imajın göstergesidir. Maitland'a göre siyasi beden ise Kraliyetin onurunu da ihtiva eden soyut ve doğal beden gibi gözlemlenemeyen siyasal mevcudiyetini tamamını kapsayan bu bakımdan halkı da içerek doğal bedendeki muhtemel kusurların hiçbirini göstermeyen beden⁹⁵² şeklinde tarif edilir. Bu bakımdan siyasi beden Kral'ın bedeni ile birleşen ancak ayrı bir varoluşa sahip olarak Kral'dan bağımsızlaşarak Kral ile mukayyet olmayan siyasi bütünü ifade etmektedir.⁹⁵³ Bu durum iktidarlar arasında üstün bir iktidar olarak egemenliğini tesis etmiş devletin bu mutlak niteliğe sahip iktidarının sürekliliğini bir anlamda bekasını sağlamak bakımından doğan sorun için de işlevsel bir şekilde kullanılmıştır. Zira mutlak bir iktidar olarak devletin teşekkülü ya da belli bir zaman kesiti içinde varlık sahibi olması süreklilik bakımından bir sorunu gündeme getirmiştir. Bu noktada siyasi beden kavramı devlet iktidarının süreklilik niteliğinin sağlanması bakımından oldukça elverişli bir kavram olarak devleti izahlandırmak için kullanılmıştır.⁹⁵⁴ Burada temel kaygı bütünlük tesis etmiş bir düzen olarak devlet egemenliğinin zamana karşı koymasındır. Hali ile devletin soyut ve tüzel kişiliğini inceleyeceğimiz bölümdeki hâkim kaygının erken modern dönemdeki kökenini de devletin süreklilik sahibi bir tüzel kişi olarak

⁹⁵⁰ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.27. Marshall, *Constitutional Theory*, s.18. Maitland, "Bir Tüzel Kişi Olarak Taht", s.417.

⁹⁵¹ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.26.

⁹⁵² Marshall, *Constitutional Theory*, s.17. Ayrıca bkz. Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.32.

⁹⁵³ Ibid., s.32.

⁹⁵⁴ Ibid., s.33.

vasıflandırılması çabası üzerinden *Kralın İki Bedeni* teorisinde izlenebilir. Ancak Kral ile devlet arasında bir ayrıma bugünkü manada gidilmemiştir. Hali ile *Kralın İki Bedeni* teorisindeki yaklaşım Kral'da taşınan bir siyasi beden olarak devlet ile Kral arasındaki geçişkenliğini korurken bir yandan da süreklilik sorunu bakımından bağımsız, Kral ile beraber sonlanmayan bir siyasi beden bir başka ifade ile tüzel kişi mantığı kurgulanmaya çalışılmıştır. Süreklilik niteliği derç edilen egemenlik dahası süreklilik ilkesi ile egemenlik kazanan iktidar Kral üzerinde somutlaştığı üzere egemenliğin sürekliliği *Kral asla ölmez* sözünden hareketle Kral kavramına bunu bahşederken esasında kast edilen siyasi beden olarak devletin sürekliliği olmuştur.⁹⁵⁵ Zira bu sözde kast edilen doğal bedeninin ölümlü olması hilafına Kral'ın Kral olarak ölümsüzlüğüdür.⁹⁵⁶ Nitekim benzer bir kaygının görüldüğü Fransa'da, Bodin'in teorisinde sürekli ve mutlak bir egemenlik olarak tasarlanan devlet modern devletin öncülü olarak hem üstün iktidar olması hem de sürekliliğini sağlaması bakımından gerçekleşmiş olacaktır. Zira Kralın İki Bedeni teorisi ile Bodin'in egemenlik kavramsallaştırması ortak bir siyasi süreçten beslenmiştir. Bu süreç hiç şüphesiz Modern devleti izah ederken verdiğimiz Batı siyasi tarihinin temel dinamiklerinden biri olan Kilise ve Devlet arasındaki çatışmada merkezi ve güçlü bir devlet arzusuna dayanır. Egemenliğin soyutlanması ile Bodin'in egemenliğe atfettiği mutlaklık ve süreklilik doğrudan ilişkilidir. Zira Bodin'de egemenliğin tecessüm ettiği somut varlık olarak Kral'ın egemenliğini kullandığı varlık devlettir. Hali ile devlette soyutlaşan Kral'da somutlaşan egemenlik için Kral'ın özel ve kamusal iki bedeni olması gerekmektedir.⁹⁵⁷ Böylelikle egemenliğin sürekliliği, varlığını muhafaza eden devletin somutlaştığı güçlü Krallar iken devlet ve Kral ayrımı ve devletin soyutlanması düşüncesi de doğmuş olmaktadır.⁹⁵⁸ Kralın İki Bedeni doktrinine Bodin'de

⁹⁵⁵ Ibid.

⁹⁵⁶ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni* s.528.

⁹⁵⁷ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.25.

⁹⁵⁸ Benzer bir yaklaşım için Koçak, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi*, s.82.

rastlanılmasa dahi süreklilik düşüncesinin merkezi bir sorun teşkil etmesi bakımından Kral'ın ölümsüz siyasi bedeni ile egemenliğin Kral tarafından adına kullanıldığı devlet fikri örtüşmekte ve süreklilik sorunu çözümlenmiş olmaktadır. Zira ölümsüz olan siyasi beden ile Kral, Kral'ın fiziki bedeninin soyutlaması müştereginde Bodin'de mutlak ve sürekli olan egemenlik kuramı ile birleşmektedir. Burada ırsi monarşi olarak ifade edilen veraset intikalini esas alan saltanatın uygulandığı “*Kraliyet kanı metaforuna*”⁹⁵⁹ bağlı Monarşi'lerden⁹⁶⁰ ilaveten bahsetmek gerecektir. İfadelendirme yönetenlerin seçilmelerine dair usulden hareketle belirlenmiştir.⁹⁶¹ Bu Monarşi modelinde topluluk çıkarı ile Kral ailesinin çıkarlarının bütünleştiği⁹⁶² Kraliyet ailesini ifade eden ve devletin bir miras olarak aile içinde bir başkasına geçtiği ve monarşilerde en muteber yol olan ırsi monarşide hanedan⁹⁶³ üzerinden süreklilik sağlanır. Machiavelli Prens'te bu konuya ilişkin olarak saltanata dayalı prensliğin kalıtsal olduğunu ve dayanaklılığın yeni bir prensliğe göre üstünlüğünü süreklilik bakımından teslim etmektedir.⁹⁶⁴ Devlet olarak siyasi beden kamusal tarafı ile de Kral'da görünürken, Kral kurumsallığı işaret eder. Sarayda mühim olan hanedan mensupları ile Kral'ın fiziki bedeni arasında kalıtsal bir bütünlük bulunur.⁹⁶⁵ Krallık veraset usulü ile hanedan üyesi olan adaya kalıtsal olarak geçmektedir.⁹⁶⁶ Mutlak monarşide devletin sürekliliği Kral'ın saltanat yolu ile değişmesi ile sağlanırken iken devlet egemenliğinin sürekliliği göreve gelen Kral'ın sahip olduğu varsayılan iki beden üzerinden gerçekleşmiş olur.⁹⁶⁷ Modern devletin

⁹⁵⁹ Roma hukuku kaynaklı kan hakkına dayanan 15.yy'da “*Doğuştan prens*” kavramı tesis edilmiştir. Bunlar için Fransız Krallığı'nın sembolü olan ve meşruiyetlerini de belirten “*Zambak Prensleri*” ifadesi de kullanılmıştır. Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.297, 368.

⁹⁶⁰ Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s.250. Ayrıca bkz. Yay. Haz. Özlem Çağlar Yılmaz, Büşra Sönmez., M. Kürşad Birinci, *Hür Fikirler Dergisi*, Ali Fuat, Başgil “*Hükümetlere Dair*”, Liberte Yay., Ankara 2018, 295.

⁹⁶¹ Yönetenlerin seçilmelerine ilişkin yöntemler için Duverger, *Siyasal Rejimler*, s.11-19.

⁹⁶² Ibid., s.13. Prof. Dr. Ernst, Hırş, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Dersleri*, Güncel Dile Uyarlayan: Selçuk Baran Veziroğlu, Yay. Haz. Dr. Özlem Erişgin, 3.Baskı, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara 2001, s.119. Kalıtım esaslı yalnızca Kral'ın belirlenmesi değil örneğin İngiltere'de Lordlar Kamarası'nın belirlenmesinde de görülür. Duverger, *Siyasal Rejimler*, s.19.

⁹⁶³ Gözler, *Devlet Başkanları*, s.46. Ayrıca bkz. Büyük Frederik, *Anti-Makyavel*, s. 25, 26.

⁹⁶⁴ Machiavelli, *Prens*, s.39-40.

⁹⁶⁵ Marshall, Geoffrey, *Constitutional Theory*, s. 18.

⁹⁶⁶ “*Hanedan dışına çıkma yasağı*” için Gözler, a.g.e, s.46.

⁹⁶⁷ Uygun, *Devlet Teorisi*, s.199.

merkezilik niteliğinin Kral elinde birleştirilen egemenlik olarak hukuki ve siyasi temele oturtan Bodin, *auctoritas* ve *potestas*’ birleştirerek egemenliğin modern devlet teorisi bakımından en önemli niteliği olacak şekilde süreklilik anlayışını kazandırmıştır. Aynı zamanda iktidarın ilkesinin de egemen elinde birleşerek egemenliğin sahibi olan devlet uhdesine alınması ile devlet dışardan bir meşruiyete ihtiyaç duymaksızın devlet kendi kenine meşruiyet kazandırmış olur.⁹⁶⁸ Ancak egemenliğin sınırlandırılması ve mutlaklığı arasındaki çelişkinin bir benzeri de devletin meşruiyetinde kendini gösterir. Zira egemen Kral, yönetmek iktidarını Tanrı’dan alarak ve ona karşı sorumlu kılınarak uyruklar üzerinde etkinliğini sağlayacaktır.⁹⁶⁹ Hali ile kuvvetler birliğini bünyesinde tesis etmiş laik bir iktidar henüz tesis edilmemiştir.⁹⁷⁰ Egemen Kral, Tanrı’dan sonra yeryüzündeki en büyük kişi olarak devleti de Tanrı’nın yasalarına uygun yönetme sorumluluğu taşır. Bu durumda iktidarın ilkesinin Kral’ın kişiliğinde iktidarın kullanımı ile birleşmesi üzerinden devletin başka bir ifade ile siyasi bedenin kendi kendine atfedeceği ya da Kral’ın bu siyasi bedenden kazanacağı meşruiyet yaklaşımı yıkılmış olur.⁹⁷¹ Devleti bu sayede soyutlayarak kamusal bir kişi hüviyetinde kurguladığı Kral ile iktidarın bütünlüğü korunara iktidarın kullanımı olarak *potestas*’ın soylular ve halk ile paylaşılması anlamına gelen *karma yönetim* anlayışını eleştirerek Kral’a aynı zamanda İmparatora, feodallere ve Papa’ya karşı da bağımsızlaşarak merkezilik kazandırmıştır.⁹⁷² Monarşi kendini Kral üzerinden siyasi bir beden olarak kurarken bir diğer yanda modern ulus devletin soyut kişiliğini tartışacağımız iskelet beden kavramı üzerinden doğmuş olur. Kral’ın fiziki bedeninde taşınan siyasi beden olarak devletin sürekliliğinin egemenliğin devlete özgülenmesi bakımından Kral’dan ayrılması da Bodin’in

⁹⁶⁸ “Dolayısıyla devlet meşruluğunu kendinden alır, ya da daha doğrusu devlet doğrudan doğruya meşruluktur. Kısacası devle, var olduğu anda meşrudur da. Tabii ki, devletin egemen erkini kullanan prensin de meşru olmaması olanaksızdır.” Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.35.

⁹⁶⁹ Ibid., s.35, 36. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.528.

⁹⁷⁰ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.75.

⁹⁷¹ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.36.

⁹⁷² Ibid., s.28, 37-41.

egemenlik teorisi ile gerçekleşmiştir.⁹⁷³ Sekülerleşme ve kişilik dışı iktidar üzeinden Kralın siyasi bedeninden devletin soyut bedenine geçiş siyasi bedenin de mistik bedenden kaynaklandığı bir anaolojiden hareket ettiğimizde Papa'dan Kral'a Kral'dan ise devlete bir geçişin tarihi sürekliliği içinde gerçekleşmiştir.⁹⁷⁴ Neocleaus bu durum için “*Modern devlet kavramı bu nedenle monarşik devletin “bedenini” miras aldı ve onu yeni bir biçimde yeniden icat etti.*”⁹⁷⁵ yorumunda bulunur. Devletin organizmacı teorisinde Aristoteles'in Politika'sından itibaren devlet insan bedenin doğallığı ölçüsünde canlı doğal bir beden olarak organizma şeklinde tasavvur edilse de Rönesans ve Reform süreci ile daha sonra egemenliği de iktisap ederek müstakil bir iktidar olarak devletin soyut kişiliği için referans alınması gereken yaklaşım Kilise'nin birliğini ifade eden *İsa'nın Mistik Bedeni*⁹⁷⁶ olacaktır. Bir anlamda Kral-devlet'in izahlandırılması Kilise üzerinden gerçekleşerek süreklilik arz eden bir bütün şeklinde *mistik beden*'den ilhamla kavramın dünyevi düzlemde dönüştürülmesi ile *siyasi beden* kavramı üzerinden oluşmuştur.⁹⁷⁷

Bu noktada Ortaçağ'daki siyasi ortam dikkate alındığında merkezi bir iktidar yoktur ve Fransa Kralı'nda senyörlerden bir senyördür.⁹⁷⁸ Hali ile modern devletin egemen devlet oluşu Bodin'deki yaklaşımın bir tezahürü olarak devletin bu iktidarlara karşı üstünlüğüdür.⁹⁷⁹ “*Ulusal monarşi taslakları...*”nın hem dünyevi anlamda siyasi iktidar olarak Kralların bağımsızlaşması hem Kilise dışında ifade ettikleri varlık ile 14.yy sonlarına doğru Fransa ve İngiltere krallıkları için Kilise'nin koropratif bedeni siyasi alana taşınır.⁹⁸⁰ Esasında bu durum Ortaçağ'da mistik beden üzerinden insanlığın tamamının üyesi olduğu Kilise'nin siyasi beden gibi algılanması ve devlet intibakı

⁹⁷³ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.33.

⁹⁷⁴ Ibid., s.34.

⁹⁷⁵ Ibid.

⁹⁷⁶ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.469.

⁹⁷⁷ Ibid.

⁹⁷⁸ Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.77, 79, 590.

⁹⁷⁹ Ibid., s.142.

⁹⁸⁰ Erözden, *Ulus-Devlet*, s.57.

yaratması ile de ilişkilidir.⁹⁸¹ Kilisenin siyasi alanda varlık göstermesi ve bir iktidar iddiasını içeren konumu ile mistik bedeni zamanla ruhani bir tüzel kişiliği ifade eden *corpus iuridicum* olarak siyasi beden şeklinde algılanmaya başlanmış hali ile ister teolojik bir anlam taşıyın ister seküler bir içeriğe evrilsin siyasi beden olarak ifadelendirilecek devletlere de uygulanabilinir hali almıştır.⁹⁸² Zira Kilise'nin Aquinas'ta kavranması siyasi bir topluluk şeklinde Papa'nın Kral'a teşbih edildiği doğal bedende başın sahip olduğu yönetici konum mistik bedende Papa'ya taşınarak, Papa mistik beden şeklinde kavramın kutsal yükünden ziyade siyasi yapıyı ifade eden dünyevileşen bir başka ifade ile siyasallaşan bedenin Kral'ı kabul edilmiş olunur.⁹⁸³ Burada da temel kırılma mistik beden yerine mistik kişilik kavramının İsa'nın tüzel kişiliğine dönüşen *Corpus Christi* kavramından hareketle Roma'dan alınan *persona ficta* şeklinde kurgusal bir kişi olarak Ortaçağ'da kavranmasının önünü açmıştır.⁹⁸⁴ Sonuç olarak Kilise'de ruhani bir anlama delalet eden mistik beden dünyevi siyasi iktidar olarak teşekkül eden Krallıkların siyasi varlığını ve bir devlet olarak taşıdığı niteliği dünyevi bir mistik beden olarak yenilenmiş olur.⁹⁸⁵ Hukukçular için devletin *corpus morale et politcum* kavramı ile ifade edilen ahlaki ve siyasi bedeni Kilise'nin mistik bedenine muadil olarak işlev kazanmıştır.⁹⁸⁶ Neocleaus, bu noktada kavramın siyasallaştığını mistik bakımdan aşkın anlamını yitirerek Ortaçağ'da *terra* olarak nitelendirilen toprak esaslı laik devletleri izahlandırmak bakımından hukukçuların devraldığı bir içeriğe dönüldüğünü ifade etmektedir.⁹⁸⁷ Böylelikle Ortaçağ'da, İsa'nın başı olduğu mistik gövde olarak Kilise, dünyevi bir iktidarı siyasal alan içinde tanımlayan Kral'ın baş olduğu bir beden olarak Krallık kurgusuna tahvil edilmiş

⁹⁸¹ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.25.

⁹⁸² Ibid., s.26. Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.270.

⁹⁸³ Ibid., s.272, 275, 276.

⁹⁸⁴ Kantorowicz bu bağlamda Aquinas'ta *corpus mysticum* olarak mistik bedenin Kilise özelinde tüzel kişilik şeklinde hukuki kavramlaşma süreci yaşayarak mistik kişiliği ifade eden *persona mysticum*'un *persona ficta* ile eş değer bir anlam taşıdığını ifade eder. Ibid., s.270, 279.

⁹⁸⁵ Kantorowicz, “Ortaçağ Düşüncesinde Vatan İçin Ölmek”, s.124. Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.277.

⁹⁸⁶ Ibid., s.281.

⁹⁸⁷ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.26.

olunur.⁹⁸⁸ Başa dönecek olursak devletin de beden şeklinde kavranarak Kilise'ye muadili konumlandırılması Salisburyli John ile gerçekleşmiştir.⁹⁸⁹ Salisburyli'de Aristoteles etkisini de gösteren beden yapısında organizma olarak devletin siyasi bedene evrilen içeriği 13.yy'da Beauvaisli Vincent'in (1184/1194-1264) devletin mistik bedenini kurgulayarak Kilise'nin aşkın anlamını devlete tatbik etmesi ile gerçekleşmiştir.⁹⁹⁰ Ortaçağ siyaset düşüncesinde Aquino'lu Thomas'ın (1225 - 1274) devleti tıpkı Salisburyli John gibi ortak yarar temelinde siyasi ve ahlaki amaçlar taşıyan canlı bir organizma, beden (*corpus politicum et morale*) olarak kavrar.⁹⁹¹ Ancak Aquino'lu Thomas'ta devletin iktidarı Tanrı'dan kaynaklansa ve devlet doğal bir organizma olması bakımından kendi doğallığı içerisinde kendi yasalarını yapma hakkı bakımından Gelasius'a yaklaşarak iki kılıç teorisinden kopuşu temsil etmekte Kilise ve devleti karşılıklı özerkleştirmektedir.⁹⁹² İki Kılıç teorsini devlet lehine tersine çeviren Padovalı Marsilius'ta⁹⁹³ dini ve dünyevi iktidar ayrımı kalkarak halkın *auctoritas* Kral'ın *potestas*'ı ifade ettiği devlet bünyesine Kilise'yi konumlandırır.⁹⁹⁴ Padovalı Marsilius'un konumuz itibari ile bir başka ehemmiyeti ortak yarar merkezi etrafında soyut bir bütün olarak toplumun (*societas*)düşünüldüğüdür.⁹⁹⁵ Reformasyon ile birlikte

⁹⁸⁸ A. D., Harvey, *Body Political Metaphor and Political Violence*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2007, s.19. Maitland, "Bir Tüzel Kişi Olarak Taht", s.414. "Kilise ve genel olarak Hristiyan toplumun, İsa'nın baş olduğu bir *corpus mysticum* şeklindeki kilise hukuku ve teolojik doktrini, teolojik alandan kralın baş olduğu devletin alanına aktarıldı." Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.27. Ayrıca bkz. Maitland, *State, Trust and Corporation*, s.34. Benzer bir illiyet Hobbes'ta devletin siyasi beden olarak *corpus* şeklinde düşünülmesinde de görülür. Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.81.

⁹⁸⁹ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.277, 278.

⁹⁹⁰ Ibid., s.278.

⁹⁹¹ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.259. Saygılı, "Modern Devlet'in Beden İdeolojisi Üzerine Kısa Bir Deneme", s.331. Ayrıca bkz. Agamben, *Kutsal İnsan*, s.113-115.

⁹⁹² Okandan, "Ortaçağ'da Devletin Teorik Tekamülü", s. 628-631. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.260, 261.

⁹⁹³ Burada Padovalı Marsilius oldukça mühimdir. Siyasete teolojiden bağımsız bir alan kazandırma yolunda ilk isimdir. Quentin, Skinner, *Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri 2. Cilt: Reform*, Çev.: Eren Buğlalılar – Barış Yıldırım, Phoenix Yay., Ankara 2016, s.66. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.158. Mairat, "Padovalı Marsilius'dan Louis XIV'e Laik Devletin Doğuşu", s.225-227.

⁹⁹⁴ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.279-285.

⁹⁹⁵ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.41.

Katolik Kilisesi etkinliği toplumsal anlamda ilk büyük darbeyi almıştır.⁹⁹⁶ Aynı zamanda insanın doğal bir parçası olduğu Hristiyanların bütünlük arz ettiği *universitas* birlik ve bütünlüğünün bozulması ile bu dönemde parçalanmaya başlamıştır.⁹⁹⁷ Luther, bozulduğunu düşündüğü Krallık kurumunun yeniden tanzimini de ele alan “*Dünyevi Otorite ve Ona Ne Ölçüde İtaat Borcu Bulunduğuna Dair*”⁹⁹⁸ eserinde dünyevi otoriteyi temsil eden Krallık’ın yalnızca Tanrı’ya olan bağlılığını vurgulması bakımından Kilise’yi pasifleştiren yaklaşımını ileri sürer. Bu noktada dünyevi iktidarın tekliğini sağlamak bakımından Kilise’yi saf dışı bırakarak meşruiyetini doğrudan Tanrı’dan alarak başta da belirttiğimiz *İki Kılıç*’tan *Prens’in Kılıcı*’na geçişi sağlamaya çalışır.⁹⁹⁹ Bu anlamda kılıcın Kilise tarafından Krallığa bir tür emanet olarak verildiği paradigmadan kopuş gerçekleşmiş olur. *Kralın İki Bedeni* bu kronolojik gelişim akabinde anlamlandırılabilir. Temelde devletin sürekliliği ve yeni Kral’ın tayinin bağlı olduğu esaslara ilişkindir. İlaveten Kilise’nin *congregatio fidelium* ifadesi tek bir tüzel kişilik olarak Hristiyanların ruhani iktidarını temsil etmektedir.¹⁰⁰⁰ Kilise meydana geldiği Hristiyanlardan daha fazla bir anlam taşımaktadır.¹⁰⁰¹ Bir anlamda 13.yy ile başlayan süreçte Ortaçağ’ın sonuna doğru *devlet merkezli krallık*’ın süreklilik ve bütünlük kaygısını ifade eden tüzel kişilik sorunu İsa’dan, Kilise’ye, Kilise’den ise *corpus mysticum*’un dönüştüğü siyasi bedeni ifade eden *corpus politicum*’a aktarılmış oldu.¹⁰⁰² Böylelikle *Kral’ın İki Bedeni* teorisi tüzel kişiliğin devlet üzerinden düşünülmesi ve süreklilik sorununun çözülmesi noktasında anlamlandırılabilir.¹⁰⁰³ Kral’ın başı uyrukların gövdeyi karşıladığı bu beden şüphesiz Leviathan’ın kapağındaki

⁹⁹⁶ Küçükalp, *Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller*, s.125. Ayrıca bkz. Kaan H., Ökten, “*Luther ve Machiavelli: Özgürlük, Devlet ve Hristiyanlık*”, Machiavelli, Makyevellizm ve Modernite, Haz: Cemal Bali Akal, Dost Yay. Ankara 2012, s.138-157.

⁹⁹⁷ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.79.

⁹⁹⁸ Kaan Harun, Ökten, “*Martin Luther*”, Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon’dan Zizek’e, Editörler: Cilt I Ahu Tunçel – Cilt II Kurtul Gülen, Doğu Batı Yay., 2.Basım, Ankara 2014, s.183, 187.

⁹⁹⁹ Ağaoğulları, *Tanrı Devletinden Kral - Devlete*, s.116-122. Ağaoğulları, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, s.302-304.

¹⁰⁰⁰ Loughlin, Martin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.36.

¹⁰⁰¹ Ibid.

¹⁰⁰² Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.307, 308.

¹⁰⁰³ Ibid., s.362.

resmi bize tekrar anımsatarak Modern ulus devlete evrilen tasavvurun iskeletini oluşturur. Bu bakımdan Kral ile devlet arasındaki ilişkinin hukuken temellendirilmesi İsa ile Kilise arasındaki ilişkiye dayanmaktadır.¹⁰⁰⁴ Kilise'ye karşı bağımsızlaşma ise Kilise'nin mistik bedeninden çıkıp devletin siyasi bedenine taşınmaktır. İnsan bedeni denildiğinde yalnızca devletin kökeni hakkında organizmacı görüşün klasik yaklaşımı olan insan organları ve uzuvları değil bedeninin mesken olduğu akıl¹⁰⁰⁵ ve ruh¹⁰⁰⁶ da buna dâhildir. Ruh kavramının kadim felsefî gelenekten günümüze canlılığın temel emaresi ve aklın hamisi şeklindeki güçlü tasavvuru teolojik çerçevede Tanrı'nın üflediği nefes olarak da kutsanan gücünü pekiştirir.¹⁰⁰⁷ Organizmacı devlet kendini husule getiren her bir unsurun bir bütün arz ettiği uyum içinde çalışan bir yapıya tekabül etmektedir.¹⁰⁰⁸ Bu durumda insanın canlı hücrelerden müteşekkil yapısı gibi devlette insanların birlikteliğinden doğarak insan yaşamının bağlı olduğu biyolojik kanunlara bağlı olarak doğar, yaşar ve ölür.¹⁰⁰⁹ Ruh (psches) en genel felsefî açılımı ile *hareket ettiren*¹⁰¹⁰ olarak tanımlanabilir. Biyolojik bir gerçek olarak insan bedeninin devletin üzerinden düşünüldüğü bir kalkış noktası olması¹⁰¹¹ kralın bedenine hali ile kralın iki

¹⁰⁰⁴ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.27.

¹⁰⁰⁵ Rasyonalizmin de temelinde bulunan "...insan fitratında yattığına inanılan bir cevher..." şeklinde tanımlanabilir. Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.12, 167, 168. Sosyal Bilimler Ansiklopedisi 1.Kitap, Editörler: Adam Kuper, Jessica Kuper, Çev. Editörü: Ahmet Kemal Bayram, "Akıl, Rasyonalite ve Rasyonakizm", Ernst Gellner, Çev.: Ahmet Kemal Bayram, Adres Yay., 1.Baskı, Ankara 2016, s.26, 27. Küçükalp, *Batı Düşüncesi: Felsefî Temeller*, s.225.

¹⁰⁰⁶ Platon'da ruh bedeninin içinde tutsak ruh mezar olan bedeninin içinde bir ide olarak tasavvur edilir. Platon, *Şölen- Dostluk*, Çev.: Sabahattin Eyüpoğlu, Azra Erhat, İş Bankası Kültür Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2006. Felsefede ruh ve beden dualitesi temel bir tartışma nesnesi olarak yer alırlar. Levent, Bayraktar, *Bergson'da Ruh-Beden İlişkisi*, Dergah Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2010.

¹⁰⁰⁷ Bıçak, *Evren Tasavvuru*, s.94, 95.

¹⁰⁰⁸ Minogue, *Siyaset*, s.59. Organizmacı yaklaşımda yöneticinin "*amir organ*" olarak insan bedeni üzerinden açıklanması için Farabi, *İdeal Devlet*, Çev.: Ahmet Arslan, İş Bankası Kültür Yay., 6.Basım, İstanbul 2019, s.101-106. Farabi ve İbni Haldun'da organizmacı devlet yaklaşımı için Başgil, *Esasiye Hukuku Dersleri*, s.193-196. Ayrıca bkz. Özlem, Bağdatlı, *İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri*, Dergah Yay., 1. Baskı, İstanbul 2018, s.110-114. Bu yaklaşımın kökeninde metafizikte kullanılan "*organizmacılık*" yatmaktadır. Küçükalp, *Batı Düşüncesi*, s.238. Bu görüşün eleştirisi için Okandan, *Devletin Menşei*, s.120-129.

¹⁰⁰⁹ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.52. Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s.152.

¹⁰¹⁰ Simondon Aristoteles için psikolojiyi biyolojiye dahil etti hükmünde bulunur. Gilbert, Simondon, *Hayvan ve İnsan Üzerine İki Ders*, Çev.: Emre Sünter, Norgunk Yay., 1. Baskı, 2019, s.8. Ayrıca bkz. Aristoteles, *Fizik*, Çev.: Saffet Babür, Yapı Kredi Yay., 6.Baskı, 2014, s.40.

¹⁰¹¹ Etienne, Balibar, *Spinoza ve Siyaset*, Çev.: Sanem Soyarslan, Otonom Yay., 3.Basım, İstanbul 2016, s.84.

bedeni doktrini, organizma olarak devlet fikrinin insan merkezli¹⁰¹² mantığı ile de birleşmiş olur.

Devletin kralın kişiliğine bağlanması Kral'da hem *potestas*'ın hem *auctoritas*'ın tecessüm etmesi ile ilişkilidir.¹⁰¹³ Bunlardan bir tanesi biyolojik anlamda fiziki ve hali ile ölümlü olan bedeni iken diğeri süreklilik adına ölümsüzlük atfedilen böylelikle de kutsallığı teslim edilmiş bedenidir. Ölümsüz olarak ebediyete dek sürecek olan beden Tanrı'nın bedenini temsil etmektedir. Bir mottoya dönüşen “*Kral asla ölmez*” yahut “*Kral Öldü Yaşasın Kral*” sözünün temelinde yatan düşünce de budur.¹⁰¹⁴ Bu yaklaşımın temelini Aristoteles ve Augustinus'ta süreklilik düşüncesi, Roma İmparatorluğu'nun ölümsüzlüğü ile Hristiyan teolojisinde ölümsüz Tanrı inancına bağlı olan Papa ile temsil edilen Hristiyan birliği olarak *universitas*'ın ölümsüzlüğü oluşturur.¹⁰¹⁵ Kilise'nin ölümsüz bir *universitas* olarak İsa'nın vekili Papa'nın kişiliğinde baş-beden metaforunda başı temsil etmesi ile düşünülmesi¹⁰¹⁶ devlet olarak Krallık'ta baş mevkide olan Kral'ın asla ölmeyeceği şeklinde bir hukuki kurguyu süreklilik adına doğurmuştur.¹⁰¹⁷ Kral'ın asla ölmeyeceğine ilişkin ilkeyi Kantorowicz, üç etkene bağlamaktadır. Bunlar: hanedanın sürekliliği, tacın tüzel kişiliği ve Kraliyet makamının ölümsüzlüğüdür.¹⁰¹⁸ Kralın iki bedeni kuramı ile Krallığın “*...dignitas'ın sürekliliğini güvence altına almak amacıyla iki bedenin ayırt edilmesi gerekli hale gelir.*”¹⁰¹⁹ Fransız Devrimi'ne kadar bu anlayış devam etmiştir.¹⁰²⁰ Zira devrime kadar

¹⁰¹² Hayvan ve insan bedenleri fizyolojik değil ihtiva ettiği psikolojik değer üzerinden kartezyenizmin akıllı ruh ve bedensel ruhu itibarı ile akıl düzleminde tefrik edilerek insan bedeni farklılaşır. Pascal'da insanın zayıflığını vurgulayarak onun için bir sazlık benzetmesinde bulunsa da düşünen bir sazlık olarak ayırır ve insanı akıl faktörü ile ayrıcalıklı kılar Simondon, *Hayvan ve İnsan Üzerine İki Ders*, s.16., 41. Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt* s.138-140.

¹⁰¹³ Agamben, *İstisna Hali*, s.105.

¹⁰¹⁴ Agamben, *Kutsal İnsan*, s.115. Bourdieu, 16.yy'da “*Krallık asla sahiptir kalmaz*” sözünün yerine 17.yy'da “*Kral hiçbir zaman ölmez*” sözünün kullanılmasında “*Kral, öldü yaşasın kral !*” sözünü de benzer bir anlamda kabul ederek kamusal olandan hanedan esaslı devlete geçmesi şeklinde yorumlar. Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.374. Ayrıca bkz. Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.32.

¹⁰¹⁵ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.362, 363, 383, 397.

¹⁰¹⁶ Ibid., s.413-415

¹⁰¹⁷ Ibid., s.416.

¹⁰¹⁸ Ibid.

¹⁰¹⁹ Agamben, *İstisna Hali*, s.105.

¹⁰²⁰ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.17..

Kralların öldürülmeleri ya da olağan bir ölüm ile dünyadan göçmeleri siyasi beden olarak devleti etkilemediği üzere Kral'ın siyasi bedeni yaşamaktadır. Bu da Kral'ın siyasi bedeninin tanrısal biçimde kurgulanmasının bir sonucudur. Ölümsüzlük, süreklilik, hiçbir yanılsa yer bırakmayacak nitelikleri ile bir tanrıyı sembolize eder. “*Kral ölür ancak dignitas ölmez.*”¹⁰²¹ Sözü'nün Fransızlarda kralın iki bedeni olduğunun göstergesi kabul ederek, işi yapan ile işin yapıldığı mevki arasındayapılan ayrımla beraber işleyerek “...yüksek mevkinin sahibi olan ebedi kral vardır ve ölümlü olan biyolojik kral vardır.”¹⁰²² yaklaşımında bulunur. Böylelikle bir organizma olarak toplumun bir başka ifade ile Krallığın bütün bir gövdeyi temsil eden uyruğu temsil eden gerçekliği Kilise öğretisi, Roma hukuku ve Aristotelesci organizma anlayışının bir terkibi olarak gerçekleşecektir. Mistik beden etrafında kurgulanan Kilise tıpkı ruhun ve beden arasındaki ilişkide ruhu çağrıştıracak şekilde sonsuzluğu bir bakıma da sürekliliği ifade ederek Kilise'nin sonsuza kadar var olacak gerçekliğinin tüzel kişilik fikri üzerinden devletin sürekliliğine taşınması modern devlete ilişkin bir vasıf haline gelmesi bu teolojik kökenden beslenmiş bir bakıma modern devlete açıkça taşınmıştır.¹⁰²³ Kilise'nin bu anlamda müstakıl bir kişiliği olduğu kabul edilebilir.¹⁰²⁴ İsa'nın mistik bedeninden, Kilise'nin mistik bedenine taşınan ve tüzel kişiliğin mantığının temellendirileceği mistik kişilik bu anlamda Kral'ın fiziki bedeni ile somutlaşacak olan Krallığın devlet olarak varlığı siyasi beden kavramlaştırması üzerinden karşılanacak iken Kilise'nin korporatif biçimde bir bünye olarak Hristiyan dünyasını bütünleştirmesi ve bu korporatif kuruluş Hobbes'ta da gözlemlediğimiz Leviathan'ın bir organik varlık olarak teşekkülünün geriye dönük okumasını oluşturur. Bu anlamda hem mistik kişilik bir siyasi organizasyonu anlamlandırmak noktasında

¹⁰²¹ Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.380.

¹⁰²² Ibid., s.380, 390, 391.

¹⁰²³ Ruh ve beden arasındaki dikatomi bakımından ruhun üstünlüğü ve ölümsüzlüğü şeklindeki hâkim felsefi kabul için Simondon, *Hayvan ve İnsan Üzerine İki Ders*, s.27. Marcus Tullius, Cicero, *Tusculum Tartışmaları 1: Ölümü Küçümseme*, Çev.: Çiğdem Menzilioğlu, Doğu Batı Yay., 1.Baskı, Ankara, 2016, s.22, 37.

¹⁰²⁴ Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.154.

tüzel kişilik için hem de Kilise'nin mistik bedeni üzerinden korporatif bütünlüğü dünyevi iktidara taşınarak¹⁰²⁵ siyasi beden olarak Krallığın¹⁰²⁶ hali ile devletin korporatif yapısına bir milat teşkil edecektir.¹⁰²⁷

Bu bakımdan Modern ulus devletin hukuki kişiliğinin öncülü olarak devletin soyut kişiliğinin temeli Kral'ın İki Bedeni'nden siyasi bedeni tartışmayı gerektirirken Grotius ve Suarez üzerinden giriş yaptığımız Hobbes'ta bu soyut siyasi bedenin yapay bir kişilik olarak kuruluşu da tartışmanın ikinci evresi olarak Modern devletin soyut kişiliğinin temelini teşkil etmektedir. İktidar yöneten ve yönetilenler arasında genel bir yaklaşım üzerinden kavrandığında Kral kültürünün kavranması tarihte yöneten kişi üzerinden bir tartışmayı gerektirirken daha ziyade antropolojik okumalar üzerinden aydınlanan bu durum Eski Yunan düşüncesinde Aristoteles'te Monarşi üzerinden meşru yönetim olarak tanımlanmış ve 1789 Fransız devrimine kadar geniş bir tarih kütlesi içerisinde yönetimin hâkim biçimi olmuştur. Devlet ise bir kavram olarak Rönesans ve Reform dönemlerinde tartışılmış dünyevi iktidarın tek ve bütün bir iktidar olarak Kilise'den bağımsızlaşması ve Kral'ın Tanrı tarafından doğrudan yetkilendirmesi düşüncesinin gelişimi ve bu duruma muadil olarak iktidarın sekülerleşmesi süreci modern kamu hukukunda soyut ve kurumsal devlet düşüncesinin temelini oluşturmuştur. Beden metaforunun, Hobbes üzerinden yaşadığı dönüşüm karşımıza korporatif bedeni çıkartacaktır. Korporatif beden bugün devletin hukuki kişiliğinin bir kurgusal kişinin (*persona ficta*)temel yapısını ifade ederek kişilerin iştiraki ile meydana gelen tek ve bir kişiyi anlatmaktadır. *Kralın İki Bedeni* kuramında gözlemlenen bu anlayışın benzerini *potestas* anlamında egemenliğin biri tüzel bir diğeri de özel olmak sureti ile iki taşıyıcısı olmak bakımından devlet ile egemenliği kullanan kişi arasındaki

¹⁰²⁵ Kilise'nin mistik bedeninin yalnızca kutsal bir anlam ihtiva etmek yerine bir organik yapıyı da kast edecek şekilde kullanımı Auquinas'ta da belirginleşerek Kilise'nin dünyevi düzlemde varlık ifade etmesi imkânını doğurmuştur. Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.268-270.

¹⁰²⁶ Kantorowicz, “Ortaçağ Düşüncesinde Vatan İçin Ölmek”, s.119.

¹⁰²⁷ Erözden, *Ulus-Devlet*, s.56.

farklılığı Hugo Grotius'ta görürüz.¹⁰²⁸ Devletin hukuki kişiliğinin esası olarak soyut kişiliğin başlangıcı olarak referans alınacak bu noktada devlet biçiminin monarşiden cumhuriyete geçişi ve egemen özne olarak ulusun Kral yerine kurgulanması ile devlet siyasi beden olarak hem Kral'dan arındırılmış hem de asla ölmeyen Kral asla ölmeyen bir devlet olarak tashih edilerek yenilenmiştir. Bu durumun sürekli, sonsuz tüzel kişilik olarak devleti müjdeleyici niteliktedir.¹⁰²⁹

2.2 Kişiselleşmiş İktidara Karşı Toplumsal Beden

Devlet her ne kadar *Kralın İki Bedeni* terosinden hareketle siyasi beden kavramlaştırması yahut da Bodin'de egemenliğin süreklilik unsuru üzerinden soyutlanmaya çalışılmış ise de iktidarın görünümü Kral kültü üzerinden gerçekleşmiştir. Kralın, *auctoritas* olarak yasanın ve *potestas* olarak uygulamanın sahibi olması bakımından Kilise'ye, Feodal senyörlere karşı üstün iktidarı ifade eden merkezi otorite olarak devleti kişiliğinde taşıması devletin Kral-devlet olarak nitelendirilmesinin göstergesi olmuştur. Nitekim modern devletin ilk görünümü olarak Kral-devlet, Machiavelli'in üstün emretme gücüne sahip merkezi bir siyasi yapı olarak kaynağı tanrısal olmaksızın kendinden kaynaklanan devlet düşüncesi ve Bodin'de egemenliğin sistemleşmesi üzerinden teorik temeli atılan Hobbes'un sözleşme teorisi ile tamamlanacak olan modeli ifade etmektedir. Kral'ın kişiliğinde anlamlandırılan devlet bu süreçte bir yandan da modern devlet düşüncesinin ayırıcı özelliklerinden biri olarak Kral'ın üzerinde bir anlam kazanma sürecine girer. Ancak devletin Kral'ın kişiliğinde bağımsız şekilde kavranması bir anlamda Kral'da taşınan bir siyasi bedenin ulus

¹⁰²⁸ Alim, Taşkın, "*Hugo Grotius*", Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon'dan Zizek'e, Editörler: Cilt I Ahu Tunçel – Cilt II Kurtul Gülen, Doğu Batı Yay., 2.Basım, Ankara 2014, s.205.

¹⁰²⁹ Neocalus, egemenliğin Kral'da somutlaşması bakımından Kral'ın sürekliliğine ilişkin teorinin hukuki yönünün bu sayede siyasi bir kurguya evrildiğini ve siyasi bir tahayyül olarak devletin ölümsüz bir beden olarak kurgulanmakta kullanıldığını ifade etmektedir. Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.35.

kurgusuna gidecek şekilde toplumsal bedene dönüşümü Fransız devrimi ile tescillenecek bir durumu ifade etmektedir.

İngiltere’de ve Fransa’da Kral’ın siyasi bedeni iki ayrı akıbet ile karşılaşır. Devletin Kral’ın siyasi bedeni olarak kavrandığı her iki devlet de Kral’ın zayıflaması bakımından iki ayrı süreç yaşamıştır. İngiltere’de 1.Charles’ın parlamento tarafından idam edilmesi ile Kral gerçek bedeni ile ölürken siyasi bedeni parlamentoya geçmiş ise de bir benzeri durumu yaşayan Fransa’da 16.Louis’in idamı ile beraber siyasi bedende silinmiş İngiltere’deki durumun aksine siyasi beden toplumsal bedene evrilerek Kral yerine egemen ulusun doğuşu bir dönüm noktası yaşamıştır. Bu bakımdan Fransız devrimini ve devrim öncesi düşüncelerini etkileyen İngiliz siyaset geleneğine ve özellikle de parlamentonun doğuşu sürecine değinmek gerekmektedir. Devleti doğrudan Kral’ın kişiliği ile mukayyet gören anlayışın çözülmesi, aydınlanma düşüncesinin siyasi hayata yansması, anayasal hareketler, insan haklarına öncül nitelikteki belgelerin yayınlanması ve büyük bir kırılma süreci yaşayan güçlü monarşi ile 9.yy’a kadar geriye götürülebilecek¹⁰³⁰ İngiltere’de Kıta Avrupası’ndan farklı şekilde hükümet etkinliğinin sınırlandırıldığı¹⁰³¹ bir monarşi idaresinin oluşumuna yol açan parlamentonun doğuşunun tarihçesi birbirlerine muadil bir tarihi gelişim çizgisini işaret etmektedirler. İngiltere’de parlamento evleviyetle Witanagemot isimli Kral’ın yasa koyarken rızasını aldığı bir meclis mevcuttu. 1066 tarihli Norman istilasası ile el değiştiren Anglo-Sakson krallığında bu meclis *Büyük Şura (Magnum Concilium)* varlığını devam ettirmiştir¹⁰³². Parlamento ifadesi ise *Büyük Şura* için ilk defa 1230 yılında telaffuz edilmiştir.¹⁰³³ *Büyük Şura*’da olan restorasyon sonucunda meclis, *Parlamento* adıyla anılmaya 1295

¹⁰³⁰ Jeremy, Black, *Kısa İngiltere Tarihi*, Çev.: Ekin Duru, Say Yay., 4.Baskı, İstanbul 2019, s.45.

¹⁰³¹ Patrick, M.Gray, *Limited Government and the Bill of Rights*, University of Missouri Press, London 2012, s.37.

¹⁰³² Kemal, Gözler, “İngiltere’de Parlamento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı? Mali Hukukun Anayasa Hukukundan Eksikliği Üzerine Bir Deneme”, Prof.Dr. Mualla Öncel’e Armağan, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C:1, Ankara 2009, s.366. Ayrıca bkz. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.209-211.

¹⁰³³ Gözler, “İngiltere’de Parlamento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı? Mali Hukukun Anayasa Hukukundan Eksikliği Üzerine Bir Deneme”, s.367.

yılında başlanmış ve bu tarih parlamentonun kuruluşu bakımından milat kabul edilmiştir¹⁰³⁴. Bilhassa parlamentonun doğuşu modern devletin anayasal niteliği ve ciheti açısından en temel gelişimi ifade etmektedir. Bu bakımdan İngiliz siyasi tarihinin Fransız devrimi için merkezi rolünden bahsetmek gerekecektir. Bunun için İngiliz iç savaşının vuku bulduğu (1625-1649) 17.yy milat olarak alınmalıdır.¹⁰³⁵ 17.yy İngilteresi ve parlamentonun doğuş hikayesinde üç mücadele grubu mevcuttur. Bunlar: Monarşi idaresi, özel mülkiyet sahipleri ve halktır.¹⁰³⁶ Her ne kadar 17.yy, bu mücadelenin iç savaş etrafında şekillendiği yüzyıl olarak önem kazansa 13.yy'da akdedilerek merkezi otorite olan Kral'ı özel mülkiyet sahibi olan Lordlar ile anlaşmaya sevk ederek mülkiyetlerini koruyan¹⁰³⁷ *Magna Charta* hadisesi ile tarihi arka planı olgunlaşan bir sürece delalet etmektedir. *Magna Charta*'nın mevcudiyeti yasalar dâhilinde varlık gösterebilecek bir Krallık fikri¹⁰³⁸ bakımından Avrupada'ki tecrübelerden farklılığa senet oluşturan belge anayasal nitelikte görülüp 17.yy'a kadar ayakta durmuştur. *Magna Charta*'da Kral'ın keyfi mali külfetler yüklenememesinden hareketle¹⁰³⁹ bugün temsilsiz vergi alınamayacağından bahisle kamu hukukunda başlıca bir ilke olan vergilendirme hususundaki kazanım parlamento fikrini pekiştiren temel sebeplerden biridir¹⁰⁴⁰. *Magna Charta*'nın 12. ve 13. maddelerinden hareketle kamu hukukunda iki temel ilke doğmuştur. Bunlar vergiye rıza ve temsilsiz vergi olmaz ilkeleridir¹⁰⁴¹. Parlamento tarihine bakıldığında mali alanlardaki yetkileri ile öncelikli olarak fonksiyon sahibi

¹⁰³⁴ Ibid., s.368. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.479.

¹⁰³⁵ Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar'dan 1918'e*, s.109.

¹⁰³⁶ Ibid., s.107. Soysal, *Anayasaya Giriş*, s.52.

¹⁰³⁷ Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar'dan 1918'e*, s.109

¹⁰³⁸ Black, *Kısa İngiltere Tarihi*, s.57.

¹⁰³⁹ Akyılmaz, *Siyasi Tarih*, s.50. Soysal, *Anayasaya Giriş*, s.53.

¹⁰⁴⁰ Black, *Kısa İngiltere Tarihi*, s.62, 63. Ayrıca bkz. Gözler, "İngiltere'de Parlamento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı? Mali Hukukun Anayasa Hukukundan Eksikliği Üzerine Bir Deneme", s.366, 367. Strayer, *Modern Devletin Kökenleri*, s.64, 65. Prof. Dr. Cem, Eroğul, *Anatüze Giriş ("Anayasa Hukuku"na Giriş)*, İmaj Yay., 15.Bası, Ankara 2016, s.40.

¹⁰⁴¹ *Magna Charta*, Çev.: Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yay., 1. Basım, İstanbul, 2009, s29, 31.

Gözler, "İngiltere'de Parlamento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı? Mali Hukukun Anayasa Hukukundan Eksikliği Üzerine Bir Deneme", s.367.

olduklarını yasa yapma faaliyetinin bu vasfının ardılı olduğu görülmektedir¹⁰⁴². Parlamento yasa tasarısı teklif etme hakkını ise 1422 yılında kazanmıştır¹⁰⁴³. İngiltere, parlamentonun doğuşundaki öncü rolü ile klasik 18. ve 19.yy’larda olgunlaşan parlamenter sisteme de ilk olarak geçen ve bu anayasal sistemin İngiliz tecrübesi üzerinden okunduğu ülke olmuştur¹⁰⁴⁴. İngiliz parlamentosunun öncülü *Magnus Concilium* adlı aristokratlardan son dönemine kadar da burjuvazinin de eşlik ettiği bir yapıdır¹⁰⁴⁵. Bu yapı daha sonradan 1544 yılında Lordlar ve Avam kamarası şeklinde bölünerek bugünkü görünümünü almıştır. Temsil alanı böylelikle genişleyen parlamentoda mülk sahipleri Lordlar kamarasında Burjuvazi ise Avam kamarasında kendine yer edinmiştir¹⁰⁴⁶. Bu iki parlamenter kesimin Kral’a karşı ortak davranışlar geliştirmeleri Avrupada’daki emsali sosyolojilere göre hem sınıflararası mesafeyi daraltmış hem de Kral’a karşı Kral’ı kısıtlayan kazanımlar elde etmişlerdir.¹⁰⁴⁷ Kral’ın belli alanlarda kısıtlanması *Magna Charta* ile güvence altına alınmış bir hukuk tarihini doğurmuştu. Bu hat üzerinde seyreden parlamentonun doğuşunda Kral’ın bir sözleşme ile bağlanması ve mülk sahibi olan feodal beyleri nispi hukuki imtiyazlar nevinden tanınması başlıca amil olmuştur¹⁰⁴⁸. Kralın gücünü sınırlandıran ikinci tarihi dönüm noktası 1628 tarihli “*Pentition of Rights*”tır (Haklar Bildirgesi).¹⁰⁴⁹ 1.Charles’in (1600-1649) imzaladığı bu bildirgeye kadar Krallığın mutlak gücünü uhdesinde tutan Charles¹⁰⁵⁰ bildirge ile kimseyi hukuk dışında itham altında bırakamayacak ve cezalandıramayacak Kraliyete ait olan ordu halka karşı kullanılmayacaktır.¹⁰⁵¹

¹⁰⁴² Ibid., s.365.

¹⁰⁴³ Ibid., s.370.

¹⁰⁴⁴ Recai Galip, Okandan, *Parlamentarizm ve Bugünkü Şekli*, Ahmed İhsan Basımevi, İstanbul 1936, s.19. Ayrıca bkz. Gözler, “İngiltere’de Parlamento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı? Mali Hukukun Anayasa Hukukundan Eksikliği Üzerine Bir Deneme”, s.366.

¹⁰⁴⁵ Akyılmaz, *Siyasi Tarih*, s.49.

¹⁰⁴⁶ Ibid.

¹⁰⁴⁷ Ibid.

¹⁰⁴⁸ Ibid., s.50.

¹⁰⁴⁹ Ibid., s.51. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.167, 168.

¹⁰⁵⁰ Mosca, “*Magna Carta*’dan 20. Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri”, s.44.

¹⁰⁵¹ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.252, 253. Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar’dan 1918’e*, s.109. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.484.

1.Charles’ın girdiği savaşları finanse edebilmek adına getirdiği mali yükümlülükler ve hukuki anlamdaki keyfilik parlamentoyu hareketlendirerek bildirgeyi akdetmekle sonuçlanmıştır. Parlamentonun hazine ve ordu hususunda kazanımlar elde etmiştir.¹⁰⁵² Bu bildirge *Magna Charta* ile muadil bir içeriği haiz olmakla beraber haklara dair kazanımlar aristokrat ile sınırlı kalmamış ve halka da teşmil edilmiştir.¹⁰⁵³ İlerleyen süreçte bildirgenin uygulama kabiliyetini yitirmesi ve 1629’dan beri dikkate alamadan devlet politikalarını yürüttüğü parlamentonun krallık eli ile fesh edilmesinin doğurduğu İngiltere ve İskoçya arasındaki ilişkilerin sarsıldığı iç savaş ortamı (1639-40) Pisikoposların ayaklanması ile sertleşti¹⁰⁵⁴ ve İngiltere sathında 1642’de başlamış oldu.¹⁰⁵⁵ Bu yıllar Krallık iktidarının sorgulanmaya başlamsı bakımından bir dönüm noktasıdır. 1648’de sonlanan iç savaş sonucunda 1649’da Charles’ın parlamento kararı ile ölüme mahkûm edilmesi üzerine ülke idaresi General Cromwell’e (1599-1658)geçmiştir¹⁰⁵⁶. Parlamento yargılamasında vatana ihanet suçlaması ile itham edilen 1.Charles’ın yargılanması halkın monarkı yargıladığı ilk olay olarak da yorumlanır¹⁰⁵⁷. Zira yargılama avam kamerasında yapılmış ve ölüm cezası ile sonuçlanmıştır¹⁰⁵⁸. Bu olay akabinde İngiltere *Commonwealth* adını alarak cumhuriyet statüsü kazanmıştır¹⁰⁵⁹. Ancak 1793’de Fransa’da 16.Louis’in ölümünden farklı olarak doğal bedeni ile Charles ölse de siyasi beden parlamento uhdesinde korunmuş¹⁰⁶⁰ ve Parlamento tarafından devralınmıştır.¹⁰⁶¹ Bu durum “*King in Parliament*” şeklinde motto halini alan

¹⁰⁵² Eroğul, *Anatüze Giriş*, s.43.

¹⁰⁵³ Akyılmaz, *Siyasi Tarih*, s.52.

¹⁰⁵⁴ Black, *Kısa İngiltere Tarihi*, s.107.

¹⁰⁵⁵ Ibid., s.109.

¹⁰⁵⁶ Soysal, *Anayasaya Giriş*, s.55.

¹⁰⁵⁷ Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar’dan 1918’e*, s.110. Ayrıca bkz. Gemalmaz, *Devlet, Birey ve Özgürlük*, s.251, 252. Ayrıca bkz. Skinner, “*Devletler ve Yurttaşların Özgürlüğü*”, s.8.

¹⁰⁵⁸ Mezûr olaya kadar bir Kral ancak başka bir kral tarafından öldürülebilir bir savaşta ölebilir iken parlamneto üzerinden halkın rol oynadığı bir son ile ilk defa karşılaşmış ve insanlık tarihi böyle bir olayı tecrübe etmiştir. Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar’dan 1918’e*, s.110. Ayrıca bkz. Mosca, “*Magna Carta’dan 20. Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri*”, s.47.

¹⁰⁵⁹ Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar’dan 1918’e*, s.110.

¹⁰⁶⁰ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.44, 45, 124.

¹⁰⁶¹ Ibid., s.572.

parlamentodaki Kral, yönetiminin de mantığını yansıtır.¹⁰⁶² Siyasi beden ile doğal bedenin bu şekilde ayrılması iç savaşta kullanılan “*Kral için Kral’a karşı savaş*” sloganını da açıklayıcı niteliktedir.¹⁰⁶³ İngiltere’nin bir deniz gücü olarak doğuşu da Cromwell döneminde olmuştur.¹⁰⁶⁴ Cromwell’in kişiliğinde otoriter bir idarenin hüküm ferma olduğu bu dönemde parlamento yanlıları lehine gelişmelerin yaşanmasına rağmen Cromwell iktidarından arzu edilen bulunamamış ve ölümü üzerine 1660 yılında önce oğlu Richard akabinde 2.Charles tahta çıkmıştır.¹⁰⁶⁵ 1679 yılında 2.Charles’a parlamento tarafından hakları güvence altına alan “*Habeas Corpus Act*” imzalatılmıştır.¹⁰⁶⁶ Kral kültünün zayıflaması bakımından yasamanın üstünlüğünü ifade etmesi bakımından önemlidir.¹⁰⁶⁷ Parlamento ile krallık arasında uyum sağlanan 2.Charles akabinde tahta geçen kardeşi 2.James döneminde bu uyum güçlenmeye çalışan krallık lehine yeniden bozulmuştur.¹⁰⁶⁸ Tekrar başlayan çatışma sürecinde parlamentonun galip gelmesi ile 2.James’in ülkeyi terk etmesi ile akabinde 1689 tarihli “*Haklar Yasası*” (Bill of Rights) ilan edilmiştir.¹⁰⁶⁹ Bu yasa ile beraber kralın faaliyetleri yasa ile sınırlandırılmış, vergi toplama faaliyeti ve ordunun asker ihtiyacı konularında parlamento yetkilendirilmiştir.¹⁰⁷⁰ Parlamento etkinliğini tescilleyen bu belgenin Kral’ın yasa koyucu bakımından yahut meşruiyet kaynağı olması bakımından

¹⁰⁶² Ibid., s.44, 45.

¹⁰⁶³ Ibid., s.46.

¹⁰⁶⁴ Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar’dan 1918’e*, s.111.

¹⁰⁶⁵ Akyılmaz, *Siyasi Tarih*, s.52. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.221. Ayrıca bkz. Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s. 137, 263.

¹⁰⁶⁶ Akyılmaz, a.g.e., s.52. Keyfi, hukuk dışı tutuklamanın önüne geçme ve tutuklananların ivedi biçimde hâkim önüne çıkarılmasını da ihtiva ederek İngiliz siyasal sistemi ve hukukunda *Magna Charta* geleneğinin devamı mahiyetindedir. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.486. Gemalmaz, *Devlet, Birey ve Özgürlük*, s.253. Schulze, *Avrupa’da Ulus ve Devlet*, s.576, 77.

¹⁰⁶⁷ Mosca, “*Magna Carta’dan 20. Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri*”, s.50. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.253, 254. Eroğul, *Anatüze Giriş*, s.47.

¹⁰⁶⁸ Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar’dan 1918’e*, s.111.

¹⁰⁶⁹ Ibid., s.111.

¹⁰⁷⁰ Mosca, “*Magna Carta’dan 20. Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri*”, s.45. Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, s.291, 292. Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar’dan 1918’e*, s.111. Ayrıca bkz. Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.215. Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s. 172., 215, 216, 303. Soysal, *Anayasaya Giriş*, s.55.

geriletildiği açıktır.¹⁰⁷¹ Kral'ın kabineyi parlamento ve *Bill of Rights* aleyhine koruması benzer bir muhteva taşıyan 1701 tarihli "*Act of Settlement*"da korunurken Parlamento etkinliği tekrar artırılarak sınırlandırılmış bir Kral görülür.¹⁰⁷² John Locke'un Hükümet Üzerine İki Deneme'si bu siyasal ortam içinde yayınlanır. Locke, Krallığın kutsallaşmış iktidar düşüncesini yıkmaya gayretini taşır.¹⁰⁷³ Bir anlamda İngiltere'deki Kralın konumu hülâsa eden "*Parlamento'daki Taç*" (Crown in Parliament) imajı iktidar ve egemenlik ilişkilerini gösterir.¹⁰⁷⁴ Bir anlamda da parlamento taç üzerinde üstünlük sağladığı şeklinde¹⁰⁷⁵ yorumlansa da karma bir yönetim şekli işletilerek Monarşi iktidarı yasama ile paylaşır.¹⁰⁷⁶ Krallık kurumu olarak tahtın soyut bir kişi olarak kabul edilmesi ile Kral meşruti monarşinin başı olarak tüzel kişi şeklinde tasavvur edilen Taht'a ait yetkileri kullanmaktadır.¹⁰⁷⁷ Bu metinler konumuz itibarı ile kişiselleşmiş iktidarı etkileyen, sınırlayan, her ne kadar İngilizlerin tecrübelerine dayalı pratik metinler olup evrensel manada ilkesel bir tavır da olmasalar da¹⁰⁷⁸ İngiliz siyaset tecrübesinin etkilediği Fransız düşünürler ve modern ulus devletin birimi olarak Fransa Cumhuriyeti'nin rol model olması ve Fransız devrimine tesirleri açıktır.¹⁰⁷⁹ Zira monarşi kendini amaç

¹⁰⁷¹ Belge'nin bu ilişkiyi ortaya koyan birinci, ikinci, dördüncü ve altıncı maddeleri için Gemalmaz, *Devlet, Birey ve Özgürlük*, s.254.

¹⁰⁷² Okandan, *Umumi Amme Hukuku* s.255, 256. Mosca, "*Magna Carta'dan 20. Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri*", s.53. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.489, 490. Gemalmaz, *Devlet, Birey ve Özgürlük*, s.255, 256. Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s.275. Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, s.291.

¹⁰⁷³ Ibid.

¹⁰⁷⁴ Bu noktada Parlamento vurgusunun ve etkinliğinin altında aristokrat ve ekonomik refaha erişmiş kesimleri anlamak gerekir. Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s. 77.

¹⁰⁷⁵ Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, s.337, 378.

¹⁰⁷⁶ Zira Kral, yasama egemenliği altında değildir. Yasama tarafından görevden alınamadığı gibi yasama tarafından da yargılanamaz. Mehmet Ali, Ağaoğulları – Zabcı, Filiz – Ergün, Reyda, *Kral – Devletten Ulus-Devlete*, İmge Kitabevi Yay., 3.Baskı, Ankara 2017, s.210, 211. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.428.

¹⁰⁷⁷ Göze, *Taht için Kral'ın fiziki kişiliği haricindeki devlet yorumunda bulunur. Göze, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.490.

¹⁰⁷⁸ Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s.43. Sadri Maksudi, Arsal, "*İngiliz Amme Hukukunun İnkişafı Safhaları*", C:6, S:1, 1940, s.19, 29.

¹⁰⁷⁹ İngiltere'de mezkur gelişmeler ışığında Kral'ın *Common Law* içinde konumlandırılması devletin ayrıca bir hukuki kişilik tasarlanmasını gerektirmedi ise de devletin ve Taç'ın sorumluluğu bakımından 1947 yılında yürürlüğe konan *Crown Proceeding Act* ile kıtadaki gibi devletin bir tüzel kişi olduğuna dair görüşler ağırlık kazanmıştır. Doebling, *Genel Devlet Kuramı*, s. 52, 53. İngiltere'de devletin, tahtın tüzel kişiliğinden hareketle devlet tüzel kişiliğinin değerlendirilmesi için Maitland, "*Bir Tüzel Kişi Olarak Taht*", s.418-430. Kral'dan müstakil şekilde düşünülebilir bir ulus, İngiltere'de 1640 devrimi akabinde gerçekleşse dahi Ulus-devlet'in tarihçesi bakımından Fransız devrimi esas alınmaktadır. Ancak 1640'ın

haline getiren kişisel bir siyasi iktidarı ifade eder.¹⁰⁸⁰ Bu anlatımdan sonraki kırılma noktasını temsil eden 1.Charles'in yargılanması ve idamından önceki çatışmada Parlamento kanadı siyasal bedeni üzerine alarak 1.Charles'in fiziki bedenine karşı bir hareket başlatıldığını beyan etmiştir. Bu noktada “*Kral’a Kraşı Kral İçin Savaş*” bağlamı doğacaktır. Zira Kral ile doldurulan baş gitse dahi siyasi beden kendini muhafaza edecektir. Kral’a mutlak ve muktedir bir gücü tevdi eden siyasi beden olgusunun, İngiliz parlamento tarihi bakımından işlevsel bir şekilde Kral’ın fiziki bedenine karşı kullanımını doğurmuştur. Korporatif bakımdan da üstünlüğü açık olan ortak yararın gözetilmesi ilkesi Kral’ın fiziki bedenine karşı siyasi bedeninden alınan bir kuvvet ile kullanılarak Kral’ın sınırlandırılması sürecinde Parlamento elinde işlevselleşir.¹⁰⁸¹ Bu bakımdan siyasi beden canlılığını koruyacaktır. Siyasi bedenin varlığının devam ettiği görülürken devlet ile hükümet arasındaki ayrım da nispeten ölçü olan bir ayrımı göze çarpar. Bu siyasi bedenin hali ile de devletin Kral’ın fiziki bedenine bir ihtiyaç duymamasıdır. Her ne kadar siyasi beden ile bütünleşse de fiziki beden herhangi bir insan tekinin zaafı ve vücud kuvvetini içinde taşır. Hali ile hükümet mevkiinde bulunanların devletin tamamına teşmil edilmesi de nihayetinde bir kişi ya da heyetin zaafını ve muhtemel keyfiliklerine devlete bağlanması ve devlet varlığını tehlikeye düşürmeye sebebiyet vereceği açıktır. Parlamento uhdesinde İngiliz sisteminde yaşamaya devam eden siyasi beden kavramının devleti izahlandırmak için kullanımı Fransa’da 17.yy’ın ortalarına doğru gerilemiştir.¹⁰⁸²

Devletin açıkça bir soyut kişilik olarak ele alınmaya başlandığı yüzyıllar olarak 17. ve 18.yy Bodin ve Hobbes’un teorisinde tamamlanan devlete *auctoritas* ve *potestas* olarak devlette birleştirilen egemenliğin Kral üzerinde taşınması noktasında temelli bir dönüşüme karşılık gelir. Egemenliğin kişilik dışı bir merkez olarak devlete özgülmesi

Fransa’ya etkileri yadsınamaz. Ağaoğulları, “*Halk Ya Da Ulus Egemenliğinin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce*”, s.137, 138. Ayrıca bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.251, 252.

¹⁰⁸⁰ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.52.

¹⁰⁸¹ Acar, *Kurumsallaşma Sürecinde Devletin Sürekliliği*, s.92.

¹⁰⁸² Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.21, 40-43.

egemenliğin sahibi olarak bireysel değil kolektif bir yaklaşım olarak kolektiviteye taşınmasını beraberinde getirmiştir.¹⁰⁸³ Soyut kişiliğin devleti açıklamak için milat olduğu bu dönemde siyasi bedenin devleti açıklamak bakımından gerilemesi esasında beden metaforu bakımından yeni bir dönüşüm safhasını işaret etmektedir. Daha açık bir ifade ile siyasi bedenin devlet adına bağımsız bir soyut kişiliğe dönüşümü, Kral'ın bedeninden yurttaşların tamamını ifade eden¹⁰⁸⁴ ve Rousseau'da göreceğimiz *toplumsal beden*'e¹⁰⁸⁵ taşınması ile gerçekleşecektir. Bu durum egemen devlet iktidarının mutlak monarşide Kral'ın bedeni olarak belirlenen süjenin yerine geçecek olan devletin bir anlamda da cumhuriyetin taşıyıcısı yeni bedenidir.¹⁰⁸⁶ Toplumsal beden ile birlikte devlet bağımsız kendine özgü çıkar alanı ve gücü olan bir teşkilatlı bütünden çok topluma içkin bir durumu ifade edecektir. Hobbes'ta Kral bünyesinde halk sıfatını kazanan yığınların aksine toplum da herhangi bir kaynağa dayanmaksızın varlık ilkesi kendisine ait bir şekilde doğar. Bunu devletlerin yeni biçimi olarak *cumhuriyet* ve *liberal anayasalara* gidecek süreç bakımından Fransız devrimi tescilleyecektir.¹⁰⁸⁷ Neocleaus, 18.yy ile beraber liberalizmin ve demokrasinin devleti çevreleyen yeni değerler olarak ortaya çıkışı¹⁰⁸⁸ ile *siyasi beden*'in *toplumsal beden*'e taşındığını düşünür.¹⁰⁸⁹ Toplumsal beden bir tüzel kişi şeklinde, bireylerden bağımsız bir varlığı ve

¹⁰⁸³ Akbay, *Umumi Amme Hukuku* Dersleri, s.471. Okandan, *Devletin Menşei*, s.156.

¹⁰⁸⁴ Pierson, *Modern Devlet*, s.53.

¹⁰⁸⁵ Rousseau'da toplumsallaşma için Mehmet Ali, Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi, 2.Baskı, Ankara 2010, s.49-56.

¹⁰⁸⁶ Saygılı, "*Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çerçevesinde Kralın İki Beeni Kuramına Kısa Bir Bakış*", s.196.

¹⁰⁸⁷ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.49.

¹⁰⁸⁸ Dian, Schefold, "*Rousseau'nun Devlet Öğretisinin Tarihselliği ve Güncelliği*", Çev.: Nurşen Aytiter, AÜHFD, C:31, S:1, 1974, s.529. 18.yy Fransız düşüncesinde devrimin öncülü teoriler için Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.571-581.

¹⁰⁸⁹ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.43-47. Ayrıca bkz. Niedhart, Gottfried, *Das Kontinentale Europa und die britische Inseln: Wahrnehmungsmuster und Wechselwirkungen seit der Antike*, Palatium Verlag im J & J Verlag, 1993, s.106. Bu bağlamda devlet *universitas*'tan hareketle bir bütün olarak korporatif mirası korurken bütünün içeriği şirket ortaklığını ifade eden *societas*'tan hareketle üyelerinin ortaklığına dayalı bir kolektiviteye de evrilmektedir. Ancak her ne kadar bireylerin ortaklığına dayalı (*societas*) içerik mevcut olsa da sonunda ortaya çıkan bütün olarak toplumsal beden bir *universitas*'ı ifade edecektir. Rousseau egemen varlığı kolektif bir tüzel kişi olarak ifade ederken toplumsal bedeni de siyasi bir bütün olarak kavrar. Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev.: Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 15.Basım, İstanbul 2016, s.23. Dumont, "*Bireycilik Üzerine Denemeler: Doğuş. XII. Yüzyıldan Başlayarak Siyaset Kategorisi ve Devlet*", s.152, 163-165.

üstün bir gücü haizdir.¹⁰⁹⁰ Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nde toplum, meydana geldiği bireylerden üst ve bütün bir beden olarak devletin siyasi ve hukuki niteliğinin üzerinden tartışılacağı temel kavramı karşılır.¹⁰⁹¹ Nitekim Rousseau, eserin amacını *toplum düzeni* 'ne yönelik olması gereken siyasi ve hukuki etkinliği araştırmak olduğunu ifade eder.¹⁰⁹² Sözleşmenin tarafı olarak bireyler toplumun bir üyesini ifade ederken¹⁰⁹³ siyasi bütün olarak toplum meydana getirilmiş olunur.¹⁰⁹⁴ Rousseau, toplumsal bedeni tüzel ve kollektif bir siyasi bütün şeklinde nitelendirir.¹⁰⁹⁵ Devletin kişiliği hikayesi de dünyevileşen siyasi iktidar olarak devlet için Kral'da toplanan *auctoritas* ve *potestas* 'ın toplumsal beden aracılığı ile Kral'dan halka taşınması ile başlar. Egemen siyasi bütün olarak toplumsal bedenin kendine ait bireylerden bağımsız bir tüzel kişiliği ve *genel irade* olarak iradesi mevcuttur. Nitekim tek bedende tek iradenin genelliğinin kökeninde toplumun ortak çıkarı yatmaktadır.¹⁰⁹⁶ Bireylerin meydana getirdiği *ortak benlik* 'in üyelerinin etken durumda oluşu *egemen varlık* 'ı ifade ederken edilgen durumda *devlet* 'i ifade eder.¹⁰⁹⁷ Halk bu birlik iken bireyler egemen gücün üyesi şeklinde *yurttaşı* devletin yasalarına itaat etmeleri ile de *uyruk* 'u ifade ederler.¹⁰⁹⁸ Rousseaucu sözleşme ile meydana gelen kollektif kişiye, benlik, genel irade şeklinde irade ve varlık özgülenirken devlette bütünlüğünü ve birliğini, kendini teşkil eden bireylerden ayrı kollektif kişide bulur.¹⁰⁹⁹ Hobbes'ta tamamlanan teorisi ile Kral-devlet halk iradesi olarak genel iradenin devlet iradesi olarak ifadelendirilmesi ve Kral'da toplanan *auctoritas* ve *potestas* 'ın halka geçmesi ile halk-devlet, bir başka ifade ile ulus-devlet

¹⁰⁹⁰ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.766.

¹⁰⁹¹ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.45.

¹⁰⁹² Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.3.

¹⁰⁹³ Ibid., s.14.

¹⁰⁹⁴ Ibid., s.15. Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.84.

¹⁰⁹⁵ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.15. Schefold, "Rousseau'nun Devlet Öğretisinin Tarihselliği ve Güncelliği", s.514. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.583, 584.

¹⁰⁹⁶ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.90.

¹⁰⁹⁷ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.15. Tunçay, "Toplum Sözleşmesi'nden Seçme Parçalar", s.389, 390.

¹⁰⁹⁸ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.15. Tunçay, "Toplum Sözleşmesi'nden Seçme Parçalar", s.390.

¹⁰⁹⁹ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.582, 583.

meydana gelir.¹¹⁰⁰ Egemenlik de genel iradenin uygulanması ile ortaya çıkar.¹¹⁰¹ Ulus-devleten kastımız bu anlamda *auctoritas* olan irade yasama erkine *potestas* olarak güç ise yürütme erkine tekabül ederek halkta toplanır.¹¹⁰² *Auctoritas*'ı halk doğrudan kullanırken *potestas*'ı yönetim olan hükümet vastası ile yine kendi adına kullanılır.¹¹⁰³ Ancak Rousseau'nun devleti modern devletin merkezilik niteliğini ve kuvvetler birliğini Hobbescu anlamda Kral yerine halk dolayısı ile yurttaşların itaatini esas olan üstün bir iktidar olarak Leviathan'ı tekrarlar.¹¹⁰⁴ Zira Rousseau'da devlet mutlak üstün iktidara sahip şekilde halkın egemenliğinin devredilemez, temsil edilemez, bölünemez, mutlak ve doğru niteliklerinden beslenir.¹¹⁰⁵ Devletin Leviathan'daki üstün iktidarı demokratik bir meşruiyet üzerinden daha da pekişmiş ve sağlamlaşmıştır.¹¹⁰⁶ Yurttaşlarının eşitlik ve özgürlüğü anlamında ortak çıkarı (kamusal iyiliği) üstlenen devlet Leviathan'daki şekli ile üstün bir iktidar olarak egemenliği barındırır.¹¹⁰⁷ *Toplumsal beden*'in izleneceği isimlerden bir diğeri Sieyes'tir. Nitekim hem Rousseau'daki halk hem de Sieyes'teki ulus insan topluluğuna ilişkin soyutlama ile varılan siyasi bir bütünü ifade etmektedir. Rousseau'nın halkı Sieyes'te üçüncü zümre burjuva üzerinden ulusa dönüşürken yer yer ulus ile halk kavramlarını birbirinin yerine kullanır.¹¹⁰⁸ Nitekim halk ve ulus egemenliğinin anayasal sistem içeriği bakımından farklı sonuçlar taşımakla beraber aynı

¹¹⁰⁰ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.595. Ayrıca bkz. Okandan, "Devlet İktidarının Menşei ve Sahibi Hakkında İleri Sürülen Doktrinler", s.576-579.

¹¹⁰¹ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.100. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.583, 766.

¹¹⁰² Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.138-140, 165. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.592.

¹¹⁰³ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi, s.138-140. Ayrıca bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.586-590.

¹¹⁰⁴ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.595. "...yeni bir Leviathan'dır..." nitelendirilmesinde bulunulur. Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.165.

¹¹⁰⁵ Ibid., s.99-106.

¹¹⁰⁶ Mehmet Ali, Ağaoğulları, "Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil", AÜSBFD, Yıl: 1991, C:46, S:1, s.23. Ayrıca bkz. Schefold, "Rousseau'nun Devlet Öğretisinin Tarihselliği ve Güncelliği", s.514.

¹¹⁰⁷ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.595.

¹¹⁰⁸ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.189-192.

esasa sahip oldukları kabulünden hareket edilebilir.¹¹⁰⁹ Ulus, yurttaşların tamamından mürekkep bir toplumsal beden olarak kabul edilir.¹¹¹⁰ Kral'ın bedeninden sökülen egemenliğin devlete intikali yeni egemen beden olarak *toplumsal beden* aracılığı gerçekleşmiş Salisburyli John'un Aristoteles'in organik beden olarak devleti ve Kilise'nin mistik bedenini, beden olarak devlet için tanımlaması ile metaforun devletin temel gramerlerinden birini ifade ettiği süreçte Kral'ın *siyasi bedeni*'nden Monarşi'nin *mutlak beden*'ine evrilen kavram kurumsallaşmış kişilik dışı iktidar olarak modern ulus devlette soyut bir kişiliğe dönüşümünde kırılma noktasını halkın ya da ulusun yeni egemen özne olduğu *toplumsal beden* ve bunun kamu hukukundaki tesirini ve ulus devletlere teşmil edilebilirliği bakımından Fransız devrimi ile gerçekleştirmiştir. Bu bakımdan ulus devletin iki teorisyeni olarak Rousseau ve Sieyes'in düşünceleri Fransız devrimi ile tahakkuk edecektir.¹¹¹¹ Monarşinin mutlak bedeninin bakir grameri olarak siyasi beden taşıdığı fiziki bedenden sökülerek halkın bedeninde mevcut siyasi anlamını sıçrayarak toplumsal bir anlam kazanır.¹¹¹² Hali ile egemenlik süreklilik niteliği ile ölümsüz bir beden olarak toplumsal bedenden halka, akabinde ulusa geçecek ve modern ulus devletin kişilik dışı iktidarının doğası ulus üzerinden devlete taşınacaktır. Hali ile *Kralın İki Bedeni* teorisinden hareketle anlamlandırılan devletin Fransız devrimi akabinde ölümsüz bir beden olarak *toplumsal beden*'e, ulusun bedenine taşınması yeni bedenin tahakkuk etmesini sağlamıştır. Fransa Kralı XVI. Louis'in idamı ile mottoloşan ve devleti siyasi beden olarak işaretleyebileceğimiz “*Kral öldü yaşınsın Kral !*” sözü yerine ölümsüz bir toplum, ölümsüz bir ulus daha resmi bir ifade ile

¹¹⁰⁹ Ağaoğulları, Mehmet Ali, “Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil”, s.20, 21. Ağaoğulları, “*Halk Ya Da Ulus Egemenliğinin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce*”, s.131, 132.

¹¹¹⁰ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.48, 49.

¹¹¹¹ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.356. Saygılı, “*Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çeşnesinde Kralın İki Been Kuramına Kısa Bir Bakış*”, s.194. Ayrıca bkz. Bottomore, *Siyaset Sosyolojisi*, s.126.

¹¹¹² Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.50, 51.

Fransız ulusu konulmuş ve devlet bu *toplumsal beden* üzerinden anlamlandırılmıştır.¹¹¹³ Nitekim Fransa’da Kral’ın idamı yalnızca fiziki bedeni değil, Krallık kurumu olarak devleti ifade eden siyasi bedenin de yok edilmesi demektir.¹¹¹⁴ Bu anlamda mutlak monarşi ile özdeşleşen 14.Louis, kendinden sonra 15.Louis’in de sürdüreceği anlayış olarak Fransız ulusunun bağımsız bir beden değil Kral’ın kişiliğinde bir bütün olduğunu ifade eder.¹¹¹⁵ İngiltere’de parlamenterizmin tarihçesi olarak verdiğimiz metinler ve kamu hukukundaki gelişmelerle mukayese edildiğinde Fransa’da sınırlandırılmamış ve kişiselleşmiş iktidar üzerinden monarşi mevcuttur.¹¹¹⁶ Modern ulus devletin bedeni ise *toplumsal beden* olarak Fransız devrimi ile kendini gerçekleştirecektir.¹¹¹⁷ Böylelikle Monarşi’de Kral’da tecessüm eden iktidar iki beden üzerinden değil tek bir beden üzerinden kavranmış olur.¹¹¹⁸ Bu noktadaki açıklamalarımız Fransa’yı esas almaktadır. Bunun sebebi başta da belirttiğimiz üzere modern devletin her iki veçhesi (Kral-Devlet, Ulus-Devlet)bakımından da Fransa’nın temel modeli temsil etmesidir. Cumhuriyet ile beraber Monarşi’nin egemenlik üzerinden hukuki ve siyasi düzenini ifade eden iki bedenden toplum lehine tek bir toplumsal bedene geçilmiş¹¹¹⁹, cumhuriyet bu beden üzerine inşa edilmiş hali ile devletin yönetenden ve yönetilenden ayrı bir hukuki kişilik kazanması süreci başlamıştır. Monarşilerde Kral’ın belirlenmesinde en yaygın usul olarak ırsi monarşinin yerine Cumhuriyet’in ve Cumhuriyetçi fikirlerin yükselmesi devlet biçimindeki değişikliklerle devlete bit tüzel kişilik tesis edilmesi bakımından önemlidir.Devletin soy esaslı üzerinden belli aileler ve hanedanların tekelinde bulunmaması bu tüzellik fikrini geliştirmiştir.¹¹²⁰ Thomas Paine (1737-1809), *Sağduyu* isimli eserinde anayasal devlet düşüncesinin ilkelerini belirleme amacı ve halkın devlet

¹¹¹³ Saygılı, “Modern Devlet’in Beden İdeolojisi Üzerine Kısa Bir Deneme”, s.324.

¹¹¹⁴ Ibid., s.333.

¹¹¹⁵ Ağaoğulları, “Halk Ya Da Ulus Egemenliğinin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce” s.138, 139. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, “Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil”, s.22.

¹¹¹⁶ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.272, 273.

¹¹¹⁷ Saygılı, “Modern Devlet’in Beden İdeolojisi Üzerine Kısa Bir Deneme”, s.331.

¹¹¹⁸ Ibid., s.332. Saygılı, “Jean Bodin’in Egemenlik Anlayışı Çeşnesinde Kralın İki Beeni Kuramına Kısa Bir Bakış”, s.196.

¹¹¹⁹ Saygılı, “Modern Devlet’in Beden İdeolojisi Üzerine Kısa Bir Deneme”, s.338.

¹¹²⁰ Eroğul, *Anatüze Giriş*, s.7.

organları karşısındaki üstünlüğü yaklaşımı anayasal devletlere hâkim karakteri oluşturur.¹¹²¹ Parlamentoyu, toplumla beraber oluşan toplum içindeki herkesin katılımının doğuştan bir hak ile sabit bir olduğu ve ortak konuların konuşulduğu bir ortam olarak geniş biçimde yorumlar.¹¹²² Özelleşmiş bir yönetici sınıfının oluşumunu toplumdan ve dünyadan bağımsız bir varlık kazanma olarak yorumlayan Paine attettiği köken itibari ile mutlak monarşiyi doğuran bu durumu başından kötüler.¹¹²³ İngiliz anayasası ve anayasal düzeni içinde veraset intikali ile babadan oğula geçen Krallığın¹¹²⁴ ve Lordlar Kamarası'nın cumhuriyetçi ve anayasal değerler ile bağdaşmadığını, bu zümrelere tabi kişilerle kaim olmak üzere monarşi ve aristokratik despotluğun mevcut olduğunu dile getirir.¹¹²⁵ Mutlak iktidar olmaya yönelik siyasi ihtirasın monarşinin kimyasında mevcut olan bir hastalık olarak kabul ederek bu durumu patrimoniyal modeli tahkim etmesi üzerine, tenkit eder.¹¹²⁶ Ona göre monarşinin tabiatında olan keskin biçimde mevcut olan yöneten ve yönetilen ayrımı ne doğal ne de teolojik nedenlere bağlı değil kabüle dayalı dogmatik bir üstünlük şeklinde tasvir edilir.¹¹²⁷ Teolojik bir zeminde dini metinlerden hareketle insanoğlunun ilk zamanlarında yönetici tip olarak kralın mevcut olmadığını hali ile krallardan neşet eden siyasi ihtiras ve kibir olmadığı üzere düzensizlik ve savaşın olmadığını dile getirir.¹¹²⁸ Krallığın aydınlanmacı tenkidini yaparken teolojik metinlerden istifade eder. Dünyada

¹¹²¹ Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.237, 238.

¹¹²² Paine, Thomas, Sağduyu, Çev.: Çiçek Öztekin, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2019, s.3.

¹¹²³ Bu olumsuzlama Amerikan ve Fransız devrimlerinin aydınlanmacı siyasi atmosfer içinde çağının ruhunu temsil ettiği açıktır. Thomas, Paine, *Sağduyu*, Çev.: Çiçek Öztekin, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2019, s.4, 6. Ayrıca bkz. Wilson, *İdarenin İncelenmesi*, s.53. Locke'da benzer bir kritik için Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe*, s.248.

¹¹²⁴ 1648 yılında İngiltere'de devletin hukuki statüsüne ilişkin değişim mevcut iç savaş ortamında Cromwell öncülüğündeki parlamentaristlerin kazanması üzerine Kral I.Charles'ın parlamento tarafından idamına dair karar alınması ile sonuçlanarak veraset intikali üzerine kurulu mutlak monarşiden cumhuriyetçi vasıflar barındıran “ *İngiliz Milletler Topluluğu*”na geçilmiştir. Bir başka ifade ile *Commonwealth* olarak Cumhuriyet'e geçilmiştir. Cromwell idaresi akabinde sürgün prens 2.Charles İngiltere'yi idare etmiştir. Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar'dan 1918'e*, s.105, 106. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.169. Ayrıca bkz. Passerin D'Entreves, “*Devlet Kavramı*”, s.196.

¹¹²⁵ Paine, *Sağduyu*, s.5.

¹¹²⁶ Cumhuriyetçi yeni ruhu avam kamarasında bulur. Ibid. Ayrıca bkz. Prof.Dr. Ahmet Mumcu –Yrd. Doç. Dr. Elif Küzeci, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Turhan Kitabevi, 7.Bası, Ankara 2015, s.77.

¹¹²⁷ Paine, *Sağduyu*, s.9.

¹¹²⁸ Ibid.

mevcut olan huzur ve düzen ortamının Putperestler'den krallığı örnek alan Musevi krallıkları eli ile olduğunu söyleyerek Hristiyanlara krallığın geçişi için bir silsile, tarihi hat oluşturur.¹¹²⁹ Hristiyan öğretisinin mutlak monarşiyi tasvip etmediğini krala atfedilen değerin “...*kutsal efendi Tanrı'ya saygısızlık*...”¹¹³⁰ olduğunu düşünür. Nitekim Hristiyan teolojisine göre kişiye özel bir imtiyaz alanı bulunmamaktadır tezini savunmuştur¹¹³¹. Monarkın mutlak gücüne itiraz eden bir başka isim Rousseau'dur. Monarşinin yerine mevcudiyetini birçok modern devlette tesis eden cumhuriyet geniş anlamda halk egemenliği esas aldığı üzere şahsi imtiyazlar¹¹³² ve sınıf, zümre imtiyazları devlet düzeninden sakıt olmuştur.¹¹³³ Bu noktada kişilik dışı bir iktidar olarak modern devletin doğuşu ile kamusalılık vurgusu bakımından ulusal bir fenomen olarak *Cumhuriyet*¹¹³⁴ doğrudan ilgilidir. Kral'a herkes tarafından sunulan itaatin sonucu olarak Kral doğdu ise bu durumda Paine, Adem'in cennetten yeryüzüne kovulması ile devleti açıklayan Augustinus'un *ilk günah* doktrinine¹¹³⁵ göre zaten günahkar olan ve özgür iradesi elinden alınan herkes şeytanın iradesi altına girmiş ilk günah ile beraber masumiyetini kaybeden insan bu itaat ile de haklarını kaybetmiştir.¹¹³⁶ Doğasında kötüye eğilimli olan insanın en başından birini kendine itaatkar bilmesi

¹¹²⁹ Ibid., s.10.

¹¹³⁰ Paine'e göre krallık putperest adetleri yaymak isteyen şeytani bir icattır. Hristiyanlığa göre monarşinin Yahudilere özgü bir günah olarak ifade edildiğini yazar. Paine göre “Kadir-i Mutlak” olan yalnız Tanrı'dır. Hristiyanlığın doğrularını hem yönetim olgusunun “papalığı” olarak nitelendirdiği Krallar hem de Papa gizlemektedir. Sezar'ın hakkını Sezar'a teslimini salık veren görüşün monarşiyi desteklemediğini de ekler. Ibid., s.10, 11-14.

¹¹³¹ Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar'dan 1918'e*, s.45.

¹¹³² Dr. Fritz, Fleiner, *Amme Hukukunda Büyük Harpten Sonraki İstihaleler*, Hapisane Matbaası, Ankara 1936, s.3. Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s. 122.

¹¹³³ Akçura, *Tarih-i Siyasi 1926-1927-1928 Ders Notları*, s.64, 65.

¹¹³⁴ Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.349.

¹¹³⁵ Asli günah (*Peccatum Originis*) şeklinde tabir edilen durumun kanonikleşmiş yorumu Pavlus'a aittir. Adem'in dünyaya gönderilmesinde bütün insanlığın suçu olduğunu ve böylelikle vaftiz edilmeyen her bebeğin günahından arınmadığını savunur. Tevrat'ta Adem ile Havva ile ilgili kıssadan esinlenilmiştir. Günahı işleyen Adem ve Havva olduğu üzere insanlığın ırsi babası olan Adem'in günahına doğacak tüm insanlar iştirak etmişlerdir. Devlet teorisinde ve Hristiyan teolojisinde oldukça mühim kurucu asli bir metafordur. İnsan üzerinde otorite sahibi bir devlet düşüncesinin teolojik kaynağını ifade eder. Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.7, 278-296. Jeannine, “Augustinus”, Quillet Siyaset Felsefesi Sözlüğü, Yay. Haz. Philippe Raynaud – Stephane Rials, Çev.: Necmettin Kamil Sevil, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017, s.112-114. Akipek, *Devletler Hukuku: İkinci Kitap, Devlet Hukukunun Şahıslarından Devlet*, s.9. *Siyasi Düşünce Tarihi*, s.109-111. Ayrıca bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, s.135. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.28-30.

¹¹³⁶ Paine, *Sağduyu*, s.16, 17.

durumunda zulmedeceğini dünya tarihinin de kötü örneği ile çok daha kabarık olan monarklar ile sabit olduğunu ifade eder.¹¹³⁷ Babadan oğula geçişte idari anlamda kabiliyetsizliğe sebebiyet verecek olan küçük yaşta ya da yaşça ileri birinin tahta geçmesini ve kullanılıp istismar edilme risklerini de vurgular.¹¹³⁸ Babadan oğla geçen yönetimin iç savaşları önlediği tezini ise İngiltere siyasi tarihinden örneklerle çürütür.¹¹³⁹ Birden çok savaşın Krallığı elde etme adına gerçekleştiğini ve veraset uygulması ile monarşinin tüm dünyadaki kanlı tarihin müsebbiblerinden birisi olduğunu ifade eder.¹¹⁴⁰ Bir monarşide Cumhuriyet'e yaklaşıldığı kadar Krallığın pasifleşeceğini belirterek bir nevi tarihin akış yönünü de işaret etmiş olur.¹¹⁴¹ Yukarıdaki anlatıma konu özne olarak Kral, egemenliği uhdesinde tutarak mülk-devlet tipinin başat aktörü temsil ederek devletin adeta “...sahibi ve maliki...”¹¹⁴² konumunda devlet ise “...bir tek şahsın fiziki varlığıyla temsil ve ifade olunmuştur.”¹¹⁴³ Monark'ın kişiliği etrafında teşekkül eden bu devlet modelinde devlet, Monark'ın bedeni ile somutlaşarak ne insan unsuru olarak halkın, ne egemenliğin, ne de ülke ve devletin müstakil bir varlığı söz konusu olmamıştır.¹¹⁴⁴ Devletin ayrı bir hukuki kişilik ihtiva etmediği kişiselleşmiş iktidarı gösteren bu devlet modeli daha önce de verdiğimiz üzere 14.Louis'in mezkur sözü ile hülasa edilmektedir.¹¹⁴⁵ Ancak hem Bodin'in soyutlaştırdığı ve Kral ile somut bir varlık kazandırdığı devlet düşüncesinden hem de Kralın İki Bedeni teorisi üzerinden siyasi beden olarak devlet anlayışından baktığımızda Kral'ın hiçbir zaman ölmeyeceği zira Kral'ın Kral olma niteliğini kazandıran siyasi bedenin yaşadığı yaklaşımından hareketle Kral'ın ancak doğal bedeninin öleceğini düşündüğümüzde 14. Louis'e atfedilen bir

¹¹³⁷ Ibid., s.15, 17.

¹¹³⁸ Ibid., s.18.

¹¹³⁹ Ibid. Ayrıca bkz. Black, *Kısa İngiltere Tarihi*, s.75, 76.

¹¹⁴⁰ Paine, *Sağduyu*, s.19.

¹¹⁴¹ Ibid., s.20

¹¹⁴² İlhan, Arsel, *Türk Anayasa Hukuku'nun Umumi Esasları*, Mars Matbaası, Ankara 1965, s.4. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.144.

¹¹⁴³ Arsel, a.g.e., s.4.

¹¹⁴⁴ Ibid. Ayrıca bkz. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.331, 332.

¹¹⁴⁵ Eckstein, *“Devlet Bilimi” Üzerine*, s.67. Doehring, Karl, *Genel Devlet Kuramı*, s.48. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.287.

gerçek yansıtmasa da¹¹⁴⁶ kamu hukuku bağlamında kişiselleşmiş iktidar ile kurumsallaşmış iktidar arasındaki farkın anlaşılabilirliği adına gerçeklik kazanan sözü devletin siyasi bir beden olarak Kral ile özdeşleştiği zira 14. Louis'in bir gerçek kişiliğini taşıyan doğal bedenin değil burada kast edilenin kamusal kişiliği ve taşıyıcısı olarak siyasi bedeni üzerinden 14.Louis ile devlet arasında bir özdeşlik kurulabileceği yorumu yapılabilir.¹¹⁴⁷ Şayet 14.Louis, kişiliği ile devleti özdeşleştiren sözü söyledi ise böyle bir özdeşleşme için başta devlet ile yönetenin ayrıldığı bir ortam ve zihni soyutlama gereklidir. Her ne kadar sözün sıhhati bugün için mevcut olmasa dahi 14.Louis'in sözünün manası *Kralın İki Bedeni* teorisinden hareketle ölümsüz olan devlet ile ölümlü Kral'ın kişiselleşmiş iktidar modeli sebebi ile aynı kişide taşınıyor oluşudur.¹¹⁴⁸ Nitekim 14.Louis'in Krallık süreci Ulus devlet modelinin tebarüz ettiği bir geçiş olarak kabul edilir.¹¹⁴⁹ Bu noktada 14. Louis'e atfedilen *Devlet benim* cümlesindeki kişiselleşme alametine ilaveten yine kendisine atfedilen "*Ben ölüyorum ama devlet sonsuza kadar baki kalacak.*"¹¹⁵⁰ sözlerinden soyut bir devlet düşüncesinin varlığına da işaret etmektedir. Berkes, bu sözde derinlik ihtiva eden bir soyutlamadan bahsetmeksizin feodalizme ve Roma kilisesine karşı bir yükseliş bulunduğunu söyler.¹¹⁵¹ Nitekim Kral 14.Louis, feodaliteden kalan güç unsurları ve aristokrasiye karşı devletin merkezi gücünü tesis etme siyasetini izleyerek mutlak monarşiyi pekiştirme yolunda çalışmıştır.¹¹⁵² Bu soyutlama devlete adı konmamış bir kişiliği

¹¹⁴⁶ Poggi, *Modern Devletin Gelişimi* (Sosyolojik Bir Yaklaşım), s.88.

¹¹⁴⁷ Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.26.

¹¹⁴⁸ Uygun, *Devlet Teorisi*, s.199.

¹¹⁴⁹ Watson, *Fikirler Tarihi: Ateşten Freud'a*, s.704.

¹¹⁵⁰ Jessop, *Devlet: Dün, Bugün, Gelecek*, s.40.

¹¹⁵¹ Niyazi, Berkes, *Laiklik ve Teokrazi*, Yapı Kredi Kültür Yay., 1.Baskı, 2016, s.99.

¹¹⁵² Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar'dan 1918'e*, s.101. Kendisine atfedilen *Devlet benim* sözü de mutlak güce delalet eder. Hali ile hukuku var etmede de tekelliğe işaret eder. Her ne kadar bu sözün kendisine ait olmaktan çok Voltaire'nin bir tezviratı olduğu aşikar olsa da kişiselleşmiş iktidar ve mutlakiyetçi yönetimin karakterini göstermesi bakımından birçok eserde kullanılmıştır. Hirş, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Dersleri*, s.119. Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.125. Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.91, 92, 113. Aybay, *Genel Kamu Hukuku: Devlet (18.-20.Yüzyıl)*, s.122. Kaboğlu, *Anayasa ve Toplum*, s.96. Anayurt, *Anayasa Hukuku*, s.210. Kral'ın kişiliğini baskın tutmasındaki siyasi sebepler için Derek, McKay – H. M., Scott, *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*, Çev.: Eşref Bengi Özbilen, Dergah Yay., 1.Baskı, İstanbul 2011, s.29-30. Prof. Dr. Mehmet, Akad, Prof. Dr. Bihterin Vural Dinçkol, Prof. Dr. Nihal Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, DER Yay., 14.Basım, İstanbul 2018, s.119.

çağrıştırır. Burada kamu hukukçularının yaklaşımı Kral'ın kişiliğinde somutlaşan devletin ve hali ile de unsurlarının günümüz anayasal perspektifi dâhilinde ayrı birer varlığa karşılık gelmemelerine ilişkindir.¹¹⁵³ Feodal dönemde toprak mülkiyetine ilişkin iktidar ilişkilerinin mutlak monarşi uhdesine alınması ile mutlakiyetçi devlet¹¹⁵⁴ ile özdeşleşen patrimonial devletin egemen kişiliği olarak siyasi bedeni haiz Kral'dan müstakil bir tüzel varlık olarak ulusun doğuşu modern ulus devletin paradigmasını oluşturmuştur.¹¹⁵⁵ Oppenheimer 14.Louis'e atfedilen ve bir dönemin ruhunu temsil eden "*L'etat c'est moi*" sözünde ilişkin zannedildiğinden çok daha fazla haklı olduğunu düşünmektedir. *Hefstaat (Saray İleri Gelenleri)*¹¹⁵⁶ kavramının Almanca'da tekabül ettiği anlamın 14.Louis'in ifadesine denk düştüğünü söyleyerek modern devletin teşekkülüne kadar devletin bu eski anlamını devam ettirdiğini *stato* 'nun yönetenleri ve maiyetlerini ifade etmesi bakımından eski anlamını koruduğunu söylemektedir.¹¹⁵⁷ Söze bir gerçeklik atfeden başka bir görüş ise dönemin siyasi ortamında 16.yy'da başlayan Fransa iç savaşı akabinde devletin tek iktidarının Kral olması gerektiği yönündeki yaklaşıma atıfta bulunulur.¹¹⁵⁸

Modern ulus devletin kurumsallaşmış siyasi iktidarına giden süreçte toplumun devlet merkezinde yekpare biçimde birlik arz etmesine yönelik korporatif anlayış esastır. Bu noktada Krallık her ne kadar gelişmiş bir devlet yapısına tekabül etse de kökeni *corpus mysticum* olan manevi, soyut bir kişilik dâhilinde bir gövde olarak tasavvur edilse de nihayetinde Kral'ın ölümü fetret olgusunu hâkim bir kaygı olarak

¹¹⁵³ Doebling, *Genel Devlet Kuramı*, s.48. Devletin ayrı bir hukuki kişilik ihtiva etmediği bu devlet modeli daha önce de verdiğimiz üzere 14.Louis'in mezkur sözü ile hülase edilmektedir. Burada kamu hukukçularının yaklaşımı Kral'ın kişiliğinde somutlaşan devletin ve hali ile de unsurlarının günümüz anayasal perspektifi dâhilinde ayrı birer varlığa karşılık gelmemelerine ilişkindir.

¹¹⁵⁴ Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s.109, 110.

¹¹⁵⁵ Hardt, *İmparatorluk*, s.111.

¹¹⁵⁶ Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, s. 302.

¹¹⁵⁷ Oppenheimer, *Devlet*, s.4. Kilise'de papalık makamında bulunanların *Kilise benim* sözündeki gramerin ihtiva ettiği mantık ile 14.Louis'e atfedilen söz arasındaki illiyet Carl Schmitt'in modern siyasi kavramlar ile teolojik kavramların dünyevileştirilmesi arasında kurduğu illiyete bir sağlama mahiyetindedir. Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.24. Ayrıca bkz. Koçak, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi*, s.58, 59. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.129.

¹¹⁵⁸ Watson, *Fikirler Tarihi: Ateşten Freud'a*, s.709.

gövdenin başı olarak sembolize edilen Kral özelinde yaşanacaktır. Bu bakımdan Bodin’de tartıştığımız süreklilik niteliğinin egemenliğe derç edilmesi Modern devlet düşüncesi için büyük bir olaydır. Gerek gemi metaforu üzerinden gerekse siyasi beden ile fiziki beden arasındaki farklılaşmaya gidilmesi üzerinden giderilmeyece çalışılan sorun o dönem için Kral’dan bağımsız ve sürekli iktidarın sağlandığı bir Krallık olarak devlet düşüncesini tesis etmektir. Bu noktada Hobbes’ta kişilik kazandırılan ve modern devlet için tekemmül etmiş klasik teori olarak kavradığımız bir gövdenin başı olarak Kral ve nihayetinde tebarüz eden Levaithan *corpus mysticum*’u çağrıştıran bir siyasi bütünlük ile teşekkül etmiş olacaktır. Bu anlamda ulus devletin pozitif hukuk tarafından da korunarak muhtelif anayasa doktrinleri tarafından da başat bir tartışma halini alan egemenlik ve süreklilik sorunu Kilise’deki manevi kişiliğin siyasi alana kazandırılıp seküler bir muhteva kazanması ile devleti tanımlayan siyasi beden kurgusu üzerinden bugünkü anlamını kazanmış olacaktır.¹¹⁵⁹ Yöneten bir başka ifade ile Kral ile devlet varlığının birbirlerinden tefrik edilmeleri somut insan topluluğunun soyutlanarak ulus kurgusu etrafında bütünleşmesi ile mümkün olacağı üzere Fransız devrimi bu noktada tam olarak bir dönüm noktasını temsil etmiştir.¹¹⁶⁰ Fransız devriminden bir yüzyıl önce Kral ile devlet arasındaki ilişki için bir anlamda karşıtlık oluşmaya başlamıştı. Şüphesiz burada İngiltere’nin parlamenter tecrübesi ayrı bir yerdedir. Ancak Almanya (Prusya)ile mutlak monarşinin prototipi olan Fransa arasında bir mukayeseye gidildiğinde kendisine ait olmasa dahi kişiselleşmiş bir yönetimin ruhunu temsil eden 14.Louis’in¹¹⁶¹ devlet ile kişiliği arasında özdeşlik ile Prusya Kral’ı 2. Frederick’in kendisini devletin hizmetkârı olarak nitelendirmesidir.^{1162 1163} Bir hizmetkârın ancak bir şey ya da bir hukuki kişilik

¹¹⁵⁹ Erözden, *Ulus-Devlet*, s.58.

¹¹⁶⁰ Ulus kurgusu ve Joseph Seyes’in burjuvazi ve Fransız Devrimi ile kurduğu ilişkinin tahlili hakkında Hardt, *İmparatorluk*, s.117-121.

¹¹⁶¹ Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.168.

¹¹⁶² Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.162. Jessop, *Devlet: Dün, Bugün, Gelecek*, s.42. Doehring, Karl, *Genel Devlet Kuramı*, s.48. Oppenheimer, *Devlet*, s.107. Poggi, *Devlet*, s.83. Poggi, 1.Freidrich (1713- 1740) ve Büyük Freidrich (1740-1786) prusyasında saray eski önemini yitirir prusyada devletin gücünün kralın şahsından üstün olduğunu simgeleyen kurum saray değil askeri ve idari mekânizma

adına çalışması gerekliliği üzerinden devletin soyut bir kullanımı şeklinde yorumlanabilecekken devlet ve Kral arasında bir “...düalizm...”¹¹⁶⁴ dikkat çekmektedir. Dönemi içinde memurlar zümresine¹¹⁶⁵ sahip olmakla bürokratik bir yapı arz eden Prusya’da 2.Freidrich’in kendini devletin bir numaralı memuru olarak konumlandırması¹¹⁶⁶ daha önce de vurguladığımız üzere modern devletin hikayesi içinde Prusya’yı anlamlı kılan başka bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Oppenheimer’a göre monarkın tam manada prens soyundan bir baş memur olarak kabul edilmesi gelişimini tamamlamış bir anayasal devleti ifade etmektedir.¹¹⁶⁷ 14.Louis hakkınnda kamu hukuku kitaplarındaki genel anlatı mutlakiyetçi devletlerde devlete bir hukuki kişilik hali ile devlet adına işlemde bulunulacak bir düzenleme olmadığı üzere özetle hak ve borçlara ehil olabilmek gibi bir muamelede bulunma kaabiliyeti bakımından Kral’a hukuki kişilik tanındığı yönündedir.¹¹⁶⁸ Ancak daha genel bir yaklaşımla bakacak olursak Kral’ın kişiselleşmiş iktidarında toplanan merkezi bir devlet yapılanması olan Mutlak Monarşi’nin¹¹⁶⁹ olgunlaşmış görünümüdür. Birçok yerde verdiğimiz “Devlet, benim”¹¹⁷⁰ sözü iktidarını Tanrı’dan alarak egemenliğin devlet yerine kişiliğinde toplandığı bu bakımdan soyut bir devlet anlayışından uzak “...devletin kralın kişiliğinde beden bulması değil de kralın kişiliğinin devletin gücünü

şeklinde düşünür. 14.Louis yönetimi ulvilik aşılan bir saray metaforu içinde kral sarayın tepesine otururken yalnızca dar bir çevreden yardım alarak o da yalnız danışma statüsünde devleti idare eder fakat 1.Friedrich ile beraber devasa ve karmaşık kurumlar arayıcılığı ile devlet idare edilmektedir. Hali kurumsallaşmış bir sürekliliği ima eder. Poggi, *Modern Devletin Gelişimi*, s.94, 95.

¹¹⁶³ Prusya, bürokratik teşkilatlanma, kurumsallaşma ve ordusunun kabiliyeti ile Büyük Frederick’in tesiri büyüktür. Voltaire Prusya için devletlerin orduları var Prusya ordusunun ise devleti var demiştir. James, Hawes, *Kısa Almanya Tarihi*, Çev.: Yavuz Alogran, Say Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2019, s.96. Prusya’nın 19.yy’daki etkinliğinin içi dinamikleri bakımından açıklaması kurumsallaşma ve askeri gücüdür. Prusya’nın askeri gücünün tescili ve devamlılığını başlatan olay 1756-1763 yılları arasında Avusturya’ya karşı cereyan eden Yedi Yıl Savaşları’dır. Ibid., s.97-98. Ayrıca bkz. Poggi, *Devlet*, s.68.

¹¹⁶⁴ Doebling, *Genel Devlet Kuramı*, s.48.

¹¹⁶⁵ Oppenheimer, *Devlet*, s.107

¹¹⁶⁶ Ibid.

¹¹⁶⁷ Ibid.

¹¹⁶⁸ Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s. 21. Nitekim devletin kişiliğini ele alan kamu hukuku kitapları evleviyetle devletin daha evvel Kral indinde bulunan hukuki kabiliyetin devlet uhdesine geçişi şeklinde anlamlandırır. Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s.178.

¹¹⁶⁹ Ağaoğulları, *Kral – Devletten Ulus-Devlete*, s. 355. Ayrıca bkz. Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s. 251.

¹¹⁷⁰ Ağaoğulları, bu sözün ondan sadır olmama ihtimalini ve yakıştırıldığını ifade etmektedir. Ağaoğulları, *Kral – Devletten Ulus-Devlete*, s.359.

ve birliğini yansıtmaması...¹¹⁷¹ şeklinde özetlenebilecek mutlakiyetçi devletin bir başka ifade ile Kral- devletin ruhunu taşır. Ancak 2. Frederick’in sözünü soyut ve merkezileşen, rasyonelleşen kurumsal bir devlet düşüncesinin dışavurumundan ziyade Aydınlanma düşüncesinin tesiri altında gelişen ve Aydınlanma ideallerine teorik bağlılıkla birlikte mutlakiyetçi davranışların uygulamada gözlemlendiği “aydın - aydınlanmış despot”¹¹⁷² ya da “bireyselci mutlakiyetçilik”¹¹⁷³ sıfatı ile nitelemek de yanlış olmayacaktır. Aydınlanmanın savunuculuğu 2.Friedrich’in Voltaire ile dostluğu ve felsefeye ilgisi Filozof – Kral imajını beslemiş Kral olarak faaliyetleri onu daha çok aydınlanmış bir despot olarak nitelendirilmesine neden olmuştur.¹¹⁷⁴ Akbay, meşru bir despotizm olarak kavranan bu yönetim anlayışı için Voltaire ve Hobbes’u da içerek şekilde birçok müdafini zikrederek Voltaire üzerinden mutlakiyetçi bir idarede ansiklopedinin ilkelerini benimsemiş güçlü bir Kral imajının çizildiğini belirtmektedir.¹¹⁷⁵ Bu noktada 2. Friedrich’in yönetime ilişkin konulara yaklaşımı için Machiavelli’nin Prens’ini tenkit eden *Anti – Machiavelli*’sine bakılabilir. Monarşinin evrilme riski taşıdığı Tiranlığı karşı duruşunu belirterek esere başlayan 2. Friedrich Kral için kendisine itaat eden halk için mutlak bir yöneticiden ziyade aralarındaki ilişkilerde bir üst yargıç olarak anlatımında bulunur.¹¹⁷⁶ Machiavelli’nin tahtın bir başka ifade ile Kral’ın başında olduğu bir siyasal yapı ve düzenin “...sağlamlaştırılmış mutlak gücün, bir hükümdarın rahatça hüküm sürmek ve düşmanlarına güçlü bir şekilde direnmek için

¹¹⁷¹ Ibid., s.63.

¹¹⁷² Simone Goyard – Fabre, “Aydınlanma”, Siyaset Felsefesi Sözlüğü, Yay. Haz. Philippe Raynaud – Stephane Rials, Çev.:Emel Ergun, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017, s.128, 129. Ayrıca bkz. Wiesner – Hanks, Merry E., Erken Modern Dönemde Avrupa 1450 – 1789, Çev.: Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 5.Basım, İstanbul 2017, s.492, 500-502. Doebring, *Genel Devlet Kuramı*, s.48. Aydınlanma anlamında Voltaire ile dostluğu kadar bir aydınlanma teması olarak özgürlüğü insanın temel eğilimi kabul ederek Machiavelli’nin Cumhuriyet düşüncesini kritik etmesinde de gözlemlenebilir. Büyük Frederik, *Anti-Makyavel*, s.57. Aydınlanmış despot için örnek olarak Roma-Cermen İmparatoru, Avusturya Arşidükü 2.Joseph (1741-1890) de gösterilmektedir. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.190.

¹¹⁷³ Morel, “Mutlakiyetçilik”, s.619, 620.

¹¹⁷⁴ Bir başka taibrle “Aydınlanmacı Mutlakiyetçilik” Schulze, *Avrupa’da Ulus ve Devlet*, s. 78. Mary, Fulbrook, *Almanya’nın Kısa Tarihi*, Çev.: Sabri Gürses, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 1.Baskı, 2011 İstanbul, s.122. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Kral – Devletten Ulus-Devlete*, s.350. Ağaoğulları, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, s.534-536.

¹¹⁷⁵ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.191, 192.

¹¹⁷⁶ Büyük Frederik, *Anti-Makyavel*, s.24.

*en güvenilir yöntem olduğu...*¹¹⁷⁷ hususuna ilkesel bir tavırla karşı çıkarak Fransa tahtındaki problemleri ve muhtemel riskleri açıklar. Her ne kadar kişiselleşmiş bir iktidar görüldüğü sabit olsa dahi devlet faaliyetlerinin devletin her yerinde teşkilatlanan bürokrasi aracılığı yönetilmesi gerçeğini yadsımaz. Böylelikle 2.Friedrich'in kendini devletin hizmetkarı ilan eden sözü hatırlanmalıdır. 2.Friedrich bu sözle beraber Kral ile devletin birbirinden ayrıldığını, Kral'ın bürokratikleşen devlet hayatı içinde ilk hizmetkar bir nevi ilk memur olarak ifade edilmiştir. Bu da kişiselleşmiş iktidar bakımından 14.Louis ile arasında oluşan farklılığı haklı kılar. Prusya'daki dönüşüm süreci ile devlet Weber'in de iştirak ettiği bir tespit ile faaliyetleri memurlar eli ile somutlaşan fakat kurumsal varlığı ile de soyutlaşarak bugünkü modeline yaklaşan bir süreci temsil eder.¹¹⁷⁸ Bu bakımdan 2.Friedrich döneminde modern devletin ayırıcı niteliklerinden bürokratiklik hem devletin merkeziliğini pekiştirmesi hem de kamu hizmetlerinin görülmesi bakımından etkindir. Weber Prusya'da yaşanan ikiliği dile getirirken soyut anlamda bir yasallık ve kurumsallaşma ile Monark'ın kişiliğinin yer yer yargı süreçlerine ve parlamento faaliyetlerine müdahalesi bakımından etkinliğinin beraberliğini anlatır.¹¹⁷⁹ Buradan despotizmin korunduğu kanaatine varılabilir.¹¹⁸⁰ Esasında bu anlamda bürokratik gelişmişlik 14. Louis Fransa'sında da görülür. Kraliyetin idaresi, kraliyet otoritesinin ülkenin tamamına teşmil edilebilmesi bakımından bürokratik bir yapıya ihtiyaç duyduğu üzere devlette merkezileşmenin artması ile bürokratik gelişim orantılı olarak gerçekleşmiştir.¹¹⁸¹ Güneş Kral¹¹⁸² 14. Louis'e

¹¹⁷⁷ Ibid., s.33.

¹¹⁷⁸ Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s.79.

¹¹⁷⁹ Ibid., s.78, 79. Bu anlamda Alman ulus devleti nin teşekkül sürecinde 1794 tarihli Prusya Genel Ülke Kanunu'nun özel mülkiyeti koruyan kapitalist model için işlevsel kanun metni tarihsel birlikteliklerini de göstermekle birlikte Kral'ın bir lütfu olarak görülse de devlete karşı yurttaşların tazminat hakkı kazanması da örnek gösterilebilir. Bu kanunun 75. Maddesi şu hükmü ihtiva etmektedir: “ *Eğer bir kişi toplumun esenliği için bazı hak ve çıkarlarından vazgeçmek zorunda kalırsa devletin ona tazminat ödeme yükümlülüğü vardır.*” Doebling, *Genel Devlet Kuramı*, s.49.

¹¹⁸⁰ Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s. 83.

¹¹⁸¹ Ibid., s.23.

¹¹⁸² 14.Louis'in kişiselleşmiş ve kutsallaşmış iktidarı için kullanılan bir lakaptır. Wiesner – Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450 – 1789*, s.441, 442. Ayrıca bkz. Ulrich, İm Hof, *Avrupa'da Aydınlanma*,

atfedilen ancak yine kendisine atfedilen kendinden sonra da devletin süreceğini ifade eden sözü ile çelişen *Devlet benim* sözü mutlakiyetçi yönetimin karakterini göstermesi bakımından oldukça doğal olduğu şeklinde yorumlanır.¹¹⁸³ Birçok yerde bu sözün gerçeğe dayanmadığını belirtsek dahi Fransa'nın mutlakiyetçi atmosferini ortaya koyması bakımından içselleştirilmiştir. Fransa'da meclisin toplanmaması ve gücün Kral'ın benliğinde toplanması gerçek olmayan bu sözün Fransa'daki fiili durumu yansıttığı yorumunu doğurmuştur.¹¹⁸⁴ İlâveten "*L'etat c'est moi*" (Devlet benim) bir başka yorum Fransızca *etat* kavramından gelişir. Modern anlamda devletin egemen bir siyasi yapısı ile bu kavramı özdeşleştirmek bu sözü kavramada bir hata olacaktır.¹¹⁸⁵ Birden çok mesleki, sosyal, dini ve siyasi zümreyi ihtiva eden bu kavram olarak *Les etats* yerine İngilizcedeki *state* (devlet) anlamına yaklaşacak şekilde Fransızca *etat* kavramının Louis tarafından tercih edilmesinin yahut Louis'e atfedilmesi 17.yy'a kadar devam eden otorite çatışması sosyal ve siyasal bir gerçeklik olarak dikkate alındığında "*Bundan böyle zümrelerin sahip olduğu tüm yetkiler kraliyete ait olacaktır.*"¹¹⁸⁶ şeklinde yorumlanarak mutlakiyetçi devletin tebarüzünü temsil eder. Benzer bir yaklaşım *estat* kavramı üzerinden Fransa'da 16.yy ile beraber devletin soyut anlamının doğduğu söylenilenbilinir.¹¹⁸⁷ Burada tartışılan konu Kral ile devlet arasındaki ilişkidir. 15.Louis'in egemen gücü doğrudan kişiliğinde kabul etmesi benzer bir karışıklığa sebebiyet vermemektedir. Zira 15.Louis devlet arasında bir karşıtlık ya da özdeşlik durumu oluşturmaksızın iktidarı üzerinen kişiliğini baskın görmektedir. 14.Louis bu noktada, Bossuet'ten hareketle anlamlandırılabilir. Aynı zamanda 14.Louis

Çev.: Şebnem Sunar, Literatür Yay., 2.Basım, İstanbul 2017, s. 9-12, 64. Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, s.336.

¹¹⁸³ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.272. Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s. 21. Fransa'da mutlakiyetçiliğin olgunlaşması ve 14.Louis dönemi için Server Tanili, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası III.Cilt 16.-17. Yüzyıllar: Kapitalizm ve Dünya*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2.Basım, İstanbul 2017, s.220-230. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Kral – Devletten Ulus-Devlete*, s.356-359.

¹¹⁸⁴ Schulze, Hagen, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s.51, 52.

¹¹⁸⁵ Fransızcada *Les etats*'ın zümreler anlamına geleceğini vurgulayan Schulze *etat* kavramının yeni bir anlam kazandığını ifade eder. *Ibid.*, s.51, 52. Ağaoğulları, *Kral – Devletten Ulus-Devlete*, s.210, 211.

¹¹⁸⁶ Schulze, Hagen, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s.52. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Kral – Devletten Ulus-Devlete*, s.357.

¹¹⁸⁷ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.38.

mutlakîyetçiliğin pratik Bousset teorik kutbu olarak görülür.¹¹⁸⁸ 17.yy Fransız düşüncesinde devlet üstün bir iktidar, Kral ise mutlak bir güç olarak bu iktidarın tecessümünü ifade ederken teolojik argümanlarla Krallık beslenir.¹¹⁸⁹ Bousset'in “ *Her Devlet bir prensin kişiliği içinde yer alır. Gücü ondandır. Tüm halkın iradesi de ondandır. Prense ve Devlete yapılacak hizmetleri, birbirlerinden ayrılmaz şeyler olarak birlikte sürdürmek gerekir.* ”¹¹⁹⁰ yaklaşımı Kral ve devlete dair kesin bir ayırım ve farkındalık olmadığını göstermektedir. Devlet, Kral ve sistem olarak monarşiyi teokratik bir temel üzerinden kurar.¹¹⁹¹ Bu düşünce 16.-17.yy kadar hâkimiyetini korumuştur. Nitekim devleti kavramak için siyasi beden kavramı da ancak 18.yy'a kadar etkinliğini zayıflayarak sürdürmüştür.¹¹⁹² Ancak biçim olarak Monarşi idealinden bir feragat söz konusu olmadığı gibi doğal yeni bir ideal olarak yüceltilmiştir.¹¹⁹³ Bunda siyasi bedenin Kral'ın bedeninde taşınan kişiselleşmiş iktidar yerine kişilik dışı ve kişiler üstü kurumsallaşmış iktidar olarak devletin ikame edilmesi temel sebep olarak işaret edilir.¹¹⁹⁴ Esasında hata yapmayan Kral bizatihi hatalı olanı düşünmekten mahrum olmak bakımından siyasi bedeni ile kusursuzlaştırılmıştır.¹¹⁹⁵ Ortaçağ'da devletin Kral'dan bağımsız şekilde düşünülmemesi soyut devlet düşüncesi Machiavelli ile sezilen Bodin tarafından sistemleştirilen bir düşünce olarak ancak Fransız devrimi akabinde bugünkü görünümüne yaklaşacaktır.¹¹⁹⁶ Ortaçağ'da dünyasında rolleri verili olarak mevcut Kral ve halk mevcut iken egemenlik hali ile modern anlamda devlet

¹¹⁸⁸ Wiesner – Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450 – 1789*, s.459, 460. Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s.103, 107, 108, 153. Ayrıca bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.190. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.168.

¹¹⁸⁹ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.538-540.

¹¹⁹⁰ Morel, “ *Mutlakîyetçilik* ”, s.617. Ayrıca bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.41. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.189, 190.

¹¹⁹¹ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.540-542.

¹¹⁹² Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.40. Saygılı, “ *Modern Devlet'in Beden İdeolojisi Üzerine Kısa Bir Deneme* ”, s.324.

¹¹⁹³ Burada Machiavelli'nin Cumhuriyet'e ilişkin görüşlerini mahfuz tutmak gereklidir. Smith, *Bir Sosyal Arka Plan Çalışması Rönesans ve Reform Çağı*, s.132.

¹¹⁹⁴ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.40.

¹¹⁹⁵ Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni*, s.24, 25.

¹¹⁹⁶ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.471. Ayrıca bkz. Okandan, “ *Devlet İktidarının Mneşe ve Sahibi Hakkında İleri Sürülen Doktrinler* ”, s.571.

kavramı yoktur.¹¹⁹⁷ İnsanın toplumsal varlığı Tanrı sevgisinin verdiği karşılıklı kardeşlik duygusu işe taçlanırken bu ortamın tesisi ancak merkezilik niteliği olan bir siyasi düzende yatmaktadır.¹¹⁹⁸ Düzen düşüncesi bakımından Hobbescu ilkelere sahip olarak Tanrı'dan gelen iktidarı taşıyan baba Kral etrafında ırsi monarşiyi savunur.¹¹⁹⁹ Bütün siyasi sistem mutlak iktidar sahibi Kral kültü üzerinden kurulu olduğu üzere Kral ile devlet arasında bir ayırma gitmemektedir.¹²⁰⁰ Boussuet'in Monarşi'ye yaklaşımı 14. Louis dönemini anlamlandırmamız bakımından Tanrı'nın temsilcisi olmak bakımından kutsal, yasaların üzerinde olması ve gücü elinde toplaması bakımından mutlak ancak Tanrı'ya karşı mesuldür.¹²⁰¹ Buradaki kastımız devletin hususiyetini ilişkin modern manada kurumsal ve özerk bir farkındalık durumudur. Mutlak monarşinin bir müdafii olarak Bousset Kral otoritesini Tanrı kaynaklı görüp Kral'a tanrısallık atfederken¹²⁰² Kral'a olan itaati de hali ile egemenliğini de kutsallaşmış bir siyasi iktidar biçiminde geleneksel egemenlik olarak görür. Kral'ın egemenliğini mutlak ve bölünmez olarak kurumlaştırır.¹²⁰³ Jellinek'in ifade ettiği şekilde egemenlik Bodin'in çalışma masasında icat ettiği bir kavram değildir.¹²⁰⁴ Bu bakımdan yaşadığı ortam içinde egemenliğin sistem halini alması ve devletin sürekliliğini koruması dikkatini de içerecek şekilde devlete taşınmasının doğal sonucu olarak Kral'ın mülk-devletteki tipolojiden yana teroik anlamda zayıflaması durumu doğmuş ise de modern anlamda teorik olgunluğunu Rousseau ve pratikteki süreci modern ulus devletin itici gücü¹²⁰⁵ Fransız devrimi ile

¹¹⁹⁷ Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.89.

¹¹⁹⁸ Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.169.

¹¹⁹⁹ Ibid., s.170, 171. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.541.

¹²⁰⁰ Göze, *Siyasal Düşünceler*, s.174, 175.

¹²⁰¹ Ağaogulları, *Kral – Devletten Ulus-Devlete*, s.361.

¹²⁰² Wiesner – Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450 – 1789*, s.442. Ayrıca bkz. Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.303-306.

¹²⁰³ Wiesner – Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450 – 1789*, s.445.

¹²⁰⁴ Jellinek, egemenlik tartışmasının birden çok iktidar arasındaki kıyastan doğduğunu, Aristoteles'te devletin knedi kendine yeten otoarşik şartlarının Eski Yunan'da ve Roma'da devam ettiğini belirtir. Egemenlik birbirine direnç gösteren birden çok iktidarın doğması ile üstünlüğü ve mutlaklığı belirtilmek durumunda olan iktidardır. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.391.

¹²⁰⁵ Bıçak, *Devlet Felsefesi*, s.169.

başlayacaktır.¹²⁰⁶ Zira ileryen bölümlerde değineceğimiz üzere Napolyon dönemi kişisellişmiş iktidar görünümünde radikal bir geriye dönüş yaşanmış olması modern devletin hukuki kişiliğinin klasik görünümü ile Bodin'in egemenlik tahayyülünün Kral'dan soyutlanıp devlete uygulamada taşındığı konusunda erken ve hatalı bir yorum olacaktır. İlaveten tıpkı İngiliz kamu hukukundaki devleti simgeleyen tüzel taç olgusu Fransa'da da sürekliliğin temini bakımından gelişmiş ve Krallar tacın sahibi değil emanetçisi statüsünde kurgulanarak devletin temel yasaları altında konumlanmış bunun siyasal sistemde bir görünümü olarak süreklilik alameti olarak 16. ve 18.yy'lar arasında kullanılan *Louis* ünvanı¹²⁰⁷ Krallar tarafından kullanılmış ise de gücün kişiselleştiği 14.Louis, 15.Louis ve 16.Louis dönemlerinin mutlakiyetçi yapısı açıktır.¹²⁰⁸ Devletin sürekliliği bakımından kaygı bir sistemin ve düzenin korunmasına ilişkin geleneksel bir kaygıdır. Ancak devletin soyutlanması, müstakil bir olgu olması, yönetenden kurumsallaşarak bağımsızlaşması ve tüzel kişilik mantığı ile kuruluşuna dair 16.yy-18.yy'lara ve daha özelleşmiş ifade ile Fransız devrimi öncesine dair emareler mevcut ise de egemenliğin ve kişiliğin kuruluşu, Kral ile devletin, yöneten ile devletin yahut hükümet ile devletin ayrılması tarihi kazanımlar dâhilinde tedricen gelişen bir tartışma olarak 19.yy'da başlayacaktır. Modern devletin doktrinel anlamda genel bir kabul ve pozitif hukuk tarafından korunan hukuki kişiliği, anayasal anlamda hükümet organizasyonu, erklerin ayrılması, yürütme erkinde bulunanların ve hususiyetle de devlet başkanının gerçek kişiliği ile ilişkileri için devletin bir tüzel kişi olarak nitelendirildiği ve tartışmanın yoğunlaştığı 19.yy'dan itibaren doğan yeni bir devlet paradigmasıdır.¹²⁰⁹ Zira 17. ve 18.yy 19.yy tarihçileri nazarında *mutlakiyet çağı*'dır.¹²¹⁰

¹²⁰⁶ Morel, “*Mutlakiyetçilik*”, s.618. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.471.

¹²⁰⁷ 16.yy'dan 19.yy'ın başına kadar Fransa Kral'larını gösteren tablo için Wiesner – Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450 – 1789*, s.470.

¹²⁰⁸ Ancak hiçbir zaman mutlakiyetçi devlet düşüncesindeki devlete bütünü ile hâkim mutlakiyetçi bir idealin gerçekleşmediğine ilişkin bir yaklaşım için Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s.55-62. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Kral – Devletten Ulus-Devlete*, s. 360.

¹²⁰⁹ Jürgen, Habermas, “*Öteki*” *Olmak “Öteki”yle Yaşamak*: Siyaser Kuramı Yazıları, Çev.: İlknur Aka, Yapı Kredi Yay., 8.Baskı, İstanbul 2015, s.16.

Mutkaiyetçi devletler bir başka tabiri ile Kral – Devlet’ler günümüz modern devletinin birçok kurumunun doğuşunu temsil etse de¹²¹¹ hukuki kişilik ilkesi Fransız devrimi ile başlayan liberal anayasacılık süreçlerini takip eden liberal anayasal yönetim ihtiva eden ulus devletler içinde tahakkuk edecektir. Modern ulus devletlerin teşekkülü ile gövdeyi meydana getiren halktan egemen bir ulus kurgusuna gidilecek, devlet ise kişiliği içinde bulunduğu Kral’dan bağımsızlaşarak müstakil bir kişilik olma hüviyeti kazanacaktır. Nitekim 14.Louis’e atfedilen bir başka söz olarak “*Ben ölüyorum ama devlet sonsuza kadar baki kalacak*”¹²¹² beyanı bu bağlamda anlamlandırılabilir bir soyut devlet düşüncesini gösterir niteliktedir.

Devletin modern ulus devlete kadar siyasi beden üzerinden tasavvur edilmesinin yerini bir eşik olarak toplumsal beden akabinde devletin kişilik dışı ve kişiler üstü doğasının olduğunun kabul edilmesi devletin müstakil bir kişi, kişilik olarak tasavvur edilmesi ile sonuçlanmıştır.

¹²¹⁰ Wiesner – Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450 – 1789*, s.444.

¹²¹¹ Akad, *Genel Kamu Hukuku*, s.120, 121.

¹²¹² Jessop, *Devlet: Dün, Bugün, Gelecek*, s.40. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.190.

3. TÜZEL KİŞİ OLARAK ULUS DEVLET ¹²¹³

3.1 Devletin Soyut Kişiliği

1789 sonrası yaygınlaşarak devlet ile ulusun müstakil iki ayrı tüzel kişilik olarak düşünülmesi durumunda, toplumun kollektif kişiliği devletten evvel bir varlığa ve *genel irade* üzerinden egemenliğe sahip olarak düşünülür.¹²¹⁴ Bu yaklaşım ulus egemenliği teorisi olarak ifade edilerek toplumun kurulması akabinde var olan devlete egemenlik ulusta kalmak kaydı ile taşınır.¹²¹⁵ Başka bir ifade ile egemenlik, ulus devletin kişiliğinde düşünülmüş olunur.¹²¹⁶ 18.yy'da devlete ait iktidarın bağımsız kuvvetler tarafından temsil edilmesi düşüncesi ulusun bedenine taşınan egemenliğin Sieyesci temsil teorisi ile ulustan kaynaklanarak devlete aktarılması durumunda nasıl kullanılacağına ilişkin bir sorunu gündeme getirerek Locke ve Montesquieu'da yürütme ve yasamanın iki ayrı kuvvet olarak konumlandırılması düşüncesi ile sentezlenir.¹²¹⁷

Kral devlet altında mutlakiyetçi devletleri de modern devlet üst başlığı içinde kabul etmemiz sebebi ile kast ettiğimiz tüzel kişiliği üzerinden anlamlandırdığımız devlet Modern Ulus devlettir.¹²¹⁸ Bu bakımdan devletin bir hukuki kişilik olarak tebarüz

¹²¹³ Uhlenbrock'un *Tüzel Kişi Olarak Devlet* başlıklı eser için Henning, Uhlenbrock, *Der Staat als juristische Person*, Duncker-Humblot verlag, Berlin 2000, ss.197. Devletin tüzel kişiliği üzerinden adlandırıldığı "*Devletler Hukuku Sistematiği Dizini*"nde "*Hükmi Şahsiyet (Tüzel Kişilik) Olarak Devlet*" başlığı kullanılmıştır. Akipek, *Devletler Hukuku Sistematiği Dizini*, s.34. Tüze, hukuk ; tüzel kavramı ise hukuki kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Gökalp, tüze ve tüzel kavramlarının etimolojik olarak "*töre*"den geldiğini hali ile hukuka delalet ettiğini ifade eder. Ziya, Gökalp, *Kitaplar 1*, Haz: M. Fahrettin Kırzioğlu - M. Sabri Koz - Mustafa Koç - Şevket Beysanoğlu - Yusuf Çotuksöken, Yapı Kredi Kültür Yay., 2.Baskı, İstanbul 2019, s.95, 96. Töre kavramına dair detaylı bir anlatım için Ziya, Gökalp, *Türk Töresi*, Haz: Hikmet Dizdaroğlu, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları: 6, Güneş Matbaacılık, Ankara 1976, s.11-14. Ayrıca bkz. Uslu, *Yeni Hukuk Lügatı ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s.321. Akalın, *Türkçe Sözlük*, s.2404. "*Nesnel gerçekliklerle, hukuki realiteleri, maddi varlıkla hukuki varlığı, fizik (veya fizyolojik) kişilikle hukuki kişiliği birbirine karıştırmamak lazımdır. Fizik dünyada Devlet-kşi diye bir varlığın mevcut olmadığı, fizik alemde yalnız nesnel varlıkların yer aldığı malumdur ; fakat, Devlet'in soyut bir varlık, hukuki bir mevcudiyet ve hukuk alemi içinde yer alan bir varlık olduğu da muhakkaktır. Hukuk alaeminde, hukusal ilişkiler alanında Devlet, aktif ve pasif süje olarak yer almaktadır.*" Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.123.

¹²¹⁴ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.764.

¹²¹⁵ Ibid., s.765.

¹²¹⁶ Ibid., s.765, 787.

¹²¹⁷ Recai Galip, Galip, "*Amme Hukukunda Kuvvetler Bölümü Meselesi*", İÜHFM, C:2, S:0, 1936, s.505, 506.

¹²¹⁸ Modern devlet ve ulus devlet birbirlerine muadil olarak kullanılmakla da beraber modern devletin Kuzeybatı Avrupa'da doğuş sürecinin başlangıcına ilişkin tartışmalar çerçevesinde 16.yy ve 17.yy'ın genellikle milat olarak referans alınmaları ve mutlakiyetçi devletlerin aynı yüzyıllarda güçlenmesinin ulus

etmesi genel geçer anlamda bütün tarihi görünümleri kapsayan bir nitelik değildir. Okandan, devletin kuruluş şekli ve hükümet sistemi ile ilişkilendirerek toplumsal soyut varlık olarak devleti meydana getiren insan topluluğunun devlete özgü sorumluluklar ve fonksiyonların ifası noktasında pasif bir statüde olduğu ve temel işleyişin kişiselleşmiş bir iktidar üzerinden ve bir kişi adına gerçekleştiği mutlakiyetçi rejimlerde devletin bir kişiliğinin olmasının imkânsızlığını dile getirir.¹²¹⁹ Her ne kadar siyasi beden kavramı ile devletin soyutlanabilirliği ulus devlet öncesinde, ulus devletin tüzel kişiliğini de anlamlandıracak bir tarihçe olmak bakımından kronolojik bir ilerleyişe sahip olsa dahi devletin Kral özelinde Kral'ın kişiliğinde somutlaşmasını Okandan, devlet kavramının tek bir fiziki – gerçek kişiye tekabül ettiğini belirterek devletin bu tek kişi ile mukayyet olarak devlet tüzel kişiliğini Modern ulus devlet ile ilişkilendirmektedir.¹²²⁰

Modern devletin gelişimi ile şekillenen modern kamu hukukunun asli süjesi¹²²¹ devlet olmuştur. Devletin tanımlanması ve ne olduğuna ilişkin soru cevaplanması güç bir sorundur.¹²²² Devletin ne olduğuna dair soruyu bir tüzel kişi olarak cevaplamak, devletin soyutlanması ile mümkündür. Ancak karmaşık bir sosyal olgu ve kavram olarak devlet¹²²³ ne hukuki ne de siyasi yaklaşımlar ile tam olarak kavranamayacak bir yapı arz eder.¹²²⁴ Devleti hukuki bir kurgu olmak bakımından bir tüzel kişi şeklinde cevaplamak devleti bütün yönleriyle aydınlatmaya yetmeyecektir. Zira devlet, hukuki bir gerçeklik olduğu kadar sosyolojik ve siyasi bir gerçekliktir. Soyut kişilik ile tüzel kişiliğin karşılıklı ilişkisinde oluşu bu tespiti daha belirgin ve anlaşılır kılacaktır.

devlete giden yolu açmaları üzerine Habermas'ın 18.yy'ın sonu ve 19.yy'ın başı olarak Fransız devrimi sonrasını işaret ettiği, *Ulus devlet* kavramını tercih ettik. Habermas, "*Öteki*" Olmak "*Öteki*"yle Yaşamak, s.17, 18.

¹²¹⁹ Recai Galip, Okandan, "*Devletin Şahsiyeti*", İÜHF Mecmuası, Cilt 15, Sayı 4, İstanbul 1949, s.838, 839. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.890.

¹²²⁰ Okandan, "*Devletin Şahsiyeti*", s.839. Bkz.Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.889, 890.

¹²²¹ Ali Fuat, Başgil, "*Devlet Nedir?: Realist Bir Tarif Denemesi* ", İ.Ü.H.F.M., C:12, S:4, Yıl: 1946, s.982.

¹²²² Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.127.

¹²²³ Tartışmalar için Marshall, *Constitutional Theory*, s. 14-16, 29, 30, 34. Jessop, *Devlet: Dün, Bugün, Gelecek*, s.31-33, 42. Aybay, *Genel Kamu Hukuku*, s.24, 25. Akipek, *Devletler Hukuku: İkinci Kitap, Devlet Hukukunun Şahıslarından Devlet*, s.8.

¹²²⁴ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.31, 63, 124. Ayrıca bkz. Bıçak, *Felsefenin Yapısı ve Sorunları*, s.194. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.128. Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.91.

Okandan, devletin tarihi, siyasi, sosyolojik ve hukuki şekilde ele alan ekollerden yalnızca birinin metodunun kullanılarak devletin teşrihinin imkan dâhilinde bulunmadığını belirterek kendi ifadesi ile herbirinden beslenen *sentetik* bir metoda başvurur.¹²²⁵ Nitekim devletin hukuki kişiliğini kavramak tıpkı bir olgu yahut kavram olarak devleti kavramaya benzer şekilde herhangi bir doktrin yahut ekolün yeterli olacağı bir temellendirme ile mümkün görünmemektedir. Devlete ilişkin anlatı, aynı zamanda devletin sosyal ve siyasi varlığını belirten soyut (manevi, ahlaki, tinsel) kişiliği ile hukuki kişiliğini¹²²⁶ irtibatlandırır.¹²²⁷ Nitekim devlet kavramı felsefi manada düşünmenin başlaması ve insanın toplumsal gerçekliğinin yansımaları olarak bir iktidar ilişkisine sahip ilk toplumlardan beri varlığını koruyan tarihi ile¹²²⁸ ancak *sentetik* bir kavrayış ile açıklanabilecektir. Devlet, tarihi varlığı itibarı ile insanlık tarihine özgü toplumsal bir olgu olmak bakımından somutlaşırken soyut anlamda hukuki bir varlıktır.¹²²⁹ Kamu hukukunun hâkim ilkeleri içinde devletin hukuki kişiliği ilkesi dâhilinde tüzel kişi olan devletin bu vasfı temelde hukuki varlığına ve görünümüne ilişkin olsa da¹²³⁰ kamu hukukunun sosyal ve siyasal olay ve kurumları hem etkileyen hem de etkilenen olduğu açıktır.¹²³¹ Bu bakımdan devletin hukuki kişiliği siyaset felsefesi bakımından soyut ve tümel bir varlık olarak yeniden kuruluşu ifade ederken kişilik dışı devlet kavramsallaştırması ile de kamu hukukunun temel ilkelerinden birine tekabül etmektedir. Nitekim bir tüzel kişi olarak devleti izah etmeden evvel Roma

¹²²⁵ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.14. Ayrıca bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.513.

¹²²⁶ Hukukta kişi, hak ve borçlara ehil olmayı kişilik ise hukuk süjesi olarak kişi olmak dolayısı ile sahip olunan maddi ve manevi çıkarlarına ilişkin haklarının tümüdür. John, Dewey, *The Historic Background Of Corporate Legal Personality*, Yale Law Journal, Vol. XXXV, No.6, 1926, s.659. Akipek, Prof. Dr. Turgut, Akıntürk, Yrd. Doç. Dr. Derya Ateş Karaman, *Türk Medeni Hukuku: Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku 1. Cilt*, Beta Basım Yay., 8. Baskı, İstanbul 2011, s.339. Kişilik kavramı kişi kavramından daha kapsamlı olarak, kişinin bir hak süjesi olarak ehliyetlerini, şahsiyet haklarını ve şahsi hallerini içinde barındıran, kişi kavramına istinaden daha üst bir kavramdır. Akipek, Turgut, Akıntürk, *Türk Medeni Hukuku Cilt I - Şahsın Hukuku*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1996, s.6

¹²²⁷ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.125.

¹²²⁸ Başgil, “Devlet Nedir?: Realist Bir Tarif Denemesi”, s.981.

¹²²⁹ Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s.129.

¹²³⁰ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.110.

¹²³¹ Ibid.

hukukunda¹²³² ve Hristiyan teolojisinde tüzel kişiliğin ihdas edilmesi¹²³³, Machiavelli'nin kendinden evvel ki terimler olan *Polis* yahut *Civitas* yerine devlet için *Stato* kavramını kullanarak gitmeye çalıştığı soyutlama, Bodin'de egemenliğin modern devletin omurgasını meydana getiren kavram olarak doğuşu ve asli niteliği olarak süreklilik sorununu işlemesi, Hobbes'un Leviathan'ında sözleşme üzerinden devletin kişilik belirtmesi, siyasi ve hukuki ana özne olan Kral'ın gerilemesine bağlı olan İngiliz

¹²³² Tüzel kişilik ile hukuk sistemleri içinde öncül bir düzenleme olarak Roma hukukunda karşılaşıyoruz. Her ne kadar hukuki bir terim mevcut olmasa da Roma'da bir topluluğun tüzel kişiliğini bir bedenine varlığına delalet eden *Corpus Habet* kavramı ile karşılamaktadır. Eşref, Küçük, *Roma Hukukunda Augustus Zamanına Kadar Derneklerin Hukuki Durumu*, Yetkin Yay., Ankara 2006, s.31. Batı hukuk sistemine kaynaklık eden Roma hukuku ve Roma medeniyetinin toplumsal yapısı incelendiğinden Roma medeniyetinin ilk yıllarında din adamları ve meslek mensuplarının oluşturdukları *collegi*'lerin mevcut olduğu görülür. Bunların yanı sıra ibadethanelere özgülenen birtakım malvarlıklarının da mevcut olduğu görülmektedir. Bu oluşumların insan ömrünü aşan uzun vadeli sosyal zorunlulukların bir neticesi olduğunu söylemek mümkün olmakla birlikte bunların henüz kişilerden bağımsız hale geldiğini söylemek mümkün değildir. Gerçek kişilerden bağımsız müstakil kişiliklere Cumhuriyet döneminin kamu idaresinde rastlamak mümkündür. Roma devleti içerisindeki kasabalara hak ehliyeti tanınmakla birlikte ilk müstakil hakları haiz kişilerin meydana geldiği görülür. Yukarıda da bahsedilen sosyal zorunluluklar neticesinde kamu idarelerinin bazılarına tanınan bu hak ehliyeti daha sonraları devlet kurumları dışındaki oluşumlara da tanınmış olsa da bunların devletin egemenliğine zarar vereceği düşünülerek bunlar önce kaldırılmış daha sonra ise devletin iznine bağlanarak kontrol altına alınmak istenmiştir. Günümüzdeki mevcut hukuk sistemlerinin kabul ettiği tüzel kişiliklerin kuruluş usullerinin kaynağı Roma devletinde mevcut bulunan bu uygulamalardır. Akipek, *Türk Medeni Hukuku Cilt I - Şahsın Hukuku*, s.241. Kamu hukuku tüzel kişiliği kategorisinde *Populus Romanum* adı verilen Roma halkına yönelik tüzel kişilik nitelendirilmesinde bulunulmuş ise de bu kavram yalnızca halktaki bütünlüğü ifade ederek hukuki bir sùje olmak bakımından bir karşılığı ifade etmemektedir. Benzer yaklaşımlar Roma devletinin bir tüzel kişilik olarak vasıflandırılmasında da görülür. Devletin, *civitas* yahut *res publica* olarak ifade edilmesine karşın hukuki adının *Populus Romanum* olarak müstakil bir kişilik belirttiği ifade edilse de bu Modern devlete özgü bir soyutlamadan ziyade sürekli siyasi birlikteliği temsil edici niteliktedir. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.117. Günümüz hukuku bakımdan kamu tüzel kişisi ve özel hukuk tüzel kişisi olarak vasıflandırılabilir olan tüzel kişiler mevcuttur. Devlet tüzel kişiliğinin tarihçesi bakımından önemli bir olgu olan belirli bir amaca istinaden bir araya gelmiş insanların tesis ettiği tüzel kişilik "*Populus Romanus*" adıyla Roma devletidir. Roma'da devleti ifade eden *civitas* kavramına baktığımızda teşkilatlanmış biri yurttaşlar togluluğu karşımıza çıkmaktadır. Roma'da *Civitas* siyasi topluluğu eden hukuki bir kavram olarak kişi olarak görülmektedir. Çelebican, Roma devletinin yönetim değişiklikleri içinde isminin *Populus Romanus*'tan *Senatus populusque Romanus*'a dönüşse bile Roma halkı ile özdeşleşen devlet için tüzel kişilik soyutlamasının doğal bir sonuç olduğunu dile getirir. Ancak bu anakronik bir okumayı da kuşkusuz beraberinde getirecektir. Devletin kişiliği modern devlete özgü bir niteliktir. Burada *civitas* tüzel kişi üzerinden sürekliliğin ve yurttaşların tek bir varlık olarak siyasi topluluğu meydana getirmesinden hareketle yalnızca yaklaşık bir mantık taşıdığına ilişkin olacaktır. İlaveten *Sodalitas* isminde dini dernekler, *Collegium* isminde mesleki kuruluşlar, devlete ait olduğu kabul edilen *Fiscus* adındaki hazinenin varlığı Roma'da tüzel kişiliğin muhtelif örneklerini teşkil etmektedirler. Prof. Dr. Özcan Karadeniz Çelebican, *Roma Hukuku: Tarihi Giriş, Kaynaklar, Genel Kavramlar, Kişiler Hukuku, Hakların Korunması*, Yetkin Yay., 16.Basım, Ankara 2013, s.173-175.

¹²³³ Mevcut düzenleme insanların birlikteliği sonucunda bir sözleşme teorisine dayandığından devletin yapay (*ficta*) bir varlık olup olmadığı devlet tüzel kişiliğini konu edinen teorilerde incelenecektir. Devletin hukuki niteliği itibari ile yapay bir varlığa tekabül etmesi Orta çağ Hristiyan teolojisinde yapay kişilik (*Persona Ficta*) fikrine dayanmaktadır. Baker, *Dolaylı Eylem*, s.62. Ayrıca bkz. Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.112. "...bu düşünce-XIX. Yüzyılın ilk yarısında özellikle Savigny tarafından geliştirilmiş ve XX.yüzyıl hukukçularının çoğunluğu tarafından da benimsenmiştir." Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.121.

hukukundaki gelişimler, Fransız Devrimi ve Aydınlanma düşüncesi gibi sosyal ve siyasi oluş bildiren bu tarihi birikimi işlememizdeki gereklilik yadsınamaz.

Devletin müstakil bir varlık olarak kavranmasına ilişkin kişilik kavramı ise hem soyut hem de hukuki kişilik bakımlarından ayrı ayrı tartışılmıştır. Devletin soyut bir kişiliği olduğu görüşü esasında insanlık tarihine eş bir varlık olarak devletin, Kral'dan soyutlanabilir bir kişilik olarak tartışılmaya başlandığı Ortaçağ sonrası Rönesans ve Reform döneminde kıtada, İngiltere'de siyasi beden kavramı üzerinden soyutlanarak kavranmasında kökeni bulunacak yaklaşım iken tüzel kişilik devlete ilişkin toplumsal varlık olarak sözleşmecî teorideki ortaklık olarak kabul edilmesi sonucunda hukuki ifadesinin zeminini kazanmıştır. Bu bakımdan Tudor hukukçularının sistemleştirdiği siyasi beden ile Suarez üzerinden Hobbes'ta tamamlanan devletin kurugusal kişiliği bakımından *persona ficta* arasında devletin soyutlanması bakımından süreklilik ilişkisinin bir benzeri devletin toplumsal gerçekliğini ifade eden soyut kişiliği ile 19.yy'daki tüzel kişiliğin ihdası arasında görürüz. Soyut kişiliğin kendine ait somut bir bedeni mevcut değildir.¹²³⁴ Hauriou'da soyut kişilik devletin sosyal ve soyut bir kurum olarak nitelenmesidir.¹²³⁵ Hali devletin sosyal anlamda gerçekliğini anlatır. Hukuki kişilik bu anlamda devleti hukuk sistemine kazandıran bir teknik olarak devletin hukuki bir süjesyi ifade edebilmesi bakımından soyut kişiliğe takılan bir maske (persona)şeklinde düşünülür.¹²³⁶ Esmein'de soyut ve hukuki kişiliği yine bir maske olarak ulusun hukuki ifadesi olarak anlar.¹²³⁷

Bir bakıma Machiavelli'de kamusalılık ve kurumlar, Bodin'de egemenlik kavramı üzerinden süreklilik kazandırılarak, *Kralın İki Bedeni* teorisinde siyasi beden kavramı

¹²³⁴ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.513.

¹²³⁵ Ibid., s.466.

¹²³⁶ Ancak bu bağlamda devletin soyut bir kişi olması gerçek kişi olmayan bir hukuk sujesi olduğu şeklinde de yaygın bir anlama sahiptir. Bu doğrultuda temel kullanım hukuki kişiliğin soyut kişiliğin bir devamı hukuki görünümü olduğu yönündedir. Kavramın temel kullanımı toplumda haklara ilişkin kullanımın yalnızca gerçek kişilere değil topluluklara, teşekküllere ve soyut varlıkları ifade eder. Ibid., s.466-467, 483.

¹²³⁷ Ibid., s.483.

üzerinden düşünülerek, Grotius'ta bir gövde, Suarez'de ve Hobbes'ta yapay kişilik etrafında korporatif biçimde soyutlanarak soyut ve bu anlamda bir gerçeklik kazanan devlet düşüncesinin¹²³⁸ kendini meydana getiren insan unsurundan ayrı hukuki kişiliğinden önce soyut bir varlık ve kişi olarak ifade eden bir kollektiviteye dayalı tasavvuru tarihi bir sürekliliğe de işaret etmektedir.¹²³⁹ Bu noktada Okandan, zaten soyut bir kişi olarak nitelediği devletin hukuki kişiliğini, kişiler hukukunun genel prensipleri ölçüsünde hukuki tasarruflarda bulunabilen bir hukuk süjesi olarak pozitif hukuk içerisinde konumlandırılmasını doğal bir sonuç kabul ederek devlet için hem sosyolojik anlamda bir kurum minvalinden soyut bir kişilik hem de hukuki anlamda hukuki kurum minvalinden tüzel kişilik atfetmektedir.¹²⁴⁰ Böylelikle esasında her biri aynı zamanda birer hukuki kurgu olarak tasarlanan teorilerin, örneğin *Kralın İki Bedeni* teorisinin Tudor hukukçularına ait bir yaklaşım olması gibi, devletin soyutlanması bakımından taşınan ortaklığın Modern ulus devlet adına farklılığı toplumsal bir kurum olarak devletin kişisellişmiş ve faaliyetleri adına gerçekleştirilen bir Kral'dan bağımsız olarak hukuken kurumsallaşmış bir siyasi iktidar olarak devletin soyut kişiliğine

¹²³⁸ Micheal, Walzer, "On The Role Of Symbolism In Politicial Thought", Political Science Quarterly, C.: 82, No.:2, 1967, s.194.

¹²³⁹ Soyut kişiliğin modern devletten geriye doğru gidildiğinde teorik bir yaklaşım bulunmasa dahi Aristoteles'te de görülen *Site*'nin Eski Yunan'da yurttaşlardan bağımsız bir durum ifade ettiği ancak hak süjesi belirten hukuki bir varlık olarak tanınmadığı şeklinde görüşler mevcuttur. Roma'da tüzel kişilik ticari meselere ilişkin olarak ortaklıklara ve esnaflara özgü *Societas*, *Collegia*'lar üzerinden incelenebilecek ise bir hak süjesi ifade etmezler. *Universitas* kavramı önemlidir. Kişiliğe benzer şekilde bir site içindeki ortak şeylerin mülkiyeti yurttaşlara ait değil *Universitas*'a aittir. İlaveten *Res Publica* olarak devlet kavramı meydana geldiği insanlardan ayrı bir bütünü işaret etmektedir. Bu noktada Roma'da devlet hazinesi anlamına gelen "*aerarium populi Romani*" kavramı ya da İmparator'un kişisel mülkü olarak *patrimonium principis* ayırt edilse dahi soyut bir devlet kişiliği intibai verse de İmparator ile devlet arasındaki geçişkenlik bu kısmi düzenlemelerin önüne geçmektedir. Akbay tezin *Bir Siyasi Beden Olarak Kral Devlet* bölümünde işlediğimiz Kilise'yi bütün kabul eden "İsa'nın Mistik Bedeni" yaklaşımının devlete taşınması bakımından "Mistik beden – soyut ve siyasi beden" kavramlarını vurgulayarak bu noktada soyut kişiliğin doğuşu olarak 1243'de IV. Innocent'in korporatif yapay kişi olarak "*persona ficta*"yı kullanımını işaret etmektedir. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.467-470. Ayrıca bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.843-845.

¹²⁴⁰ Burada kişiliği bir şeyin varlık durumunu var olma durumunu niteleyici bir ifade olarak kullanmaktadır. Zira Okandan Osmanlı Türkçesinden sıklıkla istifade ettiği makalede kökeni "*şahıs*" olan "*teşahhus*" kavramını temel anlamı üzerinden somutlaşma, kendini belli ve ortaya çıkma anlamında da kullanmaktadır. Bu bakımdan soyut bir kişi olarak devlet ile hukuki kişi olarak devleti birçok yerde belirttiği gibi ayırtırmakta hukuki kişiliği aynı zamanda hukuk âlemi içinde varlık gösterme şeklinde anlatmaktadır. Okandan, "*Devletin Şahsiyeti*", s.841, 842, 844. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.43, 44. Soyut kişilik (*moral personality*)ve hukuki kişilik (*legal personality*) için ayrıca bkz. Maitland, *State, Trust and Corporation*, s.62-71.

taşınması şeklinde görünür.¹²⁴¹ Bu anlamda bugün devletin kendisinin bir soyut varlık olarak hukuki anlamda kişiliğe sahip olması hem meydana gelmesi bakımından hem sosyolojik anlamda hem de kurgusal olarak ulusun doğuşu ile irtibatlandırılarak temellendirilebilir.¹²⁴² Bu bağlamda Okandan devleti meydana getiren kollektivite olarak insan unsuru anlamında gerçek kişilerden mürekkep bir ulusun mu yoksa devletin mi hukuki kişiliği olduğunu tartışır.¹²⁴³ Devlet olmaksızın insan topluluğunun hukuki bir kişi olarak değerlendirilemeyeceği üzere hukuk bir süje olarak kollektiviteyi ele almamızı sağlayan şeyin devletin yapılandırılması şeklinde ifade ederek kollektivitenin kişiliğini devlet ile kazanarak devlet varlığı ve kişiliği içinde görmektedir.¹²⁴⁴ Karşılıklı bir süreç olarak kollektivitenin devlet halinde teşkilatlanması ile tecessüm eden devlet özelinde gelişen bir organ, hukuki varlık ve kişiliğe eriştiğini bu bakımdan yalnızca devletin kişilik sahibi olduğunu fakat bu kişiliğin kollektivitenin hukuki gerçekliğini de içerdiğini ifade ederek Esmein'in klasikleşmiş yaklaşımını yineler.¹²⁴⁵ Gerçek kişilerden oluşmuş kollektivitenin hukuki anlamda onlardan bağımsız ve üstün bir irade olarak tebarüz etmesi bakımından kişiliğini ancak devlet varlığı ile sağlayabileceği üzere esasında kollektividen hukuki anlamda bir kavram olarak bahsetmemiz durumunda devletle özdeş bir kişiliği ifade etmesi ile bir tür devletleşme durumunu tespit eden Okandan, bir sosyal gerçeklik olarak kollektivitenin gerçek kişilerden bağımsızlaşan üstün iradesinin de devletin teşekkülü ile varlık kazandığını ve devlet iradesi şeklinde kabul edildiğini söylemektedir.¹²⁴⁶ Ulus, bir sonraki bölümde Jellinek üzerinden işleyeceğimiz *Üç Unsur Teorisi*'nden hareketle hem devletin insan

¹²⁴¹ Okandan devletin kişiliğini ele alan makalesinde devletin hem “*manevi*” hem de hukuki kişiliği için Modern devletin içeriği ile uygun olduğunu nitelendirerek Mutlak Monarşi ve Modern devlet kavramlarını kullanmayı tercih etmiştir. Okandan, “*Devletin Şahsiyeti*”, s.856. Ayrıca bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.903.

¹²⁴² Devletin insan unsuru bakımından yapılan tartışmalar sosyolojik anlamda bir insan topluluğunun varlığı ile mutlaka bir ulusun gerekliliği şeklinde iki noktadan ilerlemiştir. Tartışmalar için Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.234-238.

¹²⁴³ Okandan, “*Devletin Şahsiyeti*”, s.843.

¹²⁴⁴ Ibid., s.844.

¹²⁴⁵ Ibid., s.844, 845.

¹²⁴⁶ Ibid., s.845, 846.

unsurunu ifade etmekte hem de egemenliğin yeni kaynağını göstermektedir.¹²⁴⁷ Bodin’de ve Hobbes’ta gördüğümüz Kral kültü inşası ile işlenen egemenliğin mekânı 1789 Fransız Devrimi ile ulusa tevdi edilmiştir. Mutlakîyetçi eski rejime son verilerek Kral’ın kişiliği ile devlet ayrılmıştır.¹²⁴⁸ Esasında bu anlamda devlet tüzel kişiliği üzerinden anayasalar eli ile sağlanan ve korunan değer, Fransa’da devrim ile beraber idam edilen XVI. Louis’in iki bedeninin birden yok edilerek Cumhuriyet’in tek bir bedenden, ulusun toplumsal bedeninden hareketle kavranarak tekliğini ve bölünmez bütünlüğünü tesis etmesinde yatar.¹²⁴⁹ Devletin hem soyut kişiliği hem de hukuki kişiliğini beraber kullanarak devletin müstakil bir varlık ifade ederek unsurlarına indirgenmemesini hem birden çok etken hem de geniş bir insan topluluğunun meydana getirmesi bakımından birliği, bütünlüğü, sürekliliği hem de hukuken nitelendirilebilmesi bakımından için esas kabul edilir.¹²⁵⁰ Burada soyut kişilik aynı zamanda toplumsal bir varlık olarak sosyolojik gerçekliği tarih ile sabit olan devlete delalet etmektedir.¹²⁵¹

Siyasi bedenden toplumsal bedene geçişin siyasi ve hukuki anlamda tescili 1789 Fransız devrimi ve bildirgesi ile bir dönüm noktası oluşturur. Bildirgenin kamu hukuku bakımından değeri dikkate alındığında iktidarın kaynağı ve sahibi olarak ulus, *İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi’nin* 3.maddesi’nde¹²⁵² egemen özne olarak kurulmuş¹²⁵³ ve ulustan kaynaklanmayan hiçbir iktidar meşru sayılmamıştır.¹²⁵⁴ Bu anlamda değeri

¹²⁴⁷ Akad, *Genel Kamu Hukuku*, s.125. Bakımdan hem somut hem de soyut içerikleri haizdir. Erözden, *Ulus-Devlet*, s.70.

¹²⁴⁸ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.110. Ayrıca bkz. Rude, *Fransız Devrimi*, s.93.

¹²⁴⁹ Saygılı, “*Modern Devlet’in Beden İdeolojisi Üzerine Kısa Bir Deneme*”, s.338. Devlet tüzel kişiliğinin varlığı Bodin’de gözlemlediğimiz egemenliğin bölünmezliği üzerinden devletin bütünlüğünü ve bölünmezliğini de temin etmektedir. Devlete dair bu özelliğin “*Bodin’de Egemenlik*” başlıklı bölümde anlattığımız klasik egemenlik anlayışının bir devamı olduğuna ilişkin yaklaşım için Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.104, 106. Fransız devrimi ile ulus bölünmez bir bütün olarak kabul edilmiştir. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.112.

¹²⁵⁰ Okandan, “*Devletin Şahsiyeti*”, s.853.

¹²⁵¹ Akbay, *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, s.462, 465.

¹²⁵² “*Her egemenliğin esası ilke olarak millettir. Hiçbir heyet, hiçbir fert açıkça millettan kaynaklanmayan bir iktidarı kullanamaz.*” Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.587. Mumcu, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, s.73.

¹²⁵³ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.274. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.609, 610.

¹²⁵⁴ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.112. Aybay, *Genel Kamu Hukuku*, s.134.

İngiltere’de parlamentonun tarihçesini de oluşturan haklara ilişkin bir dizi bildiriden farklı olarak Kral’ın bir kişi olarak zayıflatılması, hukukun düzenlenmesi ve kurumların yetkilerinin belirlenmesi şeklindeki tedrici ve kısmi gelişmeler yerine devlet hakkında temelli bir değişimi ihtiva etmesidir.¹²⁵⁵ Hali ile yöneten konumdakiler egemenliğin sahibi olmaktan çıkarılmış ve egemenlik halk uhdesine verilerek devlet bünyesinde halk adına kullanılan bir yetki olarak tanınmlanmıştır.¹²⁵⁶ Bu noktada Rousseau’nun siyaset felsefesi ve beraberinde Fransız devrimi eski rejim olarak tabir edilen Mutlak Monarşi’de¹²⁵⁷ görülen geleneksel egemenlikten ve hali ile devletin soyutluğunu ve sürekliliğini temin eden *Kralın İki Bedeni* anlayışından temelli bir kopuşu temsil etmektedir.¹²⁵⁸ Kral 16. Louis’in¹²⁵⁹ (1754-1793) giyotin ile ölüme mahkûm edilmesi¹²⁶⁰ sembolik değeri itibari ile de iki beden kavramlaştırmasının ulusun tek bir bedeni lehine sonlanmasını işaret eder. Devrim ile beraber tek bir beden kabul edilir. Bu beden, sosyolojik ve siyasi anlamda toplumsal bedenin hukuki statüsü olarak *ulusun bedenidir*.¹²⁶¹ Fakat Kral’ın fiziki ve siyasi bedeninin birbiri içinde eridiği ve yekpare bir bütünü tesis ettiği yönündeki kurgunun bu tek beden kurgusuna vediği ilham açıktır. Kral, hukuki kurgu itibari ile mistik bedenin başında bulunan yöneten özne olarak konumunu egemen vasfı bakımından kaybetmesi ile siyasi beden olarak devlet ulusun bir bütün kabul edilen tek bedeni üzerinden kendini gerçekleştirmiştir. Bu durumun teorik düzlemdeki aksi Hobbes’ta gözlemlediğimiz üzere halkın içinde eridiği egemen Kral’ın bedeni, Rousseau ile beraber halkın (ulusun) bedenine tevdi edilmiştir. Buna muadil şekilde ulusun kişileştirilmesi, Machiavelli ve Bodin’de yeni bir kişi meydana

¹²⁵⁵ Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s.305.

¹²⁵⁶ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.110.

¹²⁵⁷ *Ibid.*, s.111.

¹²⁵⁸ Tanrı’nın ve “*Baba iktidarının*” meşruiyetinden radikal bir kopuştur. Ferry, *Siyaset Felsefesi*, s.520, 521.

¹²⁵⁹ Saltanat dönemi için Ali Reşad Bey, *Mufasssal – Musavver Fransa Büyük İhtilali Tarihi*, Yay Haz. Erol Kılınç, Ötüken Yay., İstanbul 2018, s.45-51.

¹²⁶⁰ Im Hof, Ulrich, *Ayrupa’da Aydınlanma*, Çev.: Şebnem Sunar, Literatür Yay., 2.Basım, İstanbul 2017, s. 13. 16. Louis’in idam süreci için Ali Reşad Bey, *Mufasssal – Musavver Fransa Büyük İhtilali Tarihi*, s.356-362. Yargılanması hakkında bir tartışma için Maximilien, Robespierre, *Ayaklar Baş Olunca (Jakoben Söylevler)*, Çev.: İlhan Erman, İlkeriş Yay., 2.Baskı, Ankara 2016, s.26-39.

¹²⁶¹ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.157.

getirme gayreti olarak görünen egemenin yerine yeni bir özne olarak doğmuştur.¹²⁶² Baker (1960-2007) bu sorunu şöyle açıklar: “İşte Rönesans sonrası Avrupası’nda yitmekte olan süreç, halkın, “populus’un” kişileştirilebilirliğidir. Machiavelli, Hobbes ve Spinoza gibi Rönesans sonrası büyük siyaset düşünürlerini bu sürecin diyagramı içine yerleştirirsek, sürecin iki ucunu, “kişi” olarak “halk” ile “kişi” olarak “egemen” olduğu bir çerçeve çizerek Avrupa tarihinin söz konusu periyoduna bağlayabiliriz: Machiavelli, Rönesans sonrası İtalyası’nın “birlikçi” düşünürü olarak tanınır. Ancak Titus-Livius’ta olduğu gibi “ulusal birliğin”, daha doğru bir deyişle “ulus”un, yoksa Hükümdar’da olduğu gibi Prens’in mi “kişi” olduğu pek anlaşılmaz. Bu belirsizlik Machiavelli’nin eserlerinin “art niyetlerine” yoruldu çoğu zaman. Ancak Machiavelli’nin içinde yaşadığı tarihsel sürecin tanıdık siyasa “kişileri”ni bir çözülme dönemi olduğu sonuç olarak da “yeni” bir kişiliğin yaratılması zorunluluğunun ağırlıkla hissedildiği düşünülebilir. Bu anlamda Machiavelli basitçe “ulus devlet” öğretmeni değil, varlığını sürdürmesi garanti olmayan (Kilise’nin dünyevi alanda girdiği genel bunalımın göstergeleri ortadaydı) bir siyasa dünyasının hangi “kişi” tarafından ele alınacağı sorusunu soran işk düşünür olarak çıkıyor karşımıza. Henüz “ulus devlet”in bir özne “ulus”un ise bir “özne” olarak görülmediği bir dönemdi bu. Yaşamı ve varlığını sürdürmesi bir pamuk ipliğine bağlı siyaset adamı, ister Hükümdar’da, ister Titus Livius’un On Kitabı’nda gözümüze çarpmaktan geri kalmaz. Rönesans sonrası belki de modernite ve Fransız devrimi öncesi en derin ve yaygın sarsıntıları, bir Kopernik Devrimi’nin¹²⁶³ başladığı çağdır. Böyle bir siyaset dünyasında hükümdar ve ulus sözleşme yapabilecek iki “kişi” olarak çıkmamaktadır karşımıza. Başka bir deyişle, Machiavelli öğretilerini “toplumsal sözleşme” öncesi dönemin en karakteristik, ama en aykırı siyasal düşün örnekleri olarak

¹²⁶² Modern egemenliğin hikâyesi Machiavelli, Bodin, Hobbes ve Rousseau sırası ile incelenir. Uygun, *Devlet Teorisi*, s.187. 1789 bildirgesinde vurgulanan insanlar kavramı ile yeni egemen özne olarak ulusun doğumu için ayrıca bkz. Agamben, *Kutsal İnsan*, s.154. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.238.

¹²⁶³ “Kopernik Devrimi”nin aydınlanmacı siyaset felsefesi bakımından değeri için Ferry, *Siyaset Felsefesi*, s.332. Watson, *Fikirler Tarihi: Ateşten Freud’a*, s.726-736.

yorumlayabiliriz.”¹²⁶⁴ Halkın, devleti meşrulaştıran, anlamlandıran, kuran ve egemenliğini tesis eden kurucu rolünü yeni hâkim siyasi özne olarak belirlemede devleti insan akıl ve iradesine bağlayan görüşün bir türevi olarak sözleşme teorisi ile karşılaşmış oluruz.¹²⁶⁵ Ulusun müstakil bir özne olarak kuruluşu da soyut halk düşüncesi üzerinden Rousseau’ya dayanmaktadır.¹²⁶⁶ Rousseau bu durumdan *Toplumsal beden*¹²⁶⁷ (Corpus Social) olarak bahsetmektedir. Daha önce Kral’ın kişiliği içinde anlamlandırılan ulusun müstakil bir beden olarak bağımsızlaştığını gösterir. Hobbes’taki sözleşmeden farklı olarak sözleşmeyi yapanların bireyler yerine halk olması ile ayrılarak ulus kurgusunun zemini oluşturulur.¹²⁶⁸ Başgil’den konuyu hülasa edecek olursak “...bu felsefe devlet tacını hükümdarın başından alıp camia yahut millet diye tasavvur ettiği manevi bir şahsın başına geçirmiş ve eski hükümdar gibi bu manevi şahsıda layüsel addetmiştir.”¹²⁶⁹ Bir başka ifade ile “...modern ulus kavramı monarşik devletin patrimonial bedenini miras almış ve onu başka bir biçimde yeniden icat etmiştir.”¹²⁷⁰ Ancak bu durum yalnızca böyle çizilebilecek bir panoramanın ötesinde kurumsallaşan siyasal iktidar olarak ulus devletin açıkça soyutlanarak kazandığı varlığa muadil olarak egemenliğin taşıyıcısı olan yeni öznenin de benzer bir soyutluğu içermesini gerektirecektir. Bu anlamda “...siyasi toplumu oluşturan bireylerin toplamından daha üst düzeyde süreklilik ve bölünmezlik unsuru içeren bir bütünsellik olarak kavranan ulus, kurumsallaşan siyasi iktidarın giderek soyutlaşan kullanım aracı

¹²⁶⁴ Baker, *Dolaylı Eylem*, s.59.

¹²⁶⁵ Okandan, *Devletin Menşei*, s.67.

¹²⁶⁶ Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.201.

¹²⁶⁷ Jean-Jacques Rousseau, *Ekonomi Politik*, Çev.: İsmet Birkan, İmge Kitabevi Yay., 2.Baskı, Ankara 2015, s.15. Ayrıca bkz. Okandan, *Devletin Menşei*, s.103. Emile Durkheim, *Sosyolojinin Öncüleri: Montesquieu ve Rousseau*, Çev.: Mustafa Gültekin, Büşra Aycan, Büşra Uçar, Dedalus Yay., İstanbul 2019, s.130, 131. Ayrıca bkz. Tanenbaum, *Siyasi Düşünce Tarihi*, s.264.

¹²⁶⁸ Uygun, *Devlet Teorisi*, s.239.

¹²⁶⁹ Başgil, *Devletin ve diğer amme hükmi şahıslarının mesuliyet meselesi*, s.6. Benzer bir ifade için Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.111. Ayrıca bkz. Aybay, *Genel Kamu Hukuku*, s.129.

¹²⁷⁰ Hardt, *İmparatorluk*, s.112. Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi, 2.Baskı, Ankara 2010, s.355. Ayrıca Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s.223, 227. Koçak, *Batı’da ve Türkiye’de Egemenlik Anlayışının Değişimi*, s.101. Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.372, 373.

karşısında, monarkdan daha kusursuz ve çok daha soyut bir temsilci olarak ortaya çıkmaktadır.”¹²⁷¹

Nitekim ulus düşüncesinin temeli olarak egemen halk Rousseau’nun soyutlayıcı ve yeni egemen özneyi doğuran *genel irade* kuramına temel oluşturmuştur.¹²⁷² Rousseau’daki *genel irade*¹²⁷³ kuramındaki ortaklık fikri Ortaçağ siyaset düşüncesinin tanrısallığın zaten ortak iyiyi doğuracağı hususundaki dogmatizme benzer olduğu bir tür sekülerizasyon üzerinden kurulur. Sözleşmenin verimi olarak *Genel irade* için “...*en doğru ve en adaletli irade ve halkın sesinin de gerçekten Tanrı’nın sesi...*”¹²⁷⁴ şeklinde “...*yönetimin temel kuralı...*”¹²⁷⁵ nitelendirmesinde bulunmaktadır. *Genel irade*’nin yaratımı Rousseau’dan hareketle modern ulus devletin cumhuriyetçi ve demokratik karakterini de ortaya koymaktadır.¹²⁷⁶ Schmitt bu dönüşümü Kral’ın basit bir yürütme organına kabine onayına bağlı kararlarında kişisellik unsurunun bariz azaldığına parlamento iradesinin güçlenmesi ile özetlemektedir¹²⁷⁷. Anderson, Aydınlanma düşüncesi ve Fransız devriminin etkisi ile hanedanlıkların, mülk devlet anlayışının zayıfladığı bir ortamda ulusun “...*egemen olarak hayal...*”¹²⁷⁸ edildiğini düşünür. Rousseau’nun bu bakımdan diğer sözleşme teorilerinde gördüğümüzden farklı olarak

¹²⁷¹ Erözden, *Ulus-Devlet*, s.64, 132.

¹²⁷² Hardt, *İmparatorluk*, s.113. Nitekim *genel irade* benzeri düşünceler Rousseau’dan önce de serdedilse de Rousseau bunu bir sistem haline getirmiştir. Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.78.

¹²⁷³ “*Genel irade kuramı*”, ulus iradesi daima en üstün yasaya tekabül etmektedir. Ulus genel faydanın sağlanması noktasında daima iyi olanı ister ön kabulüne dayanmaktadır. Yayla, *Siyasi Düşüncesi Sözlüğü*, s.78. Ayrıca bkz. Marshall, *Constitutional Theory*, s.126, 127. Burada insanlar bireysel iradelerinde sağladıkları ortaklık ile bireysel iradelerinin dışında toplum durumunda yurttaş olarak sahip oldukları iradelerinden müteşekkil *genel irade*’yi meydana getirmiş olurlar. Bahse konu sözleşme *sui generis* niteliktedir. Fatma, Tütüncü-Koray, *Tarihi Hissiyat Ütopik Siyaset: Jean Jacques Rousseau’nun Edebi ve Siyasi Tahayyülü*, Metis Yay., 1. Baskı, İstanbul 2019, s. 233. Ayrıca bkz. Hırş, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Dersleri*, s.128. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.187. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.47. Heywood, Andrew, *Siyaset*, s.179. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.119. Durkheim, Emile, *Sosyolojinin Öncüleri: Montesquieu ve Rousseau*, s.126, 129.

¹²⁷⁴ Rousseau, *Ekonomi Politik*, s.14.

¹²⁷⁵ Ibid., s.15.

¹²⁷⁶ Tanenbaum, *Siyasi Düşünce Tarihi*, s.262, 263. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.249. Ayrıca bkz. Gökberk, “*Hegel’in Devlet Felsefesi*”, s.101. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.97. Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.9.

¹²⁷⁷ Schmitt, Carl, *Siyasal İlahiyat*, s.64.

¹²⁷⁸ Benedict, Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev.: İskender Savaşır, Metis Yay., 4.Basım, İstanbul 2007, s.21.

insanlar sahip oldukları egemenliği devretmezler.¹²⁷⁹ Bu anlamda tek elde toplanmış bir soy içerisinde devredilen hanedan devletlerinden tüzel kişiliğin siyasi sonuçları içerisinde en önemlisi olan kişiselleşmiş iktidardan kişilik dışı devlete geçilmiştir.¹²⁸⁰ Bu düşünce iklimi içinde Rousseau’da sosyal sözleşme ile meydana gelen bu toplumsal beden, *genel irade* etrafında tesis olunan tüzel ve kollektif tek bir kişilik biçiminde doğar.¹²⁸¹ *Genel irade*, tıpkı bireyler gibi kendi iradesi mevcut “...organik bir kurum...”¹²⁸² kabul edilir. Ulusa tüzel kişilik atfedilmesindeki gerekçe kendini meydana getiren insan tekinden ve devlet varlığından ayırarak bir iradeye hali ile de egemenliğe sahip olduğu kanaatine dayanır.¹²⁸³ Ulusal egemenlik teorsinin temelini de bu yaklaşım oluşturmaktadır.¹²⁸⁴ Burada ulus için kullandığımız tüzel kişilik kavramı ulusun fiktif¹²⁸⁵ bir gerçeklik olarak kurgulanmasına ilişkin olup günümüzde pozitif hukuk tarafından korunmamaktadır.¹²⁸⁶ Egemen öznenin değişimi bakımından felsefi derinliğine ilaveten buradaki fiktif yaratım hukuk bakımından devlet tüzel kişiliğindeki mantığın işletilebileceği şekilde kendini meydana getiren bireylerden hariç¹²⁸⁷ bir fizik gerçeklikten ziyade iradesi, egemenliği, hak ve sorumluluğa ehil olmak bakımından

¹²⁷⁹ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.286.

¹²⁸⁰ Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.285, 286, 299.

¹²⁸¹ Okandan, *Devletin Menşei*, s.103 Marshall, *Constitutional Theory*, s.4. Ayrıca bkz. Schulze, *Avrupa’da Ulus ve Devlet*, s.155. Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe*, s.361. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.108. Ayrıca bkz. Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.81, 82. Durkheim, *Sosyolojinin Öncüleri: Montesquieu ve Rousseau*, s.125. Uygun, *Devlet Teorisi*, s.239. Tanenbaum, *Siyasi Düşünce Tarihi*, s.251.

¹²⁸² Ibid., s.252. Ayrıca bkz. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s. 199. Erozan, Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927), s. 227

¹²⁸³ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.706, 707. Abadan, Dr. Yavuz, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s. 200. Celalettin Arif Bey, *Hukuk-ı Esasiye*, s.53. Ayrıca bkz. Hirş, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Dersleri*, s.122. Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s.173.

¹²⁸⁴ Anayurt, *Anayasa Hukuku Genel Kısım*, s.248, 249.

¹²⁸⁵ Hirş, genel irade için “...ruhsal ortak irade...” tamlamasını kullanır. Hirş, Prof. Dr. Ernst, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Dersleri*, s.127. Erozan, Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927), s.114. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.306. Anderson, Renan’ın da adı konmamış bir hayali varlığı işaret ettiğini zira bu siyasal topluluğun üyeleri olarak her bir insan teki topluluğun çoğunu asla tanımayacak hiçbir kanaati olmayacak ve tecrübe etmeyecek ise de beraberlik bilinci ile “...zihninde toplumlarının hayali ile yaşamaya devam...” edecektir. Anderson, *Hayali Cemaatler*, s. 20. Ayrıca bkz. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.106.

¹²⁸⁶ Yrd. Doç. Dr. N. Münci, Çakmak, *İdare Hukukunda Kuramsal Olarak Kamu Yararı*, Seçkin Yay., 1.Baskı, Ankara 2013, s.22.

¹²⁸⁷ Hirş, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Dersleri*, s.123.

kaynaklanan gerekliliği işaret etmektedir.¹²⁸⁸ Devlet, hem yasayı yapan hem de yasaya bağlı kalandır.¹²⁸⁹ Bu süreç akabinde Krallığın ilga edilerek cumhuriyet rejimine geçilmesi¹²⁹⁰ modern ulus devlet modelinin tamamlandığını gösterir.

Devletin soyutlanarak kazandığı tüzel kişilik ile devletin sürekliliğinin ve meşruluğunun taşıyıcısı olmaktan çıkan Kral ile *Kralın İki Bedeni* kavramsallaştırması farklı terimlere tahvül ederek devlet bir nevi siyasi beden olarak ölümsüzleşerek fiziki bedeni ise hükümetin varlığı doldurmuştur. Bu dönüşümde hükümet pozitif kamu hukukundaki dar ve geniş anlamından ziyade Rousseau'daki devlet işlerini yürütücü anlamındaki perspektif ile kullanılmaktadır. Ancak Kral, Devlet başkanı, Başbakan ve Bakanlar Kurulu (Kabine)¹²⁹¹ gibi devlet yönetimine ilişkin kurumların her biri kendi hususiyeti ile incelenmelidir.¹²⁹² Bu durum siyasi bir dönüşüm üzerinden okunmasına ek olarak teolojik bir kalkış noktası ile anlamlandırılabilir. Zira ölümsüzlük, sonsuzluk, ezelilik ve ebedilik gibi vasıflar Tanrı'nın sıfatları¹²⁹³ olup önce meşruiyetini en genel ifade ile Tanrı'dan hareketle sağlayan tanrısallık arz eden Kral'a akabinde de Schmittyen bir perspektif ile modern devlete aktarılmıştır. Aynı zamanda siyasi tarihte yöneten ve yönetilen arasındaki farklılaşma düzeyinde bir kırılma olarak devlet ile yöneten birbirinden ayrılmıştır. Hükümet (*government*) kavramının menşei ortaçağ Latincesinde gemide dümen ve rehber anlamına gelen çekip çevirme, idare etme anlamındaki *gubernaculum*¹²⁹⁴ kavramından gelmektedir. Gemi ile dümen tutma arasındaki ilişki üzerinden gemi metaforunu Aquinum'lu Thomas'ta da Kral'ı anlatırken

¹²⁸⁸ Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.204. Sarayda iktidarın somutlaşması için Bıçak, *Devlet Felsefesi*, s.35.

¹²⁸⁹ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.25.

¹²⁹⁰ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.619. Ayrıca bkz. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.202. Ayrıca bkz. Habermas, “Öteki” Olmak “Öteki”yle Yaşamak, s.19. Ağaoğulları, “Halk Ya Da Ulus Egemenliğinin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce”, s.146-151.

¹²⁹¹ Uslu, *Yeni Hukuk Lügatı ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s.131. Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lügatı*, s.181.

¹²⁹² Devletlerarasında farklı tarihçelere ve yetkilere sahip olan bu kurumlar hakkında genelleyici şekilde fiziki bedenin modern görünümünü taşırlar tespitinde bulunmak hatalı olacaktır. Burada yaptığımız yalnızca temel bir ilişkilendirmeyi ihtiva etmektedir.

¹²⁹³ Ruh'a ve Tanrı'ya atfedilir. Bıçak, *Devlet Felsefesi*, s.237-239.

¹²⁹⁴ Minogue, *Siyaset*, s.103.

kullanır.¹²⁹⁵ Hali ile buradaki gemi metaforunun anlaşılması modern devlete hukuki kişilik üzerinden kazandırılan devlet ve hükümet tasnifini¹²⁹⁶ anlamlandırmak için önemlidir. Hükümet en genel manada “... üstün otoritenin iradesinin belirtilmesine ve onun emirlerinin verilmesine uygulanmasına hizmet eden araç ve gereçlerle, organların tümüne...”¹²⁹⁷ verilen addır. Devlet, toplumsal iktidar alanı içindeki siyasal yapı iken hükümet “...bu siyasal yapının görevlerini yerine getirirken kullandığı araç ve gereçlerin ve organların tamamından ibarettir.”¹²⁹⁸ Zira hükümet belirttiğimiz gibi geniş anlamı ile “...siyasi otorite kullanan bütün devlet organlarını...”¹²⁹⁹ ve “...ülkerin bütün siyasi kurumları...”¹³⁰⁰’nı kapsamaktadır. Bu anlamda hükümet kavramı için devletin birlik ve bütünlüğünün sağlanması bakımından devlet iktidarını temsil ettiği şekilde yaklaşımlar da mevcuttur.¹³⁰¹ Bu metafor esas olarak devlet idaresinin bir geminin dümeninden yürütülmesine benzetmekle ufuk çizgisine kitlenerek ilerlemeyi, öngörmeyi ve devamlılığı da imlemektedir. Başgil, hükümeti tarif ederken gemi ile kaptan ve direksiyon gibi metaforları kullanmıştır.¹³⁰² Zira hükümet, devletin yürütücü gücünü teşkil eder.¹³⁰³ Hükümet kavramını hukuki bir terim olarak Türkçe’de dar ve teknik bir anlamda kullandığımızda devletin üstün iktidarından hareketle var olan egemenliğin devlet adına ve devlet yetkisine tabi¹³⁰⁴ olarak kullanıldığı faaliyetleri yönetme, gözetme, yürütme ve uygulama yetkisine sahip “...kimselerden mürekkep

¹²⁹⁵ Tunçay, “Prenslik Yönetimi Üstüne’den Seçme Parçalar”, s.429, 433, 434.

¹²⁹⁶ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.31

¹²⁹⁷ Ibid. s.30.

¹²⁹⁸ Ibid., s.31. Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.169.

¹²⁹⁹ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.425.

¹³⁰⁰ Ibid.

¹³⁰¹ Başgil, “Devlet Nedir?: Realist Bir Tarif Denemesi”, s.989, 990. Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.105, 169, 171, 179. Anayasal devlet ile ilişkisi bunun anayasal sınırlar dâhilinde kullanılmasıdır. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.38, 39. Bu anlamda benzer bir ilişki hukuk devleti ile kişilik dışı iktidar ilişkisi için kurulur. Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, s.209.

¹³⁰² Başgil, *Hukukun Ana Meseleleri ve Müesseseleri*, s.76. Heywood, hükümet için yürütücü vasfına binaen beyin benzetmesinde bulunur. Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.94. Bodin’in egemenlik kurgusunda Kral’a özgülünen bir metafordur. Simone Goyard – Fabre, “Bodin Jean”, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Yay. Haz. Philippe Raynaud – Stephane Rials, Çev.: İsmail Yeguz, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017, s.144.

¹³⁰³ Marshall, *Constitutional Theory*, s.13.

¹³⁰⁴ Çakmak, *İdare Hukukunda Kuramsal Olarak Kamu Yararı*, s.263. Ayrıca bkz. Urhan, “Siyaset Felsefesi Bağlamında Devlet, Hükümet ve Demokrasi”, s.6.

heyet...’’¹³⁰⁵ şeklindeki yürütme erki olarak tanımlayabiliriz.¹³⁰⁶ Dar ve geniş anlamda yürütme tanımlarından istifade edersek yönetilen ve yöneten farklılaşmasının görünümü olarak hükümet¹³⁰⁷, idari teşkilattan ve bu idari teşkilatı yöneten kimselerden oluşarak¹³⁰⁸ devletin yönetimini sağlamakta¹³⁰⁹ görevlidir. Rousseau, “*Ekonomi Politik*” eserinde “*Goverment*” (Hükümet) kavramı ile “*Sovereignty*” (Egemenlik) kavramlarını tasnif eder. Egemenlikten halkın tamamını ifade eden yasa koyucu üst yetki olarak bahsederken¹³¹⁰, hükümet’i bu yasaları yürüten egemen halk ile yurttaşlar arasındaki bir başka ifade ile soyut egemen halk ile yönetilmekte olan somut halk arasında aracı kurum olarak yürütme erki şeklinde ele alır.¹³¹¹ Bu bakımdan egemenliğin meydana gelmesi için birliktelik gerektiren iktidarın ilkesi olarak *auctoritas* yasama, iktidarın kullanımı olarak *potestas* ise yürütme üzerinden egemen olan halka aittir.¹³¹² Ancak *potestas* olarak yürütme halk tarafından hükümete devredilirken hükümet yasaların yürütülmesini halk adına üstlenmektedir.¹³¹³ Yasa koyucu olarak egemenliği “*Genel İrade*” içinde işlerken baş yönetici konumundaki Kral’ı da *Hükümet* içerisinde konumlandırır.¹³¹⁴ Rousseau’da egemen öznenin halk

¹³⁰⁵ Başgil, “*Hükümetlere Dair*”, s.290. Benzer bir tanım için Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.88. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.124.

¹³⁰⁶ Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lügatı*, s.144. Uslu, *Yeni Hukuk Lügatı ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s.131. Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s.573. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.123. Ayrıca bkz. Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.79, 80. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.425. Celalettin Arif Bey, *Hukuk-ı Esasiye*, s.101-104.

¹³⁰⁷ Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, s.66. Ayrıca bkz. bkz. Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s.95-102.

¹³⁰⁸ Başgil, *Hukukun Ana Meseleleri ve Müesseseleri*, s.63, 64.

¹³⁰⁹ Prof. Dr. Metin, Günday, *İdare Hukuku*, İmaj Yay., 10.Baskı, Ankara 2013, s.7.

¹³¹⁰ Loughlin, *Kamu Hukunun Temelleri*, s.291. Bu ölçünün temeli Bodin’in egemenlik düşüncesidir. Poggi, *Devlet*, s.61. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.231.

¹³¹¹ Rousseau, *Ekonomi Politik*, s.11. Tunçay, “*Toplum Sözleşmesi’nden Seçme Parçalar*”, s.390. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.123, 124. Ayrıca bkz. Okandan, *Devletin Menşei*, s.104. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.589, 590. Uygun, Prof. Dr. Oktay, *Devlet Teorisi*, Oniki Levha Yay., 4.Bası, İstanbul 2017, s.249. Tanenbaum, *Siyasi Düşünce Tarihi*, s.262. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.231. Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.139. Ağaoğulları, “*Halk Ya Da Ulus Egemenliğinin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce*”, s.148.

¹³¹² Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.138.

¹³¹³ Sözleşme ile ortaya konulan tüzel kişilik devlette Bodin’in varlığı hissedilir. Loughlin tüzel kişilik yerine meydana gelen siyasi bütün için siyasi beden kavramını kullanmıştır. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.108.

¹³¹⁴ Rousseau, *Ekonomi Politik*, s.11, 12. Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev.: Ercüment Tezcan, Litera Yay., 1.Baskı, İstanbul 2018, s.76. Ayrıca bkz. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.109.

olduğunu, genel irade kuramının da halk / ulus egemenliğinin teorisi olduğunu daha önce vermiştik.¹³¹⁵ Egemen özne olarak halkın ortak iradesi olarak genel iradeden kaynaklanan yasaları uygulayıcı konumda kurgulandığı üzere hükümet, egemenliğin sahibi değil yalnızca taşıyıcısı ve aracısı konumundadır.¹³¹⁶ Rousseau nitekim *Toplum Sözleşmesi*’nde devlet ile hükümet arasında ruh ve beden arasındaki ilişki üzerinden anlaşılır kılmaktadır.¹³¹⁷ Burada devletin süreklilik sahibi soyut varlığı, hükümetin ise somut görünümü için Schmitt’e müracaat ettiğimizde modern devlete ilişkin temel kavramların sekülerleşen teolojik kavramlar olduğu tespitinden hareketle hükümetin devlete karşı konumu bir nevi egemenliği Tanrı’dan alan Kral’lara teşbih olunabilir.¹³¹⁸ Mutlak monarşilerde öncelikle devlet ve kralın ayrılması ile başlayan daha sonra Kral’ın hükümet içerisinde telakki edilmesi ile devam eden sürecin günümüz düzenine etkisi olarak hükümet ile devlet ayrılmıştır. Hükümeti bu anlamda Devlet başkanı ve idare haricindeki yürütme organı anlamında kullanmaktayız.¹³¹⁹ Devlet, kendi adına faaliyette bulunan hükümetin (yürütmenin) varlığı ile de mukayyet değildir.¹³²⁰ Burada yürütme¹³²¹ erki geniş anlamı ile hükümeti karşılarken dar anlamda kamu tüzel kişilikleri ile teşkilatlanan bürokratik yapısı ile idareyi karşılamaktadır.¹³²² Zira devletler kalıcı hükümetler ise geçicidir.¹³²³ Devletin varlığının ve sürekliliğinin, anayasa hukuku anlamında devletin biçimi, hükümet şekli ve faaliyette bulunan hükümetin görev süresi ile eşdeğer biçimde yaşamaasının önüne devletin hukuki bir kişi olarak kurgulanması ile

¹³¹⁵ Halk ve Ulus egemenliği iki ayrı egemenlik doktrini. Devrimden sonra Fransa’da halkın belli bir zaman müddeti içindeki insanları oysa ulusun zaman bakımından insan unsurunu hem geçmişe hem de geleceğe dönük olarak kapsayan bir nitelendirme olduğu tezi gündeme gelmiştir. Soysal, *Anayasaya Giriş*, s.76.

¹³¹⁶ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.109. Ferry, *Siyaset Felsefesi*, s.529, 530. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.108. Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.140.

¹³¹⁷ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* (Literar Yay.), s.75-80 Ayrıca bkz. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.109.

¹³¹⁸ Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.123.

¹³¹⁹ Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s. 249.

¹³²⁰ Sabuncu, *Anayasaya Giriş*, s.25. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.138.

¹³²¹ Kavram olarak yasama tarafından konulan yasaları uygulayan organı karşılarken organik anlamda yasaları uygulama fonksiyonununundan sorumlu otoriteyi ifade etmektedir. Kaboğlu, *Anayasa ve Toplum*, s.125.

¹³²² Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.425, 426. Heywood, *Siyaset*, s.426. Çakmak, *İdare Hukukunda Kuramsal Olarak Kamu Yararı*, s.71, 72.

¹³²³ Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, s.66. Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.94. Akad, *Genel Kamu Hukuku*, s.127. Urhan, “*Siyaset Felsefesi Bağlamında Devlet, Hükümet ve Demokrasi*”, s.6.

geçilmiştir¹³²⁴. Hali ile görevde bulunan hükümetin ve yasama organındaki parlamentonun uluslararası kamu düzeni ve ulusal kamu düzeni anlamında akdettiği sözleşmeler, kanunlar ve idari işlemler sürdürülen devlet varlığında da geçerliliklerini korumaktadırlar¹³²⁵. Zira hükümet varlığı yürütme erkine tekabül ettiği üzere¹³²⁶ seçim dönemleri ile bağlıdır. Hükümet geniş anlamı ile bir ülkedeki anayasa hukuku anlamında idareyi de kapsamakla birlikte devlet kudretinin kullanıldığı bütün siyasi kurumları ifade ederken¹³²⁷ dar anlamı ile “...yürütme erki elinde bulunduranları...”¹³²⁸ ifade etmektedir.

Devletin soyut kişi olarak düşünülmesi ile hükümet kendisine ait olmayan devlet kudreti ile devlet adına faaliyette bulunmaktadır.¹³²⁹ Devlet kudreti kendisini bir merkez etrafında ifade edebilecektir.¹³³⁰ Devletin hem iç hukuk hem dış hukuk bakımından sorumluluğu, faaliyetlerinin bağlayıcılığı bakımından sürekliliği kişiselleşmiş iktidar olarak Kral devletin aksine süreklilik kazanır ve yenilenmekten kurtulur.¹³³¹ Devlet kurumunun tarihsel bir gerçeği olarak kişilik dışı devlet başkanlığı makamı ve hukuki anlamda bir gerçek kişi olarak devlet başkanı bulunmuştur.¹³³² Devlet başkanı, devletin hukuki kişiliği ilkesinden hareketle soyut ve tüzel bir varlık olan devleti kişiliğinde somutlaştırarak devletin sürekliliğini, bütünlüğünü ve kişiliğini temsil etmektedir.¹³³³

Machiavelli’de iktidar, Bodin’de süreklilik ve Hobbes’ta sistemleşmiş bir egemenlik görüntüsü ile meydana gelen modern devletin¹³³⁴ hukuki kişilik vasfı,

¹³²⁴ Sabuncu, *Anayasa Giriş*, s.25.

¹³²⁵ Ibid..

¹³²⁶ Akçalı, *Karşılaştırmalı Devlet Sistemlerine Giriş*, s.59.

¹³²⁷ Başgil, “*Hükümetlere Dair*”, s.292. Rousseau’da her ne kadar yasama baskınlığı açık olsa da hükümetin bir tüzel kişi olarak siyasi bütün olarak devletin minör bir görünümü olarak işlenerek “...egemen varlık gibi etkin, devlet gibi edildir...” tasvir edilmesi bu anlayışın dayanağını oluşturur. Tunçay, “*Toplum Sözleşmesi’nden Seçme Parçalar*”, s.406.

¹³²⁸ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.425.

¹³²⁹ Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.11.

¹³³⁰ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.519.

¹³³¹ Ibid., s.519.

¹³³² Gözler, *Devlet Başkanları*, s.1, 2.

¹³³³ Bu vasıfları itibarı ile devlet başkanının Monarşilerdeki çağdaş görünümü olarak Kral’lar devlete ilişkin olarak birlik ve sürekliliğin sembolü olarak kabul edilmektedirler. Ibid, s.118, 119.

¹³³⁴ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.16-18.

devletin Machiavelli’de soyutlanması, Bodin’de sağladığı süreklilik ve Hobbes’ta egemenlik üzerinden bir kişi şeklinde kurulması şeklinde verilebilecek tarihçenin yalnızca farklı kavramlar üzerinden bir tekrarı mahiyetindedir. İlâveten devletin hukuki kişiliği, pozitif hukuktaki bir düzenleme olsa da devletin soyutlanması ve tüzelliği düşüncesinin evveliyatına ilişkin tarih daha eskidir. Siyasi varlığının sürekliliği bakımından devlet tüzel kişiliği ile Krallığa dair teoriler ile devlet aklı doktrininin ortak kaygıları mevcuttur. Taç metaforuna¹³³⁵ atfedilen tüzellik ile Taç ile Kral arasında gidilen ayrımın devleti yönetenden bağımsızlaştıran süreci beslemesi yadsınamaz. Taç tüzel bir kişilik olarak¹³³⁶ gerçek kişi olan Kral’a tevdi edilmektedir.¹³³⁷ Daha evvel kurguladığımız ile hali hazırdaki Kral ile Taç’ı ayırmak ile Kral üzerinde iki ayrı beden kurgulamak yine benzer bir mantığın işletildiğini göstermektedir.

Devleti kökeni itibari ile açıklayan teoriler içerisinde modern devleti açıklayıcı olan teori hem halk unsurunun belirmesi hem de iktidarın laikleşmesi bakımından sözleşme teorisidir.¹³³⁸ Günümüzde kabul gördüğü şekli ile hukuki bir kurgu üzerinden anlamlandırılması devletin kökenine ilişkin teoriler içerisinde kuruluşunun akıl ve iradeye dayandırıldığı sözleşme teorisi¹³³⁹ devletin hem soyut hem de hukuki anlamdaki kişiliğinin anlamlandırılabilceği temel teoridir. *Modern devlet*¹³⁴⁰ bölümündeki açıklamalarımızdan hareketle temelde devleti, kurumsallaşmış bir siyasi iktidar olarak anlarız.¹³⁴¹ Kurumsallaşmış siyasi iktidar olarak soyutlaşan bir iktidarı ifade eden ulus devlet için “...*iktidarın temelini kralın kişiliğinde bulan sistemde kralın somut kişiliği yanında bir de soyut kişiliğinin yani krallık kurumunun belirmesi ve iktidarın*

¹³³⁵ Heywood, Siyaset, s.181. Taç halen İngiliz Anayasal sisteminde yürütmenin gücünü ve kabine üzerindeki etkinliğini sembolik olarak taşımaktadır. Prof.Dr. Cem, Eroğul, *Çağdaş Devlet Düzenleri: İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya*, İmaj Yayınevi, 10.Baskı, Ankara 2016, s.25. Ayrıca bkz. Carl J., Friedrich, *Sınırlı Devlet*, Çev.: Mehmet Turhan, Liberte Yay., 2.Baskı, Ankara 2014, s.58. Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, s.355-358. Marshall, *Constitutional Theory*, s.19-24.

¹³³⁶ Gözler, *Devlet Başkanları*, s.50.

¹³³⁷ Ibid., s.2.

¹³³⁸ Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s.129-163.

¹³³⁹ Ibid., s.130, 131.

¹³⁴⁰ *Modern Devlet*

¹³⁴¹ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.127. Anayurt, *Anayasa Hukuku*, s.235, 239.

*kaynağının bu soyut kişiliğe aktarılması olgusu bulunmaktadır.*¹³⁴² şeklindeki yaklaşım üzerinden Kral-devleti ifade eden siyasi beden kavramı ile devleti ifade soyut kişilik kavramları irtibatlandırılabilir. Devletin kişiliği dediğimizde, bu kavram hem soyut (manevi, sosyal gerçeklik) kişiliği hem de hukuki kişiliği (tüzel, anayasa ile kurulan)¹³⁴³ ihtiva etmektedir. Bu anlamda Okandan'ı takip edecek olursak devlet sosyal bir gerçeklik olması bakımından soyut kişiliğe ve bu soyut kişiliğin tetiklediği hukuki bir gerçeklik olarak hukuki kişiliğe sahip olup devlet kişiliği bu iki kişiliği de ihtiva etmektedir.¹³⁴⁴ Okandan, *personne morale*'nin Türkçe karşılığını manevi kişilik şeklinde vererek devletin bir tüzel kişilik üzerinden kavranmasını sosyal bir gerçeklik taşıması bakımından zaten sahip olduğu manevi kişiliğinin ihmal edilmesi ve yalnızca hukuki bir kurgu ve farazi bir varlık olarak yaklaşılmasını eleştirir.¹³⁴⁵ Akbay, soyut bir kişiliğin gerçek bir irade ve bedenden yoksun olsa da tıpkı gerçek kişiler gibi *corpus* olarak bedenden ve belirli bir amacın gerçekleştirilmesi bakımından ortak bir şuuru ifade eden *animus* 'a sahip olmak noktasında iki unsurdan oluştuğunu ifade eder.¹³⁴⁶ Hali ile soyut kişilik olarak devletten anlaşılacak olan meydana geldiği insan topluluğuna dönük ortak bir amacın sürdürülebilirlik kazanması bakımından gerçek bir kişiye izafe edilen hukuki değerlerin benzeri şekilde taşıyıcısı olarak hukuki bir süjeyi belirtmesi durumu kast edilmektedir.¹³⁴⁷ Devletin kendine ait somut kişiler gibi bir iradesi ve şuuru yoktur ancak şuuru sahibi varlıklar olarak insanlardan meydana gelmiş bir bütündür.¹³⁴⁸

¹³⁴² Erözden, *Ulus-Devlet*, s.54.

¹³⁴³ Devlet bir kamu tüzel kişisi olarak anayasada kurularak hukuki niteliğe kavuşur. Nitekim devletin anayasal devlet olma vasfı da yalnızca anayasaya sahip bir devlet olma durumundan anayasada vaaz edilen düzenlemelere ne kadar uyumlu davranıldığına, hukuki ve siyasi düzene sahip olma kapasitesi üzerinden belirlenen statüsüne ilişkindir. Sabuncu, *Anayasa Giriş*, s.27-29.

¹³⁴⁴ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.892.

¹³⁴⁵ Ibid., s.842.

¹³⁴⁶ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.514. Ayrıca bkz. Dewey, *The Historic Background Of Corporate Legal Personality*, s.657. Bu anlamda Jelinek ve Malberg'te devletin ülke unsuru devletin bedeni olarak nitelendirilir. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.733.

¹³⁴⁷ Ibid., s.840, 841. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.514.

¹³⁴⁸ Nitekim benzer bir bütünlük ülke unsuruna da atfedilir. Somut olarak ülke diye tek bir fiziki gerçek mevcut değildir. Devlet otoritesine bağlı olan maddi varlıkların bütünlük arz edecek şekilde soyutlanması durumudur. Bu bakımdan yine bireylerin şuuru isnat edilebilecek toplumda ortak bir kabulü gerektirecek yaygın bir bilinç durumunu ifade eder. Ibid., s.514.

Bu soyutlama ile devlet bağımsız ve otoritesine bireylerin itaat ettiği üstün bir varlık olarak ifade edilir.¹³⁴⁹ Devletin toplumdan soyutlanması bu anlamda toplumunda kendi içinde bir soyutlanma olarak kendisini meydana getiren bireylerin ölmeleri, değişimleri ve artıp çoğalmaları durumunda da sürekliliklerini sağlayabilecek kalıcı varlıklarına ilişkindir.¹³⁵⁰ Bu bakımdan bütün bir toplum kabulü de benzer bir soyutluk içererek devletin sürekliliğini takip etmiş olacaktır. Akbay, devletin toplumsal zorunluluğunu insanın toplumsallığı üzerinden verirken gerçekliğinin kesin ve açık bir izahtan ziyade tasavvurlar üzerinden kavranabileceğini ekler.¹³⁵¹ Bu bağlamda devletin soyut kişiliğinin hem bir gerçeklik hem de varsayım barındırdığını ifade edilebilir.¹³⁵² Hali ile bir devletin var olması için gerekli şartlar sağlandığı takdirde soyut kişilik devlet ile beraber doğmaktadır.¹³⁵³ Bu bakımdan ulusun egemen özne olarak kuruluşu iktidarın Kral'da temsil edilen tanrısal varlığını sonlandırmakta iken devletin bir tüzel kişi olarak Kral'dan bağımsız düşünülmesinde de temel işlevi üstlenecektir. Okandan, temelde meydana geldiği gerçek kişiler olarak insan topluluğundaki bireylerin kamusal işlere katılımı ile devletin kişiliğini irtibatlandırır.¹³⁵⁴ Devleti kavrayan bedeninin, siyasi bedenden toplumsal bedene dönüşünün devletin tüzel kişiliğinin öncülü olarak soyut kişiliğini tesis etmesinin espirisi de buraya dayanır. Nitekim devletin soyut ve hukuki kişiliğinin modern ulus devlet ile beraber gerçekleşmesi de iktidarın ilkesi olan *auctoritas*'ın kaynağının devleti meydana getiren insan unsuru olarak topluluğa ilişkin

¹³⁴⁹ Ibid.

¹³⁵⁰ Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.181. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.901. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.515. Bodin'de devletin sürekliliği düşüncesi de siyasi toplumun sürekliliği ile ilişkilidir. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.141. Urhan, *"Siyaset Felsefesi Bağlamında Devlet, Hükümet ve Demokrasi"*, s.5. Bunda egemenliğin tecessüm ettiği siyasi bedenin sürekliliği ve ebediliğinin, egemenliğin tecessüm ettiği varlıklar bakımından da düşünülerek bugün ulusun geleceği de kapsayan süresiz bir varlık olarak egemenliği uhdesinde tutuşuna da teşmil edilebilir bir ölçüdür. Neocleaus bunu *"Kral asla ölmez"* sözünden hareketle yorumlamaktadır. Bu tartışma hakkında Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.32, 33.

¹³⁵¹ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.515.

¹³⁵² Akbay, insan şuurunun aracısız ve tam olarak kavramakta zorlanacağı bir gerçeği ifade etmesi bakımından anlaşılabilirliği adına bir varsayımken, tecrübe edilebilir ve araçları üzerinden tezahür eden tarafı ile ise de gerçeği ifade etmesi durumuna en yerinde ifadenin soyut kişilik olduğunu söyler. Ibid., s.516.

¹³⁵³ Ibid., s.517. Ayrıca bkz. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.27, 53.

¹³⁵⁴ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.845.

toplumsal beden niteliğine ve beraberinde ulus kurgusu içine taşınması iktidarın kullanımı olarak da *potestas*'ın ulus adına temsilciler eli üzerinden yürütülmesi ile ulus ve devlet kaynaşmasının meydana gelmesinde aranırken devletin kişilik dışı ve kişiler üstü kişiliği de bu paradigma minvaline doğmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz şekilde Fransız devrimi sonucunda Kral XVI.Louis'in yargılanması ve idam edilmesi¹³⁵⁵ yalnızca biyolojik anlamda bedeninin ölmesi anlamına gelmez. 14.Louis saray olgusu ile somutlaşan iktidarın hâkimi olarak hanedanı da ihtiva edecek şekilde siyasi bedenin tecellisi olan Fransız Devleti'ni temsil eden "...yüce bir beden..."¹³⁵⁶ dir. Mistik bedenden, siyasi bedene, siyasi bedenden Monarşi'nin mutlak bedenine evrilen beden meteforu devletin izahlandırılması bakımından 18.yy ile birlikte toplumun kurulması ve *toplumsal beden*¹³⁵⁷ üzerinden ilerleyecektir. İki beden anlayışından hareketle siyasi bedenin hali ile de krallığın da yok edilmesi anlamına gelmektedir.¹³⁵⁸ Bu durum Kral'ın idam edilen fiziki bedeni üzerinden egemen iktidar olarak devletin kişiselleşmiş iktidardan arındığı şeklinde de yorumlanır.¹³⁵⁹ Renan, Fransız Krallığı yıkılsa da varlığının ulusallığını yıkılsa dahi var olabildiğinden hareketle tespit ederek ulusun Monark ve ailesi dışında hakları olduğu ve Monark olmaksızında var olabileceği bu tarihi aşamayı desteklemektedir.¹³⁶⁰ Bu manada Hegel'in devrime dair iki tespiti de vazıh olur. Bunlar devletin rasyonelleşme sürecinde bir dönüm olması ve soyutlamanın başlamasıdır.¹³⁶¹

Halkın egemen özne olarak kuruluşu akabinde temsil teorisi ile egemenliğin organlara geçişi devlet faaliyetlerinin ulus adına meşrulaştırılması devletin mutlak

¹³⁵⁵ İngiltere için de benzer bir dönüm noktası I.Charles'in idam edilmese de ulusun teşekkül ederek mistik beden yerine soyutlandığı bir siyasi süreç yaşanmamış ise de 16. Louis ile I.Charles kişiselleşmiş iktidardaki kırılmayı temsil etme müstereğini haizdirler. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.330, 331. Ayrıca bkz. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.220.

¹³⁵⁶ Poggi, *Devlet*, s.65.

¹³⁵⁷ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.44.

¹³⁵⁸ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.158. Ayrıca bkz. Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.41.

¹³⁵⁹ Ibid.

¹³⁶⁰ Renan, Ernst, *Ullus Nedir?*, s.40, 41.

¹³⁶¹ Philippe Raynaud, *"Fransız Devrimi"*, Siyaset Felsefesi Sözlüğü, Yay. Haz. Philippe Raynaud – Stephane Rials, Çev.: Necmettin Kamil Sevil, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017, s.338.

gücünü sağlamlaştırır.¹³⁶² Bir anlamda Rousseau'nun halkı Sieyes'te ulusa tebdil ederek modern ulus devletin omurgası tamamlanır. Hali ile kaynağı halk-ulus olan ancak devlet organları tarafından kullanılarak temsil teorisine bağlanan devlet iktidarı doğmuş olur.¹³⁶³ Bu noktada devrimin teorisyenlerinden Sieyes'in homojen ve eşitliği tesis edilmiş toplum tasavvuru ve devletin yeni meşruiyet kaynağı olarak ulus kurgusuna müracaat etmek gerekecektir.¹³⁶⁴ Sieyes bu bakımdan kişiliğini tespit etmeye çalıştığımız niteliği itibarı ile liberal anayasa devlet olan modern ulus devletin temel düşünürlerinden birisidir.¹³⁶⁵ Sieyes'in ulus kavramı toplumu soylular, din adamları ve burjuvayı ifade eden üçüncü sınıf olarak bölüşünün üçüncü sınıf üzerinden tamamına teşmil edilen ifadesidir. Üçüncü sınıf üzerinden aynı yasaya bağlı insanlar bütünü olarak ulusu üçüncü sınıf temsil etmektedir.¹³⁶⁶ Ulusu egemenleştiren teorisi ile ulusun anayasal düzen üzerinden kavranan devletin yasaları Rousseaucu bir mantık ile doğru ve yanılmaz olan iradesi ile ulusundur.¹³⁶⁷ Böylelikle Fransa Kraliyet meclisi, ulusal meclis halini alacaktır.¹³⁶⁸ Burada temsil edilen *potestas* 'tır. Nitekim *auctortias*'ın ulus uhdesinde tutulup *potestas*'ın temsilcilere verilmesi egemenliğin iki kılıca da sahip olmak anlamındaki *plenitudo potestatis*'i şart koşsa da temsilin zaruriyetini doğuran iktidarın kullanımında Kral'ın somutluğuna nazaran ulusun yalnızca bir soyutlama olmasıdır.¹³⁶⁹ Ancak devletin bu iki kılıca da sahip oluşu ulus egemenliği üzerinden sağladığı meşruiyet ile perçinleşmiştir.¹³⁷⁰ Egemenliğin somutlaşması ve ulus temsil üzerinden var olurken Rousseau'nun *genel iradesi* ortak-ulusal iradeye dönüşür.¹³⁷¹

¹³⁶² Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.355, 356.

¹³⁶³ Egemenliğin tevdi ve temsili için Okandan, "Devlet İktidarının Menşei ve Sahibi Hakkında İleri Sürülen Doktrinler", s.580.

¹³⁶⁴ Erözden, *Ulus-Devlet*, s.70.

¹³⁶⁵ Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.246.

¹³⁶⁶ Ibid., s.240-245, 594, 595.

¹³⁶⁷ Ibid., Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.195-204.

¹³⁶⁸ Erözden, *Ulus-Devlet*, s.65.

¹³⁶⁹ Ağaoğulları, "Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil", s.25.

¹³⁷⁰ Ağaoğulları, "Halk Ya Da Ulus Egemenliğinin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce", s.151, 152.

¹³⁷¹ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.202, 203. Ağaoğulları, "Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil", s.25.

Böylelikle egemen devletin süjesi Kral yerine halk / ulus olarak dönüşürken ulus müstakil bir toplumsal beden olarak soyut ve hukuki kişiliğini kazanır.¹³⁷² Nitekim monarşiden Cumhuriyet modeline ve demokratik sisteme giden yol müstakil bir beden olarak ulusun Kral'ı da kapsamayı ile sağlanacaktır.¹³⁷³ Ulus'un egemen siyasi özne olarak tebarüz etmesi mezkur maddede hukuk eli ile de tescillenmiş ve teminat altına alınmıştır. Kurumsallaşmış siyasi iktidar olarak devlet mutlakiyetçilik aleyhine kurgulanan egemen özne ulusun, ortak kurgusudur.¹³⁷⁴ Benzer bir yaklaşım Weber'de görülür. Weber için ulus devlet, ulusun iktidarındır.¹³⁷⁵ Nitekim Jellinekçi üç unsur teorisindeki klasik kamu hukuku perspektifinden hareketle ulus bir insan topluluğunun hukuki kurgusu olarak kalmaz. Aynı zamanda modern ulus devletin soyut iktidarının meşruiyetini¹³⁷⁶ ifade eder. Bu bakımdan insan topluluğunun içindeki kurucu maddi unsur bakımından her bir insan teki nesneleşirken ulus kurgusu içinde devletin öznesi haline gelmektedir.¹³⁷⁷ Devlet ile ulus kavramları arasındaki geçişkenlik günlük kullanımdan *Milletler Cemiyeti* ya da *Birleşmiş Milletler* gibi pek çok siyasi-hukuki kuruluş üzerinden de gözlemlenebilir.¹³⁷⁸ Şüphesiz bu yaklaşım altında devletin en önemli niteliği olarak yaygın kabul gören egemenliğin modern ulus devlette ulus üzerinden temellendirilmesi faktörü yatmaktadır. Ulus ve ulus devlet tarihi, sosyolojik bir olgu olarak daha serbest ve geniş bir değerlendirmeye konu olabilecek iken hukuki anlamda “...bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı insanlar topluluğu...”¹³⁷⁹ şeklinde

¹³⁷² Ağaogulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.236.

¹³⁷³ Ibid., s.236, 237.

¹³⁷⁴ Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.447.

¹³⁷⁵ Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s.195.

¹³⁷⁶ Erözden, *Ulus-Devlet*, s.54. Bu anlamda Weber'in modern devlet için yasal-ussal meşruiyete dayalı hukuk düzeni anlayışı için ulusun iktidarı sözü daha anlamlı kılınacaktır.

¹³⁷⁷ Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.168, 169.

¹³⁷⁸ Erözden, bu bağlamda Hobsbawm'dan hareketle toplumların ulus sayılabilmeleri için ölçütü bakımından “...bağımsız bir devlet kurma hakkına sahip kabul edilmesi için, ilk olarak, ya halen var olan, ya da yakın bir geçmişe kadar uzun bir süre boyunca var olmuş bir devletle tarihi bağ olması...” bir ölçüt olarak verir. Erözden, *Ulus-Devlet*, s.31,32. Meinecke'de benzer bir ölçüt için s.40. Ayrıca bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku* s.242

¹³⁷⁹ Erözden, *Ulus-Devlet*, s.5.

devlet ile birlikte okunur.¹³⁸⁰ Zira liberal anayasaların hâkim olduğu ulus kurgusu üzerinden kurumsallaşmış bir yapı arz eden devlet, ulus devlet Fransız devrimi akabinde doğan ve küreselleşen devlet modelidir. Bu bakımdan devletin ve ulusun müstakil olarak belirlenmesi konuyu da anlaşılır kılacaktır.¹³⁸¹ Nitekim devletin müstakil bir hukuki kişilik olarak tezahür etmesi devletin bir unsuru ve sosyolojik bir gerçek olan insan topluluğuna ilişkin Rousseau'nun sözleşme teorisi zemininde kollektif bir yapıya kavuşmasıdır. Okandan, devlet gibi korporatif, kollektif yapılarında insanlardan insanlar arasında objektif ve sübjektif kriterlere bağlı olarak artan ortaklığın üstün bir genel amaca özgülendiği tüzel varlıkların kendilerine özgü bir varlık kazanmalarından örnek vererek bunlara nazaran çok daha geniş bir ölçüde kişilerle bağlı olmayan ve varlığı süreklilik gösteren bir varlık olarak devleti sosyolojik, objektif ve sübjektif etkenler dâhilinde ortak çıkar ve amaç odağında birliktelik arz eden insan topluluğuna ilişkin bir bilinç durumu olarak ortaya konur.¹³⁸² Ortak bir amaç ve çıkar etrafında gelen insan topluluğunun kollektif ve süreklilik arz eden bir varlık olarak meydana getiren bu insan topluluğundan bağımsızlaşarak müstakil bir varlık ve hayat kazanmaktadır. Nitekim hukuki kişilik unsurunca taşınan devletin birliği niteliği temelde insan topluluğu arasındaki sosyal bir gerçeklik ifade eden kaynaşma halidir.¹³⁸³ Habermas, kavramın devlet ve ulus üzerinden kaynaşmasını 18.yy'ın sonundaki devrimlerin akabinde gerçekleştiğini ifade etmektedir.¹³⁸⁴ Kral devletten ulus devlete geçişte Rousseau'nun

¹³⁸⁰ Erözden, ulusu ve ulus devleti üç yaklaşım üzerinden inceleyerek tarihi, sosyolojik ve hukuki yaklaşım olarak başlıklandırır. Ibid., s.5-51.

¹³⁸¹ Habermas, "Öteki" Olmak "Öteki"yle Yaşamak, s.15, 16.

¹³⁸² Okandan, "Devletin Şahsiyeti", s.833, 834, 836. Benzer bir bilinç durumu insan topluluğunun birliğini ifade eden ulus kavramında da görünür. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.240, 458. Bu yaklaşım Hauriou'nun bir düşünce olarak devletin muhit olarak ulusa sirayeti ile var olduğu yaklaşımını çağrıştırmaktadır.

¹³⁸³ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.458.

¹³⁸⁴ Habermas, "Öteki" Olmak "Öteki"yle Yaşamak, s.17-19. Ayrıca bkz. Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, s.159. Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s. 173. Bourdieu, *Devlet Üzerine* s.349, 411-414. Ayrıca bkz. Erözden, *Ulus-Devlet*, s.1. Başgil, birleştirici bir ulusal bilincin merkezi bir devlet ile kendini bulduğunu ifade ederek "...maşeri benlik fikri..."ni devlet ile anlamlandırır. Başgil, *Esasiye Hukuku*, s.38. Bu anlamda ulus ve devlet arasında birbirlerinin evveli ve ardılı şeklinde tartışmalar yapılmıştır. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.134, 135. Ayrıca bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.238-240.

sözleşme teorisni incelemek gerekir. Bir anlamda 14.Louis'e atfedilen¹³⁸⁵ *Devlet benim* sözünün temsil ettiği anlaştan meşruiyetini halktan alan siyasi iktidar olarak ulus devlette *Devlet biziz* yaklaşımının doğacağı ulus ve yurttaş siyasi özne doğmuştur.¹³⁸⁶ Zira yasa ve uygulama bütünlüğünü sağlamış sözleşme teorisi ile laik iktidarını tescillemiş olan Hobbescu modern devletin kendisi monarşi de olsa cumhuriyette olsa aynı kalacak yalnız egemen süje değişecektir.¹³⁸⁷ Bu bakımdan mezkur sözün gramerinde özne değişir. Ulus ve devlet özdeşliği hukuki ve siyasi düzende temel alınır. Ulus-devletin (Halk-devlet) bir başka ifade ile Kral ve devlet özdeşliğinden ulus ve devlet özdeşliğine yaratılması teorik zemini Rousseau'da halk egemenliği üzerinden iktidarın ilkesi olarak *auctoritas*'ın kaynağı ve sahibinin halk oluşudur.¹³⁸⁸ Esasında Rousseaucu halk egemenliğinin halkın iktidarın kaynağı yahut sahibi olmak noktasındaki orjinalitesi insan topluluğunun ulus kavramı üzerinden soyutlanarak kişileştirilme imkânını yaratan yurttaşlık düşüncesi ve halk soyutlamasıdır.¹³⁸⁹ Bu halk soyut egemen halktır. Halk-devletin, devlette en bariz alameti ise ortak çıkarı ve kamusal anlamda iyiliği taşımasıdır.¹³⁹⁰ Nitekim devletin insan unsuru arasında tesis edilen bu birliktelik korporatif bir yapı arz ederek rast gele bir birliğin olmadığını gösterir.¹³⁹¹ Benzer şekilde Bourdieu, modern ulus devlet ve ulusun karşılıklı birer inşa sürecine sahip olduklarını ifade eder.¹³⁹² Ulus ile devlet arasında birbirlerinin evveli ve ardılı olmak bakımından ki durum tartışmalı olup Fransız devriminden hareketle kurgulanan ulusun modernliği yaklaşımını tüzel kişilik bakımından esas aldığımız üzere

¹³⁸⁵ Daha önce de belirttiğimiz gibi sözün 14.Louis'e ait olduğuna ilişkin bilimsel bir senet mevcut değildir. Bu bakımdan sözün sıhhati belirsizdir. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.190, 249. Ayrıca bkz. Başgil, “*Devlet Nedir?: Realist Bir Tarif Denemesi*”, s.981.

¹³⁸⁶ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.165, 354-356.

¹³⁸⁷ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.100.

¹³⁸⁸ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.9, 10, 354, 355. Ağaoğulları, “*Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil*”, s.24. Halk egemenliği düşüncesinin tarihi için Ağaoğulları, “*Halk Ya Da Ulus Egemenliğinin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce*”, s.133-137.

¹³⁸⁹ Ağaoğulları, “*Halk Ya Da Ulus Egemenliğinin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce*”, s.133.

¹³⁹⁰ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.165-169.

¹³⁹¹ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.700-705.

¹³⁹² Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.426.

bu tartışmayı belirtmekle geçeceğiz.¹³⁹³ Bildirge'nin 6.maddesi'de yasayı genel iradenin dışavurumu¹³⁹⁴ olarak düzenlemiştir. Yurttaş modern ulus devletin *devlet biziz* şeklinde yeni siyasi birimi sıfatını kazanmıştır. Bildirgenin bu maddesi kişilik dışı iktidarın yasanın sahibi olarak ulusu göstermesi ile tesciller.¹³⁹⁵ Hali ile Rousseau'da genel irade korporatif biçimde kişilik dışı ve hem yürütme hem de yasama faaliyetleri bakımından yeni egemen siyasi özne olarak kurulmuş ve kurgulanmış olmakla beraber Fransız devrimi ve beraberindeki 1791 Fransa Anayasası ile¹³⁹⁶ ulus bugün artık egemenlik ilişkileri bakımından bir modern toplumsal tahayyül¹³⁹⁷ şeklinde yeni siyasi egemen özne¹³⁹⁸ olarak doğmuş olur. 1791 tarihli Fransa Anayasası Avrupa'da anayasacılık hareketlerinin katalizörü olma sıfatını haizdir.¹³⁹⁹ 1791 Anayasası 1789 Bildirgesi'nin ruhu ile okunması gerek olduğu üzere bildirge ile bir bütün arz eder.¹⁴⁰⁰ Devletin ve hükümetin sınırlandırılması ile anayasacılık düşüncesi bu metinde karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁰¹ Bildirgede hâkim siyasi özne olarak kurulan ulusun ve ulus yaratımının etkileri 1791 Anayasası'nda korunur. Her ne kadar Monarşi benimsenmiş ise de egemen özne ulus olup devlet Kral ile müsemma olmaktan çıkmış ve yürütme erkine dâhil edilmiştir.¹⁴⁰² Nitekim 1793 tarihli Fransız anayasasında yeni siyasi gerçeklik kendini dayatmış her ne kadar uzun ömürlü olmasa da günümüz devlet biçiminin hâkim modeli

¹³⁹³ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.238-246.

¹³⁹⁴ "Yasa, genel iradenin beyanıdır." George Jellinek, *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi Üzerine: Modern Anayasa Tarihine Bir Katkı*, Çev.: Rezzan İtişgen Dülger, Muzaffer Dülger, Pinhan Yay., İstanbul 2017, s.60. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.587. Mumcu, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, s.73. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.238, 249. Gemalmaz, *Devlet, Birey ve Özgürlük*, s.289. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.610.

¹³⁹⁵ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.238. Ağaoğulları, "Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil", s.23.

¹³⁹⁶ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.25. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, s.5.

¹³⁹⁷ Kavram için Charles Taylor, *Modern Toplumsal Tahayyüller*, Çev.: Hamide Koyukan, 2.Baskı, Metis Yay., İstanbul 2018, s.31-38, 112. Ulus'un doğal bir oluşum süreci sonucunda meydana gelen bir olgu olması ile bir kurgunun ve yaratımın konusu olması tartışmalıdır. Konumuz itibarı ile egemenliğin kaynağı ve devletin insan unsuru olarak ulusun soyut gerçekliğinin kabul edilmesi ve hukuki teorisi bizim için önemli olduğu üzere bu tartışmanın iki temel tezini vermekle yetiniyoruz.

¹³⁹⁸ Akçura, *Tarih-i Siyasi*, s.73. Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.114.

¹³⁹⁹ Akçura, a.g.e., s.67. Gemalmaz, *Devlet, Birey ve Özgürlük*, s.297.

¹⁴⁰⁰ Gemalmaz, *Devlet, Birey ve Özgürlük*, s.297. Ali Reşad Bey, *Mufassal – Musavver Fransa Büyük İhtilali Tarihi*, s.217.

¹⁴⁰¹ Akçura, a.g.e., s.67.

¹⁴⁰² Gemalmaz, *Devlet, Birey ve Özgürlük*, s.297.

olan Cumhuriyet'e geçilmiştir.¹⁴⁰³ Bugün egemen bir ulus kabulünün¹⁴⁰⁴ benzerini modern devlet için de görmekteyiz. Ancak Rousseau'daki şeklinden ziyade Ulusal Kurucu Meclis Sieyes'in temsil esasında hareketle ulus kendine ait olan bu egemenliğin kullanımını vekalet ile kullanarak temsil edenlerin iradesi genel irade olarak ulus ile özdeşleşir.¹⁴⁰⁵ Sieyes'in formülünün uygulandığı bu anayasada aracıları ile egemenliğini kullanan ulus egemenliği yasama iktidarı üzerinden, meşruti bir monarşi modeli içinde kabul edilmiştir.¹⁴⁰⁶ Bu durum ulusun halk egemenliği teorisi üzerinden birimi olarak soyut bir yurttaş düşüncesinin doğuşunu ve siyasi bir özne olarak haklarının kazanımını da temin eder.¹⁴⁰⁷ Devlet hakkında başta verdiğimiz karmaşık doğası ile soyutlanmasını beraber düşündüğümüzde devletin de aynı şekilde bir toplumsal tahayyül bir müesses kabul ve ortak bir kurgu olarak kendini dayatır.¹⁴⁰⁸ Devlet hakkındaki bu kavrayış her ne kadar toplum halinde yaşayışın doğurduğu bir kamusal mesele olarak karşımıza çıksa da tarafsız bir ortam olarak toplumda sembolik anlamı da karşılık bulduğu üzere değerler bakımından kurulan bir ortaklığa dayanmasıdır.¹⁴⁰⁹ Bourdieu, devlete dair sosyolojinin temelinde yatan bu durumu Hobbes ve Locke gibi sözleşme teorisyenlerinde arar. *"Bu eski inanışa göre devlet ortak faydayı gözetmekle yükümlü bir kurum, hükümet ise kamu malıdır. Bir ölçüde devlet tarafsız bir mekân olacaktır ya da daha doğrusu – Leibniz'in, Tanrı'yı tüm zıt perspektiflerin geometrik mekânı olarak tanımlayan analogisini kullanırsak- tüm bakış açılarının kendisine göre şekil almaları dolayısıyla kendisi artık bir bakış açısı olmayan, en tepede duran, tüm bakış açılarının üzerindeki bakış açısı olacaktır. Yani*

¹⁴⁰³ Gemalmaz, *Devlet, Birey ve Özgürlük*, s.298, 299. Ayrıca bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.289, 290.

¹⁴⁰⁴ *"Halk egemenliği, toplumsal tahayyülün geçirdiği ve modern toplumun kurulmasına katkıda bulunan büyük mutasyonlar zincirinin üçüncü halkasıdır. O da başta bir teori olarak ortaya çıkmış, sonra gitgide toplumsal tahayyüllere nüfuz etmiş ve onları dönüştürmüştür."* Taylor, Charles, *Modern Toplumsal Tahayyüller*, s.112.

¹⁴⁰⁵ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.616.

¹⁴⁰⁶ Ertuğrul Cenk Gürcan, *"1791 ve 1793 Anayasaları'na İlişkin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme"*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C:13, S:3, 2011, s.189-191.

¹⁴⁰⁷ Skinner, *Devletler ve Yurttaşlar*, s.169-171. Bottomore, *Siyaset Sosyolojisi*, s.127.

¹⁴⁰⁸ Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.21. Ayrıca bkz. Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.9-18.

¹⁴⁰⁹ Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.18.

devlet, tüm bakış açılarına dair bir bakış açısı olacaktır. Devleti bir yarı – Tanrı olarak tahayyül eden bu görüş klasik teori geleneğinde zımni olarak yer alır... ”¹⁴¹⁰ şeklindeki yaklaşımı devletin hakem konumundaki imajının teolojik argümanların bir dönüşümü olarak algılanabilir. Şüphesiz Hobbes’un ölümlü Tanrısı ile yasa koyucu sıfatı ile *kadir-i mutlak* modern devlet kurgusu arasında ya da modern ulus devletin ölümsüz bir yaratım olarak karşımıza çıkması ve bütün bu kurguya karşılık toplumda tesis edilmiş kanaatler bütünlüğü modern ulus devletin kurgusal ancak içselleştirilmiş varlığını işaret etmektedir. Bourdieu bu anlamda devlet ile din arasındaki benzerliği haklarındaki toplumsal tahayyül de dikkate alındığında “...*iyi temellendirmiş bir yanılısama...*” ¹⁴¹¹ şeklinde sembolik tarafını da aydınlatarak şekilde açıklar. Hali ile Modern ulus devlet yalnızca anayasa etrafında teşekkül eden hakların ve yükümlülüklerin devredildiği bir kurgu değil aynı zamanda toplumsal bir fenomen olarak içselleştirilmiş bir gerçekliğin kendisidir. Nitekim Bourdieu’nun devlete atfettiği bu anlam devletin başlı başına bir mekân olarak kurulduğu sosyolojik bir gerçekliğin üretilmesidir. Bu anlamda öznesi devlet olan her türlü faaliyeti olarak *devlet edimininin* teolojik bir mahiyet arz ettiğini ifade eden düşünür bu durumda devlet için “ *Devlet tam da bu son derece iyi temellenndirilmiş yanılısama, büyük ölçüde var olduğuna inanıldığı için var olan mekân...*”¹⁴¹² şeklinde durumu açıklar. Bu anlamda devlet topluma bütünü ile sinmiş varlığı ile organ ulus teorisinde de açıklanan ulusun vekâlet verdiği bir demokratiklik prensibi içinde inşa edilmiş bürokratik bir aygıt olarak hukuken tüzel kişi şeklinde doğmuş olur.¹⁴¹³

¹⁴¹⁰ Ibid., s.19.

¹⁴¹¹ Ibid., s.21.

¹⁴¹² Bunu topluma teşmil edilmiş verili bir kamusal alan şeklinde anlamaktadır. Ibid., s.26. Bourdieu, devletin kurumsal varlığını dikkate alarak benzer bir nitelendirmeyi de kurum hakkında yaparak “*Örgütlü itimat, örgütlü güven, örgütlü inanç, inanıldığı için gerçek kabul edilen ve böylelikle gerçeklik kazanan müşterek kurugudur. Bir gerçekliğin müşterek bir kurgu olduğunu söylemek, hiç kuşkusuz var olduğuna inanıldığı şekilde değilse dahi, onun var olduğunu söylemenin bir yoludur.*” Şeklinde ifade eder. Ibid., s.57.

¹⁴¹³ Ibid., s.50-52.

Erözden, ulus ve ulus-devlet kavramlarının iki boyutu olduğunu ifade eder. Bunlar: kurgusal ve olgusal boyutlardır. Kurgusal boyut için “...kurumsallaşmış siyasi iktidarın, belli bir tarihsel aşamada büründüğü forma ve içeriğe uygun bir meşrulaştırma gereksimine koşut olarak belirlenmektedir.”¹⁴¹⁴ yaklaşımı esasında Bourdieu’yu açıklayıcıdır. 1789 devriminin anyasal görünümünün ilk aşaması olarak 1791 anayasası devlet paradigmasında ve anayasal statüde değişikliklerle ulus egemenliği, kuvvetler ayrılığı, Kral’ın yetkilerinde sınırlamaya gidilmesi ve ulusun yönetime katılımı gibi somut kazanımlar üzerinden okunmaktadır.¹⁴¹⁵ Anayasanın yapım sürecinde meclis Kraliyetin despotluğu, aristokratlara yönelik imtiyazlar ve halkın taşkınlığı konularında ilave bir dikkat sahibidir.¹⁴¹⁶ 1791 anayasası her ne kadar cumhuriyeti henüz gündemine almaksızın meşruti monarşi üzerinden Krallık modelini kabul etse de¹⁴¹⁷ egemenlik ilişkileri bakımından açık bir hiyerarşi öngörerek ulus, yasa ve Kral olmak üzere Kral’ı üçüncü dereceye indirmiş egemenlik hakkı bakımından ulusu baskınlaştığı metinde Kral’a eski sistemde olduğu gibi atfedilen tanrısal otoritesi bu suretle dengelenmeye çalışılmışarak¹⁴¹⁸ parlamento denetimini etkinleştiren Kral’ın yetkilerinin sınırlandığı meşruti bir yapı öngörmüştür.¹⁴¹⁹ 1791 anayasasının devletin hukuki kişiliğine temel katkısı anayasal bir gerçeklik olarak Fransa’da Kral’ın artık Fransa ve Navarre Kralı

¹⁴¹⁴ Erözden, *Ulus-Devlet*, s.51.

¹⁴¹⁵ Robespierre, *Ayaklar Baş Olunca (Jakoben Söylevler)*, s.173. Ayrıca bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.290. Tarihçesi için ayrıca bkz. Turhan Feyzioğlu, “Kuvvetlerin Ayrılığı Nazariyesi”, AÜSBFD, C:2, S:1, 2015, s.50, 51.

¹⁴¹⁶ Rude, *Fransız Devrimi*, s.95.

¹⁴¹⁷ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.275. Krallığın salatanat yolu ile Kral olan babadan erkek çocuğuna geçmesi usulüne devam edilmiştir. Ali Reşad Bey, *Mufassal – Musavver Fransa Büyük İhtilali Tarihi*, s.219, 256. Rude, *Fransız Devrimi*, s.95.

¹⁴¹⁸ Ali Reşad Bey, *a.g.e.*, s.45-51. Cumhuriyet düşüncesinin yeniliği için Ansiklopedi’de Krallık fikrinin tiranlığa evrilmemesi kaydı ile olumlanması ve cumhuriyetin yalnızca küçük yerlerin idaresi için önerilmesi fikir vericidir. Diderot – D’Alembert, *Ansiklopedi Ya Da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü*, Çev.: Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yay., 4.Baskı, İstanbul 2018, s.205, 307, 342. Ayrıca Gürcan, “1791 ve 1793 Anayasaları’na İlişkin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, s.196.

¹⁴¹⁹ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.276, 277. Rude, *Fransız Devrimi*, s.95, 96. Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar’dan 1918’e*, s.164. 1792 yılında ilan edilip 1804 yılında Napolyon’un İmparatorluk tacı giymesine kadar ayakta kalan cumhuriyetin temelinde bu geçiş ve ulus egemenliği düşüncesi esastır.

olarak değil “...Fransızlar Kralı ünvanı...”¹⁴²⁰ ile vasıflandırılmasıdır. Bu vasıflandırma yürütmenin temelinde ulus olduğu düşüncesinin dışavurumu olarak yorumlanabilir.¹⁴²¹ Kral’ın pasifleşen konumu yürütmeye ilişkin yetkilerinin bakanlar kurulu aracılığı ile kullanılmasının, Kral’a ait emirlerin uygulanabilmesi için ilgili bakanın imzasını taşıması 1791 anayasasında güvence altına alınmıştır.¹⁴²² Egemenliğin sahibinin belirlenmesi bakımından Kral ile ulus arasındaki çatışma ulus egemenliğinin 1789 bildirgesine muadil biçimde kabul edilmesi ile anayasal olarak çözülmüştür.¹⁴²³ 1791 tarihli Fransa Anayasa’sında ulusa ait olan yetkiler Kral ve meclis üzerinden temsil edilerek Kral devletin bir hukuki kişilik olması yolunda radikal bir atılımı ifade eder. Kişiselleşmiş iktidarın modern devletten silinmesi Kral’ın hükümet içine alınması ve devlet ile hükümetin ayırılması ile daha belirgin hale gelir. Nitekim bu perspektif Fransız hukukçular Esmein ve Duguit’ten hareketle¹⁴²⁴ devlet ve hükümet arasındaki ayrımı Rousseau ile başlatarak tüzel kişiliğin modern devletteki teorisinin temeli kabul edilir.¹⁴²⁵ Rousseau Toplum Sözleşmesi’nde hükümetin ancak egemen varlık, halk ile var olabileceğini belirterek siyasi bütün olan devletten hükümeti ayırır.¹⁴²⁶ Bir anlamda Kral kültü yerine halk kültü geçirilmiş olunur. Rousseau’da halk kavramını ikiye ayırabiliriz. Yurttaşlardan mürekkep olarak egemenliğin sahibi olan halk soyut halk iken yönetimin nesnesi olarak somut halk herkese, kalabalığa tekabül eder.¹⁴²⁷ Bunun da temelinde insanın birey olarak somutluğu ile yurttaş olarak soyutluğu yatmaktadır.¹⁴²⁸ Bu durumun bir benzeri yurttaşların bütününe ifade eden genel irade ile bireylerin ve

¹⁴²⁰ Ali Reşad Bey, *Mufassal – Musavver Fransa Büyük İhtilali Tarihi*, s.218. Rude, *Fransız Devrimi*, s.95. . Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.160. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.613. 1. ve 3. Napolyon Fransızların kralı ünvanını kullanmışlardır. Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.316.

¹⁴²¹ Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, “*Fransız Devrimi*”, Philippe Raynaud, s.339.

¹⁴²² Ali Reşad Bey, a.g.e., s.220.

¹⁴²³ Ibid., s.220, 221.

¹⁴²⁴ Prof.Dr.Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Metodolojisi*, Ekin Kitabevi Yay., 2.Baskı, Bursa 1999, s.197-199.

¹⁴²⁵ Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.169. Ayrıca bkz. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.123.

¹⁴²⁶ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.57, 58.

¹⁴²⁷ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.78.

¹⁴²⁸ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.152. Ağaoğulları, “*Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil*”, s.20, 22.

toplamda herkesin iradesinin ayrılmasında görülür.¹⁴²⁹ Hükümetin, egemen varlık olarak soyut halktan kaynaklandığını hali ile bağımsız bir varlık taşıyamayacağını, soyut ve yönetilen olarak somut halktan ayrı düşünülmesini ise ikisi arasında aracı oluşuna yükler.¹⁴³⁰ Öncelikle Rousseau'da devlet, sosyal sözleşme ile birleşen insanların doğurduğu ortak irade ile kurulan ortak bir benliği ifade eden soyut kişilik anlamındaki tüzel kişiliktir.¹⁴³¹ Herkesin birleşimi ile oluşan bu tüzel kişiye Rousseau, *Cumhuriyet* yahut *Politik bütün* denildiğini ifade eder.¹⁴³² Zira Rousseau'da yönetimi yasaya bağlı devletler birer cumhuriyet niteliği taşır.¹⁴³³ Hükümet ise yasa şeklinde dış dünyaya yansıyan ulus iradesinin halk adına yürütülmesi ile yetkilendirilen heyettir.¹⁴³⁴ Devletin egemenliği de meydana gelen halk iradesinin somutlaşması şeklinde görülür.¹⁴³⁵ Devletin soyutlanmış bir halk minvalinde kurulması ve egemen öznenin ulus olarak tebarüz etmesi ile kişiselleşmiş iktidarların ve hali ile patrimonial nitelikteki Kral-devletlerin dönüşümü halkın ya da vatandaşların hükümet edici güçteki kişilere ya da heyetlere değil kendi ortak iradelerinin eseri devlete iat etmeleri bakımından cumhuriyetçiliğin de miladı görülür.¹⁴³⁶ Bir anlamda devletin soyut kişiliği ile devlet hem unsurlarından hem de yetkilerini kullanan erklerden ayrılırken temel vurgunun hükümet üzerinden yapılmasının sebebi hem devletin Kral'dan soyutlanmasının konunun temelini ve merkezini teşkil etmesi hem de bu bağımsızlaşma gerçekleşse dahi Kral'ın en etkili olduğu devletin yürütücü fonksiyonlarını modern ulus devlet içinde üstlenen hükümetlerin dolayısı ile yürütmenin devletler içindeki en etkili yapı

¹⁴²⁹ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s.93-99.

¹⁴³⁰ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.57, 58.

¹⁴³¹ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Litera Yay., s.28, 45. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.28. Ayrıca bkz. M. Tolga, "Rousseau'nun Şahsiyeti ve Devlet Nazariyesi Hakkındaki Düşünceleri", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 1958, C: 13, S.1, s.87.

¹⁴³² Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Litera Yay., s.28, 29.

¹⁴³³ Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi – Seçilmiş Yazılar: Yeni Çağ, "Toplum Sözleşmesi'nden Seçme Parçalar"*, s.401.

¹⁴³⁴ Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.124. Başgöl, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.183.

¹⁴³⁵ Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.123.

¹⁴³⁶ Ibid.

olması ile ilgilidir.¹⁴³⁷ Kullanımda yürütme, idare, siyasi iktidar ve hükümet kavramları arasındaki karışıklığın bir benzeri devlet ve hükümet kavramlarının birbirlerinin yerine kullanılması sureti ile de korunur.¹⁴³⁸ Devlet Rousseau’da bir soyut, tüzel kişilik olması bakımından hükümetten ayrılır, böylelikle kişiselleşmiş iktidarın bertaraf edilmesi gibi sonuçta hükümeti teşkil edenlerin iradelerinden kaynaklanan faaliyetler ile devlet adına yapılan faaliyetler ayrıştırılmaktadır.¹⁴³⁹ Nitekim devletin hukuki kişiliğinin kamu hukuku anlamında doğurduğu sonuçlara nazaran nispeten daha siyasi olanı devlet iktidarı ya da kudreti şeklinde tabir edilen egemenliğin devletin yöneten mevkiindeki gerçek kişilerden ayrı tüzel kişiliğinin uhdesinde bulunmasına bağlı olarak devlete ait bir iktidarın kullanılması sebebi ile kişisel anlamda bir hakka sahip olmamaları ve iddiada da bulunamamalarıdır.¹⁴⁴⁰ Devleti toplumsal sözleşme ile açıklayan Rousseau bir doğa hali tasavvurunda bulunur. Bir düzen ihtiyacına bağlı olarak insanlar arasındaki ilkel farz edilen durumdaki eşitliğin yerini bıraktığı eşitsizlik ve insanlar arası mücadele üst otorite olarak doğan devleti zorunlu kılmıştır.¹⁴⁴¹ İnsanlar arasındaki eşitsizliğe karşı yasa ile sağlanan üstün bir otorite ihtiyacı devletin kişilik dışı kurgulanmasını gerektirmiştir.¹⁴⁴² Yozlaşmış bir doğa durumundan özgürlüğünü elde etmiş toplum durumuna geçişin dinamik ögesi olan halk, egemenliği de kendinde barındırır. Yönetim olgusu ve yöneten kimseler halkın iradesinin uygulamak bakımından yine onlar tarafından belirlenir.¹⁴⁴³ Bu irade varsayımı ile bir hukuki kişilik gündeme gelecek¹⁴⁴⁴ devlet bir tüzel kişilik olarak hukuken kabul edecek aynı zamanda meydana gelen irade

¹⁴³⁷ Akçalı, *Karşılaştırmalı Devlet Sistemlerine Giriş*, s.22.

¹⁴³⁸ Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.91.

¹⁴³⁹ Nitekim kamusalılık düşüncesi dâhilinde devlet adına yapılan işlemler devletin teşekkül etmesindeki ortak amaç ve çıkar ölçüsünden hareketle kamu yararına matuf olarak hükümet kavramı içerisinde gerçek kişiler eli ile yapılsa da devlet tüzel kişiliği adına yapılması siyasi sonuçları dışında bu işlemlerin sürekliliğini de temin etmektedir. Okandan, *“Devletin Şahsiyeti”*, s.855, 856.

¹⁴⁴⁰ Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s.22. Ayrıca bkz. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.123-128.

¹⁴⁴¹ Okandan, *Devletin Menşei*, s.98-102. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.35. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, s.574-580.

¹⁴⁴² Durkheim, *Sosyolojinin Öncüleri: Montesquieu ve Rousseau*, s.119, 120. Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe*, s.346, 347.

¹⁴⁴³ Tanenbaum, *Siyasi Düşünce Tarihi*, s.250.

¹⁴⁴⁴ Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.123. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.47.

ve bünyesinde doğduğu devlet kişilik dışı biçimde zümreler ve sınıflar dışında bireylerin tamamına tekabül edecektir. Burada kast edilen irade de hali ile bir fiksiyondur.¹⁴⁴⁵ Fiksiyon temelde somut olarak var olmayan bir şeye varlık izafe edilmesi durumunu ifade eder.¹⁴⁴⁶ Bu kuram kollektif anlamı ile toplum üzerinde kurgusal bir kabulü gerekli kılar.¹⁴⁴⁷ Rousseau'nun sosyal sözleşmesinde devlet, ne Kral ile ne de herhangi bir sınıf yahut da aristokratik manada bir zümre ile eş tutulamaz. İnsanların ortak iradelerinin bir sonucu olarak kurulan "...amme şahsı", bir "manevi ve müşterek varlık" ve bir "müşterek benlik"...¹⁴⁴⁸ yahut milli benlik¹⁴⁴⁹ (*moi commun*) surette meydana gelir. Hali ile devlet için "...insanların müşterek bir benlik haline gelmesinden hasıl olan bir manevi şahıs..."¹⁴⁵⁰ nitelendirmesinde bulunulabilir. Devletin, *Genel İrade*'den hareketle ortak çıkarı gözetmesi devletin hukuki kişiliğinin liberal devlet felsefesinin hakem konumunda tarafsız devlet düşüncesini de beslemiştir.¹⁴⁵¹ Nitekim devlete ilişkin hukuki kurgu bu yönde ilerler. Bir bakıma *Kralın İki Bedeni*'nde gözlemlediğimiz siyasi beden ile fiziki beden iç içe geçmesi halinin radikal bir ayrımı mevcuttur. Hükümetlerin geçici devletlerin kalıcı olduğu yönündeki kabul de nitekim siyasi beden ölümsüz fiziki beden ölümlü olduğu şeklindeki açıklamalarımızı anımsatıcı mahiyettedir. Aynı zamanda daha derinden ele alındığında gerçek kişi olan bireylerin geçici toplum şeklindeki insan varlığının kalıcılığı da¹⁴⁵² benzer nispette bir mantığın ürünü olarak devlet ve hükümet arasındaki ayrımı

¹⁴⁴⁵ Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.71.

¹⁴⁴⁶ Ibid., s. 200.

¹⁴⁴⁷ Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.113.

¹⁴⁴⁸ Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.119, 124, 134, 135. Ayrıca bkz. Durkheim, Emile, Sosyolojinin Öncüleri: Montesquieu ve Rousseau, Çev.: Mustafa Gültekin, Büşra Aycan, Büşra Uçar, Dedalus Yay., İstanbul 2019, s.125. Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s.138. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.583.

¹⁴⁴⁹ Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s.113, 227. Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s.140.

¹⁴⁵⁰ Burada manevi şahıstan kast edilen doğrudan tüzel kişiliktir. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.119. Ayrıca bkz. Başgil, *Devletin Ve Diğer Amme Hükmi Şahıslarının Mesuliyet Meselesi*, s.5.

¹⁴⁵¹ Kapani, devletin kişiliğinden hareketle "...bürokratik, üstün ve tarafsız..." bir tür hakem konumundaki devleti sosyal gerçeklikten uzak olduğunu dile getirir. Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.52. Hakem konumunda bir devlet tasavvuruna Gramsci ve Althusser penceresinden eleştiriler için Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.20.

¹⁴⁵² Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.901, 902.

destekler. Bireysel iradeleri insanlar tüzel bir kişilik kazandırdıkları *genel irade* 'ye olan bağılılıkları ile üst otorite dairesi etrafında düzeni sağlamış olmaktadırlar. Toplum durumu da bu düzenin ifadesi olarak anlam kazanır. Ancak bu sayede meydana gelen devlet soyut bir varlık olarak hukuki bir kabule dayanacaktır.¹⁴⁵³ Zabunoğlu, bu kabulün bir zorunluluk olduğunu ifade eder.¹⁴⁵⁴ “...Devlet’in bir de bu görülen gerçek kişiler topluluğunun ötesinde kavramsal ve soyutlama ile ilgili bir yanı...¹⁴⁵⁵” ın bulunduğunu belirterek “Devlet’in Kurucu Unsuru” olan egemenlik ve hukuki kişilik ile soyutlama üzerinden var olduğunu hali ile “...tinsel bir varlık...¹⁴⁵⁶” olarak süreklilik ve bütünlüğünü muhafaza ettiğini ifade eder. Nitekim soyut ve hukuki kişiliğin devletin için öncelikli faydası birliğin ve sürekliliğin temin edilmesinde yatar.¹⁴⁵⁷ Hali ile devlet realitesini fiziki yahut nesnel değil *tinsel* bir realite olarak ele alır.¹⁴⁵⁸ Zabunoğlu’nun *tinsel* gerçeklik ve kişilik olarak ifadelendirdiği nitelik devletin soyut kişiliğine tekabül etmektedir. Bu anlamda temelde devletin Rousseau’nun görüşleri çerçevesinde bir kollektivete olması bakımından izafe edilen soyut kişilik görüşüne alternatif devleti aynı şekilde bir soyut kişilik kabul eden ancak *auctoritas* olarak iktidarın ilkesini toplum, halk ya da ulus kavramlaştırması yerine doğrudan devletin kendinden kaynaklandığı Hegel’in devlet düşüncesini ayırt etmek gerekse de soyut kişi olarak devlet düşüncesini incelemek gerekecektir. Zira bir devletin tüzel kişiliğini tartışacağımız bir sonraki bölümde Alman devlet teorisi bakımından felsefi anlamda kurucu bir rol üstlenmektedir. *Modern devlet* başlığı altında değindiğimiz siyasi birliği tamamlama

¹⁴⁵³ Bir yandan bu soyut ve kollektif varlık olarak devlet hukuki kurgudan bağımsız bir gerçeklik olarak zihni bir anlam kazanır. Chevallier, *Hukuk Devleti*, s.48. Frederic Bastiat, *Hukuk*, ev.: Atilla Yayla – Yıldıray Arsan, Liberte Yay., 1.Baskı, Ankara 2003, s.173.

¹⁴⁵⁴ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.49, 124.

¹⁴⁵⁵ Ibid., s.124. Fiksiyon kuramına ilişkin benzer bir yaklaşım için Lütfi Duran, *İdare Hukuku*, İÜHF Yay., İstanbul 1982, s.63. akt.Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.138.

¹⁴⁵⁶ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.124. “Devlet’in Tinsel Kişiliği” için Ayrıca bkz. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.124, 125. Benzer bir yaklaşım için Rona Aybay- Elif Oral, *Kamusal Uluslararası Hukuk*, İstanbul Bilgi ni. Yay., 1.Baskı, İstanbul 2016, s.154.

¹⁴⁵⁷ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.901, 902.

¹⁴⁵⁸ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.125.

sorunu etrafında gelişen birliğini tamamlamış devlet ideali de bu tecrübeye dâhildir.¹⁴⁵⁹

Hegel'in bulunduğu siyasi ortamın kamu hukuku bağlamındaki değerleri 1871 yılında Almanya'nın ulusal birliğine¹⁴⁶⁰ gitme sancısı taşıyan güçlü bür Prusya devleti arzusudur. Bu bakımdan Hegel'de devlet mevcut siyasi ortamın da besleyerek tetiklediği bir ideal olarak görünür. Şüphesiz ki devlete tinsel bir kişilik yahut varlık izafe etmek bir anlamda Hegelyan¹⁴⁶¹ bir devlet anlayışının tezahürüdür. Burada Hegelyan manada devletten kastımız aşkın bir devlet idesi¹⁴⁶² ve devlet varlığının bir mistifikasyona konu oluşturmastır. 19.yy ikinci yarısı ile bilhassa da modern Almanya'nın doğuşunu temsil eden 1870-71 tarihleri ile beraber etkinliğini artırması devlet teorisini de tesiri altında bırakmıştır.¹⁴⁶³ Zabunoğlu'nun hali hazırda devletin sahibi olduğu *tinsel gerçekliğin* hukuki bir bağlama taşınması gibi devletin kendinden menkul bir gerçeği olduğunu düşünür. Esasında bu durum insana ilişkin *benlik* düşüncesi dikkate alındığında, Kant'ta insana özgülünen bilinç durumunun Hegel'de devlete aktarılması ile gerçekleşir. Hali ile Bodin'de soyutlanan yahut siyasi beden üzerinden kavranan yapay kişilik düşüncesinden farklı bir mecrada ilerler. Bu durumun en açıklayıcı özeti Hegel'de “*Devletin varlık nedeni, yine devletin kendisidir.*”¹⁴⁶⁴ İfadesi ile tezahür eder. Zira Hegel'de devlet “...esas itibariyle bilince ve düşünceye aittir.”¹⁴⁶⁵ Bu bakımdan devletin toplandığı diyalektik metot ile bir üst boyuta sıçrayan *tin* üzerinden akıl, yaratıcı kudreti ve hareket yasasını ifade eder.¹⁴⁶⁶ Ağaoğlu: “*Devlet,*

¹⁴⁵⁹ 18.yy ve 19.yy Avrupa siyasi tarihinde devletlerin merkezi güçlerini pekiştirme gayretleri önemli yer tutar. Sander bu yüzyılların “Fransa'nın bütünlüğü ve Almanya'nın parçalanmışlığı” çerçevesinde şekillendiğini ifade eder. Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar'dan 1918'e*, s.89.

¹⁴⁶⁰ Robert Gerwarth - Erez Manela (Der.), *Savaşta İmparatorluklar: 1911-1923*, Çev.: Gül Çağalı Güven, İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul 2016, s. 105, 106. Breuilly, a.g.e., s.25. Prof.Dr. Cem Eroğlu, *Çağdaş Devlet Düzenleri: İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya*, İmaj Yayınevi, 10.Baskı, Ankara 2016, s.227.

¹⁴⁶¹ Hegelyanizm için Hırş, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Dersleri*, s.230-233.

¹⁴⁶² Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.42. Doğan Özlem (Der.), *Teori ve Pratikte Felsefe Disiplinleri, Jürgen V. Kempfski, “Siyaset Felsefesi”*, Ayrıntı Basımevi, 1.Baskı, Ankara 2020, s.516.

¹⁴⁶³ Bulgan 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren hukukun siyasetten bağımsızlaşmasının devlet teorisini etkilediğini dile getirir. Bulgan, *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*, s.25.

¹⁴⁶⁴ Hegel, *Tarih Felsefesi – 1*, Çev.: Yusuf Kaplan, Külliyyat Yay., İstanbul 2016, s.81. Ayrıca bkz. Okandan, “*Devletin Şahsiyeti*”, s.846-849.

¹⁴⁶⁵ Hegel, *Tarih Felsefesi – 1*, s.207.

¹⁴⁶⁶ Gökberk, “*Hegel'in Devlet Felsefesi*”, s.105, 106.

devlet olduğu için ve kendi mahiyetinden mütevellit bir salahiyyeti haizdir.” diyerek bir nevi devleti hikmeti kendinden menkul bir meşruiyet içinde düşünürken varlığının zorunlu şartı olarak görülen egemenliğini de Esmein’den hareketle hukuki kişiliği ile tamamlar.¹⁴⁶⁷ Devletin tinsel, soyut bir varlık ve gerçekliği zaten taşıdığı yönündeki yaklaşımın bir benzerini Darulfünun Hukuk Mektebi hocalarından Celalettin Arif Bey (1875-1930) devletin varlığının ispata gerek duyulmaksızın bir apaçlık anlamında “...devlet bir bedahettir...”¹⁴⁶⁸ yaklaşımında görürüz. Benzer bir şekilde Ağaoğlu’da (1869 – 1939)devleti, maddi bir varlık olarak değil soyut bir gerçeklik kabul ederek kavramı akli bir başka ifade ile kurgusal kabul etmektedir.¹⁴⁶⁹ Burada ispata gerek olmaksızın insanların toplu bir bilinç ile iştirak ettikleri hukuki kurumlar sosyal hayatta birer toplumsal bilinç durumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bilinç kavramı devlete ilişkin yalnızca akli bir gerçekliğe indirgemenmemeli, bu bilinç durumunun devletin dış dünyada doğurduğu etkiler bakımından hukuki, siyasi ve sosyal manadaki gerçekliğini ve somutluğundan beslendiği inkar edilemez.¹⁴⁷⁰ Bu yaklaşımın temelini Alman doktrininde devlete ilişkin müstakil bir bilinç durumuna varacak şekilde devletin bir bilinç ve kişilik olarak düşünülmesi atmaktadır.¹⁴⁷¹ Hegel’de devletin kendinin farkında bir bilinç taşıdığı düşüncesi¹⁴⁷² bu yaklaşımın temel zeminidir. Devletin hukuki kişiliğini de devletin varlığının zaten açık bir olgu olması gibi kabul edildiğini ilave etmektedir.¹⁴⁷³ Bu anlamda devletin tinsel gerçekliği ile hukuki kişiliği iç içeliği,

¹⁴⁶⁷ Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s.222. Bu yaklaşım Jhering’teki devletin kendi egemenliğini ancak kendi rızası ve eli ile sınırlandıracağı görüşünü de doğurmuştur. Ibid., s.231. Bu yaklaşım bir anlamda Hegelcidir. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.298.

¹⁴⁶⁸ Celalettin Arif Bey, *Hukuk-ı Esasiye*, s.31, 33.

¹⁴⁶⁹ “Devlet nedir?” sorusunu “Devlet mahsus bir mevcudiyet-i maddiyeyi haiz olmayan bir şeniyettir. Bu şeniyet bir mefhum-ı mücerrettir. Coğrafi nokta-i nazardan muayyen bir saha üzerinde yaşayanların kaffesinin müşterek menafini temsil eden zihni bir varlıktır. Bu zihni ve mücerret varlık devlettir.” Şeklinde cevaplar. Erozan, a.g.e., s.86.

¹⁴⁷⁰ Abadan, a.g.e., s.140.

¹⁴⁷¹ Prof. Dr. Rukiye Akkaya Kia, *Bir Ders Konusu Olarak “Devlet” ya da Genel Kamu Hukuku Dersinin Kökenleri*, Beta Basım Yay., 2.Baskı, İstanbul 2016, s.69.

¹⁴⁷² G. W. F. Hegel, *Anahatlarda Tüze Felsefesi ya da Doğal Hak ve Politik Bilim*, Çev.: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul 2013, s.305.

¹⁴⁷³ Celalettin Arif Bey, *Hukuk-ı Esasiye*, s.33.

devletin kollektiviteye dayalı soyut kişiliğinden ziyade devletin kendinden menkul bir varlık olarak belirmesi ile Rousseaucu yaklaşımdan ayrılır. Bu bağlamda devletin hem olgusal olarak hem de hukuki anlamda var olmasının bağlandığı şartlardan haricen bir kişiliğinin olması kişi ve kişilik kavramlarının insandan hareketle hukuktaki teknik kullanımından evvel etik ve bilhassa da psikolojik anlamları da dikkate alındığında hem devletin kökeni hakkında organizmacı görüşten¹⁴⁷⁴ beslenmediği hem de devlet tüzel kişiliğine ilişkin fiksiyon kuramını beslediği görülür. Bu bağlamda devletin kökeni hakkında organizmacı teorinin devletin kişiliği ile illiyeti Bluntschli'den hareketle işaretlenebilir. Bluntschi'ye göre devlet biyolojik manada organik bir varlık yapısını haizken “...muayyen bir toprak üzerinde organik ve manevi (morale) bir şahıs vücûda getiren insan topluluğudur.”¹⁴⁷⁵ Benzer bir yaklaşım ulus hakkında da serdedilmiştir. Bu görüşe göre ulus iradesi ve egemenliği ile yaşayan bir gerçek organizma biçiminde kabul edilmektedir.¹⁴⁷⁶ Bluntschi tanımını verdiği bu modeldeki bir devletin doğal olarak organları, bir bedeni, ruhu ve iradesi olduğunu kabul eder.¹⁴⁷⁷ Hali ile devlette bir kişilik olarak tebarüz eder. Nasıl devlet varlığı bir soyutlama olarak unsurlarından ulusa, ülkeye ve egemenliğe indirgenemeyip bu unsurlardan biri ya da tamamı ile özdeş tutulamaz insandaki *benlik* durumu da insanın herhangi bir organ ya da uzvu ve yahut da akli, psikolojik durumu ile özdeşleştirilemez. Benlik bu manada kişilik kavramı ile eş anlamlı şekilde insanın kendine dair bilinç durumu, şuuru, farkındalığı ve “...kendine has görünüş, duyuş, düşünüş ve davranışların tamamı...”¹⁴⁷⁸ şeklinde tarif edilebilir.

¹⁴⁷⁴ Devlet, insan vücüduna benzerlikle ele alındığı gibi aynı zamanda “...büyük ölçüde bir insan...” olarak telakki edilir. Okandan, *Devletin Menşei*, s.49. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.125. Ayrıca bkz. Dewey, *The Historic Background Of Corporate Legal Personality*, s.655.

¹⁴⁷⁵ Okandan, *Devletin Menşei*, s.52. Ayrıca bkz. Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s.153, 154.

¹⁴⁷⁶ Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.201.

¹⁴⁷⁷ Okandan, a.g.e., s.52. Ayrıca bkz. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.142, 143.

¹⁴⁷⁸ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s.1201. “Bilinç” maddesi için ayrıca bkz. Yusuf Kemal, *Gayetü'l-Beyn Fi Hakikati'l-İnsan Tahud İlm-i Ahval-i Ruh*, Sadeleştiren ve Yay. Haz.: Remzi Demir- Ali Utku, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2014, s.63. Nurettin Topçu, *Psikoloji*, 3.Baskı, Dergah Yay., İstanbul 2012, s.164. Örneğin Fransız filozof M.Ponty bir ağaç ele alındığında metaforu, kavramın kendisi, dalı ve yaprağı gibi bir bütün olarak telakki eder. Ayrıca bkz. “721 ve 723” üncü atıflarımıza Esasında bu tavrı onun beden kavramını somutluğun ve benliğin imkânı olarak görmesidir. Kuper, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi 1.Kitap*, “Beden”, Ernst Gellner, s.96.

Esasında insandaki benlik ve *ben*¹⁴⁷⁹ fikri de benzer bir soyutlamanın bir kabulün ürünüdür. Hali ile insandaki benlik insan bedeninden ve ruhundan soyutlanarak insanda mevcut olan fikir ve kendine ilişkin bilincin temelidir. Burada müstakil bir hukuki kişi olarak düzenlemenin doğurduğu hukuki kişilik ile tinsel kişilik arasındaki ilişki insan tekindeki benlik fikri ile daha vazıh kılınabilir.¹⁴⁸⁰ Devletin tüzel kişiliğine derç edilen benlik fikri benzetmemezi desteklerken Zabunoğlu'nun *tinsel kişilik* nitelendirmesini anlaşılır kılar. Nitekim devlete attettiği tinsel kişiliğin bir başka tabirle nesnel olmayan soyut varlığının hukuk tarafından tanınması ve tescili olarak devletin hukuki kişiliğini bir sonuç olarak kabul etmektedir.¹⁴⁸¹ İlâveten devleti modern anayasa bir başka ifade ile pozitif hukukun yaratımı ve icadı olarak görmenin tarihselliğini de¹⁴⁸² ifade etmekle

¹⁴⁷⁹ “(Nefs-i natıka kelimesi, “ben” (moi) kelimesi ile tarif ettiğimiz adlandırılanın delalet ettiği şeydir.) İnsanda bir nefs-i natıka vardır ki, “ben” sözünün delalet ettiği şeydir; herkes nefs-i natıkaya sahip ve “ben” deyip durur iken bu sözün delalet ettiği şeyden insanların büyük kısmı habersizdir; ben geldim, ben gittim, ben oturdum, ben kalktım denilince “Sen kimsin?” diye sual olursa cevabını bilip vermeğe seçkin kişilerin gücü yeter ise de halkın gücü yetmez; nefs-i natıkanın doğası nedir? Tekil mi yoksa çoğul mudur? Bir mi yoksa türlü türlü müdür? İnsan vücudunun her tarafında mevcut olan nefs-i natıkanın merkezi nerededir? Ben kelimesi ile adlandırılan, insan vücudunun organlarından her biri değildir; çünkü insanın ölmek şartıyla vücudunun organlarından her hangisini kesseler yine ben sözünü kullanmak doğru olur...” Münif Paşa, *Hikmet-i Hukuk*, Sadeleştiren ve Yayına haz: Gökhan Doğan, Çizgi Kitabevi Yay., 2016 Konya, s. 219. Ayrıca bkz. Rıfat Bin Mehmet Emin, *İlm-i Ahval-i Ruh ve Usul-i Tefekkür*, Sadeleştiren ve Yay. Haz.: Tarık Tuna Gözütok, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2014, s.100-106. Günümüz psikolojisinde “self psikolojisi” olarak kavramlaştırılan bu durum kavram düzeyinde insanın kendine verdiği değer ve bütünlüğünü muhafaza etmeyi amaçlar. Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, s.63. Engin Geçtan, *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*, Metis Yay., 20.Basım, İstanbul 2012, s.107. Hukukta kişi, Zabunoğlu'nun ifadesi ile etik ve psikolojik anlamdaki kişilikten farklılaşsa da kavramın en geniş anlamdaki kapsayıcılığı üzerinden ilişkilendirilebilirler. Zabunoğlu'nun ayrımı için Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.113-115. Psikolojik anlamda kişi ve kişilik hakkında Topçu, “*Şuur vasıtasıyla, insan önce bütün halinde kendi ruhsal hayatının farkında oluyor. Bu seziden ben ve benlik fikri, kişi veya şahıs (personne) fikri doğuyor. Kişi diye, kendi kendisinin farkında olan ferde denir. Ferd ise bölünmez bir bütün teşkil eden varlığın adıdır. Mesela taş parçalara ayrıldığı halde yine taş olmak karakterini kaybetmediğinden, bir fert değildir. Kişilik veya şahsiyet (personnalite), kişi olan bir ferdin karakteridir. Kişi hakkında verdiğimiz tarife göre, şahsiyette aranacak unsurlar, akıl ve hürriyettir.*” izahında bulunur. Topçu, *Psikoloji*, s.163. Kavram düzeyinde Ülken de benzer bir izahta bulunur. Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2.Basım, İstanbul 2013, s.19. Bu bağlamda Zabunoğlu'nun devlete hukuki kişilikten önce attettiği tinsel kişilik yahut Okandan'da gördüğümüz soyut kişilik dikkate alındığında kişiliğin insan teki üzerindeki etik ve psikolojik anlamı ile devletin hukuki kişiliği manevi bir temelden hareketle soyutlama yolu ile bir bütünlük kurması bakımından örtüşmektedirler.

¹⁴⁸⁰ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.82. Celalettin Arif Bey, *Hukuk-ı Esasiye*, s.23. Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.99, 101, 112. Ayrıca bkz. Taylor, *Modern Toplumsal Tahayyüller*, s.121. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.124, 134.

¹⁴⁸¹ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.125.

¹⁴⁸² Devlet ile hukuk arasında öncelik ve sonralık ilişkisi tartışmalı bir konudur. Doğal hukuk perspektifinden öncelik toplumsal bir gerçeklik olarak hukuka ait iken sonradanlık bir yaratım olarak devlete atfedilir. Bunun hemen zıddı görüş hukuka devletin koyduğu kurallar manzumesi olarak yaklaşırken pozitivist görüş bir özdeşlik kurmaktadır. Zira Kelsen'e göre devlete ait hukuktan aktürlü anlamda daha üstün bir sistem olmadığı üzere devlet “... egemen hukuk sistemi...”ni ifade eder. İlâveten

devlete tinsel bir gerçeklik atfetmek devleti bu kalkış noktasından temellendiren Hegel'i de gündeme getirecektir.¹⁴⁸³ Zira Hegel devletin doğada cansız bir ruh şeklinde var olduğunu¹⁴⁸⁴ belirterek devleti “...ahlaki fikrin hayata geçirilmesidir. Devlet, gün ışığına çıkarılmış, ben – idrakine ve temel ya da asli iradeye sahip bir ahlaki ruhtur. Yine devlet, düşünen ve kendini bilen...”¹⁴⁸⁵ bir varlık olarak vasıflandırılır. Ancak devletin Hegel felsefesinde tinsel olarak ifade edilen soyut kişiliği ulus devletin hukuki kişiliğini temellendiren bir kurgu olmaktan uzaktır. Nitekim Hegel, Fransız devrimi sonrası 19.yy içerisinde toplumsal bedenin kuruluşu sırasında da vurguladığımız liberal ve demokratik anlayışın karşısında konumlanır.¹⁴⁸⁶ Zira devlet, Hegel’de insanın tekâmülünün imkânı ve ulusların varlığını korumasının yegane şartı olarak görülürken, bireylerden bağımsız ve önce var olandır.¹⁴⁸⁷ Hegel, devlete tanrısallık atfeden “Tanrı’nın dünyadaki yürüyüşü...”¹⁴⁸⁸ olarak Mutlak varlığın somutlaştığını, tarih içerisinde kendini gerçekleştirdiğini fiili bir görünümü kabul ettiği devletin gerçekliğini baştan teslim ederek egemenliği de benzer bir soyutluk üzerinden temellendirir.¹⁴⁸⁹ Bu anlamda Hegel, devletin bir soyutlama olduğunu¹⁴⁹⁰ söylerken dış dünyaya dönük hayatını ve gerçekliğini parçası olan yurttaşlardan ve anayasalarında belirlenerek

günümüz devletlerinde bu sorun kurucu iktidarın bağlı olduğu yazılı olmayan kurallar ve hukuk devleti ilkesinden hareketle tartışılmaktadır. Kelsen, *Saf Hukuk Kuramı: Hukuk Kuramının Sorunlarına Giriş*, s.125. Kaboğlu, *Anayasa ve Toplum*, s.88. Anayurt, *Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar)*, s.135-144. Devlete dair hukukun, devlete nispetle sonradanlığı için Eugen Ehrlich, *Hukuk Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, Çev.: Artun Mimar, Pinhan Yay., İstanbul 2019, s.145.

¹⁴⁸³ Hegel’de her ne kadar devlete tinsel bir gerçeklik atfedilmiş olsa dahi devletin soyutlanması modern kamu hukukundaki soyutlamadan farklıdır. Zira Hegel’de devletin sürekliliği iktidarın halefiyet ile yani hanedan içinde veraset intikali ile değişimi esastır. Devletin sürekliliği Monark ile sağlanır. Laski, *Teori ve Pratikte Devlet*, s.19. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.632, 633. Benzer şekilde Hegel, Monark’ın olmadığı yerde halkın devlet ifade edemeyeceğini vurgular. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.304. Bluntschi’de de devlet bir organizma olarak kabul ederek ona kenine özgü bir ruh ve irade atfı mevcuttur. Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s.153.

¹⁴⁸⁴ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.631.

¹⁴⁸⁵ Hegel, *Tarih Felsefesi – 1*, s.203. Ayrıca bkz. Gökberk, “Hegel’in Devlet Felsefesi”, s.104.

¹⁴⁸⁶ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.625, 630.

¹⁴⁸⁷ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.631, 632, 634, 635.

¹⁴⁸⁸ Hegel, *Eserlerinden Seçmeler*, s.292. Ayrıca bkz. Hegel, *Tarih Felsefesi – 1*, s.94, 204. Gökberk, “Hegel’in Devlet Felsefesi”, s.104.

¹⁴⁸⁹ Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s. 223. Ayrıca bkz. Ranajit Guha, *Dünya – Tarihinin Sınırında Tarih*, Çev.: Erkal Ünal, Metis Yay., 1.Basım, İstanbul 2006, s.32-34, 42.

¹⁴⁹⁰ Hegel, *Tarih Felsefesi – 1*, s.88. Hegel, *Anahatlarda Tüze Felsefesi ya da Doğal Hak ve Politik Bilim*, s.275, 276.

kazanmaktadır.¹⁴⁹¹ Devletin hukuki kişiliğinin, devletin soyutlanmasından hareketle tinsel bir gerçeklikle ilişkilendirilebilirliği üzerinden Hegel'in devlete bu cihetten yaklaştığı anlaşılmamalıdır. Zira Hegel'de devletin egemenliği konusu görünüşte anayasal Monarşi'nin ancak Monark'ın açık bir savunusu olarak Monark'ın iradesinde toplanarak tek bir benin¹⁴⁹² merkezine bağlanır. Geleneksel anlamda yürütmenin edimleri üzerinden hükümeti anlamlandırıp devlet ile bir ayrıma gitse de Monark'ın Schmitt'te sorunlaşan son karar bakımından kesin bir irade olmasıdır.¹⁴⁹³ Demokratik perspektif üzerinden ulus egemenliği tartışmasına karşı Monark'ın iradesini temel almasındaki kaygısı Hobbes'u anımsatacak şekilde Monark olmayan bir toplumda halkın devletsiz bir yığın olacağı yönündeki radikal tutumudur.¹⁴⁹⁴ Hegel'de halkın, devletle birlikte varlık kazanması ve tecessüm ettiği¹⁴⁹⁵ savunulur. Zımni olarak Fransız devriminin halk egemenliği düşüncesinde halkın muğlak bir varlık olduğunu ancak bütünleşmiş organik bir yapı olarak halkta egemenliğin Monark'ta tecessüm eden bütüne ait bir kişilik olarak gerçeklik kazandığını ve temsil edildiğini düşünür.¹⁴⁹⁶ Ayrıca burada hükümeti müstakil bir kategori olarak düşünmesi devlet işlerinin bürokratik bir kurumsallaşma ile yerine getirileceği faaliyetlerin toplamı olarak tertip etmesidir.¹⁴⁹⁷ İlaveten devlete atfettiği tinsel doğruluk sayesinde devletin gerçek bir organizma olarak varlığı en başında teşkilatlanmış kurumsal bir varlık olarak bütünlüğünden önceliklidir.¹⁴⁹⁸ Hegel'in devlet tüzel kişiliğinin mantığı ile

¹⁴⁹¹ Hegel, *Tarih Felsefesi – 1*, s.87-89. Hegel, *Anahatlarda Tüze Felsefesi ya da Doğal Hak ve Politik Bilim*, s.282, 283, 379.

¹⁴⁹² Gökberk, “*Hegel'in Devlet Felsefesi*”, s.120-123.

¹⁴⁹³ Hegel, *Eserlerinden Seçmeler*, s.198. Despotizmin gelişmemiş ve kötü kurumsallaşmış bir devlette meydana geleceği kaydını koyarak Monark için nihai karar mekânizması ve yürütücüsü olmanın ötesinde “...başka hiçbir şeyle işgilenmeyen özel bir varlık...” yükümlülüğü yükler. Hegel, *Tarih Felsefesi – 1*, s.213.

¹⁴⁹⁴ Hegel, *Tarih Felsefesi – 1*, s.211, 212. Ayrıca bkz. Gökberk, “*Hegel'in Devlet Felsefesi*”, s.120.

¹⁴⁹⁵ Gökberk, a.g.e., s.116, 117.

¹⁴⁹⁶ Hegel, *Tarih Felsefesi – 1*, s.211, 212. Gökberk, a.g.e., s.120.

¹⁴⁹⁷ Aynı zamanda Hegel'de devlet gücünün iş bölümündeki görünimleri olarak yürütme ve yasama fonksiyonları bağımsız bir anlam taşımamaktadır. Yürütme, içindeki tartışmayı devlet düşüncesine sahip orta sınıf tarafından yerine getirilen kamu hizmetine dönük toplumun tamamını koruyan bir bürokratik yapı ve birimi olarak memuriyettir. Hegel, *Tarih Felsefesi – 1*, 214-216.

¹⁴⁹⁸ Ibid., s.206, 207.

irtibatlandırılabilirlik bakımından imkânsızlığının bir başka sağlamasıdır. Hegel'in ulus devletin tüzel kişiliği noktasında devletin hukuken kavranmış ve kişilik atfedilmiş varlığının tarihi bir gerçeklik olduğu yönündeki yaklaşımlarla da temelden çatışır. Hukuki bir kişiliği ve genel iradeyi egemen olan tek bir özneyi perdeleyici ve demagojik bulur.¹⁴⁹⁹ Hegel'de devletin “*tinsel*”liği nesnel bir *tin* ve “*mutlak idea*”nın tezahürü olarak dünyadaki görünümü, kendine özgü kendinin farkında sosnsuz bir bilinç durumunu ifade etmektedir.¹⁵⁰⁰ Burada özenel tinin temsil ettiği tek bir iradeye karşılık topluma teşmil edilebilen genel bir irade üzerinden nesnel tin hali ile devletin dış dünyadaki varlığı anlamlandırılır.¹⁵⁰¹ Zira Hegel, Prusya Almanya'sını *mutlak idea*'nın gerçekleşeceğini düşünmüştür.¹⁵⁰² Bunda Napeleon tarafından mağlup edilmiş Almanya'nın her yönü ile siyasi ve hukuki düzeninin tahkim edilmesine ilişkin amçları döneme maruz kalan bir filozof olarak düşüncesinde barınır.¹⁵⁰³ *Tin*'in (geist)dünya tarihindeki ana gelişimini Almanlara mal eder.¹⁵⁰⁴ Zira Hegel'e göre dünya tininin taşıyıcısı olmak uluslardan uluslara aktarılır. Dünya tininin taşıyıcılığını bir uluslar, kendi içlerinden kahramanlar ve devletlerin varlığı ile gerçekleştirir. Hegel'de dünya tarihinin özü olarak devlet tarihin varlığının ön koşulu olarak dünya tininin somut halidir.¹⁵⁰⁵ Hegel felsefesinin özgül ağırlığını ve özgünlüğünü ifade eden *tin* kavramının genel kullanımı bu noktada bize eksik bir fikir verecektir. Zira Hegel, *tin* kavramını insan tekinin ya da bir topluluğun psikolojik ve biyolojik anlamdaki gerçekliğini kast etmemektedir.¹⁵⁰⁶ Hali ile metafizikçilerin kullandığı manada temel değişmez bir töz¹⁵⁰⁷

¹⁴⁹⁹ Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, “Hegel Georg Wilhelm Friedrich”, Bernard Bourgeois, s.365.

¹⁵⁰⁰ Hegel, *Anahatlarda Tüze Felsefesi ya da Doğal Hak ve Politik Bilim*, s.293, 294. Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe*, s.434. Gökberk, “Hegel'in Devlet Felsefesi”, s.113.

¹⁵⁰¹ Gökberk, “Hegel'in Devlet Felsefesi”, s.108-110.

¹⁵⁰² Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe*, s.425, 426, 431. Tin'in kuvveden fiile geçerek devlet üzerinden görünümü bakımından Hegel'de dünya tarihinin özü, “tarihteki akıl” ve “geist” kavramı ile izahlandırılır. Dünya tarihi ve Avrupa ulus devletleri için ayrıca bkz. Guha, *Dünya – Tarihinin Sınırında Tarih*, s.12, 14, 69.

¹⁵⁰³ Gökberk, “Hegel'in Devlet Felsefesi”, s.102.

¹⁵⁰⁴ “Alman tını yenedünyanın tinidir.” demektir. Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe*, s.429.

¹⁵⁰⁵ Hegel, *Tarih Felsefesi – 1*, s.80, 81. Cassier, *İnsan Üstüne Bir Deneme – Devlet Efsanesi*, s.432.

¹⁵⁰⁶ Geuss, *Konuğu Değiştirmek: Sokrates'ten Adorno'ya Felsefe*, s.172.

fikrinden de epistemolojik manadaki bilinçli bir özne fikrinden de ayırdığı *tin* kavramını hem tözü hem de özneyi kapsayıcı bir hakikat anlamında kullanır.¹⁵⁰⁸ Zira Hegel’de insan teki bakımından *öznel tin*, insanın toplumsal varlık olarak nesnelleşme durumu olarak ise *nesnel tin* oluşur. Devleti tinsel bir fenomen olarak kullandığımızda Hegelci anlamıyla devlet hem öznel tini hem de nesnel tinin özdeşlik kazandığı mutlak “*tin*”in bir biçimi olarak *nesnel tin* düzeyinde görünecektir.¹⁵⁰⁹ *Mutlak tin*’in şuuruna ermek bakımından sübjektif ve objektif olanın birleşimi olarak ulusların teşekkül ettirdiği dünya tarihi olan devlet sanat, yasa, din ve bilimin temeli ve merkezidir.¹⁵¹⁰ Zira Hegel’de *tin* hareketini koruyan devamlı değişen bir toplumsal biçim olarak oluş halinde¹⁵¹¹ olup kendini en güçlü araç olarak devlet ile dünya tarihinde gösterir.¹⁵¹² Yasa koyucu olarak Monark iradesi ve hali ile Monark’ın tebaasında *tin* dünyevi bir görünüm kazanıp somutlaşmaktadır.¹⁵¹³ Devletin merkezi konumu evrensel gerçeklik için bu aracılığı sağlamasında yatarken¹⁵¹⁴ devletin kendisi bireylerin üzerinde ve aşkın bilinçli bir kişilik ifade eder.¹⁵¹⁵ Devlete dair hukuki kişiliğin öncülü bir soyut kişilik

¹⁵⁰⁷ Hegel’de *töz* “...tüm gerçekliğin kendisiyle ve kendisinde varlığını ve kalıcılığını kazandığı şey...”’i anlatır. Tunçay, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar: Yakın Çağ, “Tarihte Akıl’dan Seçme Parçalar”*, s.10.

¹⁵⁰⁸ Hegel, *Eserlerinden Seçmeler*, s.96. Geuss, *Konuyu Değiştirmek: Sokrates’ten Adorno’ya Felsefe*, s.173. Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe*, s.419.

¹⁵⁰⁹ Hegel’de *tin*, öznel, nesnel ve saltık (mutlak)tin olmak üzere üç evreye sahiptir. Hegel, *Eserlerinden Seçmeler*, s.161. Hegel, “...Devlet böylece ussal ve kendini nesnel olarak bilen ve kendi için var olan özgürlüktür. Çünkü onun nesnelliği tam olarak etmenlerinin ideal olmalarına, kendilerine özgü bir olgusalılık içinde bulunmalarına ve kendini kendisi ile bağlantılandıran etkileyicileri içinde saltık olarak bütünü, ruhun, bireysel birliğin üretilmesini ve sonuç almasını sağlayan etkinliğe geçmelerine dayanır. Devlet, insan iradesinin ve onun özgürlüğünün dışsallaşması içindeki *İdea*’dır. Buna göre, Tarihin değişimi bütününde özsel olarak ona düşer ve *İdea*’nın evreleri değişik ilkeler olarak onda varolurlar. Dünya Tarihi’ndeki ulusların onda kendi çiçekleri olarak ulaşılmış oldukları anayasalar da devletlere özgüdür; bu nedenle evrensel bir temel oluşturmazlar, türülük yalnızca (ilkenin) gelişim ve açınının belirli yollarından oluşmaz; tersine, anayasalar ilkelerin türülükünden oluşurlar.” Ibid., s.183. Ayrıca bkz. Hegel, *Tarih Felsefesi – 1*, s.95. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.133. Gökberk, “Hegel’in Devlet Felsefesi”, s.108.

¹⁵¹⁰ Hegel, *Tarih Felsefesi – 1*, s. 98. Ayrıca bkz. Gökberk, “Hegel’in Devlet Felsefesi”, s.128.

¹⁵¹¹ Geuss, *Konuyu Değiştirmek: Sokrates’ten Adorno’ya Felsefe*, s.174.

¹⁵¹² Hegel, *Eserlerinden Seçmeler*, s.184. Tunçay, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar: Yakın Çağ, “Tarihte Akıl’dan Seçme Parçalar”*, s.18. Friedrich, *Sınırlı Devlet*, s.164. “...devlet, yaşam düzeni içinde, bu anlayış içinde ortaya çıkan evrenselin kültürel ifadelerinin gerçekliğinin bilincini belirleyen halkın anlayışının yansıması biçiminde gözükür.” Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü, “Hegel Georg Wilhelm Friedrich”*, Bernard Bourgeois, s.360.

¹⁵¹³ Hegel, *Eserlerinden Seçmeler*, s.293. Hegel, *Tarih Felsefesi – 1*, s.78. Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe*, s.429.

¹⁵¹⁴ Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe*, s.433, 434.

¹⁵¹⁵ Jessop, *Devlet*, s.43. Ayrıca bkz. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.264, 265.

için kişiselleşmiş bir iktidar yerine devletin kollektiviteye dayanması şarttır.¹⁵¹⁶ Nitekim devlete atfedilen kişilik ile ortak çıkarın yönetenler tarafından kendi lehlerine yönelik olarak gerçekleştirilmemesinin önüne geçilir.¹⁵¹⁷ Mutlak ide¹⁵¹⁸ olarak aklın somutlaştığı devlet kendi kendinin varlık sebebi olarak insanoğlunun sahibi olduğu hakikate erişiminde yegane vasıta olarak tarihin hedefi haline gelir.¹⁵¹⁹

Bu durumda devletin bir tüzel kişi olarak kurulmasının özü Rousseaucu manada sözleşme teorisi ile açıklanabilir. Rousseau'da ulusun egemenliğin kaynağı ve sahibi olarak kurgulanması düşüncesini devlete taşıyan Alman hukukçulardır.¹⁵²⁰ Rousseau düşüncesinde egemen ve tek bir kişilik olarak kurgulanan böylelikle iradeye sahip tüzel bir kişi farz edilen ulusun yerine devlet geçirilmiştir.¹⁵²¹ Ancak temelde soyut devlet düşüncesinin gelişimi bakımından birbirlerini beslemişlerdir.¹⁵²² Siyasi, tarihi, sosyolojik ve iktisadi bakımdan birçok etkene dayanan bu kaynaşmanın kurumsallaşmış bir iktidardaki karşılığı unsurlarından ayrı onlardan üstün haklara ve sorumluluklara sahip devlet kişiliğidir. Devletin sürekliliğinin amaçlanması toplumun ortak çıkarına dayalı faaliyetlerin toplumun birlikteliğindeki ortak çıkarların kalıcılığı ölçüsünde sağlanmasıdır.¹⁵²³ Zira devletin kudreti de bu ortak çıkarın sağlanması bakımından insan topluluğuna karşı sorumlu yasalar etrafında meşrulaşan toplumsal gerçekliğe dayanır.¹⁵²⁴ Bu durumu modern ulus devlette ulusun insan topluluğunun geçmişte, bugün ve gelecekteki üyelerinin tamamına teşmil edilmesi devlet ile ulus kavramlarının karşılıklılığını da tekrar ortaya koymaktadır. Okandan, gerçek kişilerin değişseler dahi artık bağımsız bir varlık ifade eden bir anlamda soyutlaşan devletin müstakil olarak

¹⁵¹⁶ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.890.

¹⁵¹⁷ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.475.

¹⁵¹⁸ Hegel'de ide, nesnel düzeyde doğru olan, doğrunun ölçüsüdür. Hegel, *Eserlerinden Seçmeler*, s.159.

¹⁵¹⁹ Hegel, *Tarih Felsefesi – 1*, s.78-81, 205.

¹⁵²⁰ Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s. 227, 228.

¹⁵²¹ Ibid., s. 228, 229.

¹⁵²² Karşılaştırma için Ibid., s. 229.

¹⁵²³ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.460- 462.

¹⁵²⁴ Ibid., s.463.

varlığını sürdüreceğini ifade eder.¹⁵²⁵ Tüzel kişiliğe ilişkin genel bir akıl yürütme üzerinden devletin gerçek-fiziki kişilerden meydana gelmiş müstakil bir varlık olmasının hukuki ve sosyolojik gerçekler etrafında sosyal bir gerçek ve pozitif bir olgu şeklinde nitelendirilerek devlete özgü aşkın bir hak ve kişiliğin mevcudiyetini ifade eder.¹⁵²⁶ Hali ile hukuki teorisi itibari ile devlet toplumsal çıkarların gerçekleştirilmesi bakımından üstün ve sürekli bir kudretin eylemlerinin bir merkez etrafında birleştiği¹⁵²⁷ hukuki kişiliktir. Bir hukuk süjesi olarak devletin soyut bir kişilik (*manevi şahıs*) olarak tüzel kişilik belirtmesi soyut bir varlık ve gerçeklik belirtmesine ilişkindir. Ancak kendini meydana getiren fiziki-gerçek kişilerin bir başka ifade ile insan topluluğuna dair bir bilinç durumu olarak kalmayan devlet dış dünyada sonuç doğuran faaliyetler ve uluslararası ilişkiler bakımından dahi her ne kadar bir gerçek kişi olarak iradesi ve aklı olmasa dahi ya da devlete özgülenen kolektif şuur ve milli irade gibi kavramlar gerçek dışı nitelendirilse de devletin kendisinin bir kişilik olarak nitelendirilmesine ilişkin alametlerin açık olduğunu dile getirir.¹⁵²⁸ Devlete verilen kişiliğe spekülâtif bir anlam yüklemeksizin insana tanınan hukuki kişilik ile benzer bir mantık olarak değerlendirir.¹⁵²⁹ Esmein, hukuki süje varsa gerçek kişilerdeki gibi bir iradeye sahip olmalı önermesinden hareket ederek devletin iradesi dış dünyaya organlar üzerinden yansıyan fiili gerçekliğinin hukukilik kazanması olarak anlamaktadır.¹⁵³⁰ Okandan’a göre devletin kendine ait organları ve vasıtaları üzerinden soyut bir gerçeklik kazanarak bir tüzel kişi olarak meydana gelişinin yüklediği amaçları gerçekleştirecek niteliği kazanması hukuki süjesi olması için yeterli görülmektedir.¹⁵³¹ Bu anlamda Okandan, insanların meydana getirdiği kolektif bir varlık olarak kendini meydana getirenlerden

¹⁵²⁵ Okandan, “Devletin Şahsiyeti”, s.834.

¹⁵²⁶ Ibid., s.835.

¹⁵²⁷ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.464.

¹⁵²⁸ Okandan, “Devletin Şahsiyeti”, s.836.

¹⁵²⁹ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.485.

¹⁵³⁰ Jellinek belli bir amaç altında birleşen her türlü kolektif yapının aynı mantıkla iradesi olduğunun kabul edilebileceğini ifade eder. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.485.

¹⁵³¹ Okandan, “Devletin Şahsiyeti”, s.837.

ayrı bir varlık kazanan devleti, Rousseau'nun *genel irade* teorisini anımsatır. Zira genel irade tesis edilmediği takdirde Rousseau için de halk kendi menfaati olan şeyi tespit edemeyen bu bakımdan nakısa sahibi bir kalablıktır.¹⁵³² Devletin bireylerin ortak amaç ve çıkarlarına süreklilik kazandırma işlevi bakımından kollektif varlığına özgülünen kişiliğin ve bu bakımdan organ ve uvuzları vasıtası ile gerçekleştirilen faaliyetlerdeki iradilik anlayışını kabul etmektedir.¹⁵³³ Nitekim Okandan'da devletin soyut bir gerçeklik ve tüzel bir kişi olarak tebarüz etmesi kurulduğu amacı gerçekleştirecek faaliyetleri organları ve vasıtları aracılığı ile yapabilme imkanında yatmaktadır. Modern devletin hukuki kişiliği iktisadi, siyasi ve sosyal şartların, kamu hukukunda egemen özneye ilişkin dönüşümün hem zorunlu hem de doğal¹⁵³⁴ bir sonucu olmuştur. Ancak devlete tanınan kişiliğin sosyal, siyasal ve ekonomik gerekliliklerden hareketle ihtiyaca dayalı olarak hukuk eli ile yaratılan kurgu olması ile devleti meşruiyeti kendinden menkul başlı başına bir gerçeklik kabul etmenin doğal sonucu olarak görmekten kaynaklanan kişilik birbirlerinden ayrılmaktadır. Fransız devrimi akabinde önce kıtasal akabinde küresel bir etki doğuran devrimin sonucu olarak yaygınlaşan meşruti monarşilerin Kral ile devletin özdeşleştirilmesi anlayışını zayıflattığı açıktır. Monarşilerin dönüşümü ile kurulan ve ulus devlet niteliği kazanan modern devletlerin cumhuriyete geçişi hukuki kişilik anlamında yalnızca devleti düşünülerek Kral ile iç içe geçen devlet anlayışından feragat edilmiştir.¹⁵³⁵ Bu noktada ulus düşüncesi üzerinden tebarüz eden yurttaşlık ve sonuç olarak yurttaşlardan teşekkül eden hükümet ile devletin ayrılması, devletin kapsadığı faaliyetler bakımından yükünün hükümet ile özdeşleştirilebilirliğinin mümkün olmadığı düşünülür.¹⁵³⁶ Runciman, bunun kökenini Hobbes'un teorisine bağlar. Devlet her ne kadar somut bir varlık olmayıp el ile işaret

¹⁵³² Akbay, a.g.e., s.299.

¹⁵³³ Okandan, a.g.e., s.837, 838. Akbay, a.g.e., s.462.

¹⁵³⁴ Doehring, *Genel Devlet Kuramı*, s.48. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.204.

¹⁵³⁵ Doehring, *Genel Devlet Kuramı*, s.49.

¹⁵³⁶ Skinner, *Devletler ve Yurttaşlar*, David Runciman, "Devlet Kavramı: Kurgusal Olanın Hâkimiyeti", s.25.

edilemeyen kurgusal bir varlık olsa da gerçekleştirdiği faaliyetler bakımından gerçekliği açıktır.¹⁵³⁷ Hali ile devletin modern anlamda eylemde bulunan bir kişi olduğu fikri tesis edilmiştir. Halkın tek bir bütün haline getirilmesi ve kendisi için hareket etmesi ve sonuç olarak bir kişi olarak gerçeklik oluşturması ya da egemen Kral'ın nihayetinde ölümlü olmasının devleti gerçekleştirilmesi gereken faaliyetler bakımından bir kişi olarak doğurmanın zarureti ortaya koymaktadır.¹⁵³⁸ Devletin pozitif hukuk tarafından korunan hatta ne olduğunun unsurlardan mürekkep bir tüzel kişi olarak cevaplandırmak yalnızca hukuki bir icat ya da teknik değildir. Devletin tüzel kişiliğinin temelinde ulusun Rousseau'nun teklif ettiği anlamda bir sosyal bünye olarak teşekkül etmesi de yalnızca 18.yy'a ait bir gerçeklik inşası kabul edilemez. Birden çok insanın, toplumun devlet merkezli şekilde bir toplumsal bünye olarak bütünleşmesi ve birlik arz etmesi ve hukuki yaratımı itibari ile müstakil unsurlarından ayrı bir gerçeklik olarak tüzel kişi olarak hayat kazanması ile Hobbes'un kişilik teorisi doğrudan ilişkilidir. Bu anlamda Hobbes, modern devletin hukuki karakterini ya da hukuk tarafından dönüştürülecek mevcudiyeti için temel bir dönüşümü ifade eder. Zira tek bir kişi olarak devlet, hem kurgusal bir yaratım hem de toplumsal varlığın tamamında içselleştirilmiş bir bütünlük olarak belirecektir. Bu anlamda Kilise hukukunun ve Roma hukukundaki *korporatif* mantık toplum ve devlet bakımından öncelikle Grotius'ta da müaahede ettiğimiz üzere bir gövde olarak nitelendirilmesi Kantorowicz'te gördüğümüz siyasi beden olarak devletin hem aşkın anlamını hem de bütüncül doğasını hukuki bir fiksiyon olarak koruduğumuz bugünkü modern ulus devlet modelini açıklayıcıdır.¹⁵³⁹ Devlete ilişkin

¹⁵³⁷ Skinner, para ve devlet arasında gittiği mukayesede parayı metaforlaştırarak her ne kadar somut bir varlık olsa da soyut bir gerçekliği olduğu üzere modern devlet kurumunun karmaşık ve soyut doğası için tartışması için Skinner, *Devletler ve Yurttaşlar*, Quentin Skinner, "*Devletler ve Yurttaşların Özgürlüğü*", s.26-36.

¹⁵³⁸ Ibid., s.26, 27.

¹⁵³⁹ "*Corporatio*" kavramı ile hukuki fiksiyon olarak devlet için ayrıca bkz. Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.392. Hegel devletin korporatif doğası için ikinci bir aile benzetmesinde bulunur. Hegel, *Eserlerinden Seçmeler*, s.292.

kalkış noktası olarak hukuki kurgu yaklaşımının¹⁵⁴⁰ bir benzeri ulusun toplumsal bir gerçeklik olarak halkın üzerinde bir kurgu olması ile¹⁵⁴¹ beraber anlamlandırılmalıdır.

18.yy'da toplumsal bedenin teşekkülü ve Rousseau'nun sözleşme teorisi üzerinden kamu hukukuna tesir eden kollektivite düşüncesi devletin soyut ve hukuki kişiliğinin temelini oluşturur. Bir anlamda devleti taşıyan siyasi beden, toplumsal bedene evrilmiş olur. Başka bir ifade ile Kral'ın siyasi bedeninden ulusun toplumsal bedenine geçilir. Kollektividen kast edilen gerçek kişilerin düzenli birliğini ifade etmekte olup insan topluluğunun kazandığı müstakil bir sosyal gerçeklik olarak varlık arz etmesi halidir.¹⁵⁴² Devletin kökeni Aristoteles'teki organizma olarak bedenine kadar gerye götürülebilecek ancak hukuki anlamda tüzel kişiliğinin öncülü olan soyut kişilik düşüncesi Kilise hukuku içerisinde gelişen beden metaforu üzerinden kavranılabilir. Sırası ile mistik beden, siyasi beden ve toplumsal beden arasında kurulabilecek kronolojik ilişki akabinde devletin müstakil varlığını ifade ederek devlet tüzel kişiliğinin öncülü olan soyut kişiliğin hukuken tartışılması ve hali devlet tüzel kişiliğine ilişkin teoriler Fransız devrimi akabinde şekillenen Ulus-devletin kişiliği olarak 19.yy'da serdedilmiştir. 19.yy hem merkezi devletlerin siyasi düzeninin hem de sosyal ekonomik gelişmeler dâhilinde soyut ve hukuki kişiliklerinin, şirketlerin durumunun, hukuken belirliliğini sağlanması bakımından tüzel kişilik teorilerinin kamu hukuku ve özel hukuk yönünden tartışıldığı dönemdir.¹⁵⁴³ Bu bakımdan devletin tüzel kişiliğini soyutlanabilir bu bakımdan süreklilik arz eden gerçekliğini kollektif bir niteliğe sahip olmasının onu meydana getiren gerçek kişiler olarak halkın arasındaki bütünlüğün sağlamasında ve iştirak edebildiği fonksiyonlarındaki aktiflik ölçüsünde kurumsallaşmasında

¹⁵⁴⁰ Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.43, 50, 78, 391, 392.

¹⁵⁴¹ Ibid., s.443.

¹⁵⁴² Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.892.

¹⁵⁴³ Uhlenbrock, *Der Staat als juristische Person*, s.20-26. Hüseyin Hatemi, *Medeni Hukuk Tüzelkişileri I*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul 1979, s.9. Jale Güral, "Hükmi Şahısların Cezai Mesuliyeti", AÜHFD, C:4, S:1, 1947, s.74. Cihan Türker, "Seyyid Haşim Bey'in "İslam Hukuku-Hükmi Şahsiyet" Adlı Makalesi, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S:10, 2010 (Güz), s.108-110. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s 199.

aramaktadır.¹⁵⁴⁴ Ancak bu noktada uluslararası ilişkiler bakımından kamusalılık düşüncesi etrafında vucüt bulma ve hükümet sistemi bakımından bir kriter aramaksızın devletlerin tamamına bir kişilik atfedilse de¹⁵⁴⁵ bizim üzerinde duracağımız mesele bir devlet modeli olarak iç ve dış hukuk anlamında bütün ve egemenliğin ulusa tevdi edilmesi üzerinden kazandığı meşruiyet ile kurumsallaşmış iktidar olarak modern ulus devlettir. Siyasi bedeni üzerinden soyut bir gerçeklik ve bütünlük kazanan Krallıkların, tüzel bir kişi olmak bakımından soyutlanan Modern ulus devlet ile irtibatlandırılabilir iken devletin kendisinin hukuki bir kişilik olması bakımından tamamen farklıdırlar.¹⁵⁴⁶ Böylelikle soyut bir tasavvur ve gerçekliğe tarihsel süreç içerisinde konu olarak beden kavramı daha sonrasında da yapay – kurgusal kişilik üzerinden kavuşan devlet olgusunun modern açılımı olarak Modern ulus devletin kolektif şekilde teşekkülü ve soyut kişiliği etrafında temellendirilen soyut bir gerçekliğinin hukuk tarafından tanınması ile devlet bir tüzel kişiliğe sahip olmaktadır.¹⁵⁴⁷ Nitekim devletin hukuki kişiliği anlamında devlet tüzel kişiliği hem doktrinde yaygın bir kabule sahip hem de birçok ulus devletin anayasası ile sabit bir durum iken tartışma birçok noktada hukukun dışında kurulan bir olgu olarak soyut kişiliğe ilişkindir.¹⁵⁴⁸ Bu bakımdan devlete gerçekte sahip olmadığı bir kişilik hukuken hem devletin teşekkül ettiği amaca dönük olarak tanımına ve kuruluşunun asli gerekçesine içkin olan ortak çıkarın gerçekleşebilmesi için bir insan ömrünü oldukça aşması gerektiği bakımından süreklilik sahibi olmalı hem de toplumda bütünlüğün sağlanması noktasında birlik sahibi olmalıdır.¹⁵⁴⁹

¹⁵⁴⁴ Okandan, “Devletin Şahsiyeti”, s.839.

¹⁵⁴⁵ Ibid., s.840.

¹⁵⁴⁶ Okandan, devletin soyut bir gerçeklik ifade etmesi ile hukuki bir gerçeklik ifade etmesini ve soyut bir kişi olmak ile hukuki manada bir kişi olmasını birbirlerini tetikleyici ve beraber düşünülen nitelikler olarak görse de ayırmaktadır. Ibid., s.838, 839.

¹⁵⁴⁷ Ibid., s.840.

¹⁵⁴⁸ Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.182.

¹⁵⁴⁹ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.474, 475. *Türk Hukuk Lügatı*, Haz: Türk Hukuk Kurumu, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s.69.

3.2 Devletin Tüzel Kişiliği

Devletin hukuki kişiliği dediğimizde, hem teknik anlamda bir tüzel kişilik olarak devleti hem de devletin unsurlarından bağımsız bir şekilde varlık sahibi olmasını ifade etmiş oluruz. Devletin tüzel kişiliği hem kamu hukuku tüzel kişiliği hem de özel hukuk tüzel kişiliği karakterlerini haizdir.¹⁵⁵⁰ Devlet tüzel kişiliğinin özel hukuk tüzel kişiliği olarak karakteri *hazine* kavramı ile temsil edilmektedir.¹⁵⁵¹ Hukuki bir kişiliğe sahip olmasına istinaden devleti bir kamu hukuku tüzel kişiliği üzerinden incelemek devleti yalnızca bir anayasal norm¹⁵⁵² üzerinden ve hali ile yalnızca hukuk dâhilinde hukuki bir olgu¹⁵⁵³ kabulü ile incelemeyi teknik olarak gerektirir.¹⁵⁵⁴ Devletin varlığının ve bütünlüğünün soyutlanabilir, unsurlarından ve kendini temsil edenlerden ayrı gerçekliğini ifade eden kişiliğinin hukuk terminolojisindeki karşılığı devlet tüzel kişiliği¹⁵⁵⁵ yahut devletin kamu hukuku tüzel kişiliği¹⁵⁵⁶ şeklinde ifade edilir. Nitekim devletin tüzel kişiliği haiz olarak hukuki bir kişilik kabul edilmesi de devletin kendine özgü bağımsız ve müstakil varlığı olarak önceki bölümde tartıştığımız soyut kişiliğinin hukuk düzeni tarafından kabul edilmesi ile meydana gelmektedir. Hukuki kişiliği üzerinden tanımlanmış bir varlık ve kavram olarak devlet modern ulus devlettir. Hali ile bugün üzerinde ittifak edilmiş Alman doktrinindeki Jellinekçi tanımı yahut Fransız doktrininde benzer şekilde 19.yy'da üretilen tanımlamalar bugün pozitif hukuk anlamında da geçerliğini ve etkisini koruyan tanımlar olduğu ve devletin hukuki kişiliği

¹⁵⁵⁰ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.899-901.

¹⁵⁵¹ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt:1*, Ekin Basım Yay.,1.Baskı, Bursa 2011, s.377.

¹⁵⁵² Muvaffak Akbay, "*Kelsen'in Hukuk ve Devlet Teorisi*", AÜHFM, Cilt:4, Sayı: 1-4, 1947, s.33

¹⁵⁵³ Saygılı, *Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı*, s.3.

¹⁵⁵⁴ Ancak bu hukuki kişilik ilkesinin devletin bir niteliği olarak hukukten onaylanması ve devletin ne olduğuna ilişkin sualin Jellinek'in üç unsur teorisine ilaveten bir tüzel kişi olarak cevaplanması yalnızca hukuk üzerinden yürütülecek bir tartışma ile açıklanamaz. Bunun için tarihten bilhassa siyasi tarih ve hukuk tarihinden istifade etmekle birlikte siyaset bilimi ve siyaset felsefesi alanlarına hukukun kapısını açması gerekecektir. Zira devlet olgusu bir üst başlık olan siyasi iktidarın, siyasi iktidar da dini ve ekonomik iktidar alanlarından mürekkep olan toplumsal iktidarın birer vechesi hüviyetindedirler. Ibid., s.4, 5.

¹⁵⁵⁵ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.424. Dr. K. Begüm İsbir, *Kamu Tüzel Kişiliği*, Turhan Kitabevi, Ankara 2017, s174.

¹⁵⁵⁶ İsbir, a.g.e., s.79, 131, 132.

meselesinin temellendirilmesi bu doktrinler çerçevesinde geliştiği üzere muhtelif sosyal bilim alanlarındaki tanımlamalar konumuzun dışarısında kalmaktadır. Hukukta hakkın süjesi olarak kişiler (*şahıs*)¹⁵⁵⁷ gerçek ve tüzel kişiler olarak ikiye ayrılırlar. Tüzel kişiler¹⁵⁵⁸ de (*Şahs-ı hükmi, Hükmi Şahıs*)¹⁵⁵⁹ kamu hukuku tüzel kişileri ve özel hukuk tüzel kişileri olarak ikiye ayrılırlar. Tüzel kişilikler, gerçek kişilerin aksine kişilikleri doğrudan devlet tarafından tesis edilmektedir.¹⁵⁶⁰ Devlet, hukuki anlamda bir kişi olarak tüzel kişiliğe (*Şahsiyet-i Hükmiye, Hükmi Şahsiyet, Şahs-ı Hükmi*)¹⁵⁶¹ sahip olarak kurgulanır ve soyutlanır.¹⁵⁶² Modern devlet ile kamu hukukunda yaşanan

¹⁵⁵⁷ *Yeni Hukuk Lügatı ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s.185., 285. *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, s.436. Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s.771.

¹⁵⁵⁸ Tüzel kişilik, hukuk düzeninin hak süjesi kılmak istediği fakat insan veyahut canlı birer varlık olmayan şeylere hak ve borçlara sahip olabilmek ehliyetinin sosyal hayatın değişen ihtiyaçlarına cevap verebilmek adına hukuk düzeni tarafından sağlanması ile icat edilmiş bir kavramdır. Bu kavramın ortaya çıkmasında etkili olan sosyal ihtiyaçlar, insanların ortak menfaatlerini gerçekleştirmek adına bir araya gelmesinden, insanın tek başına sahip olduğu sınırlı gücün üzerinde bir gayret gerektiren işlerin yerine getirilmesi ihtiyacından veya bazen de insanın sınırlı ömrünü aşan işlerin görülmesi zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Bu sosyal ihtiyaçlardan hangilerinin söz konusu tüzel kişilik ile karşılandığı bizi tüzel kişide mal ve kişi topluluğu ayırımına götürür. Bu sosyal ihtiyaç bir mal grubunu bir araya getirmek noktasında ise mal topluluğu, insanların aynı yöndeki gayretlerini ve bu netice aynı gayeye yönelen insanları bir araya getirmek noktasında ise kişi topluluğu meydana gelmektedir.¹⁵⁵⁸ Dolayısıyla tüzel kişiliği meydana getiren olgular süreklilik ve birlik ihtiyacıdır. Böylelikle insan ömrünü, gücünü veyahut yalnızca bir birey olarak menfaatini aşan ortak menfaatler ve sosyal ihtiyaçlar giderilebilecektir. Bu noktada şuna da dikkat çekmek gerekir ki tüzel kişiliğin meydana getirilmesi ile bu tüzel kişiliği meydana getiren iradelerden bağımsız ve o iradeleri aşan ayrı bir irade doğmaktadır. Zira meydana getirilen varlık bir kişi olarak tanındığından kendine has bir iradeye ve bununla birlikte bu irade marifetiyle yönlendirdiği haklara ve borçlara da sahip olmalıdır. Böylece meydana getirilen tüzel kişi kendini meydana getiren güçlerden bağımsızlaşabilecektir. Kemal Oğuzman, *Kişiler Hukuku*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2014, s.246.

¹⁵⁵⁹ *Yeni Hukuk Lügatı ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s.130, 321. *Anayasa Sözlüğü*, Haz. Prof.Dr. Hasan Eren, Doç.Dr. Hamza Zülfikar, Türk Dil Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s. 110, 181.

¹⁵⁶⁰ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.116.

¹⁵⁶¹ *Anayasa Sözlüğü*, Prof.Dr. Hasan Eren, Doç.Dr. Hamza Zülfikar (Haz.), Türk Dil Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s.110, 181. *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, s.436. Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1201, 1309. Türk kamu hukuku doktrininde 1982 Anayasası öncesini ihtiva eden eserlerde genellikle “devletin şahsiyeti” şeklinde geçmektedir. Recai Galip Okandan- İlhan Arsel, *Türk Anayasa Hukuku’nun Umumi Esasları*, Mars Matbaası, Ankara 1965, s.4. Babanzade, “Devletin Şahs-ı Manevisi” ve “Devletin Şahs-ı Hukukusi” ifadelerini kullanır. Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.179, 184. Ayrıca bkz. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.138.

¹⁵⁶² Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.140. Hukuki anlamda kişi hukuken kabul edilebilirlik kısıtları ile muhtelif anlamlarından ayrılmaktadır. Bu bakımdan gerçek ve tüzel kişilik arasındaki ayrım hukuken bir şeyin nesnel manada bir gerçekliğe tekabül etmesi ile açıklanamaz. Nitekim insan varlığının hukuki anlamda gerçek bir kişiliğe tekabül ettiği yönündeki bugünkü düzenleme ile esir ve kölelerin tarihte hukuki olarak insan tasarrufuna açık birer eşya olarak nitelendirmelerine engel teşkil etmemiştir. Böylelikle insanın hukuk tarafından muhakkak bir kişi olarak kabul edildiği yargısı yıkılacaktır. Devletin kişiliğe sahip olması somut anlamda bir varlığa sahip olmaması ile de tersinden açıklanamayacaktır. Etik, psikolojik ve fizyolojik bütünlüğü ile insandan hareketle hukuka nispetle öncül bir anlamı haiz kişiliğin hukuktaki kullanımı hem kendilerine gerçek kişilik izafe edilen insan için hem de kendilerine kişilik atfedilen “...şey ve gruplar...” için hukuk normu tarafından tesis edilmiş yapay kişiliklerdir. Bu bakımdan insanın gerçek kişi olarak tebarüz etmesi de kişiliğin hukuki perspektifi bakımından yapaylık arz eder. Zira burada kişilik yalnızca hukuki bir atıftır olduğu gibi fiziki anlamda

dönüşümler, devletlerin kuruluşu, kurucu metin anayasalar ve sosyolojik siyasi etkileri bakımından anayasacılık, birey, toplum ve devlet ilişkileri, egemenliğin kaynağı, kişilik dışı ve kurumsal bir iktidar olarak devletin tasarlanması da benzer bir zarureti gerektirmiş¹⁵⁶³ ve iktidarın kullanımına ilişkin tartışmaların da bileşkesi olarak devlete hukuki kişilik tanınarak meseleler bu kişilik üzerinde toplanmış ve çözümlenmeye çalışılmıştır.¹⁵⁶⁴ Günümüz kamu hukuku literatüründe devlet geniş ve dar anlamda kullanımı itibari ile iki ayrı gerçekliğe tekabül eder¹⁵⁶⁵. Sabuncu, geniş anlamda devleti teşkilatlı insan topluluğu olarak ifade ederken dar anlamı ile devleti bir yönetim aygıtı¹⁵⁶⁶ şeklinde değerlendirir. Devlet, siyasi bir müessese olarak hukuken bir tüzel kişilik şeklinde kurulmuş bir yapı arz eden, sınırları belli bir ülke üzerinde meşru şiddet tekeline sahip şekilde insan topluluğunun meydana getirdiği en üst otoritedir¹⁵⁶⁷. Zabunoğlu'nda devletin hukuki kişiliği “...*Olağan bir tüzel kişinin kişiliği ile Devlet denilen soyutlamanın hukuki kişiliği arasında mahiyet, doku, nesiç bakımından bir ayırım yapmak gereksizdir. Devlet'in temsil ettiği tüzel kişilik de, aynen diğer tüzel kişilikler gibi, bir takım haklara sahip sayılmakta ve bunların yanı sıra ödevlerinin de mevcut olduğu kabul edilmektedir. Devlet de bu anlamda bir hukuki kişiliktir.*”¹⁵⁶⁸ şeklinde ifade edilir. Bu noktada Zabunoğlu, temel farklılığı sahip oldukları yetkilerin kaynağının asliliği ve kapsamı şeklinde değerlendirir.¹⁵⁶⁹ Devlet tüzel kişiliği hukuken

bir gerçeklik hukuk mantığı bakımından da aranmaz. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.114-116. Celalettin Arif Bey, *Hukuk-ı Esasiye*, s.33. Hakkın süjesi olarak değil mal olarak kabul edilerek kendi üzerinde egemenlik kurulan (*dominica potestas*) köleler insan olmaları sebebi ile bu kavrama dâhil edilmişlerdir. Buradan hareketle hukuki anlamda bir gerçek kişiliğin her insana tanınmasının tarihte yeni bir olgu olması, hukuk nezdinde kişi olarak kabul edilmenin kişiliğin hukukun yaklaşımı dâhilinde kurgusal olduğunu göstermektedir. Benzer bir durumun cinsiyet minvalinde kadınların kamu hukuku anlamında hiçbir hakkı haiz olmamaları üzerinden müşahade ederiz. Bu bakımdan gerçek kişiliğin tayini, kapsamı ve mahiyeti hukuki bir tasarrufa dayandığı üzere kurgusaldır. Çelebican, *Roma Hukuku: Tarihi Giriş, Kaynaklar, Genel Kavramlar, Kişiler Hukuku*, s.127, 131, 135, 168, 169.

¹⁵⁶³ Okandan, “Devletin Şahsiyeti”, s.856.

¹⁵⁶⁴ Ibid.

¹⁵⁶⁵ Sabuncu, *Anayasaya Giriş, Ek: 1982 Anayasası*, s.23.

¹⁵⁶⁶ Ibid. Benzer bir yaklaşım için Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.128.

¹⁵⁶⁷ Sabuncu, *a.g.e.*, s.24. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.112.

¹⁵⁶⁸ Zabunoğlu, *a.g.e.*, s.117. Ayrıca bkz. Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.115, 380.

¹⁵⁶⁹ Zabunoğlu, *a.g.e.*, s.117.

“...en üstün yetkiye sahip ve üstün bir iradesi bulunan...”¹⁵⁷⁰ kişiliktir. Modern devletin siyasi iktidar olarak sarmaladığı toplumsal hayatın yanışmasını modern ulus devletin tüzel kişiliği üzerinde kamu, özel hukuk tüzel kişilerinin ve gerçek kişilerin kendinden kaynaklandığı bir çatıya tekabül etmesi¹⁵⁷¹ şeklinde görürüz. Bu noktada belirtilmesi gereken üç unsur prensibi dâhilinde düşünüldüğünde bu unsurları ihtiva eden hukuk eli ile tanımlanmış siyasi yapısı bakımından devletin mahiyeti bir soyutlamayı işaret etmektedir.¹⁵⁷² Zabunoğlu, devlete özgü bu durumu onun en belirgin özelliği kabul etmektedir.¹⁵⁷³ Devletin mahiyetine ve tanımına mevcut soyutlama üzerinden ulaşılabilir. Nitekim *Devlet nedir?* sorusuna¹⁵⁷⁴ verilebilecek en genel cevap bir soyutlama üzerinden “soyut bir olgu veya varlık”¹⁵⁷⁵ ise de hukuk perspektifinde tanımlanabilirliği yine bu soyutlama tarzından hareketle devletin hukuki kişiliğini incelemek devletin, devlet tüzel kişiliği ile hukuk üzerinden kazandığı kişilik ile mümkün olarak hukuki gerçeklik gündeme gelecektir. Nitekim devlet, incelenmesi güç sosyal ve siyasi gerçekliğine ilaveten hukuki anlamda da bir realite kesbetmektedir. Hukuk düzenin içinde mevcut olan en büyük kurum devlettir.¹⁵⁷⁶ Bu noktada M. Hauriou’dan hareketle *kurumlar kurumu* nitelendirmesi yerinde olacaktır.¹⁵⁷⁷ Kurum kavramından burada hukuki kişilik ilkesinin temel mantığını da gösterdiği üzere “...onu oluşturan bireylerden ayrı özerk bir varlığı olması ve dışa karşı fiili ve hukuki ilişkiler kurabilmesi...”¹⁵⁷⁸ anlaşılmalıdır. Okandan, bu noktada devletin kişiliğine ilişkin Hauriou’nun *müessese teorisi*’ni takip ederek gerçek kişilerin birleşimi ile meydana gelen soyut gerçekliğin devlet bakımından soyut bir kişilik müstakil bir canlılık

¹⁵⁷⁰ Ibid. Ayrıca bkz. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.26.

¹⁵⁷¹ Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.72.

¹⁵⁷² Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.32.

¹⁵⁷³ Ibid., s.33.

¹⁵⁷⁴ Sorunun güçlüğü hakkında Kapani: “...siyasal düşünürler ve sosyal bilimciler de yüzyıllardır beri “Devlet nedir?” sorusunun cevabını aramışlardır.” tespitinde bulunur. Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.42.

¹⁵⁷⁵ Zabunoğlu, *a.g.e.*, s.32. Ayrıca bkz. Eckstein, “Devlet “Bilimi” Üzerine”, s.41.

¹⁵⁷⁶ Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*. Eroğul, *Anatüzeğe Giriş (“Anayasa Hukuku”na Giriş)*, s.6. Ayrıca bkz. Başgil, “Devlet Nedir?: Realist Bir Tarif Denemesi”, s.990.

¹⁵⁷⁷ Marshall, *Constitutional Theory*, s.14. Kaboğlu, *Anayasa ve Toplum*, s.85, 96.

¹⁵⁷⁸ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.128.

meydana getirdiğini belirterek unsurlarından bağımsız bir şekilde çıkarı ve sürekliliği doğan bir kurumlar kurumu olarak devleti kabul etmektedir.¹⁵⁷⁹ Bağımsız ve hatta toplumsal kökenli fakat insanlara karşı üstün bir kişilik olarak devletin müstakil bir varlık olarak tebarüzü bir hukuk süjesi olarak da karşımıza çıkmasını gerektirmiştir.¹⁵⁸⁰ Bu noktada toplumsal bir varlık nedenine ve zeminine sahip devlet somut bir varlık değil ortak çıkar ve amacın neşet ettiği toplumsal birlikteliğe ilişkin soyut bir gerçeklik ve kişilik olarak ifade edilir.¹⁵⁸¹ Devletin hukuki kişiliği ile doğrudan ilişkili olan kurumsal vasfı dikkate alındığında devlet, “...belli bir arazide ve belli bir topluluk üzerinde teşkilatlı zorlama gücüne sahip bir kurum...”¹⁵⁸² olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda insanoğlunun kollektif biçimde husule getirdiği siyasi ve hukuki varlıklar bakımından en mühim ve olgunlaşmış varlığı ifade etmektedir.¹⁵⁸³ Modern kamu hukuku metinlerinde ve doktrininde devlet hakkında klasikleşerek anayasal görünüm arz eden tanım üç unsur teorisini¹⁵⁸⁴ merkeze almaktadır. Bu teori üzerinde devletin unsurları hakkında kamu hukuku literatüründe müşterek bir yaklaşım mevcuttur.¹⁵⁸⁵ Önceki açıklamalarımızda devletin beden kavramsallaştırması üzerinden işlediğimiz hukuki varlığında, süreklilik sorunu Kral’ın siyasi bedeni argümanından hareketle *Kral ölmez* yahut *Kral öldü yaşınsın kral* sözlerinde de görüleceği üzere çözümlenmeye çalışırken devlete bir tüzel kişilik ihdas edilmesi ile devlet, yönetici kimselerin, hükümetlerin hatta rejimlerin değişmesi durumunda bile varlığını muhafaza edeceği bir formülasyon ile kurgulanmış ve hukuki gerçekliğe hukuki kişiliğin bir sonucu olarak *devletin devamlılığı ilkesi*’ne kavuşturulmuştur.¹⁵⁸⁶ Bu gerçeklik modern devlet için

¹⁵⁷⁹ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.887.

¹⁵⁸⁰ Ibid.

¹⁵⁸¹ Ibid., s.888.

¹⁵⁸² Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.131.

¹⁵⁸³ Okandan, *Devletin Menşei*, s.5.

¹⁵⁸⁴ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.43. Habermas, “Öteki” Olmak “Öteki”yle Yaşamak: *Siyaset Kuramı Yazıları*, s.15, 16. Bulgan, *Georg Jellinek’in Hak ve Devlet Kuramı*, s.129. Ayrıca bkz. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.64. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.140.

¹⁵⁸⁵ Sabuncu, *Anayasaya Giriş, Ek: 1982 Anayasası*, s.23.

¹⁵⁸⁶ Okandan, “Devletin Şahsiyeti”, s.854. Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.50. Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt:1*, s.380. Anayurt, *Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram*

“...devlet aygıtından ve yönetim mevkiindekilerden ayrı, başlı başına bir hukuki varlığa...”¹⁵⁸⁷ sahip olmasını anlatır. Devlet, ülkerin iç hukukunda kişiliklerin kendinden kaynaklandığı temel kişiliği teşkil etmekle birlikte halen uluslararası hukukta da başlıca kişilik olma vasfını muhafaza etmektedir.¹⁵⁸⁸ Zira uluslararası hukukta devlet tüzel kişiliğin kazanılması ile hukuken doğar.¹⁵⁸⁹ Bir anlamda soyut kişiliğin tanınması gibi fiili bir varlığa sahip olan devlet uluslararası hukukta tanıma ile hukuki kişiliğini kazanır. Bu düzenleme hem işlevselliği itibarı ile salt hukuki bir anlam ihtiva ettiği gibi doktrinel anlamda temelini Hegel’de bularak devletlerin egemenliğinin ve karşılıklı bağımsızlıklarını temsil eder.¹⁵⁹⁰ Aynı zamanda “...kendi çıkarları ve akli olan bütünleşik bir aktör olarak...”¹⁵⁹¹ ele alınmış olunur. Bu noktada günümüzde pozitif uluslararası hukuk bakımından bir toplumsal varlığın devlet olabilmesi için uluslararası hukuk anlamında haklara ve borçlara ehil bir hukuki kişilik sıfatını haiz olmasını gerektirmektedir.¹⁵⁹² Ancak soyut kişiliğe dönük teorinin kişi ve kişilik kavramları üzerinden devamlı gerçek kişiliğe müracaat edilecek şekilde devletin kendisine özgü bir iradesi ve çıkarı olduğu yönünde yaygın bir çağrışım alanı yaratması kavramın

ve Kurumlar), s.256. Kelsen’de devletin kişiliği hukuki kurallar bütünü toplamı olduğu üzere hukuk düzeninin değişimi kişiliği değiştirecektir. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.251, 252.

¹⁵⁸⁷ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.424. *Türkçe Sözlük*, s.648.

¹⁵⁸⁸ Aybay, *Genel Kamu Hukuku: Devlet (18.-20.Yüzyıl)*, s.24. Akipek, *Devlet Hukukunun Şahıslarından Devlet*, s.7, 11. Prof. Dr. Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk*, Ed.: Reşat Volkan Günel, Beta Basım Yay., 7.Baskı, İstanbul 2014, s.4.

Prof. Dr. Enver Bozkurt,– Yrd. Doç. Dr. Selcan Erdal – Yrd. Doç. Dr. Yasin Poyraz, *Devletler Hukuku*, Yetkin Yay., 9. Baskı, Ankara 2017, s.96. Aybay, *Kamusal Uluslararası Hukuk*, s.152. Ayrıca bkz. Özdemir, *Genel Kamu Hukuku: Kuramsal Yaklaşım*, s.493. Honig, *Tabii Hukuk Nazariyesinin Devletin Şekli Üzerindeki Tesiri*, s.14. Ayrıca bkz. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.141. Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.51. Devletin kişiliğinin uluslararası hukuk bakımından anlamı için ayrıca bkz. Kelsen, *Saf Hukuk Kuramı: Hukuk Kuramının Sorunlarına Giriş*, s.139. Doehring, *Genel Devlet Kuramı*, s.53-57. Bu bakımdan devlet nedir sorusunun uluslararası hukuk cephesinden cevabı bir tüzel kişilik olarak yineleneyecektir. Gündüz devlet kavramını: “ Devlet, daimi bir nüfusu, belirli bir ülkesi, bir hükümeti ve diğer devletlerle ilişkiye girme ehliyeti (bağımsızlığı)olan bir milletlerarası hukuk kişisidir.” şeklinde tanımlar. Gündüz, *Milletlerarası Hukuk*, s.5. Burada devlet hak ve borçlara ehil olmasına ilaveten uluslararası kamu düzeninin sürekliliği bakımından, özel olarak da sözleşmelerin sürekliliği gibi hayati durumların kalıcılığı bakımından ulusal hukuk düzenlerine benzer ihtiyaçlara istinaeden bir kişi olarak vasıflandırılmışlardır.

¹⁵⁸⁹ Akipek, *Devletler Hukuku Sistematik Dizini*, s.29.

¹⁵⁹⁰ Hegel devleti bu anlamda bir kişilik kabul etmektedir. Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe*, s.435.

¹⁵⁹¹ Jessop, *Devlet*, s.40.

¹⁵⁹² Aybay, *Kamusal Uluslararası Hukuk*, s.151. Hak sujesi olarak tüzel kişiliğin genel mantığını ifade eder. Freidmann, *Tüzel Kişilik Nazariyeleri ve Tatbikat*, s.50.

barındırdığı en büyük risk olarak işaret eder.¹⁵⁹³ Sonuç olarak soyut kişilik ile hukuki kişilik arasındaki ilişkiyi sosyal gerçeklerle hukuk arasındaki ilişki üzerinden temellendirir. Devletin soyut unsuru olarak kabul edilen hukuki kişilik, teşkilatlanmış insan topluluğu olarak devletin birliği¹⁵⁹⁴ ve sürekliliğin sağlanması esasına dayanır.¹⁵⁹⁵ Soyut kişiliğin hukuken varlık ifade etmesi soyut kişiliğin bir görünümü olarak hukuki kişiliğin tespitinde bulunulur.¹⁵⁹⁶ Bu aktarımın tıpkı fiziki anlamda kişilik barındıran insanlara hukuken gerçek kişilik tanınması ile bütün bir varlığı ifade eden devletin soyut kişiliğine hukuki kişilik tanınması arasında bir fark yoktur.¹⁵⁹⁷ Bu anlamda tarihi gerçekliği bakımından insan topluluğun bir başka ifade ile insanın sosyolojik olarak toplumsallığı objektif ve sübjektif kıstaslara bağlı olarak modern bir kurgu dâhilinde ulusun gerçekliği üzerinden toplumsal bir yapı olarak devlet soyut kişilik, hukuki bir yapı olarak ise hukuki kişilik kazanması bakımından ulusun bir ifadesi olmuştur.¹⁵⁹⁸

Modern ulus devletin, devletin tarihi görünümleri içerisindeki modellerinden hukuki anlamda temel farklılığı hukuki bir kişi olarak varlığını tesis etmesi ve egemenliğin bu kişilik altında teşkilatlanmasıdır.¹⁵⁹⁹ Devletin hukuki kişiliği devletin doğuşu hakkındaki teorilerle iç içe bir araştırmayı gerektirse de¹⁶⁰⁰ önceki bölümlerde

¹⁵⁹³ Zaruri ve isteksizce kabul ettiği ancak daha iyi bir kavramın da olmadığını belirten Akbay, soyut kişilik doğru anlaşıldığı takdirde hukuki kişiliğin bir karmaşaya ya da istismara sebebiyet vermeyeceğini de ifade eder. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.516, 518.

¹⁵⁹⁴ Başgil, devletin realist bir perspektif ile temellendirilmesini konu edindiği makalesinde devletin insanın toplumsallığından hareketle sosyolojik ve akabinde siyasi anlamda birlikteliği olarak nitelendirir. Başgil, “*Devlet Nedir?: Realist Bir Tarif Denemesi*”, s.985-988.

¹⁵⁹⁵ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.458. Sabuncu, *Anayasaya Giriş, Ek: 1982 Anayasası*, s.21.

¹⁵⁹⁶ Devletin hukuki kişiliği, hukukun sosyal gerçekliğe uygunluğu olarak soyut kişiliğin tanınması durumunu teşkil etmektedir. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.517, 518.

¹⁵⁹⁷ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.517.

¹⁵⁹⁸ “...cemiyyet-devlet manevi bir şahıs olduğu için iktidar devlet hukuki bir şahıs telakki edilebilir.” Ibid., s.518.

¹⁵⁹⁹ Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s.178. Modern ulus devletin batı Avrupa merkezli biçimi 20.yy içerisinde yaygınlık kazanarak küresel bir devlet modeli halini almıştır. Bizim hukuki kişiliğini tarihselliği ve günümüzdeki tekabülîyeti itibarı ile verdiğimiz ulus devlet Avrupa merkezli ulus devlettir. Bu anlamda “Modern Devlet” bölümündeki anlatımımıza muadil olarak tüzel kişiliğini tartışacağımız ulus devlet “...Avrupa’da, feodal nitelikteki siyasi düzenden, merkezi devlet yapısına bağlı yeni bir siyasi düzene geçişte...” kurgulanmış olan devlettir. Ulus-devletin üç aşama geçirdiğini ifade eden Erözden, sırasıyla Avrupa, Amerika ve 20.yy’daki dekolonizasyon süreci kurulan devletler olarak sıralamaktadır. Erözden, *Ulus-Devlet*, s.1-3.

¹⁶⁰⁰ Okandan, bu iki cihetin birbiri ile sıkı münasabettar olduğu yönünde kanaat taşır. Devletin kökenine ilişkin teorilerin hukukun konusu olmadığı yönündeki Fransız hukukçu Malberg’in yaklaşımını tenkit

Hobbes'un ve Rousseau'nun *sözleşme teorisi*'nin modern devletin hikâyesindeki baskınlığını tartıştığımız üzere yalnızca bu tespiti belirterek devam edeceğiz. Devlet, tezin “*Modern Devlet*” başlıklı bölümündeki yaklaşımlarımızı tekrar edecek ve yaygın bir tanım verecek olursak “...Devlet, belli bir ülke üzerinde yerleşmiş, zorlayıcı yetkiye sahip bir üstün iktidar tarafından yönetilen bir insan topluluğunun meydana getirdiği siyasal kuruluştur.”¹⁶⁰¹ ya da “Devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturduğu bir varlıktır.”¹⁶⁰² şeklinde tanımlanabilir. Ancak bu tanımlardan hareketle devletin hukuki niteliğini görünür kılmak için “Devlet, belirli bir ülkede yaşayan ve bir üstün iktidara tabi teşkilatlanmış insan topluluğunun meydana getirdiği devamlı, hukukun kendisine şahsiyet izafe ettiği bir varlıktır.”¹⁶⁰³ ya da “...belirli bir ülkede yerleşmiş, meşru güç kullanma yetkisiyle donatılmış egemen topluluğunun oluşturduğu tüzel kişiliktir.”¹⁶⁰⁴ şeklinde de izah edilebiliriz. Bu izah şekli George Jellinek ile sistemleşen üç unsur terosi dâhilinde devletin tanımlanmasıdır.¹⁶⁰⁵ Bu bakımdan *Üç Unsur Teorisi*'nde devlet, üç unsurun (insan topluluğu, ülke ve egemenlik)varlığı için zorunlu olan ve bu unsurlarından herhangi birine indirgenemeyen

ederek devletin mahiyeti, hukuki durumu ve toplumsal bakımından gerçek değerinin bilinmesinde açık bir tesiri olduğunu ifade eder. Okandan, *Devletin Menşei*, s.5-7.

¹⁶⁰¹ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.43, 44. Üç unsur teorisinden hareketle benzer bir tanımlama “Egemen iktidarın belli bir coğrafi bölgede ve muayyen bir insan kitlesi üzerinde kurulduğu ve egemen gücün bu bölgede zorlama araçlarında tekel sahibi olduğu bir beşeri birlik/organizasyon.” için Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.53, 198. Alternatif tanımlamalarda benzerlik muhafaza edilmektedir: “Devlet, arazi-i mahsusa ve muayyene üzerinde takarrür etmiş bir heyet-i müçtema-i insaniyyeden mürekkep ve hâkimiyeti haizdir.” Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.169. Okandan devleti “Muayyen bir toprak üzerinde, muayyen bir birliğe mazhar, ferdi arzulara üstün ve herkes tarafından riayet olunan bir iktidara ve bir hukuki nizama malik...” varlık şeklinde izah eder. Okandan, *Devletin Menşei*, s.7. Benzer bir tanım için Denoix, *Devlet*, s.7. Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.107. Cumhuriyet dönemi Türk anayasa hukuku kitaplarında da bu tanımlamaya isabet ve ittiba edilmektedir. Dr. Ali Fuat Başgil, *Esasiye Hukuku Dersleri*, Selamet Matbaası, İstanbul 1934, s.148. Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s.165, 166. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, s.61. Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.427-435. Anayurt, *Anayasa Hukuku Genel Kısım*, s.52, 53.

¹⁶⁰² Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s.4.

¹⁶⁰³ Akipek, *Devletler Hukuku: İkinci Kitap, Devlet Hukukunun Şahıslarından Devlet*, s.12. Benzer bir tanımlama için Başgil, *Esasiye Hukuku Dersleri*, s.156.

¹⁶⁰⁴ Anayurt, *Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar)*, s.215. Atay, *İdare Hukuku*, s.4-5. İlaveten devletin bugün için pozitif hukukta kurucu unsurları bakımından *meşruiyet* ve *tanınma* gibi kriterleri de tartışılmaktadır. Bu tartışma için Anayurt, *Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar)*, s.215, 216. Ayrıca bkz. *Yeni Hukuk Lügatı ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s.130, 321.

¹⁶⁰⁵ Jellinek'in devleti kişi, topluluk ya da ülkeye özgülenen bir egemenlik olarak tarihi süreç içerisinde tanımlanmasına karşılık bütünleştirici ve sistemleştirici yaklaşımı için Doebling, *Genel Devlet Kuramı*, s.24, 25.

ve özdeş tutulamayan¹⁶⁰⁶ bir siyasi varlıktır. Bu varlığın hukuki görünümünü daha açık ifade edersek “Devlet, belirli bir insan topluluğunun, belirli bir toprak parçası üzerinden egemen olmasıyla oluşan, hukuki kişiliğe sahip devamlı bir teşkilattır.”¹⁶⁰⁷ Okandan, Jellinek ve Carre de Malberg’de devletin hukuki niteliği bakımından insan topluluğundan hareketle bütünlük kazanan, süreklilik vasfına sahip ve kendine özgü bir kimliği hususundaki kaygının hâkim olduğunu ifade eder.¹⁶⁰⁸ Devletler, hukukta zaman bakımından belli bir sınır yahut vade üzerine kurulmamaktadırlar. Devletin kuruluşuna sonlanmasına ilişkin herhangi bir tarihi kayıt konulmaması ile devlet zaman bakımından herhangi bir sınıra sahip değildir. Bu durumda devlet ne kurulduğu ne de kuruluşu akabindeki insan topluluğu ile ömrünü sınırlamaz. Bu yaklaşım bugün devletin hukuken izahlandırılmasında baskınlığını ve geçerliğini korumaktadır.¹⁶⁰⁹ Bu tanıma baktığımızda modern devlet üzerine yaptığımız açıklamaların kamu hukukunda devlete ait üç temel özellik olarak teşkilatlı yapı, hukuki kişilik ve süreklilik şeklinde yansıdığını görürüz.¹⁶¹⁰

Devletin tüzel kişiliği, tüzel kişiliğin hukuki bir kişilik olarak olgunlaştığı 19.yy hukuk düşüncesi içerisinde devlete de tatbik edilmek sureti ile ele alınarak Fransız Kamu Hukuku doktrininde¹⁶¹¹ devletin tanımı, mahiyeti ve hukuki niteliği bakımından

¹⁶⁰⁶ Uhlenbrock, *Der Staat als juristische Person*, s.105. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.170. Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s. 5, 20. Ayrıca bkz. Akkaya Kia, *Bir Ders Konusu Olarak “Devlet” ya da Genel Kamu Hukuku Dersinin Kökenleri*, s.103-105.

¹⁶⁰⁷ Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s. 6. Babanzade, “Hukuk nokta-i nazarında devlet bir şahsa teşbih olunabilir fakat bu şahsın hem kendini teşkil eden eşhastan ve hem kendi gibi eşhastan ibaret olan diğer devletlerden ayrı ve müstakildir. Kendine mahsus bir şahsı vardır...” şeklinde açıklar. Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.107. Bu bakımdan devleti pozitif hukuk anlamında doğrudan ele alan ve düzenleyen anayasa hukukundan ve devlet idaresini tafsilatlandıran idare hukukundan bağışık tutulamaz. İlâveten, belirttiğimiz üzere devletin tanım ve mahiyetine doğrudan sirayet edecek devletin hukuki yapısını arz eden düzenleme çatı varlık olarak devlet üzerinden aşağı teşmil edilerek sosyal ve siyasal gerçekliğe tesir edecektir. Başgil, *Hukukun Ana Meseleleri ve Müesseseleri: Konferanslar*, s.25, 26. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.8, 9. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.110.

¹⁶⁰⁸ Okandan, “Devletin Şahsiyeti”, s.816. Jellinek’in devlet teorisi Carre de Malberg tarafından benimsenmiştir. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.309.

¹⁶⁰⁹ Doehring, *Genel Devlet Kuramı*, s.48.

¹⁶¹⁰ Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s. 6. Ayrıca bkz. Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s.176, 177. Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.131, 132.

¹⁶¹¹ Gözler, *Anayasa Hukukunun Metodolojisi*, s.140, 141.

temel bir problem olarak kabul edilip tartışılmıştır.¹⁶¹² Modern devletin kavramsal gerçekliği bakımından soyut varlığı devletin hukuki niteliğini belirlemede kişilik kazandırılmış ve tüzel kişilik görüntüsü altında karşımıza çıkmıştır. Klasik Fransız Kamu Hukuku doktrininde devletin Esmein'den hareketle “...*milletin hukuki kişilik kazanmış şekli...*”¹⁶¹³ şeklindeki tanımlama devletin meydana gelişi ve varlığı hakkındaki soyutlayıcı ve ulus ile devleti özdeşleştirici yaklaşımı da göstermektedir.¹⁶¹⁴ Bluntchli'de devlet ulusal bir kişilik olarak görünürken ulus devlet içinde birleşerek organlaşan insan topluluğu kabul edilmiştir.¹⁶¹⁵ Beden ve gövde metaforlarını dikkate alarak hatırladığımızda, “*Ulusun siyasi ifadesi olarak kavranan devlet, bir baskı aracı olarak değil, bölünmez bir bütün oluşturan sosyal corpus'un örgütlenmiş halini...*”¹⁶¹⁶ ifade etmektedir. Aynı zamanda Fransız Devrimi'nin kamu hukukuna yansıyan ruhunu taşıyan bu yaklaşım ulusun tüzel kişiliği ile devletin tüzel kişiliği arasında bir farklılık yaratan egemenliğin sahibini ulus egemenliğinden hareketle devletin kişiliğine ilişkin bir sorun doğuran yaklaşımı çözmektedir.¹⁶¹⁷ Bu soyut kişiliğin teşkilatlı ve organlar aracılığı ile dış dünyada faaliyette bulunabilecek devlet şeklinde tebarüz etmeden hukuki bir kişilik şeklinde düşünülmesi imkânsızdır.¹⁶¹⁸ Devletin kurulması ile yahut topluluğun devlet biçiminde kendini göstermesi ile soyut kişilik hukuki bir sıfatı haiz

¹⁶¹² Ibid., s.148-150, 186. Fransız hukukçular Carre de Malberg, Esmein Duguit ve Hauriou'nun devlet tüzel kişiliğine ilişkin görüşleri *Devlet Tüzel Kişiliğine İlişkin Teoriler* bölümünde işlenmiştir.

¹⁶¹³ Kapani, klasik dönemde devletin unsurlarından biri üzerinden tanımlandığı tespitini verdiğimiz tanımlama üzerinden gerekçelendirir. Nitekim modern devleti egemen devlet şeklinde tanımlayan klasikleşmiş başka bir yaklaşım yine üç unsur teorisinden hareketle devleti unsurlarından biri ile eşleştirerek hukuki kişiliğin derç edilmesi sureti ile tanımlama gayretini gösterir. Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.43. “*Devlet bir milletin hukuki teşahhusudur.*” Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s.219, 228. Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s. 205. Ayrıca bkz. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.169.

¹⁶¹⁴ Erözden, *Ulus-Devlet*, s.48.

¹⁶¹⁵ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.241.

¹⁶¹⁶ Erözden, a.g.e., s.65.

¹⁶¹⁷ Kubalı Esmein ve Malberg'te görülen bu izahlandırmanın iki ayrı egemen süje doğması bakımından tartışmayı esasında çözmediğini bilakis kaçındığını bu sorunun çözülmesi için Alman doktrininde ortaya atılan “*Organ – Millet*” ile ulus bir tüzel kişi sayılmak yerine devletin bir organı olarak milleti vasıflandırmış millet bu anlamda bir soyutlanan hukuki bir kişi olarak tebarüz ederken millet onun asli ve somut organı olarak devlet ile arasında bir tür vekâlet temsil ve mümessil ilişkisi kurmuş olmaktadır. Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s.173-175. Ayrıca bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.773-775.

¹⁶¹⁸ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.893.

olup bu iki kişilik iç içe geçmektedir.¹⁶¹⁹ Bu durumda bir anlamda toplumsal beden hukuki kişiliği devlet eli ile kazanmaktadır. Okandan bu duruma karşılıklı kişilik kazanma şeklinde yaklaşmakta olup toplumun devletten bağımsız ya da önce bir kişilik ifade edemeyeceğini, devlet ile beraber devletin soyut ve hukuki kişiliği ile hukuki varlığını kazandığını ve bunun da zaten devlet olduğunu vurgular.¹⁶²⁰ Devletin kişiliği bu noktada asli unsuru olarak gerçek kişilerin birliğinin ifadesi olduğu gibi bu gerçek kişiler eli ile kurulan kamu ve özel hukuk tüzel kişilerini de bünyesinde kapsayan en büyük kişi olarak nitelendirilir.¹⁶²¹ Devletin hukuki kişiliğinin kabulü ve Jellinek düşüncesinin temeli için Alman devlet teorisi doktrinine müracaat etmek gerekir. Devlet teorisinde pozitivizm temelde devleti teşkilatlı kollektif varlık olarak anlar.¹⁶²² Hukukun siyasete nazaran steril bir yapıya evrilmesi, pozitivizm ile bilimselliği amaçlaması, kodifikasyon ve yasalaştırma faaliyeti ile hukuk tarafından tanımlamanın özel hukukun kapsamına giren alanın taşması, modern devletin kendine özgü bir kamu hukukunun doğuşu devleti hukukun münhasır bir meselesi haline getirmiştir. Bugün devlet teorisi (Staatslehre) disiplini 1830-1837 yılları arasında Carl Friedrich von Gerber¹⁶²³ (1823-1891) ve Laband üzerinden başlayan¹⁶²⁴ bu alan modern Almanya'nın kuruluşuna giden 19.yy Almanya'sının dini, siyasi, askeri ve idari çalkantıları ve devlet sorununa çözüm aranan koşullar içinde doğmuştur. Modern bir devlete evrilen Alman

¹⁶¹⁹ Ibid.

¹⁶²⁰ Ibid.

¹⁶²¹ Ibid., s.896. Okandan, *Devletin Menşei*, s.156. “En üstün kamu tüzel kişiliği...” kavramı ile de karşılanır. Anayurt, *Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar)*, s.255.

¹⁶²² Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.97, 98. 19.yy'ın hukukun kodifikasyon sürecine tekabül etmesi, Alman siyasi birliğinin halkın içinden bir itkidenden çok monarşinin politik çabasının bir ürünü olması bakımından dış şartların belirleyiciliği, A.Comte'un pozitivist fikirlerinin kıta genelinde etkisini artırması öncelikle hukukun tarihçi ekolün görüşünden ayrılarak bir bilim haline gelme gayretini ifade eden bilimsel pozitivizme akabinde de yasa pozitivizmine dönüşümünü meydana getirmiştir. Bulgan, *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*, s.28-29.

¹⁶²³ Carl Friedrich von Gerber (1823-1891) Alman hukukçu. Liberal anayasacılığa karşı monarşiyi müdaafa etmiştir. Puchta'nın öğrencisidir. Alman pozitivist okulunun kurucusu kabul edilmekle beraber Anayasa hukukunun gelişimi ile devlet teorisini ilgili bulmuştur. Devlete dair pozitif hukuku özel hukukla yakın yorumlamış Almanya'da Özel Hukuk Sistemi (System des Deutschen Privatrechts) ve Alman Devlet Hukuku Sisteminin Temel Hatları (Grundzüge eines System des deutschen Staatsrecht) eserlerini kaleme almıştır. Kendi dönemine özgü hukuk felsefesi ekollerinden ziyade devleti özel hukuk ilkeleri temelinde pozitivist perspektifle izaha çalışmıştır. Bulgan, *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*, s.33.

¹⁶²⁴ Akkaya Kia, *Bir Ders Konusu Olarak Devlet Ya Da Genel Kamu Hukuku Dersinin Kökenleri*, s.67. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.166, 167.

imparatorluğunu münhasıran kamu hukuku içerisinde pozitivist bir perspektif ile hukuken teşrih etme kaygısı taşır.¹⁶²⁵ Bu atmosfer içerisinde modern Alman kamu hukuku 19.yy’da devlet temel müfredat olarak şekillenirken devletin hukuki bir kişilik olup olmadığına ilişkin soru da devlet tartışmasının merkezinde yer almıştır.¹⁶²⁶ Devlet teorisinin devleti bilimsel bir alanda düşünme imkânına kavuşturmasından evvel Almanlar’da devlet düşüncesini Bulgan üçe ayırır: Monarşi esaslı teori, liberal hukuk devleti esaslı teori ve devletin egemen bir organizma varsayıldığı teori.¹⁶²⁷ Gerber’den önce öğretisi temel alınan Stahl’da devlete ilişkin temel soruşturma alanları: devletin birliği, faaliyet alanı, hukuki düzeni bağlamında egemenlik sorunu ve yasalaradır.¹⁶²⁸ Gerber ve Laband’ta Alman devlet teorisinin klasik dönemini ifade ederler.¹⁶²⁹ Gerber, 1865 yılında telif ettiği *Alman Devlet Hukuku Sisteminin Temel Hatları*’nda muhtelif anayasal meseleleri tartışırken devleti bir ulusun toplumsal hayatının hukuki ifadesi şeklinde, en üst hukuki kişilik olarak tanımlamaktadır.¹⁶³⁰ Gerber-Laband çizgisinde kişilik, hukuk yaratmak için mevcut olan müstakil bir iradeye sahip devletin varlığını temsil eder.¹⁶³¹ Monark ise devletin somutlaştığı merkez süjeyi olarak

¹⁶²⁵ Loughlin, *a.g.e.*, s.168. Ayrıca bkz. Akkaya Kia, *a.g.e.*, s.85-90.

¹⁶²⁶ Akkaya Kia, *a.g.e.*, s.87, 88, 90.

¹⁶²⁷ Monarşi esaslı teori için Stahl, Zopf, Held ve O.Mejer; liberal teori için Mohl, Rönne, Bahr; egemen organizma olarak devlet için Zachariae, Bluntschli, H. Schultze’yi örnek gösterir. Bulgan, *Georg Jellinek’in Hak ve Devlet Kuramı*, s.32. Okandan, *Devletin Menşei*, s.47. Bluntschli’de devlet tıpkı Renan’ın “Ulus Nedir?” isimli konferansındaki yaklaşımla benzer şekilde teşkilatlı, ortak mazi ve dili haiz halkın bir toprak üzerinde yöneten-yönetilen ayrımının mevcut olduğu bütünlük içindeki ahlaki ve ruhi organizmadır. Organizmacı devlet düşüncesine daha önce değinmiştik. Dietmar Kettler, *Die Drei Element Lehre. ein Beitrag zu Jellineks Staatsbegriff, seiner Fortführung und Kritik*, Diss. jur. Münster, 1997, s.13. İlâveten Stahl, devleti insan topluluğun ahlaki bir kurumu olarak tarihi varlığı ile ele alır. Oppenheimer, *Devlet*, 2019, s.3. Egemen organizma için Hegel’in merkezi rolü için Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.166.

¹⁶²⁸ Uhlenbrock, *Der Staat als juristische Person*, s.50, 57. Bulgan, *Georg Jellinek’in Hak ve Devlet Kuramı*, s.32. Benzer temalara yoğunlaşma 19.yy’ın sonuna doğru Darulfunun Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Mülkiye’de anayasa hukuku dersleri veren Babanzade İsmail Hakkı ve Celalettin Arif beylerde mevcuttur.

¹⁶²⁹ Uhlenbrock, *a.g.e.*, s.84, 99-103. Jens Kersten, *George Jellinek und die klassische Staatslehre*, Mohr Siebeck Verlag, 1. Auflage, Tübingen 2000, ss.535. İlâveten pozitivist Alman hukukuna yerleştiren bu iki isim hukuk dışındaki disiplinleri hukuktan tenzih ederek steril bir hukuki alan meydana getirmişlerdir. Ayrıca bkz. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.166, 167. Akkaya Kia, *Bir Ders Konusu Olarak “Devlet” ya da Genel Kamu Hukuku Dersinin Kökenleri*, s.102.

¹⁶³⁰ Carl Friedrich von Gerber, *Grundzüge eines System des deutschen Staatsrecht*, Leipzig, 1865, s.2. Uhlenbrock, *Der Staat als juristische Person*, s.73. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.9.

¹⁶³¹ Akkaya Kia, *Bir Ders Konusu Olarak “Devlet” ya da Genel Kamu Hukuku Dersinin Kökenleri*, s.91.

konumlandırılırken amaç devletin merkezi gücünün korunmasıdır.¹⁶³² Gerber'in devletin hukuki terosini kurmaya çalıştığı dönem Almanya'da egemenlik patrimonyal bir geleneğe uygun bir şekilde Prens'in kişiliğinde taşınmaktadır.¹⁶³³ Alman teorisinde ilk olarak devlet Gerber'de Prens'in kişiliğinden ayrılarak teşkilatlanmış bir hukuk süjesi olarak işlenmektedir.¹⁶³⁴ Hali ile kendi kendinin varlık zemini ve meşruiyeti olarak devlet yine kendi kendinin amacı olan Hegelyan bir yaklaşımla egemenliğin tek ve gerçek sahibidir.¹⁶³⁵ Hem Prens'in hem de halkın ancak bir organ kabul edildiği bu teoride halk ortak çıkarını gerçekleştirecek, koruyacak ve sürdürecektir bir birliktelik şuuruna ve hukuki bir kişiliğe sahip olmaktadır.¹⁶³⁶ Alman doktrinindeki bu hukuki pozitivizmin bir başka temsilcisi Laband kamu hukuku bağlamında devletin tüzel kişiliğini kabul ederek egemenliğin yalnızca bu kişiliğe ait olduğunu bir hukuk süjesi olarak devletin ancak bu şekilde faaliyetlerini yerine getirebilecektir.¹⁶³⁷ Egemenliğin devletin kişiliği yerine Prens ya da halkta olması devletin kişiliğinin bir anlamı kalmayacaktır.¹⁶³⁸ Pozitivist yaklaşımla hukukun kurucu bir disiplin olarak devlet ve toplumu düzenlemesinin, devletin münhasıran hukuk elinde tanımlanmasının doğal bir sonucu olarak da hukuki kişilik düzenlenmiştir. Devletin kurumsal varlığına dikkat çekerken pozitivist kaygılarla hukuki bir sistem içinde devleti tanımlar ve konumlandırır. Devlet, Gerber'de hukuki ve siyasi olarak teşkilatlanmış halktır.¹⁶³⁹ Bu bakımdan devletin hukuki kişilik olarak nitelendirmesinin temelini atar.¹⁶⁴⁰ Nitekim

¹⁶³² Ibid.

¹⁶³³ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s. 306.

¹⁶³⁴ Ibid.

¹⁶³⁵ Ibid.

¹⁶³⁶ Ibid., s.307.

¹⁶³⁷ Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.167.

¹⁶³⁸ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.307.

¹⁶³⁹ Devlete irade merkezli bakar. Devlete mevcut varlığı ile bakıldığında bir organizma olarak kabul edilebilse de hukuki bir cihetten yaklaşıldığında devleti ancak hukuki bir kişi olarak kabul eder. Kişiliği ise devletin iradi anlamda gücü olarak vasıflandırır. Devlete dair bu vasıflandırma hukuki kişiliğin egemenliğe olan içkinliğini tekrar teslim etmektedir. Bkz.Bulgan, *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*, s.35. Nitekim ortada bir hukuki kişilik varsa bu kişiliğe mahsus bir irade varsayımı da şarttır. Egemenlik kavramına da bu iradeden hareketle intikal edilir. Konu hakkında Celalettin Arif Bey, *Hukuk-ı Esasiye*, s.33.

¹⁶⁴⁰ Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s. 228.

hukuki ve siyasi anlamda teşkilatlanma devletin kurumsal varlığı bakımından bugün temel bir tanımlama ve varlık kıstası olmuştur.¹⁶⁴¹ Gerber’de devletin hukuki bir kişi olarak pozitivist yaklaşımla kuruluşu halk iradesinin de dâhil olduğu kurumsallaşmış varlığı hali ile iradenin organlar eli ile kullanıldığı¹⁶⁴² ve monarkın da bu kurumsallaşma içinde en yüksek mevkiide gücü uhdesinde genel irade olan halk iradesi adına bulunduran kişi olarak kurgulanmasını gerektirmektedir.¹⁶⁴³ Devletin hukuki kişiliğinin 19.yy’da yoğun olarak tartışıldığı bir hukuki ortam içinde Gerber akabinde dikkat çeken hukukçu *Alman İmparatorluğu’nun Devlet Hukuku* (Das Staatsrechts des deutschen Reiches) isimli kitabı ile bilinen Laband’tır¹⁶⁴⁴. Devleti doğrudan kamu hukukuna özgü bir tüzel kişilik olarak izahlandırma yoluna gitmiştir.¹⁶⁴⁵ Jellinek, bahsettiğimiz *Çift Yön Kuramı*’ndan hareketle katı bir pozitivist çizgiyi takip etmeyen Jellinek organik devlet düşüncesine karşı olsa da devletin sosyal ve siyasi yönünü ihmal etmemiş Gerber-Laband çizgisini devletin hukuki kişiliği düşüncesi ile korumuştur.¹⁶⁴⁶ Bu anlamda hukuki kişilik düşüncesi Jellinek ile tamamlanmış ve devlet müstakil bir varlık olarak kabul edilerek unsurlarından ulus da dâhil olmak üzere bağımsızlaşarak egemenliğinin ve meşruiyetinin kendinden kaynaklandığı savunulmuştur.¹⁶⁴⁷ Bu bakımdan devlete hem sosyal hem de hukuki bir vasıf atfeder.¹⁶⁴⁸

Üç Unsur Teorisi’nde devleti, belirli bir toprak parçası üzerinde var olan, egemen bir güç eli ile yönetilen bir birlik arz eden insan topluluğundan teşekkül

¹⁶⁴¹ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.131.

¹⁶⁴² Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.179.

¹⁶⁴³ Bulgan, *Georg Jellinek’in Hak ve Devlet Kuramı*, s.35.

¹⁶⁴⁴ Liberal hukuk anlayışı çerçevesinde tüzel kişilik özel hukuktaki anlamının bir nevi kamu hukukuna uygulaması ile de 19.yy’da devlet Hobbes’taki tekabüliyetine nazaran devleti tanımlamaya ve düzenleme noktasında araçsallaşmıştır. Bu bağlamda Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.78.

¹⁶⁴⁵ Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.167.

¹⁶⁴⁶ Bulgan, *Georg Jellinek’in Hak ve Devlet Kuramı*, s.42.

¹⁶⁴⁷ Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s. 228, 229. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.307.

¹⁶⁴⁸ Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s. 219.

ettirmektedir.¹⁶⁴⁹ Bu noktada devletin unsurları konusunda Zabunoğlu'nun tasnifinden hareketle konuya eğileceğiz. Zabunoğlu prensipte *Üç Unsur Teorisi* temelli yaygın tasnife iştirak eder. Devletin unsurlarını: “Devlet’in Öncül ve Nesnel Unsurları” kabul ettiği “Devletin İnsan Unsuru” ve “Devlet’in Ülke Unsuru”; ilaveten “Devlet’in Kurucu Unsuru” kabul ettiği “Devlet Kudreti”¹⁶⁵⁰ ya da Devlet’in İktidarı Unsuru”¹⁶⁵¹ ve “Devlet’in Kişiliği” alt başlıkları ile ikiye ayırır.¹⁶⁵² Okandan ise benzer bir tasnifte bulunarak devletin kişiliğini devleti açıklayan üç unsurun sentezi olarak da görülebileceğini ifade eder.¹⁶⁵³ Evleviyetle somut olan ulus ve ülke varlığının bugünkü kabullerimiz çerçevesinde hukuken *devletleşebilmesi* bir başka ifade ile devletin hukuki ve siyasi niteliğinin ortaya konulabilmesi hukuk için¹⁶⁵⁴ egemenliğine ilaveten kişiliğe sahip olması gerekmektedir.¹⁶⁵⁵ İlaveten modern ulus devletin klasik hukuki perpesktiftten somut unsurlarından insan unsuru hakkındaki yaygın kabul ulus şeklinde

¹⁶⁴⁹ Bulgan, *Georg Jellinek’in Hak ve Devlet Kuramı*, s.129. Akçalı, *Karşılaştırmalı Devlet Sistemlerine Giriş*, s.15. Heywood, *Siyaset*, s.101, 103. Üç unsur teorisinin temellendirilmesi bakımından devlete dair kadim bir yaklaşım olmasına ilişkin olarak Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.679.

¹⁶⁵⁰ Türkçe sözlükte ve anayasa literatüründe, “Devlet İktidarı”, “Hâkimiyet”, “Egemenlik” kavramlarına karşılık gelmektedir. Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s.361, 505. Ayrıca bkz. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.135, 227- 234. Egemenlik kavramı, devlet kudreti, kamu iktidarı ve devlet iktidarı gibi kavramlarla karşılanmaktadır. Anayurt, *Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar)*, s.235.

¹⁶⁵¹ Zabunoğlu, “*terim sorunu*” başlığı altında incelediği kısımda egemenlik kavramını kullanmayışını egemenliğin mutlaklık ve iktidar anlamında bir sınırsızlığı ifade etmesinden hareketle gerekçelendirir. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.98. Kubalı’da kudret ve otoritenin toplamını egemenlik olarak telakki eder. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.11.

¹⁶⁵² Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.64-126. Akbay, devletin birlik ve süreklilik anlamında “manevi ve hukuki şahsiyeti” ifadelerini kullanır. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.34, 278. Abadan da objektif ve sübjektif unsurlar tasnifinde bulunur. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.132, 133. Devletin kişiliğini, egemenliği ile birlikte doğrudan unsuru kabul eden bir başka kamu hukukçusu Kubalı’dır. Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s.176. Okandan’da maddi, fiili ve soyut, hukuki unsurlar olarak ayırır. Ülke ve insan topluluğu için “maddi” ve “egemenlik” için manevi kıstas yaklaşımı da mevcuttur. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.681, 742. Sümer, Haluk Hadi, *Hukuka Giriş- Kavramlar ve Kurumlar*, Seçkin Yay., 2.Baskı, Ankara 2018, 153, 154. Ayrıca bkz. Erözden, *Ulus-Devlet*, s.46.

¹⁶⁵³ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.742.

¹⁶⁵⁴ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.138.

¹⁶⁵⁵ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.742. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.96. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.139. Ayrıca bkz. Balander, Georges, *Siyasal Antropoloji*, Çev: Devrim Çtinkasap, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2.Basım, İstanbul 2016, s.125. Abadan, devleti egemenliğinin tezahürü üzerinden anlayarak sosyolojik devlet görüşü dâhilinde devletleşmeyi ve herhangi bir siyasi yapıdan farklılığı iktidar, kudret ve otorite kavramları üzerinden açıklar. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.135-139.

vasıflandırmaktadır.¹⁶⁵⁶ Egemenlik, devlet etkinliği ile kuvvetler eli ile somutlaşan soyut bir unsur kabul edilmektedir.¹⁶⁵⁷ Kuvvetler, yürütme, yasama ve yargı şeklinde devlet faaliyetlerinin icra edildiği organlardır.¹⁶⁵⁸ Bu anlamda bölünmemiş toplumlarda iktidarın anonim bir şekilde tüm toplum tarafından kullanımı, bireyselleşmiş iktidar aşamalarından sonra modern devlet ile beraber gördüğümüz kurumsallaşmış bir başka ifade ile kişilik dışı devlet iktidarını tecrübe etmiş oluruz.¹⁶⁵⁹ Devlet iktidarı, kullanan kişi ya da kişilerden alınıp kurumsallaşmış bir yapı olarak devletin kendisine özgülenir.¹⁶⁶⁰ Bu durumda devletin egemenliğinin ve kişiliğinin niçin beraber ele alınması gerektiğinin tekrar sağlanması yapılmış olunur. Devlet bir tüzel kişi olarak düşünüldüğünde egemenliğin hukuk anlamında süjesi olacaktır.¹⁶⁶¹ Devletin soyut kişiliğine ilaveten fiili manada gerçekliğinin hukuki anlamda da karşılanması devletin bir hukuki kişi olarak tebarüz etmesine bağlıdır.¹⁶⁶² Bu iki unsur devletin “...*fiilen ve hukuken bir varlık, bir siyasal kurum olarak bütünleşmesini...*”¹⁶⁶³ temin ederler. Burada hukuki kişilik dışında kalan unsurlara yalnızca Jellinek üzerinden temel düzeyde vermekle yetineceğiz. Jellinek’te modern devleti toprak unsuru bakımından devletin tarih boyunca varlık gösteren görünümlerinden ayıran kıstas modern devlette, devletin toprak ve üzerindeki insan unsuruna olan egemenliğinin *dominium*¹⁶⁶⁴ değil

¹⁶⁵⁶ Erözden, *Ulus-Devlet*, s.47. Jellinek, İnsan unsurunu ise yine belirli bir tarih şuuruna ve ortak hafızaya sahip olmakla kültürel bir zeminde ele alarak Renan’ın sübjektif millet anlayışına ittiba etmektedir. Bulgan, *Georg Jellinek’in Hak ve Devlet Kuramı*, s.132.

¹⁶⁵⁷ Aybay, *Genel Kamu Hukuku: Devlet (18.-20.Yüzyıl)*, s.24. Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s.94.

¹⁶⁵⁸ Türk Hukuk Lugatı, Haz: Türkk Hukuk Kuramı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s.98.

¹⁶⁵⁹ Kaboğlu, *Anayasa ve Toplum*, s.80.

¹⁶⁶⁰ Sabuncu, *Anayasaya Giriş, Ek: 1982 Anayasası*, s.25.

¹⁶⁶¹ Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.298. Ancak bu konu tartışmalıdır. Devletin mi yoksa ulusun mu egemenliğin süjesi olduğu tartışılmıştır. Rousseau’da ulus ait olan egemenlik Hegel’de Monark’a atfedilirken günümüz devletleri ulusu egemenleştirmekte devletin ise bu egemenlikle var olarak kişilik sahibi olduğu ve bu kişiliğe bir irade atfetmektedir. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.298-307.

¹⁶⁶² Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.96, 97.

¹⁶⁶³ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.65. Ayrıca bkz. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.69.

¹⁶⁶⁴ “*Dominus*” Jellinek’te mülk-devletine özgü bir egemenlik biçimi olup monarşinin tezahürlerinden birisidir. Bu sebeple kişiler hukukuna değil eşya hukukuna referans vermektedir. Nitekim “*dominium*” kavramı iktisadi anlamda bir egemenliği ihtiva eder. Bu konu hakkında Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.90, 91.

*imperium*¹⁶⁶⁵ oluşudur.¹⁶⁶⁶ Egemenliği, *imperium* ile mülkiyet fikrini ise *dominium* ile özdeşleştiren Jellinek'e göre devletin iktidarı eşya hukuku değil kişiler hukuku minvalinde düşünülmelidir.¹⁶⁶⁷ Jellinek'te devlet, ülke üzerinde yerleşen halk tarafından teşekkül eden zorlayıcı ve buyurucu güce sahip olan korporatif yapıdır.¹⁶⁶⁸ Ortak amaçların birlikteliği olarak bireylerden ayrı bir varlığı haiz korporatif yapı olarak devlete (*Genossenschaft*)¹⁶⁶⁹ ait olan kudreti *Souveränität* (egemenlik) kavramından ayırarak devlet gücü (*Staatsgewalt*)ve otoritesi için *Herrschaft* kavramını kullanır *Herrschaft* kavramı ile ifade eder.¹⁶⁷⁰ Devletin hukuki bakımdan varlığı kişiliği ile

¹⁶⁶⁵ Roma devletinin bütün bir gücünü ifade etmek için kullanılır. Minogue, Kenneth, Siyaset: Kısa Bir Giriş, Çev: Ünal Gündoğan, Liberte Yay., 2.Baskı, 2017, s.36. Başgil, *Devletin Ve Diğer Amme Hükmi Şahıslarının Mesuliyet Meselesi*, s.6. Sınırlandırılmayan en üstün emretme gücü şeklinde izah edilebilir. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.113. Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s.222.

¹⁶⁶⁶ Roma hukukunda kişiye babasından geçen serveti ifade eden *Patrimonium* kavramı mülk devletinde Kral ile devletin toprağı arasındaki ilişkiyi açıklar. Kral'ın *patrimuvan* sıfatı ile hem *imperium* (hükmetme gücü) hem de *dominium* (toprak üzerindeki tasarruf yetkisi) sahip olması 19.yy'a kadar en fazla servetin de sahibi olarak Kral'ın devletle özdeşleşmesini pekiştirmiş, vatandaş Kral'ın tebaası ve hazine Kral'ın hazinesi olagelmıştır. Mülk devlet modelinin sonlanması modern devletin gelişimi ile beraber Kral'ın siyasi ve mali kudretinin ayrılması bir başka ifade ile *imperium* ile *dominium*un ayrılığı ile gerçekleşmiştir. Hazine teorisi olarak da adlandırılan bu modelde ilk örneği Roma'da görülen devlet içinde Kral ile bireylerin aleyhine mali anlamda kazanım için yargı yolunun işletilebildiği hazinenin ayrımı gerçekleşmiştir. Bu ayrışma daha sonra devletin hukuki kişiliği ile garanti altına alınacağı üzere devletin patrimonyal iktidarı haiz Kral'dan ya da hukuk devletine nazaran bir önceki aşama olarak kişiselleşmiş yönetim olarak polis devletinden görülen bağımsızlaştığı bir süreci doğurmuştur. Müstakil bir devlet hazinesinin Kral ve ailesinin dışında doğması Mülk devlet modelinde ilk kırılmayı işaret ederek bugün devletin hukuki kişiliğine bağlanan sonuçlardan birisi olan devlet hazinesinin varlığına öncül oluşturmaktadır. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.144. Ayrıca bkz. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, s.199, 200. Watson, Peter, Fikirler Tarihi: Ateşten Freud'a, Çev: Kemal Atakay – Nurettin Elhüseyni - Kaya Genç - Barış Pala – Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yay., 5.Baskı, İstanbul 2019, s.291. Poggi, Gianfranco, Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği, Çev: Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 5.Baskı, İstanbul 2016, s.62, 63, 66, 67. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.144. Günday, Prof. Dr. Metin, İdare Hukuku, İmaj Yay., 10.Baskı, Ankara 2013, s.38, 39. “...Kral'ın askerleri ordu, kralın serveti hazine, kralın toprakları ülke, kralın uyrukları ulus olarak kamusal bir anlam kazandığında, devleti düşünmek ve kralı devletten ayrı görmek söz konusu olabilmıştır.” Uygun, Prof. Dr. Oktay, Devlet Teorisi, Oniki Levha Yay., 4.Bası, İstanbul 2017, s.199. Ayrıca bkz. Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.345, 346. Bu bağlamda 1791 Fransa anayasasında askeri gücün Kral'ın denetiminden çıkması örnek gösterilebilir. Rude, *Fransız Devrimi*, s.95, 96. Aksi takdirde eşya hukuku ve mülkiyet temelli okuma ile modern devlet ortaçağ devletlerinden tefrik edilemeyecektir.

¹⁶⁶⁷ Bulgan, *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*, s.131. Ayrıca bkz. Nitekim Jellinek'e göre devletin “*imperium*” kavramından hareketle sahip olduğu kudreti yalnızca insanlara uygulanabildiği üzere ülkeyi kapsamamaktadır. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.92, 93. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.127, 128.

¹⁶⁶⁸ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.308.

¹⁶⁶⁹ Kavram için ayrıca bkz. Akipek, Jale, Akıntürk, Turgut, Türk Medeni Hukuku Cilt I - Şahsın Hukuku, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1996, s.242

¹⁶⁷⁰ Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, s.159, 160, 183. Dumont, Louis, “Bireycilik Üzerine Denemeler: Doğuş. XII. Yüzyıldan Başlayarak Siyaset Kategorisi ve Devlet”, Devlet Kuramı, Der: Cemal Bali Akal, Dost Kitabevi, 5.Baskı, Ankara 2018, s.153. Maitland, F. W., State, Trust and Corporation, Der ve Yay. Haz.: David Runciman – Magnus Ryan, Cambridge University Press, 2003, s.3. Akbay, kime ait olduğu

mukayyet ve hukukta devletin organları aracılığı ile ortaya koyduğu iradeyi ifade eder. Bu bakımdan devletin bir kişi olarak hukuken anlam kazanması üzerinden hukukunun ve devletin kökeni sorunu müşterektir.¹⁶⁷¹ Schmitt, Jellinek'te egemenliği devletin münhasır otoritesi teorisi ile devletin mistik bir üretim yoluyla meydana gelen iktidar tekeline sahip soyut birey benzeri kendine özgü bir birliğe dönüştürdüğünü söylemektedir.¹⁶⁷² Zabunoğlu'nun bütünlüğü ve tekliği sorununa işaret ettiği modern egemen devletin birden çok güç ilişkisi ve unsur barındıran karmaşık yapıdaki durumunu¹⁶⁷³ hukuki kişilik ile aşacaktır.¹⁶⁷⁴ Hali ile modern devlet olgusu için zaruri ve pratik¹⁶⁷⁵ bir düzenlemeyi ihtiva etmektedir. Zira devletin ne olduğu ve nasıl tanımlanacağı yüzyılları aşmış süregelen ve üzerinde ittifak edilmemiş bir tartışma¹⁶⁷⁶ olduğu üzere tüzel bir kişidir, cevabı hem açıklayıcı hem de kamu tüzel kişilikleri şeklinde teşkilatlanmış devlet bürokrasisini kapsayarak¹⁶⁷⁷ liberal hukuk anlayışının yürütme, yasama ve yargı erkleri arasında bir bütünlük sağlanması ve idarede bulunan hükümetlerle devlet varlığının eşdeğer olmadığı süreklilik adına da işlevsel bir

belirsiz olan ulus ve devlet arasında gidip gelen egemenlik yerine kavramın doğrudan devlete özgülenmek sureti ile kullanıldığını ifade eder. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.310.

¹⁶⁷¹ Ibid., s.308.

¹⁶⁷² Schmitt, *Siyasal İlahiyat*, s.44.

¹⁶⁷³ Minogue, *Siyaset: Kısa Bir Giriş*, s.60.

¹⁶⁷⁴ Benzer bir yaklaşım için Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.52.

¹⁶⁷⁵ Sabuncu, *Anayasaya Giriş, Ek: 1982 Anayasası*, s.26.

¹⁶⁷⁶ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.42.

¹⁶⁷⁷ Egemenliği tekelinde tutan siyasal muhayyile itibari ile tekliği ve bütünlüğü bakımından algılanan devletin, kapsayıcı bir tüzel kişilik olarak kamu tüzel kişilikleri ile teşkilatlanması ve bu kişiliklerin devlet tüzel kişiliği mihrakında birleşmesi, bütünlüğünün hukukta özelleşmiş adı ile “*idarenin bütünlüğü ilkesi*” ile olan ilişkisi de yadsınamaz. Hali ile devlete dair yürütülecek tartışmada bir belirlilik kazanılmış devlet, modern devletin doğuşu ile beraber yaşadığı kurumsallaşma süreci ile hukuk üzerinde tüzel bir kişilik ve devlet tüzel kişiliğinden kaynaklanan ve ona bağlı kamu tüzel kişilikleri ile bürokratik olarak teşkilatlanmış bir kişilik fikrine dayandırılmıştır. Gözler, Kemal – Kaplan, Gürsel, *Kısa İdare Hukuku*, Ekin Basım Yay., 5.Baskı, Bursa 2013, s.44. Atay, *İdare Hukuku*, s.168. Genel idare olarak devlet bu kamu tüzel kişiliklerinin bütünlüğünü ifade etmektedir. Genel idare için Günday, Prof. Dr. Metin, *İdare Hukuku*, İmaj Yay., 10.Baskı, Ankara 2013, s.8,9. Devletin bir tüzel kişi olarak yönetenlerin gerçek kişilikleri dışında tanımlanması devletin anlamlandırılması bakımından temelde anayasada belirtilen siyasi kurumlar üzerinden gerçekleştirildiği üzere “...*geleneksel ya da anayasal...*” okuma olarak da adlandırılır. Bu yaklaşım daha çok siyaset biliminin maiyeti içinde “*devlet bilimi*” kavramı ile oluşturulan devlete özgü bir okuma yöntemine bağlı olduğu üzere burada incelenmeyecektir. Nitekim bizim için devletin hukuki kişiliği çerçevesinde devletin hukuki niteliğidir. Akçalı, *Karşılaştırmalı Devlet Sistemlerine Giriş*, s.23-25. Mezkur okuma üzerinden devlet ve hükümete ilişkin tasnifin pratiğe etki etmediği ve teorik bir planda kaldığına ilişkin tartışma konumuz dışındadır. Bu konu hakkında Laski, *Teori ve Pratikte Devlet*, s.24.

düzenleme oluşturmaktadır.¹⁶⁷⁸ Devlet, hukuki kişiliği ile bu bakımdan “...bir külldür ve kendi başına bir alemdi.”¹⁶⁷⁹ sözünü ile hülasa edilebilir. Devlet, sosyal, siyasi ve hukuki varlığı ile bir bütündür.¹⁶⁸⁰ Egemenlik perspektifinden kişilik dışı devlet olarak da nitelendirilebilecek¹⁶⁸¹ devlete hukuk perspektifinden ve devlet kavramına hukuki anlamı ile bakacak olursak doğrudan bir tüzel kişiliği kast etmiş oluruz.¹⁶⁸² Devletin kişiliği sorununun modern devlet düşüncesi ile beraber gelişimi ve hukuki bir kavram olarak tebarüz etmesinde önceki bölümlerdeki açıklamamız dikkate aldığımızda kişilik kavramının yalnızca teknik anlamı ile hukuki bir vasıflandırmadan ibaret olmadığını ve devlete yalnız hukuki bir atfın konusu olamayacağını da müşahade etmemiz sebebi ile devletin kişiliği sorunu devlet kavramının aydınlatılması ve tanımlanmasında dar anlamda bir hukuki sorun olarak karşımıza çıkmamaktadır. Modern ulus devlete, bir hukuki kişilik olarak yaklaşmak kurumsalaşmış bir siyasal iktidarla anlam kazandığı

¹⁶⁷⁸ Devletin sahip olduğu egemenliğin bütünlüğü ile kuvvetler ayrılığı arasındaki tartışma daha dar bir alanda Bodin’de ve Rousseau’da egemenliğin bölünmezliği ile egemenlikten kaynaklanan yetkilerin bölüştürülmesini anımsatmaktadır. Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.286. Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.384. Devletin egemenliğinden kaynaklanan iktidarın özelleşmiş ve profesyonel görev ayrımını haiz üç erk üzerinden paylaşılması yetki dâhilinde devlet adına kullanıldığı üzere devlet tüzel kişiliği minvalinde temin edilen bütünlüğüne zeval vermemektedir. “*Kuvvetler ayrılığı prensibi*” devletin egemenliğinden kaynaklanan faaliyetlerin erkler aracılığı ile kullanımına ilişkin görünümünden ibarettir. Mezkur prensib Bodin’deki manası ile egemenliğin bugünkü hukuk paradigması içinde cari olmadığını gösterse de erklerin devlet adına kullanımından hareketle korunan egemenliğin bütünlüğünün tüzel kişi olarak devlet indinde mevcut olması bakımından halen yaşamaktadır. “*Kuvvetler ayrılığı prensibi*” devletin tüzel kişiliği üzerinden sağladığı bütünlüğü ile bir tezat oluşturmaz. Bu yaklaşım egemenliğin bir bütün arz ettiği fakat fonksiyonları bakımından bir ayrımın var olduğuna ilişkin Rousseau’cu bir yaklaşımdır. Bilakis kuvvetler birliği “*devletin bütünlüğü*”nü değil otoriter, totaliter ve diktatörlük idaresini gündeme getirecektir. Demokratik yönetim açısından kuvvetler ayrılığı Devlet ve hükümet kavramlarının devletin kişiliği çerçevesinde ayrışması, ziyadesi ile yürütme erki ile karşılanan hükümetin “*kuvvetler ayrılığı ilkesinin*” devletin bir hukuki kişilik olması yönündeki ilke ile bağını ortaya koymaktadır. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.104. Bu yaklaşımın millet egemenliğinin ve devlet varlığının bütünlüğü ile çeliştiği yönündeki eleştiriler için Bayraktarlı, İhsan Yılmaz, *Alman Siyasal Sistemi ve Devlet Erklerinin İç İçeliği*, Devlet-Toplum-Hukuk Kurumları, Savaş Yayınevi, 1.Baskı, Ankara 2016, s.37-40.

Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.107, 109. Özbudun, Ergun, *Anayasalcılık ve Demokrasi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2.Baskı, 2017 İstanbul, s.18.

¹⁶⁷⁹ Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.22.

¹⁶⁸⁰ Okandan, *Devletin Menşei*, s.5, 7. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.133, 140.

¹⁶⁸¹ Sosyal Bilimler Ansiklopedisi 1.Kitap, Editörler: Adam Kuper, Jessica Kuper, Çev. Editörü: Ahmet Kemal Bayram, “Devlet”, Brendan O’Leary, Çev. Ahmet Kemal Bayram, Adres Yay., 1.Baskı, Ankara 2016, s.275.

¹⁶⁸² Başgil, *Hukukun Ana Meseleleri ve Müesseseleri: Konferanslar*, s.336. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.138. Akipek, *Devletler Hukuku: İkinci Kitap, Devlet Hukukunun Şahıslarından Devlet*, s.12. Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.424. Devletin hukuken kavranması temelde üç şekilde olmuştur. Bunlar devleti hukuki bir kurum olarak gören, bir hukuki kişilik olarak gören ve yöneten yönetilen arasındaki hukuki ilişki şeklinde sıralanabilir. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.133.

üzere yalnızca anayasal bir vasıflandırmayla yorumlanamayacağı hali ile daha vazih olur.

Devletin kişiliğinin soyut kişiliğin ikinci boyutu olarak tüzel kişiliği bu anlamda tüzel kişilik ile ilgili 19.yy'da yoğunlaşan tartışmanın muadili olarak devlet hususiyetinde de kamu hukukunun bu klasik döneminde çözümlenmeye çalışılmıştır.¹⁶⁸³ Tartışma temelde devletin kendini meydana getiren unsurlardan ve yönetici konumda bulunan kişiliklerden farklı bir kişiliğe sahip olmasını ihtiva eder.¹⁶⁸⁴ Tüzel kişiliğin 19.yy'da yaygın bir tartışma kazanması¹⁶⁸⁵ bugünkü modern devlet tahayyülümüz bakımından kişisel ile kamusal arasında bir başka ifade ile kamusal düşünceyi olgunlaştırması ile bağlıdır.¹⁶⁸⁶ Bourdieu, “*devlet mantığının icadı, kamu/ kamusal fikrine dâhil olan yepyeni toplumsal gerçeklikler olan kurumların inşasından ibaret müşterek bir çalışmanın ürünü...*”¹⁶⁸⁷ şeklinde yorumlar. Temelde üç tür yaklaşım sergilenmiştir. Bunlar: Tüzel kişiliği, hukuki bir kurgu anlamında fiksiyon yahut da bir gerçek kişi olarak, kabul eden yaklaşımlar, tüzel kişiliği kısmen kabul eden ve reddeden yaklaşımlardır.¹⁶⁸⁸ Devletin hukuki kişiliğinin bir tüzel kişiliği belirtmesi bakımından

¹⁶⁸³ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.49. Devletin tüzel kişiliği 19.yy'da yoğun bir biçimde hem Fransız hem Alman doktrininde tartışılmıştır.

¹⁶⁸⁴ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.49. Aybay, *Genel Kamu Hukuku: Devlet (18.-20.Yüzyıl)*, s.24.

¹⁶⁸⁵ Fransız doktrininde devletin kişiliği, Adhemar Esmein, Raymond Carre de Malberg, Leon Duguit ve Maurice Hauriou üzerinden tüzel kişiliğin pozitif hukukta yoğun bir şekilde tartışıldığı 19.yy'dan Fransız doktrininin “*Klasik Teorisi*” olarak ifade edilen 1950'lere kadar devam etmiştir. Gözler, *Anayasa Hukukunun Metodolojisi*, s.180, 186, 187.

¹⁶⁸⁶ Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.430.

¹⁶⁸⁷ Ibid., s.446.

¹⁶⁸⁸ Fiksiyon teorisi gibi devletin tüzel kişiliğini tanıyan bir başka teori Almanya'da Gierke Fransa'da ise Hauriou üzerinden temellendirilen *gerçek kişilik teorisi*'dir. Bu teoriye göre devlet hukuken bir gerçek kişidir. Fiksiyon kuramının *Romanist* tavrına karşılık Gierke yönünden *Germanist* teori şeklinde de anılan bu görüşe göre devletin hukuken izafe edilmiş bir iradesi değil kolektif bir iradesi mevcuttur Gierke devleti bir organizma olarak kavradığı üzere devletin millet üzerinden gerçek ve kolektif bir iradeye sahip olduğunu savunmaktadır. Gierke'nin teorisi bilimsel anlamda bir realite kabul edilemeyeceği, iradeye sahip bir gerçek kişiliğin ancak insanlarda tahakkuk edeceği ve organizma varsayılan devletin yıkılması durumunda da bireylerin mevcut olduğu yönünden eleştirilmiştir. Bu perspektifte bir başka teori ise *Müessese teorisi*dir. Hauriou hem Gierke'yi hem de *Realist teoriyi* eleştirmiştir. Hauriou'ya göre müessese, bir sosyal ortamda gerçekleşen ve devamlılığı olan iş ve teşebbüs düşüncesidir. Toplumun belli düşüncelere sahip olması objektif bir durumdur. Teşkilatlanmış bir hükümetin varlığı toplumda gerçeklik taşıyan objektif düşüncelerin gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Toplumu temsil eden hükümet hali ile bu gerçekliği üzerinde taşır. Devlet bu teşkilatlı birleşmeden meydana geldiği üzere gerçek bir kişilik şeklinde vasıflandırılır. Okandan, “*Devletin Şahsiyeti*”, s.818, 819. Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s. 179-187. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.362-390. Tüzel kişiliği reddeden görüşleri Realist teori ile Duguit üzerinden vereceğiz. Duguit objektif ve sübjektif olmak üzere iki tür hak kategorisi ortaya koyar.

öncelikle *Fiksiyon teorisi*'ni ele alacağız. Alman hukukçu Friedrich Carl von Savigny (1779-1861) ile anılan bu teoriye göre devlet hukuken kişilik atfedilen tüzel bir

Subjektif olarak ifade ettiği hak metafizik, farazi ve efsanevi şekilde kabullenilmiş olan hukuki yaklaşımları ifade etmektedir. Temelde bir kişinin ya da grubun bir başkası üzerindeki zorlama gücüdür. Sosyolojik pozitivist yaklaşım çerçevesinde A. Comte ve Durkheim'in metodunu kamu hukukuna tatbik eden Duguit'e göre devletin bir kişiliği yoktur. Zira hukuken bir kişiliğin olması için kendine özgü gerçek bir iradenin varlığı gerekmektedir. Devlet ya da kolektif bir varlık olarak kabul edilen ulus gerçek bir iradeden yoksundur. Devletin kendini meydana getiren unsurlardan ayrı bir kişiliği ya da ulusun kendisini meydana getiren bireylerin dışında bir iradesinin olduğu düşüncesi yalnızca bir varsayım olup hiçbir objektiflik arz etmemektedir. *Romavari* ifadesi temellendirdiği devletin egemenliği ve kişiliğine dair kabullerin Roma'da ortaya çıkan siyasi ve mülkiyet bakımından iktidarı temel alan imperium ve dominum kavramlarından hareketle mutlaklaştıran ve yalnızca toplumsal bir olgu olan devlete atfedilerek birey iradesinin üzerinde bir irade doğuran subjektif niteliğine dikkat çekmektedir. Klasik kamu hukuku tarafından kabul edilen devlet iradesinin ve kişiliğinin mutlak vasfı ile müsemma olan egemenlik anlayışının Kral'dan alınıp kurgulanan ulusa taşınması üzerinden tekrar devlete geçmesi sureti ile değişmediğini bu bakımdan Fransız devriminin bir silsile üzerinden anladığı Roma'nın, Bodin'in, Hobbes'un ve Rousseau'nun egemenliğe dair mutlaklık içeren yorumlarını yalnızca ulusa özgülemek bakımından yenileyerek subjektif niteliğini koruduğunu ifade eder. İlaveten antropolojik kurguları, doğa hali tasavvurlarını ve sözleşme teorilerini bütünü ile bilimsellik uzak kabul ederek hiçbir noktada mukayese standardı olarak almaz. Bu anlamda Jakobenler ile devrimin egemenlik paradigması bakımından da bir eşleştirmeye gitmektedir. Objektif hak ise toplum içinde yalnızca yöneten ve yönetilen ayrımından hareketle yönetenlerin daha üstün bir kuvvet sahibi olduğu hükümetin varlığı doğduğunu düşündüğü devletin yalnızca kamu hizmeti yerine getirdiğini düşünmektedir. Hükümetin zorlamsı ise ancak kuralların uygulanması bakımından gerçekleştirilebilir. Bu bakımdan Klasik kamu hukukunun devlete ya da ulusa affettiği egemenlik ancak Roma'nın tahkim edildiği bir metafizik kabuldür. Nitekim hükümette toplumsal iş bölümü içerisinde kendinden gerçekleştirilemeyen şeyleri kamu hizmeti olarak hukuk düzeni içerisinde yerine getirirken kurallara uymayanlara karşı ancak yetkileri çerçevesinde bir zorlama hakkını elinde bulundurur. Toplumsal iş bölümünün gerçekleştirilmesi ile meydana gelecek sendikalizmin devleti egemenliği ve kişiliği üzerinden anlamlandıran yaklaşımı sonlandıracağını ifade etmektedir. Devletin iradesi olarak tabir olunan şeyin hükümetteki gerçek kişilerin iradesi olduğunu savunarak sorumluluk konusunda da kamu hizmetini meydana getiren memurun gerçek kişiliğini esas alır. Nitekim devletin doğuşunu da toplum içerisinde bir kesimin başka bir kesime karşı kuvveti üzerinden temellendirir. Devletin bir kişiliği olmadığı üzere sorumlu da değildir. Sorumluluğun kamu hazinesinden karşılanması gerektiğini düşünür. Bu anlamda kamu gücünü, egemenliği, iradeyi ve hali ile de devletin kişiliğini reddetmektedir. Devlet toplum içinde daha kuvvetli olanların hükümeti meydana getirmesi ile doğar ve yalnızca hukuk kurallarına bağlı kamu hizmetini yerine getirir. Bu anlamda devlet için egemenlik ve kişilik bir unsur sayılmadığı tanımlaması toprak, toplum (ulus)ve kamu hizmeti üzerine kuruludur. Leon Duguit, *Hak Kavramı Ve Devletin Dönüşümü Üzerine Üç Konferans*, Çev: Edip Serdengeçti, Yay. Haz.: Emre Partalcı, Pinhan Yay., İstanbul 2019, s.22-44, 71-73, 97-99. Duguit, *Kamu Hukuku Dersleri*, s.49-68. Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s. Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s. 175, 176, 187-195. Başgil, *Esasiye Hukuku Dersleri*, s.200-207. Uygun, *Hukuk Teorileri*, s.93-96. Ayrıca bkz. Leon Duguit, *"Egemenlik ve Özgürlük"*, Der: Cemal Bali Akal, Devlet Kuramı, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2018, s.380-400. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.45, 46, 775-779. Duguit'in görüşleri somut gerçeklere riayet adına hukuki gerçeklerin inkar edildiği, dış dünyada fizik gerçekliği bakımından maddi varlıklar ile hukuki varlıklar arasında bir fark gözetilmediği ve insanın kişiliği bir kavramın da benzer şekilde spekülatif ve metafizik olabileceği yönünde eleştirilmiş gerçek bir iradeden yoksun bulunan bireylerin hukuk bakımından gerçek kişiliklerini kaybetmemeleri yönünde yaklaşımda bulunulmuştur. Okandan, *"Devletin Şahsiyeti"*, s.831, 832. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.122. Bir diğer teori ise kolektif mülkiyet teorisidir. Kolektif bir varlık olarak devlet üzerinde bireylerin ortak ve aynı derecede söz hakkının olmasından hareketle devleti soyut bir kişilik olarak nitelerken, yalnızca patrimoniyal anlamda bir kavrayışı içermesinden hareketle eleştirilmiştir. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.875, 876. Kolektif mülkiyet teorisi ve eleştirisi hakkında Ayrıca bkz. Okandan, *"Devletin Şahsiyeti"*, s.828-830. Friedmann, *Tüzel Kişilik Nazariyeleri ve Tatbikat*, s.51. Ayrıca bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.250, 260-264, 291-294, 329-362, 472. Akbay, Duguit'in metafizik yaklaşımlardan sakınmak adına bilimsel soyutlamalardan da sakındığını ancak devletin kişiliğini bir soyutlama olarak reddederken bir başka soyutlama olan yöneten ve yönetilenler ayrımına başvurduğunu ifade ederek tüzel kişiliğin zorunluluk arz ettiği durumları çözölmediğini düşünür. Akbay, a.g.e., s.512.

kişidir.¹⁶⁸⁹ Bu anlamda Savigny’de devlete ilişkin bir soyut kişilik başlangıcı kabul edilmeksizin devletin kişiliği ona hukuk tarafından bahşedilmiştir.¹⁶⁹⁰ Bu teoriye göre gerçek kişi şeklinde hukuki süje olmak için irade taşınması gerektiği üzere devlet soyut bir varlık olarak ancak hukuki bir kurgu olmak bakımından tüzel kişilik taşıyabilecektir.¹⁶⁹¹ Devletin sahip olduğu idare insan topluluğunun tamamını teşkil eden kollektivitenin çıkarına dönük olup bu kollektif yapı gerçek bir kişilik niteliği taşımaz. Bir bütün olarak kabul edilen topluluk tek bir kişi gibi tasavvur edilelerak devlet özelinde ancak kurgusal bir kişiliğe tekabül etmektedir.¹⁶⁹² Ancak devlet tüzel kişiliğine ilişkin fiksiyon teorisine ilişkin olarak devletin sosyal anlamda bir gerçeklik ve buna bağlı soyut kişiliğinin reddedildiği yönündeki tenkitlerden de anlaşılacağı üzere devletin bir hukuki yaratım olarak kabulü yalnızca kendisine içkin olan kişiliğinin hukuk tarafından teyit edilmesi yönünden isabetli bulunmuştur.^{1693 1694} Zira Savigny’nin teorisi gerçek kişiler insanlar olduğu üzere hukuken irade tanınan diğer kişilerin ancak tüzel kişi olarak teşekkül edebileceği düşüncesine dayanmaktadır.¹⁶⁹⁵ Bu görüşün konumuz itibari ile aldığı en güçlü eleştiri devletin bir yasa iradesi ile teşekkül etmediği

¹⁶⁸⁹ Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s.180. Ayrıca bkz. Friedmann, *Tüzel Kişilik Nazariyeleri ve Tatbikat*, s.50, 51. Akbay, a.g.e., s.472.

¹⁶⁹⁰ Friedmann, a.g.e, s.51. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.474.

¹⁶⁹¹ Ibid., s.472, 473.

¹⁶⁹² Ibid., s.473.

¹⁶⁹³ Okandan, *“Devletin Şahsiyeti”*, s.827, 828.

¹⁶⁹⁴ Bu teori hakkında da birçok tenkitte bulunulmuştur. Devlet dışındaki tüzel kişilerin bir fiksiyon olarak hukuki bir realite kazanmış olsa bile devletin kendisine bir kişilik atfetmesi yönünden teori tenkit edilmiştir. Zira devletin doğması ile beraber bir kişiliğe sahip olduğu hali ile devletin müstakbel bir biçimde doğmadan yani teşekkül etmeden evvel kendine atfedeceği kişiliğin mümkün olmadığı yönünde eleştiriler yoğunlaşmıştır. Hukukun bir şeyi yoktan var edermişçesine bir yasa faaliyeti içinde olamayacağı pozitif hukukun bu manada devlete bir kişilik kazandırmasının imkânsız olduğu vurgulanmıştır. Bu anlamda devletin bir fonksiyonu olarak yasa yapma faaliyetinin devletin kendisine kişilik kazandırması Sıddık Sami Onar’ın ifadesi ile *“Uzvuñ asıl vücudu yarattığını iddia etmek mümkün değildir.”* Hıfzı Veldet’te aynı görüşü muhafaza eder. Zira devletin zaten başta bir realite olarak hukuki bir kurguya ihtiyacı olmadığı ilaveten devletin kendi kendine bir kişilik atfedemeyeceği üzerine kuruludur. Benzer şekilde bir tenkidi dermiyan eden Kubalı, Savigny’nin sırf bu tenkite muhatap olmamak için devlet hakkında zorunlu tüzel kişilik izahında bulunduğunu ifade etmektedir. Okandan, *“Devletin Şahsiyeti”*, s.822-827. Ancak buradaki bağlam temelde devletin sosyal bir olgu ve gerçeklik olması yönünden devlete içkin bir kişilik anlayışı üzerine kuruludur. Bu anlamda Hegelyan bir tinsel kişilik kavramlaştırması mevcut değildir.

¹⁶⁹⁵ Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, s. 180.

hukuktan bağımsız bir olgu olarak zaten mevcut olduğu yönündedir.¹⁶⁹⁶ Ancak devletin toplumsal gerçekliğinin bir ve bütün bir hukuki özne olarak doğuşu ile fiksiyon teorisi temelde Modern ulus devletin “...aynı düşünce, algı ve gerçeklik inşası kategorilerine sahip insanlar arasında derhal varılan mutabakat...”¹⁶⁹⁷ şeklinde ulus kurgusunun doğrudan içselleştirdiği bir yaratım olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle bir taraftan anayasa hukuku perpektifinde devletin hukuki kişiliği Weberyen anlamda yasal-ussal bir düzenin varlığı ve sürekliliği için tebarüz ederken bir yandan da ulus kurgusunu takip eden toplumsal bir gerçeklik olarak bir tasavvur ve tahayyül şeklinde belirlemektedir. Gerçek kişilerin üzerindeki üstün soyut bir kişi olarak kabul edilen devletin gözlemlenenilir tarafını ancak unsurları ve faaliyetleri teşkil eder.¹⁶⁹⁸ Fiksiyon teorisi devletin kendinden menkul bir kişilik taşımadığını ifade ederek devlet kudretinin kime verileceği sorunudur.¹⁶⁹⁹ Savigny’nin fiksiyon teorisine karşı temel eleştiri oku olan devletin varlığını dolayısı ile kişiliğini pozitif hukuka borçlu olup olmadığına ilişkindir.¹⁷⁰⁰ Devletin kişiliği ise yalnızca hukuki bir kişilik olup zorunlu bir tüzel kişiliği ifade etmektedir.¹⁷⁰¹ Devlet halkın kolektif bilincinin hukuki bir gerçeği olarak kendine özgü bir varlığa, kişiliğe ve çıkara sahip olarak tasavvur edilirken insanlar bu organizmanın ancak birer parçasından ibaret kabul edilirler.¹⁷⁰² Okandan, gerçek kişilerin kişiliğinin hukuken tanınması ile devletin kişiliği arasında benzerlik kurarken

¹⁶⁹⁶ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.476. Savigny bu eleştiriden sakınmak için devletin zorunlu bir tüzel kişilik olduğunu ifade etmiştir. Kubalı, a.g.e., s. 181.

¹⁶⁹⁷ Bourdieu, Durkheim’dan hareketle devletin hem mantık hem de değerler bakımından bir bütünlük şeklinde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.18.

¹⁶⁹⁸ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.465.

¹⁶⁹⁹ Bu noktada devletin birliği ve sürekliliği bakımından yalnızca devlete özgülenen kudret ancak devletin kişiliğinde bulunabilir görüşü yaygındır. Zira yöneticilere verildiği takdirde hem devlet faaliyetlerinin hukuki niteliği hem de bunların kamu yararını gözetip gözetmeyeceği sorunu doğacakken vatandaşlara verilmesi takdirinde de kudret parçalancak ve süreklilik sağlayamayacaktır. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.475.

¹⁷⁰⁰ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.873-875. Gierke ve Maitland tarafından savunulan gerçek kişilik teorisine göre gerçek bir varlığa sahip olan devlet bu varlığını bir birleşme olarak “*reale Verbandperson*” tanımaya borçlu değildir. Hali bir hukuki yaratım bir başka ifade ile devlete ilişkin salt hukuki bir inşa anlamına gelmemektedir. Friedmann, *Tüzel Kişilik Nazariyeleri ve Tatbikat*, s.51. Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.151, 152. Ayrıca bkz. Runciman, *Pluralism and The Personality of The State*, s.34-64, 89-124. Dewey, *The Historic Background Of Corporate Legal Personality*, s.658. Uhlenbrock, *Der Staat als juristische Person*, s.89-91. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.847-852.

¹⁷⁰¹ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.870-873.

¹⁷⁰² Ibid., s.637.

pozitif hukukun devleti yaratmak bakımından hiçbir işlevi olmadığını *manevi şahıs* olarak tabir ederek zaten gerçeklik ifade eden soyut kişiliğinin hukuk tarafından tanınması teyit edilerek belirli esaslara bağlanarak hukuki bir statüye kavuşturulması şeklindedir.¹⁷⁰³ Zira doğal bir bedene sahip olarak insanların gerçek kişiliği de hukuki bir nitelendirme olup hukukun dışında bir kişiliğin imkanı mümkündür.¹⁷⁰⁴ Ancak bu noktada hukukilik anlamda bir kurgusalılık kabul edilebilir.¹⁷⁰⁵ Hali ile Savigny’e yöneltilen tenkitlerin başında devletin kurulması / doğması ile soyut kişiliğinin zaten meydana gelmiş olması bulunur.¹⁷⁰⁶ Toplumsal ihtiyaçlar dikkate alındığında bu teorisinin yalnızca devleti değil diğer tüzel kişileri de açıklayamayacağı zira bunların hukuka kendilerini dayatan sosyal gerçekler olduğu ifade edilir.¹⁷⁰⁷

Soyut kişiliği hukuki bir gerçeklik olarak ele alan görüşü ise Jellinek ve Carre de Malberg temsil etmektedirler.¹⁷⁰⁸ Zira devletin pozitivist teorisini kurmaya çalışan bu isimler devletin hukuk dışındaki gerçekliğini reddetmeksizin hukuki teorisi ile ilgilenirler.¹⁷⁰⁹ Devletin soyut bir gerçeklik taşıdığı sorununu göz ardı ederek hukuki kişiliğin bir gerçeklik olduğunu düşünürler.¹⁷¹⁰ Jellinek, insan bedenini ele alarak bir biyolojik sentez olarak tek bir kişinin hukukten kişi kabul edilmesi ona atfedilen soyut değerlere içkin olduğu üzere devlette insanlardan teşekkül eden bir varlık olarak şuurlu bakımından benzer bir durumu ifade ettiği kolektif varlığı bir gerçeği yansıtır.¹⁷¹¹ Jellinek’in yaklaşımı devletin sosyal anlamda mevcut olamayan ancak hukukten mevcut olan kişiliği hakkında devletin esasında olmayan ancak hukukten farz edilen bir varlığa

¹⁷⁰³ Bu bakımdan devletin soyut kişiliğinin hukuki kişiliğe nazaran öncelikli olduğunu ifade etmektedir. Okandan, “Devletin Şahsiyeti”, s.840, 841. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.890, 891.

¹⁷⁰⁴ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.154.

¹⁷⁰⁵ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.476.

¹⁷⁰⁶ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.475.

¹⁷⁰⁷ Ibid., s.476.

¹⁷⁰⁸ Ibid., s.483, 484.

¹⁷⁰⁹ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.98.

¹⁷¹⁰ Jellinek’te devletin sosyal gerçekliği hali ile soyut kişiliği felsefi bir sorun olup hukuki anlamda ispata konu edilemez. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.484.

¹⁷¹¹ Ibid., s.484.

dönüştürülmesi bakımından eleştirilir.¹⁷¹² Zira hukuken varlık kazanan ya da hukuk tarafından varlığı tanınan bir şeyin sosyal bir olgu olarak var olmadığı ya da ilişkisi olmadığını söylemek daha çok fiili durumu takip eden pozitif hukuk bakımından da anlamsız bulunmuştur.¹⁷¹³ Bu manada soyut ya da somut bir şekilde gerçeklik arz etmeyen bir şeye hukuken varlık tanımak durumunda asıl bunun varlığını iddia etmenin devleti imkânsızlaştıracağı düşünülmüştür.¹⁷¹⁴ Hukukun sosyal olgularla katı bir şekilde ayrılması eleştirilmiştir.¹⁷¹⁵ Jellinek ile benzer bir yaklaşımı payalaşan Carre de Malberg'te devlet hukuki bir gerçeklik dairesinde tüzel kişi kabul edilir. Malberg'te devletin kişiliği teşkilatlı bir varlık meydana getiren toplumun oluşturduğu hukuki gerçekliği karşılar.¹⁷¹⁶ Malberg'in devleti hukuki bir perspektif üzerinden tartışır.¹⁷¹⁷ Ancak devlete toplumdan ayrı bir çıkar sahibi olmak noktasından bakmaz. Zira yaklaşımın devleti amaçlaştıran toplum çıkarını taşıyıcı olmaktan çıkaran bir varlığa evirecektir.¹⁷¹⁸ Hali ile devletin egemenliği üzerinden yapılan tartışma hukuk içerisinde devletin ancak kamu hizmeti ve kamu yararı bakımından araç kılındığı¹⁷¹⁹ bir noktaya indirgenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda bir çıkara sahip olmak bireylere özgü olduğu üzere yalnızca bireylerin çıkarının sağlanması bakımından ortak çıkarın konusu olan devlete organlar ve hukuk süjesi olma niteliği tanınmıştır.¹⁷²⁰ Toplumsal beden olarak egemen halkın sözleşme ile kuruluşundaki temel nitekim Rousseau'da bu ortak çıkar düşüncesidir. Kollektif ve soyut bir varlık olarak devletin, toplumun çıkarından başka bir amaç taşıması kuruluş mantığına da aykırı kabul edilir.¹⁷²¹ Aynı zamanda topluluğa özgü bir iradeyi de devlete ait bir irade de gerçek dışı kabul ederek bu noktada Duguit'in devletin iradesi kabul edilen şeyin esasında yönetenlerin yaut organları

¹⁷¹² Benzer eleştiriler bütün pozitivistlere yöneltilmiştir. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.101.

¹⁷¹³ Akbay, a.g.e., s.497.

¹⁷¹⁴ Ibid.

¹⁷¹⁵ Akbay, a.g.e., s.498.

¹⁷¹⁶ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.855.

¹⁷¹⁷ Ibid., s.10.

¹⁷¹⁸ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.491.

¹⁷¹⁹ Akkaya Kia, *Bir Ders Konusu Olarak "Devlet" ya da Genel Kamu Hukuku Dersinin Kökenleri*, s.84.

¹⁷²⁰ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.491, 498.

¹⁷²¹ Ibid., s.491.

kullanıcıların iradeleri olduğu noktasında hemfikiridir.¹⁷²² Duguit'ten devletin kişiliğinin ortak çıkarın korunması bakımından yalnızca hukuki bir gerçeklik taşıması hususunda ayrılır.¹⁷²³ Devlet toplumsal kaynaşmanın ve birlikteliğin teşkilatlı bir ifadesi olarak hukuken bütünlük kazanan müstakil bir kişiliğe dönük iradesi anayasa ile sabit olduğu üzere devlet adına yetkili olan bireylerin gerçek iradeleri devletin ortak iradesi olarak kabul edilmektedir.¹⁷²⁴ Hali devletin meydana gelmesi ile varlık kazanan kişilik devletin hukuki bir ifadesi olarak hukuk düzeni içinde bir zorunluluk belirtmiş olacaktır.¹⁷²⁵ Devlet kişiliğinin iradesi durumunda Duguit'in realist teori çerçevesindeki eleştirileri dikkate alındığında kollektif yahut genel bir iradenin devlet iradesi olarak kabul edilmesi her ne kadar gerçek dışı şeklinde nitelendirilebilecek ise de devletin teşkilatlı yapısının devlet adına kamusal amaçlarla faaliyette bulunan organları ve bu organlardaki gerçek kişilerin bir irade sahibi olduğu ve bu iradenin de kamusal çıkar adına devlet eli ile gerçekleştirildiği açıktır.¹⁷²⁶ Oysa diğer hukuki kişiliklerde olduğu gibi devlet tüzel kişiliğinin iradesi de gerçek kişiler aracılığı ile mümkün bir varlığı haizdir.¹⁷²⁷ Zabunoğlu, devlet faaliyetlerinin yürütüldüğü müstakil tüzel kişilikleri haiz kamu kurumlarında gerçek kişiliklerin bulunduğunun bir gerçeğe tekabül ettiğini teslim etse de devlet kudretini kullanan fiziki anlamda gerçek kişilerin varlığını kabul etmenin devletin *hukuki gerçekliğini* inkâr etme tehlikesini barındırdığının altını çizerek.¹⁷²⁸ Devlete toplumsal varlık olarak baktığımızda bir topluluğunun korporatif bir birleşimi olarak organlara sahip teşkilatlı bir yapı görürüz. Bu yapının bireylerin varlığından etkilenmeyen ve kendine özgü bir kudrete sahip olan varlığının hukuken ifade edilmesi gereklidir. Devlet, bu topluluğunun birliğinin, sürekliliğinin ve ortak çıkarının

¹⁷²² Ibid., s.492.

¹⁷²³ Ibid.

¹⁷²⁴ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.492-493. Sabuncu, *Anayasaya Giriş, Ek: 1982 Anayasası*, s.26. Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.184.

¹⁷²⁵ Akbay, a.g.e., s.492, 493.

¹⁷²⁶ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.888, 889.

¹⁷²⁷ Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.71.

¹⁷²⁸ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.123. Ayrıca bkz. Başgil, *Devletin Ve Diğer Amme Hükmi Şahıslarının Mesuliyet Meselesi*, s.29.

korunmasını milyonlarca bireyi kapsayan varlığı ile faaliyetlerini gerçekleştirecek organlara sahip olması kazandığı bağımsız gerçekliğin hukuk düzeni içinde bir gerçeklik belirterek hukuki süje olmasının bir kişilik kazanmasından başka imkânı da yoktur.¹⁷²⁹ Merkezileşen hukuk düzeninin mücessem ifadesi devleti meydana getirmektedir.¹⁷³⁰ Kelsen'in devleti “...etkili olarak yürürlükte bulunan bir hukuki norm sistemi...”¹⁷³¹ şeklindeki tanımlamsı da soyutlayıcı bir yaklaşımı işaret etmektedir.¹⁷³² Zira devleti normlar düzeni biçiminde kabul ederken devlet ile hukuk arasında özdeşlik kurar.¹⁷³³ Devletin müstakil sosyal bir gerçeklik taşıması ile hukuki teorisini ayırt eder. Sosyal gerçeklik mevcut olana dönüktür. Oysa hukuk bir düzen düşüncesi etrafında olması gereken kuralları içerir.¹⁷³⁴ Devlet kudreti de normlar düzeni olarak devletin caydırıcılığı bakımından bireylerin normlara bağlılık bakımından sorumluluklardır.¹⁷³⁵ Hali ile devletin sosyolojik anlamda incelenmesi ile hukuki varlığını iki ayrı bilgi olarak ayırır. Devlet bireylerin otoritesine bağlı oldukları hukuk kuralları ile tesis olmuş zorlayıcı düzeni ifade eder.¹⁷³⁶ Devlet kudretini de hukuk düzeninin muhafazası şeklinde kabul eder.¹⁷³⁷ Buradaki özdeşlik pozitivist perspektiften devleti hukuki anlamda bir kişi olup kişiliğinin temelinde devlete ilişkin normların kişileştirilmesi düşüncesi yatmaktadır. Kelsen'de devletin kişiliği toplumda hukuk düzeninin varlığı

¹⁷²⁹ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.493.

¹⁷³⁰ Chevallier, *Hukuk Devleti*, s.42, 43.

¹⁷³¹ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.43. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.317.

¹⁷³² Kapani, a.g.e., s.43. Ayrıca bkz. Akbay, “Kelsen'in Hukuk ve Devlet Teorisi”, s.35

¹⁷³³ Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s. 222. Doehring, *Genel Devlet Kuramı*, s.25, 26. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.49. Uygun, *Hukuk Teorileri*, s.114-116. Kelsen: “...kolektivitenin ve özellikle devletin “iradesi” denen şeyin psikolojik bir veri olmadığını – çünkü psikolojik olarak yalnızca bireysel iradeler vardır-, bununla sayısız bireysel edim çokluğunun topluluğun ideal düzenini ve onun içeriğini oluşturduğunun kabul edildiğini varsayıyoruz. Bu şekilde kolektif düzen, kolektivitenin kendisini oluşturan, bir normlar ve buyruklar sistemidir. Kolektivitenin üyeleri belirli bir biçimde davranmalıdır: işte kolektif düzeni teşkil eden entelektüel içerik budur; fakat özellikle erişilmesi söz konusu olan halk kitlesi için, bu tamamıyla tinsel ilişkinin en duyulabilir ve sonra kavranabilir karşılığı şudur: (bir kişi olarak varsayılan)kolektivite ya da devlet, - bir insan ya da üstüninsan gibi- üyelerinin şöyle veya böyle davranmasını “istiyor”. Devlet düzeni tarafından kurulan “zorunluluk” (sollen) bir devlet kişinin “irade”si (wollen) gibi gösteriliyor. O halde, “devlet iradesinin oluşumu” sadece devlet düzeninin yaratılması sürecidir.” Hans Kelsen, *Demokrasi: Doğası – Değeri*, Çev: Yasin Uysal, Dost Kitabevi Yay., 1.Baskı, Ankara 2019, s.39. Ayrıca bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.314, 315.

¹⁷³⁴ Ibid., s.314.

¹⁷³⁵ Ibid., s.323. Akbay, “Kelsen'in Hukuk ve Devlet Teorisi”, s.37, 38.

¹⁷³⁶ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.315, 319.

¹⁷³⁷ Akbay, “Kelsen'in Hukuk ve Devlet Teorisi”, s.41.

için araçlaşan bir gereklilik şeklinde görünür.¹⁷³⁸ Bu anlamda devletin kişiliğini, hukuk norm düzeninin kişileştirilmesi şeklinde anlar ve devlete hukuktan bağımsız bir soyut varlık alanı atfetmez.¹⁷³⁹ Devlet ile hukuk arasında kurduğu özdeşlik üzerinden devlet, hukuk düzeninin kişileştirilmesidir.¹⁷⁴⁰ Malberg'in Jellinek eleştirisi devletin yalnızca hukuken belirttiği gerçekliğin toplumsal gerçekler bakımından ilişkilendirilmemesi devlete atfedilen kişiliğin yalnızca hayali ve kurgusal bir şey¹⁷⁴¹ olması bakımından Duguit'i haklılaştırır. Bu noktada Malberg devletin hukuki gerçekliği ile sosyal gerçekliği arasındaki ilişkinin devletin hukuki kişiliği bakımından kurulması gerektiğini ve buradan hareketle devlete esasında hayali olmayan bir kişiliğin hukuk tarafından atfedilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ancak buradaki temel düşüncesi devletin birçok anlamda gerçekliğinin tartışabilir olsa da kişiliğinin ancak hukuken gündeme getirilebileceği yönündedir.¹⁷⁴²

Fiksiyon teorisi Alman hukukçu Otto von Gierke ve İngiliz hukukçu Maitland üzerinden *Gerçek Kişi Olarak Devlet* düşüncesine göre eleştirilmiştir. Yaklaşımın savunucusu olan Otto von Gierke'ye göre devlete atfedilen hukuki kişiliğin kurgusalılığı iddiası devletin gerçekliği ile bağdaşmaz. Devlet tüzel kişiliğin gerçek kişiliği yansıttığını düşünür. Devleti de insanlar gibi gerçek bir kişi kabul etmesinin temelinde gerçek kişiler gibi haklara ve sorumluluğa ehil olan tüzel kişilerin de gerçek kişilerin istifade ettiği ve yetkili olduğu hukuki ölçülerden hareketle bir tüzel kişi nitelendirmesine ve tıpkı mistik beden anlayışındaki gibi başta bir kurgusal kişilik (*persona ficta*) bulunmasına gerek olmadığı düşüncesi yatmaktadır.¹⁷⁴³ Devletin gerçek kişi olarak fiksiyondan arındırılması temelde kuruluşunun bir izin ve yetki usulünden

¹⁷³⁸ Doehring, *Genel Devlet Kuramı*, s.51.

¹⁷³⁹ Uhlenbrock, *Der Staat als juristische Person*, s.116, 117.

¹⁷⁴⁰ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.493.

¹⁷⁴¹ Akbay'da bu hususta zaten düşüncelerimizde fark ettiğimiz bir varlığın gerçekliğini tanımayı hukuki bir varsayım ve mantık silsilesinden anlamlandırmanın anlamsız olduğunu düşünür. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.498.

¹⁷⁴² Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.492.

¹⁷⁴³ Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s 200. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.121.

bağımsız düşünülmesidir.¹⁷⁴⁴ Hali ile bu yaklaşım devletin kökeni hakkındaki *Organizmacı* teoriyi mihver edinerek devleti canlı bir organizmaya benzeterek bir başka tabirle insan farz ederek açıklar.¹⁷⁴⁵ Bir organizmanın, organ ve uzuvlardan teşekkül etmesi gibi devlette bir organizmanın sahip olduğu vucüda ve organlara sahiptir. Bu durumda devletin iradesi kurgusal değil onu meydana getiren insan grubunun ortak iradesi şeklinde somut kabul edilir. Devletin tıpkı biyolojik anlamda canlılar gibi açıklandığı bu yaklaşımda devlet doğma, büyüme ve ölme gibi biyolojik ilkeler ile açıklanır.¹⁷⁴⁶ Hali ile devlete doğal ve bütün bir organizma olarak yaşayan bir varlıktır.¹⁷⁴⁷ Okandan organizmacı yaklaşımın devlete izafe ettiği irade için: “ *İnsan nasıl ki bir takım uzuvların terekübünden, onların sentezinden vücuda gelmişss, insan nasıl kendisini terkip eyleyen unsurların bir araya gelmesiyle bir hayatıyet, bir varlık, bir şuur iktisap ediyors, aynen Devlet de muhtelif uzuvların, muhtelif unsurların, sentezinden meydana gelmiş ve bu muhtelif uzuv ve unsurların heyeti mecmuası Devlete bir varlık, bir ruh, bir maşeri şuur bahşetmişlerdir.*¹⁷⁴⁸” izahında bulunur. Gierke’de tüzel kişiliği gerçek bir kişilik kabul edilen devletin iradesi “... kendisini teşkil ve ifade eyleyen kollektiiviyete has bir irade...”¹⁷⁴⁹ şeklinde izah edilir. Gierke’nin düşüncesi kollektif bir yapı arz eden şirket ve insan topluluklarına özgü faaliyetlerin bu yapıları meydana getiren insanların iradesinin ürünü ve insanlarda yapılan faaliyetlerin farkında olduğu üzere devletin temsil edildiği erkler ve kurumlar da benzer şekilde insanlardan teşekkül ederek gerçek bir kişilik arz etmesi şeklide açıklanabilir.¹⁷⁵⁰ Organizmacı görüşten hareketle varsayılan devlet organları da yine bu organları husule getiren

¹⁷⁴⁴ Abadan, bu durum için “...fiksiyonun da fiksiyonu...” yakıştırmasında bulunur. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.71.

¹⁷⁴⁵ Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.185. Örneğin, Türk hukuk doktrininde ilk “*Hikmet-i Hukuk*” adı ile ilk hukuk felsefesi eserinin müellifi olan Münif Paşa, (1830-1910), insandaki iradeyi devletin üç erki içinde yürütme erkine benzetmesi devlet biçimi ve hükümet sistemleri bakımından insanın akli ve fizyolojik varlığının kıstas alındığını göstermektedir. Münif Paşa, *Hikmet-i Hukuk*, s. 220.

¹⁷⁴⁶ Okandan, *Devletin Menşei*, s.45.

¹⁷⁴⁷ Ibid., s.45, 46.

¹⁷⁴⁸ Ibid., s.45.

¹⁷⁴⁹ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.122.

¹⁷⁵⁰ Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.380.

insanların iradesini temsil etmektedir.¹⁷⁵¹ Tüzel kişiliği gerçek kabul eden görüş ise ikiye ayrılır. Birincisi organik – biyolojik görüşe göre devletin canlı bir organizma olarak kabul edilerek insan bedeni üzerinden anlamlandırılmasıdır.¹⁷⁵² Platon ve Aristoteles’e dayanan bu görüş Ortaçağ’da Thomas Aquinas tarafından da kabul edilmiş modern dönemde A.Comte, Spencer, Bluntschli ve Oppenheimer tarafından savunulmuştur.¹⁷⁵³ İkinci görüş ise Rousseau ve Gierke üzerinden işleyeceğimiz soyut kişiliğin felsefi bakımdan gerçekliğini kabul eden görüştür. Temelde Rousseau’nun sözleşme ve genel irade teorisine dayanır. Burada biyolojik bakımından insanla biyolojik benzerlik kurulmamaktadır. Ortak bir benlik olarak genel iradenin doğuşu ile tek bir irade ve benlik sahibi insan arasında benzerlik kurulur.¹⁷⁵⁴ Gierke ise bu bağlamda devletin kişiliği *universitas* gibi iradeye dayalı bir organizma kabul eder.¹⁷⁵⁵ Gierke, mevcut Alman birliğinin de canlı bir beden, kendine özgü irade ve gerçek bir kişi olarak kabul etmiştir.¹⁷⁵⁶ Topluluk bütün bir irade olarak kaynaşmasından meydana geldiği iradelerin her birinden ayrılarak bağımsız bir varlığa sahiptir.¹⁷⁵⁷ Buradan devlet organik bir birlik olarak doğarken kendisini organları vasıtası ile gerçekleştirmektedir.

Hauriou’nun müessese teorisinde ise kişilik kazanma korporatif kurumların ortaklığının

¹⁷⁵¹ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.122. Okandan, *Devletin Menşei*, s.53. Duguit ne 18.yy rasyonalizminin sözleşmecî görüşünü ne de organizmacı teoriyi desteklemez. Devlet hakkında ilk dönem fikirlerinde sosyolojik olguları biyolojik gerçekliğin bir devamı niteliğinde ele alsa da yaşadığı fikri kırılganlık ile organizmacı teoriyi de soyut ve tecrübe edilebilirlikten uzak bularak tenkit etmiştir. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.149, 150.

¹⁷⁵² Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.477.

¹⁷⁵³ Devlet doğal bir varlık ve canlı bir organizma kabul edilir. Örneğin Bluntschli devlete erkek cinsiyeti Kilise’ye kadın cinsiyeti atfetmiştir. Bluntschli, *Therorie generale de l’Etat*, Paris 1877, s.14-17. Akt. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.479. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.53-55. Ayrıca bkz. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, s.90, 91. Bu yaklaşım biyolojik ve sosyal organizma arasında hiçbir fark gözetmeksizin sosyal bir organizmaya ait bir iradenin varlığına ilişkin tartışma yapmaktan eleştirilir. İnsandaki benlik şuurunun kişiliğine dair farkındalığın gerçek dışı bir varlığa atfedilmesinin dahası topluluktaki bireylere ait iradelerden bağımsız bir irade varsayımının doğrudan a priori kabulü bilimsel bulunmamıştır. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.494, 495.

¹⁷⁵⁴ Zietelmann’a göre insanların birleşmesinden(iradeleri)herbirinden değer taşıyan ortak ve müstakil bir varlık doğar. Birleştirici kuvvet kavramını kullanır. İnsan vücudunun kimyevi ve biyolojik unsurları tek bir varlığı ifade eder. Sanat eserlerini de benzer şekilde örnek gösterir. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.479, 480. Bu görüşe ilişkin temel eleştiri devletin kişiliğinin doğrudan devlete ait ortak bir iradede aranması şeklinde devlete Rousseaucu bir iradenin yüklenmesidir. Devlete atfedilen iradelerin faaliyet alanına ve kullanılan organa göre bireylere ilişkin olduğu yönünde Duguitci eleştiriler yapılmıştır. Akbay, a.g.e., s. 495, 496.

¹⁷⁵⁵ Dewey, *The Historic Background Of Corporate Legal Personality*, s.658.

¹⁷⁵⁶ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.152.

¹⁷⁵⁷ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.481

devletin tamamına şuur olarak¹⁷⁵⁸ yerleşmesi ve sübjektif bir varlığın oluşumu ile sağlanır.¹⁷⁵⁹ Müesseseyi, belirli bir sosyal ortamda hukuki anlamda süreklilik sahibi iş yahut işe dönük teşebbüs düşüncesi olarak ifade eder.¹⁷⁶⁰ Kurumun faaliyet kazanması için ise organlaşma gereklidir.¹⁷⁶¹ Toplumun düşünce etrafında kaynaşması ile oluşturduğu yapı bir anlamda toplumsal beden şeklinde doğması ile kamusal işlere bireylerin katılımı ile hukuki kişiliğin öncülü soyut kişilik oluşurken devlet bu süreçte kurumlar kurumu olarak doğar.¹⁷⁶² Bireylerin tamamında içselleştirilmiş devlet düşüncesinin bileşkesi olarak toplumda amaç birliği sağlanan devletin soyut varlığı hakkında kesin bir netlik doğuracaktır.¹⁷⁶³ Duguit ise devlet tüzel kişiliğine ilişkin teoriler içerisinde *Realist Teori*¹⁷⁶⁴ olarak bilinen pozitivist akımın başta gelen temsilcisi olarak *kolloktivite*’de bir irade ve bilinç durumunun varlığını kabul etmez.¹⁷⁶⁵ Hali ile hukuki anlamda kişiliğin en temel sonuçlarından biri olan hak ve borçlara ehil olmasının doğurduğu sorumluluk için şart olan irade sahibi olmaktan mahrumdur. Bu durumda da devlet bir iradeden yoksun olduğu için hukuki bir kişi olarak vasıflandırılmaz. Duguit’in görüşlerini devletin iradesi ile kast edilen şeyin hükümeti teşkil eden heyetin iradesi olduğu ve kollektif bir manada iradenin mevcut olmadığını olsa dahi bir sahibinin olamayacağını “...savunulması imkânsız bir hayalden ibaret olup çürük bir hipotez...”¹⁷⁶⁶ şeklinde özetlenebilir. Devletin organlarından bağımsız şekilde soyutlanarak düşünülmesi durumunda ortada bir devlet varlığı bulunmayacağı üzere

¹⁷⁵⁸ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.482. Müessese teorisine ilişkin tafsilatlı değerlendirmeler için Maurice Hauriou, “*Müessese ve Tesis Teorisi*”, Çev: Tarık Tunaya, İÜHFM, C:9, S:3-4, 1944, s.672-683. Recai Galip Okandan, “*Devletin Şahsiyetinin Müessese Fikriyle İzahı*”, İÜHFM, C:16, S:1-2, 1950, s.88-96.

¹⁷⁵⁹ Recai Galip Okandan, **Müessese Teorisinde Fikir Unsuru ve Bazı Hususiyetleri**, İÜHFM, C:12, S: 2-3, 1946, s.537-560.

¹⁷⁶⁰ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.863.

¹⁷⁶¹ Ibid., s.863, 865.

¹⁷⁶² Ibid., s.865, 866.

¹⁷⁶³ Hauriou kalkış noktası olarak tek tek insan iradesini dikkate alıp soyut kişilik hususunda mantık zinciri doğursa da toplumsal bütünlüğün bir olgunlaşma evresi olarak devlete irade izafe etmesi bakımından eleştirilmiştir. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.496.

¹⁷⁶⁴ Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.149. Gözler, *Anayasa Hukukunun Metodolojisi*, s.182, 183.

¹⁷⁶⁵ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.122.

¹⁷⁶⁶ Ibid. Ayrıca bkz. Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.381. Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.149. Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s.229.

devletin bağımsız hukuki kişiliğini faraziyeiden ibaret bulmaktadır.¹⁷⁶⁷ Aynı zamanda hukuki kişiliğin teorik temelini oluşturan sosyal sözleşmeye varsayımsal, sübjektif, hayalden ibaret bularak ortak bir benliği ve iradeyi reddeder.¹⁷⁶⁸ Gerçek bir iradeden mahrum kabul ettiğı devlete hukuki bir ehliyet tanımaz.¹⁷⁶⁹ Devleti, yönetenler ile yönetilenler farklılaşma ve ilişki üzerinden anlayan Duguit¹⁷⁷⁰, devleti hali hazırda anayasal anlamda iktidarda bulunanların iradeleri ile özdeşleştirir.¹⁷⁷¹ Bu yaklaşımı hem devletin hem de ulusun bir tüzel kişi olarak niçin kabul edilemeyeceğini kendinden menkul bir iradeden yoksun olmalarında arar.¹⁷⁷² Böylelikle de tenkit ettiğı hem kurgusal olarak devlet tüzel kişiliğı ve devleti bir gerçek kişilik kabul eden yaklaşım yerine onu doğrudan iktidardaki gerçek kişiler ile eş tutarak¹⁷⁷³ egemen ve kollektif bir kişi olduğı kurgusunu reddeder.¹⁷⁷⁴ Duguit aynı şekilde ulusa atfedilen bir tüzel kişiliğı de kabul etmez.¹⁷⁷⁵ Nitekim Duguit devlete egemenlik atfetmek yahut egemenlik kavramının tecdid ve tashih edildiğı devlet kudreti gibi kavramlar yerine kamu hizmeti kavramının kullanılmasını savunmaktadır. Nitekim yasama, yürütme ve yargı faaliyetlerini birer kamu hizmeti olarak kabul ederek devleti kuvvetler içinde en büyük kuvvet Weberyen ifade ile zorlama gücü olarak konumlandırır.¹⁷⁷⁶ Egemenlik sahibi kurumsallaşmış bir iktidar olarak devletin tüzel kişiliğinin temel fonksiyonu

¹⁷⁶⁷ Zabunoğlu, a.g.e., s.123. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.258, 259.

¹⁷⁶⁸ Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s.224.

¹⁷⁶⁹ Zabunoğlu, "Realist Teori"ye dönük eleştirileri dâhilinde medeni hukuktaki gerçek kişilerin somut olarak irade kaybı ve sakatlığı halinde hukuki anlamda kişiliklerini kaybetmediklerini hali ile burada iradenin gerçek anlamda varlığı üzerinden yapılan eleştiriye doğru bulmamaktadır. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.124.

¹⁷⁷⁰ Babanzade, *Hukuk-ı Esasiye*, s.43. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.128. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.145. Ayrıca bkz. Celalettin Arif Bey, *Hukuk-ı Esasiye*, s.19.

¹⁷⁷¹ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.49.

¹⁷⁷² Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s.229.

¹⁷⁷³ Ibid., s.239.

¹⁷⁷⁴ Leon, Duguit, *Leçons de Droit Public General*, Boccard, Paris 1926, s.142-148. Akt. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.128. Duguit'in egemenlik kavramını ve devleti egemenlik ile açıklamama hususunda bir başka saığı en ilkel görünümünden modern döneme kadar evrensel kabul ettiğı devlet olgusu hakkında daha genel bir çerçeve çizbilme gayretidir. Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s.220.

¹⁷⁷⁵ Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s.229.

¹⁷⁷⁶ Ibid., s.231. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.128, 129.

bütünlüğünün ve sürekliliğinin sağlanmasıdır.¹⁷⁷⁷ Devletin hem halk hem de hükümet ile özdeşleşmemesi durumunda zaman içinde yaşanacak değişikliklerin devletin sürekliliği için bir engel teşkil edeceğini hem de devlet adına bulunulan tasarruflar ve yapılan işlemlerin korunması, geçerliliğini ve etkisini sürdürmesi bakımından doğacak sorunların önüne geçilmesi bakımından isabetli bulur.¹⁷⁷⁸ Devletin tüzel kişiliğine ilişkin tartışmalar bu minvalde şekillenirken Fransız ve Alman doktrini olarak ayrılan ulusun ve devletin iki ayrı tüzel kişiliği ifade edip etmediği hususuna da eğilmek gerekecektir.

Ulusun meydana geldiği insan topluluğundan bağımsız bir kişiliği olduğuna yönelik iki teori mevcuttur. Fransız teorisine göre ulus bir tüzel kişi olarak varlık kazanırken iken Alman teorisinde ulus devlette bir organ olarak ifade edilir.¹⁷⁷⁹ Fransız teorisinde ulus kişiselleşmiş bir iktidardan ulus egemenliğine geçişte Eski Regim ve Fransız devrimi arasındaki gerilim zemininde okunmalıdır.¹⁷⁸⁰ Fransız devrimi öncesinde devlet iktidarı Kral'ın üzerinde toplanarak kişiselleşmiş bir iktidarı işaret ettiği üzere müstakil bir devlet iktidarından bahsetmenin zorluğuna işaret eder.¹⁷⁸¹ Fransız devrimi akabinde ise Bodin ile sistemeleşen ve Rousseau'da korunan egemenlik kolektiviteye mal edilerek kişilik dışı bir iktidar düşüncesi doğmuştur.¹⁷⁸² Ulusun, bireylerden ayrı varlığı Rousseau'nun sözleşme teorisi zemininde soyut halk düşüncesi üzerinden temellendirilir.¹⁷⁸³ Sözleşme teorisinde genel irade ile sonuçlanacak olan ortak bir benliğin yaratılması ile egemenlik tüzel kişi olarak ulus uhdesinde kabul edilir.

¹⁷⁷⁷ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.278. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.903. Sabuncu, *Anayasaya Giriş, Ek: 1982 Anayasası*, s.25. Süreklilik sorunu oldukça geniş kapsamlı bir konudur. Devlet tüzel kişiliği sürekliliğe dair olarak devlet varlığının korunması ve yönetime dair bir hukuki güvenceyi ihtiva ederken süreklilik vergi rejiminden, maliye politikalarından, demokratik standartların gelişimine kadar birçok bağlamda ele alınabilecek bir konudur. Wilhelm von Humbolt, *Devlet Faaliyetinin Sınırları*, Çev: Bahattin Seçilmişoğlu, Liberte Yay., 3.Baskı, Ankara 2013, s.285-290.

¹⁷⁷⁸ Okandan, *"Devletin Şahsiyeti"*, s.854, 856, 857.

¹⁷⁷⁹ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.248.

¹⁷⁸⁰ Okandan, devlet kudretinin değerlendirilmesi bakımından Fransız devrimi öncesi ve sonrasını milat alır. Okandan, *"Devletin İktidar Unsurunun Vasıfları ve Bu Hususta İleri Sürülen Doktrinler"*, s.560.

¹⁷⁸¹ Ibid., s.560, 561.

¹⁷⁸² Ibid., s.561, 562.

¹⁷⁸³ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.249.

Akbay bu noktada ulusun uhdesindei egemenliğin ulus adına kullanımında fiili durumda her türlü istismara açık ve birden çok devlet biçimini ve hükümet sistemi ile sonuçlanabilecek bir belirsiz taşıdığını ifade etmektedir.¹⁷⁸⁴ Hâkim kabul her ne kadar ulus kavramının ve olgusunun bireylerden bağımsız bir gerçekliğe sahip olduğu açık olsa dahi bu durumun siyasi ve hukuki anlamda kişiliğinin ancak devlet ile mümkün olacağı üzere tüzel kişiliğe sahip olanın devlet olduğu yönündedir.¹⁷⁸⁵ Rousseau'nun genel irade teorisi üzerinden doğan ortak bir benlik, bu benliğe özgü bağımsız üstün bir iradenin doğmasının imkânsız olduğu noktasında bugün artık klasikleşen birçok eleştiriye tabi tutulsa da¹⁷⁸⁶ devletin hukuki kişiliği bakımından devletin soyutlanabilirliği ve egemenliğin ulusa ait olmak yönünden ihtiva ettiği kurgu ile modern devlet düşüncesinde dönüm noktası ifade etmesidir. Fransız doktrini olarak kabul edilen ulusun tüzel kişiliğe sahip olmasına yönelik eleştiriler egemenlik sorunu üzerinde aynı kişiliğin devlete tanınması sebebi yaşanılacak ikiliğin nasıl çözümleneceği noktasında yoğunlaşmıştır.¹⁷⁸⁷ Burada ulusa atfedilen tüzel kişilik ile devlete atfedilen tüzel kişilik arasında görülen ayniyet devletin egemenliğin kaynağı olan ulustan kaynaklandığı ve ulustan hareketle tahakkuk ettiği yönündedir.¹⁷⁸⁸ Ulusun egemenliği uhdesinde tutarak tüzel kişiliği haiz bir varlık olarak hukuken kabul edilmesi durumunda devletin anlamını yitireceği ve ortadan kalkma tehlikesi ile karşılaşacağı vurgulanır.¹⁷⁸⁹ Ancak birine ait olabilecek olan egemenlik ulusun tüzel kişiliği kabul edildiği takdirde devletten soyutlanırken aksi durumda da egemenlik ulusun uhdesinden çıkmaktadır.¹⁷⁹⁰ Nitekim tüzel kişiliğin yalnızca devlete tahsis edilmesinde bu ikiliğin aşılması ana gayeyi oluşturmuş. Bu noktada ulus ve devletin aynı öze tekabül eden

¹⁷⁸⁴ Ibid., s.249.

¹⁷⁸⁵ Ibid., s.250. Bu noktada hâkim fikir ulusun kişiliğinin devlet kişiliği içersinde kaynaklandığı yönünde olup tartışmalıdır. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s 203.

¹⁷⁸⁶ Akbay, a.g.e., s.250, 251.

¹⁷⁸⁷ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.707, 708.

¹⁷⁸⁸ Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s 201.

¹⁷⁸⁹ Okandan, a.g.e., s.709.

¹⁷⁹⁰ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.251.

soyut gerçekliğin iki yüzü olduğu düşünülerek devlet kişiliğinin tesis edilmesinde ulusun insan topluluğu olarak asli unsur olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁷⁹¹ Malberg, ulusu soyut bir kişilik şeklinde kavrar.¹⁷⁹² Ancak ulusun hukuki ve siyasi anlamda kişilik ifade etmesinin zaten devleti ifade ettiği yönünde bir sıçrama ile Malberg devletin ulus olmadan bir kişilik taşımasının imkânsızlığı ile devlet bünyesi olmaksızın ulusun bir kişiliğe varamayacağı arasında kurduğu ölçü minvalinde konuya yaklaşmıştır.¹⁷⁹³ Bu yaklaşımın gelişmesi ulus ve devlet bakımından iki ayrı tüzel kişilik kurgusu ihtiva eden Rousseaucu teoriden kopuşu gerçekleştirmiştir.¹⁷⁹⁴ Malberg’de ulus iktidarın kaynağı olarak belirlendiğini ancak iktidarın kullanımının devlete ait olması bakımından devlet kudretini tanıyan Jellinek ile benzer görüşleri paylaşmıştır.¹⁷⁹⁵ Akbay, ulus ve devletin aynı tüzel kişiliği ifade ettiği yönündeki yaklaşımın esasında iki ayrı tüzel kişiliği arz etmesinden hiçbir farklılık taşımadığını hali ile devlet lehine bu kopuşta ulusun tüzel kişiliğinin bir anlamı kalmadığını düşünür.¹⁷⁹⁶ Böylelikle Alman teorisi olarak tabir edilen Gierke, Gerber, Laband ve Jellinek gibi hukukçular tarafından savunulan ulusun devlet içinde organlaştığı tek tüzel kişilik olarak devlet formülü gündeme gelmiştir.¹⁷⁹⁷ Malberg’in de iştirak ettiği bu görüşe göre devletin hukuki gerçekliği üzerinden kişiliği kavranır.¹⁷⁹⁸ Ancak sosyolojik anlamda bir organizmadan hareketle canlılık tasavvuru etrafında düşünülen organ teorisinin hilafına hukuki teori mantıksal bir kurguya dayanır. Devletin bir hukuki kişilik taşıması kendine özgü bir iradeyi gerektirecektir. Gerçek bir irade ise ancak fiziki anlamda gerçek kişilerde mevcuttur. Bu bakımdan devlet tüzel kişiliği için gereken irade dâhilinde insan topluluğundan mürekkep olan ulusun iradesi

¹⁷⁹¹ Ibid.

¹⁷⁹² Akkaya Kia, *Bir Ders Konusu Olarak “Devlet” ya da Genel Kamu Hukuku Dersinin Kökenleri*, s.100.

¹⁷⁹³ Okandan, a.g.e., s.774. Akbay, a.g.e., s.251.

¹⁷⁹⁴ Akbay, a.g.e., s.251. Ayrıca bkz. Okandan, a.g.e., s.706-708, 710, 711.

¹⁷⁹⁵ Jellinek’te birey yönetime konu olarak sorumluluk taşıırken devlete konusu olarak hak sahibi öznedir. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.169.

¹⁷⁹⁶ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.252.

¹⁷⁹⁷ Ibid. Ayrıca bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.711, 712, 773.

¹⁷⁹⁸ Okandan, a.g.e., s.847-855.

ortaya atılarak ulus devlet içerisinde bir tür organ olarak kurgulanmış olur.¹⁷⁹⁹ Jellinek bu noktada organlaşmanın tarih dikkate alındığında gerçek bir olgu olduğunu zira tarih boyunca bir kişinin birden çok kişi adına hareket etmesinin doğal bir toplumsal durum olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁰⁰ Jellinek'te tarih toplumsal yaşamın doğurduğu zaruret gereği bir kişinin ya da heyetin topluluk adına irade sahibi olduğunun sağlamasıdır. Bu noktada devlet siyasi ve hukuki bir teşkilat olarak iradesini ortaya koymak için organlara ihtiyaç duymaktadır. Organlar aracılığı ile iradenin gerçekleştirilmesi organların ayrı bir kişilik olduğunu ifade etmemektedir. Jellinek gerçek kişilerin fiziki bedeni örnek göstererek bütün organların ve duyuların tek bir bedende tek bir kişi adına var olduğunu bağımsız bir varlık teşkil etmediklerini ve organların yine tek bir kişi adına faaliyet göstermesini anlatır.¹⁸⁰¹ Bu bakımdan tüzel kişi olan devlete karşı organların taşıdığı bir kişilikten söz edilemez. Böylelikle yalnız ulus değil devlet başkanının, hükümetin ve parlamentonun da devlet ayrı bir tüzel kişilikleri olmadığı sonucuna ulaşır.¹⁸⁰² Bu organların kendilerine özgü bağımsız bir hak ve iradeleri olmaksızın yalnızca devlet iradesini yetkiler ölçüsünde yansıtırlar.¹⁸⁰³ Bu prensib ulusa tatbik edildiğinde, ulus devlete ait asli bir organ kabul edilmiş ve devletten bağımsız bir varlık ifade etmediği sonucuna varılmıştır. Hali ile devletin iradesinin gerçekleştirilmesi bakımından aracı bir fonksiyon arz eden ulus bu teoriye göre ancak anayasa üzerinden yetki kazanır.¹⁸⁰⁴ Dikkat edildiğinde bu teoride ulusun egemenliği sorunu gündeme gelecektir. Jellinek bu sorunun aşılması bakımından insan topluluğunun teşkilatlı ifadesi olarak devletin doğuşu ile varlık kazanan devletin asli unsuru olarak ulusu hiçbir organa

¹⁷⁹⁹ Akbay, a.g.e., s.252, 253.

¹⁸⁰⁰ Tanrı'nın topluluk içindeki bazı kimselerin eylemlerini topluma mal etmesi, bir kişinin işlediği suçun toplumsal hayatta aileyeyahut kabileye de sirayet etmesi, birkaç kişinin topluluk adına savaş kararı alması gibi örnekler verir. Akbay, a.g.e., s.253.

¹⁸⁰¹ Organ teorisi ile hukuki anlamda vekil – müvekkil ilişkisi için ayrıca bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.254.

¹⁸⁰² Akbay, a.g.e., s.255. Ayrıca bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.712, 713.

¹⁸⁰³ Jellinek'in organlara ilişkin görüşleri için Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.255, 256.

¹⁸⁰⁴ Ibid., s.257.

bağlı ve sorumlu olmaksızın kurgular.¹⁸⁰⁵ Akbay bu noktada Fransız teorisinde doğan ikiliğin en azından demokratik bir sistem içinde devlet tüzel kişiliği içinde ulusun üstünlüğünün sağlandığını ifade eder.¹⁸⁰⁶ Devlete taşınan kişilik ve iradeyi izah ettikten sonra Rousseau'ya tekrar dönersek, ulus egemenliğinin modern devlet teorisi bakımından tashih etmeye çalışan Esmein, ulusun egemenliğini fiili bir mevcut kabul ederek bunun hukukilik kazanmasının aynı zamanda sürdürülebilir meşru iktidar bakımından devleti kurgular.¹⁸⁰⁷ Esasında egemenliğin Kral'dan ulusa taşınması bu noktada, bütün kabul edilen insan topluluğunun ortak çıkarına ilişkin bir kabulden hareketle bu çıkarın gözetilmesinin belli bir kişi ya da heyet yahut da zümre eline verilmesinin devletin kuruluş mantığına aykırı ve ulusun çıkarlarının korunması noktasında taşıdığı risk¹⁸⁰⁸ bakımından devlete taşınarak devletin kişiliğinde kurucu unsur olan insan topluluğunun tamamına teşmil edilmiş bir mantık ihtiva eder. Akbay, Malberg'den hareketle esasında tüzel kişilik tartışmasının mündemiç olduğu nokta olarak egemenlik ile devlet kudretinin karıştırıldığını bu karışıklığın Fransa'nın 16.yy'daki siyasi ortamı itibari ile devletin merkezileşme ve bağımsızlaşma sürecinde farklı iktidarlara karşı verilen üstün iktidar olarak devletin meydana geliş sürecinden miras kaldığını kavramın Rousseau'da, Fransa anayasalarında ve doktrininde bağlamından kopmuş şekilde hatalı bir kullanımı olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁰⁹

Nitekim Bodin'in egemenliğin vasıflarını belirttiği tanımlamaya egemenliği mutlak farz

¹⁸⁰⁵ Ibid., s.255.

¹⁸⁰⁶ Ibid., s.257.

¹⁸⁰⁷ Ibid., s.258, 297.

¹⁸⁰⁸ Ibid., s.258, 303, 436.

¹⁸⁰⁹ Egemenliğin öncelikle devletin çevresindeki iktidarlara karşı üstünlüğünü ifade etmek maksadı ile devlet kudretinin bir niteliği olarak ullanıldığını belirtir. Bodin'in daha sonra zaten devlet kudretinin işlevleri olan yasa yapma ve savaş açma gibi işlevleri dikkate alındığında egemenliğin devlet kudreti ile karıştırıldığını ve ikinci bir anlamda kullanarak Bodin'in bu karmaşaya sebebiyet verdiğini düşünür. Akbay, bu anlamda devlet ve ulusun tamamen aynı ya da aynı şeyin iki yüzü bazen de birbirlerinden tamamen bağımsız kullanıldığını örneğin egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ifade eden anayasal metinlerde devlet kudretinin, egemenlik niteliğinin ulusa aktarıldığını ancak bunun muğlaklık barındırarak ulusal iradeye atfedildiğini ve ulusal iradenin de çoğunlukla seçimler üzerinden bir anlam ifade ettiğini söyleyerek karmaşıklığı tespit eder. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.400-404. Ayrıca bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.749, 750. Ayrıca *genel irade* ile demokratik bir sistemde çoğunluğu ifadelendiren *ulusal irade* karıştırılamalıdır. *Genel irade*, egemen varlık olarak bireylerin tamamından meydana getirilen bütün bir iradedir.

eden ve sınırsız güç olarak gören Jellinek'in özgün yeri bunun hukuki bir kavram ve kabul olduğu noktasındadır.¹⁸¹⁰ Jellinek bilimsel bir konu olarak devletin ele alınmasında Gerber ve Blutschli takip ederek mevcut metot sorunun çözüme kavuşturmak için çift yön kuramını¹⁸¹¹, statü teorisini ve üç unsur kuramlarını ileri sürmektedir.¹⁸¹² Jellinek için devlet yalnızca hukuki olarak değerlendirilemez. Hukukun kendi perspektifinden ele alınamayacağı dahası bu yaklaşımın yeterince açıklayıcı olamayacağını vurguladığı gibi sosyolojik bir metotun da yeterli olmadığını ifade eder. Hukukun sınırları içinde düşünmeyi devlet için yeterli bulmamaktadır. Nitekim Bluntschi'nin *çift yön kuramı*'na yaptığı katkı devletin bilimsel bir konu olarak tek bir disiplin tarafından incelenmesinin mümkün görmediğini göstermektedir. Sosyal ve kültürel boyutlarda da ele almaktadır.¹⁸¹³ Sosyal ve kültürel tarafı ile devlete dikkat çekmesi devleti halk kişiliği olarak üst organizma kabul etmesinde de gözlemlenebilir.¹⁸¹⁴ Devlet ve hukukun kaynağını izahlandırmada birçok sosyal bilim disiplininden yararlanmayı salık veren Jellinek bu amaç için ileri sürdüğü, devletin hukuki ve sosyolojik okumasını birbirinden ayırdığı çift yön kuramına sosyolojik

¹⁸¹⁰ Bulgan, *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*, s.135.

¹⁸¹¹ Uhlenbrock, *Der Staat als juristische Person*, s.105. Akkaya Kia, *Bir Ders Konusu Olarak "Devlet" ya da Genel Kamu Hukuku Dersinin Kökenleri*, s.101, 102. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.308. Akkaya Kia, a.g.e., s.101, 102. Jellinek, devleti sosyal gerçeklikte ve güç ilişkisinde temellendiren bir olgu olarak, başta da belirttiğimiz status kavramını etimolojik kökeninden ele alarak devleti bireysel iradenin ve ilişkilerin dışında kişilik dışı fakat egemenliğin öznel tasarruflarını açıklamaktan mahrum bulunduğu bir durum olarak, devletin üç unsur teorisinde de toprak, halk ve egemen olarak zikredilen unsurları üzerinden özdeşlikle açıklandığı yaklaşımdan, devleti doğal bir organizma olarak ele alındığı Platoncu gelenekten bu dört yaklaşımdan devletin varlığına dair nesnel teoriler şeklinde bahseder. Öznel teoriler olarak ise organizmacı görüşün fiziki olmaktan ziyade ruhi ve etik cihetini, kolektif ya da birlik olarak devleti ve hukuki bir kavram olarak devleti tasvir ettiği üç yorumu sıralar. Bir durum olarak devlete dair mevcut soyutlamanın kazanımı olarak devletin birlik ve sürekliliğinin sağlanacağı fikrini eleştirir. Özdeşlik esaslı kuramı toprakla özdeşlik kurulacak devletin patrimonial devletlerde kaldığı ve egemen esaslı devleti ise egemenden sonra devletin sürekliliği sorunları bakımından eleştirir. Daha önce belirttiğimiz üzere metafizik ve ananevi bulunduğu organizma fikrini de tenkit eder. Organizmacı görüşü tarihci hukuk okulu savunmaktadır. Bulgan, *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*, s.112-114. Devlet egemenliği fikrinin özünün organizmacı devlet modelinde olduğu yaygın bir kanaattir. Nitekim Oppenheimer Roma için koca bir organizmadır, tanımlamasında bulunmuştur. Oppenheimer, *Devlet*, s.34-35, s.70.

¹⁸¹² Bulgan, *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*, s.103. Abadan, Yavuz, "Amme Hukukunun Konusu ve Öğretim Metodu", AÜSBF, C:20, S:2, 1965, s.417

¹⁸¹³ Devletin bir hukuki bir de sosyal teorisi olduğunu düşünür. Sosyal teori devletin doğası, amaçları ve meşruluğu ile ilgilenir. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.168. Arkaik manada devleti yalnız siyaseten değil dini bir varlık olarak da kabul eder. Hali devlet keyfi değil zaruri bir varlıktır. Bulgan, *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*, s.109.

¹⁸¹⁴ Oppenheimer, *Devlet*, s.3.

açılımlarla katkı yapan Weber desteklemektedir.¹⁸¹⁵ Devletin hukuki kişiliği ilişkilendirilebilir olan birlik olarak devlet düşüncesinde Jellinek Antik Yunan'dan beri devlet varlığında birliğin mevcut olduğunu Orta çağda korporasyon olarak devletin bu düşünceye delalet ettiğini hukuki kişilik nitelendirilmesi ile birliğin korporasyondan ayrıldığını ifade eder.¹⁸¹⁶ Jellinek'te devlet bütün kurucu unsurlarından bağımsız düşünülebilen ve hukuken de ayrılan korporatif doğası ile bir tüzel kişiliktir.¹⁸¹⁷ Devletin unsurlarının ise ayrı birer hukuki kişilikleri yoktur. Prens, parlamento ve halk devletin birer organı oldukları üzere egemenlik de yalnız devlete aittir.¹⁸¹⁸ Egemenliğin (sovereignty)devlet kudretinin bir niteliği olmasının 16.yy Fransası'nda mutlakiyetçi ve merkezi devletin oluşumunda ortaya çıktığını Krallığın bir üst iktidar olarak konumlandırılması ile patrimonial iktidar içinde devlet ile Kral arasındaki özdeşliğin Kral'ın egemenliğini doğurması ile Fransız devrimi ile beraber de doğrudan ulusa taşınarak devletin hukuki kişiliğini akamete uğratacak şekilde devletin egemen kudreti ile bunun kullanımı bütünü ile karışmıştır.¹⁸¹⁹ Örneğin bu bağlamda 19.yy'ın devrim sonrası düşünürlerinden Jellinek egemenliğin devlet iktidarına dair bir nitelik olduğunu düşünerek 19.yy ile birlikte devletin egemenliğinin tetkik edilmesinin bir gereklilik olmadığını düşünür.¹⁸²⁰ Egemenlikten kendine mukavemet edilemez güç olarak bahseder.¹⁸²¹ Egemenliğin Ortaçağ'ın dini ve siyasi müesseseleri arasındaki çatışmanın bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır.¹⁸²² Akbay'da Malberg'den hareketle egemenliğin birçok iktidarın olduğu yerde en üstününü işaret etmek bakımından esasında olumsuz içeriğinin zaman içinde olumlandığını 16.yy Fransa'sına özgü siyasi gerilimlerin

¹⁸¹⁵ Bulgan, a.g.e., s.111.

¹⁸¹⁶ Bulgan, a.g.e., s.116. Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s. 229.

¹⁸¹⁷ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.71., Polis öncesi devlet kavramı için s.307. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.168, 169.

¹⁸¹⁸ Akbay, a.g.e., s.71., Polis öncesi devlet kavramı için bkz. Ibid., s.308.

¹⁸¹⁹ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.785, 786. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.407.

¹⁸²⁰ Okandan, *"Devletin İktidar Unsurunun Vasıfları ve Bu Hususta İleri Sürülen Doktrinler"*, s.563.

¹⁸²¹ Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, s.453. Bulgan, *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*, s.133. Ayrıca bkz. Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s.4.

¹⁸²² Devletin Kilise karşısındaki üstünlüğünü sağlama gayreti ve bu çatışma temelinde gelişen tarih egemenlik kavramının arkeolojisi için esas dayanaktır. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, s.440-441.

yarattığı kavramın bugünün devletleri için bir gereklilik taşımadığını temelde zaten var olan devlet kudretinin vasıflarının egemenliğe taşındığını buradan kaynaklanarak doktrinde devletin unsuru olduğunu ancak bugün için devletten başka bir iktidarın zaten tanınmadığını düşünür.¹⁸²³ Egemenliği devlet varlık şartı olarak kabul eden görüşlere göre Bodin ve Rousseau’da açıkça belirlenen nitelikleri tamamlanmış bir egemenlik olmaksızın devlet düşünülemez.¹⁸²⁴ Devlet iktidarında aranan bir nitelik olarak egemenliği tenkit eden görüşler ise egemenliğin ulus-devletler ve ulus-devletlerden örülü uluslararası sistem bakımından mezkûr niteliği gerçekçi kabul etmemektedirler.¹⁸²⁵ Ulus egemenliği hakkındaki verdiğimiz eleştiri ulus iradesinden kaynaklanmayan bir iktidarın meşru olmadığı yönünde devlet iktidarının ya da hükümet otoritesinin meşruiyeti olarak tevil edilmektedir.¹⁸²⁶ Jellinek’te devletin varlığı için aranan kudret bir topluluk içinden sağlanan organlaşmış bir teşkilat vasıtası kullanılan bütün bir buyurma gücünü işaret etse de¹⁸²⁷ modern devletin doğuşu devletin ortaçağdaki görünümünden temel farklılık olarak egemenliğin sağlanması üzerinden Bodin’in terorisidir. Alman kamu hukuku doktrinde Jellinek üzerinden temsil edilen bu yaklaşıma göre egemenlik, devletler bakımından tarihi nitelikte 16.yy’ın siyasi ortamından kaynaklanan mutlak ve sınırsız olmak anlamında iktidara özgü bir niteliği

¹⁸²³ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.399, 400. Ayrıca bkz. Okandan, “*Devletin İktidar Unsurunun Vasıfları ve Bu Hususta İleri Sürülen Doktrinler*”, s.579, 580. Devletin bir unsuru olarak tartışılan egemenlik 16.yy şartlarında doğarak önce Kral’da akabinde toplumsal bedene mal edilerek ulusta taşınması akabinde ulustan devlete taşınan bir unsur olarak kabul edilmiştir. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, s.440-454. Okandan, “*Devletin İktidar Unsurunun Vasıfları ve Bu Hususta İleri Sürülen Doktrinler*”, s.564, 565. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.749. Egemenliğin devletin iç hukuktaki üstün iktidarını dış hukukta da bağımsızlığını yansıttığını ifade eder. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.402. Ayrıca bkz. Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, s.176, 177.

¹⁸²⁴ Okandan, “*Devletin İktidar Unsurunun Vasıfları ve Bu Hususta İleri Sürülen Doktrinler*”, s.566-568. Ayrıca bkz. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, s.453, 476.

¹⁸²⁵ Esasında Jellinek bir anlamda Almanya’nın siyasi atmosferi içerisinde Federe ve Federal devlet olgularından hareket ederek egemenlik niteliğine sahip bir devlet iktidarının, devlet için bir şart olmadığını temellendirmeye çalışmıştır. Okandan, “*Devletin İktidar Unsurunun Vasıfları ve Bu Hususta İleri Sürülen Doktrinler*”, s.569, 570, 577.

¹⁸²⁶ Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.274.

¹⁸²⁷ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.441. Okandan, “*Devletin İktidar Unsurunun Vasıfları ve Bu Hususta İleri Sürülen Doktrinler*”, s.575-577.

ifade etmektedir.¹⁸²⁸ Hali ile Jellinek'te egemenlik ve iktidar kavram olarak birbirinden ayrılır.¹⁸²⁹ Ulus bir tüzel kişi kabul edilemeyeceği üzere yalnızca devlete içkin olan egemenlik ortak iyiliğin sağlanması ve sürdürülmesi bakımından da devletin kişiliğine özgülenmiş devletlerin demokratik niteliği bakımından da anayasalarda halka tanınabilecek en geniş imtiyaz ve katılım hakkı sağlanmıştır.¹⁸³⁰ Zira merkezi ve bağımsız devletin kuruluşu ile devletin üstün iktidarının vurgulanmasını ifade eden egemenliği devlet kudretinin bir niteliği olarak alarak devlet kudreti ile karıştırılan egemenliğin, patrimonial devletler üzerinden Kral'a taşındığını, Kral'ın egemenliğinin ise Rousseau üzerinden ulusa talındığını ve halk/ulus egemenliği tartışmasının da bu yanlış üzerinden doğduğunu ifade etmektedir.¹⁸³¹ Jellinek egemenlik ile devlet kudreti kavramları arasındaki gidilen hatanın *Staatsgewalt* olarak ifade ettiği devlet kudretini egemenlikten ayırt ederek kullanarak kavramın devletin işlevleri için gerekli olan otoritelerin bütününe karşılar.¹⁸³² Ancak kavramın yalnızca devrim sonrası Fransa'sı için değil 20.yy içinde de birçok anayasa tarafından kullanılması ve Bodin'deki anlamından ziyade anayasal bir devlet iktidarını belirtecek şekilde yaygın kullanımı üzerinden terim olarak yeniden şekillendiği açık olduğu üzere kullanılabilirliği halen mümkündür.¹⁸³³ Esasında bugün mevcut olan ulus ile devlet arasındaki özdeşlikten hareketle ulus adına tek bir iktidar olarak devlet iktidarı düşüncesidir.¹⁸³⁴ Bu noktada iktidarın devlete ait olması ile iktidar ve hükümet hali ile de devlet ve hükümet

¹⁸²⁸Okandan, "Devletin İktidar Unsurunun Vasıfları ve Bu Hususta İleri Sürülen Doktrinler", s.574, 578. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.747, 748.

¹⁸²⁹Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, s.439. Okandan, "Devletin İktidar Unsurunun Vasıfları ve Bu Hususta İleri Sürülen Doktrinler", s.571, 572. Nitekim günümüzde Birleşmiş Milletler sistemi baz alındığında uluslararası ilişkilerde devlet dış işleri ve dış hukuk bakımından sınırsız bir iktidarı ifade etmediği üzere egemenlik kavramının bir nitelik olarak devlet kudretine içkinliği aranamaz hükmünde bulunur. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.407, 435. Benzer bir gerçek devlet kudretinin sınırlandırılması bakımından egemen devletin mutlak iktidarının kendi organları aracılığı ile kendisi tarafından sınırlandırılabilirliğine dönük olan Alman doktrini ve Rousseau'da ulusun egemenliğine atfedilen Bodinci niteliklerden biri olarak mutlaklık geçerliliğini yitirmiştir. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.449, 450.

¹⁸³⁰ Ibid., s.258, 305, 306.

¹⁸³¹ Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.403.

¹⁸³² Ibid., s.404, 405.

¹⁸³³ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.751.

¹⁸³⁴ Ağaoğulları, "Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil", s.28.

ayrılır.¹⁸³⁵ Nitekim devletin kişilik dışı iktidarı kendine özgü ve unsurlarından bağımsız kişiliği ile hukuken güvence altına alınarak anlam kazanmış olur.¹⁸³⁶ Devlet iktidarından kast edilen devletin meydana geldiği somut ve soyut varlıklardan üstün bir iktidara sahip olarak devletin bireyler üzerindeki otoritesidir.¹⁸³⁷

Devletin hukuki kişiliği ile kamu hukuku tüzel kişilikleri, özel hukuk tüzel kişilikleri ve gerçek kişiler dayanağını devlet tüzel kişiliğinden alarak hukuken varlık arz eder ve hak ve görevlere ehliyet kazanırlar.¹⁸³⁸ Bu durum bir anlamda da mevcut toplum düzeninde bir hukuki kurgu olarak devletin bütün hukuk kurgusunu doğuran kurgu olmasının sağlamasıdır.¹⁸³⁹ Kişiler ve kişilikler bakımından devlet tüzel kişiliği bünyesindeki tüm tüzel kişiliklere karşı “...egemen olan bir varlık...”¹⁸⁴⁰ konumundadır.¹⁸⁴¹ Zabunoğlu, hukuki kişilikler içerisinde hiyerarşik bir sıralama yapmaktadır. Bu hiyerarşiye meydan veren devlet tüzel kişiliğinin hem hukuk yapıcı, kişilikleri kendinden kaynaklandırıcı ve kamu hukuku ile özel hukuk arasındaki kamu hukukuna tanınan üstünlük ilişkisinden¹⁸⁴² hareketle kamu tüzel kişiliği niteliği taşımasından ileri gelmektedir. Teziç’in ifadesi ile devletin niteliğine ilişkin olan

¹⁸³⁵ Bodin’de egemenlik ile yönetimin ayrılmasının modern kamu hukukundaki aksidir. Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, s.171.

¹⁸³⁶ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.903. Bu yaklaşımı Gerber’in devleti kamu hukukunun merkezinde konumlandırması ile *potestas*, *Herrschaft* olarak da ifade edilen iktidarın kullanımı doğrudan devletin elindedir. Loughlin, a.g.e., s.168.

¹⁸³⁷ Okandan, “*Devletin İktidar Unsurunun Vasıfları ve Bu Hususta İleri Sürülen Doktrinler*”, s.3, 4, 746, 822, 823. Akbay, Malberg’den aktardığı yaklaşımın Jellinek’te mevcut olduğunu modern devlet teorisinde devletin başka iktidarlar tarafından sınırlandırılacağı ya da bağlı olacağı şeklinde bir gerçeğin kalmadığını vurgular. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.406.

¹⁸³⁸ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.138. Günümüz kamu hukukundaki bu yaklaşım ile Bodin’de korporasyonların, loncaların ve kurumların egemenden kaynaklandığı düşüncesi ilişkilendirilebilir. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, s.20. Koçak, *Batı’da ve Türkiye’de Egemenlik Anlayışının Değişimi*, s.84.

¹⁸³⁹ Bourdieu, *Devlet Üzerine*, s.81.

¹⁸⁴⁰ Akad, *Genel Kamu Hukuku*, s.127.

¹⁸⁴¹ Bu görüşe bir alternatif Kelsen’de mevcuttur. Kelsen’de kişi ve kişiliğin hiçbir sezgisel ve soyutlayıcı kökeni yoktur. Gerçek kişiliği insan üzerinden temellendiren geleneksel yaklaşıma karşın insan kavramının pozitivist anlamda hiçbir hukuki karşılığı olmamakla beraber kavramın biyolojik ve psikolojik gerçekliğinden hareketle *fiziksel kişi*’yi insan tekinin davranışlarını düzenleyen norm şeklinde izahından hareketle tüzel kişilik birden çok insanın davranışlarına ilişkin normların kişileştirilmesidir. Bir başka ifade ile muhtelif kişilikleri doğuran devletin bir normlar düzeni olmasından hareketle hukuktur. Kelsen, *Saf Hukuk Kuramı: Hukuk Kuramının Sorunlarına Giriş*, s.56-60.

¹⁸⁴² Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.40-42. Ayrıca bkz. Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)*, s. 228.

egemenlik ve kişilik sorununda egemenlik özgü bir vasıf şeklinde *devletin kriteri*¹⁸⁴³ olup devlet tüzel kişiliğinin kişilikler arasındaki hiyerarşide başı çekmesini “...*asli bir iktidar*...”¹⁸⁴⁴ olmasından sağlar. Devletin egemenliğinin ve kişiliğinin birlikte ele alınması, insan ve ülke unsurunun devletleşebilmesi için asli bir unsur olarak devlette mevcut olmalarının temelinde yatan şey iktidarın ilkesi olarak *auctoritas*’ın devlet bünyesine geçen devletin sürekliliğinde iktidarın kullanımına yönelik zaman karşısında süreklilik arz eden soyutlanabilirliği sağlayan doğasıdır. Egemenlik ile kişiliğin beraber ele alınabilirliğine dair bir başka durum ise tek bir kişilik olarak devletin hem toplumun bütünlüğünden kaynaklanan toplumsal bir beden olarak varlığı hem de kurulan bütünlüğün güvencesi olmasında yatar. Devlet sahip olduğu kudret ile toplumsal bütünlüğü tek bir kişilik olarak birliğe ulaştırır.¹⁸⁴⁵ Aynı şekilde devletin müstakil bir varlığını ifade eden kişiliği iktidarın devlete özgülenmesi ile var olur.¹⁸⁴⁶ Devletin kişiliğinin siyasi anlamda en önemli sonuçları olarak kişilik dışı iktidar, süreklilik ve devletin bütünlüğünün ve birliğinin sağlanması devlet iktidarının tanınmasına doğrudan bağlanır.¹⁸⁴⁷ Devlet yapay, hukuki kişiliklerin en büyüğü¹⁸⁴⁸ olarak kurulmuş olunur. Devlet kişiliğinin, diğer kişiler karşısındaki hiyerarşik üstünlüğü ve büyüklüğü de devlet iktidarının devletin etki sathı üzerindeki en üstün güç olması ile yine doğrudan ilişkilidir. Devletin *tinsel varlığı*’nın bir başka tabirle hukuk dışındaki ruhsal, psikolojik¹⁸⁴⁹ gerçekliğinin hukuk eli ile mevcut hukuk düzeni için bir zaruret

¹⁸⁴³ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.140. Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.51. Ayrıca bkz. Okandan, *Devletin Menşei*, s.158. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.744.

¹⁸⁴⁴ Devletin egemenliğini başka bir otoriteden almamasını, kendinden kaynaklanmasını ifade eden egemenliğe ilişkin bir niteliktir. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.140.

¹⁸⁴⁵ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.817, 840.

¹⁸⁴⁶ Ibid., s.818, 821.

¹⁸⁴⁷ Ibid., s.821, 822.

¹⁸⁴⁸ Maitland, *“Bir Tüzel Kişi Olarak Taht”*, s.411.

¹⁸⁴⁹ Eroğul kitabının lügatçesinde bu şekilde karşılamıştır. Eroğul, *Çağdaş Devlet Düzenleri: İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya*, s.277. Eroğul, *Anatüzeğe Giriş (“Anayasa Hukuku”na Giriş)*, s.365. “Düşünsel bir gerçeklik” olarak devlet için Ayrıca bkz. Doehring, *Genel Devlet Kuramı*, s.25. Devletin soyutlanması ve hali ile bütün bir devlet fikrine varılmasının ona atfedilen tinsel kişilik ile bağlı olmasındaki usulün bir benzeri insan ruhunun kabul edilmesi ile insandaki benliğe atfedilen bütünlük ve soyutlama arasında mevcuttur. Kemal, *Gayetü’l-Beyn Fi Hakikati’l-İnsan Tahud İlmi Ahval-i Ruh*, s.73-75.

belirterek devlet tüzel kişiliği olarak tasdik edilmesi ile kalan kişiliklerden ayrılan devlet kişiliği toplumsal hayattaki baskınlığı pozitif hukuk kaynağı olarak da sürdürülerek onların dayanağı konumundadır.¹⁸⁵⁰ Hali ile hem hiyerarşik anlamda en büyük hukuki kişi hem de soyut ve hukuki kişiliğin teşekkül yapının en yüksek düzeyini ifade eder.¹⁸⁵¹ Okandan'da bu noktada devletin kişiliğinin hukuki bir kurgu olarak anayasa yapıcıların ya da kanun koyucunun eseri olmadığını ifade eder. Devletin hukukun kaynağı olduğu, hukuk ile özdeş olduğu yahut da anayasalar eli ile kurulduğu hali ile devlet ile hukuk arasındaki öncelik sonralık ilişkisi tartışmalıdır.¹⁸⁵² Pozitif hukuk bağlamında bir hukuk boşluğu ortamına istinaden anayasa yapımından hareketle kurulan devletin, anayasayı yaparak “...devleti hukuki bir kurum olarak kuran veya yeniden kuran...”¹⁸⁵³ güce sahip sıfatı ile kurucu iktidardan¹⁸⁵⁴ da devletin soyutlandığı bu anlamda kurulmuş iktidar olarak nitelenen anayasayı değiştirme kudretini haiz kurucu iktidar tarafından tesis edilmiş kurumları yöneten kurulmuş iktidarı devletle özdeşleşmek bakımından herhangi bir fark bulunmamaktadır. Kurucu iktidarın devletle özdeşleşmesi bir anlamda ideolojik bir belge olarak anayasadan hareketle devlete rengini veren kurucu iktidarın siyaset ve hukuk görüşünden bağımsız bir biçimde düşünülmesine ilişkin bir sorundur. Bu anlamda devletin hukuki kişiliği üzerinde doğrudan ya da dolaylı bir etkisi bulunmamaktadır. Ancak Schmitt'in kurucu iktidarın tesirini düşünmek bakımından anayasal sözleşme ve öncesini ifade eden devlet sözleşmesi arasında ayrıma gitmektedir. Devletin kurucu unsuru ve anayayı yapıcıların temsilcisi oldukları halk, hukuki bir kurum olarak devletten ve anayasadan önce mevcut olması ve kendinden sonraki iktidarların bu temel

¹⁸⁵⁰ Okandan ve Zabunoğlu bu duruma hiyerarşik bir üstünlük şeklinde değinmektedir. Ayrıca Okandan devletin hukuki kişilikler sırasında en üst ve son kişilik olduğunu devletler üstü bir kişiliğin devletlerin kişiliğine hâkim bir kişiliğin bulunmadığını ifade eder. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.126. Okandan, “*Devletin Şahsiyeti*”, s.846-850.

¹⁸⁵¹ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.897, 898.

¹⁸⁵² Jellinek'te hukuk ve devletin temeli ortak bir problem olarak kabul edilirken Helsen'de ikisi arasında özdeşlik ilişkisi kurulur. Fransız kamu hukukçusu Malberg'de ise devletin varlığı anayasa üzerinden anlamlandırılır. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.129.

¹⁸⁵³ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.47.

¹⁸⁵⁴ Kurucu iktidar ve kurulmuş iktidar kavramları için Kemal Gözler, *Kurucu İktidar*, Ekin Basım Yay., 2.Baskı, Bursa 2016, ss.192.

yapının biçimleri olduğu problemi mahfuz tutulmalıdır.¹⁸⁵⁵ Devletin hukuki kişiliği devletin rejimden, hükümetinden ve ideolojik anlamda sınıflandırılmasından bağışık bir biçimde temelde sürekliliğe ilişkin bir sorun olduğu gibi kurucu iktidar sıfatından sonra bir yasama ya da yürütme içine dâhil olacak kurucu kadro hususunda hukuki kişilik ilkesi bakımından bir istisna bulunmamaktadır. Devletin, kurucu iktidar ile özdeşleşmesi devletin kurumsallığı ve sürekliliği hali ile hukuki kişiliği ile bir zaten bir çatışmayı doğurmuş olacaktır. Başka bir ifade ile kurumlar kurumu¹⁸⁵⁶ ve kurumsallaşmış siyasi iktidar olarak devlet¹⁸⁵⁷ diğer kurumların kaynağı ve dayanağıdır.¹⁸⁵⁸ Bu durum kendisi dışındaki tüzel kişilerin de kaynağı olan tüzel kişi olması bakımından da kendini gösterir.¹⁸⁵⁹ Böylelikle Bodin’de egemenliğin zaruri niteliği olarak işlenen süreklilik fikrinin doğması ile beraber devlet ile yönetenler birbirlerinden ayrılmış bu durum modern devletin doğuşu ile sonuçlanacak tarihi süreç içerisinde yaşadığı dönüşümü pozitif hukukta devletin bir tüzel kişi olarak kurulması ile tesis edilmesi düzenlemesini meydana getirmiştir. Yöneten konumdaki kişiliğin üzerinde ve yönetilenlerden ayrı bir varlık olarak soyut ve süreklilik arz etmektedir.¹⁸⁶⁰ Burada devlet tüzel kişiliğinin yeni bir *özne* olarak yapaylığı ve kurgusallığı devletin bir soyutlama olarak ele alınıp kollektif manada ulusu farazi biçimde meydana getirdiği yönündeki hukuki yaklaşımın mevcudiyetine istinaden bir *kişi* olarak kabul edilmesine ilişkindir.¹⁸⁶¹ Devletin ne olduğuna ilişkin bu tanımlama ile devlet bir nevi “...*bireysel bir kişi imiş gibi hitap edilip tartışılan veya bilinç, irade ve muhakeme ile donatılmış kollektif bir özne*...”¹⁸⁶² şeklinde kabullenilir. Devletin hukukta fiktif bir kişi olarak

¹⁸⁵⁵ “Kurucu iktidar paradoksu” tartışması için Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.48, 49.

¹⁸⁵⁶ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.52.

¹⁸⁵⁷ Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.91. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, s.78.

¹⁸⁵⁸ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.128, 129.

¹⁸⁵⁹ Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s.72.

¹⁸⁶⁰ Kapani, a.g.e., s.44. Sabuncu, *Anayasaya Giriş, Ek: 1982 Anayasası*, s.26. Akad, *Genel Kamu Hukuku*, s.127.

¹⁸⁶¹ Zabunoğlu, devletin hukuki kişiliğini “...*siyasal hukuk doktrininin en hassas problemlerinden*...” biri olarak nitelendirir. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.112, 113, 114. Ayrıca bkz. Kapani, a.g.e., s.45.

¹⁸⁶² Jessop, *Devlet*, s.40.

kurgulanması sosyal bir ihtiyacın sonucudur.¹⁸⁶³ Pozitif hukukta bu yaklaşım sosyal, siyasi ve iktisadi hayat bakımından mantıki bir zaruret ve zorunluluk olarak görülür.¹⁸⁶⁴ Okandan aynı zamanda devletin soyut ve hukuki kişiliğinin modern devletin varlığı, oluşumu, egemenliğin dayanağı, teşkilatlı yapısı, fonksiyonları ve yetkisini ifade eden içeriği ile uygun bir şekilde modern döneme özgü niteliğini de ifade eder.¹⁸⁶⁵ Burada kişi ve kişilik devletin varlığının hukuki gerçekliği şeklinde özetlenebilir. *Kişi ve kişilik* kavramları muhtelif bilim alanlarındaki geniş ve yaygın kullanımından ziyade hukuki anlamında kullanılmakla beraber kişiliğin müstakil ve münferit bir varlığı pekiştirdiği ve bir iradeye sahip olmakla sorumluluk doğurucu anlamı hukuki kullanımını beslemiştir.¹⁸⁶⁶ “*Hakları olan ve yükümlülükleri bulunan varlıklar ve birlikler...*”¹⁸⁶⁷ in hukuki anlamda kişi olmaları hakkındaki temel kabul devlet tüzel kişiliğinin hukuki gerçekliğini işaret eder. Zira bir kişinin varlığı için belirli bir iradeye, kişiliğin varlığı için ise de başka kişiliklerden ayırt edilebilirliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Hali ile devletin kişiliğinde taşınarak devlete özgülenir ve egemenlik ve kişilik, devlet tüzel kişiliğini doğurmak bakımından devletin kriteri olarak yerlerini alırlar. Kamu hukukunda devletin hukuki kişiliğine birçok sonuç mevcuttur. Tezimizin perspektifi itibari ile bu ilkenin en önemli sonucu kişilik dışı, kurumsal ve sürekliliğini sağlamış bütün bir iktidar olarak devletin kurulmasıdır. Devlet, Kral’dan liberal demokratik anayasal gelişmeler dâhilinde ise Kral’ı ilga ederek yahut hükümet içerisine indirgeyerek, devleti de hükümetten soyutlayarak hem Rousseauocu manada egemenliğin kaynağı ve sahibi olarak ulustan hem de yönetenlerden soyutlanmış olunur. Bu durumda her ne kadar devletin bütünlüğü ve sürekliliği tesis edilse ve kişiselleşmiş iktidardan devlet ilkesel olarak arındırılrsa dahi devletin soyutlanması bakımından

¹⁸⁶³ Abadan, a.g.e., s.70.

¹⁸⁶⁴ Abadan, a.g.e., s 204. Kapani, a.g.e., s.50.

¹⁸⁶⁵ Okandan, “*Devletin Şahsiyeti*”, s.856. Modern devlet düşüncesine dair benzer bir kavrayış için Ayrıca bkz. Akbay, *Umumi Amme Hukuku*, s.216, 219-222.

¹⁸⁶⁶ Kişiliğin ve kişinin ahlaki ve psikolojik tekabüliyetini işleyerek bunun hukuki anlamda kişiden olan farklılığı ve hukuka olan etkisi için Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.113.

¹⁸⁶⁷ Ibid., s.114.

devletin hukuken en büyük kişilik olarak kendine özgü bir iradesi, amacı ve gerçekliği olması bakımından devletin müstakil bir kişi oluşunun beslediği aşkınlığı bakımından da devletin siyasi alanda idealize edilmesi de doğmaktadır.¹⁸⁶⁸ Hegel'in düşüncesi dikkate alındığında¹⁸⁶⁹ devletin soyutlanması ile aşkın ve mistik bir varlığa dönüşmesi riski¹⁸⁷⁰ açığa çıkmaktadır. Esasında bu durum soyut kişiliği işlediğimiz bölümde ulus egemenliğine dayalı kollektiviteden hareketle soyut kişiliği tüzelleşen devlet ile soyut kişiliği kendinden menkul bir gerçeklik olarak beliren Hegelyan devlet arasındaki gerilim üzerinden de okunabilir.

Böylelikle devletin hukuki kişiliği devletin aşkın ve mistik biçimde idealize edilerek soyutlanması sonucunu doğurabilecek şekilde istismar edilmiş ise de devletin demokratik niteliğinin muhafazası ile doğrudan ilişkilidir.¹⁸⁷¹ Hali ile her ne kadar kişiselleşmiş bir iktidarın önüne geçilse dahi aşkın bir devlet düşüncesinin doğması bakımından rucü edeceğimiz iskelet ve omurga şüphesiz toplumsal beden olacaktır. Kral'da taşınan siyasi bedeninin her ne kadar devletin bütünlüğü ve sürekliliği adına bir düzenlemeyi önerse de kişiselleşmiş bir iktidar modelini de beslemesi sorunu toplumsal bedenin teşekkülü ile doğan soyut ve beraberinde tüzel kişilik olarak devlet gerçeği ile çözüldü ise devletin kişiliğinin devlet adına kurgusal ve soyutlayıcılık karakteri bakımından aşkın bir anlamı doğurması riski için toplumsal bedene rucü

¹⁸⁶⁸ Bir tartışma için Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.161-165.

¹⁸⁶⁹ Genel irade kuramından hareketle yasamanın her türlü faaliyetinin ve yürütme faaliyetlerinin meşrulaştırılması, ortak çıkardan hareketle hükümet faaliyetlerinin meşrulaştırılması riski, Hegelyan ve Neo-Hegelyan devlet, faşizm ve diktatöryel idare arasındaki illiyet için Bkz. H. Birsen Örs (Der.), 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 8.Baskı, İstanbul 2015, s. 486. Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar: Yakın Çağ*, "Tarih Felsefesi Üstüne Dersler'den Seçme Parçalar", s.32. Ayrıca bkz. Prof. Dr. Oktay Uygun, *Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutları*, Oniki Levha Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017, s.136. Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, s.278. Schefold, "Rousseau'nun Devlet Öğretisinin Tarihselliği ve Güncelliği", s.515. Ayrıca bkz. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.489, 490. Skinner, *Devletler ve Yurttaşlar*, "Erken Modern Dönem Avrupası'nda Devlet ve Rakipleri", s.91, 92. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.583, 584. Friedmann, *Tüzel Kişilik Nazariyeleri ve Tatbikat*, s.53. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.274. Ağaoğulları, *Ağaoğulları, Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.596.

¹⁸⁷⁰ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.66.

¹⁸⁷¹ Nitekim devlet tüzel kişiliğinin kendi kendinin kaynağı olmasına karşı ulus egemenliği kavramlaştırması ve buna dayalı gerçekliğin, yetki kapsamını anayasada belirlemesi devlet ve hükümet olgusu arasındaki ayrımı *keyfilik* bakımından tekrar zorunlu kılacaktır. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.118.

etmek gerekecektir. Aksi takdirde meşruiyet bakımından iktidarın kullanımının ilkesine ulustan hareketle sahip olan modern ulus devlet, Hobbes'un Leviathan'dan daha büyük bir *kutsal canavar* olarak karşımıza çıkacak ve tüzel kişiliğinden hareketle organları üzerinden kendini gerçekleştiren soyut bir gerçeklikten ziyade Hegelyan manada aşkın bir gerçekliğe bürünecektir.¹⁸⁷² Bu durum devletin hukuken en büyük kişilik olarak kendine özgü bir iradesi, amacı ve gerçekliği olması bakımından devletin müstakil bir kişi oluşunun beslediği aşkınlığı bakımından da devletin siyasi alanda idealize edilmesi sorunu doğmaktadır.¹⁸⁷³ Modern devletin tüzel kişilik etrafında somut unsurlardan meydana gelmesinin zıddına soyut bir varlık olması onun mutlaklığı, sonsuzluğu ve ideal bir üst değeri temsil ettiği yönündeki Hegelyan yaklaşımı beslemesi bakımından doğurduğu risk¹⁸⁷⁴ açıktır. Devletin kişiliği bakımından Hegelyan manada soyut kişiliği reddederken, Rousseau'nun *genel irade* teorisi bakımından ulus egemenliğinin aşkın bir devlet düşüncesine bunun üzerinden teşekkül eden kişiselleşmiş iktidar kültürüne dikkat çekmek gerekir. Devletin soyutlanmasında, modern devlet adına itikleyici teori olan

¹⁸⁷² Bu model, Fransız devrimi sonrası yönetim okumasında “Bonapartizm” olarak da ideolojileştirilmiştir. “Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart’ın politikalarını ifade etmek için kullanılan bir kavram...”dır. Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.37. Wilson, *İdarenin İncelenmesi*, s.56. Bonapartizmin ayrıntılı eleştirisi için Ayrıca bkz. Karl Marx, *Louis Bonaparte’in On Sekiz Brumaire’i*, Çev: Tanıl Bora, İletişim Yay., 4.Baskı, İstanbul 2016, ss.188. Bonapart’ın emperyal politikaları ve yönetimdeki etkinliği için Ayrıca bkz. Akçura, Yusuf, *Tarih-i Siyasi*, s.104-110. Eski rejimin kurumlarının gücünü koruması ve bürokratik bir gelişmiş etrafında şekillenen Napolyon imparatorluğunda kişiselleşmiş bir iktidarın tekrar gözlemlenmesi bürokratik gelişmişliğin olmadığı anlamına gelmemektedir. Konumuz ile olan ilgisi itibari ile *Bonapartizm*, devlet egemenliğinin yöneticinin kişiliğinde kazandığı mücessem varlığı ifade etmektedir. Ancak burada kişiselleşmiş iktidar Kral-devlet’teki durumu değil halk-ulus egemenliği üzerinden meşrulaşan devlet iktidarının Sieyesci anlamda Napolyon Bonapart’ta toplanacak şekilde temsil teorisinin olumsuz bir sonucudur. Bütün bir yönetim etkinliğini tekelinde toplamıştır. Schulze, *Avrupa’da Ulus ve Devlet*, s. 86, 87.

Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, s.339. Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.37. Ayrıca bkz. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.497. Ayrıca Bkz. Raynaud, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, “Mutlakiyetçilik”, Henri Morel, s.609, 618. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.626, 627. Ağaoğulları, “Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil”, s.27. Tocqueville, *Demokratik Zorbalık*, s.20. 20.yy’da görülen otoriter, totaliter ve diktatöryel devletlerde bu bağlamda okunabilir. Gözler, *Devlet Başkanları: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi*, s.6. Nohlen, *Wörterbuch Staat Und Politik*, “Diktatur”, s.107. Aybay, *Genel Kamu Hukuku: Devlet (18.-20.Yüzyıl)*, s.151. Bu bağlamda Faşist idarelerde dillendirilen “...1789 öldü...” söylemi maindardır. Heywood, *Siyaset*, s.87. Ayrıca bkz. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.405-410. Ayrıca bkz. Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.119, 120. Akçalı, *Karşılaştırmalı Devlet Sistemlerine Giriş*, s.66

¹⁸⁷³ Bir tartışma için Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, s.161-165.

¹⁸⁷⁴ 20.yy’da görülen Faşist ve Nasyonal-Sosyalist yönetimlerin kavranmasında Hegelyan devlet öğretisi ve devletin soyutlanmasından hareketle yüklendiği ideal değerlerin ve mutlaklık fikrinin tesiri için Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.49. Devletin Hegelyan anlamının tam karşısında devleti kökeni ya da mahiyeti itibari ile kötü kabul eden *Anarşizm* yer almaktadır. Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.15-17.

genel irade kuramı ile aşkın devlet modelini kalan her şeyin devletle anlam kazandığı devlete dair kutsal bir duygu ile ortaya koyarak amaçlaştıran Hegel'in düşüncesine evrilme ihtimalinin¹⁸⁷⁵ devletin soyutlanması ile aşkın ve mistik bir varlığa dönüşmesi¹⁸⁷⁶ noktasında devletin hukuki kişiliği hakkındaki kaygıların yersiz olmadığı görülür. Fakat insan unsurunun ihmal edilmesi, kurumlara hali ile devlete kendini husule getiren ulustan ve hükümetinden bağımsız soyutlamaya dönük yaklaşımlar mistik ve üstün bir devlet idesi olarak otoriter ve totaliter idareleri¹⁸⁷⁷ doğuracak her türden faaliyetin toplam faydaya dönük olacağı şekilde bir olumlamaya konu olan devlet akli (hikmet-i hükümet)¹⁸⁷⁸ ya da hükümetin devletten ayrılmasının radikal bir yorumu olarak hükümet alanının daraltılması *derin devlet*, *gölge hükümet* (deep state, secret government) gibi hukuk devletinin doğasına aykırı bir düzeni ortaya çıkarabilecektir.

Bu bakımdan devleti hukuken cevaplayan devlet tüzel kişiliği toplumsal bedenden hareketle toplumsallık ve kamusal perspektifinden bir soyut kişilik üzerinden anlamlandırılmalıdır. Nitekim çağımızda yasama ve yürütme arasındaki geçişkenlik ve ortaklığın kuvvetlenmesi, hükümetlerin etkinliğinin artması¹⁸⁷⁹, devletin hukuken anlamlandırılması bakımından devletin kişiliği tazelenen bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Hukuk eli ile tasdik edilen müstakil bir irade ve en büyük kişilik olarak devletin bu anlamda laik iktidar çerçevesinde seküler hukukun *Kutsal*

¹⁸⁷⁵ Genel irade kuramından hareketle yasamanın her türlü faaliyetinin ve yürütme faaliyetlerinin meşrulaştırılması, ortak çıkardan hareketle hükümet faaliyetlerinin meşrulaştırılması riski, Hegelyan ve Neo-Hegelyan devlet, faşizm ve diktatöryel idare arasındaki illiyet için Örs, *19. Yüzyıldan 20.Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, s. 486. Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar: Yakın Çağ*, "Tarih Felsefesi Üstüne Dersler'den Seçme Parçalar", s.32. Ayrıca bkz. Uygun, *Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutları*, s.136. Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, s.278. Schefold, "Rousseau'nun Devlet Öğretisinin Tarihselliği ve Güncelliği", s.515. Ayrıca bkz. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.489, 490. Skinner, *Devletler ve Yurttaşlar*, "Erken Modern Dönem Avrupası'nda Devlet ve Rakipleri", s.91, 92. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s.583, 584. Friedmann, *Tüzel Kişilik Nazariyeleri ve Tatbikat*, s.53. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.274. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.596.

¹⁸⁷⁶ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, s.66.

¹⁸⁷⁷ Sabuncu, *Anayasaya Giriş, Ek: 1982 Anayasası*, s.26.

¹⁸⁷⁸ "Devleti hukuk ahlak ve adaletten bağımsız bir asli varlık olarak gören ve devletin varlığını sürdürmesini temel siyasal amaç olarak benimseyen siyasi doktrin." Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, s.82.

¹⁸⁷⁹ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.436, 437.

Canavarı olma niteliği daima saklı kalacaktır. Bu bakımdan devletin kişiliği, Machiavelli'nin Prens'inden hareketle kah bir Prens'in kişiliğinde kah Machiavelli'nin Söylevler'inden hareketle kamusal erdeme sahip yurttaşlarda ve güçlü kurumlar üzerinde taşınacak bir berzahta durmaktadır.

SONUÇ

Tezin girişinde “*Devlet nedir ?*” sorusunun kadim bir suale tekabül ettiğini belirtmiştik. Tarih içerisinde birden çok görünüme sahip olan siyasi iktidar olarak devlet, günümüzde Ulus-devlet olarak ifade edilmektedir. Açıkladığımız üzere Ulus-devletin temelinde ise modern devlet düşüncesi yer almaktadır. Ulus devletin ne olduğuna ilişkin çarpıcı ve çetin sorunun kamu hukukundaki karşılığı bir tüzel kişiliktir.

Devletin hukuki kişiliği kavramı altında çözüme kavuşturulan bu sorun devletin bir tüzel kişi olduğunu ifade etmektedir. Devlet tüzel kişiliği ise modern devletin teşekkülü ile başlayan soyut devlet düşüncesinin bir sonucu olarak uzun bir tarihi süreç içerisinde şekillenmiş ve hukuken tescil edilmiştir. Devletin hukuki kişiliği aydınlatmak için modern kamu hukuku üst başlığı altında felsefe, teoloji, tarih, sosyoloji ve siyaset gibi sosyal bilim alanlarından istifade etmek şarttır. Devletin hukuki kişiliği kişiselleşmiş iktidar bakımından Kral kültüne karşı ulus düşüncesinin doğması bakımından kadim bir kurum olarak Kral’dan devletin ayrılması noktasında büyük bir kırılma gerektirirken bir diğer taraftan da beden metaforundan yapay kişiliğe evrilmek bakımından büyük bir dönüşümün sonucu doğmuştur.

Aristoteles’te devletin bir organizma olarak tasavvur edilmesi, Kilise’nin mistik bir beden şeklinde kavranması Salisburyli’de devletin doğrudan bir beden olarak vasıflandırılması noktasında terkip edilmiştir. Hristiyanlığın İsa’ya atfettiği iki doğanın siyasi bir düzlemde Kral’a taşınması ile Kilise’nin mistik bedeni devletin anlamlandırılması bakımından siyasi beden kavramını doğurmuştur. Devletin Kral’da taşınan bir siyasi beden olarak tasavvur edilmesi egemen devletin doğuşu ile beraber mutlak monarşilerde devletin mutlak bedenine dönüşmesi beden metaforu devleti açıklamak bakımından geçerliğini korumuştur. Machiavelli’de soyut bir devlet düşüncesine yönelik ilk izler Bodin’de *Kralın İki Bedeni* teorisini anımsatacak şekilde egemenliğin süreklilik niteliğinden hareketle kesin bir soyutlanma sürecine girmesi ile

devlet ve Kral'ın ayırt edilmesi ile kendini göstermiştir. Akabinde Hobbes ile beraber tamamlanan egemen bir devlet olarak modern devlet düşüncesi netlik kazanmıştır. Devletin soyutlanmasında Bodin'de iktidarın ilkesi olarak *auctoritas*'ın devlet uhdesine geçirilmesi ilk gelişimi ifade etmektedir. Böylelikle *Kralın İki Bedeni* teorisi ile sağlanmaya çalışılan devlete ilişkin süreklilik sorunu teorik temelini elde etmiştir. Beden metaforu üzerinden tesis edilen bütünlük, siyasi beden kavramı üzerinden çözümlenmeye çalışılan süreklilik sorunun Bodin'deki teorik temeli Hobbes'ta egemen devletin kati bir şekilde örülmesi ile tamamlanmıştır. Hobbes'ta sözleşme ile kurulan devlet yapay bir kişilik şeklinde Kral'ın baş olduğu beden biçiminde kurulmuştur. Devletin yapay bir kişilik olarak kurulması ile devletin kişiliği vasıflandırmasının iskeleti de meydana gelmiştir. Devletin tekabül ettiği yapay kişilik devletin soyut bir bütün olarak kavranmasını temellendiren modern devlete özgü çerçeveyi oluşturmuştur. Beden biçiminde yapay kişilik sahibi devlet yönetimi bakımından bir monarşi olduğu üzere Kral'da taşınan ve somutlaşan bir varlık arz etmektedir. Rousseau'nun sözleşme teorisi ile birlikte Kral'da birleşen *auctoritas* ve *potestas* soyut bir yurttaş ve halk düşüncesi ile birlikte değişim sürecine girmiştir. Devletin egemenliği ve kişiliğinin müşterek bir mesele olması da buraya dayanmaktadır. Kral-Devlet'te siyasi beden olarak kavranan devletin *auctoritas* kavramı ile karşılanan yasanın Kral'ın elinde olması devlete müstakil bir varlık ve kişilik atfetmenin önüne geçmiştir. Devletin bağımsız bir kişi olarak düşünülerek soyutlanması bir başka ifade ile Kral'dan bağımsız şekilde düşünülebilmesi her ne kadar *Kralın İki Bedeni* teorisinde siyasi beden kavramı ile çözümlenmiş ise de kişiselleşmiş bir iktidar görüldüğü üzere bir belirlilik sağlayamamıştır. *Auctoritas*'ı elinde bulunduran egemen özne Kral'dan öncelikle halk akabinde ulus kurgusuna geçiş kavramı karşılayan yasanın kamusal bir statüde ve toplum olarak tabir edilen bütün bireylere içkin bir anlam kazanması ile zayıflayan Kral

düşüncesinin karşılığı devletin Kral'da taşınan bir siyasi beden yerine toplumsal bir beden olarak kavranması ve tasavvur edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Devletin hukuki anlamda gerçekliğinden önce mevcut olan sosyal gerçekliğinin toplumsal bir beden üzerinden kavranması ile devlet tüzel kişiliğinin öncülü bir soyut kişilik devlete izafe edilmiş olunur. Hali ile devletin soyut kişiliği, devletin sosyal bir gerçeklik olması ve toplumsal/kamusal sebebi ile birleşik bir anlamı ifade etmektedir. Toplumun meydana geldiği bireylerden farklı ve üst bir anlama tekabül etmesi bütünlük, kurgusallık, soyutluk ve süreklilik sorunları arasındaki ortaklığı gösterirken meydana geldiği bireylerden farklı ve sürekli bir bütün olarak toplum tüzel kişi şeklinde kavranmıştır. Böylelikle toplumsal bedenin oluşumu ile üyelerinden bağımsız sosyal ve siyasi bir bütün düşüncesi tesis edilmiştir. Toplumsal bedenden, soyut halk düşüncesine geçiş Bodin'de sistemli bir şekilde açıklanan egemenliğin halka aktarılması ile sonuçlanmıştır. Hiç şüphesiz Machiavelli'nin *Söylevler*'indeki kaygısı da burada açığa çıkar. Bir anlamda kamusal erdeme sahip yurttaş Rousseau'yu müjdeler niteliktedir. Soyut halk ve soyut yurttaş düşüncesi *genel irade* teorisi çerçevesinde egemenliğin Kral'dan ayrılmasını sağlamıştır. Egemenliğin iki unsuru olarak iktidarın ilkesi (*auctoritas*) ve iktidarın kullanımı (*potestas*) soyut halk kurgusu uhdesine geçirilmiş ve halk egemenliği kavramı doğmuştur. Devletin toplumsal bir gerçeklik olarak sözleşme ile Rousseau'da doğması akabinde, Sieyes'te halk ulusa dönüştürülmüştür. Bu noktada üyelerinden bağımsız ve bir irade sahibi olarak tüzel kişi ulus ve tüzel kişi devlet doğmuştur. Bu sorun Alman doktrininde organlaşma şeklinde gösterilen, Sieyes'e ait temsil teorisi ile çözülmüştür. Devlet iktidarının kaynağının ulus olarak belirtilmesi ile hem Ulus-devlet modeli tesis edilmiş hem de burada devlet ve ulus yönünden mevcut ikilik çözülmüştür. Fransız devrimi ile bu teorik gelişme tahakkuk ederek ulus egemenliği kabul edilmiş, Kral hükümet içerisine indirgenerek devlet ve hükümette birbirinden ayrılmıştır. Fransız devrimi akabinde yaygınlık kazanan anayasacılık

çerçevesinde devletin toplumsal ve kamusal anlamı gerçekliği ve ulus düşüncesi ile devlet Kral'dan bağımsız soyut bir kişilik olarak düşünülmüştür. Bu anlamda Aristoteles ve Salisbury'de beden, *Kralın İki Bedeni* teorisinde Kral'da taşınan siyasi beden olarak devlet, toplumsal beden şeklinde kavranmıştır. Devletin egemenlik teorisi üzerinden soyutlanması, bütünlük kaygısı ve süreklilik sorunu Ulus-devlette, Hobbes'ta devletin kişi olarak kurulduğu iskelet üzerinden soyut bir kişilik üzerinden belirlilik kazanmıştır.

Devletin soyut kişiliği üzerinden sahip olduğu sosyal ve toplumsal gerçekliğin hukuk tarafından tanınması ile devlet Hobbes'taki yapay kişiliği anımsatacak şekilde bir tüzel kişilik şeklinde kurulmuştur. Kamu hukukunda devletin hukuki kişiliği ilkesi şeklinde yer edinirken unsurlarından bağımsız olarak devlet, devlet tüzel kişiliği kavramı ile karşılanmıştır. Devletin hukuki kişiliği ile modern devlete özgü kaygılar olarak devletin bütünlüğü, birliği, kurumsallığı ve sürekliliği sorunları çözülmüş devlet yönetim bakımından kişilik dışı kendini meydana getiren insan unsuru bakımından ise kişiler üstü bir nitelikte düzenlenmiş olunur.

Sonuç olarak devletin, soyut kişiliğinden kaynaklanan tüzel kişiliği ile modern devlete ilişkin temel sorunların ve beklentilerin tamamını çözülmeye çalışılmıştır. Hali ile hukukun “*Devlet nedir?*” sorusuna bir tüzel kişidir şeklinde cevap vermesi bütünlüğünü ve sürekliliğini sağlamış bir siyasi iktidarı tescil ederken diğer yandan da hukuk süjesi şeklindeki bir makullük altında devletin unsurlarından bağımsız aşkın gerçekliğini de tasdik etmiş olmaktadır.

KAYNAKÇA

Abadan, Dr. Yavuz, **Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri**, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara 1952.

Acar, Eray, **Kurumsallaşma Sürecinde Devletin Sürekliliği**, İmaj Yayınevi, Ankara 2019.

Agamben, Giorgio, **İstisna Hali**, Çev.: Kemal Atakay, Ayrıntı Yay., 1.Basım, İstanbul 2018.

Agamben, Giorgio, **Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat**, Çev.: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 3.Basım, İstanbul 2017.

Agamben, Giorgio, **The Omnibus Homo Sacer**, Stanford University Press, 2017.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, “**Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil**”, AÜSBFD, Yıl: 1991, C:46, S:1.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, “**Halk Ya Da Ulus Egemenliğinin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce**”, AÜSBFD, Cilt: XLI, No: 1-4, 1986.

Ağaoğulları, Mehmet Ali – Köker, Levent, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Kitabevi, 8.Baskı, Ankara 2017.

Ağaoğulları, Mehmet Ali –Zabcı, Filiz –Ergün, Reyda, **Kral – Devletten Ulus-Devlete**, İmge Kitabevi Yay., 3.Baskı, Ankara 2017.

Ağaoğulları, Mehmet Ali (Ed.), **Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler**, İletişim Yay., 8.Baskı, İstanbul 2018.

Ağaoğulları, Mehmet Ali - Köker, Levent, **Tanrı Devletinden Kral - Devlete**, İmge Kitabevi, 6.Baskı, Ankara 2017.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, **Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği**, İmge Kitabevi, 2.Baskı, Ankara 2010.

Ahmed Midhat, **Darü'l- Fünun Dersleri: Tarih-i Hikmet**, Sadeleştiren ve Yay. Haz:: Ali Utku, Sebahattin Çevikbaş, Konya 2016.

Akad, Prof. Dr. Mehmet, Vural Dinçkol, Prof. Dr. Bihterin, Bulut, Prof. Dr. Nihal, **Genel Kamu Hukuku**, DER Yay., 14.Basım, İstanbul 2018.

Akal, Cemal Bali, **Hukuk Nedir?**, Dost Kitabevi Yay., 1. Baskı, Ankara 2017.

Akal, Cemal Bali, **İktidarın Üç Yüzü**, Dost Kitabevi Yay., 8.Baskı, Ankara 2016.

Akal, Cemal Bali, **“Machiavelli, Makyevelizm ve Meşruiyet Sorunu”**, Machiavelli, Makyevellizm ve Modernite, Haz: Cemal Bali Akal, Dost Yay. Ankara 2012.

Akal, Cemal Bali, **Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı**, Dost Kitabevi, 7.Baskı, Akara 2016.

Akal, Cemal Bali, **Yasa ve Kılıç**, AFA Yay., Birinci Basım, İstanbul, 1991.

Akat, Mehmet, **“Machiavelli, Bodin ve Hobbes'ta Monarşi Anlayışı”**, İÜHFM, C:40, S:1-4, 1974.

Akbay, Muvaffak, **“Kelsen'in Hukuk ve Devlet Teorisi”**, AÜHFM, Cilt:4, Sayı: 1-4, 1947.

Akbay, Dr. Muvaffak, **Umumi Amme Hukuku Dersleri, 1.Cilt**, 3.Baskı, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1958.

Akçalı, Pınar, **Karşılaştırmalı Devlet Sistemlerine Giriş**, İmge Yay., 1.Baskı, Ankara Mart 2016.

Akçura, Yusuf, **Tarih-i Siyasi 1926-1927-1928 Ders Notları**, Haz: Erol Kılınç, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

Akın, Prof. Dr. İlhan F., **Devlet Doktrinleri**, Beta Basım, 3.Baskı, İstanbul 2016.

Akipek, Jale - Akıntürk, Turgut, **Türk Medeni Hukuku Cilt I - Şahsın Hukuku**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1996.

Akipek, Dr. Ömer İlhan, **Devletler Hukuku: İkinci Kitap, Devlet Hukukunun Şahıslarından Devlet**, Başnur Matbaası, 3.Bası, Ankara 1966.

Akipek, Prof. Dr. Jale G. – Akıntürk, Prof. Dr. Turgut, Ateş Karaman, Yrd. Doç. Dr. Derya, **Türk Medeni Hukuku: Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku 1. Cilt**, Beta Basım Yay., 8. Baskı, İstanbul 2011.

Akipek, Prof. Dr. Serap Telli, Akipek, Prof. Dr. Ö. İlhan, Akdoğan, Erkan, **Devletler Hukuku Sistematiği Dizini**, Turhan Kitabevi Yay., Ankara 2014.

Akkaya Kia, Prof. Dr. Rukiye, **Bir Ders Konusu Olarak “Devlet” ya da Genel Kamu Hukuku Dersinin Kökenleri**, Beta Basım Yay., 2.Baskı, İstanbul 2016.

Akyılmaz, Prof. Dr. Gül, **Siyasi Tarih**, 2.Baskı, Seçkin Yay., Ankara 2019.

Ali Reşad Bey, **Mufasssal – Musavver Fransa Büyük İhtilali Tarihi**, Yay Haz: Erol Kılınç, Ötüken Yay., İstanbul 2018.

Althusser, Louis, **İki Filozof: Machiavelli – Feuerbach**, Çev.: Alp Tümerterkin, İthaki Yay., 1.Baskı, İstanbul 2010.

Althusser, Louis, **Montequieu: Siyaset ve Tarih**, Çev.: Alp Tümerterkin, İthaki Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2005.

Anayasa Sözlüğü, Prof.Dr. Hasan Eren, Doç.Dr. Hamza Zülfikar (Haz.), Türk Dil Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985.

Anayurt, Prof. Dr. Ömer, **Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar)**, Seçkin Yay., Ankara 2019.

Anderson, Benedict, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev.: İskender Savaşır, Metis Yay., 4.Basım, İstanbul 2007.

Antalya, O.Gökhan, **Hukuk Teorisi**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2019.

Aral, Prof. Dr. Vecdi, **Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları**, On İki Levha Yay., 3.Baskı, İstanbul 2012.

Aral, Prof. Dr. Vecdi, **Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine**, 7.Baskı, İstanbul 2012.

Arendt, Hannah, **Şiddet Üzerine**, Çev.: Bülent Peker, İletişim Yay., 9.Baskı, İstanbul, 2018.

Aristoteles, **Fizik**, Çev.: Saffet Babür, Yapı Kredi Yay., 6.Baskı, 2014.

Aristoteles, **Politika**, Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, 17. Basım, İstanbul 2014.

Arsal, Sadri Maksudi, **“İngiliz Amme Hukukunun İnkişafı Safhaları”**, C:6, S:1, 1940.

Arsel, İlhan, **Türk Anayasa Hukuku’nun Umumi Esasları**, Mars Matbaası, Ankara 1965.

Arslan, Prof. Dr. rer. pol. Rıza, **Siyaset Bilimine Giriş: Kavramlar**, Dora Yay., 1.Baskı, Bursa 2016.

Arslan, Zühtü, **Anayasa Teorisi**, Seçkin Yay., 1.Baskı, Ankara 2005.

Atay, Prof.Dr. Ender Ethem, **Hukuk Başlangıcı**, Gazi Kitabevi, 4.Baskı, Ankara 2017.

Aybay, Rona, **Genel Kamu Hukuku: Devlet (18.-20.Yüzyıl)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 1.Baskı, İstanbul 2017.

Aybay, Rona – Oral, Elif, **Kamusal Uluslararası Hukuk**, İstanbul Bilgi Üni. Yay., 1.Baskı, İstanbul 2016.

Babanzade, İsmail Hakkı, **Hukuk-ı Esasiye**, Haz: Fernaz Balcıoğlu, Büşra Balcıoğlu, Erguvani Yayınları, 1.Baskı, Ankara 2014.

Bağdatlı, Özlem, **İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri**, Dergah Yay., 1. Baskı, İstanbul 2018.

Baker, Ulus, **Dolaylı Eylem**, Der: Ege Berensel, 1.Baskı, İstanbul 2012.

Balander, Georges, **Siyasal Antropoloji**, Çev.: Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2.Basım, İstanbul 2016.

Balibar, Etienne, **Spinoza ve Siyaset**, Çev.: Sanem Soyarslan, Otonom Yay., 3.Basım, İstanbul 2016.

Bardon, Adrian, **Zaman Felsefesinin Kısa Tarihi**, Çev.: Özgür Yalçın, İş Bankası Kültür Yay., 1.Basım, Ankara, 2018.

Barry, Norman P., **Modern Siyaset Teorisi**, Çev.: Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin, Liberte Yay., 4.Baskı, İstanbul 2018.

Bastiat, Frederic, **Hukuk**, Çev.: Atilla Yayla – Yıldırım Arsan, Liberte Yay., 1.Baskı, Ankara 2003.

Başgil, Ali Fuat, **“Devlet Nedir?: Realist Bir Tarif Denemesi”**, İ.Ü.H.F.M., C:12, S:4, Yıl: 1946.

Başgil, Ali Fuat, “**Devletin Ülke unsuru**”, İÜHM. C.XIII., İstanbul 1947.

Başgil, Ord. Pr. Dr. A. Fuad, **Devletin Ve Diğer Amme Hükmi Şahıslarının Mesuliyet Meselesi**, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara 1940.

Başgil, Prof. Dr. Ali Fuat, **Esas Teşkilat Hukuku**, Yağmur Yay., İstanbul 2019.

Başgil, Dr. Ali Fuat, **Esasiye Hukuku Dersleri**, Selamet Matbaası, İstanbul 1934.

Başgil, Ord. Prof. Dr. Ali Fuad, **Hukukun Ana Meseleleri ve Müesseseleri: Konferanslar**, Yağmur Yay., 3.Baskı, İstanbul 2014.

Başgil, Ali Fuat, “**Hükümetlere Dair**”, Özlem Çağlar Yılmaz, Büşra Sönmez,, M. Kürşad Birinci (Haz:), **Hür Fikirler Dergisi**, Liberte Yay., Ankara 2018.

Bauberot, Jean, **Dünyada Laiklik**, Haz: Ertuğrul Cenk Gürcan, Dergah Yay., 1.Baskı, İstanbul 2008.

Bauman, Zygmunt – Bordoni, Carlo, **Kriz Hali ve Devlet**, Çev.: Yavuz Alogan, İthaki Yay., İstanbul 2018.

Baykal, Prof. Dr. Bekir Sıtkı, **Yeni Zamanda Avrupa Tarihi, Otuz Yıl Savaşları Devri, 2.Cilt, 1.Kitap**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara 1988.

Bayraktar, Levent, **Bergson’da Ruh-Beden İlişki**, Dergah Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2010.

Berkes, Niyazi, **Laiklik ve Teokrasi**, Yapı Kredi Kültür Yay., 1.Baskı, 2016.

Bıçak, Ayhan, **Felsefenin Yapısı ve Sorunları**, Dergah Yay., 1.Baskı, İstanbul 2018.

Bıçak, Ayhan, **Devlet Felsefesi: Eleştiriler ve Öngörüler**, Dergah Yay., 1.Baskı, İstanbul 2016.

Bıçak, Ayhan, **Evren Tasavvuru: Kendini Bilmek Ya Da Evreni Kurmak**, Dergah Yay., 2.Baskı, İstanbul 2014.

Bıçak, Ayhan, **Tarih Felsefesi**, Dergah Yay., 1.Baskı, İstanbul 2015.

Black, Jeremy, **Kısa İngiltere Tarihi**, Çev.: Ekin Duru, Say Yay., 4.Baskı, İstanbul 2019.

Bodin, Jean (trans. M.J.Tooley), **On Sovereignty: Six Books Of the Commonwealth**, Seven Treasures Publications, Lexington, Kentucky, 2011.

Bodin, Jean, **Six Books Of The Commonwealth**, Çev.: M. J. Tooley, Constitution.org, s. Erişim 25 Mayıs 2020, https://www.constitution.org/bodin/bodin_.htm.

Botero, Giovanni, **The Reason Of The State**, Robert Bireley (Ed.), Cambridge University Press, First Edition, Cambridge 2017.

Bottomore, Tom, **Siyaset Sosyolojisi**, Çev.: Erol Mutlu, İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul 2017.

Bourdieu, Pierre, **Devlet Üzerine: College de France Dersleri (1989- 1992)**, Çev.: Aslı Sümer, İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul 2015.

Bozkurt, Prof. Dr. Enver – Yrd. Doç. Dr. Selcan Erdal – Yrd. Doç. Dr. Yasin Poyraz, **Devletler Hukuku**, Yetkin Yay., 9. Baskı, Ankara 2017.

Brancourt, Jean-Pierre, “**Estat’lardan Devlete Bir Sözcüğün Evrimi**”, Der: Cemal Bali Akal, Devlet Kuramı, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2018.

Bulgan, Güngören Birden, **Georg Jellinek’in Hak ve Devlet Kuramı**, Oniki Levha Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2017.

Büyük Frederik, **Anti-Makyavel: Nikola Makyavel'in "Prens" Adlı Eserine Dair Bir Eleştiri Denemesi**, Çev.: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul 2016.

Cassier, Ernst, **İnsan Üstüne Bir Deneme – Devlet Efsanesi**, Çev.: Necla Arat, Say Yay., 1.Baskı, İstanbul 2005.

Celalettin Arif Bey, **Hukuk-ı Esasiye**, Yay. Haz: Av. Ekrem Yıldırım, Erguvani Yay., Ankara 2015.

Chevallier, Prof.Dr. Jacques, **Hukuk Devleti**, Çev.: Ertuğrul Cenk Gürcan, İmaj Yayınevi, Ankara 2010.

Cicero, Marcus Tullius, **Tusculum Tartışmaları 1: Ölümü Küçümseme**, Çev.: Çiğdem Menzilioğlu, Doğu Batı Yay., 1.Baskı, Ankara, 2016.

Copleston, Frederick, **Copleston Felsefe Tarihi: Hobbes-Locke**, Çev.: Aziz Yardımlı, İdea Yay., 2.Baskı, İstanbul 1998.

Corbin, Alain- J.J.Courtine- Vigarello, Georges. **Bedenin Tarihi 1-Rönesans'tan Aydınlanma'ya**, Çev.: Saadet Özen, YKY, İstanbul 2008.

Çakmak, Yrd. Doç. Dr. N. Münci, **İdare Hukukunda Kuramsal Olarak Kamu Yararı**, Seçkin Yay., 1.Baskı, Ankara 2013.

Coşkun, İsmail, **Modern Devletin Doğuşu**, Der Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1997.

Çiçek, Hasan, **Karl Jaspers'in Siyaset Felsefesi**, Dergah Yay., 1.Baskı, İstanbul 2008.

Çiğdem, Ahmet, **Aydınlanma Düşüncesi**, İletişim Yay., 9.Baskı, İstanbul, 2015.

Dante, **Monarşi**, Çev.: Begüm Yiğit, Pinhan Yay.,1.Basım, İstanbul 2017.

Davutoğlu, Ahmet, **"Devlet"**, T.D.V.İ.A., İstanbul 1994, C: IX, 234, 235.

- Demir, Remzi, **Türk Aydınlanması ve Voltaire: Geleneksel Düşünceden Kopuş**, Doruk Yay., 1.Baskı, Ankara, 1999.
- Denoix, Renaud De Saint Marc, **Devlet**, Çev.: İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2009.
- Dewey, John, **The Historic Background Of Corporate Legal Personality**, Yale Law Journal, Vol. XXXV, No.6, 1926.
- Diderot – D’Alembert, **Ansiklopedi Ya Da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü**, Çev.: Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yay., 4.Baskı, İstanbul 2018.
- Didier Jean, **John Locke**, Çev.: Atakan Altınörs, Paradigma Yayınları, 1.Baskı, 2009.
- Dinçer, Kurtuluş, **Kısaca Felsefe**, Pharmakon Kitap, 5.Baskı, Ankara 2019.
- Doehring, Karl, **Genel Devlet Kuramı**, Çev.: Ahmet Mumcu, İnkılap Kitabevi, 6.Baskı, İstanbul 2015.
- Doğan, D. Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Pınar Yay., İstanbul 2005.
- Douzinas, Costas, **İnsan Haklarının Sonu**, Çev.: Kasım Akbaş-Umre Deniz Tuna, Dipnot Yay., 1.Baskı, Ankara, 2018.
- Duguit, Leon, **“Egemenlik ve Özgürlük”**, Der: Cemal Bali Akal, Devlet Kuramı, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2018.
- Duguit, Leon, **Hak Kavramı Ve Devletin Dönüşümü Üzerine Üç Konferans**, Çev.: Edip Serdengeçti, Yay. Haz.: Emre Partalcı, Pinhan Yay., İstanbul 2019.
- Duguit, Leon, **Kamu Hukuku Dersleri**, Çev.: Sühep Derbil, AÜHF Yay., Ankara 1954.

Dumont, Louis, **“Bireycilik Üzerine Denemeler: Doğuş. XII. Yüzyıldan Başlayarak Siyaset Kategorisi ve Devlet”**, Devlet Kuramı, Der: Cemal Bali Akal, Dost Kitabevi, 5.Baskı, Ankara 2018.

Duralı, Şaban Teoman, **Sorun Çağının Anatomisi**, Haz: Mehmet Sabri Genç, Şule Yay., 1.Baskı, İstanbul 2009.

Duran, Lütfi, **İdare Hukuku**, İÜHF Yay., İstanbul 1982.

Durkheim, Emile, **Sosyolojinin Öncüleri: Montesquieu ve Rousseau**, Çev.: Mustafa Gültekin, Büşra Aycan, Büşra Uçar, Dedalus Yay., İstanbul 2019.

Duverger, Maurice, **Siyasal Rejimler**, Çev.: Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yay., 1. Basım, İstanbul 1986.

Eckstein, Harry, **Devlet “Bilimi” Üzerine, Devlet ve Hukuk Üzerine Yazılar**, Çev-Der: Mehmet Turan, Gündoğan Yay., Ankara 2000.

Ehrlich, Eugen, **Hukuk Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, Çev.: Artun Mimar, Pinhan Yay., İstanbul 2019.

Elias, Norbert, **Uygarlık Süreci Cilt 1**, Çev.: Ender Ateşman, İletişim Yay., İstanbul 2013.

Engel, Dr. Gerhard, **Was ist Aufklärung? Gedanken zu einen unvollendbaren Projekt, Aufklärung und Kritik 1**, 2014.

Engels, Freidrich, **Ailenin, Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, İş Bankası Kültür Yay. 3. Baskı, İstanbul 2019.

Enginün, İnci, **Türkçe’de Sheakespeare**, Dergah Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2008.

Erdoğan, İhsan, **Hukuka Giriş**, Seçkin Yay., 1.Baskı, Ankara 2019.

Erdoğan, Prof. Dr. Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, 13.Baskı, Ankara 2017.

Erozan, Boğaç (Haz:), Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927), Koç Üni. Yay., 1.Baskı, İstanbul 2012.

Eroğul, Prof. Dr. Cem, **Anatüzeeye Giriş (“Anayasa Hukuku’na Giriş”)**, İmaj Yay., 15.Bası, Ankara 2016.

Eroğul, Prof.Dr. Cem, **Çağdaş Devlet Düzenleri: İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya**, İmaj Yayınevi, 10.Baskı, Ankara 2016.

Erözden, Ozan, **“Makyevelizm, Hikmet-i Hükümet ve Modern Devlet”**, Machiavelli, Makyevelizm ve Modernite, Haz: Cemal Bali Akal, Dost Yay. Ankara 2012.

Erözden, Ozan, **Ulus-Devlet**, Oniki Levha Yay., 3.Baskı, İstanbul 2013.

Ferry, Luc – Renault, Alain, **Siyaset Felsefesi**, Çev.: Ertuğrul Cenk Gürcan, Murat Erşen, Dergah Yay., İstanbul 2015.

Feyzioğlu, Turhan, **“Kuvvetlerin Ayrılığı Nazariyesi”**, AÜSBFD, C:2, S:1 2015.

Esposito, Roberto, **Communitas: Topluluğun Kökeni ve Kaderi**, Çev.: Onur Kartal, İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul 2018.

Farabi, **İdeal Devlet**, Çev.: Ahmet Arslan, İş Bankası Kültür Yay., 6.Basım, İstanbul 2019.

Fleiner, Dr. Fritz, **Amme Hukukunda Büyük Harpten Sonraki İstihaleler**, Hapisane Matbaası, Ankara 1936.

Fontana, Benedetto, **Hegemonya ve İktidar: Gramsci ve Machiavelli Arasındaki İlişki Üzerine**, Çev.: Onur Gayretli, Kalkedon Yay., İstanbul 2013

Freyer Hans, **İçtimai Nazariyeler Tarihi**, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ankara 1977.

Friedmann, Prof. Dr. W., **Tüzel Kişilik Nazariyeleri ve Tatbikatı**, Çev.: Dr. T. Ansay, AÜHF Dergisi, 1958, .C: 15, S: 1

Friedrich, Carl J., **Sınırlı Devlet**, Çev.: Mehmet Turhan, Liberte Yay., 2.Baskı, Ankara 2014, s.58.

Fulbrook, Mary, **Almanya'nın Kısa Tarihi**, Çev.: Sabri Gürses, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 1.Baskı, İstanbul 2011.

Gaus, Gerald F., **Siyaset Kavramları ve Siyaset Kurumları**, Çev.: Nihal Akdere, Phoenix Yayınevi, Ankara 2016.

Geçtan, Engin, **Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar**, Metis Yay., 20.Basım, İstanbul 2012.

Gelderen, Martin van, **“Erken Modern Dönem Avrupası’nda Devlet ve Rakipleri”**, **Devletler ve Yurttaşlar**, Quentin Skinner – Bo Strath(Ed.), Çev.: Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1.Baskı,2011 İstanbul, s.91

Gemalmaz, Prof.Dr. Mehmet Semih, **Devlet, Birey ve Özgürlük**, Legal Yay., 3.Baskı, İstanbul 2016.

Gentile, Emile, **Demokrasilerde Halk Her Zaman Egemendir-Yalan**, Çev.: Volkan Çandar, İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul 2017.

Gerber, von Carl Friedrich, **Grundzüge eines System des deutschen Staatsrecht**, Leipzig, 1865.

Gerwarth , Robert – Manela, Erez (Der.), **Savaştaki İmparatorluklar: 1911-1923**, Çev.: Gül Çağalı Güven, İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul 2016.

Geuss, Raymond, **Konuyu Değiştirmek: Sokrates'ten Adorno'ya Felsefe**, Çev.: İbrahim Yıldız, Dipnot Yay., 1.Baskı, Ankara 2019.

Giddens, Antony, **Ulus Devlet ve şiddet**, Çev.: Cumhur Atay, Kalkedon Yay., 2.Basım, İstanbul 2008.

Gottfried Niedhart, **Das Kontinentale Europa und die britische Inseln: Wahrnehmungsmuster und Wechselwirkungen seit der Antike**, Palatium Verlag im J & J Verlag, 1993.

Gökalp, Ziya, **Kitaplar 1**, Haz: M. Fahrettin Kırzıoğlu - M. Sabri Koz - Mustafa Koç - şevket Beysanoğlu - Yusuf Çotuksöken, Yapı Kredi Kültür Yay., 2.Baskı, İstanbul 2019.

Gökalp, Ziya, **Türk Töresi**, Haz: Hikmet Dizdaroğlu, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları: 6, Güneş Matbaacılık, Ankara 1976.

Gökberk, Macit, **“Hegel'in Devlet Felsefesi”**, Felsefe Arkivi, C: 1, S: 2, 3, 1946.

Gönenç, Levent, **“Meşruiyet Kavramı Ve Anayasaların Meşruiyeti Problemi”**, A.Ü.H.F.D, C:50, S:1, 2001.

Gören, Prof. Dr. Zafer, **Anayasa Hukuku**, 3.Baskı, Yetkin Yay., Ankara 2018.

Göze, Ayferi, **“Devletin Ülke Unsuru”**, İÜHF. Yay., İstanbul 1959.

Göze, Prof. Dr. Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Basım Yay., 17.Bası, İstanbul 2017.

Gözler, Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt:1**, Ekin Basım Yay.,1.Baskı, Bursa 2011.

Gözler, Prof. Dr. Kemal, **Anayasa Hukukunun Metodolojisi**, Ekin Kitabevi Yay., 2.Baskı, Bursa 1999.

Gözler, Kemal, **Devlet Başkanları: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi**, Ekin Basım Yay., 2.Baskı, Bursa 2016.

Gözler, Kemal, **Devletin Genel Teorisi: Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı**, Ekin Basım Yayım Dağıtım, 8.Baskı, Bursa 2017.

Gözler, Kemal, **“İngiltere’de Parlamento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı? Mali Hukukun Anayasa Hukukundan Eksikliği Üzerine Bir Deneme”**, Prof. Dr. Mualla Öncel’e Armağan, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C:1, Ankara 2009.

Gözler, Kemal, **Kurucu İktidar**, Ekin Basım Yay., 2.Baskı, Bursa 2016.

Gözler, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Basım Yay. Dağ., 2.Baskı, Bursa 2018.

Gramsci, Antonio, **Felsefe ve Politika Sorunları**, Çev.: Adnan Cemgil, Payel Yay., İstanbul 1975.

Gramsci, Antonio, **Modern Prens: Machiavelli, Siyaset ve Modern Devlet Üzerine**, Çev.: Pars Esin, Dipnot Yay., 2.Baskı, Ankara 2018.

Grotius, Hugo, **Savaş ve Barış Hukuku**, Çev.: Prof. Seha L. Meray, Say Yay., 1.Baskı, İstanbul 2011.

Guha, Ranajit, **Dünya – Tarihinin Sınırında Tarih**, Çev.: Erkal Ünal, Metis Yay., 1.Basım, İstanbul 2006.

Günday, Prof. Dr. Metin, **İdare Hukuku**, İmaj Yay., 10.Baskı, Ankara 2013.

Gündüz, Prof. Dr. Aslan, **Milletlerarası Hukuk**, Ed.: Reşat Volkan Günel, Beta Basım Yay., 7.Baskı, İstanbul 2014.

Gündüz, Şinasi, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yay., 1.Baskı, Ankara 1998.

Gündüz, Şinasi, **Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı**, Ankara Okulu Yay., 3.Baskı, Ankara 2011.

Güral, Jale, “**Hükmi Şahısların Cezai Mesuliyeti**”, A.Ü.H.F.D, C:4, S:1, 1947.

Gürcan, Ertuğrul Cenk, “**1791 ve 1793 Anayasaları’na İlişkin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme**”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C:13, S:3, 2011.

Güriz, Adnan, “**Hobbes, Şahsiyeti ve Siyasi Fikirler**”, A.Ü.H.F.D, C:12, S:1, 1955.

Gürkan, Prof. Dr. Ülker, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, Siyasal Kitabevi, 9.Baskı, Ankara 2017.

Habermas, Jürgen, “**Öteki**” Olmak “**Öteki**”yle Yaşamak: Siyaset Kuram Yazıları, Çev.: İlknur Aka, Yapı Kredi Yay., 8.Baskı, İstanbul 2015.

Haggenmacher, Peter, “**Vitoria’dan Vattel’e Uluslararası Hukuk Kişisi Olarak Egemen Devlet**”, Der: Cemal Bali Akal, Devlet Kuramı, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2018.

Hakyemez, Yusuf Şevki, **Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı: Doğuşu, Gelişimi, Kavramsal Çerçevesi ve Dönüşümü**, Seçkin Yay., 1.Baskı, Ankara 2004.

Hardt, Micheal – Negri, Michael, **İmparatorluk**, Çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 9.Basım, İstanbul 2018.

Harvey, A. D., **Body Political Metaphor and Political Violence**, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2007.

Hatemi, Hüseyin, **Medeni Hukuk Tüzelkişileri I**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul 1979.

Hauriou, Maurice, “**Müessese ve Tesis Teorisi**”, Çev.: Tarık Tunaya, İÜHFM, C:9, S:3-4, 1944.

Hawes, James, **Kısa Almanya Tarihi**, Çev.: Yavuz Alogran, Say Yay., 1.Baskı, İstanbul 2019.

Hegel , G. W. F., **Anahatlarda Tüze Felsefesi ya da Doğal Hak ve Politik Bilim**, Çev.: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul 2013.

Hegel, G. W. F., **Eserlerinden Seçmeler**, Çev.: Nejat Bozkurt, Sentez Yay., 10.Basım, Ankara 2014.

Hegel, **Tarih Felsefesi – 1**, Çev.: Yusuf Kaplan, Külliyyat Yay., İstanbul 2016.

Heper, Metin, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yay., 5.Baskı, Ankara 2015.

Heywood, Andrew, **Siyaset**, Çev.: Doç. Dr. Fahri Bakırcı, BB101 Yay., 19. Baskı, Ankara 2018.

Heywood, Andrew, **Siyaset Teorisine Giriş**, Çev.: Hızır Murat Köse, Küre Yay., 9.Baskı, İstanbul 2018.

Hirş, Prof. Dr. Ernst, **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Dersleri**, Güncel Dile Uyarlayan: Selçuk Baran Veziroğlu, Yay. Haz: Dr. Özlem Erişgin, 3.Baskı, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara 2001.

Hobbes, Thomas, **De Cive-Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri**, Çev.: Cihan Deniz Zarakolu, Belge Yay.,3. Baskı, İstanbul 2018.

Hobbes, Thomas, **Leviathan**, Çev.: Hamiyet Ünal, Litera Yay., 1.Basım, İstanbul 2019.

Hobbes, Thomas, **Leviathan**, Yay. Haz: C. B. Macpherson, Penguin Classic, London 1985.

Hobbes, Thomas, **Leviathan**, Çev.: Semih Lim, Yapı Kredi Yay., 14.Baskı, İstanbul 2016.

Hobbes, Thomas, **Man and Citizen: Thomas Hobbes's De Homine**, Anchor Books, 1972.

Hobsbawm, Eric J., **Sermaye Çağı: 1848-1875**, Çev.: Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, 7.Baskı, Ankara 2019.

Honig, Dr. Richard, **Tabii Hukuk Nazariyesinin Devletin Şekli Üzerindeki Tesiri**, Hapishane Matbaası, Ankara, 1937.

Humbolt, von Wilhelm, **Devlet Faaliyetinin Sınırları**, Çev.: Bahattin Seçilmişoğlu, Liberte Yay., 3.Baskı, Ankara 2013.

Hume, David, **İntihar ve Ruhun Ölümsüzlüğü Üzerine**, Çev.: Burcu Denizci, SUB Yayınları, İstanbul 2017.

İm Hof, Ulrich, **Ayrupa'da Aydınlanma**, Çev.: Şebnem Sunar, Literatür Yay., 2.Basım, İstanbul 2017.

İnalcık, Halil, **Şair ve Patron**, Doğu – Batı Yay. 4.Baskı, Ankara 2016.

İsbir, Dr. K. Begüm, **Kamu Tüzel Kişiliği**, Turhan Kitabevi, Ankara 2017.

İsrael, Jonathan, **Radikal Aydınlanma ve Modern Demokrasinin Kökenleri**, Çev.: Ahmet Fethi Yıldırım, Vakıfbank Kültür Yay., 1.Basım, İstanbul 2018.

İzzet, Mehmet, **Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat – Mehmet İzzet'in Hayatı, Eserleri ve Fikirleri Hakkında Yazılanlar**, Haz.: E. Kılınç –Yahya Kemal Taştan, Ötüken Yay., 4.Baskı, İstanbul 2018.

James, William, **Pragmatizm**, İletişim Yay., Çev.: Tahir Karakaş, 1. Baskı, İstanbul 2015.

Jansen, Ludger, **Batı Felsefesindeki 100 Temel Mesele**, Der: Michael Bruce- Steven Barbone, İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2014.

Jellinek, George, **Allgemeine Staatslehre**, verlag von o.Haring, 1. Auflage, Berlin, 1914.

Jellinek, George, **İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi Üzerine: Modern Anayasa Tarihine Bir Katkı**, Çev.: Rezzan İtişgen Dülger, Muzaffer Dülger, Pinhan Yay., İstanbul 2017.

Jessop, Bob, **Devlet: Dün, Bugün, Gelecek**, Çev.: Atilla Güney, Epos Yay., Ankara 2018.

John of Salisbury, **Policraticus**, Edited and Translated: Cary J. Nederman, Cambridge University Press, Forth Edition, Cambridge 2000.

Kaboğlu, İbrahim, **Anayasa ve Toplum**, İmge Kitabevi, 1.Baskı, Ankara 2001.

Kantorowicz, Ernst H., **Kralın İki Bedeni: Ortaçağ Siyaset Teolojisi Çalışması**, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal, BilgeSu Yay., 1.Baskı, Ankara 2018.

Kantorowicz, Ernst H., **“Ortaçağ Düşüncesinde Vatan İçin Ölmek”**, Devlet Kuramı, Der.: Cemal Bali Akal, Dost Yay., Ankara, 2000.

Kapani, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yay., 7.Baskı, Ankara 2013.

Kapani, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, BB101 Yay., 39.Baskı, Ankara 2015.

Karadeniz Çelebican, Prof. Dr. Özcan, **Roma Hukuku: Tarihi Giriş, Kaynaklar, Genel Kavramlar, Kişiler Hukuku, Hakların Korunması**, Yetkin Yay., 16.Basım, Ankara 2013.

Kelsen, Hans, **Demokrasi: Doğası – Değeri**, Çev.: Yasin Uysal, Dost Kitabevi Yay., 1.Baskı, Ankara 2019.

Kelsen, Hans, **Saf Hukuk Kuramı: Hukuk Kuramının Sorunlarına Giriş**, Çev.: Ertuğrul Uzun, Nora Kitap, 1.Baskı, İstanbul 2016.

Kemal, Yusuf, **Gayetü'l-Beyn Fi Hakikati'l-İnsan Tahud İlm-i Ahval-i Ruh**, Sadeleştiren ve Yay. Haz.: Remzi Demir- Ali Utku, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2014.

Kersten, Jens, **George Jellinek und die klassische Staatslehre**, Mohr Siebeck Verlag, 1. Auflage, Tübingen 2000.

Kettler, Dietmar, **Die Drei Element Lehre. ein Beitrag zu Jellineks Staatsbegriff, seiner Fortführung und Kritik**, Diss. jur. Münster, 1997.

Kılıçbay, Mehmet Ali, **“Devletin Yeniden Yapılanması”**, Devlet, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl:1, Sayı:1, Ankara 1997.

King, Ross, **Machiavelli İktidarın Filozofu**, Çev.: Volkan Atmaca, Alfa Yay., 2.Baskı, İstanbul 2018.

Koçak, Prof. Dr. Mustafa, **Batı’da ve Türkiye’de Egemenlik Anlayışının Değişimi: Devlet ve Egemenlik (Eski Kavramlar-Yeni Anlamlar)**, Seçkin Yay., 1.Baskı, İstanbul 2006.

Koessler, Maximilian, **“The Person in Imagination or Persona Ficta of the Corporation”**, Lousanna Law Review, Vol:9, No:4, 1949.

Kubalı, Hüseyin Nail, **Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasal Rejimler**, İÜHF Yay., İstanbul 1971.

Kubalı, Prof.Dr. Hüseyin Nail, **Devlet Ana Hukuku (Esas Teşkilat Hukuku) Cilt: 1 Kısım: 1**, 3.Baskı, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1950

Kubalı, Hüseyin Nail, **Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, Üstünel Matbaası, Ankara 1957.

Kuper, Adam- Kuper, Jessica, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi 1.Kitap**, Çev.: Editörü: Ahmet Kemal Bayram, Adres Yay., 1.Baskı, Ankara 2016.

Küçük, Eşref, **Roma Hukukunda Augustus Zamanına Kadar Derneklerin Hukuki Durumu**, Yetkin Yay., Ankara 2006.

Küçüka, Necipali, **Evrensel Amme Hukuku**, Hapisane Matbaası, Ankara, 1937.

Küçükalp, Derda, **Siyaset Felsefesi**, Dora Yay., 2.Basım, Bursa 2016.

Küçükalp, Kasım- Cevizci, Ahmet, **Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller**, İSAM Yay., 4.Baskı, İstanbul, 2017.

Laski, J. Harold, **Teori ve Pratikte Devlet**, Çev.: Defne Topçu, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2020.

Le Goff, Jacques, **Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?**, Çev.: Ali Berktaş, İş Bankası Kültür Yay., 1.Baskı, İstanbul 2016.

Linz, Juan J., **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, Çev.: Ergun Özbudun, Liberte Yay., 4.Baskı, Ankara 2017.

Lipson, Leslie, **Politika Biliminin Temel Sorunları**, Çev.: Doç. Dr Tuncer Karamustafaoğlu, 2.Baskı, AÜHF Yay., Ankara 1978.

Loughlin, Martin, **Kamu Hukukunun Temelleri**, Çev.: Dilşad Çiğdem Sever-Kıvılcım Turanlı, Dipnot Yay., 1.Baskı, Ankara 2017.

Machiavelli, Niccolo, **Hükümdar**, İş Bankası Kültür Yay., Çev.: Necdet Adabağ, 6.Basım, İstanbul 2016.

Machiavelli, Niccolo, **Prens**, Çev.: Kemal Atakay, Can Yay., 15.Basım, 2016.

Machiavelli, **Siyaset Üzerine Konuşmalar**, Çev.: Hakan Zengin, Dergah Yay., 2.Baskı, İstanbul 2017.

Mairet, Gerard, “**Padovalı Marsilius’dan Louis XIV’e Laik Devletin Doğuşu**”, Der: Cemal Bali Akal, Devlet Kuramı, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2018.

Maitland, Frederick W., “**Bir Tüzel Kişi Olarak Taht**”, Çev.: Ar. Gör. Ülker Yükselbaba, İ.Ü.H.F. Mecmuası, 2006, C:64, S:2.

Maitland, F. W., **State, Trust and Corporation**, Der ve Yay. Haz.: David Runciman – Magnus Ryan, Cambridge University Press, 2003.

Magna Chartha, Çev.: Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yay., 1. Basım, İstanbul, 2009.

Mann, Michael, **İktidarın Tarihi: Sınıfların ve Ulus – Devletlerin Yükselişi 1766-1914 Cilt II**, Çev.: Gülben Şaş, Phoenix, Ankara 2012.

Mansfield, Harvey C., “**On the Impersonality of the Modern State: A Comment on Machiavelli’s Use of Stato**”, The American Political Science Review, Vol. 77, No. 4 (Dec., 1983).

Marshall, Geoffrey, **Constitutional Theory**, Oxford University Press, Oxford 1971.

Martinich, A. P., **Hobbes**, Çev.: Akın Terzi, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1.Basım, İstanbul 2013.

Marx, Karl, **Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i**, Çev.: Tanıl Bora, İletişim Yay., 4.Baskı, İstanbul 2016.

Mckay, Derek – Scott, H. M., **Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815**, Çev.: Eşref Bengi Özbilen, Dergah Yay., 1.Baskı, İstanbul 2011.

M.Grayy, Patrick, **Limited Government and the Bill of Rights**, University of Missouri Press, London 2012.

Meriç, Cemil, **Umrandan Uygarlığa**, İletişim Yay., 21.Baskı, İstanbul, 2014.

Minogue, Kenneth, **Siyaset: Kısa Bir Giriş**, Çev.: Ünal Gündoğan, Liberte Yay., 2.Baskı, Ankara 2017.

Misandola, Pico Bella, **İnsanın Değeri Üzerine Söylev ya da Rönesans'ın Manifestosu**, Çev.: Levent Özşar, Biblos Kitabevi Yay., 1.Basım, Bursa, 2013

Mises, von Ludwig, **Bürokrasi**, Çev.: Atilla Yayla – Feridun Ergin, 3.Baskı, Ankara 2018.

Montaigne, **Denemeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 34.Basım, İstanbul 2018.

Montesquieu, **Romalıların Yücelik ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler**, İş Bankası Kültür Yay., Çev.: Berna Günen, 1.baskı, 2019.

Mosca, G., **“Magna Carta'dan 20. Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri”**, Çev.: Mukbil Özyörük, A.Ü.H.F.D, C:5, S:1, 1948.

Mosca, Gaetano, **“Roma ve Ortaçağ, Siyasi Müesseseler ve Doktrinler”**, Çev.: Mukbil Özyörük, AÜHFM, Cilt:03 Sayı:02, 1946.

Mouffe, Chantal, **Siyasal Üzerine**, Çev.: Mehmet Ratip, İletişim Yay., 2.Baskı, İstanbul 2013.

Mumcu, Prof. Dr. Ahmet – Küzeci, Yrd. Doç. Dr. Elif, **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Turhan Kitabevi, 7.Bası, Ankara 2015.

Münif Paşa, **Hikmet-i Hukuk**, Sadeleştiren ve Yayına haz: Gökhan Doğan, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2016.

Nasr, Seyyid Hüseyin, **İslam: İdealler ve Gerçekler**, Çev.: Ahmet Özel, İz Yay., 1.Baskı, İstanbul 2009

Neocleous, Mark, **Devleti Tahayyül Etmek**, Çev.: Akın Sarı, NotaBene Yay., 2.Baskı, Ankara 2015.

Nohlen, Dieter (Hrsg.) **Wörterbuch Staat Und Politik**, Piper München Zürich, 2. Auflage, München 1995.

Oğuzman, Kemal, **Kişiler Hukuku**, Filiz Kitabevi, İstanbul 2014.

Okandan, Recai Galip, “**Amme Hukukunda Kuvvetler Bölümü Meselesi**”, İÜHFM, C:2, S:0, 1936.

Okandan, Recai Galip, “**Devlet İktidarının Menşei ve Sahibi Hakkında İleri Sürülen Doktrinler**”, İÜHFM, C:17, S:3-4, 1951.

Okandan, Recai Galip, “**Devletin İktidar Unsurunun Vasıfları ve Bu Hususta İleri Sürülen Doktrinler**”, İÜHFM, C:16, S:3-4, 1950.

Okandan, Dr., Recai G., **Devletin Menşei**, Kenan Matbaası, İstanbul 1945.

Okandan, Recai Galip, “**Devletin Şahsiyeti**”, İÜHF Mecmuası, Cilt 15, Sayı 4, İstanbul 1949.

Okandan, Recai Galip, “**Devletin Şahsiyetinin Müessese Fikriyle İzahı**”, İÜHFM, C:16, S:1-2, 1950.

Okandan, Recai Galip, **Kadim Yunanda Amme Hukuku**, Kenan Basımevi, İstanbul 1942.

Okandan, Recai Galip, **Müessese Teorisinde Fikir Unsuru ve Bazı Hususiyetleri**, İÜHFM, C:12, S: 2-3, 1946.

Okandan, Recai Galip, **“Ortaçağ’da Devletin Teorik Tekâmülü”**, İÜHFM, C:18, S:3-4, 1952.

Okandan, Recai Galip, **Parlamentarizm ve Bugünkü Şekli**, Ahmed İhsan Basımevi, İstanbul 1936.

Okandan, Recai Galip, **Roma Amme Hukuku**, Kenan Matbaası, İstanbul 1944.

Okandan, Recai Galip, Arsel, İlhan, **Türk Anayasa Hukuku’nun Umumi Esasları**, Mars Matbaası, Ankara 1965.

Okandan, Ord. Prof. Dr. Recai Galip, **Umumi Amme Hukuku (Devletin Doğuşu, Pozitif ve Teorik Gelişmesi, Unsurları)**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1976.

Oppenheimer, Franz, **Devlet (Der Staat)**, Ahmet M. Güneş, Legal Yay, İstanbul 2019.

Osmanlıca-Türkçe Sözlük, Bilgi Yayınevi, 1.Baskı, Ankara 1977.

Ökten, Kaan H., **“Luther ve Machiavelli: Özgürlük, Devlet ve Hristiyanlık”**, Machiavelli, Makyevellizm ve Modernite, Haz: Cemal Bali Akal, Dost Yay. Ankara 2012.

Örs, Birsen H. (Der.), **19. Yüzyıldan 20.Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 8.Baskı, İstanbul 2015.

Özbudun, Ergun, **“İngiltere’de Parlamento Egemenliği Teorisi”**, A.Ü.H.F.D, C:25, S:1, 1968.

Özdemir, Ali Murat – Saygılı, Abdurrahman – Zabunoğlu, Hamdi Gökçe – Demirli, Aynur – Aykut, Ebubekir – Karacaova, Ezgi Nur Türkoğlu – Uğurlu, Göksu – Şahin, Ozan Giray, **Genel Kamu Hukuku: Kuramsal Yaklaşım**, İmge Kitabevi Yay., 1.Baskı, Ankara 2019.

Özenç, Berke, **Hukuk Devleti, Kökenleri ve Küreselleşme Çağındaki İşlevi**, İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2014.

Özlem, Doğan (Der.), **Teori ve Pratikte Felsefe Disiplinleri, Jürgeen V. Kempster, “Siyaset Felsefesi”**, Ayrıntı Basımevi, 1.Baskı, Ankara 2020.

Öztrakas, Utku, **Prens: Machiavelli’nin Muazzam Muamması**, İletişim Yay., 1. Baskı, İstanbul 2019.

Paine, Thomas, **Sağduyu**, Çev.: Çiçek Öztekin, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2019.

Passerin D’Entreves, Alessandro, “**Devlet Kavramı**”, Der: Cemal Bali Akal, Devlet Kuramı, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2018.

Pierson, Christopher, **Modern Devlet**, Çev.: Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları Yay., 2.Baskı, İstanbul 2014.

Platon, **Devlet**, Çev.: Sabahattin Eyüboğlu – M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 28. Basım, İstanbul 2015.

Platon, **Şölen- Dostluk**, Çev.: Sabahattin Eyüpoğlu, Azra Erhat, İş Bankası Kültür Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2006.

Plutarkhos, **Demosthenes-Cicero**, Çev.: İö Çokona, İş Bankası Kültür Yay., 2.Basım, İstanbul 2019.

Poggi, Gianfranco, **Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, Çev.: Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 5.Baskı, İstanbul 2016.

Poggi, Gianfranco, **Modern Devletin Gelişimi (Sosyolojik Bir Yaklaşım)**, Çev.: Şule Kut-Binnaz Toprak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 8.Baskı, İstanbul 2016.

Ramound, Charles, **Spinoza Sözlüğü**, Çev.: Bilgesu Şişman, 1..Basım, İstanbul 2014.

Raynaud, Philippe – Rials, Stephane, **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**, Çev.: İsmail Yerguz, Necmettin Kamil Sevil, Emel Ergun, Hüsnu Dilli, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017.

Renan, Ernst, **Ulus Nedir?**, Çev.: Gökçe Yavaş, Pinhan Yay., 1.Basım, 2016.

Rescher, Nicholas, **101 Anekdotta Felsefe Tarihinde Yolculuk**, Çev.: Abdullah Yılmaz, Vakıfbank Kültür Yay., 1.Basım, İstanbul 2019.

Rıfat Bin Mehmet Emin, **İlm-i Ahval-i Ruh ve Usul-i Tefekkür**, Sadeleştiren ve Yay. Haz.: Tarık Tuna Gözütok, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2014.

Roberts, Simon, **Düzen ve Kargaşa, Hukuk Antropolojisine Giriş**, Çev.: A.Erkan Koca, Birleşik Yay., Ankara, 2017.

Robespierre, Maximilien, **Ayaklar Baş Olunca (Jakoben Söylevler)**, Çev.: İlhan Erman, İlkeriş Yay., 2.Baskı, Ankara 2016.

Rousseau, Jean-Jacques, **Ekonomi Politik**, Çev.: İsmet Birkan, İmge Kitabevi Yay., 2.Baskı, Ankara 2015.

Rousseau, Jean-Jacques, **Toplum Sözleşmesi**, Çev.: Ercüment Tezcan, Litera Yay., 1.Baskı, İstanbul 2018.

Rousseau, Jean-Jacques, **Toplum Sözleşmesi**, Çev.: Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 15.Basım, İstanbul 2016.

Runciman, David, **Pluralism and The Personality of The State**, Cambridge University Press, Cambridge 1997.

Ruby, Christian, **Siyaset Felsefesine Giriş**, Çev.: Aziz Ufuk Kılınç, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2016.

Rude, George, **Fransız Devrimi**, Çev.: Ali İhsan Dalgıç, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2018.

Russell, Bertrand, **Batı Felsefesi Tarihi: 3. Cilt Modern Felsefe**, Çev.: Ahmet Fethi, Alfa Basım Yay., 4.Basım, İstanbul 2018.

Sabuncu, Yavuz, **Anayasaya Giriş, Ek: 1982 Anayasası**, İmaj Yay., 16.Baskı, Ankara, 2014.

Sabuktay, Ayşegül, **Devletin Yasal Olmayan Faaliyetleri: Susurluk Olayı'na Hukuk-Siyaset Kuramından Bakış**, Metis Yay., İstanbul 2010

Salihpaşaoğlu, Yaşar, **Din ve Devlet Arasında İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği**, Adalet Yay., 2.Baskı, Ankara 2016.

Salihpaşaoğlu, Yaşar, “**Mutlak Monarşi'ye Laik Savunma: Tevrat'ın Canavarı Leviathan**”, A.Ü.H.F.D, 2013, C: 62, S:3

Sander, Oral, **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2013.

Sartori, Giovanni, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev.: Tunçer Karamustafaoğlu – Mehmet Turhan, Türk Demokrasi Vakfı Yay., Ankara 1993.

Saygılı, Abdurrahman, “**Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çerçevesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış**”, A.Ü.H.F.D, C: 63, S:1, 2014.

Saygılı, Abdurrahman, **Kutsal Canavar Devlet-Bir Çalışma Taslağı**, İmaj Yayınevi, 4.Baskı, Ankara 2018.

Saygılı, Abdurrahman, “**Modern Devlet’in Beden İdeolojisi Üzerine Kısa Bir Deneme**”, A.Ü.H.F. Dergisi, Yıl: 2005, C: 54, S: 3.

Saygılı, Abdurrahman, “**Modern Devletin Çıplak Sureti**”, A.Ü.H.F.Dergisi, 59 (1) 2010.

Schefold, Dian, “**Rosseau’nun Devlet Öğretisinin Tarihselliği ve Güncelliği**”, Çev.: Nurşen Aytiter, A.Ü.H.F.D, C:31, S:1, 1974.

Schopenhauer, **Arthur**, **İstenç ve Tasarım Olarak Dünya**, Çev.: Levent Özşar, Biblos Yay., 1.Baskı, İstanbul 2005.

Schopenhauer, Arthur, **Hukuk, Ahlak ve Siyaset Üzerine**, Çev.: Ahmet Aydoğan, Say Yay., 1.Baskı, İstanbul 2009.

Schmitt, Carl, **Kara ve Deniz**, Çev.: Gültekin Yıldız, Vakıfbank Kültür Yay., 1.Basım, 2018.

Schmitt, Carl, **Siyasal İlahiyat**, Çev.: A.Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi Yay., 3.Baskı, Ankara 2010.

Schmitt, Carl, **The Leviathan in the State Theory of Thomas Hobbes: Meaning and Failure of a Political Symbol**, Çev.: George Schwab, Erna Hilfstein, The University of Chiago Press, Chiago 2008.

Schulze, Hagen, **Avrupa’da Ulus ve Devlet**, Çev.: Timuçin Binder, Literatür Yay., 1.Basım, İstanbul 2005.

Shakespeare, William, **2. Richard**, Çev.: M. Hamit Çoşkun, Yapı Kredi Kültür Yay., 5.Baskı, İstanbul 2018.

Simondon, Gilbert, **Hayvan ve İnsan Üzerine İki Ders**, Çev.: Emre Sünter, Norgunk Yay., 1. Baskı, 2019.

Skinner, Quentin, **“Devletler ve Yurttaşların Özgürlüğü”** Skinner, Quentin – Strath, Bo, Devletler ve Yurttaşlar, Çev.: Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1.Baskı, İstanbul 2011.

Skinner, Quentin, **Hobbes ve Cumhuriyetçi Özgürlük**, Çev.: A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi, 1. Baskı, Ankara 2018.

Skinner, Quentin, **Machiavelli**, Altın Kitaplar Yay., 2.Basım, İstanbul 2004.

Skinner, Quentin, **Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri 1. Cilt: Rönesans**, Çev.: Eren Buğlalılar – Barış Yıldırım, Phoenix Yay., Ankara 2016.

Skinner, Quentin, **Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri 2. Cilt: Reform**, Çev.: Eren Buğlalılar – Barış Yıldırım, Phoenix Yay., Ankara 2016.

Smith, Preserved, **Bir Sosyal Arka Plan Çalışması: Rönesans ve Reform Çağı**, Çev.: Serpil Çağlayan, İş Bankası Kültür Yay., 4.Basım, İstanbul 2019.

Soysal, Mümtaz, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, 9.Baskı, İstanbul 1992.

Soysal, Mümtaz, **Anayasaya Giriş**, İmge Kitabevi Yay., 3.Baskı, Ankara 2011.

Söğütlü Erişgin, Bkz. Doç.Dr.Özlem, **Roma Kamu Hukukuna Giriş**, Seçkin Yay., 1.Baskı, Ankara 2017.

Strathern, Paul, **The Medici: Godfathers of The Renaissance**, Random House Publishing, London 2003.

Strauss, Leo, **Politika Felsefesi Nedir ?**, Der. ve Çev.: Solmaz Zelyut, Öteki Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul 2017.

Strauss, Leo, **Thoughts on Machiavelli**, Chicago University Press, Londra 1958.

Strayer, Joseph R., **Modern Devletin Kökenleri**, Çev.: Eraslan Candan, Say Yay., 1.Baskı, İstanbul 2020.

Swedberg, Richard, **Max Weber ve İktisat Sosyolojisi Düşüncesi**, Çev.: Celal Burak Aydın, Dergah Yay., 1.Baskı, İstanbul 2019.

Şenel, Alaeddin, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Bilim ve Sanat Yay., 8.Basım, Ankara 1999.

Tanenbaum, Donald G., **Siyasi Düşünce Tarihi**, Çev.: Doç. Dr. Özgüç Orhan, BB101 Yay., 10.Baskı, Ankara 2017.

Tanilli, Server, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası III.Cilt 16.-17. Yüzyıllar: Kapitalizm ve Dünya**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2.Basım, İstanbul 2017.

Tanilli, Server, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 5. Cilt 19.yy İlerlemeler ve Çelişmeler**, İş Bankası Kültür Yay., 2.Baskı, İstanbul 2017.

Taşkın, Alim, **“Hugo Grotius”**, Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon’dan Zizek’e, Editörler: Cilt I Ahu Tunçel – Cilt II Kurtul Gülen, Doğu Batı Yay., 2.Basım, Ankara 2014.

Taylor, Charles, **Modern Toplumsal Tahayyüller**, Çev.: Hamide Koyukan, 2.Baskı, Metis Yay., İstanbul 2018.

Teziç, Erdoğan, **Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)**, Beta Basım Yayım, 22. Bası, İstanbul 2016.

Thomas, Paul, **Yabancı Politik: Marksist Devlet Kuramına Yeniden Bakmak**, Çev.: İbrahim Yıldız, Diipnot Yay., 1.Baskı, Ankara 2010.

Tocqueville, Alexis de, **Demokratik Zorbalık**, Çev.: Ebru Erbaş, Can Sanat Yay., 1.Basım, İstanbul 2019.

Tocqueville, Alexis de, **Eski Rejim ve Devrim**, Çev.: Turhan Ilgaz, İmge Kitabevi, 2.Baskı, Ankara 2004.

Tolga, M., “**Rousseau'nun Şahsiyeti ve Devlet Nazariyesi Hakkındaki Düşünceleri**”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 1958.

Topçu, Nurettin, **Psikoloji**, 3.Baskı, Dergah Yay., İstanbul 2012.

Torun, Yıldırım, **Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi**, Kaknüs Yay., 1.Basım, İstanbul 2005.

Touraine, Alain, **Modernliğin Eleştirisi**, Çev.: Uğur Tanrıöver, Yapı Kredi Yay., 9. Baskı, İstanbul 2014.

Tunçay, Mete (Der.), **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi – Seçilmiş Yazılar: Yeni Çağ, “Devlet Üstüne Altı Kitap’tan Seçme Parçalar”**, Çev.: Mete Tunçay, İstanbul Bilgi Üni. Yay., 6.Baskı, İstanbul 2016.

Tunçay, Mete (Der.), **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi – Seçilmiş Yazılar: Eski ve Orta Çağlar, “Politika’dan Seçme Parçalar”**, Çev.: Mete Tunçay, İstanbul Bilgi Üni. Yay., 4.Baskı, İstanbul 2015.

Tunçel, Ahu (Ed.) - Kurtul, Gülen (Ed.), **Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon’dan Zizek’e**, Doğu Batı Yay., 2.Basım, Ankara 2014.

Türk Hukuk Lügati, Haz: Türk Hukuk Kurumu, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991.

Türk Hukuk Kurumu (Haz.), **Hukuk Devleti ve Velidedeoğlu: Türk Hukuk Kurumu’nun Armağanı**, Çağdaş Yay., 1.Bası, İstanbul 1985.

Türkçe Sözlük, Haz.: Kükrü Haluk Akalın, Türk Dil Kurumu Yay., 11.Baskı, Ankara 2011.

Türker, Cihan, “**Seyyid Haşim Bey’in “İslam Hukuku-Hükmi Şahsiyet” Adlı Makalesi**, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S:10, 2010 (Güz).

Tütüncü, Fatma – Tütüncü, Koray, **Trajik Hissiyat Ütopik Siyaset: Jean Jacques Rousseau’nun Edebi ve Siyasi Tahayyülü**, Metis Yay., 1. Baskı, İstanbul 2019.

Uhlenbrock, Henning, **Der Staat als juristische Person**, Duncker-Humblot verlag, Berlin 2000.

Ulutürk, Muammer, “**Katolik Hristiyanlığına Göre İsa’nın Halefi ve İlk Papa Havari Simun Petrus**”, Marife, Yıl:6, Sayı:1, 2006.

Urhan, Veli, “**Siyaset Felsefesi Bağlamında Devlet, Hükümet ve Demokrasi**”, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S: 22, 2016 Güz.

Uslu, Ateş, **Siyasal Düşünceler Tarihine Giriş: Tarihyazımı, Temel Yaklaşımlar ve Araştırma Yöntemleri**, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1.Basım, İstanbul 2017.

Uslu, T. Azmi(Haz:), **Yeni Hukuk Lügati ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Site Kitabevi- İstanbul Matbaası, İstanbul 1964.

Uygun, Prof. Dr. Oktay, **Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutları**, Oniki Levha Yay., 3.Baskı, İstanbul 2017.

Uygun, Prof. Dr. Oktay, **Devlet Teorisi**, Oniki Levha Yay., 4.Bası, İstanbul 2017.

Uygun, Oktay, **Hukuk Teorileri**, Oniki Levha Yay., 1.Baskı, İstanbul 2017.

Ülken, Hilmi Ziya, **Millet ve Tarih Şuuru**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2.Basım, İstanbul 2013.

Ülken, Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya, **Yeni Zamanlar Felsefesi**, Haz: Doç.Dr. Hasan Aydın, İş Bankası Kültür Yay., 1.Basım, İstanbul 2015.

Van Damme, Stephane, **Hakikate Yelken Açmak: Aydınlanma Dönemi Felsefesinin Öteki Tarihi**, Çev.: Adem Beyaz, Yapı Kredi Yay., 1.Baskı, İstanbul 2018.

Vernant, Jean-Pierre, **İlk Kadın Pandora**, Çev.: Devrim Çetinkasap, Pinhan Yay., 1.Basım, İstanbul 2011.

Wacks, Raymond, **Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş**, Çev.: Engin Arıkan, Tekin Yayınevi, 6.Basım, İstanbul 2015.

Waley, Daniel – Dean, Trevor, **İtalyan Şehir Cumhuriyetleri**, Çev.: Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2.Basım, İstanbul 2018.

Walzer, Micheal, **“On The Role Of Symbolism İn Politicial Thought”**, Political Science Quarterly, C.: 82, No.:2, 1967.

Watson, Peter, **Fikirler Tarihi: Ateşten Freud’a**, Çev.: Kemal Atakay – Nurettin Elhüseyni - Kaya Genç - Barış Pala – Bahar Tırnakcı, Yapı Kredi Yay., 5.Baskı, İstanbul 2019.

Weber, Max, **Meslek Olarak Siyaset (Politik Als Beruf)**, Çev.: Levent Özşar, 1.Baskı, Bursa 2017.

Weber, Max, **Sosyoloji Yazıları**, Haz: Hans H. Gerth – C. Wright Mills, Çev.: Taha Parla, Metis Yay., 1.Nasım, İstanbul 2019.

Wiesner – Hanks, Merry E., **Erken Modern Dönemde Avrupa 1450 – 1789**, Çev.: Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 5.Basım, İstanbul 2017.

Wilson, Woodrow, **İdarenin İncelenmesi**, Çev.: Nur Şat, Liberte Yay., 1.Baskı, Ankara 2018.

Yayla, Atilla, **Siyaset Teorisine Giriş**, Siyasal Kitabevi Yay., 1.Baskı, Ankara, 1998.

Yayla, Atilla, **Siyasi Düşünce Sözlüğü**, Adres Yay., 5.Baskı, Ankara 2011.

Yeni Hukuk Lügatı ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, Haz.: T. Azmi Uslu, Site Kitabevi
– İstanbul Matbaası, İstanbul 1964.

Yüksel, Doç. Dr. Murat, **Hukuka Postmodern Yaklaşım**, On İki Levha Yay., 1.Baskı,
İstanbul 2010.

Yüksel, Mehmet, **“Modernleşme Bağlamında Hukuk ve Etik İlişkisine Sosyolojik
Bir Bakış”**, A.Ü.S.B.F. Dergisi, Cilt:57, Sayı: 1, 2002.

Zabunoğlu, Prof. Dr. Yahya K., **Devlet Kuramına Giriş, Tanım- Kaynak-Unsurlar**,
İmaj Yayınevi, Ankara 2015.

Zarakolu, Cihan Deniz, **Thomas Hobbes’un Siyaset Felsefesi**, Belge Yay., 1.Baskı,
İstanbul 2013.

Zelyüt, Solmaz, **“Makyavelyen Virtu”**, Machiavelli, Makyevellizm ve Modernite,
Haz: Cemal Bali Akal, Dost Yay. Ankara 2012.

ÖZET

Devlet tarihi varlığı ile kavranması, anlamlandırılması, tanımlanması zor bir kavram ve olguya tekabül etmektedir. Modern devletin gelişimi ile beraber bugünün hâkim devlet modeli olan ulus devlete ulaşılmıştır. Modern devletin ilk görünümü olan Kral-devlet’inde devletin bütünlüğü, birliği ve sürekliliği Kral’da taşınan siyasi beden üzerinden kavranırken ulus devlet ile beraber devlet toplumsal bir beden şeklinde tek bir beden olarak düşünülür.Devletin soyutlanması siyasi beden ve toplumsal beden kavramları ile karşılanır. Böylelikle devletin öncelikle Kral’dan akabinde bugünün kamu hukuku paradigması çerçevesinde unsurlarından bağımsız düşünülmesi süreci başlamış olur. Devletin hukuki kişiliği, temelde devletin hukuken nasıl nitelendirileceğini anlatmaktadır. Bu nitelendirme bir tüzel kişiliğe sahip bir hukuk sujesini ifade eder. Devlete atfedilen tüzel kişilik, devleti unsurlarından bağımsız bir biçimde bütün ve sürekli bir varlık kılarken üst bir gerçeklik olarak kuracaktır.

ABSTRACT

State history corresponds to a concept and phenomenon that is difficult to grasp, to make sense, to define with its existence. With the development of the modern state, the nation state, the dominant state model of today, has been reached. While the king state, which is the first appearance of the modern state, ensures its unity and continuity through the political body carried in the King, it is considered as a single body in the form of a social body together with the nation state. Thus, the process of thinking the state independent of the king and its elements begins within the framework of the modern public law paradigm. Legal personality of the state basically means how to define the state legally. This characterization refers to a legal subject with legal personality. However, while the legal personality attributed to the state will make the state independent and permanent from its elements, it will establish it as higher reality.